

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Q. SEPTIMII|| FLORENTIS|| TERTVLLIANI||
CARTHAGINIENSIS|| PRESBYTERI, OPERA|| QVÆ
HACTENVS REPERIRI|| POTVERVNT OMNIA:||**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Antverpiae, 1584

Opervm Tertvlliani Tomvs Secvndvs, in quo habentur Libri Parænetic siue
Admonitorij ad Christianos.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-73633](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-73633)

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

CARTHAGINIENSIS

PRESBYTERI OPERVM

TOMVS SECVNDVS.

IN QVO HABENTVR LIBRI PARÆNETICI SIVE
ADMONITORII AD CHRISTIANOS, ARGVMENTIS

etiam nouis & Adnotationibus aucti.

De Pœnitentia.	pagina 193.
De Oratione.	pag. 211.
Ad Martyras.	pag. 223.
De Patientia.	pag. 233.
De Spectaculis.	pag. 250.
De Idololatria.	pag. 281.
De Habitu muliebri.	pag. 303.
De Cultu sceminarum.	pag. 311.
Ad Vxorem liber primus.	pag. 322.
Ad Vxorem liber secundus.	pag. 331.
De Corona militis.	pag. 340.
De Velandis virginibus.	pag. 365.

TULLIANVS
Annotati onibus
MELLI.
A. V.
16.

IACOBI PAMELII DE SECUNDI
TOMI LIBRORVM ORDINE AD
LECTOREM PRÆFATIO.

Vo, pro instituto nostro, etiam huius SECUNDI TOMI Librorum
Ordinis ratione redda, primo loco collocati sunt octo numero, quos
ante hæresim, immò errorem omnem, conscriptos constat. Quorum
quum de quatuor prioribus quis altero prius sit editus, certò dici nequeat, in
paria duo, utpote similis argumenti distinximus. Priores sunt, LIBRI DE
POENITENTIA & DE ORATIONE, quippe qui Sacramenti Pœnitenti-
tiæ & Eucharistiæ sacrificij quis usus tum in Africa fuerit, non obscure signi-
ficent. Hos sequuntur AD MARTYRAS & DE PATIENTIA LIBRI,
initio quintæ persecutionis sub Seuero publicati. Deinde quos DE SPE-
CTACVLIS & DE IDOLOLATRIA lucubrauit, quantum adparet, anno
circiter XII. Seueri, quum iam indicti essent Ludi sæculares octauis; quorum
prior, posteriori citatur libro c. XIII. Quum etiam eiusdem de Spectaculis o-
pusculi mentionem faciat LIBER DE HABITU MULIERVM, post illum
merito subiicitur, atque adeò etiam alter eiusdem prorsus materiæ DE CVL-
TV FOEMINARVM. Post quos, quatuor, qui Romæ scripti videntur, a no-
bis digesti sunt. Et primò AD VXOREM LIBRI DVO, quòd etsi secundas
nuptias in iis dissuadeat, nondum tamen omninò damnare videatur, dummo-
dò in Domino, id est, cum Christianis contrahant. Deinde qui etiam libri de
Spectaculis Græcè conscripti meminit LIBER DE CORONA MILITIS,
quòd de fuga in persecutione & Paracletò sobriè magis loquatur, quam in eo
quem postremum posuimus, DE VIRGINIBVS VELANDIS LIBRO,
quem germanum esse factum (quod ipsum de prioribus profitemur) ipse Au-
ctor hoc Epiphonemate significat, CVM SEPTIMIO TERTVLLIANO,
cuius hoc opusculum est. Ceterum ad intellectum Auctoris hunc Ordinem
facere non parum, sat scio, mecum iudicabis, Lector studiose. Vale itaque,
siquid profeceris, Deo Opt. Max. vnà mecum gratias agito.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS

PRESBYTERI LIBRI PARÆNETICI SEV

admonitorij, ad Christianos.

ARGVMENTVM LIBRI DE POENITENTIA,
PER IACOBVM PAMELIVM.

PACE Ecclesia adhuc vigente ante persecutionem sub Severo, quam talentum sibi à Domino concredidit, nollet abscondere Tertullianus in terram, sed fructum facere, ipse (vbi loquitur sub finem) peccator, ac proinde nulli rei nisi Poenitentia natus, super illa tacere nolens, hunc Librum de PŒNITENTIA edidit, paræneticorum quantum apparet primum.

Principio autem eam definitionem Poenitentia legitimam esse negat, qua definiuntur Gentiles, passionem animi quandam, quæ veniat de offensa sententia prioris, quam etiam in bonis factis suis adhibeant. I.

Verum eam veram esse Poenitentiam, quæ malorum sit & delictorum ex metu Dei ad salutem, ut potè quam Deus in semetipso dedicavit, rescissa sententia irarum pristinarum, & Joannes per intinctionem in Poenitentiam præministravit; cuius Deus acceptator & remunerator; quum bonum factum Deum habeat debitorem sicut & malum. II.

Poenitentia proinde deputanda esse delicta, non carnalia modo sine qua facta, sed et spiritalia, ac que animo seu voluntate fiunt. Siquidem & caro & spiritus, alia manu eius expressa, alia ad flatu eius consummata; ac proinde quodcumque eorum deliquerit, ex pari Dominum offendat. Quid: quod voluntas res que ad eum facti origo sit, ut præter ea que casui aut necessitati aut ignorantia imputantur, non nisi voluntate delinquatur. III.

Amplexetur itaque peccator Poenitentiam, ut naufragus alicuius tabule fidem; maximè quum non præcipiat tantum Deus, sed etiam præmio ad eam inuitet. IIII.

Poenitentia autem delictorum functus, non se rursus in delicta restituat; quum enim ignorantes, Dominum nulla exceptio tueatur à culpa, cognita despici periculosum esse. Neque verò satis Deum habere, si corde & animo suscipiatur, licet actu minus fiat; atque adeò qui saluo metu & fide peccare se dicunt, salua venia in gehennam detrudendos. V.

Etsi denique initurus aquam intinctionis seu baptismi omni modo saluum sit beneficium abolitionis delictorum; non tamen ob id Audientes seu Catechumenos Poenitentiam renuere debere; quòd peccator ante veniam desistere se debeat, antequam tantam mercedem, perennis scilicet vite, concedat. VI.

Absit autem ut Poenitentiam secundam post baptismum tabulam ita aliquis interpretetur, quasi eo si bi peccat ad delinquendum locus, quia & ad poenitendum; & nemo idcirco deterior sit, quia Deus melior, quotiens delinquendo quotiens ignoscitur. VII.

Quippè qui hanc clementie sue profusionem multis scripturæ testimoniis demonstraverit. VIII.

Porro actum Poenitentia, qui magis Græco vocabulo ἐξουλόγησις exprimitur, prosterndi & humilificandi hominis disciplinam esse; quæ mandat sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum meroribus deicere, illa quæ peccavit tristi tractatione mutare; plerumque verò ieiunius preces alere, ingemiscere, lacrymari, presbyteris aduolui, caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis sue mittere. IX.

Neque verò publicationem sui suffugere, aut de die in diem differri debere, ne velut illi qui in partibus X.

TULLIANVS
ANNOTATIS OMBUS
PAMELIVS
A. V.
JG.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI DE 'POENITEN-
TIA LIBER.

POENITENTIAM, hoc genus hominum, quod & ipsi retrò
fuius, cæci, sine domini lumine, natura tenus, norunt, passio-
ne animi quandam esse, quæ veniat de offensa sententiæ prio-
ris. Ceterum à ratione eius tantum absunt, quantum ab ipso ratio-
nis auctore: quippe res Dei ratio. Quia Deus omnium cõ-
ditor, nihil non ratione prouidit, disposuit, ordinauit, nihil nõ
ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique
Deum, rem quoque eius ignorēt necesse est, quia nullus omnino
thesaurus extraneis patet. Itaque vniuersam vitæ conuersationem
sine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem seculo
procellam vitare non norunt. Quam autem in poenitentia actu

irrationabiliter deuersentur, vel vno isto satis erit expedire, cum illa etiam in bonis factis
suis adhibent. Poenitet fidei, amoris, simplicitatis, patientiæ, misericordiæ, prout quid in
ingratiam cecidit; Semetipsum execrantur, quia benefecerint, eamque maximè poeniten-
tiæ speciem quæ optimis operibus irrogatur, in corde figunt: meminisse curantes ne quid
boni rursus præstent, contra poenitentiam malorum leuius incubant. Denique facilius per
eandem delinquant, quam per eandem rectè faciunt. [Quod si Dei ac per hoc ratio-
nis quoque compotes agerent, merita primò poenitentia expenderent, nec vniquam eam
ad augmentum peruersæ emendationis adhiberent; modum denique poenitendi tempe-
rarent, quia & delinquendi tenerent, timentes Dominum scilicet. Sed vbi metus nullus,
emendatio proinde nulla, vbi emendatio nulla, poenitentia necessariò vana, quia caret fru-
ctu suo, cui eam Deus seuit, id est, hominis saluti. Nam Deus post tot ac tanta delicta huma-
næ temeritatis à principe generis Adam auspicata, post condemnatum hominem cum se-
culi dote, post eiectionem paradiso, mortique subiectum, quum rursus ad suam misericordiã
maturauisset, iam inde in semetipso poenitentiam dedicauit, rescissa sententiã irarum pri-
stinarum ignoscere pactus operi & imagini suæ. Itaque & populū sibi congregauit, & multis
bonitatis suæ largitionibus fouit, & ingratiſsimū totiens expertus, ad poenitentiam sem-
per hortatus est, & prophetando, vniuersorum prophetarum emisit ora: mox gratiam pol-
licitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum suum vniuerso orbi illuminaturus
esset, præire intinctionem poenitentia iussit, vt quos per gratiam vocaret ad promissionem
semini Abraham destinatum, per poenitentia subſignationem antè componeret. Non ta-
cet Ioannes: Poenitentiam in te dicens, iam enim salus nationibus appropinquabit. Do-
minus scilicet afferens, secundum Dei promissum. Cui præministrans, poenitentiam destina-
bat purgandis mētibus præpositam, vt quicquid error vetus inquinasset, quicquid in cor-
de hominis ignorantia contaminasset, id poenitentia verrens & radens, & foras abiiciens,
mundam pectoris domum superuenturo spiritui sancto pareret, quo se ille cum cœlestibus
bonis libens inferat. Horum bonorum vnus est titulus, salus hominis, criminum pristino-
rum abolitione præmissa. Hæc poenitentia causa: hæc opera negotium diuinæ misericor-
diæ curans: quod homini proficit, Deo seruit. Ceterum ratio eius quam cognito Domino
discimus, certam formam tenet, ne bonis vniquam factis cogitatisve, quasi violentia aliqua,
manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratant non habens, vt potè suorum;
quorum quum auctor & defensor sit, necesse est proinde & acceptator. Si acceptator, etiam

CAP. I.

RATIO.

11.

Gen. 3.

Ibidem 8.

Ibid. 9.

Ibid. 12.

Matth. 3.

R ij

TULLIANUS
ANNO STATU OMBUS
MELLE
A. V.
16.

remunerator. Viderit ergo ingratus hominū, si etiam bonis factis pœnitentiā cogit. Viderit
 & gratia, si captatio eius ad beneficiendum incitamento est. Terrena, mortalis vtraque.
 Quantum enim compendij, si grato benefeceris? vel dispendij, si ingrato? Bonum fa-
 ctum Deum habet debitorem, sicut & malū; quia iudex omnis remunerator est causa. At
 cum iudex Deus iustitiæ charissimæ sibi exigendæ tuendæque præsideat, & in eam, omnē
 summā disciplinæ suæ sanciat; dubitandū est, sicut in vniuersis actibus nostris, ita in pœni-
 tentiæ quoque causa iustitiam Deo præstandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si
 peccatis solummodo adhibeatur. Porro peccatum, nisi malum factum dici non meretur,
 nec quisquam beneficiendo delinquit; quod si non delinquit, ¹⁰ cur pœnitentiam inuadit
 delinquentium? priuatum cur malitiæ officium bonitati suæ imponit? Ita euenit, vt cum
 aliquid vbi non oportet, adhibetur, illic vbi oportet, negligatur. [¹¹ Quorum ergo pec-
 nitentiā iusta & debita videatur, id est, quæ delicto deputanda sint, locus quidem expostulat
 denotare, sed otiosum videri potest. Domino enim cognito, vltro spiritus à suo auctore
 respectus, emergit ad notitiam veritatis, & admissus ad dominicæ præcepta, ex ipsis statim
 eruditur, id peccato deputandum, à quo Deus arceat. Quoniam cum Deum grande
 quid boni constet esse; vtique bono nisi malum non displiceret, quod inter contraria sibi
 nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, delictorum quædam esse carnalia, id
 est, corporalia, quædam verò spiritualia. Nam cum ex hac duplicis substantiæ congrega-
 tione confectus homo sit, non aliud delinquit, quam vnde constat. Sed non eo inter-
 se differunt, quod corpus & spiritus duo sunt: alioqui eo magis paria sunt, quia duo
 efficiunt: ne quis pro diuersitate materiarum peccata eorum discernat, vt alterum
 altero leuius aut grauius existimet. Siquidem & caro, & spiritus, Dei res: ¹² alia manu
 eius expressa, alia adlatu eius consummata. Cum ergo ex pari ad Dominum pertinent, &
 quodcumque eorum deliquerit, ex pari Dominum offendit. An tu discernas adus carnis &
 spiritus? quorum & in vita, & in morte, & in resurrectione, tantum communionis atque
 confortij est, vt pariter tunc aut in vitam, aut in iudicium suscitentur: quia scilicet pariter
 aut deliquerint, aut innocenter egerint. Hoc eo præmisimus, vt nō minorem alteri qui
 vtique parti, si quid deliquerit, pœnitentiæ, necessitatem intelligamus impendere. Com-
 munis reatus amborum est, communis & iudex, Deus scilicet: communis igitur & pœni-
 tentiæ medela. Exinde spiritualia & corporalia nominantur, quod delictum omne, aut
 tur, aut cogitatur: Vt corporale sit quod in facto est; quia factum, vt corpus & videtur
 contingi habet: Spiritale verò, quod in animo est, quia spiritus neque videtur, neque re-
 netur. Per quod ostenditur, non facti solum, verum & voluntatis delicta vitanda, &
 pœnitentia purganda esse. Neque enim si mediocritas humana factis solum iudicat, quia
 voluntatis latebris par non est; idcirco crimina eius etiam sub Deo negligamus. Deus in
 omnia sufficit. Nihil à conspectu eius remotum, vnde omnino delinquitur. Quia non
 ignorat, nec omittit, quominus in iudicium decernat. Dissimulato & præuaricato per-
 spicaciæ suæ non est. Quid? quod voluntas facti origo est? ¹³ Viderint enim, si qua causa
 aut necessitati, aut ignorantie imputantur, quibus exceptis, iam non nisi voluntate delin-
 quitur. Cum ergo facti origo est, non tanto potior ad penam est, quanto principalis
 ad culpam? quæ ne tunc quidem liberatur, cum aliqua difficultas perpetrationem eius
 intercipit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per illam perficendi intelli-
 gitatem, operata quod suum fuerat. Denique Dominus, quemadmodum se adhiben-
 tem legis superstruere demonstrat, nisi & voluntatis interdicendo delicta? quem adhi-
 terum, non eum solum definit, qui cominus in alienū matrimonium cecidisset, verum
 etiam illum, qui aspectus concupiscentia contaminasset: adeo quod prohibetur admi-
 strare, satis periculose animus sibi representat, & temere per voluntatem expungit esse
 etum. Cuius voluntatis cum vis tanta sit, cur non, solatium sui saturans, pro facto ce-
 dat? pro facto ergo plectetur. Vanissimum est dicere: volui, nec tamen feci. Atqui
 perficere debes, quia vis, aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse conscientie tue con-
 fessione pronuncias. Nam si bonum concupisceres, perficere gestisses; porro sicut malum
 non perficis, nec concupiscere debueras. Quæque te constitueris, crimine astringens
 quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleueris. [¹⁴ Omnibus ergo delictis, &
 carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis, ¹⁵ qui penam per iudicium debe-
 nauit, idem & veniam per pœnitentiam spondit, dicens ad populum: ¹⁶ Pœnitete, &
 saluum faciam te. Et iterum: Viuo, inquit, Dominus, &: ¹⁷ Pœnitentiam malo quam

A mortem. Ergo pœnitentia vita est, quum præponitur morti. Eam tu peccator, mei similis (imò me minor, ¹⁸ ego enim præstantiam in delictis meam agnosco) ita inuade, ita amplectare, ¹⁹ vt naufragus alicuius tabulæ fidem. Hæc te peccatorum fluctibus merulum perlauabit, & in portum diuinæ clementiæ ²⁰ protelabit. Rape occasionem inopinata felicitatis: vt ille tu, nihil quondam penes Deum, nisi stilla situlæ, & aræ puluis, & vasculum figuli; arbor exinde fias illa quæ penes aquas seritur, & ²¹ in foliis perennat, & tempore suo fructus agit; quæ non ignem, non securim videbit. Pœniteat errorum reperta veritate, pœniteat amasse quæ Deus non amat, quando ne nos quidem ipsi, seruulis nostris ea quibus offendimur, non odisse permittimus. Obsequij enim ratio in similitudine animorum constituta est. De bono pœnitentiæ enumerando, diffusa & per hoc magno eloquio committenda materia est. Nos verò pro nostris angustis vnum inculcamus, bonum atque optimum esse quod Deus præcipit. Audaciam existimo de bono diuini præcepti disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auscultare debemus; sed quia Deus præcepit. Ad exhibitionem obsequij, prior est maiestas diuinæ potestatis. Prior est auctoritas imperantis, quàm vtilitas seruientis. Bonum est pœnitere, an non? Quid reuoluis, Deus præcipit. At enim ille non præcipit tantum, sed etiam hortatur. Inuitat præmio salutem; iurans, etiam: Viuo, dicens, cupit credi sibi. Obeatos nos, quorum causa Deus ²² iurat. O miserimos, si nec iuranti Domino credimus. Quod igitur Deus tantoperè commendat, quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa vtique grauitate & aggredi & custodire debemus; vt in asseueratione diuinæ gratiæ permanentes, in fructu quoque eius & emolumento proinde perseuerare possimus. [²³ Hoc enim dico, pœnitentiam quæ per Dei gratiam ostensa & indicta nobis, in gratiam nos Domino reuocat, semel cognitam atque susceptam, nunquam posthac iteratione delicti resignari oportere. Jam quidem ²⁴ nullum ignorantia prætextu tibi patrocinatur; quod Domino agnito præceptisque eius admissis, denique pœnitentia delictorum functus, rursus te in delicta restituis. Ita, in quantum ignorantia segregaris, intantum contumacia adglutinaris. Nam si idcirco te deliquisse pœnituerat, quia Dominum cœperas timere; cur quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desisti? Neque enim timorem alia res quam contumacia subuertit. ²⁵ Cum etiam ignorantes Dominum nulla exceptio tueatur à pœna (quia Deum in aperto constitutum, & vel ex ipsis cœlestibus bonis comprehensibilem ignorari non licet) quanto cognitum despici periculosum est? Despicit porro qui bonorum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum, quodque iam fugit, resumens, intellectui suo, id est, Dei dono contumeliam facit; respuit datorem, cum datum deserit; negat beneficium, quum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cuius munus sibi displicet? Ita in Dominum non modo contumax, sed etiam ingratus apparet. Ceterum non leuiter in Dominum peccat, qui quum æmulo eius diabolo pœnitentia renunciaffet, & hoc nomine illum Domino subiecisset, rursus eundem regressu suo erigit, & exultationem eius seipsum facit; ²⁶ vt denuò Malus, recuperata præda sua aduersus Dominum, gaudeat. Nonne, quod dicere quoque periculosum est, sed ad ædificationem proferendum est, diabolum Domino præponit? Comparationem enim videtur egisse, qui vtrunque cognouerit; & iudicatio pronunciaffe, eum meliorem cuius se rursus esse maluerit. ²⁷ Ita, qui per delictorum pœnitentiam instituerat Domino satisfacere, diabolo per aliam pœnitentiæ pœnitentiam satisfaciens; eritque tanto magis perosus Deo, quanto æmulo eius acceptus. ²⁸ Sed aiunt quidam: Satis Deum habere, si corde & animo suspiciatur, licet actu minus fiat. Itaque, se saluo metu & fide peccare; hoc est, salua castitate, matrimonia violare; salua pietate, se saluo metu & fide peccare; hoc est, salua castitate, matrimonia violare; salua pietate, parenti venenum temperare. Sic ergo & ipsi, salua venia, in gehennam detrudentur; dum saluo metu peccant. Primum exemplum peruersitatis; quia timent, delinquant; opinor non delinquerent, si non timerent. Igitur qui Deum nolit offensum, nec reueratur omnino, si timor offendendi patrocinium est. Sed ista ingenia de femine hypoeritarum pululare consuerunt, quorum inuidia cum diabolo amicitia est, quorum pœnitentia nunquam fidelis. [²⁹ Quicquid ergo mediocritas nostra ad pœnitentiam semel capeffendam & perpetuò continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos Domino spectat, vt omnis salutis in promerendo Deo petitores; sed præcipuè ³⁰ nouitiolis istis imminet, qui, cum maximè incipiunt diuinis sermonibus aures rigare, quique catuli infantia adhuc recentis, nec perfectis luminibus incerta reptant; & dicunt quidem pristinis renun-

Isai. 40.
Dan. 2.
Ezal. 1.
Hier. 19.
Matth. 3.

Eccl. 33.

v.

v. l.

TULLIANUS
ANNOTATIS
MELLE
A. V.
36

A tionem; ne retractantes de residuo auxilio pœnitendi, spaciū adhuc delinquendi demō-
strare videamur. Absit ut aliquis ita interpretetur, quasi eo sibi etiam nūc pateat ad delin-
quendum, quia patet ad pœnitendum; & redundantia clementiæ cœlestis, libidinem fa-
ciat humanæ temeritatis. Nemo idcirco deterior sit, quia Deus melior est, totiens delin-
quendo, quotiens ignoscitur. Ceterum finem utique euadendi habebit, cum offendendi non habebit. Eualimus semel, hætenus periculosos nosmetipsos inferamus, etsi iterum
euasuri videmur. Plerique naufragio liberati exinde⁴² repudium & naui & mari dicunt;
& Dei beneficium, salutem suam scilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem,
diligō verecundiam; nolunt iterum diuinæ misericordiæ oneri esse;⁴³ formidant videri
in culcare, quod consecuti sunt; bona certè sollicitudine iterum experiri vitant, quod se-
mel didicerunt timere. Ita modus temeritatis, testatio est timoris. Timor autem hominis,
Dei honor est. Sed enim periuicacissimus hostis ille, nunquam malitiæ suæ otium facit.
Atquin tunc maximè scruit, cum hominem plenè sentit liberatum; tunc plurimum accē-
ditur, dum extinguitur. Doleat & ingemiscat necesse est, venia peccatorum permessa, tot
in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retrò suæ erasos. Dolet, quod ip-
sum & angelos eius, Christi seruus ille peccator iudicaturus est. Itaque obseruat, oppu-
gnat, oblidet, si quā possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris
secularibus irretire, aut fidem terrenæ potestatis formidine euertere; aut à via certa⁴⁴ per-
uersis traditionibus detorquere: non scandalis, non tentationibus deficit. Hæc igitur ve-
nena eius prouidens Deus, clausa licet ignoscentiæ ianua, &⁴⁵ intinctionis sera obstructa,
aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo pœnitentiæ secundam, quæ pul-
santibus patefaciat, sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius nunquam, quia proximi-
mè frustra. Non enim & hoc semel satis est? Habes quod iam non merebaris; amisisti e-
nim quod acceperas. Si tibi indulgentia Domini accommodat unde restituas quod ami-
seras; iterato beneficio gratus esto, nedum ampliato: maius est enim restituere, quam dare;
quoniam miserius est perdidisse, quam omninò non accepisse. Verum non statim succi-
dendus ac subruendus est animus desperatione, si secundæ quis pœnitentiæ debitor fue-
rit: pigeat sanè peccare rursus, sed rursus pœnitere nō pigeat; pigeat iterum periclitari, sed
non iterum liberari. Neminem pudeat.⁴⁶ Iteratæ valetudinis, iteranda medicina est. Gratus
in Dominum extiteris, si quod tibi Dominus offert, non recusaueris. Offendisti, sed
reconciliari adhuc potes. Habes cui satisfacias, & quidem volentem. [Id si⁴⁷ dubitas,
euolue quæ spiritus ecclesiis dicat: Desertam dilectionem Ephesius imputat; Stuprum &
idolothytorum esum Thyatirensis exprobrat; Sardos non plenorum operum inculcat; &
Pergamēnos docentes peruersa reprehendit; Laodiceos fidentes diuitiis obiurgat: &
tamen omnes ad pœnitentiā commonet, sub comminationibus quidem. Non commi-
naretur autem non pœnitenti, si non ignosceret pœnitenti. Dubium, si non & alibi hanc
clementiæ suæ profusionem demonstrasset. Non⁴⁸ ait, qui ceciderit, resurget, & qui a-
uerfatus fuerit, conuertetur? Ille est scilicet, ille est⁴⁹ qui misericordiam manulq̄ quam
C sacrificium. Latantur cœli, & qui illic angeli, pœnitentiā hominis. Heus tu peccator
bono animo sis, vides vbi de tuo reditu gaudeatur. Quid illa similitudinum Dominica-
rum argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit, & requirit, & reperit,
& amicas ad gaudium inuitat; nōne restituti peccatoris exemplum est? Errat & vna pa-
storis ouicula, sed grex vna carior non erat, vna illa conquiritur, vna pro omnibus deside-
ratur, & tandem inuenitur, & humeris pastoris ipsius refertur; multum enim errando
laborauerat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebō; qui prodigum filium reuocat,
& post inopiam pœnitentem libens suscipit, immolat vitulum præopimum, conuiuio
gaudium suum exornat. Quidni? filium enim inuenerat quem amiserat, cariorem sen-
serat quem lucrificerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet. Tam pater
nemo; tam pius nemo. Is ergo te filium suum, etsi acceptum ab eo prodegeris, etsi nu-
dus redieris, recipiet, quia redisti: magisque de regressu tuo quam de alterius sobrieta-
te lætabitur. Sed si pœnitat ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum pa-
ternorum compares, si porcos immundum relinquo pecus, si patrem repetas vel offen-
sum: Deliqui, dicens, pater, nec dignus ego iam vocari tuus. Tantum releuat confessio
delictorum, quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis confi-
lium est, dissimulatio contumaciæ. [Huius igitur pœnitentiæ secundæ & vnus,
quanto in arto negotium est, tanto operosior probatio est; ut non sola cōscientia præfere-

VIII.
Apoc. 1. 2.

Hier. 8.
Osce 6. &
Matth. 9.

ix.

TULLIANUS
Annotationibus
MELLE
A. V.
16.

A riculo aternitatis tolerare dubitamus? & castigationem victus atque cultus offenso Domino præstare cessabimus, quæ Gentiles nemine omnino læso sibi irrogant? Hi sunt de quibus scriptura commemorat: Væ illis qui delicta sua velut procero fune nectunt. [73 Si de exomologesi retractas, gehennam in corde considera, quam tibi exomologesi extinguet: & pœnæ prius magnitudinem imaginare, vt de remedij adeptione non dubites. Quid illum thesaurum ignis æterni æstimamus, quum 72 fumariola quædam eius tales flammæ icus suscitent, vt proximæ vrbes aut iam nullæ extent, aut idem sibi de die sperent. Dissiliunt superbissimi montes 73 ignis intrinsecus fœta. Et quod nobis iudicij perpetuitatem probat, cùm dissiliant, cùm deuorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis hæc supplicia interim montium non iudicij minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magnalicius & inæstimabilis foci missilia quædam & exercitoria iacula consentiet? Igitur cùm scias aduersus gehennam post prima illa intinctionis Dominicæ monumenta, esse adhuc in exomologesi secunda subsidia, cur salutem tuam deseris? Cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? Mutæ quidem animæ & irrationales, medicinas sibi diuinitus attributas in tempore agnoscunt. 74 Ceruus sagitta transfixus vt ferrum & irreuocabiles moras eius de vulnere expellat, scit sibi dictamno mendendum. Hirundo si excæauerit pullos, 75 nouit illos oculare rursus de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi 76 institutam à Domino exomologesin sciens, præteribit illam, quæ Babylonium regem in regna restituit? Diu enim Pœnitentiam Domino immolat, septenni squalore exomologesin operatus, 77 vnguim aquilinum in morem efferatione, & capilli incuria horrorem leoninum præferente. Prò malæ tractationis! Quem homines perhorrebant, Deus recipiebat. Contra autem Ægyptius Imperator, qui populum Dei aliquando afflictum diu Domino suo denegatum persecutus, in prælium irruit, post tot documenta plagarum, discidio maris, quod soli populo peruium licebat, reuolutis fluctibus perit. Pœnitentiam enim & ministerium eius exomologesin abiecerat. Quid ego vltra de 78 istis duobus humanæ salutis quasi Pharis, stili potius negotium quam officium conscientia meæ curans? Peccator enim omnium notarum cùm sim, nec vlli rei nisi pœnitentiæ natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque & stirpis humanæ & offensæ in Dominum princeps 79 Adam, exomologesi restitutus in paradysum suum, non tacet.

CAP. XII.

Dart. 4.

Exod. 14.

TULLIANUS
ANNOTATIONIBUS
RAMELII
A. V.
16.

ADNOTATIONES IACOBI RAMELII IN
LIBRVM DE POENITENTIA.

I DE POENITENTIA.] scripserunt de Pœnitentia aduersus Montanum hunc librum Tertullianus; contra Nouatian. verò B. Cyprian. Epistolam ad Antonian. ac libros de Lapsis & ad Nouatianum, item Pacianus lib. & duss Epistolas ad Sympronianum, ac de Pœnit. & confess. seu Paren. ad Pœnitentiam, & B. Ambros. lib. 2. de Pœnit. Chrysost. homilias 10. & sermonem de Pœnit. Ephrem lib. & serm. de Pœnit. Fulgentius lib. 2. de remiss. peccatorum ad Euthymium, Gregorius Nyssenus Orationem de Pœnitentia, Basilius hom. vnam postremam Variarum. Denique insignem etiam librum de pœnit. medicina B. Augusti. quem etsi alibi id negat germanum esse illius, consistitur Erasmus, vbi locutus eum eadit inter Homil. 50. Qui omnes ad librum huius intellectum faciunt. Etsi autem in genere agat de Pœnitentia sub initium serè ad cap. 8. vsque, certè postmodum agit de Pœnitentia publica, quam Exomologesin vocat. Etque adeo salutarè Rhenanus in argumentis, dicit errorem non ipsi modo, sed & permultis veteribus adscribit, immo & ipsi B. August. de vnica post baptismum Pœnitentia. Fateor equidem has Dultorū sententias: semel cognitum atque susceptum;

secundæ, immò iam vltimæ spei; sed iam semel, quia iam secundo, sed amplius numquam, quia proximè frustrâ; Item: secundæ & vnus Pœnitentiæ. Verum loqui eum de publica Pœnitentia & infra patebit cap. 10. & iam nuper adigimus Adnot. nostris in B. Cyprian. lib. de Laps. num. 99. Atqui semel duntaxat vniciuique permissam pœnitentiam publicam testantur disertis verbis Orig. homil. 15. in 25. cap. Leuit. ac B. Ambros. lib. 2. de Pœnit. cap. 10. & Augustin. epist. 54. ad Macedonium Presidem. Qui etiam causâ illius statuti addita, nihilominus desperandum adhuc de illis negat, in hæc verba: Quamuis (inquit simili assertioni Macedonij respondens) cautè & salubriter prouisum sit, vt locus illius humillimè pœnitentiæ semel in Ecclesiâ concedatur, ne medicina vilis minus vtilis esset agrotis, qua tanto magis utilis est, quanto minus contemptibilis fuerit, quis tamen audeat Deo dicere: Quare huic homini, qui post pœnitentiam primam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, adhuc iterum parci? Alioqui certè non Origenes modo, Ambrosius & Augustinus frequentem pœnitentiam agnoscunt etiam in culpa mortali (vt verbis Origenis vtar) que in sermo-

nis vel morum vitio consistit, sed & ipse Tertullianus hinc verbus 8. cap. qua & Pacianus transcripsit: Nemo idcirco deterior sit, quia Deus melior est; totiens delinquendo, quotiens ignoscitur. Porro indigebat quidem Antidoto Rhenani illa in eodem Argumento adnotatio (qua, ut ipse diuinavit, multum salutaris dum Confessionem secretam ex publica illa originem sumpsisse existimat. Perum tam late contrarium docuimus dictis Adnotat. nostris in lib. B. Cyprian. de Laps. num. 98. & 99. quod nempe publica penitentia confessionem priuatam coniunctam habuerit, ut foret altum agere: quare illic Lectorem remittimus. Itaque hoc loco sufficiant haec ipsa Rhenani verba: Confessionem secretam rem (inquit Admonit. de Tertull. dogmatibus) antiquissimam, qua hodie conscientiam nostram sacerdoti detegimus, usque ad circumstantiarum omnium minutias, saluberrimam esse nemo potest inficiari, si morositate & scrupulositate nimiam auferas. Quid enim per Deum immortalem, vitium habere possit Ecclesia ad continentiam disciplinam, quid commodius quam priuatam istam confessionem ad populum in necessariis erudiendum: ubi horula spatio plus proficit laicus quam triduana concione. Nam dum e suggestu declinat sacerdos, per pauci diligenter auscultant, multi aliorum cogitando distrabuntur, quidam iuxta prouerb. huius Reges, vel propter obtusitatem ingenij, vel ob materiae sublimitatem, cuius non sunt capaces, etiam si curiosi auscultent, non tamen percipiunt quod dicitur. At hic cum rei ipsius, tum sacerdotis reuerentia adentum reddit hominem. Et doctrina quam illic cum petente communicat, ad eius caput adtemperatur. Quod si in ludis literariis frustra praepor scholasticis praegit, nisi illud idem paulopost ex eis exigat, & ut reddam cogat: haud aliter quantumcumque publicis concionibus instituat populus, nisi isto pacto examinetur, longe minus proficient auditores. Itaque quod D. Cyprianus Discipline encomium pronuntiat, mihi liber accommodare confessioni, ut dicam eam, retinaculum fidei, ducem itineris salutariis, fomitem ac nutrimentum bonae indolis, magistrum virtutis. Enimvero non probauerim quod tanta rei iuuenibus quibuslibet committitur, necessitatem semper excipio. Quin potius moribus & etate grauis Theologus ad hoc officium in singulis Ecclesiis paulo celebrioribus, quarum hodie tanti sunt reditus & obuentiones, deputari deberet; id quod Lutetia Parisiorum fieri vidimus aliquando apud Nostra Domina (sic enim vulgo vocant) in aede nunc Archiepiscopali, ubi status rei diuinae horis, senex quidam venerabilis, Penitentiarium ipsi nominant, semper praesto erat. Quod autem apud illum deinde sequitur de libro Penitentiarum, quem ut sacerdotes probe calleant, seuerè iubent suis Legibus, Pipinus, Carolus Magnus, Ludouicus & Lotharius, eo pertinet, uti scirent presbyteri quam deberent inspicere penitentiam publicam pro delictorum qualitate. Quid ex verbis Venerab. Bedae, qua deinceps allegat, manifestum est. Per idem tempus (inquit ille in Chronicis) id est sub Dagoberto rege, Theodorus Archiepiscopus & Abbas Adrianus doctissimi à Vitelliano Papa missi sunt in Britanniam, plurimasque Ecclesias Anglorum doctrina Ecclesiastica fruge fecundauerunt. E quibus Theodorus Archiepiscopus peccantium iudicia, quantis scilicet annis pro vnoquoque peccato quis penitere debeat, mirabili & discreta ratione describit. Neque enim aliquot an-

norum penitentia aliis quam publice penitentibus vniquam fuit inflita. Eodem pertinent, quorum partem etiam meminit Rhenanus, similes multoque antiquiores BB. Basilij Casariensis & Petri Alexandrini, aliorumque Graecorum, qui apud Balsamonem exstant Canonibus. Item Betani, seu patris eiusdem Bedae, Arabum & aliorum veterum in simili argumento lucubrations, quae passim exstant MS. in antiquis Bibliothecis, non indigna (vel ipso Rhenano teste) quae legantur, praesertim ab eis qui sunt curiosi veritatis indagatores: E quibus nunc exstat excusus liber Penitentialis Bedae, operum eius Tom. 8. & penes me MS. habentur plures Arabum eiusdem argumenti, ac nominatim tres illi, quos Anonymos citat Rhenanus, & commendat, ubi de erroribus agit Tertulliani, quorum primus de Penitentia & penitentibus, criminibus, atque iudiciis, secundus de accusatis & accusatoribus ac testibus, tertius de sacerdotum ordinibus, quos deperisse iniuria temporum & hominum ille conqueritur praeter Praefationem suam, quam in meis MS. eod. quum desideraretur, ex illa ad uciendam censui. Eiusdem sunt argumenti etiam Constitutiones aliquot tunc ab eodem desideratae, nunc autem edita, Concilij Moguntini sub eodem Rhenano, praefatae ex eodem quem ille vidit codice, quia etiam non integra, quales nec ego reperire potui. Neque interea illi penitentiae primum successerit secreta confessio, quae fit hodie sacerdoti: quin potius contrarium nostram, quod adnexa haec fuerit illi sollemnem. Praeterquam enim quod omnes illi (vel ipso Rhenano teste) non Deo solum, sed & sacerdoti confessionem fieri iubent, quippe qui ne qui non potuissent pro peccatorum malo penitentiam publicam imponere, etiam secreto fieri solitam facerent infra Rhenanus, & ipsum Nestarii factum quid dogat, conuincit, nempe de abrogato Penitentiarum praeporo, non autem (ut ille falso interpretatur) de abrogata confessione, quemadmodum pulcherrime deducit bello ad hoc vnum conscripto Ioannes Hasselm, a quo quoque apud B. Cyprianum citatus. Quod ipse Rhenanus animaduertisset, si aequè priora atque posterora in medium eius historia verba protulisset. Sed (ne quid desideret Lector) sic habent. Ab illo tempore (inquit Socrates Ecclesiast. hist. lib. 5. cap. 19.) post Nouatianum se ab Ecclesia secesserant, Ecclesiarum Episcopi Canonici (nempe Penitentiales) aduenerunt, ut in singulis Ecclesiis presbyter quidam praesent, ut qui post Baptismum lapsi fuissent, coram presbytero ad eam rem designato (secretorum tenace, ut addit Zonaras lib. 7. cap. 16.) peccata sua confiterentur. Episcopo vero (addit postea) qui iam praesent, quantum ad librum quinquem tempore spatium hoc tenerent institutum, tamen temporibus Nestarii immutauerunt, propter eorum modi facinus, quod tum forte fortuna in Ecclesia commissum est. Mulier quaedam nobilis ad presbyterum Penitentiarium accedit; peccata quae post Baptismum commiserat particulatim (vide hic etiam particulatim confessionem) confitetur. Presbyter mulieri mandauit ut ieiunium & precibus se dederet. Mulier dedit eam ob causam in templo morata (ut aperte dicitur Zonomenus) se à Diacono conspiratam praedictorum Zonomenus) se à Diacono conspiratam praedictorum Ob quod facinus hoc modo patefactum, Diaconum Ecclesia eiecto, tumultus populi concitatus est. Non indignabantur, non solum de commisso facinore, sed etiam metum quod inde grauis nota Ecclesiae multumque

Itaque Eudemon quidam Ecclesia Alexandrinae presbyter, Episcopo Nectario consilium dedit, presbyterum poenitentiarum tolleret. Quamquam interim ipsi illi Zozomenus & Socrates adtestantur, quod antea minora fuerint perpetrata peccata, cum ab verecundiam, tum ob severitatem eorum qui iudices erant constituti, quippe qui peccata sic sibi privatim confessa populo publicare fuerint soliti, & sic cogere ad publicam poenitentiam; qua, sublato poenitenti presbytero, eadem opera fuisse sublata videtur. Atque hoc est (inquit idem Rhenan. Admon. de Tertull. dogmatib. sub finem sue editionis, ubi suam sententiam mitigat) quod nomen caput Agathensis Concilij præcipit, & refertur etiam a Gratiano dist. 50. Est autem tale. In capite Quadragesimæ omnes publicè poenitentes, qui publicam susceperunt aut susceperunt poenitentiam, ante fores Ecclesie se representent Episcopo civitatis, sacco induti, nudis pedibus, vultibus in terram prostratis, reos se esse ipso habitu & vultu proclamantes. Ibi adesse debent Decani, id est, Archipresbyteri, presbyteri paræciorum, & presbyter poenitentium, qui eorum conversationem diligenter inspicere debent, & secundum modum culpe poenitentiam per præfixos gradus inungant. Post hæc Episcopus in Ecclesiam eos introducat, & cum omni clero septem poenitentia Psalmis in terram prostratus, cum lacrymis pro eorum absolutione decantet. Tunc resurgens ab oratione, iuxta quod Canones iubent, manus eis imponat, & aquam super eos benedictam spargat, cinerem prius mitat, deinde cilicio capita eorum cooperiat, & cum genuis & crebris suspiriis eis denunciet, quod sicut Adam proiecitus est de paradiso, ita & ipsi ab Ecclesia pro peccatis suis abiciuntur. Post hæc iubeat ministris, ut eos extra ianuas Ecclesie expellant. Clerus vero prosequatur eos cum Responsorio: In sudore vultus tui veseris, &c. ut videntes sanctam Ecclesiam pro sanctoribus suis tremefactam atque commotam, non parvi pendant poenitentiam. In sacra autem Domini cœna nesciam ab eorum Decanis & presbyteris Ecclesia limitibus represententur. Hactenus Decretum Agathensis Concilij verisimile. Porro de secreta ista confessione re longe saluberrima, qua hodie Ecclesia utitur, Decretum Vormaciensis Concilij reperi in hunc modum: Siquis pro aliquo criminali peccato ad nos poenitentiam acturus vel suscepturus accesserit, oportet nos imprimis rei veritatem ad liquidum interrogando discutere. deinde si fidem rectam & Christianam credulitatem fideliter pronuntiet, id est: Pater noster, &: Credo in Deum, quam statim coram nobis memoriter canere compellatur. Et si talis persona est que non intelligat, neque etiam illam bene memoriter teneat, exponemus illi prout tunc necesse est; & ut melius statuto die reddat, precipiemus. Præterea studiosè perscrutandum, an diversis erroribus sit implicatus; sicut quidam increduli, lapides, lucos, arbores, & huiusmodi vanitates relicta Ecclesia venerantur, & vanissimam phantastice deceptionis illusionem in somnis observant. Inquirendum etiam ab eo, si velit pro Christi amore omnem iracundiam dimittere illi cui inimicus est. Aut si habet quis aliquid adversus eum, unde reconciliari debeat, sicut Dominus in Evangelio docet: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Et alibi ait: Sic & pater meus faciet vobis, si non remiseritis, &c. Et ideo in oratione quotidie dicimus: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Et de aliis vitiis quantum ei Deus dederit posse, deinceps

se emendaturum promiserit, tunc cum omni devotione ante absidem suscipi debet ad poenitentiam. Atque tale quidem est Vormaciense Decretum. Quod verò in capite Quadragesimæ fieri confessio debeat, aliud Decretum reperi, cuius Synodi sit nescio, nam titulo carebat, estque huiusmodi: Presbyteri admonere debent plebem sibi subiectam, ut omnis qui se sentit mortifero peccati vulnere sauciatum, feria quarta ante Quadragesimam, cum omni festinatione recurrat ad vicinatricem matrem Ecclesiam; ubi quod malè commisit, cum omni humilitate & contritione cordis simpliciter confessus, suscipiat remedia poenitentia, secundum modum canonicis auctoritatibus præfixum. Non solum autem ille qui mortale aliquid commisit, sed etiam omnis homo, quicumque se recognoscit immaculatam Christi tunicam, quam in Baptismo accepit, peccati macula polluisse, ad proprium sacerdotem festinet venire; cum puritate mentis omnes transgressiones, omnia peccata, quibus Dei offensam se incurrisse meminit, humiliter confiteatur, & quicumque à sacerdote fuerit iniunctum, ac si ab ipso omnipotentis Dei ore esset prolatum, ita diligenter adtendat, & causissimè obseruet. Consentit cum hoc quod in Poenitentiario Romano legitur in hunc modum: Hebdomada prior ante ieiunium Quadragesimæ, presbyteri plebem ad se convocent populum, & discordantes canonicis auctoritate reconcilient, & omnia iurgia sedent. Et tunc primum confitentibus peccata dent poenitentiam, ita ut antequam caput ieiunij veniat, omnes confessi poenitentiam acceptam habeant, ut liberius dicere possint: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Huc usque ex Poenitentiario. Ceterum non solum apud Tertullianum, sed etiam apud eos qui multis seculis post vixerunt, sit mentio de Exomologesi, id est actu poenitentia, quam confessio criminum necessario precedebat, sine publicè fieret de publicis flagitiis, siue privatim de privatim. De Exomologesi complures etiam elegantissimi sermones exstant Cesarij illius Arelatensis, inter quos eminet ille, cuius initium, Quotiescumque, &c. Quin ipse Iohannes Chrysostomus, quamquam pluribus locis suam de exomologesi & poenitentia sententiam indicat, vix tamen alibi id vel magis ingenue vel apertius testatur, quam in sermone cui titulus est: περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, quem ego nuper inter alia eius opera nondum versâ reperi, ubi sic scribit de exomologesi: Νῦν δὲ ἔτε ἀνάγκη παρόντων μαρτύρων ἐξομολογήσασθαι, παρὰ τοῖς λογισμοῖς γενέσθω τὸ τεπληρωμένων ἢ ἐξέτασις. ἀμάρτυρον ἔγω τὸ διχρῆτον. ὁ ἕδος ὁ ἕτος μένος ἐξομολογῆμενον. Et paulo post: Ἐπειδὴ ἀμάρτυρον ἐστὶ διχρῆτον, καὶ οὐ αὐτὸς διχρῆτος ὁ μαρτυρῶς. Porro tamen in collectionibus quibusdam Græcis multa compererim de exomologesi & poenitentia, partim ex Veteribus Basilio, Chrysostomo, Maximoque, partim ex Iunioribus, Nilo, Climace, Isaaco, & Thalsio monachis desumpta; placuerunt tamen in primis quæ nuper ex codice quodâ vetustiori excerpti, in libello de Medicina poenitentia, qui Augustino inscribitur, & aliunde etiam, per studiosum quempiam sublecta. Nam à Gratiano variis locis variis titulis citantur, ad quem librum Lectorem, ne hic prolixiores simus, remittimus. Atqui confessionem secretam & antea & postea in usu fuisse, immò etiam sub præcepto, satis demonstravimus dist. Annot. nostris ad B. Cyr. de lapsis, & infra cap. 9. respondebimus ad argumenta, quæ ex Patribus hic in argumento adfert Rhenanus,

TULLIANUS
 in oratione
 in libro
 A. V.
 16.

de confessione soli Deo facienda, & consilio dimit-
tatur a sacerdotibus petendo. Idque ad verba illa cap.
9. Exomologesis est, &c. aduolui presbyteris,
caris Dei adgeniculari, &, que eadem pertinent:
Cum igitur prouoluit hominem, magis rele-
uat; cum accusat, excusat; cum condemnat, ab-
soluit. & illud cap. 10. Videlicet siquid humana
notitia subdixerimus, proinde & Deum celabi-
mus. An melius damnatum latere, quam palam
absolui? Que pro nostra sententia facere quis dubitet?

CAP. I.

2. Pœnitentiam, hoc genus hominum; &c.]
Caput hoc primum inscripsimus: Quod de bonis fac-
tis non sit pœnitentia. Atqui, ut adnotat Rhenan-
us, Gentiles hic intelligit, iuxta quod & in Apolog.
dixit: & de vestris fuimus. Sicut autem hic: natu-
ratenus, sic & alibi aduers. Marc. dixit: scilicet ani-
matenus saluos.

3. quippe res Dei ratio, &c.] De ratione Dei
(inquit Rhenan.) quod videlicet omnia que Deus fa-
cit, sint naturalia, habes in superioribus libris sœpeni-
merò. Vt aduers. Marc. lib. 2. Bonitas Dei & ratio
eius, huic quoque instituto patrocinauntur, in
omnibus conspirantes apud Deum nostrum. Nec
ratio enim sine bonitate ratio est, nec bonitas
sine ratione bonitas. Item: & hoc bonum sine
dubio & rationale. Legimus autem ex MS. 2. nihil-
que non. Metaphoram verò esse adnotauit Rhenan. à
nauigante sumptam, ubi legitur: sine gubernaculo rati-
onis transfretantes. Ego verò lego paulopost: deuer-
sentur, pro: diuertentur, tum quod infra legatur, tum
quod phrasis sit Tertullianica, de qua latius lib. aduers.
Valentin.

4. prout quid in ingratiam cecidit.] Nos (in-
quit Rhenan.) attento quod alibi etiam ingratia voca-
bulo utatur pro ingratitude, scripsimus, prout quid
in ingratiam cecidit. Sic infra in hoc ipso libro: vide-
rit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis
pœnitentiam cogit. Viderit & gratia, si captatio
eius ad beneficiendum incitamento est. Vbi
videt ingratiam opponi gratia. Qui etiam reposuit re-
ctè: pœnitentiæ speciem, pro: patientiæ spectem,
ex Gorziensi cod. quantumvis legant: patientiæ MS.
3. cod. neque enim hic ulla patientiæ mentio. Eidem
etiam acceptum debemus: contra pœnitentiam ma-
lorum, pro: patientiæ malum. Incubandi au-
tem verbo (inquit) & in præced. & in sequ. utitur, de
quo videat Lector ad lib. de Patientiâ Adnotationes
nostras.

CAP. II.

5. Quod si Dei, &c.] Titulum capiti huic dedi-
mus: De vera delictorum pœnitentia. Atqui ad-
notandum hic illud: merita pœnitentiæ. Item: Si ac-
ceptor, etiam remunerator, denique: Bonum
factum Deum habet debitorem, sicut & malum;
quia iudex omnis remunerator est causa. Item il-
lud cap. 6. mercedem perennis vitæ, ac: vt possi-
mus mereri; idque contra negantes operum bonorum
merita, de quo loco communi: latius libris ad Mart. &
de Patientiâ. Hic sufficit illud Paciani locum hunc imi-
tantis ad Sympronianum contra Nouatianos: Pœniten-
tium venia, meritum consentis.

6. timentes Dominum scilicet.] Pertinet hoc ad
primam Pœnitentiæ partem, quæ est contritio, cuius

initium timor Domini, sicuti infra Auctor cap. 5. docet
disertis verbis, & B. August. lib. de Pœnitenti. medii,
contra quam sententiam nostram aguerunt, dicentes, vt Lu-
therus, optimam pœnitentiæ esse vitam, neque
vlla contritione epus esse, aut (sicuti Melancthon) non
nisi seruli quodam timore qui metum incutiat. Certe illa
necessario conuincitur vel ex illo Isai. 26. secundum 70.
& timore tuo Domine concepimus, & quasi parturimus,
& peperimus spiritum salutis.

7. ad suam misericordiam maturauisset.] Hoc
est (inquit Rhenan.) mature se recepisset & in tem-
pore. Sic Cyprianus gratiam maturantem eleganter
ad Donatum dixit: Accipe (inquit) quod sentitur an-
tequam discitur, nec por moras temporum longa agni-
tione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis dis-
citur.

8. pœnitentiæ dedicauit.] Dedicandi verbi
(eodem Rhenano teste) libenter utitur Tertullianus, de
nouis rebus loquens, vt aduers. Marc. lib. 1. vt impo-
rio eius diuina bonitas in terris dedicaretur, & lib.
de Carn. resurrectione: De materia potius subiacen-
ti voluit ab illo vniuersitatem dedicatam. Cy-
prianus de Aurelio: Interim (inquit) vobis hæc de ca-
spicatus est pacem, dum dedicat lectionem. Vide &
Adnotat. nostras in B. Cyp. Epist. 33. num. 9.

9. præire intinctionem pœnitentiæ.] Intin-
ctionem vocat Baptismum (inquit Rhenan.) vt infra.
Erga pœnitentiæ vitium, præsumptio intinctionis
importat. Item: Hæc enim prima audientis
intinctio est, metus integer. Sic aduersus Praxean.
Et nouissimè mandans vt tingenter in patrem &
filium & spiritum sanctum, non in vnum. Num
non semel, sed ter, ad singula nomina in pœni-
nas singulas tingimur. Ita loquitur & Cyprianus.
Expone (inquit Rhenan.) præire pœnitentiæ, hoc est
præcedere pœnitentiæ. Qui ex Gorziensi cod. capite
antè componeret, pro: anteponeret, & in: Do-
minus scilicet afferens, subiudic: salutem. Est au-
tem significantius quod legitur: pœnitentiæ veteris
& radens, quam quod habet 1. editio, & MS. auertens
& tradens, item placet: foras, quod habet eandem,
magis quam: foris, quod MS. Atqui opera (inquit
rectè Rhenan.) pro labore, Legimus denique cum Lau-
rio & MS. ne bonis vnquam factis, pro: ne nobis

10. cur pœnitentiæ inuadit delinquentium
priuatum.] Sic distinximus iuxta Latinum notat, &
qui inuadere (ait Rhenan.) verbum usurpatum est
Tertulliano ad Pœxorem lib. 2. De cibo, de poculo in-
uadere, desiderare, in mente habere: & in hoc
lib. infra: Eam tu peccator, mei similis ita in-
uade.

CAP. III.

11. Quorum ergo pœnitentiâ iusta, &c.] His
capitis inscriptio hæc est ex verbis ipsi Auctoris:
Quod etiam carnalium delictorum pœnitentiâ
iusta sit, qui hanc materiam latius tractat, ne quod
forte in calumniam veritat quod præmissi: Peccatum
nisi malum factum, dici non meretur. Legimus
autem paulopost eum MS. peccata eorum dilectam,
pro: earum. nam de corpore & spiritu loquitur.

12. alia manu eius expressa, alia adhaerere
consummata.] Alludit ad illud Genes. 2. Formauit
70. Formauit Deus hominem, puluerem accipiens de ter-
ra; & adhaeruit in faciem eius spiritus vitæ. Veritate
terim videtur quod carne formata paraphrastica alludit.

manu Dei, ad errorem eius, quo corporeum Deum putavit, ac quod de spiritu dicit adflato spiritu Dei, ad eius opinionem alteram paradoxam, quod anima omnes ex prima illa tradiscuntur; de quibus latius inter errores in nostris Prolegomenis.

13. Viderint enim siqua casui, &c.] Simile est istud illi quod alicubi habet B. Augustinus, peccatum adeo debere esse voluntarium, ut nisi voluntarium, peccatum non sit. Rectè autem dicit: Viderint, tamquam definire nolens, an scuti casus & necessitas, ita & ignorantia à peccato excuset. nam hoc eodem libro contrarium sustinet de ignorantia cap. 5. At qui adnotat rursus phrasen Tertullianicam Rhenanus: quanto principalis, tum hic, tum antea, & mox: quemadmodum, pro: Quomodo, interrogatiue; qui etiam ex Gortensi collatione primus legit: adulterum eum, pro: ad vltimum eum, & cur non, solatium sui saturans, pro facto cedat, ex coniectura que mihi placet, pro: vt non eis, sine interrogatione.

CAP. IIII.

14. Omnibus ergo delictis, &c.] Aliud nihil hoc capite tractatur, quam Ad pœnitentiam ex scripturis adhortatio, quod imitatur Cyprian. lib. 3. Testimon. cap. 114. hoc titulo: Dum in carne est quis, exomologesis facere debere. Quam autem prius dixerit, non facti solùm, sed & voluntatis delicta pœnitentia purganda esse, & hic repetat: Omnibus delictis seu carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate committis; faciunt hi loci pro particulari pœnitentia, atque adeo & confessione omnium & singulorum peccatorum grauiorum. Quò pertinet etiam locus B. Cypriani lib. de Lapsis: Vider Deus corda & pectora singulorum, & iudicaturus est non tantum de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris, &c. Quamò itaque fide maiores & timore meliores sunt, &c. qui quoniam de hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentur. Similiter Origenes lib. 3. in cap.

16. Leuit. Pronuntiet, inquit, peccatum quod peccauit, etiam de cogitationum secretis. Et expressius B. Chrysof. homil. 46. ad pop. Antiochenum: Dic tua per spem peccata. Et homil. 9. in Epist. ad Hebr. si dicat, peccator sum, non autem ad peccatorum species descendat, dicens quia hoc & hoc peccavi, nunquam, &c. D. vero August. etiam circumstantias considerandas monet lib. de Vera & falsa pœnitentia cap. 14. Consideret (inquit) qualitatem criminis, in loco, in tempore, in perseverantia, in varietate persone, & quali hoc fuerit tentatione, & de ipsius vitij multiplici executione. Non male ergo & B. Thomas Aquinas similia docet, quantumvis repugnet Rhenanus in huius libri argumento.

15. qui pœnam per iudicium destinauit.] Destinatio hic propriè accipitur, pro: deputare, cuius & alteram significacionem habes infra lib. aduers. Valentini.

16. Pœnitere, & saluum faciam te.] Hanc scripturam hoc modo citatam nusquam reperire potui, sed eius loco apud B. Cyprian. epist. 28. & lib. de Lapsis hanc: Cum conuersus genueris, tunc saluaberis, & sicubi fueris. Similiter B. Hieron. epist. ad Sabian. ac Ruffinum, & B. Augustin. de Pœnitent. medicin. quemadmodum adnotauimus illic Adnotat. nostris ad priorem locum num. 2. & ad posteriorem num. 110. Afferentes etiam illic, locum hunc desumptum ex E-

zechiele, partim 18. partim 33. cap. Similiter Casarius Arel. lib. 50. de Letan. & Ambros. in Psal. 37. Pacianus verò ad Sympron. contra Nouat. Iste illud ipsum adscribit, alludens fortassis ad illud cap. 43. Dic tu prior iniquitates tuas, ut iustificeris. Hanc autem lectionem nusquam quidem reperi, sed magis accedit ad illud Ezechiel. 18. Conuertimini, & uiuetis. At qui Pœnitere, pro pœnitentiam age, noua vox est, sicuti etiam apud vulgatum interpretem Pœnitentini, Marc. 1. & Lit. 3.

17. & pœnitentiam malo quàm mortem.] Etiam hoc paucioribus verbis contraxit Auctor. nam Ezechiel. 33. pluribus idipsum habetur. Imitari sunt autem illum B. Pacianus ubi supra, & B. Cyprian. dicto lib. 3. Testim. cum lib. de Bono patient. legit: Nolo mortem morientis, quantum ut conuertatur & uiuat. Et lib. ad Nouatian. Nolo mortem peccatoris, sed desidero ut auertatur à via sua pessima, & uiuat.

18. ego enim præstantiam in delictis meis agnosco.] Similiter sub finem: peccator enim omnium notatum quum sim. unde videtur nondum presbyter fuisse cum hunc librum scriberet, & eodem tempore scriptus liber de Baptismo, ubi sub finem: Tertulliani, inquit, peccatoris meminertis. At qui adnotat Rhenanus præstantiam hic in malam partem accipi.

19. vt naufragus alicuius tabule fidem.] Ambrosius (inquit Rhenan.) ad Virginem lapsam: Sed tu que iam ingressa es agonem pœnitentia, insiste misera fortiter, adhære tamquam naufragus tabule. Hieronymus ad Demetriadem de Pœnitentia loquens: Illa, inquit, quasi secunda post naufragium miseris tabula. quod ipsum repetit in cap. 3. Eliae. Ambo sunt hunc locum imitati. Quibus adice Paciani verba infra citata cap. 8. ubi de hoc latius etiam Auctor. Legimus autem ex 2. MS. perlauabit, pro eo quod erat: proleuabit, maxime cum 3. codex legat: protlauabit.

20. protelabit.] Hoc est (vt interpretatur Rhenan.) ad portum usque quamlibet distantem producet. Aduers. Marc. lib. 4. dixit: Nec quinque circiter, sed sexcenta millia hominum protelauit, pro eo quod est, vitam eorum exhibito victu produxit sustentauitque.

21. & in foliis perennat.] Perennat (inquit Rhenan.) pro perenniter durat. Aliter dixit Suetonius, non perennauit, pro eo quod est, non vixit anno integro. Alludit autem ad verba Psalmi primi. Adnotauerat idem ad lib. de Resurr. carn. ubi legitur: dentes incorruptos perennare. Mirum verò quòd 3. MS. legant: securem, pro: securim, qui etiam legunt: pro hoc, ubi est: per hoc. sed priorem lectionem utrobique retinimus.

CAP. V.

22. Hoc enim dico, &c.] Titulum huius capiti imposuimus: De peccato post pœnitentiam non iterando, & iis qui saluo metu & fide peccare se dicunt. Meminerit autem Lector eum de pœnitentia publica loqui, uti initio diximus.

23. nullum ignorantia prætextum.] Quemadmodum adnotat Rhenan. usurpat prætextum neutro genere, sicut in Valentianis: Sed enim, inquit, sub prætexto dilectionis in patrem, emulatio superabat. & infra lib. de Cult. fam. prætecto necessitatis.

24. Cùm etiam ignorantes Dominum nulla exceptio tucatur à culpa.] Facit locus iste contra novos istos Evangelicos, qui ab Apostolorum tempore maiores nostros in ignorantia perpetua vixisse dicunt, & tamen à culpa excusatos. In primis autem pro sententia Auctoris faciunt frequentiss. illa sacrificia, immolari iussa pro peccatis ignorantia, *Leuit. 4. & 5. ac Num. 15. de quibus & Hebr. 9.* Deinde & in nouo Testamento *Act. 2. B. Petrus* ad illos, quos sciebat per ignorantiam peccasse: *Pœnitentini, inquit, & convertimini, ut deleantur peccata vestra.* Hinc Patrum omnium conformis est sententia, quod ignorantia, quam crassam moderni Theologi vocant, neminem à culpa excuset, qualis illa haud dubie fuisset, si verum illi dicerent.

25. vt denuò Malus.] Rectè ad marginem adnotauit Rhenan. Malus diabolus, tum hic, tum lib. de Patient. non semel. Similiter Patres quidam interpretantur illud Orat. Dominice: Sed libera nos à malo. ad quod alludere videtur Auctor.

26. Ita, qui per delictorum pœnitentiam statuerat Domino satisfacere.] Similiter Auctor infra sub finem cap. 7. Habes cui satisfacias. cap. 8. Confessio satisfactionis consiliu est. & cap. 9. Sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione pœnitentia; Deus mitigatur. & cap. 10. Domino offenso satisfacere. Loci adnotatu certè digniss. pro satisfactio peccatorum, que tertia est Pœnitentie pars, quam hic agnitam à Tertulliano Magdenburgenses Centuriatores negare non audent, sed vti calumniantur, à Montanisante. Verum redarguit eos loco in arg. supra citato B. Pacianus, qui ante heresim conscriptum hunc librum asserit. Deinde B. Cyprianus Tertulliani errores nusquam secutus, certè in hoc loquendi genere ipsum imitatur frequentissimè Epistolis, nempe 8. 9. 10. 11. 12. 26. 27. 40. 52. 55. 59. 64. 65. & 69. item libris de Lapsis, de Virginitate Ecclesie, ac de Oper. & elemosinis, quibus locis non semel satisfactionis etiam necessitatem viget. Nec absimiliter B. Pacianus Paron. ad Pœn. ac Epist. ad Sympron. ac lib. aduers. Nouatian. & post eos B. Basilus Orat. 1. de ieiunio, Ambros. ad Virg. laps. cap. 8. & in Psalm. 37. August. Enchirid. cap. 70. & hom. 50. cap. 11. ac 15. Leo item Papa Epist. 91. Quin quod locum illum Matth. 3. Facite fructus dignos pœnitentia, de satisfactioe interpretantur Chryso. & Hieron. in Comment. ac Basil. Reg. breuiorum cap. 188. Quò pertinet etiam quod supra cap. 2. dixit Auctor: Bonum factu Deum habet debitorem, sicuti & malus; quia iudex omnis remunerator est causa. Et pulcherrima illa c. sequ. comparatio inter emptorem & venditorem, precium & mercem, ac Deum & pœnitentem, veniam & pœnitentiam. Denique illud Epiphonema B. Cyprian. lib. de Laps. Qui sic, inquit, Deo satisfecerit, &c. non eam solam Dei veniam merebitur, sed coronam. Neque verò hæc satisfactio peccatorum quicquam repugnat satisfactioe Christi. Quia (Basilio teste dict. Reg. breu. qu. 2.) Deus, pro remissione peccatorum nostrorum demisso vniuerso suo, quantum in se est, ea iam antea omnibus sanctus vir canit, & testatur Deum misericordem esse & iustum, necesse est vt quæ à Prophetis & Apostolis de Pœnitentia dicta sunt, ea à nobis præstentur.

27. Sed aiunt quidam, &c.] Adnotatu dignum etiam iste locus aduers. nouam quorundam heresim (à qua nec Caluiniste abhorrent) qui sibi sufficere arbitran-

tes, si corde & animo suam religionem retineant, quamuis Catholicorum contrarie sibi religionis exercitibus ac iugiter se immisceant, immò & communicent. Sed ista inquit Auctor) ingenia de semine hypocritarum pululare consueverunt.

C A P. V I.

28. Quicquid ergo mediocritas nostra, &c.] Inscriptissimus hoc caput: Quòd etiam Audientes seu Catechumeni pœnitentiam agere debeant. Idem ipsum autem inculant Auctor infra lib. de Baptismo, August. epist. 48. & 118. ac homil. 39. & 50. & latius de Virtut. pœnitent. libro, Chryso. in illud supra dictum Matth. 3. Facite fructus dignos pœnitentia, & illis antiquior Origenes homil. 2. in Leuit. addidit interim multo fuisse grauiorem & luctuosorem eorum, qui post Baptismum peccarunt, pœnitentiam. Legimus autem ex MS. omnis salutis, pro: omnes.

29. nouitiolis istis.] Catechumenos intelligi adnotauit Rhen. & simili appellatione vocari Nouitios fratres initio sue conversionis non male diuinant. Eff autem pulcherrima Metaphora, qua eos vocat catulos infantia recentis, qui necdum perfectis luminibus incerta reptant (ubi Hellenismus est) alludent (vbi ille adnotat) ad prouerbum: Canis festinus canes parit catulos.

30. sed includere eam negligunt.] Translatio (inquit ille) à rebus, quas si non includas, suam amittas.

31. præsumptio intinctionis.] Intinctionem Latine expressit Auctor, quod Græci Βαπτισμὸν vocant, sicuti & paulopost: intinctos, pro: Baptizatos. Vide supra num. 9.

32. & comteatum sibi faciunt delinquenti.] Comteatus (inquit Rhen.) est venia que militi datur, vt possit ad tempus abesse à castro, vel notiorum vel valetudinis causa. Adnotandum p̄ hoc mel. Cyprianus in Epist. quadam ad martyres & confessores; Hæc (inquit) latior accepto post gloriam comteatu, in Ecclesia laude florere. Idem de Montanisante: Quum quidam de collegis & confederatis nostram infirmitatem desessis, & de appropinquante morte sollicitus, comteatum sibi precaretur. Vnde eadem voce B. Cyp. Epist. 34. vbi vide Adnotat. infra num. 2. Accipitur etiam illud: quàm eruditionem, pro: potius quam. Item mercem singulari numero, pro: merces.

33. veniam addicere instituit.] Addicere (inquit idem) venditoris est, verbum Iuris.

34. Tunc opinor emendatos licebit.] Opinor (adnotauit idem Rhenan.) & hic licebit, dictum pro: liquebit, fallente fortassis pronuntiatione. Nam illud in Carne Christi, indicauimus in vetustis exemplaribus licuit scriptum pro: liquuit, à liquer: Quam qualitatiam & de nomine hominis, de statu qualitatiam, & de sensu tractationis, & de exitu passionis hemanam constituisse. Ita, si fallor, hoc loci licebit, pro: liquebit postum. Infra habes: didicido maris, quod ad populo peruium licebat.

35. postquam libertate muratus est.] Muratus (inquit idem) libertate; Tertullianicum est. Sic & de Refurr. carn. Oro te, si famulum tuum libertate donaueris. Notarum verò nomine, ignominiam intelligit, & non ita multo post: circumducit, pat. pro: fallacis obregi. Legimus autem ex MS. quæ

tempus pœnitentiæ idem, pro: id est.

36. abolitionem delictorum omni modo iniuraturis aquam, &c.] Quod baptismum omni modo abolitio sit delictorum, habet etiam B. Cyprian. dum ab omni sece contagione antiquæ, lauacri vitalis sanctificatione purgari nos dicit, lib. de Disc. & hab. virg. & Epist. 2. ad Donatum vocat baptismum, mortem criminum. Vbi latius contra Lutheranos hanc esse & aliorum veterum sententiam comprobauimus Adnot. nostr. n. 8. & 14. & infra aliquid dicemus lib. de Baptismo. Eodem pertinet quod habet: cum hominem sentit plene liberatum, & tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis erasos.

37. asperginem vnam, &c.] Videtur alludere ad baptismum qui per aspergionem fiebat, quem etiam verum esse B. Cyprian. indicat Epist. 76. ad Magnum, ubi videtur Lector Adnot. nostras n. 44. Est autem in qualibet aqua celebrari potest baptismus in necessitate, aquam tamē prius consecrari oportere non semel idem B. Cyprian. docet, & nominatim etiam in concil. Carthag. Sedatus Episcopus: Aqua (inquit) sacerdotis prece in Ecclesia sanctificata, abluit delicta.

38. symbolum mortis.] Baptisma intelligi recte adnotauit Latinus: in eo enim Christo comorimur (Apostolo teste) & consopelmur.

39. inter Auditorum tyrocinia.] Eleganter dictis prius adnotauit Rhenan. Nam Auditores, & vti mox appellantur Audientes (quos ex ætas vocabat Catechumenos) nihil aliud erant quam tyrones fidei Christianæ. Similiter B. Cyprian. Epist. 13. & 24. de quo vide Adnot. nostras, priori loco num. 4. & posteriori n. 7. quibus addeat Rhenanus, quod sicut Auditorum doctorem Operatum Cyprian. sic Demetrius Episcopus Origenem Adamantium constituit Magistrum Catechumenorum apud Alexandriam. Quo officio primus post Apostolos apud Alexandriam Panteus, secundus per ordinem Clemens, tertius sanctus est Origenes Clementis discipulus. Auctor Euseb. Eccl. hist. l. 6. c. 3. Legimus autem cum MS. 3. Quid autem te à perfectio Dei verbo separat, pro: Dei seruo.

40. Lauacrum illud obsignatio est fidei.] Econtrario infra si mendosi non sint educes lib. de Baptismo: Fides (inquit) obsignatio baptismi, & baptismus vestimentum fidei. de quo ibi latius. Legimus autem mox cum Latino: an cui displicet, pro: aut. Atqui pro eo quod excusati legunt, à custodiis corporum obstruendi (qua paraphrasi intelligit Eunuchos, qui etiam nunc apud Italos & Hispanos matronas custodiunt) legunt MS. 2. abstracti, & vnus: abstracti, sed illud placet.

CAP. VII.

41. Huc vsque Christi Domine, &c.] Prospoposita hæc ad Christum, initium esto huius capituli, cuius titulus: De secunda post baptismum pœnitentia. Quod imitantur B. Pacianus epist. 1. ad Sympron. ubi de pœnitentia tractare incipit, & August. hom. 27. qui dicit Paganorum fuisse eam oblietionem quam proponit, quasi pateat ad delinquendum locus, quia patet ad penitendum. Ironia autem videtur illud: Euasimus semel, hæctenus periculosus (seu quod malim, periculis) nosmetipsos inferamus.

42. repudium & nauis & mari dicunt.] Nam (inquit Rhen.) ut est apud Publium Mimographum: Improbè Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit. Venustus vero sermo, cum inquit: Repudium & nauis & mari dicere, translatione sumpta ab his qui v-

xori libellum repudij mittunt. Similiter infra lib. de Hab. mul. cap. 4. repudium celi dixit.

43. Formidant videri inculcare.] Aliter hic: inculcare accipit, quam supra c. 4. cum diceret: Nos verò pro nostris angustis vnum inculcamus. Ibi enim proprie, hic verò pro: conculcare, aut proculcare. Similiter dixit etiam Pacianus aduers. Nouatian. ad Sympron. Vides non inculcari à nobis sententiam Domini, sed probari. Est autem phrasia Tertullianica, qua & lib. de Patientia dixit: tentationes inculcat: imò & Cyprianica, quemadmodum adnotauimus lib. ad Demetrian. num. 3.

44. peruersis traditionibus.] MS. tres: conditionibus. Illud tamen magis placet, ut agat contra Morianistas, qui peruersis traditionibus suis de nulla post baptismum pœnitentia, à via certa fideles detorquebant. Eo autem quod addit peruersis, patet non omnes ab Auctore Traditiones impugnari. Verum de his latius infra lib. de Cor. militis, ubi multas Ecclesie Traditiones probat.

45. inunctionis sera obstructa.] Paterè: nam baptismum iterari non licere. Verum de hoc latius lib. de Baptismo contra Anabaptistas. Atqui non multo post, ubi legitur: pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari, Pacianus ubi supra, qui verba precedentia & hæc imitatur, sic legit: pudeat periclitari, sed non pudeat liberari; nos tamen illud cum MS. retinimus.

46. Iterate valetudinis iteranda medicina est.] Adnotauit Latinus: valetudinem pro morbo accipi.

CAP. VIII.

47. Id si dubitas, euolue quæ spiritus Ecclesie dicat, &c.] Caput hoc titulo insignimus: Quod ad veniam propensus sit Deus. Imitatur autem & hunc locum Pacianus, tum ad verbum dicta epist. 1. ad Sympron. tum etiam Parenesi de Pœnitent. & partim contra Nouatian. ad eundem Sympron. qui vbiq; scripturam eandem Apocalypsis citat, & proinde postremo loco castigandus, sicuti alibi & verè legit: age pœnitentiam, pro eo quod est: patientiam. Item priori supracitato loco debet legi: Pergamēnos docentes peruersa, pro: diuersa. Et econtrario cum Paciano lego hic: Sardos, pro: Sardios, quum illud Græcè & Latine legatur.

48. Non ait, qui ceciderit, resurget, &c.] B. Pacianus 2. prioribus locis iam dictis legit: Nonne B. Cyprianus: Numquid, lib. Testimon. 3. c. 114. & idipsum significat Hebræa & Græca vox apud Hieremiam. Sed meminere Lector Tertull. usurpare solere: No, pro: Nonne. Sic infra Exhort. capit. Tom. 5. Non illud dicendum erit: Atqui si vera est lectio: auertatus, quod legit hic Auctor & Pacianus Paren. ad pœnit. oportet ut Altinum passim accipiat more Tertullianico, pro: auersus, quod altero loco legunt Pacianus & B. Cyprian. et editiones Latina omnes: nam Græcè est ὁ ἀποστρέφει. Quod ipsum Cypriano non infrequens esse adnotauimus ad lib. 1. Testim. aduers. Iudeos n. 15.

49. qui misericordiam mauult quam sacrificium.] Sic ex 3. MS. pro: sacrificia. nā illud & Osee 6. & Matth. 9. in omnibus editionibus legitur.

50. Lerantur celi, &c.] Hunc quoque Luc. 16. locum latiss. Auctorem imitatus prosequitur B. Pacianus, tum Parenesi ad pœnitent. tum epist. 1. ad Sympron. qui priori loco legit: vides vbi de tuo reditu gaudeatur, quare & hic addecimus reditu.

tas solo, adherere cineri, in cilicio volutari & sordibus post indumentum Christi perditum nullam iam velle vestitum post diaboli cibum malle ieiunium, iustus operibus incubere quibus peccata purgantur, elemosinis frequenter insistere quibus à morte anime liberetur. Atqui isdem penè verbis Pacianus loco mox citato: Cilicio corpus involuere, cineri incubare, ieiunium fera meditari, perditam vitam sordida veste lugere.

57. animum maceribus deicere, &c. Id ipsum mox latius dixit: ingemiscere, lacrymari, & mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum. Similiter & Pacianus: Flere in conspectu Ecclesie & lugere. & B. Cyr. præter verba paulo antè citata eodè l. de Lap. Poenitentiam criminis verus doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemini. Illi se anima prosternat, illi mœstitia satisfaciat. Reuertimini, inquit, ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio & fletu & planctu. Iras eius igitur & offensam ieiunio, fletibus & planctibus, sicut admanet ipsa, placemus. Quæ omnia quum fiant ob peccata commissa, cui dubium hæc ad Contritionem pertinere, primam poenitentie partem, maximè quum addat Auctor animum deicere, & proinde non solum exteriori habitu, sed ex animo velit ista fieri. Certe præterquam quod fundamentum sit huius doctrine illud Psalm. 50. Cor contritum & humiliatum Deus non despicies; manifestè dolorem illum ob commissa peccata ad poenitentiam necessariū esse docent Patres omnium secularium, tum in Comment. eius loci, tum etiam alibi, plerumque etiam videntes contritionis voce aut compunctionis, & ad eam rem comprobantem scripturis Psalm. 6. 37. 55. ac 118. Hierem. 31. Joel. 2. 1. Corinth. 2. & 2. Corinth. 7. Nominatim verò B. Basilius in Martyr. Iulianum, ac Regul. breu. qu. 22. & 288. Chrysostr. homil. 5. de Poenit. ac 34. in c. 12. ad Hebræos, & 46. ad popul. Antioch. item Paranesi ad Theodor. Monach. ac lib. duobus de compunct. cord. Ephrem similibus eodem titulo libris duobus. Ambrosius in Psal. 37. & conc. 17. in Psalm. 118. Aug. Enchirid. c. 65. ac firm. 1. 2. 3. de Nat. Domini, ac de nat. boni contra Manich. c. ult. Theodoretus denique Epit. diu. decret. c. de Poenitentia. Eodem etiam pertinere adnotavit illustriſſ. Eruditiſſ. Simiſſ. que Cardinalis inſtriſſ. ſecul. & tranſil. Hoſius Confession. Polonica c. 46. illud Auctoris infra lib. 2. adu. Marc. Nam & in Græco sono (nempe μετάνοια) Poenitentia nomen non ex delicti confessione, sed ex animi demutatione cōpositum est. Quæ autem (inquit ille) potest esse animi demutatio, ubi ea quæ prius placuerunt, non displicent?

58. presbyteris aduolui, caris Dei adgeniculati. Sic hunc locum reseruit ex 3. MS. Vaticanis codicibus, qui constanter legunt: caris Dei, pro eo quod excusis habitum: aris Dei; quæ ad eodè lectione Rhen. colligebat suis Adnotat. & ego similiter in Laturgicis Latinorum meis, ad aras sine ad altare Dei adgeniculationes iam tum vſitatas fuisse verum quod huic loco non conueniat, remittimus eius rei tractatum ad illum lib. de Orat. si ad aram Dei steteris. Hic enim re penitus examinata, legi non potest: aris Dei. nam Poenitentes ne ad Paschophoria quidem virorum aut mulierum, multominus intra septa cleri, aut ad aras vsque venire permittentur, sed ante fores Ecclesie illis locus assignabatur, sicut patet ex iis quæ supra de publice poenitentia ritibus ex Rhenano descriptimus. Quibus aduere licet illud, quod in argumento huius libri habet id ex Zoſimeno loco supra citato) veterem Poenitentium ritum libet referre, quando cōferret id ad Tertullianum intelligendum, quamquam nihil diuersum fuisse puto.

Sunt autem hæc verba: Stant enim rei, & velut in Lamentationibus constituti. Dum enim sacra celebratio fuerit adimpleta, illi communionem non percipientes, cum gemitu & lamentatione semetipsos in terram prosternunt. Ad quos concurrrens Episcopus, & ipse cum lacrymis & gemitu spirituali prosternitur, & omnis Ecclesie plebs fletibus inundatur. Post hoc autem prior surgit Episcopus, & eleuat iacentes à terra. Tunc competenter pro poenitentibus facta oratione, dimittit omnes. At illi afflictionibus sponte vacantes aut ieiunio, ab abstinentia lacrymi, aut suspensione ciborum, aut rebus aliis que iubentur, expectant communionis tempus, quod deternit Episcopus. Constituto verò tempore, velut quoddam debitum exsoluentes, afflictione peccatorum curati cum populo communionem participantur. Hactenus illius historie verba retulimus. Hic mos adhuc obseruatur in quibusdam Ecclesiis in die Dominica cenæ, haud dubie natus ab illa exomologesi, id est, actus poenitentia, cuius Tertullianus meminit; immò fieri potest, ut ab illius ætate quasi per manus in hæc vsque tempora sic traditus, pauculis ceremoniis adiectis. Exomologesi Fabiola D. Hieronymus his verbis describit: Quis (inquit) hoc crederet, ut post mortem secundæ viri, in semet reuerſa (quo tempore solent vidua negligentes, iugo seruitutis excusso agere se liberi, adire balneas, volitare per plateas, vultus circumferre meretrici) sacrum indueret, & errorè publice fateretur, ut tota urbe spectante Romana ante diem Pasche in basilica quondam Laterani, qui Cesariano truncatus est gladio, staret in ordine poenitentium, Episcopo, presbyteris, & omni populo collacrymantibus, sparsum crinem, ora lurida, & squalidas manus, sordida colla submitteret? Quæ peccata fletus iste non purget? Quas inueteratas maculas hæc lamenta non abluant? Hæc Hieronymus. Et verò quod aduolui, seu prouolui, seu prosterni presbyteris, & caris Dei adgeniculati solent consistentes, iam ab Apostolicis temporibus patet, ex Epistola B. Dionysij Areopagite ad Demophilum, Epist. 8. ubi illum increpat, quod sacerdotem ad sacerdotis genua procidentem calcè abiecisset. Eodem pertinet quod B. August. dict. homil. 49. contra eos agit, qui erubescerant genua flectere sub benedictione Dei, ita illic absolutionem nuncupans, eò quod sacerdos absolvens, benedictione quadam utatur, uti infra latius c. sequi. Atqui & antea & hic voces sunt Tertullianicæ: expungit, & frustratur.

CAP. XI.

59. Plerosque tamen hoc opus, &c. Inscriptum hoc caput De iis quos pudor à Poenitentia deterret. Imitatur autem etiam hic Tertullianum penè ad verbum Pacianus Paranesi ad Poenit. Prudentes, inquit, ægri medicos nõ verentur, ne in oculis quidem corporum partibus etiam secuturos, &c. Similiter vulnèrum apertioni confessionem comparare solent alij Veteres, & nominatim Origenes & Ambrosius locis infra citatis, Basili. Reg. Breu. qu. 229. & Chrysostr. hom. 3. ad populum Antioch. Quum autem qui curari cupit sua vulnera, necesse sit ut omnia & singula medico seu chirurgo patefaciat, certè facit & ista comparatio pro particulari peccatorum confessione, de qua supra initio cap. 4. Est etiam Tertullianicum: saluti productæ, pro: profligatæ, & Næ, Gracum adfirmandi aduerbium. Item: offensam sui.

60. Quid confortes casuum tuorum, &c. Idem hunc sic expressit B. Pacianus: Confortes casuum vestrorum timere nolite. Nullum corpus membrorum suorum vexatione letatur, immò pariter doleret, & ad remediis collaborat. In vno & altero Ecclesia est, Ecclesia verò Christus. Atqui ad eò qui fratribus peccata sua non tacet, Ec-

desia lacrymis adiutus, Christi precibus absoluitur.

61. Grande planè emolumentum, &c.] Ironiam esse rectè adnotauit Latinus: nam id patet ex eo quod sequitur, videlicet (quod usurpat pro Sicilicet) impetratur, &c.

62. quam palam absolui.] Quandoquidem qui à Deo solo absolueretur, non posset dici: palam absolui, facit istud magnoperè ad absolutionem Poenitentis in Ecclesia per sacerdotes. De qua sic pulchè B. Cyprian. de Laps. Constituantur singuli quæso delictum suum, dum adhuc qui deliquit in seculo est, dum admitti confessio eius potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum gratia est. Et expressus epist. 52. ad Anton. contra Nouatianos, Per sacerdotes eius pacem posse concedi. Itè epist. 54. ad Cornel. Quando permisit ipse qui legem dedit, ut ligata in terris, etiam in caelis ligata essent, solui autem possent illic, quæ hic in Ecclesia soluerentur. Neque verò aliter illam scripturam Matth. 18. & aliam similem Ioan. 20. interpretantur (præter eos quos adnotauimus ad epist. iam dictam 52. n. 86. & ad epist. 54. n. 17.) B. B. Cyril. in c. 12. Ioan. tractat. 56. Leo Papa epist. 91. August. de verbis Domini ser. 11. ac de Ciuit. Dei l. 20. c. 19. Hier. Comment. in 16. c. Matth. Ambros. in Psal. 38. & l. de Poenit. l. 2. Chrysostom. 5. de verbis Isaie, Vidi Dominum. Basil. consil. Monast. c. 23. & epist. 3. ad Amphil. c. 73. Athanas. denique sermon. in illud: Profecti in pagum. Ex quibus omnibus patet non solum consilij gratia adiri solitos sacerdotes à Poenitentibus, sed potius absolutionis gratia, cuius vel ipsam formam expressit Ambros. l. de Spiritu sancto c. 19. Non in suo, inquit, sed in Patris & Filij & Spiritus sancti nomine sacerdotes peccata dimittere. Quo pertinet adeo etiam illud quod supra ex August. adduximus, ubi Benedictione Dei appellat hic sacramentum. Ple-rique etiam Veterum interpretantur sic illud Ioan. 11. de Lazaro, ubi Apostolis Christus dixit: Soluite eum, & finite abire. Denique quod ipsi sacerdos te peccata remittant, express. verbus præterea reperire est apud Chrysost. lib. tribus de sacerdot. & Origenem hom. 2. in Psal. 37. & hom. 2. in Leuit. B. autem Pacianus epist. 1. ad Sympron. etiam argumentis aduersariorum nostrorum respondet in hac verba: Solus hoc inquit, Deus poterit. Sed & quod per sacerdotes suos facit, ipsius potestas est. Nam quid est illud quod Apostolis dicit: Quæ ligaueritis in terris, &c. Cur hoc, si ligare aut soluere hominibus non licebat? An tantum hoc solis Apostolis licet? Ergo & baptizare solis licet, & Spiritum sanctum dare solis, & solis gentium peccata purgare, quia totum hoc non aliis quam Apostolis imperatum est, &c. Denique & Episcopi Apostoli nominantur, sicut de Epaphrodito Paulus edisserit: Fratrem & commilitonem, inquit, meum, vestrum autem Apostolum. Si ergo & lauari & chrismatis potestas maiorum longe charismatum ad Episcopos inde descendit, & ligandi quoque ius adfert & soluendi. Quod & si nos id ob nostra peccata temerariè vindicamus, Deus tamen illud ut sanctis & Apostolorum cathedram tenentibus non negabit. Cui similia habet etiam Anastasius Nicenus qu. 6. in script. hoc titulo. Sic ne bonum confiteri peccata viris spiritualibus: ubi latiss. tractat quidquid huc pertinet. Quæ verba eo lubentius adduximus, tum quod rarus sit liber, tum ut eadem opera respondeatur similibus argumentis, quæ infra iam Mantansanus adfert Auctor mutata priori sententia Catholica, lib. de Pudicitia T. 5. At qui paulo post pro eo quod erat: pulueris alicuius mordacitate anxiani, substitutum ex 3. MS. c. cruciari.

63. Quid si præter pudorem, &c.] Agit c. istud: De iis qui corporis incommodis deterentur à Poenitentia. In quo eundem imitatur tum B. Cyprian. sub finem lib. de Laps. Lamentari eum putamus ex toto corde, &c. Item B. Pacianus dicta Paranesi ad poenit. Quid dicitur (inquit) Poenitentia? Vbi est vestra carnis interitus? An quod in ipsa poenitentia, &c. reliqua utrasque loci videntes, ne forte prolixiores simus. Sunt autem iterum hic Tertullianice voces & phrasæ: deuerfari, oris deicunio vanitate.

64. in coccino.] Per coccinum (inquit Rhenani) intelligit vestem cocco infectam. Martialis: Coccina formosæ donas & Iunthina mæcha.

Coccum vulgo granum vocant, Latine reddentes Græcum Τύς & ούρα vocabulum. Apud Hieronymum ad Eubulam de veste sacerdotali, Coccus igni & atheri deputatur.

65. & Tyrio.] Tyrium (inquit idem) appellat vestimentum ex purpura Tyria constans. Ouidius:

Sive erit in Tyriis, Tyrios laudabis amictus. Qui etiam adnotat Cedo hic accipi pro: da, aut: date.

66. Siquid ficti nitoris, &c.] Ad hunc finem inquit Rhen. mulieres cerussa utuntur, coactum verò ruborem purpuris efficiunt; usum autem explicat clarus B. Pacianus: Siquid (inquit) ferruginei pulueris in superlio fulguret, aut ficti nitoris in genus rutiler, aut coacti ruboris in labia defuder. Verum de his latius infra libell. hab. muliebri.

67. defæcato senectutem vini.] Similiter B. Pacianus: Et exquisitus vinum & defæcacio senectutis. Veteres enim ut vinum defæcarent, & liquidum redderent, misticque nocens fractis viribus, ante quam biberent, colo transmittant, uti ante me adnotauit Turonus Aduers. l. 11. c. 28.

68. Sed enim illos qui ambitu obeunt capessendi magistratus, &c.] Obire (inquit Rhen.) absque pro obambulare, quod Cicero obire comitia dicit, adiecit autem & labores eorum qui Consulatum urbis Romæ vel alios magistratus quondam ambebant, graphicè hic designantur. Sed eandem rem elegantissime deseruit Cyprianus ad Donatum: Qui amictu clariore conspicuus fulgere non videtur in purpura, quibus hoc fordidus emit ut iugales quos arrogantium fastus prius non pertulit: quas superciliosos matutinus saluator obsecit: quot tumentium circummeliosa vestigia stipatum clientium cunctis ante præcederet, obnoxia non homini, sed potestati et reliqua. At qui per vocem decrecentes significat gestum sese demittentis in reuerentiam alterius, iuxta quæ idem adnotauit, & voce congreges utitur, propter schemata quædam in vocibus celebres & exules.

69. propter vnus anni volaticum gaudium.] Nam Consulatus (inquit idem Rhenani) erat magistratus annuus. Item alia quædam functiones annua. Cyprianus: Eant nunc magistratus, & Consules sine Procursales ætate dignitatis insignibus, & duodecim mensibus gloriatur. Est verò antiqua vox volaticum, pro inuestigantur. Est etiam Cicero visitata l. 3. ad Attic. & de Arusp. c. 47.

70. securum virgarumve.] Secures & virgæ præferbantur Consulibus in publicum prodentibus, qui uno fascium nomine comprehendit dicta Epist. ad Donatum B. Cyprianus.

ritulum dedimus: Quod omnia hæc metus gehennæ æternæ superare debeat. Imitatur etiam hunc locum à Paciano isdem penè verbis ubi supra, ex quo & MS. 3. ortuimus: exomologesin extinguet, pro: extinguit. Ex censura item Ioan. Haurisij legimus: adeptione, pro: adoptione.

72. quum fumariola quædam. Illud (inquit) Rhen. ad Vesuvium Campaniæ montem. Quod autem deinde adiungit, aperit exponit l. de Pallio, quum inquit, Ex huiusmodi nubilo & Tuscia Vullinios pristinos deusta, quo magis de montibus suis Campania speret erepta Pompeios. Vbi utrobique figura Græca videtur: nam oppidorum nomina sunt. In altero loco etiã speret, pro timeat posuit, sicut & hic speret, pro timeat. Idem narrat in Apologetico his verbis: Sed nec Tuscia iam tunc atque Campania de Christianis querebatur, quum Vullinios de caelo, Pompeios de suo monte profudit ignis. Similiter Pacianus: Estuane indefessis flammarum globis, Ethna & Ianiculus (sic enim lego) & Vesuvium Campanus.

73. ignis intrinsecus facta. Figura (vbi adnotavit Rhen.) Græca, hoc est secundum eas partes que igni facta sunt, siue facta ignis, ut ipse loquitur, per geminum.

74. Ceruus sagitta transfixus, &c. Imitantur isdem penè verbis & hunc locum à Paciano, ubi supra, & Hieronymus in c. 7. Ecclesiastice. verum Capris, seu potius Capris, illi tribuunt, quod Auctor Ceruo tribuit. Cui consensit Plin. lib. 8. in hæc verba (vbi etiam Rhen. citat.) Dictamnium herbam extrahendis sagittis cerui demonstrare, percussis eo telo, passisque eius herba eiecit. Auct. Plin. l. 8. c. 27. Mentionem eius herba facit Virgil. lib. 4. Georgid. 12.

Tum Venus indigno nati concussa dolore Dictamnium genitrix Cretæa carpit ab Ida, Paberibus caulam foliis & flore comantem Purpureo. Non illa feris incognita capris Gramina, quum tergo volucres hæseret sagittæ. Irreuo cabiles moras verò interpretatur idem Rhen. Iustificiter reuocabiles: nam ferrum teli facile eximi non potest.

75. nouit illos oculare rufus, &c. Hic habes (inquit Rhen.) oculare, cuius contrarium exoculare tritius verbum. De Chelidonia Plinius: Chelidoniã, inquit, visus saluberrimam hirundines monstrauerit, vexatis pulorum oculis illa medentes. Vtitur autem eadem voce & Pacianus & Hieronymus.

76. institutam à Domino Exomologesin sciens. Recte etiã hic Rhenanus adnotat, Traditum à Domino & institutum istum prænitentia actum & ministerium, qui adeo quum etiam confessionem vel ipso teste (vbi supra diximus cap. 9.) coniunctam habuerit, necesse est ut & illam à Domino institutam credamus, maxime illis verbis superacitatis c. 10. Quorum retinueritis peccata, & c. atque adeo malè rursus hic adnotat secretam confessionem ex publica exortam. Bene interim habet, quod noluit abrogari, sed emendari adhibitis sacerdotibus (iuxta B. Cyprian.) atate & fide integris, sacra lectione instructis.

77. vnguium aquilinum in morem cfferatione, & capilli incuria horrorem leoninum præferente. Ita hunc locum castigauimus ex Paciano, qui eum imitatus ad verbum, fere sic habet: Leonum in illo iubar impexa cesaries, & barbarum horrorem exuperat, & longe incurius vnguibz manus horrentes aquilas mentuntur. Antea erat vnguium leoninum in morem, & horrorem aquilinum. Veram respiciat etiam ipsa aquile & leonis effigies, quorum ille vnguibz, hic vero capillis horret. Ex MS. autem tribus legimus, vbi verè legendum est: Pro, pro: Proh. Item: dilcidio maris, pro: disfidio, quam etiam lectionem comprobauimus in Cyprian. Adnotat. nostris ad epist. 44. n. 4.

78. de istis duobus humane salutis quasi Pharis. Illud ad turrim Pharon, que in insula Pharo inter orbis miracula (quibus comparat Reges dios Nabuchodonosor & Pharaonem: quo fit ut legamus cum MS. cod. duobus, pro: duabus) à Plin. lib. 36. cap. 13. & Strabone lib. 17. recensetur.

79. Adã exomologesin restitutus in Paradisum. Hoc contra Tatianum hereticum, cuius erat heresis, Adã salutem consequi non potuisse, vbi patet ex l. de Prescript. adu. heres. infra T. 3. vbi de hoc latius.

ULLIAN, notati onibus MELI, A. V. 36.

ARGUMENTVM IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE ORATIONE.

R ATIONEM Dominicam explicaturus Tertullianus, eadem opera Orationibus sacrificiorum quomodo interesse debeamus explicat.	
Principio, tum ab auctore Christo, qui eam Discipulis noui Testamenti determinauit, commendat, tum etiam quod ea Breuiariũ quoddam totius Euãgelij disciplina comprehendatur.	I.
Præfatiuncula autem illa: Pater noster qui in cælis es, Deum orari docet, & fidem commendari.	II.
Petitionem primam hoc continere, vt sanctificetur in nobis nomen Domini.	III.
Secundam, vt fiat voluntas Dei per omnia in nobis tam spiritu quàm carne, & vt saluimur & in cælis & in terris.	III I.
Tertiam, vt adueniat nobis regnum Dei, & cum illo regnemus.	V.
Quartam, tum vt terrenis quoque nostris necessitatibus provideat Deus, tum vt corpori	VI.

Domini, quod illis verbis: Hoc est corpus meum, in pane censetur, communicemus.

- VII. Quintam esse Exomologesin delicti, & venia petitionem, uti euadamus iudicium exactionis ad soluendum nouiss. quadrantem.
- VIII. Sextam, ut non de remittendis tantum, sed & de auerendis delictis supplicaremus, petendo ne nos induci patiat in tentationem, sed uti iudicat interpretans clausula, nos euehat à malo.
- IX. Porro addit, ex eo quod dixit Dominus: Petite & accipietis, etiam ius nobis esse superstruendi & alias petitiones, quas, sub sinem, sacrificiorum Orationes nuncupat, nos Collectas Missarum dicimus.
- X. Ita tamen ut præceptorum Dei memores, non prius ad Dei altare accedamus, quam omni & ira & animi confusione vacui: neque enim agnosci poterit à spiritu sancto spiritus inquinatus.
- XI. Alioqui rationi non esse consonum, manibus ablutis, spiritu vero sordente, oratione obire, (improbans quibusdam vsuatum morem lauandi totius corporis) quas, inquit, non adtolimus tantum, sed etiam expandimus Dominica passione modulantes.
- XII. Deinde & alia quadam denotat, quæ non religioni, sed superstitioni deputanda sunt; vel eo coercenda, quod gentilibus adæquent; uti sunt depositis penulis orationem facere, & assignata oratione assidendi mos: siquidem irreuerens sit assidere sub conspectu Dei viui, angelo adhuc orationis astante.
- XIII. Atqui & cum modestia & humilitate adorandum, manibus temperatè ac probè elatis, nec vultu in audaciam erecto, neque clariore voce, ne proximis obstrepamus.
- XIII. Denique eos item reprehendit, qui ieiunantes, præterquam sub Pascha, habita oratione cum fratribus osculum subtrahunt; quale enim sacrificium, à quo sine pace receditur. Fremilos qui stationem seu ieiunium solui putabant accepto corpore Domini: accepto enim corpore Domini & referuato, virumque saluum esse, & participationem sacrificij, & executionem officij.
- Ceterum meminit huius libri S. Hilarius in Matth. can. 5. De Orationis autem sacramenti necessitate cõmentãdi (ita lego, pro: commendandi) Cyprianus vir sanctæ memoriæ liberavit; quamquam & Tertullianus huic volumen aptiss. scripserit; sed consequens error hominis detraxit scriptis probabilibus auctoritatem. Quæ eius verba adduximus, ut agnoscat vel ipso adtestante Lector, quod ante hæresin Liber hic conscriptus sit, ut ne quis (quod facere solent Magdenburgenfes) quæ hic de sacrificio & corpore Domini tam luculenter expressit, ad errorem Montanistarum referat. Intelligit autem Librum S. Cypriani de Oratione Dominica, in quo ad verbum ferè, uti solet, hunc imitatur, & verba etiam quædam ex ultimo capite, de quibus infra, transscripsit Hrabanus noster lib. de Inst. cler. 2. c. 3. Quorum duorum testimonia, etsi vel sola sufficere debeant, certè non modo Ioan. Gagnæus, qui primus in editione Parisiensi edidit, sed & Lalandus MS. hunc librum vidisse testatur, atque aded ad MS. Anglicanum exemplar Gelenius castigauit. Ego, quum quod præstarem, nullum nancisci potuerim, saltem Adnotationibus, quæ ad confirmationem Christiani sacrificij faciunt, illustravi.

211
A Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI DE ORA-
TIONE LIBER.

Et spiritus, & Dei sermo, & Dei ratio, sermo rationis, & ratio sermo-
 nis & spiritus. Vtrumque Iesus Christus Dominus noster nouis discipu-
 lis noui Testamenti nouam orationis formam determinauit. Oportet
 enim in hac quoque specie nouum vinum nouis vtribus recondi, &
 nouam plagulam nouo aluii vestimento. Ceterum quicquid retrò fue-
 rat, aut demutatum est, vt circumcisio: aut suppletum, vt reliqua lex: aut

impletum, vt prophetia: aut perfectum, vt fides ipsa. Omnia de carnali-
 bus in spiritualia renouauit noua Dei gratia superdueto Euangelio expunctore totius re-
 trò vetustatis. In quo & Dei spiritus, & Dei sermo, & Dei ratio approbatus est Dominus
 noster Iesus Christus: Spiritus quo ualuit, sermo quo docuit, ratio quo uenit. Sic oratio à
 Christo constituta ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tā-
 tum potest: ex ratione, qua docetur. Docuerat & Ioannes discipulos suos adorare, sed om-
 nia Ioannis Christo praeuebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praeuenerat, *Ioan. 3.*
 illum augeri oportere, se uero deminui) totum praeuenerat opus cum ipso spiritu transfret
 ad Dominum. Ideo nec extat in qua uerba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coe-
 lestibus cesserint. Qui de terra est, inquit, terrena facit; & qui de caelis adest, qua uidit, ea
 loquitur. Et quid non caeleste, quod Domini Christi est: ut haec quoque orandi disciplina.
 Consideremus itaque benedicti caelestem eius sorphiam, in primis de praecepto secretè
 adorandi: quo & fidem hominis exigebat, ut Dei omnipotentis & conspectum & auditum sub
 tectis & in abditis etiam adesse consideret: & modestum fidei desiderabat, ut quem ubi-
 que audire & videre fideret, ei soli religionem suam offerret. Sequenti sophia in sequenti
 praecepto proinde pertinet ad fidem & modestiam fidei, si non agmine uerborum ad-
 eundum putemus ad Dominum, quem uirò suis prospicere certi sumus. Et tamen breui-
 tas ista, quod ad tertium sophia gradum faciat, magna ac beatae interpretationis substan-
 tia fulta est: quantumque substringitur uerbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim
 propria tantum orationis officia complexa est, uenerationem Dei, aut hominis petitionem,
 sed omnem penè sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut reuera
 in oratione breuiarium totius Euangelij comprehendatur. [4] Incipit à testimonio Dei *CAP. II.*
 & merito fidei, quum dicimus, *Pater qui in caelis es.* Nam & Deum oramus, & fidem com-
 mendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est, Qui in eum erediderint, de-
 dit eis potestatem ut filij Dei uocentur. Quamquam frequentissimè Dominus patrem *Ioan. 1.*
 nobis pronunciauit Deum. Immò & praecepit, ne quem in terris patrem uocemus, nisi que *Matth. 6. 7.*
 habemus in caelis. Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem a- *10. 16. 21.*
 gnoscunt. Hoc est quod Israëli exprobratur, quod caelum ac terram spiritus contestatur, *Matth. 23.*
 Filios dicens genui, & illi me non agnouerunt. Dicendo autem patrem, Deum quoque *Isai. 1.*
 cognominamus. Appellatio ista & pietatis & potestatis est. Item in patre filius inuo-
 catur. Ego enim, inquit, & pater unum sumus. Ne mater quidem Ecclesia prateri- *Isai. 10.*
 tur. Siquidem in filio & patre mater recognoscitur, de qua constat & patris & filij no-
 men. Vno igitur genere aut uocabulo & Deum cum suis honoramus, & praecepti me-
 minimus, & oblitos patris denotamus. [8] Nomen Dei patris nemini proditum fue- *CAP. III.*
 rat: etiam qui de ipso interrogauerat Moyses, aliud quidem nomen audierat. Nobis re- *Gen. 32.*
 uelatum est in filio. Iam enim filius nouum patris nomen est. Et apertius, *Nomen tuum* *Exod. 3.*
 manifestauit hominibus. id ergo ut sanctificetur postulamus. Non quod deceat homines *Matth. 11.*
 benè Deo optare, quasi sit & aliud de quo ei possit optari, aut laboret nisi optemus. Planè *Ioan. 17.*
 benedicti Deum omni loco ac tempore condecet ob debitam semper memoriam benefi- *Psal. 34.*
 ciorum eius ab omni homine. Sed & hoc benedictionis uice fungitur. Ceterum quando
 non sanctum & sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex
 semetipso? Cui illa angelorum circumstantia non cessat dicere Sanctus, Sanctus, Sanctus. *Isai. 6. 3.*
 Proinde igitur & nos angelorum si meruerimus candidati iam hinc caelestem illam in *Apoc. 4.*

TULLIANUS
 Annotati onibus
 MELI
 A V
 36

A in scripturis delicti figura est, quod perinde iudicio debeatur, & ab eo exigatur, nec euadat iustitiæ exactio, nisi donec exactio, sicut illi seruo dominus debitum remisit. Huc *Matth. 18.* enim spectat exemplum parabolæ totius. Nam & quod idē seruus à domino liberatus, nō perinde parcat debitori suo, ac propterea delatus penes dominum tortori delegatur ad soluendum? nouissimum quadrantem, id est modicum vsque delictū, eō competit, quod *Matth. 5.* remittere nos quoq; profitemur debitoribus nostris. Iam & alibi ex hac specie orationis: Remittite, inquit, & ³¹ remittetur vobis. Et cum interrogasset Petrus, si septies remittēdi *Luc. 6.* esset fratri: Immō, inquit, septuagies septies, vt legē in melius reformaret, quod in Genesi *Matth. 18.* de Cain septies, de Lamech autē septuagies septies vltio reputata est. ³² Adiecit ad plenitudinem tam expeditæ orationis, vt non de remittendis tantūm, sed etiam de auertendis in totū delictis supplicemus, *Ne nos inducas in tentationem*, id est, ne nos patiaris induci, ab eo vtique qui tētat. Ceterūm absit vt Dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidē *Gen. 4.* cuiusque, aut deicere sit confectus. Diaboli est & infirmitas & malitia. Nam & Abraham *Gen. 22.* non tentandæ fidei gratia sacrificare de filio iusserat, sed probādā, vt per eū faceret exēplū præcepto suo, quo mox præcepturus erat, neque pignora Deo chariora habenda. Ipsē à Diabolo tentatus præsidem & artificem tentationis demonstrauit. Hunc locum posterioribus confirmat: Orate dicens, ne tentemini. Adeō tentati sunt Dominum deferendo, qui *Matth. 4.* somno potius indulserant quam orationi. Eō respondet clausula interpretans quid sit, Ne *Ibid. 26.* vos deducas in tentationem. Hoc est enim, ³³ *Sed enche nos à malo.* ³⁴ Compēdiis paucorum verborum, quot attinguntur edicta Prophetarum, Evangeliorum, Apostolorum, sermones Domini, parabolæ, exempla, præcepta, quot simul expunguntur officia Dei, honor in patre, fides, testimonium in nomine, oblatio obsequij in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitæ in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, sollicitudo tētationum in postulatione tutelæ. Quid mirum? Deus solus docere potuit, vt se vellet orari. Ab ³⁵ ipso igitur ordinata religio orationis, & de spiritu ipsius iam tunc cum ex ore diuino ferretur, animata suo priuilegio ascendit in cælum commendans patri quæ filius docuit. Quoniam tamen Dominus prospector humanarum necessitatum seorsum post traditam orandi disciplinam, Petite, inquit, & accipietis, & sunt quæ petantur pro circūstantia cuiusque, præmissa legitima & ordinaria oratione quasi fundamento, accidentium ius est *Ioan. 16.* desideriorum, ius est superstruendi extrinsecus petitiones. ³⁶ Cum memoria tamen præceptorū, ne quantū à præceptis, tātū ab auribus Dei longe simus. Memoria præceptorum *Cap. x.* viam orationibus sternit ad cælum, quorum præcipuum est: Ne prius ascendamus ad Dei altare, quam si ³⁷ quid discordiæ vel offensæ cū fratribus cōtraxerimus, resoluamus. Quid est enim ad pacem Dei accedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit patrem iratus in fratrem, ³⁸ cum omnis ira ab initio interdīcta sit nobis: Nam & Ioseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, Et ne, inquit, irascimini in via, nos scilicet monuit. Aliās enim viā cognominatur disciplina nostra. Tū ne in via orationis constituti ad patrem cum ira incedamus. Exinde aperte Dominus amplians *Gen. 4.* legem, iram in fratre homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi, *Gen. 45.* etiam si irascendum est, non vltra solis receptum, vt Apostolus admonet. Quam autem *Psal. 118.* temerariū est aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem *Matth. 5.* perseverante iracundia perdere. Nec ab ira solummodò, sed omni omninō confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est spiritus ad quem *Ephes. 4.* mittitur. ³⁹ Neque enim agnoscei poterit à spiritu sancto spiritus inquinatus, aut tristis à *Sap. 1.* toto, aut impeditus à libero. Nemo aduersarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit. ⁴⁰ Ceterūm quæ ratio est manibus quidem ablutis, spiritu verò sordente orationem *Cap. xi.* obire? quando & ipsis manibus spiritales munditiæ sint necessariae, vt à falso, à cæde, à sœnitia, à veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis quæ spiritu conceptæ manuum opera transiguntur, puræ alleuentur. Hæ sunt veræ munditiæ, non quas plerique superstiosè curat, ad omnem orationem etiam cum lauacro totius corporis aquam sumentes. Id cum *Cap. xi.* scrupulosè percontarer & rationem requirerem, comperi commemorationem esse in Domini deditioem. Nos Dominum adoramus, nō dedimus, imò & aduersari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conuersationis humanæ inquinamentum conscientia causa lauemus. Ceterūm satis mundæ sunt manus, quas cum *Iso. 7.* toto corpore in Christo semel lauimus. Omnibus licet membris lauet quotidie Israël, nūquam tamen mundus est. Certè manus eius semper immundæ sanguine Prophetarum &

ULLIAN
 Annotati onibus
 MELLI
 A V
 16

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRYM DE ORATIONE.

I. DE ORATIONE.] *Etsi initio Orationis vox à Tertulliano accipitur in genere, post nihilominus explanationem Orationis Dominicae ferè usurpatur pro Oratione mystica, seu sacrificio Christiano, ut illi sint idem Oratio & Sacrificium; quare existimavi huic loco potius convenire quæ Rhenanus adnotavit in lib. de Coron. militis, de Sacrificij seu Missæ Christianæ per ipsam Christum institutione, & usu continuo iam inde ab Apostolis ad nostram ætatem usque. Quam antiquitatem quum nudè ferè ille proponat, nos etiam Tertullianum testimonio comprobabimus, ut non sit difficile hinc intelligere, qualis tum Missa Africana fuerit, idque veris quam poterit fieri paucioribus, remittentes Lectorem ad Liturgicam nostram Latinorum pag. 161. & sequi, ubi locos ipsos, sicuti se habent, reperire est, & ex alijs Patribus similia licet colligere.*

Missam (inquit Rhenanus. Adnotat. in 3. lib. adu. Marc. idipsum paucis repetens ubi supra) dixit ea ætas pro missione. Unde Sacrificio id vocabulum accommodatum ex hac occasione. Catechumeni in templo manebant donec Evangelium exposuisset Episcopus, similiter Emergenti, Illuminandi, & Parentes. Tum claudat Levita (iuxta B. Dionys. Areopag. lib. de Hierarch. Eccles. & Clement. Rom. de const. Apostol. Tertull. quoque de prescript. advers. heret.) post benedictionem singulorum ab Episcopo factam: Catechumeni (sic de reliquis) exeunt in pace. Ad hac itaque dimissione, non vulgus modo (vix ille) sed & Ambros. epist. 35. & B. August. serm. 227. de tempor. Militæ appellationem sacro tribuerunt. Hoc antiquitatis mysterium in Isidori Lexico legitur. Alij Missam derivat à dimissione populi in fine sacri quum (non hodie duntaxat, ut ille, sed iam ab initio) Diaconus pronuntiat, ut Missa est. Quo alludere adnotavimus B. Cyprian. lib. de Spectat. Adnot. nostris num. 7. quum dicit: Qui spectans ad spectaculum dimissus, & adhuc gerens seculos, ut adhibet, Eucharistiam. Eodem etiam pertinet quod habet Aristot. Tom. sequ. l. de Anima. Post transacta sollempnia dimissa plebs. Hinc duplicem fuisse Missam, aliam Catechumenorum, aliam fidelis populi re-
 ctè adnotavit Claudius de Sanctis Prefat. in Liturgias Graecorum, cui interim magis placet, ut ab Hebræa voce Missab derivationem accipiat vox Missæ: quam sententiam & nos probabilem adnotavimus dict. Liturg. nostrorum pag. 6. Tertullianus interim (sicut & de alijs Patribus tam Grecis quam Latinis adnotavimus in Epist. S. Cyprian. ad Cecil. num. 49.) alios appellationibus diversis Missam circumscriptis. Apologetici enim cap. 39. vocatur coitio Christianorum, comunicatio orationis & conuentus & omnis sancti commercij: & plurali numero: cætus & congregationes. ac mysteria & divina eiusdem lib. cap. 6. ac lib. de Coron. militis: antelucani cætus. Item l. 2. ad Vxorem: nomenclature conuocationes, sollempnia, conuivium Dominicum, & Dei cæna. conuentus etiam & sollempnia. ac: Orationes divinae, lib. de Anima & de Ictum. Denique lib. dicto ad Vxorem de Monog. & de Coron. militis, ac hic sub finem: oblatio, seu: oblationes, ac de Cast. oblatio per sacerdotem. Immo verò hoc libro:

sacrificium, sacrificij participatio, sacrificiorum orationes, ac lib. ad Vxorem 2. sacrificia sine scrupulo. Eodem pertinent quæ habet in Apolog. coire in cætum & congregationem, ut ad Deum precationibus ambiamus orantes. & lib. de Fuga in persecut. Colligere & collectas facere, ac infra hoc libro: Habere orationem cum fratribus, de oratione & operatione participare; ac sacrificiorum orationibus interuenire. Item: Oblationes reddere, offerre, & commemorare per sacerdotem, lib. de Exhort. cast. Per noctem Deum adorare, orare, precari. In Apolog. Et quæ respectivè officia sunt: Episcopi, Presbyteri, Diaconi, libro hoc infra: Adsignare & transigere Orationem, Dominicum officium facere. In Apolog. Deum invocare æternum, Deum verum, Deum vivum. l. de Coron. milit. & de Fel. virg. Offerre & Oblationes facere. Ad Scapulam: sacrificare quomodo præcepit Deus pura prece. lib. de Monogam. corpus Domini initiare. denique imperpersonaliter de Cult. seminis. Sacrificium offerri, & l. adu. Marc. carmine conscripto: offerri calicem. Quæ omnia eo latius adduximus contra Magdenburgenses, qui ex Tertulliano sacrificium Ecclesie oppugnare nituntur, sed perperam, siquis omnes has eius phrasas diligentius perpendat, uti supra etiam adnotavimus in lib. ad Scapulam.

Porro in Ecclesijs Missæ sacrificiū, aut locū ad eam rē deputatis fieri consuevisse, rectè ex illo Hieron. advers. Iovinian. quare non ingrediuntur Ecclesias, colligit idem Rhenanus, ubi supra, immò & ex illo Apostoli 1. Cor. 11. An Ecclesiam Dei cõtemnitis; nam interpretationem veterum talem reperire est & in nostris Liturgicis pag. 55. & sequent. Neque id solum in die Pasche, seu Cæne Domini (vix ille) sed quando per tyrannos licebat singulis diebus Dominicis, uti latius adnotavimus ad l. B. Cyp. de Opere & Elemosynis n. 32. Quibus adde Tertullianum locum l. de Spectaculis: Quale est de Ecclesia Dei ad diaboli Ecclesiam tendere: & illud advers. Valentian. Nostra, inquit, columbæ domus, simplex etiam in editis semper & apertis ad lucem; amar enim figuram Spiritus sancti, & Orientem Christi figuram. Alios item similes locos reperire est in Adn. nostris ad lib. de Idolol. c. 7. n. 29.

Atqui etiam ad altare (quod omisit Rhenanus) celebratum sacrificium, ut omittam quæ adduxi testimonia Liturg. nostrorum p. 66. & deinceps, certè etiam Tertullianus agnovit, tum hoc libro c. 11. ne prius (inquirens) ascendamus ad altare, &c. & 14. c. si ad aram Dei steteris, tum etiam Exhort. castit. quomodo audebit orationem dicere ad altare.

Videtur etiam ad usum luminariorum pertinere illud Apologetici: post aquam manulem & lumina.

Vasorum item factorum usum, calicum & patenarum, antiquum indicat lib. de Pudicitia. Præcedant ipsæ picturæ calicum vestrorum. Quos ipsos et vitreos fuisse ex eo quod sequitur ibidem: At ego pastoris eius picturam haurio, quæ non potest frangi. Cui consentit Zepherinus Papa, qui testibus Damaso, & Valafrido & Radulpho, in patenis vitreis Missas celebrari

TULLIANUS
adnotat omnibus
PAMELII
AV
J6

constituit, usque adeo ut verissimum sit quod habet ubi supra Rhenanus: Sed & vasorum, quibus in sacrificando utimur, magnam reperio fuisse diversitatem, diu primum ligneis, mox vitreis, tandem argenteis & aureis locis factus est.

Rursum quod non oporteat per laicum, sed per sacerdotem offerri sacrificia, prater locum illum supradictum Exhort. ad castit. disertis verbis id significat Auctor, ubi l. de Prescript. her. de illis conqueritur, & laicis sacerdotalia munera iniungunt, & quod alius illis Episcopus hodie, cras alius, hodie Diaconus qui cras Lector, hodie Presbyter qui cras Laicus. Quod etiam pertinet illud Apolog. Præfidentem probati quique seniores, & illud lib. de Cor. milit. Eucharistiam, &c. nec nisi de manu præfidentium sumimus. uti rectè etiam adnotavit Rhenan. eo loci addens, & illud ex lib. de Castit. Ecclesiæ auctoritatem constituisse differentiam inter ordinem & plebem & honorem per ordinis consensum sanctificatum à Deo. De quo plura lib. de Cor. milit. n. 35. & dist. lib. de Prescript. ad h. her.

Fallitur autem Rhenanus, dum pro diversitate narrat, quod alij lac vini loco offerebant, alij unum tantum, quibus plebem communicabant, alij pannum lineum misto intinctum per totum annum reservabant, & in tempore sacrificij cum aliqua parte eius lavabant, & sic offerebant. Quidam denique intinctam Eucharistiam populo dabant, fortassis propter intinctam illam buccellam quam Iude Christus tradidit. Nam ad sacrificij abusum spectat illa, non usus: atque adeo variis Conciliis damnata, sicuti alibi dicendi erit locus in Assertionem Communionis sub altera specie. Et nostris Adnot. in epist. S. Cyp. ad Cecil. n. 2. ostendimus, in calice sanctificando & populo offerendo non posse nos uti nisi vino aqua mixto.

De cantu autem & ante & post sacrificium vestito, prater ea quæ reperiet Lector in Liturgiis nostris pag. 71. & frequenter posita, admonuit quidem etiam Rhenanus ex Tertulliano l. 2. ad Vxor. Verum fallitur, quod non nisi in mensa communi illum agnoscat, & vel de piorum sanctitate, vel impiorum cruciatibus dumtaxat; quum etiam ad Psalmorum & Hymnorum cantum referri debere ostenderit illud Auctoris: prouocatur aliquid in medium canere, Adnotat. nostris in cap. 39. Apolog. num. 520. Certè autem cantum aut lectionem Psalmorum intro sacrificij vestitum fuisse conuincit vel illud Apostoli 1. Cor. 14. Cum conuentus unusquisque vestrum, Psalmum habet, &c. uti adnotauimus in lib. de Orat. Dominic. B. Cyprian. num. 6. In quorum locum breuitatis ergo postmodum ex Psalmis illis, qui integri canebantur, versus aliquot (uti etiam Rhenan. adnotauit) cæteri caperunt temporibus congruentibus Introitum, Graduale, Offertorium, & Communionem, uti posteriores scriptores nuncupant. Eadem pertinet quod legitur Tom. sequ. lib. de Anima: aut Psalmi canuntur.

Iam vero ad Preces ex vetustate relictas, quas vulgò Collectas vocant, eo quod populo collecto recitentur, rectè adnotavit pertinere illud ex Apolog. Tertull. Oramus pro Imperatoribus, pro ministris eorum & potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete, & mora finis. de quo vide etiam Adnot. nostras n. 449. & 500. De hisdem est illud Auctoris l. de Anima: aut petitiones delegantur.

Legatur ne (inquit ibidem Rhen.) aliquid ex sacris litteris in congregatione Christianorum? Etiam. Siquidem pergit Tertullianus: Coimus (seu potius, uti ca-

stigauimus: cogimur) ad litterarum diuinarum commemorationem, &c. in quorum locum videm latius Adnot. nostris num. 51. ostendimus successisse quæ hodie cantantur, Epistolam & Euangelium. Pertinent eisdem hæc verba libri supracitati de Anima: prout scripture leguntur.

Ex his autem quæ sunt intermedia: Kyrie eleison, &c. Græci addiderunt (uti idem Rhenan. adnotauit) siquidem hæc sacra sua à Kyrie eleison solebant auspicari, qui mos adhuc obseruatur in ferijs Paschalijs. Hymnus: Gloria in excelsis, non ab illis, uti opinatur, sed à Telephoro Papa est additus, initio sumpto ex Euangelio Luc. 1. nam apud Græcos non reperitur, uti videre licet in nostris Liturgiis pag. 142. Alleluia ab Ecclesiâ Hierosolymitana mutuati sumus.

De Sermone ad populum Missæ tempore, intelligitur illud Auctoris, dicto libro de Anima: aut adlocutiones proferuntur.

Post Euangelij lectionem & Concionem (inquit ibi Rhenan.) foras missis Catechumenis Symbolum legebatur. Initio quidem Symbolum Apostolicum, ut ex Missa S. Iacobi patet, quod paulatim auctum fuit: quo pertinere videtur quod supra ex Apolog. cap. 39. adduximus: Deum inuocamus, Deum verum, Deum viuam, &c. ex quo proinde etiam sumptum videtur illud Symboli Constantinopolitani: Deum verum de Deo verum, sicuti etiam Apolog. cap. 2. Deum de Deo, lumen de lumine.

Et mox (addit idem) fiebat variarum rerum oblatio, quas sacerdos benedicebat non tam in priuatum consuevit usum, quam in comunem pauperum resuscitationem. Quod ex parte verum est de nummis qui offerebantur in arcam: nam huc pertinet illud Apolog. cap. 59. Modicam quique stipem mensura die, vel cum velis, & si modo velis, & si modo possit apponit, nam nemo compellitur. hæc quasi depolita pietatis sunt; nam inde dispensatur egenis alendis, &c. Verum tamen & alia offerri solere ad sacrificium necessitas, immò & quedam solius benedictionis ergo, iuxta demonstramus Adnot. nostris ad lib. B. Cyprian. Opere & de emolnum. 33. Quæ admodum etiam in eo falluntur ad eiusmodi oblationes refert illud Tertull. lib. de Cultu. min. aut sacrificium offertur, quum ita intelligitur locum prohibeat quod subiungitur: aut verbum Dei predicatur. Unde & mos (inquit idem) æquam & iulem benedictionem nobis etiamnum durat, sed extra sacrificium, quin potius à prima institutione per Alexandrum Papam ante sacrificium.

Deinceps adnotandum ex Rhenano illud quod proferre loco ponitur, sed hinc magis quadrat: Eucharistiam (inquit) quæ quidam bonam gratiam interpretantur, & ego consentire me indicam Adnot. in B. Cyprian. de Laps. n. 94) videtur Tertull. à gratiarum actione distinxisse, quod dicit 1. l. adu. Marc. super alienum patrem alij Deo gratiarum actionibus fungitur. Præter & sacerdos consecraturus, Christum imitans, dicit: Gratias agamus Domino Deo nostro, & mos: Vobis dignum & iustum est, æquum & salutare, noscitis semper & vbique gratias agere, Domine sancte pater omnipotens, æterne Deus. Per Christum Dominum nostrum. Quibus verbis quidam putant quod nos verum esse comprobauimus Adnot. in l. B. Cyprian. Orat. Domin. n. 85.) Apostolos et antiquos hæreticos præcipue auspicari consueisse, quam nos Missam inuocamus, quod pro merito populo per præcedentem exhortationem: Scio

sum corda. Quale illud olim in Romanorum sacrificiis sollempne: Hoc age, si modo licet sacris prophana comparare. Et arbitrantur quidem illi Millam (eam nempe que fidelium dicebatur) incepisse dicente sacerdote: Dominus vobiscum (cuius etiam meminimus Adnotat. nostris in B. Cyprian. lib. de Exhortat. Mart. num. 32.) & mox: Surreum corda, deinde: Gratias agamus, &c. uti supra. Post que verba putant illum statim subdidisse: Qui pridie quam pateretur, &c. Nam Canonem: Te igitur, &c. a quodam conscriptum aiunt, cui Scholastico cognome, & indicat D. Gregorius hoc paulo ante suam etatem factum, & alium habet Ambrosius. Id quod verum arbitror (inquit ille, & recte mea quidem sententia) quoad priorem illius partem. Nam posteriores inuocationis & benedictionis partes, ipsi antiquitatem pre se ferunt, & admirabilem spirant sanctitatem.

Enimvero (inquit idem Rhenan. & recte) Inuocationis in Gratiarum actione, sic enim Eucharistia consecrationem vocat, obiter meminit Irenaeus (loco nempe ab Epiphano, citato her. 32.) & in Aeonas Aeonum, id est in secula seculorum, in eum qui in Gratiarum actionibus est, panem & calicem, ab orthodoxis dicitur tradit, id est adhuc obseruat Ecclesia. Huic simile est illud Tertuliani. lib. de Spectaculis: Ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatorum testimonium reddere; eis etiam, alij omnino dicere nisi Deo & Christo. Qui notanter addit illud: in Sanctum, et quid antiquitas post verba consecrationis populus respondet: Amen; nisi forte illic in ipsum sacerdotem stomachetur. nam illud: in secula seculorum non reperitur quoniam a populo responsum.

Quoniam vero (pergit idem Rhenan.) Pontifex quidam Romanus (Sixtus I.) instituit ante consecrationem Sanctus Sanctus Sanctus a populo cantari (ad quod alludit etiam Auctor hoc lib. cap. 3.) fuit opus aliquod Praefationis (quam agnouit etiam B. Cyprian. de nomine ubi supra) addere, quod quasi viam pararet, & ad quod responderet canticum illud. In hoc itaque post verba illa: Per Christum Dominum nostrum, adiectum est: Per quem maiestatem tuam, & que sequuntur. haec sunt ille.

Quibus adiungendum (praeter varias periphrases Consecrationis, quas commemoravi in sepe dictam 63. epist. B. Cyprian. ad Caecil. num. 39.) quod Tertulliano hac in re non modo nota sit vox supracitata: gratiarum actionis, pro consecratione, sed etiam nuncupetur lib. 2. ad Praxen: Christi inuocatio, diuina benedictio, & lib. de Pudicit. Sacramentum benedictionis, demque lib. de Teimio, consecratio, in haec verba: Nobis omnis dies etiam vulgata, consecratione celebratur.

Neque vero hic praetermittenda tum fidelium astantium, tum sacerdotis, que post consecrationem fit Adoratio. Huius enim pertinere non dubito, quod, toties in hoc libro eius fiat mentio: nos compedit gratia illud adferimus cap. 11. Nos Dominum adoramus. Item ubi etiam modum indicat: Atqui cum modestia & humilitate adorantes magis commendamus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimibus elatis, sed temperate & probe elatis. Item illud Apolog. ubi supra: ut qui meminerint etiam per noctem adorandum Deum sibi esse. Demque quod habet lib. de Idolol. attollere ad Deum patrem manus, matres idolorum his manibus adorare.

Geniculari autem in adorando, quod vocat Tertull. cap. 3. de Coron. milit. de geniculis adorare, adnotat Rhenanus penitentis esse. Qui stans autem (inquit) adorat, tanquam iam veniam consecutus gratias agit.

Iam vero sequitur ipsum sacrificium, quod interpretatur illis verbis fieri Officium Ecclesiasticorum scriptores, ubi dicitur: Vnde & memores, &c. offerimus praclara maiestati tuae, &c. Quo pertinent quaecumque initio de oblatione & sacrificio ac Sacrificiorum orationibus, ex hoc Auctore adduximus. Item & illud lib. 3. aduer. Marc. ubi prophetam Malachiam explicat: sacrificium mundum gloriae scilicet relatio & benedictio & laus & hymni. De qua re etiam aliquid diximus in eadem epist. B. Cyprian. ad Caecil. Quin quod Tertullianus ceremoniam, qua sacerdos offerens ad imitationem Christi in cruce vititur, his verbis hic explicat: Nos vero manus non tantum attollimus, sed etiam expandimus diuina passione modulantes. Ad quod etiam alludit l. r. adu. Marc. Ad alienum (inquit) caelum alij Deo expanditur, in aliena terra alij Deo sternitur, et l. de spect. Illas (inquit) manus quas ad laudandum Dominum extuleris.

De Sanctorum & defunctorum commemoratione videantur Missae & Liturgia SS. Iacobi, Clementis Romani, Dionysij Areopagite, Basilij & Chrysostomi, aliisque Patrum testimonia in nostris Liturgicis pag. 77. 78. ac 79. de defunctis nominatim, ex institutione Apostolica.

Redeamus ad Rhenanum. Post consecrationem (inquit) dicebatur Oratio Dominica, qua Christum (Auctore Hieronymo lib. 3. adu. Pelag.) docuit ut ea in corporis illius sacrificio quotidie vrentur. Ad id alludere etiam videtur Auctor infra c. 9. his verbis: praemissa legitima & ordinaria Oratione quasi fundamento, accidentium ius est desideriorum, ius est superstruendi extrinsecus petitiones.

Hic interferendum Osculum pacis, quod Rhenano excidit, de quo ante communionem usitato laic infra Auctor cap. 14. cuius haec verba hic sufficiant: Quae oratio cum diuortio sancti Osculi integra; quem Domino officium facientem impedit pax? Quale sacrificium est, a quo sine pace receditur?

Addit Rhenanus: Deinde populum communicabat, unde adhuc in hunc usque diem ultimo cantico Communionis nomen mansit; dum enim communicaret populus, versus aliquot e Psalms Davidicis cantabantur. Quorum utrumque ex Liturgicis scriptoribus notus est, quam quod probatione indigeat. Nos hic dumtaxat adferemus, quod varie videatur Tertulliani etate communicatum: Nonnumquam sub utraque specie, quo pertinent illa lib. 2. ad Praxen: De cibo, de poculo inuadere, & De cuius manu desiderabit? de cuius poculo participabit: Nonnumquam etiam sub altera specie, quo illud spectat eiusdem libri: Non sciet maritus, quid secretum ante omnem cibum gustes, & si scierit, panem non illum credit esse qui dicitur. Item illud lib. de Monog. Et illi plane dabunt viros & uxores, quomodo buccellas, & illud huius lib. ult. c. quod statio soluenda sit accepto corpore Domini, Item accepto corpore Domini & reseruato. De qua re aliquid diximus in Epist. Cyprian. ad Caecil. num. 1. & Deo fauente laicus dicta Assertionem Communionis sub altera specie iam nuper a nobis promissa; ad quem etiam Tractatum differimus, quae habet Rhenanus de canis

TULLIANUS
Ann. etati omnibus
MELI.
A V.
J 6.

seu fistulis argenteis, quibus solent laici haurire sanguinem Domini, & que de Oblatione intincta adfert ex Concilio Turonensi.

Hic occasione illius: de cibo, de poculo inuadere; & illius: accepto corpore Domini & reseruat, obiter facienda est mentio consuetudinis Ecclesie antiquioris, sublatæ in Concilio Rotomagensi, qua in manus tradebatur Eucharistia, de qua tractauimus Adnot. in lib. B. Cyprian. de Laps. num. 82. & alterius, qua domum deferrebat, cuius meminit Rhenanus, & nos ibidem n. 92. & in l. de Spect. n. 7. Quæ adeo posterior conseruandi corporis Domini consuetudo contra eos facit, qui solum in usu huius sacramenti corpus Domini agnoscunt, atque adeo conseruari nefas putant. Mitius paulo sentit Rhenanus, qui abusus taxans, usum tamen comprobat, Canone Conc. Turonensis, qui exstat apud Burchardum (Pnormaticsem, non sicuti malè habent libri excusi, Borbotomagensem) qui sic habet: *Præ omni presbyter habeat pixidam, & vas tanto sacramento dignum, ubi corpus Dominicum diligenter recondatur ad viaticum recedentibus à saculo.* Et paulo post: *Semperque sit obseruata sub altari propter mures et nefarios homines. Et de septimo in septimum diem semper mutetur, id est, à presbytero illa sumatur, & alia quæ eodem die consecrata est, in locum eius subrogetur, ne forte diuini obseruata, misisda, quod absit, fiat. Quamquam inter illi adhuc variet anceps sua sententiam, diu aut, quod vetustissimus Clemens Pontificis Canon apud eundem Burchardum, prohibeat veterem Eucharistiã adseruari; quare & illius sensus genuinus à nobis hic explicandus est, deferendo confirmationem huius consuetudinis usque ad dicti libelli nostri Deofauste editione. Imprimis autem grauius hallucinatur ille hoc asserens, quum Magdenburgenses ea potiss. de causa Epist. 5. Clementis Romani ad Orthod. reiciant, quod reliquias corporis Domini adseruari velit. Et certè id prora illa verba à Rhenano citata indicat: Cui timore clerici reliquias corporis Domini debet custodire fragmentorum, ne qua putredo in sacrario inueniatur, ne quis negligenter agatur, (quod nescio an Cuius ille omisit) portiones Corporis Domini grauis inferatur iniuria. Et si negligenter agendo pro portione corporis Domini nostri Iesu Christi, presbyter minora non curat adinuere officia, graui anathemate percussus digna humiliationis plaga feriat. Cui simile est illud Constit. Apostol. lib. 8. Postquam omnes communicauerint, inferant Diaconi reliquias quæ supersunt, in $\pi\alpha\tau\epsilon\phi\acute{o}\epsilon\iota\omicron\upsilon\upsilon$ (quod nos appellamus tabernaculum.) Si dixisset Rhenanus Clementem veruisse diu reseruari, non esset reprehensione dignus. Nam hoc est quod apud illum subiicitur: Certè tanta in altario holocausta offerantur, quanta populo sufficere debeant: quod si remanserint, in crastinũ non reseruentur, sed cum timore & tremore clericorum diligentia cõsumantur. Qui autè residua corporis Domini (ergo etiam extra usum) quæ in sacrario relicta sunt, conseruiant, non statim ad communes accipiendos cibos conueniant, ne putent sancta portioni cõmiscere cibum, qui per aqualiculi digestus in fecessum funditur. Et tamè reliquias non omnes consumi solere, sed quãdam relinqui in sacrario disferis verbis indicat, dum iterum postea repetit: *A principio Epistole hunc locum de sacramentis delegavi bene inueniendum, ubi non mirum stercora inter fragmenta Dominica portiones appareant, neque putrida per negligentiam remaneant clericorum, & conuenientes pro quo fortè legendum communicantes) qui accipere sibi medicinam desiderant, putrida cum viderint, magis cum fastidio videantur accipere.**

Denique post hæc omnia celebrabatur Agape pauperum, quam distinctam fuisse (contra quam sentit Rhenanus) ab ipso sacrificio, ostendimus sapedito Apolog. 39. cap. num. 517.

Hic addendum ex eodem Rhenano, solere à ieiuniis Eucharistiam sumi, excepto uno anniuersario die Cene Domini, quod & postea sublatum apud Christianos. Intellegimus illud in die Cene Domini, vti adnotauimus ad Epistolam illam sapeditam B. Cypriani ad Cæcil. n. 49. etiam ex illo Tertull. supracitato lib. ad Vxorem: quid secrete ante omnem cibum gustes. quibus adde que hic habet de ieiunantibus cap. vlt. pulchre etiam ostendit corpore Domini non solum ieiunium: nam id Statianis nomine intelligit. Quod adeo mirè facit ad astruendum veritatem corporis & sanguinis Domini in Eucharistia, de qua latius infra cap. 6. & lib. 3. adu. Marc. sicuti & multi loci hic citati eandem confirmant.

Deinde etiam hic adnotandum, quod c. 9. huius libri docet Auctor & ab ira & ab omni animi confusione animum debere esse liberum: quippe quo cõfirmetur catholicis sententia de premitenda confessione ante Eucharistiã: de qua aliquid etiam diximus ad l. de Laps. B. Cypriani n. 64.

Postremo quod hic adfert ex Concilio Triburienis Rhenanus de Missarum numero, latius tractauimus in Epist. B. Cypriani ad Cæcil. n. 48. Quod verò sentiendum de illis qui Eucharistiam mortuis in os inferebant, quod prohibetur Concil. Carth. can. 6. alibi erit dicendi locus, dum & de Baptismo mortuorum agemus, ibidem vti adnotat Rhenanus, prohibito initio Libri de baptismo.

CAP. I.

2. Dei spiritus & Dei sermo, &c.] Caput hoc inscripsimus: De orationis Dominicæ auctoritate & substantia. Nouè autem & hic & paulo post, Christiani Dei spiritus dicitur, quod videtur pertinere ad errorem Veterum, qui etiam Spiritum sanctum illum vocabant, de quo latius in Prolegomenis. Imitatur autem finem huius cap. ad verbum sero Cypri. lib. de Oratione Dominica ante expositionem eiusdem. Lego autem: nouis, pro nobis.

3. Ceterum quidquid retrò fuerat, &c.] Pulcherrimè distinguit legem nouam à vetere, quod per hanc Circumcisio mutata, Lex suppleta, Prophetia impleta, & fides perfecta sit. Atqui paulo post vbi dicitur: Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest, desideratur haud dubie tertium membrum: ex ratione, qua docetur: quare & in contextu illi addendum putauimus. Pertinent autem ad phrasin Tertullianicam Benedicì, item: modestum fidei, breuiarium, pro compendio.

CAP. II.

4. Incipit à testimonio Dei & merito fidei, &c.] Tractat cap. hoc: De interpretatione illius, Patetoster qui in cælis es. In quo rursus eum imitatur B. Cyprian. item & Venantius Fortunatus de Orat. Domini. Item penè verbis, quum dicit: In hac cõfessione & Deum veneramus, & mandata sequimur, & fidem nostram exponimus, & eos qui patrem in cælis abnegat, reprobanus.

5. frequentiss. Dominus Patrem nobis pronunciauit Deum.] Loci quibus Christus Dominus patrem nostrum pronunciauit Deum, sunt Matth. 5. 6. 7. 16. & 23. Luc. 12. & Ioan. 8.

6. filios genti.] Sive sic legas, sive: generauit, legitur supra lib. adu. Iud. & lib. 3. adu. Marc. insi. & perit. est. Quod autem alibi legit s. Cypri. spreuerunt, sic recte

cerunt, hic transfert, non agnouerunt, paraphrasticos.
7. Ne mater quidem Ecclesia prateritur.] Sic cum Gagneo, pro eo quod irrepserat: Ecclesia, in editione saltem Lugdunensi. Atqui aludere videtur ad hunc locum B. Cyprian. lib. de Unitate Ecclesie, quum dicit: Deum habere non potest patrem qui Ecclesiam non vult habere matrem. Vide similem locum infra l. ad. Marc. c. 1. n. 5.

CAP. III.

8. Nomen Dei Patris, &c.] Istud cap. hoc titulo insignimus: De sanctificatione Dei nominis in nobis. Et vero etiam hoc imitatur B. Cypri. & Venantius Fortunatus ubi supra.

9. Iam enim filius nouum Patris nomen est.] Gagneus habebat: non, sed istud rectius Gelenium ex Anglico cod. Explicatur enim quid velit his verbis à B. Cypri. Quod nomen (Filij inquam) nemo nostrum in Oratione audeat attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare.

10. angelorum si meruerimus cãdidi.] Iterum sic lego cum Gagneo, pro eo quod Gelenium substituerat: si meminerimus, neque enim hoc ullum sensum habet, & illud optime conuenit: cãdidi angelorum si meruerimus: quippe qui alioqui ad angelorum honorem, quem (vncãdidi apud Romanos Consulatus) petimus, peruenire non possumus nisi mereamur, quemadmodum recte interpretatur Rhenanus illud: candidatus aternitatis, ac restitutionis candidatus, l. 2. adu. Marc. Simili etiã phrasi à contrario sensu dixit Auctor: candidatis diaboli, lib. de Cor. militis, & candidatus timoris, lib. de Euga in perfectis.

11. orando pro omnibus, &c.] Fortunatus hunc locum imitatus paulo clarus. Quia ipsa oratione non continetur expressum: in nobis sanctificetur nomen tuũ, idemur (sic enim lego, pro: videmur) non tantummodo pro nobis optare, sed & pro illis, qui necesse ad baptismum meruere gratiam peruenire, nam in Christi pleniss. caritate docemur etiam pro inimicis orare.

CAP. IIII.

12. Secundum hanc formam subiugimus, &c.] Inscriptus hoc caput, De verbis: Fiat voluntas tua in cœlis & in terra. In quo etiam imitatur hunc B. Cypri. & Fortunatus, praterquam quod iuxta ordinem Orationis Dominice, secundam petitionem: Veniat regnum tuũ, huic preponat. Auctor videtur ea de causa ordinem mutasse, quod eodem serẽ pertinet quod præcedens, quemadmodum etiam illis verbis indicat: Secundum hanc formam.

13. Fiat voluntas tua in cœlis & in terra.] Etsi co-dicet omnes Græci & Latini qui hodie extant, addant: sicut, quia tamen in contextu nulla illius comparationis explicata mentio, retinimus hanc lectionem; quod in B. Cypri. non fecimus, quia disertis verbis ibidem illud: sicut explicat.

14. Ex interpretatione enim figurata, &c.] Clarus sic B. Cypri. Et in utraque, id est, corpore & spiritu voluntas Dei fiat, oramus.

15. vt possit scilicet fieri & in cœlis.] Quod obscurè dicit, potest sic explicari, vt dum voluntatem Dei facimus in terra, eandem & postea faciamus in cœlis.

16. Est & illa Dei voluntas, &c.] Istud sic explicat Fortunatus: Fiat voluntas tua. Patris voluntas erat, quod filius predicauit, quod passus & mortuus est, & resurrexit, sicut ait: Non ueni, &c. Ergo orandum est vt nos similitur mereamur dicere (sic lego, pro: ducere) agere, sustinere, & in ipso resurgere, vt possumus cum ipso regnare.

17. Patet, inquit, transfer poculum istud.] Latine dicit, quod Græcè est Luc. 22. το ποτηριον τστο, pro quo noster interpret: calicè istum. & nisi quid, iuxta quod Latinus adnotauit, pro: τινος αιδου.

CAP. V.

18. Veniat quoque regnum tuum, &c.] Titulus huius cap. De illo: Veniat regnum tuũ, In quo etiam Auctorem sequuntur B. Cypri. & Venantius Fortunatus, quorum ille isdem verbis: Regnum etiam nobis Dei representari petimus, id est, presens facere, sicuti & alibi diximus.

19. & ad nostram suspensionem, &c.] Suspensionem accipi pro: suspensa expectatione, vel ex eo patet quod præcedit: quod ab illo expectamus. Quod sic expressit Fortunatus, qui omnem spem in futuri regni facultate plantamus.

20. quomodo quidam petra tractum, &c.] Et hic nouè petra tractum pro prolongatione accipit, sicuti & Plin. petra trahere vitam dixit l. 28. c. 1. Clarus sic redidit Fortunatus: Agnoscitur his verbis eas increpare personas, qui seculi istam vitam diuicijs volunt protrahere.

21. Nam vtique vltio illorum à seculi fine dirigitur.] Malim legere ad seculi finem; sed etiam illud non displicet. Eodem autem modo explicat istud Apocal. 5. Cypri. vt differatur vltio ad consummationem vsque temporum, lib. de Bono patienti.

CAP. VI.

22. Sed quàm eleganter diuina sapientia, &c.] Caput hoc tractat De petitione: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. In quo etiã illum imitantur qui supra, quorum uterque ad quotidianam istud communionem refert, de qua latius Adnot. nostris in B. Cypri. lib. de Orat. Dominic. n. 48.

23. Tum quod & corpus eius in pane cœsetur: Hoc est corpus meum.] Librum huic vel ipsi Magdenburgenses adserunt, vt doceant in Sacramento Eucharistia corpus & sanguinem Christi, verè & substantialiter distribui. Pro quo facit tum locus iste, & quod mox subiungit: indiuiduitatem à corpore eius, tum sub finem apertiores: accepto corpore Domini, & : Accepto corpore Domini & referuato. Item illud ex lib. adu. Iud. Sic enim Christus reuelauit panem corpus suũ appellans. Et ex lib. 4. adu. Marc. acceptum panem & distributum discipulis corpus suum illum fecit. & quod ibidem paulopost sequitur: Ita & nunc sanguinem suum in vino consecrauit. Ne quis interim calumniatur, non ignoro ibidem legi: Hoc est corpus meũ, dicendo, id est figura corporis mei, sed eius locò interpretationem illuc reuocamus, ne hic prolixiores simus. Certè id etiam Magdenburgenses à dicta sententia sua non auertit, maxime quum legissent & alium locum apertiorum lib. de Pudicitia: atque ita exinde opimitate Domini corporis vescitur, Eucharistia scilicet. Exstat etiam omnium apertiss. quem illi non videntur animaduertisse lib. de Resurr. carn. Caro corpore & sanguine Domini vescitur, vt & anima de Deo saginetur. Perius hic vnus restat scrupulus, quod fatentur quidem illi veritatem corporis & sanguinis Domini in distributione, verum sub pane (inquunt) & vino; allegantes ad hoc tum hunc locum quem tractamus, tum in quibus panis sit mentio, aliquot iam adducta testimonia. Verum alia illa testimonia, ubi panis nulla mentio, tam sunt aperta, vt non videatur alium sensum locus ille accipere posse, quàm in pane cœsetur, hoc est sub specie panis. Aliqui enim non dixisset, panem

corpus suum fecit, sed in pane, vel sub pane: item cum dicit: opimitate corporis Domini, addit Eucharistia scilicet, non autem pane. Certè quod non maneat communis panis in Eucharistia, aperte indicat l. 2. ad Vxorrem: Non sciet maritus, quid secretò ante omnem cibum gustes, & si sciuerit panem, non illum credit esse qui sumitur. Nec obstat quod addat loco supradicto: panem corpus suum appellans, quia si id intelligas uti debet: panem appellans corpus, non mirum: quia panem corpus suum fecit, imò vero etiam accipias ut illi: corpus appellans panem, interpretantur similem Apostoli locum 1. Cor. 11. ubi panem Eucharistiam vocant SS. Ambr. & August. quia initio panis fuit, sicuti in Exodo, virga in serpentem mutata adhuc virga vocatur. Deinde loquuntur Patres iuxta more scripturarum, que res quales apparent, solet appellare: uti Gen. 18. viri appellantur angeli in specie virorum apparentes. Denique quia panis celestis est, sicuti eum vocat S. Cypr. quum pene isdem verbis locum hunc interpretatur. Qui si dumtaxat in pane, vel sub pane intellexisset corpus Domini contineri, non dixisset ibidem: Qui corpus eius contingimus, & à Christi corpore separemur, ac: dum quis abscetus separatur à Christi corpore, & iterum: qui corpus eius attingunt, & Eucharistiam iure communicationis accipiunt, quemadmodum paucis ibidem adnotauimus num. 47. 48. 49. & in Epist. eius ad Cæcil. num. 12. Reperiet etiam locos similes innumeris Lector in nostris Lituurgicis Latinorum, qui non solum ad veritatem corporis & sanguinis Domini, sed etiam ad Transsubstantiationem pertinent: quò pertinere videtur & Auctoris illud supradictum acceptum panem, &c. corpus suum fecit. Si enim corpus suum fecit, ergo iam non amplius panis est. Apertior est locus serm. De Cena Domini inter S. Cypr. opera. Panis iste, quem Dominus discipulis suis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro, &c. Quia voce: mutationis videntur etiam SS. Gregor. Nyss. Oratione Catechetica, & de Vita Moys. Chrysost. in Lituurgia, & hom. de prod. Iude, Ambr. de iis qui myst. imit. cap. 9. ac Damasc. lib. 4. cap. 14. Similiter dixit S. Cyrill. Hieros. Catech. mystag. 4. δὶ τὸν πρῶτον ἑξ ἑαυτοῦ ἐστὶν ἡμεῖς, quod transmutare rectè vertit interpres. Transformationem item transfigurationem, transitum, seu conuersionem agnoscunt Theophil. in e. 26. Matth. & 14. Marc. Ambr. lib. 4. de fide ad Gratianum cap. 5. Euseb. Emisep. hom. 5. de Pascha, Isid. lib. 1. de offic. & lib. de sacram. corp. Domini. Fulbertus Epist. ad Deodatum, & Algerus de hoc sacramento. Denique Concil. Lateranense sub Innocentio 3. etiam Transsubstantiationem agnoscit, sicuti & postea Concil. Florent. tract. de Sacram. & Tridentinum, ut potè qua clarus exprimitur vnius substantia in alteram substantiam transmutatio, sicuti iam olim & Trinitatis & Homosyis voces in Ecclesiam introducere Veteres aduersus Arrianos. Porro antiqua vox est: indiuiduitas, pro perpetua adhesionè; sic autem hunc locum explicat S. Cypr. ne dum absenti, & non communicantes, à celesti pane prohibeamur, à Christi corpore separemur.

24. Quod solum fidelibus necessarium est. Alludit ad illud quod prius dixit: Querite primum regnum Dei, & reliqua adiciuntur vobis. Nam cum Dei sint omnia (inquit S. Cypr.) habenti Deum nihil deerit, si ipse Deo non desit: quod ipsum latius & exemplis & scripturis explicat.

25. Consequens erat. Huius cap. in scriptis hoc à nobis posita est: De peccatorum remissione. nec vero minus hic illi duo Tertullianum imitantur.

26. Sciebat Dominus se solū sine delicto esse. Sanè intelligendus locus, sicuti & similes scripturae sacre loci, uti alicubi adnotat S. August. ne excludatur beata Virgo Deipara, quam sine omni delicto vixisse ille asserit.

27. dimitti. Similiter lib. 4. aduers. Marc. Quis mihi delicta dimittet? quod adnotandum pro veteri nostro interprete contra Erasmi, qui contendit debere legi: Remitte, sicuti etiam adnotauimus ad supradictum lib. B. Cypr. de Orat. Domin. num. 16.

28. Exomologesis est petitio venia, &c.] Hic pro ipsa Confessione delictorum Exomologesis, supra pro toto actu penitentiae accipiebatur, lib. eiusdem argumenti.

29. Debitum autem in scripturis delicti figura est. Figura hic pro significatione accipitur. Adnotandum autem: in scripturis, quia sic accipitur debitum pro delicto, Matth. 6. & 18. non autem apud scriptores prophetanos. Rationem autem etiam reddit Fortunatus, hunc locum explicans: Quia & debentur peccata, & requirenda sunt. Nam sicut debitor à creditore requiritur, ita peccatum à Deo in die iudicij necesse est exigatur.

30. nouissimum quadrantes. Alludit ad locum Matth. 5. De quo latius Adnot. nostris in B. Cypr. Epist. ad Antonian. num. 59. & in lib. de laude Mart. num. 31. & infra lib. de Anima.

31. & remittetur vobis. Etiam hic videtur alia versionem secutus. Nam Græcè hodie habetur: ἡ δὲ ἀποθήκευσε, id est, & dimittentini.

32. Adiecit ad plenitudinem, &c.] Tractat hic caput: De petitione illa: Et ne nos inducas in temptationem, sed libera nos à malo. In qua etiam illam imitatur S. Cyprian. in eo quod omnia hac pro eadem petitione habeat, qui interim vel August. teste legit: & nos patiaris induci, quemadmodum ibi adnotauimus num. 17.

33. Sed euehe nos à malo. Gagnaus: deuehe, sed Græcè voci πῶστε, magis illud conuenit.

34. Compendiis paucorum verborum, &c.] Inscribitur hoc c. in excusis codicibus: Ἀπαρχὴ ἀδαρισίς, sed quum multa sequantur in hoc libro, nisi adnotauimus Orationis Dominicæ, minus conuenit, interius magis placet alter titulus quasi noui capitis: Posse nos superadiciere & alias Orationes; quem etiamque, uti & sequentes, sicuti ex margine in sextum irrepserant, iterum ad marginem reuicimus, & aliam distinctionem quam in excusis erat, secuti sumus.

35. Ab ipso igitur, &c. de spiritu ipsius in tantum ex ore diuino, &c.] Quamquam initio, uti adnotauimus, etiam Christum spiritum Dei dicat, hic certe pro illius sanctis posuit: Ab ipso, nempe patres, de spiritu ipsius, sancto equidem, uti cap. sequ. dicit: & ex ore diuino, Christi. Atque adeò facit hic locus pro Trinitate personarum.

36. Cum memoria tamen preceptorum, &c.] Titulum huius capitis ex duorum excusorum codicum in unum sic contraximus: Orantes ab omni ira & animi confusione vacuos esse debere. Atque...

hoc contextu: Quorum præcipuum est, ne prius ascendamus ad Dei altare, &c. patet titulum illum intermedium: Ne orans patrem fratri irascaris, ex margine in textum irrepisse. Atqui latius multo istud profertur B. Cyr. explicans illud: sicut & nos dimitimus debitoribus nostris.

37. Siquid discordia vel offensa cum fratribus contraxerimus, resoluamus.] Paraphrasticè interpretatur illud: Si frater tuus habet aliquid aduersum te, vade reconciliari, &c.

38. cum omnis ira ab initio interdicta sit.] Eludat illud Gen. 4. Quare iratus es, &c. sed sub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius.

39. Neque enim agnoscitur poterit à spiritu sancto spiritus inquinatus.] Hic haud dubie alludit ad illud Sapientia 1. Spiritus sanctus disciplina effugiet fictum: atque adeo confirmatur eiusdem libri auctoritas, vtrum de ea latius lib. 3. adu. Marc.

CAP. XI.

40. Ceterum quæ ratio est, &c.] Hoc caput inscriptissimum cum hæcenus excusis: De lauatione manuum. In quo non simpliciter illam improbat, sed quod manibus ablutis, spiritu verò fordense orationem obirent. Item quod eam facere se dicerent tantquam commemoratione in Domini deditioem, vtpote quem Pilatus Christum dedens Iudæis, manus prius lauerit; neque enim (inquit) Christum dedimus, sed adoramus. Alioqui permittit manus abluere, dummodò & conuersionis humanæ inquinamentum conscientia causa laucemus, improbus maximè totius corporis laucrum ad omnem orationem. Certe in cætu Christianorum manualet aquam agnoscit Auctor Apolog. 39. cap.

41. conscientia Patrum hereditarij rei.] Iudæos ita circumscribit, quos reprehendit quod manus non atulunt in suis sacrificijs; quippe qui in terram promi orare plerumque soleant, saltem in hac sua exaltatione circa Christi passionem. De more autem Christianorum latius ipse Auctor infra cap. 13.

CAP. XII.

42. Sed quoniam vni aliquid attigimus, &c.] Huius capitis optima erit ea inscriptio: De aliis aliquot obseruationibus superstitiosis.

43. siquidem sine villius aut Dominici aut Apostolici præcepti auctoritate, &c.] Cautè legendus hic locus, ne contra Traditiones Ecclesiasticas facere videatur, quas ita defendit Auctor lib. de Cor. milit. ut plerumque non sit opus; hoc vno addito, non recipiendas quidem obseruationes sine præcepto aut Dominico aut Apostolico; sed & Traditiones non aliud esse quam Apostolica præcepta, vna voce ab iis edita, iuxta illud S. August. epist. 118. Siquid vniuersa celebrat Ecclesia, ab Apostolis ortum habuisse credendum est.

44. vel eo coërcenda quod Gentilibus adqueant.] Istud contra eos facit, qui omnium penè ceremoniarum Ecclesiasticarum à Gentilismo deriuant originem.

45. positus penulis, &c.] Haud absimiliter infra lib. de Cor. milit. grauissimas penulas posuit. hic agit de consuetudine ponendi penulas, quum aduent ad idola nationes.

46. cum sarabaris & tiaris.] Quum lib. de Resurrect. carn. infra Tom. 3. eadem voces ex Daniele citentur, illuc earum tractatum distulimus, quumquam & de Sarabara aliquid dixerimus supra Tom. 1. lib. de Pallio,

cap. 4. num. 81. Illic etiam aliquid dicturi sumus de auctoritate huius historia trium puerorum in fornacem missorum.

47. affidendi mos, &c.] Quem impugnet hic morem, non perinde constat, maximè ob verba illa: assignata seu transacta oratione, & illa: cum adorassem & sedissem. qua videntur indicare loqui eum de sine sacrificij; & aliis verbis que videntur significare sessionem ipsius sacrificij tempore, quum dicit: irruens esse, sedere sub conspectu Dei viui, angelo orationis adhuc astante. Abusum itaque peculiarem quendam sue Ecclesie significet oportet, alibi non vstratum, maximè cum non improbet: si quis in cathedra aut subsellio sederit, sicut iam olim Episcopi & Cantores in Ecclesiis cathedralibus.

48. Hermas ille, cuius scriptura ferè Pastor inscribitur.] Confirmat hic locus lectionem nostram in Symbolo Rufini inter opera S. Cyr. qua Adnot. nostrarum num. 158. comprobant, quod Hermas auctor fuerit libri Pastoris, non Hermes: vbi etiam de eius libri auctoritate non satis probata latius. Atqui verba illa: Cum adorassem & sedissem super lectum, desumpta sunt ex præmio lib. 2. Hermæ, qui Pastor inscribitur, vbi interim hodie paulo aliter legitur. Cum orassem domi, & confedissem super lectum. Prior eiusdem liber Ecclesia inscribitur, posterior similitudinum, & existit in Orthodoxographia.

49. adoratis sigillaribus suis, &c.] Sigillaria dicebantur parue imagines fidelibus descriptæ, nunquam parua signa, de quibus vetus quidam Auctor: Quinimo Deos esse sigillaria ipsa censet; nomen nunc non occurrit. Vtitur autem Ironice eadem voce singulari numero lib. adu. Valentinian. ut autem (inquit, de factio ipsorum Deo, uti Rhenan. illic adnotauit, loquens) tantum sigillarium intrinsecus quoque exornassent. Atqui adorationis ritum, quo utebantur Gentiles, explicat Plin. nat. hist. lib. 28. cap. 2. in adorando (inquit) dexteram ad osculum referimus, totumque corpus circumagimus, quod ad leuam facisse Gallia religiosus credunt. Illud autem adoratis sigillaribus residendo, confirmatur ex Plutarcho, qui Numa Pompilio adscribit: ut Deos adoratus sedent, quod & vice Prouerby usurpatur.

50. angelo adhuc orationis astante.] Alludit quidem ad illud Luc. 1. Apparuit illi angelus stans ad dexteram altaris incensæ; verum referri potest etiam (ut indefinitè loqui sentiatur) quemadmodum Patres SS. Ambros. Augustinus, & Chrysostomus, dum ex eo loco colligunt sacrificio nostro Christiano interesse angelorum frequentiam. Immo vero hinc confirmatur ea pars Canonis, qua post consecrationem petimus. Supplices te rogamus omnipotens Deus, iube hac perferri per manus sancti angeli tui in sublimè altare tuum, &c. quod pluraliter expressit in sua Missæ Canone Ambros. per manus angelorum tuorum, lib. 4. de Sacram. cap. 6.

CAP. XIII.

51. Atqui cum modestia, &c.] Loco trium diuersarum inscriptionis unicam hanc substituumus: De modo adorationis Christianorum. De quo adeo plura reperiet Lector. Adnot. nostris ad Apolog. hæc verba: Illuc in cælum suspicientes Christiani, manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia ex pectore. item ad similia verba B. Cyr. lib. de Orat. Dominica num. 6. 7. & 9.

52. Sonos etiã vocis subiectos esse oportet, &c.]

ULLIAN,
Annotati omnibus
MELI,
AV
16.

Ad verbum etiam haec transcripsit loco dicto B. Cyp. verum ibidem mentem utriusque indicavimus, loqui eos de oratione fidelium privata in sacrificio, nos autem de oratione publica, quam clara voce pronunciatam, immo & decantatam ibidem ostendimus num. 6. & Apolog. cap. 39. num. 520.

53. Dæmonium oraculi Pythij, &c.] De Pythij dæmonio oraculis vide initium lib. de Anima infra Tom. 3. Cur etiam Pythius dictus idem, qui Delphicus, diximus Adnot. nostris in Apolog. c. 22. num. 351.

CAP. XIII.

54. Alia iam consuetudo inualuit, &c.] Inscriptio-nem hanc habet cap. istud: De osculo pacis & communione corporis Domini non omittendis à ieiunantibus.

55. osculum pacis, &c.] Istud observatum fuisse iam ab ipsis Apostolorum temporibus manifestus est ex nostris Latinorum & Graecis Liturgiis, quam ut confirmatione sit opus: quare illuc Lectorem remittimus.

56. Quale sacrificium, &c.] Initio huius capituli plures adduximus Tertulliani locos de sacrificio.

57. Sic & die Paschæ.] Quum ipsa Dominico die Paschæ, immo nec tota Pentecoste ieiunare permissum fuerit, oportet ut diem Paschæ, diem passionis Domini hic intelligat, iuxta quod supra lib. adu. Iudeos: Pascha enim passio Domini est. ac lib. 4. adu. Marc. Quo pateretur Paschæ diem elegit Dominus. Eo enim die communis & publica est ieiunij religio, & merito osculum deponimus, cuius postrema ceremonia omisa rationem reddunt, qui de divinis scribunt officiis (eo quod osculo Christum tradiderit Iudas.) Si quis velit & ad feriam quintam referre, qua die institutum est sacrificium, oportet ut eo tempore nondum introducta fuerit in Africa consuetudo, qua post cenam communicabant, de qua latius egimus in Epist. B. Cyp. ad Cecil. n. 45. & 48. ubi & generalem Ecclesie contrariam consuetudinem, quod etiam eo die ieiunij communicarent fideles, commemoravimus.

58. Similiter de stationum diebus, &c.] Stationes longe aliter accipiuntur ab Auctore, tum hic, tum lib. de Cor. milit. & de Ieiunio adu. Psechicos, quam à B. Cypriano, ille enim accipit pro conuentu Ecclesiastico (vix adnotavimus ad epist. 41. n. 10.) Auctor vero (quantum re diligentius quam tunc examinata ex Hrabano nostro nunc tandem deprehendo) pro statio ieiuniorum diebus. Eo enim pertinet illud: quod statio solvenda sit. Deinde illud lib. de Cor. milit. Stationes aut alij magis faciet quam Christo, aut & Dominico die, quando nec Christo, Nam Dominico die ieiunia non permittebantur, quemadmodum illic dicimus latius. Denique aper-

rius lib. de Ieiunio: Quarta (inquit) sextaque ferie Stationes. Agnoscunt & hanc significationem hoc loco Magdenburgenses, sed peculiarem illam appellationem dicunt ieiuniorum Montanistarum. Si id verum est, ergo Montanista fuit Hermis Apostoli Pauli discipulus (qui certe in hoc imitatus est Tertullianum) apud quem lib. 3. cap. 5. interrogat Pastor: Quid est Statio? & respondet: Ieiunium. Montanista fuit & S. Ambrosius, qui etiam rationem nominis explicat Serm. 25. in hac verba: Stationes vocantur (inquit) ieiunia, quod stantes & commorantes in eis inimicos insidiantes repellimus; ubi quum loquatur discretè de indicto à Christo Quadragesima ieiunio, quod relouere (voce Tertullianica utens) non licet (neque enim hoc genus demoniorum eicitur nisi in ieiunio & oratione) atque adeò id comparat ad 42. mansuetos filiorum Israel, stationum instar, confirmatur nostra iam dicta sententia, quod quum prius simpliciter de ieiunantibus, hic de ieiuniorum statio diebus Auctor loquatur. Sicuti etiam iam olim distinguendum putavit Hrabanus noster (minime etiam Montanista) de Insign. cleric. lib. 2. cap. 18. Ieiunium (inquit) & statio dicitur, Statio autem de militari exemplo, &c. que ad verbum sumpsit ex hoc ipsi loco. Discernunt autem quidam (inquit idem Hrabanus) inter ieiunium & Stationem. Nam ieiunium indifferenter cuiuslibet diei est abstinentia, non per legem, sed secundum propriam voluntatem: Statio, observatio statutorum dierum vel temporum, plurimum, ut quarta & sexta feria, de qua statione in Evangelio dixit ille: Ieiunio bis in sabbato, temporum autem, ut ieiunium quarti, quinti, septimi & decimi, vel sicut in Evangelio dies illi in quibus ablatum est sponsum, &c. sicut observatio Quadragesima, que in uniuerso orbe institutione Apostolica observatur. Neque vero etiam illud in Magdenburgensibus facit, quod videtur loqui hic de stationibus seu ieiuniis que in vespere producantur, quia neque S. Hieronymus. epist. ad Marcellum, neque Theodoretus, Augustinus, Theodoretus, Damascenus, libro de hæresibus, inter errores Montani illum morem recensent, vixit qui sicut iam ab initio Ecclesie ubique fere & ad sua usque tempora visitatum illum etiam apud Catholicos, quemadmodum ex Paulino patet Nolano, Natali Felici, & latius infra T. 5. supra dicto libro de Ieiunio. His adde, quod, vix sub finem Argumenti dicimus, ipsi Hilario, ante hæresin hic liber scriptus sit.

59. Ergo deuotum Deo obsequium, &c.] Notanda est hæc ieiunij paraphrasis contra illius obsecratores; de quo etiam latius ubi supra.

60. Accepto corpore & referuato.] Confirmatur hoc loco Referuatio corporis Domini, de qua late huius libri initio num. 1.

ARGUMENTVM LIBRI AD MARTYRAS,
PER IACOBVM PAMELIVM.

Ad Martyras in carcere constitutos in ipsis Persecutionis quinta Christianorum sub Seuero initis librum hunc misit Tertullianus, beneuolentiam captiuorum exemplo idiotarum, quorum dictata etiam perfectiss. gladiatoribus subinde profuerint.

I. Imprimis verò ad pacem & concordiam adhortatur, utpotè quam ipsam quidam in Ecclesia non habentes à Martyribus exorare consueverint.

Deinde

Deinde ut non eos conferret, quod segregati sunt à mundo; quippe qui carcer sit gra-
uior, quique iudicia non Proconsulis, sed Dei sustineat; cuique etiam extra carcerem Chri-
stianus renunciauit, in quo etiam caro non amittit, quæ iusta sunt per Agapen fratrum,
& quod hoc illis carcer præstet, quod eremus Prophetis.

II.

Etsi autem molestus sit, vocatos esse nos ad militiam Dei viui, cum in sacramenti, ba-
ptismi nempe, verba respondimus. Militum itaque exemplo agonem subeant, in quo Ago-
nothetes Deus, Xystarches Spiritus sanctus, corona aternitatis brabium, Epistates Christus
Jesus, qui eos spiritu vnixerit, & ad hoc scamma produxerit.

III.

Neque sibi blandiantur, quia caro infirma est. addidit enim Dominus spiritum prom-
ptum esse debere; qui proinde, timeat licet caro, gladium, crucem, rabiem bestiarum, &
summam ignium pœnam, contraponat sibi, acerba licet ista, à multis tamen nec viris tan-
tum, sed & feminis aequo anima accepta, immò & vltro appetita fama & gloriæ caussa;
exempli gratia, Lucretia, Mutij, Heracliti, Empedoclis, Peregrini, Didonis, uxoris
Hasdrubalis, Reguli, Cleopatra meretricis Atheniensis & Lacedæmonum.

III.

Immo & affectationis morbo à gladiatoribus omnia seuitia & cruciatus certamina
conculcari, qui Christianos confundent in die iudicij, si reformident pati pro veritate in sa-
lutem.

V.

Denique conuertantur ad ipsam conditionis humanæ contemplationem, in qua constan-
ter adenda sunt, quæ etiam inuitis accidere solent, incendij, ferarum, latronum pericula;
maximè iis ipsis temporibus, quibus hominis (nempe Imperatoris) caussa, inopinatos nata-
libus, dignitatibus & atatibus exitus multi referebant.

VI.

Ceterum librum hunc more suo imitatus est B. Cyprianus Epistolis ad Martyras &
Confessores varios 7. 9. 16. 25. 56. 77. & 81. tum libris de Exhortatione & de Laude
Martyrij. Immo verba quedam transcripserunt ex v. capite, & B. Cypr. Epist. 2. ad
Donatum, & S. Hieronymus Epistolis ad Demetriadem de Virginit. ac ad Saluinam de
Viduit. atque ad Heliodorum verba cap. 3. & 4. & alibi alia, vi infra latius. Denique
iam olim tamquam Tertulliani visus & lectus est à Trithemio & Politiano, & editus à
Rhenano ex Paterniacensi ac Gorziensi primùm cod. cum Scholiis, deinde & Adnota-
tionibus. Quibus nunc & nostras adiecimus, & ex tribus exemplaribus Vaticanis po-
stremum castigauimus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI AD MARTY- TYRAS LIBER.

INTER carnalis alimenta ¹ benedicti ⁴ Martyres designati, quæ vobis ⁵ CAP. I.
& ⁶ domina mater Ecclesia de vberibus suis, & singula fratres ⁶ de ope-
ribus suis propriis in carcerem subministrant, capite aliquid & à nobis,
quod faciat ad spiritum quoque educandum. Carnem enim saginari,
& spiritum esurire non prodest. Imò si quod infirmum est, curatur: æ-
què quod infirmius est, negligi non debet. Nec tantus ego sum, vt vos
alloquar. Veruntamen & ⁷ Gladiatores perfectissimos non tantum magistri & prapofiti
sui, sed etiam idiotæ, & superuacue quique adhortantur de longinquo, vt sæpè de iplo po-
pulo ⁸ dictata suggesta profuerint. In primis ergo benedicti, nolite contristare Spiritum ^{Ephes. 4.}
sanctum, qui vobiscum introiit carcerem. Si enim non vobiscum nunc introisset, nec vos
illic hodie fuissetis. Et ideo date operam, vt illic vobiscum perseueret: ita vos inde perdu-

TULLIANUS
Ann. etati onibus
MELLI.
A V
J6.

Aria sperant. Et illi, inquit Apostolus, ut coronam corruptibilem consequantur. Nos autem ^{1. Cor. 9.} nam cōsecuturi, carcerem nobis pro palæstra interpretemur, ut ad stadium tribunalis bene exercitati incommodis omnibus producamur: quia virtus duritia extruitur, mollitia verò destruitur. [45] Scimus ex Dominico præcepto, quod caro infirma sit, spiritus ^{CAP. III.} promptus. Non ergo nobis blandiamur, quia Dominus consensit, carnem infirmam esse. Propterea enim prædixit spiritum promptum esse, ut ostenderet quid cui debeat esse subiectum, scilicet, ut caro seruiat spiritui, infirmior fortiori, ut ab eo etiam ipsa fortitudinem assumat. Colloquatur spiritus cum carne, de communi salute, nec iam de incommodis carceris, sed ipso agone & prælio cogitans. 46 Timebit forsitan caro gladium grauem, & crucem excelsum, & rabiem bestiarum, & summam ignium pœnam, & omne carnis ingenium in tormentis. Sed spiritus contraponat sibi & carni, acerba licet ista, à multis tamen æquo animo excepta, imò & vltro appetita, famæ & gloriæ causa, nec à viris tantum, sed etiam à fœminis, ut vos quoque benedictæ sexui vestro respondeatis. Longum est si enumerem singulos qui se gladio confecerint, animo suo ducti. De fœminis ad manum est 47 Lucretia, quæ vim stupri passa, cultrum sibi adegit in conspectu propinquorum, ut gloriam castitati suæ pareret. 48 Mutius manum suam dexteram in ara cremavit, ut hoc factum eius fama haberet. Minus fecerunt Philosophi, 49 Heraclitus, qui se bubulo stercore oblitum exussit. Item 50 Empedocles, qui in ignes Ætnæi montis dissiluit, & 51 Peregrinus qui non olim se rogo immisit: cum fœminæ quoque contempserint ignes. 52 Dido, cum post virum dilectissimum nubere cogeretur: Item 53 Asdrubalis vxor, quæ iam ardente Carthagine maritum suum supplicem Scipionis videret, cum filiis suis in incendium patriæ deuolauit. 54 Regulus dux Ro. captus à Carthaginensibus, cum se vnum pro multis captiuis Carthaginensibus compensari noluisse, maluit hostibus reddi, & in arcæ genus stipatus, vndique extrinsecus clavis transfixus, tot cruces sensit. Bestias fœmina libens appetiit, & vtique horridiores aspides serpentes, tauro, vel vrsu, quas 55 Cleopatra immisit sibi, ne in manus inimici perueniret. Sed mortis metus non tantus est, quantus tormentorum. Itaque cessit carnifici 56 meretrix Atheniensis, quæ confœcia coniurationis cum propterea torqueretur à tyranno, & non prodidit coniuratos, & nouissimè linguam suam comestam in faciem tyranni expuit: ut nihil agere se scirent tormenta, etsi vltra perseverarent. 57 Nam quæ hodie apud Lacedæmonas solennitas maxima est ^{2. Mact. 1. 10.}, id est flagellatio, non latet. In quo sacro ante aram nobiles quique adolescentibus flagellis affliguntur astantibus parentibus, & propinquis, & vti perseverant adhortantibus. Ornamentum enim & gloria deputabitur maiore quidem titulo, si anima potius cesserit plagis, quam corpus. Igitur si tantum terrenæ gloriæ licet de corporis & animi vigore, ut gladium, ignem, crucem, bestias, tormenta contemnant sub præmio laudis humanæ, possum dicere, modica sunt istæ passiones ad consecutionem gloriæ cœlestis & diuinæ mercedis. 58 Tanti vitreum? quanti verum margaritum? Quis ergo non libentissimè tantum pro vero habeat erogare, quantum alij pro falso? [59] Omitto nunc ^{CAP. V.} gloriæ causam. Eadem omnia seuitiæ & cruciatus certamina, iam apud homines affectatio quoque & morbus quidam animi conculcauit. Quot ociosos affectatio armorum ad gladium locat: Certè ad feras ipsas affectatione descendunt, & de morsibus & de cicatricibus formosiores sibi videntur. 60 Iam & ad ignes quidam se autorauerunt, ut certum spatium in tunica ardente conficerent. Alij inter venatorum taureas scapulis patientissimis inambulauerunt. Hæc benedicti non sine causa Dominus in seculum admittit, sed ad nos & nunc exhortandos, & in illo die confundendos, si reformidauerimus pati pro veritate in salutem, quæ alij affectauerunt pro vanitate in perditionem. [61] Sed hæc exempla ^{CAP. VI.} constantiæ omittamus de affectatione venientis. Conuertamur ad ipsam conditionis humanæ contemplationem, ut & illa nos instruant, si quæ constanter adeunda sint, quæ & inuitis euenire consueuerunt. Quotiens enim incendia viuos cremauerunt? quotiens ferræ & in syluis suis & in 62 medijs ciuitatibus elapsæ caueis, homines deuorauerunt? quot à latronibus ferro, ab hostibus etiam cruce extincti sunt, torti prius, imò & omni contumelia expuncti? Nemo non etiam hominis causa pati potest, quod in causa Dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel præsentia nobis tempora documenta sint, 63 quantæ qualisque personæ inopinatos natalibus, & dignitatibus, & corporibus, & ætatibus suis, exitus referunt, hominis causa: aut ab ipso, si cōtra eum fecerint, aut ab aduersariis eius, si pro eo steterint.

TULLIANUS
 Annotati onibus
 AMELI.
 A V
 36

1. AD MARTYRAS. Sic legimus ex tribus Paticanis edicibus, pro eo quod erat MARTYRES. Porro non iis solis (inquit Rhenanus in Argumento huius libri) Martyrum appellationem accommodabat ea etas, qui iam toleratis suppliciis pro Christo mortem obierant, sed & illis qui in confessione nil tormentorum atrocitate moti firmiter perstiterant, etiam si adhuc in carcere detinerentur, de quibus intelligit Cyprianus, quum scribit: *Fecerunt ad nos de quibusdam beati Martyres literas. Item: Si qui libello a Martyribus accepto de seculo excederent. Sicque non modo Cyprianus Martyras appellare solet, sed & Tertullianus hoc loco. Verum sic addit, designati. Quin eos etiam hoc nomine solitos vocari indicat, qui dimissi fuissent; ut quum de Valentino inquit: Sed alium ex Martyrij prerogatiua loci potitum indignatus. & de Praxea: Insuper de iactatione martyrij inflatus, ob solum & simplex & breue carceris tedium. Nec aliter Cyprianus dixit in Epistola, qua Celerinum in ordinem cleri significat adscriptum: Commematu dando nobis confessoribus suis et Martyribus gloriosis. ubi commemoratum accipit pro liberatione & dilacione, qua vita captiuo & mori parato conceditur. Equidem in sanctis quibusdam, ut ipse alibi scribit, nequaquam fuit minor confessionis virtus, sine testimonio passionis. Neque enim in confessoribus Christi dilata Martyria meritum confessionis minuire, sed magnalia diuina protectionis ostendere, docet ad Luc. Romanum Pont. scribens. Confessoris nomen in ista significatione quam exposuimus, Cypriano familiare, recentur etas etiam nec carcerem nec tormenta perpepsis attribuit. Ille vero ad Moysen & Maximum presbyteros scribens: Beati, inquit, facit prima & vna confessio. Vos totiens confitemini, quotiens rogati ut de carcere recedatis, carcerem fide & virtute preeligitis. Hactenus Rhenanus, cuius sententia nos quoque accedere quoad ad Martyras adinet, de Confessoribus non item, latius commonstrauimus. Adnot. nostris in s. Cyp. Epist. 9. qua Martyribus & Confessoribus inscribitur num. 8. In Epist. quoque 30. num. 7. Et verissima est illa mea interpretatio quoad s. Cyprianum: verum vel ex solo isto titulo patet Martyras appellari Tertulliano, non solum eos qui aut torti essent & tormenta perpepsi, siue viuis, siue defuncti, sed & eos, qui ut torquerentur, inclusi erant, quos peculiariter s. Cyprianus Confessores nuncupat. Neque enim toto hoc libro vlla tormentorum iam perpepsorum mentio, sed dumtaxat carceris & metus panarum.*

CAP. I.

2. Inter carnis alimenta, &c.] Caput hoc primum post captam beneuolentiam Martyrum, non aliud est quam: Ad pacem & concordiam exhortatio, in qua imitatur Auctorem s. Cyp. sub finem Epist. 7. ad Rogatianum & alios Confessores, & insuper alibi locis infra citatis. Ad intellectum autem huius loci facere adnotauit Rhenanus in Adnotationibus quod inferius dicit: Imo & que iusta sunt, caro non amittit per curam Ecclesie, & agapen fratrum. Sane D. Cyprianus epist. 37. seu 6. lib. 3. admonet presbyteros & diaconos, ut gloria voce Domino confectis, omnis diligentia prebentur. Ibidem mox Tertullium quendam ab hoc pio officio laudat, quod videlicet circa curam corporum

captiuus Christianis non desit.

3. benedicti.] id est laudandi (inquit Rhenan.) Hec Epistheto Martyres ornas Tertullianus, ut paulopost imprimis, ergo benedicti. Et infra ad mulieres: Proinde vos benedictae. Quod Eleutherio Pont. Rom. & martyri iam defuncto lib. de praestr. adu. haeres. cap. 30. etiam adtribuit. Cyprianus Fortissimos & beatissimos subinde vocare solet, quodam loco Fortissimos & fidelissimos.

4. Martyres designati.] Designati (inquit idem) id est futuri martyres. Metaphora ab electis magistratibus sumpta, qui designati dicuntur, quum eliguntur, sicut in vita Claudij Caesaris in fine: Nam & quum Consules designaret, neminem ultra mensum, quo obit, designauit. Porro quos alloquitur Tertullianus, nondum Martyrium tulerant, siue fecerant, ut Cyprianus loquitur, sed expectabant, ut est apud eundem, quum de latu profectiois suae salutarem diem, & iam tanquam de seculo recessuri ad Martyrum munera & domicilia diuina properabant.

5. & domina mater Ecclesia.] Obscura (ut videtur Rhenan.) quod matrem Ecclesiam pulchre dominam vocat. Addit vero: de verberibus suis, nam precessit: mater; quibus significat thesaurus Ecclesie, sicut supra l. de Orat. c. 2. num. 7.

6. de operibus suis propriis.] Docet enim (inquit idem) Paulus ad Ephesios scribens, etiam propriis manibus laborandum, ut habeas quod indigenti committas. Ergo pistorem panem miscebat, calcarius calceos, telamtexturam hanc fullo gratis curabat, consuebat vestiarum. Auum pecuniam murebat, diurno labore collectam. Vnde etiam quantum prisca Martyribus tribuerint.

7. Gladiatores, &c.] Quod hic habet tam de Gladiatoribus, quam eorum Magistris & Praepositis, distulimus usque ad librum de Spectaculis.

8. dictata.] Dictata (eodem interprete) non solum ludu magistrorum sunt litteras docentium. Sic & Suetonius in vita Iulij Caesaris, de gladiatoribus loquens: Tyrannus, inquit, neque in ludo, neque per lanistas, sed in armibus per equites Romanos, ac etiam per Senatores armis peritos erudiebat, precibus enitens, quod epistulis etiam preceps dedit, ut disciplinam singulorum susciperent, neque dictata exercitibus darent. Et Iuuenalis:

- Donec peragat dictata magistris

Omnia.

9. tentabo eos vilibus odiis, affectioibus, &c.] Ita ex MS. 1. Paticanis, pro eo quod erat: vilibus odiis, defectionibus, que substituta videntur ad illa qui putabant non posse competere in Martyris odiis; primum quandoquidem sequitur: aut inter se dissensionibus, illud magis conuenit, maxime quum etiam s. Cypriano conuersiones, amulationes, conuicia & maledicta in confessoribus reprehendat, ubi supra.

10. & in una sua delitecat.] Non dissimilis est ex adnotat Rhen. sententia ei qua in Valentino legatur. Abscondat se itaque serpens quantum potest totamque prudentiam in latebrarum ambagibus torqueat, aliter habitet, in caeca detrudatur, &c. Alludit autem Auctor ad Serpentes, qui excantationibus fugari solent aut suffumigationibus; atque hoc est quod dicit: excantatus vel effumigatus. Etiam in

si accipias verbum expirat, ut sit absolutum. Atqui quod sequitur: de iudicibus ipsis iudicaturi, etiam imitatur s. Cypri. epist. 81.

20. Christianus etiam extra carcerem seculo renunciauit. Verissima est (inquit idem Rhenan.) Cypriani sententia de Habitu virginum: Ceterum quaecunque terrena sunt, in seculo accepta, & hic cum seculo remansura, tam contemni debent, quam mundus ipse contemnitur; cuius pompis & deliciis iam tunc renunciauimus, quum meliore transgressio ad Dominum venimus. Verum de hac renunciatione in Baptismo facta, latius infra T. 3. lib. de Baptismo.

21. si non plus, &c.] Emendauius (inquit Rhenanus) ex Gorziensi, si non plus in carcere spiritus acquirit, quam caro amittit. Si acquirit, pro: An acquirat. Similem locutionem habes in Apologetico: Cōstet igitur prius, si isti, quibus sacrificatur, salutem Imperatoribus vel quilibet homini impertiri possunt, pro: An isti possint.

22. per curam Ecclesiae, &c.] Meminit huius consuetudinis Origenes hom. 11. in Leuiticum. Exstat etiam hac de re Epist. s. Cypri. 37. hoc titulo: Ad clerum, et Confessoribus in carcere consistentibus omnis humanitas praebeatur. Cui consentiunt quae hic adnotat Rhenan. partim ex eadem epistola in hac verba: Peteres non solum externam curam corporibus Martyrum impendebant, sed & spiritum eorum & sanctum animi propositum precibus adiuuabant, quum publicè in sacrificio, quam nos hodie Missam dicimus, tum priuatim in secessu Deum comprecantes. Sic enim D. Cyprianus epist. 16. ad Confessores & Martyres captiuos scribit: Et nos quidem (inquit) vestri diebus ac noctibus memores, & quando in sacrificio precem cum pluribus facimus, & quum in secessu priuatim precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam Domini fauentiam postulamus. Haec enim ille. Verum ennumerò ut adhuc in carne constituti Martyres veteribus illis Christianis cura erant, sic nec defunctos negligebant. Diebus enim quibus excesserant, commemoraciones eorum inter memorias Martyrum celebrabant, nec id semel, sed singulis quibusque annis faciebant, cum videlicet is dies recurrisset, aut statum commemorandarum passionum tempus aduenisset. Hoc nos docet Sanctiss. Cyprianus epist. 6. num. 7. nunc. 37. in hunc modum scribens: Denique & dies eorum (inquit) quibus excedunt adnotate, ut commemoraciones eorum inter memorias Martyrum celebrare possimus. Quamquam Tertullus fidelissimus & deuotissimus frater noster inter cetera sollicitudinem & curam suam cum fratribus in omni obsequio operationis impartit; qui nec illic circa curam corporum deest (sic enim eam periodum legendam arbitror) scribat ac significet mihi dies, quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosa mortis exitu transeunt, ut & celebrentur hic à nobis Oblaciones & sacrificia ob commemoraciones eorum, quae citò vobiscum Domino prosperante celebrabimus. Rursum epistola 34. hoc idem adrefatur: Sacrificia pro eis (inquit) semper ut meministis, offerimus, quoties Martyrum passionem & dies anniuersaria commemoracione celebramus. Haec ille. Ceterum quod dicit sacrificia pro Martyribus offerri, sic accipiendum, ni fallor, ut pro eis, idem valeat quod pro commemoracione eorum (nam id prioris loci mox citati verba aperte continent.) veluti passione siue commemoracione passionis occasionem oblationibus & sacrificiis dante. Quae res inde nata videtur, quod in sacrificio iuxta ritum veteris Ec-

clesiae (quemadmodum in Adnotationibus libri de Cor. milit. ex Magno Dionysio obiter indicauimus) post Symbolum decantatum & mutuam pacis consalutationem, nomina pie defunctorum conscripta in scheda, quam in altari ponebant, recitabantur, non sine laude & praenotio virtutum quae in viuentibus eluxerant. Quo tum, bone Deus, qui digniores, quam qui pro Christo sanguinem suum fudissent: Hanc Ecclesia consuetudinem indicat Aur. August. lib. de Virg. Perhibet enim (inquit) praeclarissimum testimonium Ecclesiastica auctoritas, in qua fidelibus notum est, quo loco Martyres, & quo defuncte Sanctimonialia ad altaris Sacramenta recitentur. Haec enim ille. Gratulatoriae ergo preces erant prius, quibus quum Deo gratias agebant, qui Martyrum eam gratiam & tantum dignationis contulisset; tum simile donum caelitus sibi dari concordibus votis susceperant, cui adhuc canit Ecclesia, Gaudeamus in Domino, & reliqua. Id confirmat idem Aur. August. Tractatu 84. in Euangelium Ioannis, de Martyribus & altari disputans, his verbis: Ideo quippe ad ipsum (inquit) mensam, non sic eos commemoramus, quemadmodum alios qui in pace requiescunt, ut etiam pro eis oramus, sed magis ut orent ipsi pro nobis, ut eorum vigiliis adhaereamus. Haec August. Alter pro lapsis quum iam reconciliati essent, offerrebat, qui post confessionem criminis & factam penitentiam, exomologatione finitam, post manus impositionem Episcopi & dies hoc consequerentur, ut facta pro eis oblatione & praenotio Eucharistiam acciperent. Id ea atque etiam vult offerre nomen alicuius, fortasse quod eius nomen reciteretur commendandum communibus Ecclesiae precibus, descriptum in scheda, atque in altari positum. Quod monere libuit, ut locum Cypriani intelligas in epist. 10. lib. 3. cum dicit: Ad communicationem admittuntur, & offertur nomen eorum. Porro huiusmodi memoria Martyrum siue commemoraciones pepererunt nobis post istos dies plerisque, quibus hodie Christiani ferunt. Sanè ipsum Commemoracionis vocabulum Ecclesia tenuit, sacrificiis nostris non ignotum. Nos vero eadem vultuauimus, & multo plura, tum secundo loco ad epist. 37. de Commemoracione Martyrum quotidianam in Martyrologio, num. 7. tum tertio quoque ad epist. 34. de sacrificiis in anniuersariis Martyrum, ac quotidiana eorum commemoracione in sacrificio, num. 12. & 13. tum denique ad epist. 4. quarto loco hic citatam de sacri dicitur n. 9. ad quos locos copendi gratia Lectorem remittimus.

23. & agapen fratrum.] Intelligit (inquit Rhenan.) eleemosynam, quod ex caritate cum egenis debet fieri communicatio. Hinc legimus apud Cyprianum lib. 3. ad Quirinum: Agapen & dilectionem fraternam respicit & firmiter exercendam. Vtitur Latino vocabulo Tertullianus, adu. Marc. lib. 1. De alienis bonis (& dilectionis operatur. Hieron. ad Eustochium, loquens de illis qui laudem humanam eleemosynis largiendis venantur. Cum manum (inquit) egeni parreixerint, laudantur, quum ad agapen vocauerint, praeo conductor. Huiusmodi Agapen Germani Spendam vocant. Erat etiam genus pro pauperibus refocillandis, quibus apud Graecos sportula, à qua sportulantes fratres dicit Cyprianus nouo verbo. Tertullianus Apolog. cap. 39. Certe nostra (inquit) de nomine rationem suam ostendit. Vocatur Agape id quod dilectio penes Graecos est. quantifcunque sumptibus conficit, lacram est pietatis nomine facere sumptum. Siquidem inpos-

quosque refrigerio isto iuamur. Et reliqua. Porro fratrum nomine Christianos intelligi sepe iam monimus. Tertull. in Apolog. cap. mox citato de Christianis loquens: Quanto dignius (inquit) fratres & dicuntur & habentur, qui vnum patrem Deum agnouerunt, qui vnum spiritum biberunt sanctitatis, qui de vno vtero ignoratione eiusdem ad vnam lucem expauerint veritatis. Unde fraternitas pro collegio fratrum siue Ecclesia, Cypriano, Hieron. Ambr. & etiam nostro Tertulliano. Videat autem Lector eadem quoque de re Adnot. nostras ad lib. 3. Testimon. num. 11. et Apolog. 39. cap. num. 17.

24. Non vides alienos Deos.] Nam (vt etiam adnotat Rhen.) etate Tertulliani adhuc vigebat Paganismus.

25. non sollempnes Nationum dies.] Hic etiam recte adnotat, qui dies sollempnes Nationum vocantur, hoc pacto describitur l. de Cor. milit. Sollemnitates, postulatrices, falsa vota; vbi de his latius, quemadmodum etiam Apologetici cap. 35. num. 461. Hic sufficit quod Rhenanus adnotat apte dici ab Auctore: nō nidoribus spurcis verberatis, eo quod in sollempnibus Cesarum Gentiles (vbi est loco dicto Apolog.) focos & choros in publicum educebant, vicatim epulabantur, ciuitatem tabernæ habitu abolefaciebant. Huc facit quod ad P. xorem l. 2. de dispari conugio loquens, vbi videlicet mulier Christiana Gentili marito nupta est: Moratur (inquit) Dei ancilla cum laribus alienis. Et inter illos, omnibus honoribus dæmonum, omnibus sollempnibus Regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitur.

26. non clamoribus spectaculorum, &c.] Etiam quæ hic adnotat Rhenanus, ad lib. de Spectaculis adnotamus.

27. non in loca libidinum publicarum.] Similiter (adnotante Rhen.) Hieronymus ad Gerontium: Pe in se putet esse laudabilem, si scortis melior sit, si publicarum libidinum victimas superet. Tertull. lib. de Pallio: Lupas popularium libidinum nundinas vocat.

28. stadia opaca aut porticus, &c.] Stadia (vbi recte adnotat Rhen.) hoc est exercitii loca domestica ad gestationem, cursum, & deambulationem apta, reddebat opaca siue, quæ inter porticus in ædificiis veteris constructa erant; nempe nunc platæones, nunc daphnones; hoc est platæna & laureta, in quibus etiam prodeambulare solebant veteres. Eratque stadium viridario coniunctum. De huiusmodi stadio sentit Tertullianus lib. de Cor. milit. cum ait: Suffanam in stadio mariti non velatam deambulasse. Quo loco de stadiatis porticibus Viriunium facere mentionem scripsit lib. 5.

29. Nihil crus sentit in neruo.] Similiter S. Cyprianus dicta epist. 81. Postus in neruo, ac ferro fuit, sed solutus ac liber spiritus mansit. vbi & quid neruus, tractauimus in Adn. num. 7.

30. Vbi autem erit cor tuum, &c.] Auctor verbi Evangeliste transponit, vti melius instituto seruiant. Nam apud Mattheum est: Vbi thesaurus tuus, ibi & cor tuum.

CAP. III.

31. Sit nunc Benedicti, &c.] Capiti huic titulum dedimus: De carceris molestiis æquanimiter sustinentis coronæ aternitatis ergo. In quo etiam illum S. Cyprianus imitatur locis mox citatis. Atqui (vbi adnotat Rhen.) illud: Sit, hic concedentis est, non imprecantis.

Vt illud lib. de Car. Christi: Sit planè stultum, si de nostro sensu iudicemus Deum.

32. cum in Sacramenti verba respondimus.] De responsio ad verba Sacramenti Baptismi, seu Sacramento, id est, iureiurando in eodem praestito, tractatum ad lib. de Baptis. Tom. 3. differimus.

33. Nemo miles ad bellum, &c.] Hunc totum locum (vbi adnotat Rhen.) imitatus est B. Hieronymus, cum epistolam illam ad Heliodorum scriberet. Inquit enim: Quid facis in paterna domo delicate miles? Vbi vallum? vbi fossa? vbi hyems acta sub pellibus?

34. nec de cubiculo in aciem.] Hieronymus ibidem: Et tu mihi de cubiculo ad aciem, tu de umbra egredieris ad solem.

35. sed de papilionibus expeditis & substrictis.] Expeditur (inquit Rhen.) tentoria inuoluta, quum in castris extenduntur, & funiculis ad palos terra infixos substringuntur, alliganturque, ne vento disturbante corruant.

36. & imbonitas.] Imbonitatis (inquit Rhen.) vocabulo rursus utitur in libro de Exhort. castit. Alioquin res (inquit) & viris & foemina eadem imbonitate ad matrimonium & stuprum compixio carnis licitandum. Porro eadem forma dixit imbonitatem, quæ inalienum, pro non alieno, l. 4. adu. Marc. Rectè autem paulo post restituit idem ex Gortensi cod. Etiam in pace, labore & incommodis.

37. in armis deambulando.] Vegetius (secundum quod idem citat) penult. c. l. 1. Præterea vetus (inquit) consuetudo permansit, & Diui Augusti atque Adriani constitutionibus præcauetur, vt in mense tam equites quam pedites educantur ambulatum. Hoc enim verbo hoc exercitii genus nominant, & decem millia passuum armati instructique omnibus telis pedites militari gradu ire ac redire iubebantur in castra, ita vt aliquam stineris partem cursu alacriore conficerent. Rursum lib. secundo: Iuniores quidem (inquit) & noui milites manè ac post meridiem ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem & eruditi, sine intermissione semel in die exercebantur in armis. Ibidem docet tempestate vel ventis aere turbato milites sub recto, quod ex cannis, vlna, vel culmo constabat, armis erudiri solitos. Ceteris autem & hybernis diebus si nives pluuiaque cessarent, exerceri cogebantur in campo; ne intermissa consuetudine, animi militum debilitarentur & corpora. Syluam cedere, onera portare, fessis transilire, in mari vel in fluminibus natæ, gradus pleno ambulare, vel etiam armatos cum sarcinis suis currere frequentissimè conuenit, vt quotidiani vsus laboris in pace, difficilis non videatur in bello.

38. testudinem deficcando.] Rectè quidem Rhen. De materia (inquit) ac tabulatis testudo cõtextitur, quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis, sentonibusque vestitur. Auctor Vegetius. Robustiora sunt ligna, diu excicantur. Sed his adiciendum, quod Testudo instrumentum fuerit bellicum simile arietis, de quo libro de Pallio, dicta à similitudine reptilis, quod Testudinem dicimus, eo quod trabem funiculis suspensam, quæ salte dicebatur modo, sicut suum caput reptile, nunc exerat, nunc reducat. Addunt autem MS. 3. defudando. sed videtur loco huic non conuenire.

39. & sole ad cælum.] Adnotat Rhen. accipi hic cælum pro vento seu aere frigidiore, aliqui (inquit) possit etiam legi: gelu. Ego verò magis crediderim accipi pro aere crasso seu obscuro, iuxta illud Ciceronis l. 2. de Diuin. De cælo aëris crassitudo; & quod

apertius idem habet Tuscul. qu. lib. 1. Caelum hoc, in quo nubes, imbres, ventique aguntur, quod humidum & caliginosum est propter exhalationes terre. Quod pertinere videtur & illud Virgilij Aeneid. 1.

- Caelumque serenat.

40. de tunica ad loriam. Hieron. (vri ab eodem citatur) ad Heliodorum: Corpus aduersum tunicis, loricae onus non fert. Atqui de Tunica vide lib. de Pallio cap. 1. & ibidem Adnot. nostras num. 4.

41. Proinde vos Benedicite. Inter captiuos (inquit Rhenan.) istos Christianos erant & mulieres, quas nunc compellat, benedictas vocando. Eodem sermone vocabulo ornata lib. de Cultu femin. c. 4. 5. 9. et 13. Sic Cyprianus in epistola quadam ad Martyres: beatas autem feminas (inquit) saluto, quae vobiscum sunt in eadem confessionis gloria constituta; & reliqua. Idem in sermone de Lapsis: Cum triumphantibus viris (inquit) & feminae veniunt, quae cum seculo dimicantes sexum quoque vicerunt.

42. Agonothetes Deus viuus, &c. Vel ex eo quod hic & Deum viuum agnoscit, Patrem nempe, & mox Spiritum sanctum, & deinde Christum Iesum, atque adeo tres in Trinitate personas, patet hunc librum conscriptum praequam in Montani haeresim laboraretur, quippe qui Hieron. teste contrarium senserit, vri lib. de Trinitate latius infra Tom. 5. Atqui quid officij habuerint Agonothetes, Xylarches, & Epistates, ex Rhenano & aliis infra latius lib. de Spectaculis. Sicut & de Brabio, & Athletarum tum vnctione, tum strictiori disciplina. Huic loco sufficiunt similes S. Hieronymi loci, alter ad Lucinum: Non est inuidus Agonotheta noster. alter lib. ad Pammach. contra errores Ioannis Hierosolymitani: Cur ergo ista queruntur (inquit) cur tu omisissis super quibus pugna est, de scammate & loco certaminis egrediens, in peregrinis & longe alienis disputationibus immoraris?

43. corona aeternitatis, brabium, &c. Sive brabium legas ad imitationem Graecae vocis, sive brauium, vri habent 3. MS. perinde est. Similiter autem S. Cyprian. epist. 9. ad Martyres & Confessores de Mappalico, explicans illud Psalm. 115. Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius. Pretiosa (inquit) mors hac est, quae emittit immortalitatem pretio sanguinis sui, quae accipit coronam de consummatione virtutis. Et sub finem eiusdem Epistole: Sed & ipse (Dominus nempe) luctatur in nobis, ipse congregatur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter & coronatur. Latius autem id ipsum reperit Tertull. sub finem lib. de Coron. milit. allegans & scripturas, quae coronam vitam promittunt & representant, Apocalyp. 3. 4. 6. 10. ac 2. Tim. 4. Loci adnotandi contra modernos aduersarios, qui vitam aeternam non nisi gratiam esse volunt, non coronam aut mercedem. Item contra eos qui merita sanctorum Martyrum negant, quia correlatiua sunt merita & merces, certamen legitimum & corona, quemadmodum adtigimus lib. de Penit. & latius tractabimus lib. sequenti de Patientia.

44. gloria in saecula saeculorum. Alludit ad illud Psalm. 83. In saecula saeculorum laudabunt te.

CAP. IIII.

45. Scimus ex Dominico precepto, &c. In-
scriptionem huius capituli fecimus: Quod animari debeant Martyres exemplis eorum, qui fama & gloriae folius caussa multa perpeffi sunt, in quo mul-

ta eadem repetit, quae supra videre est. Apologeticus cap. vlt. Atqui ex MS. 3. legimus: spiritum promptum esse, & ex coniectura Ioannis Harrisj: nec iam de incommodis carceris. Vbi esse, & de reuicis adu-

46. Timebit forsitan caro gladium graue, &c. Cyprianus (inquit Rhenan.) aduersus Demetrianum genera tormentorum enumerans, quibus ille Christianus affligeret: Innoxios (inquit) iustos, Deo caros, domo priuatus, patrimonio spoliatus, cathenis premis, carcere inclusus, gladio, bestis, ignibus, punit. Rursum lib. de Lapsis: Sed cum durissimi iudicis recrudescente san-
tia, iam fatigatum nunc flagella funderent, nunc cunctanderent sustes, nunc equuleus extenderet, nunc con-
gula effoderet, nunc flamma torreret, caro me in collu-
tatione deseruit, infirmitas viscerum cessit. Idem alio multis locis supplicia Christianorum commemorat. Videat ibidem Lector Adnot. nostras ad posterorem librum num. 52. item in Tertull. Apolog. alicubi vbi & vlt. cap. etiam supplicij meminit, ob quod Sarmate-
titiij ac Semaxij decebantur, eo quod ad stiptem di-
midij axis reuincti Sarmenorum ambitu ena-
rerentur. Qui lib. ad Scapulum cap. vlt. indicat primum dumtaxat gladiotenus animaduertum in Chulita-
nos, quamquam ab illo etiam cremarentur.

47. Lucretia. Exemplum hoc notius quam exciplicari debeat. Reperit id ipsum sub finem lib. de Casti.

48. Mutius. De hoc vide Adnot. nostras in Apolog. cap. vlt. num. 62.

49. Heraclitus. Is (vri adnotat Rhenan.) laborat morbo aqua intercutis, & cum obscuris sermionibus affluens homo, sperandum e medicis iussisset; Nunc et imbre siccitatem facere possent, & ab illis ludis se patetibus suis neglectus, tandem ipse sibi subuenire volens, bubulis excrementis oblini corpus suum inflatum fecit. Est apud Laertium.

50. Empedocles. De hoc vide Adnot. nostras in lib. de Pallio cap. 4. num. 83. Meminit item eiusdem infra Tom. 3. lib. de Anima.

51. Peregrinus, &c. Haec lectio (inquit Rhenan.) mihi non displicet. Nam auctor est Eusebius Caesariensis in Chronicis, quae nobis veritas Hieronymus, anni Imperij Marci Antonini Veri quinto, si non fallit numerus, Peregrinum Philosophum apud Pisas, vri quoniam ex lignis composuerat incensio, semet supercesse. Hec ergo Tertullianus dixit: non olim, ad antiqua exempla, quae praemissit, respiciens; cum ipse vixeret sub Diuero, qui post Marcum Antoninum anno 33. regnare cepit. Peregrini vitam descripsit Lucianus in libello cui titulus: De morte Peregrini. Qui se testatur interfuisse spectaculo, cum in ignem se Proteus inuiceret, bene paratioriam aucupaturus; id enim vocabuli sibi indicat impostor ille. Ammianus Marcellin. lib. 29. loquens de crudelitate Valerij Augusti; ducti vniuersi (inquit) flebiliter iugulantur praeter Simonidem; quem solum solum ille sententiis laetior, efferatus ob constantiam grauius, iusserat flammis exuri; qui vitam vt dominam pergitans rabidam, videns subitas momentorum ruinas, immensibilis conflagrauit, Peregrinum illum imitatus Proteus cognomine Philosophum clarum, qui cum mundo discordi statuisset, Olympia quinquennali certamine sub Graecia conspectu totius, ascenso rogo quem ipse construxit, flammis absumptus est. Aui. Gellius Noct. Attic. lib. 12. Philosophum (inquit) nomine Peregrinum, cui postea cognomen in Proteus factum est, coronam

grauem atque constantem vidimus, cum Athenis esse-
mus, diuersantem in quodam rugurio extra urbem, & re-
liqua.

52. Dido.] Vide de hac Adnot. nostras in ult. cap.
Apolog. n. 622.

53. Aldrubalis vxor.] Refert hoc Linius lib. 51. ad
vxorem Aldrubalis illius, qui tertio bello Punico à Sci-
pione Amiliano victus est.

54. Regulus.] Carthaginieses Atilium Regulum
(viri adnotat Rhenan.) palpebris resictis dolio inclusum,
quo undique acuti simul eminebant, necauerunt. Ex
Valerio Max. L. Florus de Regulo: Nec ultimo sine carce-
ris seu crucis supplicio deformata mansit. Seneca com-
pluribus locis crucem Reguli commemorat.

55. Cleopatra.] Hæc historia notior est quam vt com-
mentario sit opus. De regno eius cum Augusto vide lib.
ada. Ind. c. 8. Adnotat autem Isidorus Etymol. l. 12. c. 5.
quod perierit Cleopatra genere aspidis quæ l'palis dicitur,
eo quod somno necet, atque adeo quod in mortem quasi
somo soluta sit.

56. meretrix Atheniensis.] Exemplum hoc mere-
tricis Atticæ habes etiam supra, Apolog. c. ult. & in
Adnot. nostris ibidem n. 624.

57. Nam que hodie apud Lacedæmonas, &c.]
sic ex MS. pro: Nam quod. Atqui (viri adnotavit ad c.
ult. Apolog. hic citatum à Rhenano Franciscus Zephy-
rus) Δελας (viri illam Spartani puerorum cele-
bravit Cicero in Tusculanis. Alludit ad eandem illud
Stomatani Apophthegma apud Athenæum: Quod si quis
hominem (inquit) delinquit, plagis afficiat Lacedæmo-
ni. Cui addit Eustathius interpres. Hæc obiter dictum se-
sumus est, ab Δελας (viri Spartani sollemnibus etiã
sibi celebrem.

58. Tanti vitreum, quanti verum margaritū?]
Præter huius explanationem ad Prolegomena nostra
differimus, ne hic proximiores simus.

CAP. V.

59. Omitto nunc gloriæ causam, &c.] Hoc caput
inscripsimus: De exemplis illorum qui affectatione
quodam omnia tormenta conculant, quod quibus

de Gladiatoribus agat, id etiam differimus ad librum de
Spectaculis.

60. Iam & ad ignes quidam se autorauerunt.]
Aurorare (viri recte adnotant Rhen.) obligare est, unde
autoramentum, & milites autorati. Atqui alludere
videtur ad Herculem, de quo S. Cyprian. lib. Quod idola
non sint Dii, sic loquitur: Hercules vt hominem exuat,
Oeteis ignibus concrematur. Quod confirmatur etiam Testi
testimonio, qui cum dicit astrologum eo die se flammis
iniecisse, quo solis erat obscuritas futura. Quod quum fece-
rit, vt opinio sua diuinitatis confirmaretur, recte adfe-
ctationi tribuit Auctor. Qui præterea stud recenseant,
citauit Adnotat. nostris in dictum locum n. 6. & extat
eius rei historia apud Philostratum in Heroicis c. 16. Pla-
nè autem ad loci huius intellectum facit, quod supra ha-
bet Auctor Apol. c. 16. & qui viuis ardebat, Her-
culem induerat.

CAP. VI.

61. Sed hæc exempla, &c.] Vltimum hoc caput in-
scripsimus: De conditionis humane contemplatione.
Quem etiam locum alicubi imitatur S. Cypria-
nus.

62. & in medijs ciuitatibus elapsæ caueæ.] Hic
venit mihi (inquit Rhen.) in mentem diuarum seuarum
Vrsarum, quas Valentinianus Augustus alebat, earum
caueas iuxta cubiculum suum locare solitus. Alteri Mi-
cæ aurea nomen erat, alteri Innocentia. Multos ille mor-
talis laniarunt, videntè & hac sententia delectato princi-
pe. Auctor Ammian. Marcellinus l. 39.

63. quantæ qualisque personæ, &c.] Rectè illud
hominis causâ interpretatur Rhenanus de Imperatore:
nam alludit ad exitus, seu occisiones eorum, qui contra-
riis partibus Seueri Imperatoris fuerant, de quibus in hæc
verba Apolog. c. 35. Sed & qui nunc scelestorum
partium socij aut plausores quotidie reuelantur,
post vindemiam parricidarum racematio super-
stes. de quibus ibidem latius n. 478. & 479. Hoc vñ
hic adiciam, hinc apparere eodem ferè tempore scriptum
hunc librum, quo Apologeticus.

TULLIANUS
ANNOTATI ONIBUS
PAMELII
A. V.
16.

ARGUMENTVM IACOBI PAMELII IN
LIBRVM DE PATIENTIA.

PATIENTIÆ encomium descripturus Tertullianus, post captatam Lectoris
beneuolentiam, non aliis modo, sed sibi potissimum eam exoptans, suspirans &
inuocans.

Primum deducit, etiam eos qui cæca viuunt Philosophos, omnem sapientiæ
ostentationem de Patientia præ se ferre. I.

Deinde Deum ipsam Patientia nobis exemplum esse debere, usque adeo vt plures Do-
minum idcirco non credant, quia seculo iratum tamdiu nesciunt. II.

Item & Christum Dominum inter homines in terris, qui etsi homo, nihil tamen de impa-
tientia hominis imitatus est. III.

Quid quod & obsequij disciplina, quam nobis alij exhibent, quàmque nos Deo debe-
mus commendationem & præscriptionem Patientia in se contineat. IIII.

- V. *Imò quantum sit bonum Patientia, ex contrario impatientia malo magis illuminari, cuius natales in ipso diabolo deprehenduntur, qui quia patienter hominem non tulerat, angelus perditionis factus est, & eundem hominem primo conuenta & infecta muliere in crimen aduocauit. Qui antea innocens ubi semel impatientia succidit, desuit Deo sapere, ex qua proinde matrix facta est in omne delictum.*
- VI. *Porro Patientiam eam esse, quæ fidem antecedit & subsequatur, exemplo Abrahæ comprobatur, & Christi, quum gratiam legi superduxit, fidem Patientia ira prohibita composuit.*
- VII. *Atque adeo contemptum diuitiarum, & cupiditatum detruncationem, Patientiae exercitationem esse.*
- VIII. *Eadem quoque feri, ut minoribus delictis, utpotè maledictis, & lingua amaritudinis non ledamur, quum equanimiter iniuriam patimur.*
- IX. *In amissione item nostrorum Patientia dolorem, numquam non Domino odiosam,*
- X. *Ultionis item libidinem aut gloriæ aut malitiæ causa, Patientia excludi.*
- XI. *Multiplicia præterea mali spiritus incitamenta & domi & foris nostra equanimitate eludi, & insuper eius officij dignam esse mercedem, felicitatem scilicet regni celorum.*
- XII. *Quum præterea omnem speciem salutaris discipline gubernet Patientia, etiam paciæ & penitentiæ ministram esse, solita lapsis subuenire, item fidei, spei & dilectionis.*
- XIII. *Neque verò in animo tantum constitutam Patientiam, sed & in corpore demerendo Domino multipliciter adlaborare, tum afflictatione corporis per ieiunia, tum continentia carnis, in viduis, virginibus, voluntariis spadonibus, tum denique in persecutionibus, seu fuga urgeat, seu carcer præueniat, seu denique verbera, ignem, crucem, bestias, gladium constantiter tulerit.*
- XIII. *Exemplo esse, qui hic Patientia viribus subnixi sunt, Isaiam, Stephanum, & factum illum Iob, qui omnem Patientia speciem aduersus omnem diaboli vim expunxit.*
- XV. *Denique Patientiam Deum habere debitorem, quod omnibus eius mandatis interueniat, & fidelem delectet, Gentilem inuiter, in omni ætate, in omni sexu formosa sit, vti vel ex effigie habitusque Patientia, quam paulo latius prosequitur, comprehendere est.*
- XVI. *Ita tamen ut de caelesti, vera, Christiana Patientia hæc omnia intelligantur, non de Patientia Gentium falsa & probrosa, quam diabolus emulatus & suos docuit.*
- Ceterum præterquam quod nemo de hoc libro Tertulliani vnumquam dubitauerit, pro more suo ad instar huius S. Cyprianus librum scripsit: De bono Patientia, in quem multa etiam ipse verba transscripsit. Viderunt etiam Manuscriptum Trithemius & Politianus ante omnem editionem, quæ multo post facta est per Rhenanum, ex Paterniacensi primum, deinde & Gorziensi codice, & initio scholiis, postea & Adnotationibus egregie aucta, ut nos magnopere nouo commentario sit opus. Nos interim aliquot additis nostris Adnotationibus, iterum ex tribus Vaticanis codicibus MS. hunc librum repurgauimus.*

A Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI PRESBYTERI, DE
PATIENTIA, LIBER.

CONFITEOR ad Dominum Deum satis temerè me, si nō etiam impudenter, de patientia componere ausum, cui præstandæ idoneus omninō non sum, vt homo nullius boni: quando oporteat demonstrationem & commendationem alicuius rei adortos, ipsos prius in administratione eius rei deprehendi, & constantiam commonendi proprię conuersationis auctoritate dirigere, ne dicta factis deficientibus erubescant. Atque vtinam erubescere istud remedium ferat, vt pudor non exhibendi, quod aliis suggestum imus, exhibendi fiat magisterium: nisi quod bonorum quorundam sicuti & malorum, intolerabilis magnitudo est: vt ad capiendā & præstandā ea, sola gratia diuinæ inspirationis operetur. Nam quod maximè bonum, id maximè penes Deum, nec aliud id quàm qui possidet dispensat, vt cuique dignatur. Itaque velut solatium erit disputare super eo quod frui non datur, vice languentium, qui cum vacent à sanitate, de bonis eius tacere non norunt. Ita miserimus ego, semper æger caloribus impatientiæ, quam non obtineo, patientiæ sanitatem, & suspirem & inuocem & perorem necesse est, cum recorder, & in meæ imbecillitatis cōtemplatione digero, bonam fidei valetudinem, & dominicæ disciplinæ sanitatem, non facile cuiquam, nisi patientia adfideat, prouenire. Ita proposita Dei rebus est, vt nullum præceptum obire quis, nullum opus Domino complacitum perpetrare extraneus à patientia possit, bonum eius, etiam qui cæca viuunt, summæ virtutis appellatione honorent. Philosophi quidem, qui alicuius sapientiæ animalia deputantur, tantum illi subsignant, vt cum inter sese variis sectarum libidinibus & sententiarum æmulationibus discordent, folius tamen patientiæ in commune memores, huic vni studiorum suorum commiserint pacem. In eam conspiciunt, in eam fœderantur, illi in adfœctatione virtutis vnanimiter student, omnem sapientiæ ostentationem de patientia præferunt. Grande testimonium eius est, cum etiam vanas seculi disciplinas ad laudem & gloriam promouet. Aut nunquid potius iniuria cum diuinis res in secularibus artibus volutatur? Sed viderint illi, quos mox sapientiæ suæ cum seculo destructæ ac dedecoratæ pudebit. [Nobis exercendæ patientiæ auctoritatem, nō

CAP. I.

CAP. II.

CAP. III.

affœctatio humana caninæ æquanimitatis stupore formata, sed viuæ ac cœlestis disciplinæ diuina dispositio delegat, Deum ipsum ostendens patientiæ exemplum: iam primū qui florem lucis huius super iustos & iniustos æqualiter spargit: qui temporum officia, elementorum seruitia, totius genituræ tributa dignis simul & indignis patitur simul occurrere, sustinens ingratiſſimas nationes, ludibria artium & opera manuum suarum adorantes, nomen cum familia ipsius persequentes, luxuriam, auaritiam, iniquitatem, malignitatem quotidie inoleſcentem, vt sua sibi patientia detrahat: plures enim Dominum idcirco non credunt, quia seculo iratum tam diu nesciunt. [Et hæc quidem diuinæ patientiæ species quasi de longinquo, fors vt de supernis æstimetur. Quid illa autem quæ inter homines palam in terris quodammodo manu apprehensa est? Nasci se Deus in vtero patitur matris, & expectat, natus adoleſcere sustinet, & adultus non gestit agnoscere, sed cōtumeliosus insuper sibi est, & à seruo suo tingitur, & tentatoris congressus solis verbis repellit. Cum de domino fit magister, docens hominem euadere mortem, ob salutem scilicet venire offensa patientia eruditus, non contendit, non reclamauit, nec quisquam in plateis vocem eius audiuit, arundinem quassatam non fregit, linum fumigās non restinxit. Nec enim mentitus fuerat Propheta, imò ipſus Dei contestatio, spiritum suum in filio cum tota patientia collocantis, Nullum volentem sibi adherere non suscipit: nullus mensam tectumque despexit. Atquin ipse lauandis discipulorum pedibus ministravit. Non peccatores, non publicanos aspernatus est. Non illi saltem ciuitati quæ eum recipere noluerat iratus est, cum etiam discipuli tam contumelioso oppido lestes ignes representari voluissent. Ingratos curauit, insidiatoribus cessit. Parum hoc, si non etiam proditorem suum secum habuit, nec constanter denotauit. Cum verò traditur, cum adducitur, vt pecus ad victimam (sic enim non magis aperit os, quàm agnus sub

TULLIANUS
Annotationibus
MELE
A. V.
36.

Iohan. 18. tendentis potestate) ille cui legiones angelorum , si voluisset , vno dicto de caelis af-
 fuissent , ¹⁹ ne vnus quidem discantis gladium in vltorem probauit: patientia Domini in
 Matth. 26. Malcho vulnerata est. ²⁰ Itaq; & gladij opera maledixit in posterū , & sanitatis restitutione
 Matr. 27. ei, quem non ipse vexauerat, satisfecit per patientiam, misericordiae matrē. Taceo ²¹ quod
 Marc. 15. figitur, in hoc enim venerat. Nunquid tamen subeundae morti etiam contumeliosus opus
 Luc. 23. fuerat? Sed saginari voluptate patientiae discessurus volebat. Despuitur, verberatur, deri-
 Iohan. 19. detur, foedis vestitur, foedioribus coronatur. Mira æquanimitatis fides. Qui in hominis fi-
 gura proposuerat latere, nihil de impatientia hominis imitatus est. Hinc vel maximè Pha-
 risaei Dominum agnoscere debuissent, patientiam huiusmodi nemo hominum perpetraret.
 Talia tantaeque documenta, quorum magnitudo penes nationes quidem detrectatio fidei
 est, ²² penes nos verò ratio & structio, satis aperte non sermonibus modò in præcipiendo,
 sed etiam passionibus Domini sustinendo probant his quibus credere datum est, patien-
 tiam Dei esse naturam effectam, & præstantiam ingenitae cuiusdam proprietatis. ²³ Igi-
 tur si probos quosque seruos & bonae mentis, pro ingenio dominico conuersari videmus
 (siquidem artificium promerendi, obsequium est: obsequij verò disciplina, morigera sub-
 iectio est) quantò magis nos secundum Dominum moratos inueniri oportet: Seruos scilicet
 Dei viui, cuius iudiciū in suos, ²⁴ non in compede, aut pileo vertitur, sed in aternitate aut
 poenae, aut salutis. Cui seueritati declinandae, vel liberalitati inuitandae, tanta obsequij dili-
 gentia opus est, quanta sunt ipsa quae aut seueritas comminatur, aut liberalitas pollicetur. Et
 tamē nos nō de hominibus modò ²⁵ seruitute subnixis, vel quolibet alio iure debitoribus,
 obsequij, verum etiam de pecudibus, etiam de bestiis obedientiam exprimimus, intelli-
 gentes vsibus ²⁶ nostris eas à Domino prouisas traditāsque. Meliora ergo nobis erunt in
 Gen. 1. 9. obsequij disciplina, quae nobis Deus subdit: agnoscut deniq; quae obediunt, nos cui soli sub-
 diti sumus, Domino scilicet, auscultare dubitamus? At quàm iniustū est, quā etiā ingratum
 quod per alterius indulgentiā de aliis cōsequaris, idē illi per quē consequeris, de temetipso
 non rependere? Nec pluribus de obsequij exhibitione debita à nobis Domino Deo. Satis
 enim agnitio Dei quid sibi incūbat, intelligit. Ne tamē vt extraneū de obsequio videamur
 interieciisse, ipsum quoq; obsequiū de patientia trahitur. Nūquā impatiēs obsequitur, aut
 patiens quis oblectatur. Quam ergo Dominum omnium bonorum & demonstrator & acco-
 ptor, Deus in semetipso circūtulit, quis de bono eius latere retractet? cui item dubium sit
 omne bonum, quia ad Deum pertineat, pertinentibus ad Deum tota mente sectandis? Per
 quae in ²⁷ expedito & quasi in praescriptionis cōpendio & commendatio & exhortatio de
 patientia constituta est. ²⁸ Verumtamē procedere disputationem de necessariis fidei nō
 est otiosum, quia nec infructuosum. Loquacitas in ædificatione nulla turpis, si quādo tur-
 pis. Itaque si de aliquo bono sermo est, res postulat contrariū quoque boni recedere. Quā
 enim sectādū sit, magis illuminabis, si quod vitandū sit prōinde digesseris. Consideremus
 igitur de impatientia: an sicut patientia in Deo, ita aduersaria eius in aduersario nostro na-
 ta atq; cōperta sit: vt ex isto appareat, quā principaliter fidei aduersetur. Nam quod ab
 amulo Dei conceptū est, vtique non est amicum Dei rebus. Eadem disordia est rerū quae
 & auctorū. Porro cū Deus optimus, diabolus ecōtrariō pessimus, ipsa sui diuersitate re-
 stantur ²⁹ neutrum alteri facere, vt nobis non magis à malo aliquid boni, quā à bono ali-
 quid mali editū videri possit. Igitur ³⁰ natales impatientiae in ipso diabolo deprehendū
 tunc cū dominum Deum vniuersa opera quae fecisset, imagini suae, id est, homini subie-
 cisse impatienter tulit. Nec enim doluisset, si sustinuisset: nec inuidisset homini, si non do-
 luisset. Ad eō decepit eum, quia inuiderat. Inuiderat autē, quia doluerat. Doluerat, quia pa-
 tienter vtique non tulerat. Quid primū fuerit ille angelus perditionis, malus an impa-
 tientiā auspiciatam; deinde inter se conspirasse, & indiuiduas in vno patris sinu ado-
 leuisse. At enim quam primus senserat, per quam delinquere intrauerit, de suo experime-
 to quid ad peccandum adiuraret structus, eandem impingendo in crimen homini adu-
 cauit, conuenta statim illi mulier, non temere dixerim per colloquium ipsum eius aduersus
 est spiritu impatientia infecto, vsque adeo nunquam omnino peccasset, si diuino ³¹ pre-
 terdicto patientiam perferuasset. Quid quòd non sustinuit sola conuenta, sed ³² apud Adā
 nondum maritum, nondum aures sibi debentem, impatiens etiam tacendi est: ac ³³ in
 ducentem illum eius quod à malo hauserat, facit. Perit igitur & alius homo per impa-
 tiam alterius: perit mox & ipse per impatientiam suam vtrouique commissam, & cetera

A Dei præmonitionem, & circa ³⁵ diaboli circumscriptionem: illam seruare, hanc refutare non sustinens. Hinc prima iudicij, vnde delicti origo: hinc Deus irasci exorsus, vnde offendere homo inductus. Inde in Deo prima patientia, vnde indignatio prima. Qui tunc maledictione sola contentus, ab animaduersionis impetu in diabolo teperauit. Aut quod crimen ante istud impatientiæ admissum homini imputatur? ³⁶ Innocens erat, & Deo de proximo amicus, & paradisi colonus. ³⁷ At vbi semel succidit impatientiæ, defuit Deo sapere, defuit cœlestia sustinere posse. Exinde homo terræ datus, & ab oculis Dei eiectus, facile ³⁸ vsurpari ab impatientia cœpit in omne quod Deum offenderet. Nam statim illa semine diaboli concepta, malitiæ fecunditate iram filium procreauit: editum suis artibus erudit. Quod enim ipsum Adam & Euam morti immerferat, docuit & filium ab homicidio incipere. Frustrâ istud impatientiæ adscripserim, si Cain ille primus homicida, & primus fratricida, oblationes suas à Domino recusatas æquanimiter nec impatienter tulit: si iratus fratri suo non est, si neminem denique interemit. Cùm ergo nec occidere potuerit, nisi iratus, nec irasci nisi impatiens, demonstrat quod per iram gessit, ad eam referendum, à qua ira suggesta est, per hæc ³⁹ impatientiæ tunc infantis quodammodo incunabula. Ceterum quanta mox incrementa nec mirum. Nam si prima deliquit, consequens est vt quia prima, idcirco & sola sit matrix in omne delictum, defendens de suo fonte varias criminu venas. De homicidio quidem dictum est. Sed ira editum à primordio, etiam quasunque postea causas sibi inuenit, ad impatientiam vt ad originem sui confert. Siue enim quis inimicitias, siue prædæ gratia id scelus conficit, prius est vt aut odij aut avaritiæ fiat impatiens.

B Quicquid compellit, sine impatientia sui non est, vt perfici possit. Quis adulterium sine libidinis impatientia subit? Quod & si pretio in fœminis cogitur venditio illa pudicitia, vtique impatientia contemnendi lucri ordinatur. ⁴⁰ Hæc vt principalia penes Dominum delicta. Nam vt compendio dictum sit, omne peccatum impatientiæ ascribendum. Malum impatientia est boni. Nemo impudicus non impatiens pudicitia, & improbus probitatis, & impius pietatis, & inquietus quietis. Vt malus vnusquisque fiat, bonus perseuerare non poterit. Talis igitur excetra ⁴¹ delictorū: cur non Dominum offendant improbatorem malorum? An non ipsum quoque Israël per impatientiam semper in Deum deliquisse manifestum est? exinde quò oblitus brachij cœlestis quo Aegyptiis afflictationibus fuerat extractus, de Aaron sibi Deos duces postulat, quum in idolum auri sui collationes defundit: tam necessarias enim Moysi cum Domino congregantis impatienter exceperat moras. Post ⁴² manna escatili pluuuiam, post petra aquatilem sequelam desperant de Domino, tridui sitim non sustinendo. nam hæc quoque illis impatientia à Domino exprobratur. Ac ne singula peruagemur, nunquam non per impatientiam delinquendo perierunt. Quomodo autem prophetis manus intulerunt, nisi per impatientiam audiedij? Domino autem modo ipsi, per impatientiam etiã videndi. Quod si patientia inissent, liberaretur. [Ipsa ⁴³ adeo est, quæ fidē & subsequitur, & antecedit. Deniq; Abraham Deo credit, ⁴⁴ & iustitiæ deputatus ab illo est: sed fidē eius patientia probauit, quū filium immolare iussus est, ad fidē non tentationē dixerim, sed typicam cōtestationem. Ceterum Deus quem iustitiæ deputasset, sciebat. Tam graue præceptū quod nec Domino perfici placebat, patienter & audiuit, & si Deus voluisset, impleisset. Merito ergo benedictus, quia & fidelis: merito fidelis, quia & patientis. Ita fides patientia illuminata, quū in nationes seminaretur, per semen Abraham, quod est Christus, & gratiã legi superduceret, ampliandæ adimplendæq; legi adiutricem suam paciētiã præfecit, quod ea sola ad iustitiã doctrinã retrò defuisset. Nam olim & oculum pro oculo, & dentē pro dente repetebant, & malū malo fœnerabant: nondū enim patientia in terris, quia nec fides: scilicet interim impatientia occasionibus legis fruebatur. Facile erat absente domino paciētiã & magistro. Qui postquam superuenit, & gratiã fidei paciētiã composuit, iam nec verbo quidē laceffere, nec fatue quidem dicere sine iudicij periculo licet. Prohibita ira, restricti animi, compressa petulantia manus, exemptū linguæ venenum plus lex quàm amisit, inuenit. dicēte Christo: Diligite inimicos vestros, & maledicentibus benedicite: & orate pro persecutoribus vestris, vt filij sitis patris vestri cœlestis. Vides quem nobis patrem patientia acquirat? Hoc principali præcepto vniuersa paciētiã disciplina succincta est, ⁴⁶ quando ne linguæ quidem malefacere concessū est. [Iã ⁴⁷ verò percurrentibus nobis causis impatientiæ, cetera quoque præcepta suis locis respondebūt. Si detrimento rei familiaris animus concitatur, omni penē in loco de contemnendo seculo scripturis dominicis commonetur: nec maior ad pecuniæ contemptum exhortatio

TULLIANUS
Annotati onibus
MELLI
A. V.
36

subiacet, quàm quòd ipse Dominus in nullis diuitiis inuenitur. Semper pauperes iustificat, diuites prædamnat. ⁴⁸ Ita detrimentum patientiæ, fastidium opulentiæ præministrat, diuites demonstrans per abiectionem diuitiarum, ⁴⁹ læsuras quoque earum computandas nõ esse. Quod ergo nobis appetere minimè opus est, quia nec Dominus appetiuit, detruncatum vel etiam ademptum non agrè sustinere debemus. Cupiditatem omnium malorum radicem spiritus Domini per Apostolum pronunciauit. Eam non in concupiscentia alieni tantùm constitutam interpretemur: nam & quod nostrum videtur, alienum est: nihil enim nostrum, quoniam Dei omnia, cuius ipsi quoque nos. ⁵⁰ Itaque si damno affecti impatienter senserimus, non de nostro amissum dolètes, ad fines cupiditatis deprehendemur. Alienum quærimus, quum alienum amissum dolentes agrè sustinemus. Qui damni impatientia concitatur, terrena celestibus anteponendo, de proximo in Deum peccat. Spiritum enim quem à Domino sumpsit, secularis rei gratia concutit. Libentes igitur terrena amittamus, cœlestia tueamur. Totum licet seculum pereat, dum patientiam lucrifaciam. Iam qui minutum sibi aliquid aut furto, aut vi, aut etiam ignauia, non constanter sustinere constituit: nescio an facillè, vel ex animo ipse rei suæ manum inferre possit in causa eleemosynæ. Quis enim ab alio secari omninò non sustinens, ipse ferum in corpore suo ducit? Patientia in detrimentis exercitatio est largiendi & commenicandi. Non piget donare eum, qui non timet perdere. Alioquin quomodo duas habens tunicas, alteram earum nudo dabit, nisi idem sit, qui auferendi tunicam, etiam pallium offere, possit? Quomodo amicos de mammona fabricabimus nobis, si eum in tantum amauerimus, vt amissum non sufferamus? Peribimus cum perduto. Quid hic inuenimus, vbi habemus amittere? Gentilium est omnibus detrimentis impatientiam adhibere, qui rem pecuniariam fortasse animæ anteponant. Nam & faciunt cum lucri cupiditatis questuosa pericula mercimoniorum in mari exercent: cum pecuniæ causa ⁵¹ etiam in foro nihil damnationi timendum aggredi dubitant: ⁵² cum denique ludo & castris sese locant, cum per viam in mores ⁵³ bestiarum latrocinantur. Nos verò secundum diuersitatem, quæ cum illis sumus, non animam pro pecunia, sed pecuniam pro anima deponere conuenit.

Matth. 5.
Luc. 16.

CAP. VIII.

Matth. 5.

Matth. 5.
Deut. 21.
Gal. 3.

Marc. 7.
Matth. 12.

CAP. IX.

1. Theff. 4.

seu sponte in largiendo, seu patienter in amittendo. [⁵⁴ Ipsam animam, ipsumque corpus in seculo isto expositum omnibus ad iniuriam gerimus, cuiusque iniuriæ patientiam habebimus: ⁵⁵ minorum deliberatione lædemur? Absit à seruo Christi tale inquinamentum, vt patientia maioribus tentationibus præparata in friuolis excidat. Si manu quis tentauerit prouocare, præsto est Dominica ⁵⁶ moneta, Verberanti te, inquit, in faciem, etiam alteram genam obuerte. Fatigetur improbitas, patientia tua. ⁵⁷ Quis ictus ille sit dolore & contumelia constrictus, grauius à Domino vapulat. Plus improbum illum cædis sustinendo. Ab eo enim vapulabit, cuius gratia sustines. Si linguæ amaritudo, maledictio siue conuicio eruperit, respice dictum: Quum vos maledixerint, gaudete. ⁵⁸ Dominus ipse maledictus in lege est, & tamen solus est benedictus. Igitur dominum serui consequamur, & maledicamur patienter, vt benedicti esse possimus. Si parum æquanimiter audiam dictum, quod in me proteruum aut nequam, reddam & ipse amaritudinis vicem necesse est, aut cruciabor impatientia muta. Quum ergo percussero maledictum, quomodo secutus iniuriar doctrinam Domini qua traditum est, ⁵⁹ non vasculorum inquinamentis, sed eorum quæ ex ore promuntur, hominem communicari. Item: Manere nos omnis vani & superuacui dicti reatum? Sequitur ergo vt à quo nos Dominus arceat, idem ab alio æquanimiter pati admoneat, hic iam de patientiæ voluntate. Nam omnis iniuria, seu lingua, seu manu incussa, cum patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur, quo ⁶⁰ telum aliquod in petra constantissimæ duritiæ libratum & obtusum. Concidet enim ibidem irrita operatio infructuosa, & nonnunquam repercussum in eum qui emisit, reciproco impetu sequet. Ne pè idcirco quis te lædit vt dolcas: quia fructus lædentis in dolore læsi est. Ergo cum fructum eius euertis non dolendo, ipse doleat necesse est amissione fructus sui: tunc tu non modò illæsus ibis, quod etiam solum tibi sufficit, sed insuper aduersarij tui & frustrationem oblectatus, & dolore defensus. Hæc est patientiæ utilitas & voluntas. [⁶¹ Ne illa quidem impatientiæ species excusatur in amissione nostrorum, vbi aliqua doloris patrocinatur. Tertio. Præponendus est enim respectus denunciationis Apostoli, qui ait: Ne contristemini dormitione cuiusquam, sicut nationes quæ spe carent. Et merito. ⁶² Credentes enim resurrectionem Christi, in nostram quoque credimus, propter quos ille & obiit & resurrexit. Ergo cum constet de resurrectione mortuorum, vacat dolor mortis, vacat & impatientia

A doloris. Cur enim doleas, si periisse non credis? Cur impatienter feras subductum interrim, quem credis reuerfurum? Profectio est quam putas mortem. Non est lugendus qui antecedit, sed planè desiderandus. Id quoque desiderium patientia temperandum. Cur enim immoderatè feras abisse, quem mox subsequeris? Ceterum impatientia in huiusmodi, & spei nostræ malè ominatur, & fidem prauaricatur. Et Christum lædimus, cum euocatos quosque ab illo, quasi miserandos non æquanimiter accipimus. ⁶³ Cupio, in-
quit Apostolus, recipiam, & esse cum Christo. quantò melius ostendit votum Christia-
norum. Ergo votum si alios consequutos impatienter dolemus, ipsi consequi nolumus.
[⁶⁴ Est & alius summus impatientiæ stimulus, vltionis libido, ipsi consequi nolumus.
ria aut malitia. Sed & gloria vbique vna, & malitia nunquam non Domino odiosa, hoc
quidem loco maximè, quum ab alterius malitia prouocata, superiorem se in exequenda
vltione constituit, & remunerans nequam duplicat quod semel factum est. Vltio pe-
nes errorem solatium videtur doloris, penes veritatem certam redarguitur malignitatis.
Quid enim refert inter prouocantem & prouocatum, nisi quòd ille prior in maleficio
deprehenditur, at ille posterior? Tamen vterque læsi hominis Domino reus est: qui om-
nem nequam & prohibet & damnat. Nulla in maleficio ordinis ratio est: nec locus se-
cerit, quod similitudo coniungit. Absolutè itaque præcipitur malum malo non repen-
dendum. Par factum, par habet meritum. Quomodo id obseruabimus, si fastidientes
in fastidio vltionis non erimus? Quem autem honorem litabimus domino Deo, si nobis
B arbitrium defensionis arrogauerimus? Nos putres vasa fictilia, seruis nostris assump-
tibus sibi de conferuis vltionem, grauius offendimur: eosque qui nobis patientiam ob-
tulerint suam, vt memores humilitatis, seruitutis, ius dominici honoris diligentes, non
probamus modò, sed ampliorem quàm ipsi sibi præsumpsissent, satisfactionem facimus.
Id nobis in Domino tam iusto ad æstimandum, tam potenti ad perficiendum periclitat-
ur? Quid ergo credimus iudicem illum, si non & vltorem? Hoc se nobis repro-mittit,
dicens: Vindictam mihi, & ego vindicabo. id est, Patientiam mihi, & ego patientiam
remunerabo. Cum enim dicit, Nolite iudicare, ne iudicemini, nonne patientiam flagi-
tat? Quis enim non iudicabit alium, nisi qui patiens erit non defendendi? quis idcirco
iudicat, vt ignoscat? Ac si ignoscet, tamen iudicantis ⁶⁵ impatientiam cauit, & hono-
rem vnici iudicis, id est, Dei abstulit. Quantos verò casus huiusmodi impatientia incur-
sare consueuerat? Quotiens poenituit defensionem? ⁶⁶ quotiens instantia eius deterior
facta est causis suis? Quoniam nihil impatientia susceptum, sine impetu transigi nouit:
nihil impetu actum, aut non offendit, aut corruit, aut præceps abiit. Iam si leuius de-
fendaris, infanies: si vberius, oneraberis. Quid mihi cum vltione, cuius modum rege-
re non possum per impatientiam doloris? ⁶⁷ Quòd si patientiæ incubabo, non dolebo: si
non dolebo, vicisci non desiderabo. [Post ⁶⁸ has principales impatientiæ materias, vt
potuimus regeftas, quid inter ceteras euagemur, quæ domi, quæ foris? Lata atque diffu-
sa est operatio mali. Multiplicia spiritus incitamenta iaculantis, & modò paruula, modò
maxima. Sed paruula de sua mediocritate contemnas, maximis pro sua exuberantia ce-
das. Vbi minor iniuria, ibi nulla necessitas impatientiæ. At vbi maior iniuria, ibi ⁶⁹ ne-
cessario iniuriæ, medela patientiæ. Cerremus igitur ⁷⁰ quæ à Malo infliguntur sustine-
re, vt hostis studium, æmulatio nostræ ⁷¹ æquanimittatis eludat. Si verò quædam ipsi in-
nos, aut imprudentia, aut sponte etiam superducimus, æquè patienter obeamus, quæ
nobis imputamus. Quòd si à Domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam
quàm Domino præbeamus? Quin insuper gratulari & gaudere nos docet, dignatione
diuinæ castigationis. Ego, inquit, quos diligo, castigo. O seruum illum beatum, cuius
emendationi Dominus instat! cui dignatur irasci, quem admonendi dissimulatione non
decipit. Vndique igitur adstricti sumus officio patientiæ administrandæ. Quia qua ex
parte, aut erroribus nostris, aut Mali insidiis, aut admonitionibus Domini ⁷² interueni-
mus, ⁷³ eius officij magna merces, fœlicitas scilicet. Quos enim fœlices Dominus nisi
patientes nuncupauit dicendo: Beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum celo-
rum. Nullus profectò spiritu pauper, nisi humilis. Quis enim humilis nisi patiens: quia ne-
mo subicere sese potest, sine prima patientia subiectionis ipsius. Beati, inquit, stentes at-
que lugentes. Quis talia sine patientia tolerat? ⁷⁴ Itaque talibus & aduocatio & risus
promittitur. Beati mites. Hoc quidem vocabulo: impatientes non licet omninò cense-
ri. Item quum pacificos eodem titulo fœlicitatis notat, & filios Dei nuncupat, nunquid

TULLIANUS
Annotationibus
MELEI
A. V.
36

- impatientes pacis affines? Stultus hæc senserit. Quum verò gaudete & exultate dicit, quod
 tiens vos maledicent & persequentur: 75 merces enim vestra plurima in celo: id vti que
 non exultationis impatiētia pollicetur: quia nemo in aduersis exultabit, nisi antè ea con-
 non exultationis impatiētia pollicetur: quia nemo in aduersis exultabit, nisi antè ea con-
 non exultationis impatiētia pollicetur: quia nemo in aduersis exultabit, nisi antè ea con-
- CAP. XII.
 Matth. 18. adinet disciplinam, quis omnino impatiētia natus, vel semel ignoscet fratri suo? non
 Matth. 5. dicam septies, sed septuagies septies? Quis ad iudicem cum aduersario suo dirigens, ne-
 gotium 77 conuenientia soluet? nisi prius iam doleret, duriciam, amaritudinem, venena-
 scilicet impatiētia amputaret? Quo modo remittes, & remittetur tibi, si tenax iniuriæ per-
 Luc. 6. absentiam patientia fueris? Nemo conuulsus animum in fratrem suum, munus apud alta-
 Matth. 5. perficiet, nisi prius reconciliando fratri reuersus ad patiētiam fuerit. Sol super iram no-
 Ephes. 4. stram si occiderit, periclitatur. Non licet nobis vna die sine patiētia manere. Atenim cum
 omnem speciem salutaris disciplina gubernet, quid mirum quod etiam pœnitentiæ mi-
 nistrat, solita lapsis subuenire, 78 cum disuncto matrimonio, ex ea tamen causa, quali-
 cet seu viro, seu fœminæ ad viduitatis perseuerantiam sustineri, hæc expectat, hæc exco-
 ptat, 79 hæc exorat pœnitentiam, quandoque inuitis salutem. Quantum boni vti que
 confert, alterum adulterum nō facit, alterum emendat. Sic & illis dominicarum similiter
 Luc. 15. dinum exemplis de patientia sanctis adest. Erroneam ouem patientia pastoris requirit &
 inuenit. Nam impatiētia vnam facile contemneret. Sed laborem inquisitionis patientia
 Ibidem. que prodigum filium patientia patris & recipit, & vestit, & pascit, & apud impatiēti-
 irati fratris excusat. Saluus est igitur qui perierat, quia pœnitentiam inuit. Pœnitentia
 non perit, quia patientiam inuenit. Nam dilectio summum fidei sacramentum, Christi-
 ni nominis thesaurus, quam Apostolus totis viribus sancti spiritus commendat, cuius
 1. Cor. 13. nisi patientia disciplinis eruditur? Dilectio, 80 inquit, magnanimis est: ita patientiam
 sumit. Benefica est: malum patientia non facit. Non æmulatur: id quidem patientia pro-
 prium est. Nec proteruum sapit: modestiam de patientia traxit. Non inflatur, non proter-
 uit: non enim ad patientiam pertinet. Nec sua requirit, suffert sua, dum alteri proficiat:
 incitatur. Ceterum quid impatiētia reliquisset? Ideo, inquit, dilectio omnia sustinet,
 omnia tolerat. vti que quia patiens. Merito ergo nunquam excidet: nam cetera con-
 cuabuntur, consummabuntur. Exhauriuntur linguæ, scientia, prophetia: permanent
 fides, spes, dilectio. Fides, quam Christi patientia induxit: spes, quam hominis patientia
 CAP. XIII. expectat: dilectio, quam Deo magistro patientia comitatur. [81 Vti que de patientia
 tandem simplici & vniuersali, & tantum in animo constituta: quum eadem etiam in cor-
 pore, 82 demerendo Domino multipliciter 83 adlaboret: 84 vti que ab ipso Domino in
 corporis quoque virtute edita est, siquidem rector animus facile communicat spiritus
 uecta cum habitaculo suo. Quæ igitur negotiatio patientia in corpore? In primis adifica-
 tio carnis hostia Domino placatoria per humiliationis sacrificium, quum sordes cum
 gustia victus Domino libat, contenta simplici pabulo puroque aquæ potu, quum vicium
 coniungit, quum cineri & sacco inolefcit. Hæc patientia corporis preces comendat,
 deprecationes affirmat: hæc aures Christi Dei aperit, seueritatem dispergit, clementiam
 elicit. Sic ille rex Babylonius offensus Domino cum squalore & pœdore septenni ab his
 Dan. 4. mana forma exulasset, immolata patientia corporis sui, & regnum recuperavit, & quod
 optabilius homini est, satis Deo fecit. Iam si altiores & feliciores gradus corporalis pa-
 Matth. 19. tientia digeramus, eadem sanctitati quoque procurat continentiam carnis, 85 Hæc
 viduam tenet, & 86 virginem adsignat, & 87 voluntarium spadonem ad regna celi leu-
 Quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia in persecutionibus
 nique præliatur. Si fuga 88 vrgeat, incommoda fugæ caro militat. Si & carcer præuenit,
 caro in vinculis, caro in ligno, caro in solo, & in illa paupertate lucis, & in illa patientia
 mundi. Quum verò producit, ad experimentum fœlicitatis, ad 89 occasionem secundæ
 intinctionis, 90 ad ipsum diuinæ sedis ascensum, nulla plus illic quam patientia corporis
 Matth. 26. si spiritus promptus, sed caro sine patiētia infirma, vbi salus spiritus & carnis ipse. Ac
 hoc Dominus de carne dicit infirmam pronuncians, quid ei firmandæ opus sit ostendit
 patientia scilicet 91 aduersus omnem subuertendæ fidei, vel puniendæ paraturæ, vt verba
 ra, vt ignem, vt crucem, bestias, gladium constantissimè toleret, quæ Propheta, quæ Apo-
 stoli sustinendo vicerunt. [92 His patientia viribus secatur Esaias, & de Domino nō tacet
 CAP. XIII
 Act. 7. 93 Lapidatur Stephanus, & veniam hostibus suis postulat, 94 O felicissimum illum quum

A que, qui omnem patientiæ speciem aduersus omnem diaboli vim expunxit. Quem non abacti greges, non illæ in pecore diuitiæ, non filij vno ruinæ impetu adempti, non ipsius ^{Iob. 1.} denique corporis in vulnere cruciatus, à patientia (fide Domino dedita) exclusit, quæ diabolus totis viribus frustra cæcidit. Neque enim à respectu Dei tot doloribus auocatus ille est, sed constitit nobis in exemplum & testimonium, tam spiritu quàm carne, tam animo quàm corpore, patientiæ perpetrandæ: vt neque damnis secularium, nec amissionibus charissimorum, nec corporis quidem conficiationibus succidamus. ⁹⁵ Quale in illo viro feretrum Deus de diabolo extruxit? Quale vexillum de inimico gloriæ suæ extulit, quum ille homo ad omnem acerbum nuntium nihil ex ore promeret, nisi Deo gratias, cum ^{Iob. 2.} vxorem iam malis delassatam, & ad praua remedia suadentem execraretur? Quid ridebat Deus: quid? dissecabatur Malus, quum Iob immundam vlceris sui redundantiam magna æquanimitate ⁹⁶ distringeret, ⁹⁷ cum erumpentes bestiolas inde, in eisdem specus, & passus foraminosa carnis ludendo reuocaret. Itaque operarius ille victoriæ Dei, retusis ^{Iob. 17.} omnibus iaculis tentationum, lorica clypeoque patientiæ, & integritatem mox corporis à Deo recuperavit, & quæ amiserat reduplicata possedit. ⁹⁸ Et si filios quoque restitui voluisset, pater iterum vocaretur. Sed maluit in illo die reddi sibi tantum gaudij: securus sic de Domino, distulit. Sustinuit tam voluntariam orbitatem, ne sine aliqua patientia viuere. ⁹⁹ Adeo satis idoneus ¹⁰⁰ patientiæ sequester Deus. Si iniuriam deposueris penes eum, vltor est: si damnū, restitutor est: si dolorem, medicus est: si mortem, resuscitator est. ^{CAP. XV.} Quantum patientiæ licet, vt Deum habeat debitorem? Nec immerito. Omnia enim placita eius tucur: ¹⁰¹ omnibus mandatis eius interuenit. Fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adiuuat, humilitatem instruit, pœnitentiam expectat, exomologesin adsignat, carnem regit, spiritum seruat, linguam frænat, manum continet, tentationes inculcat, scādala pellit, martyria consummat: pauperem consolatur, diuitem temperat, ¹⁰² infirmum non extendit, valentem non consumit, fidelem delectat, gentilem inuitat, seruum domino, dominum Deo commendat, fœminam exornat, virum approbat: amatur in puero, laudatur in iuvene, suspicitur in sene: in omni sexu, in omni ætate formosa est. ¹⁰³ Age iam si & effigiem, habitūque eius comprehendamus. Vultus illi tranquillus & placidus, frons pura, nulla mœroris aut iræ rugositate contracta: remissa æquè in letum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis. Os taciturnitatis honore signatum. Color qualis securis & innoxius. Motus frequens capitis in diabolum, & minax ritus. Ceterum amictus circum pectora candidus, & corpori impressus: vt qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in throno Spiritus eius mitissimi & mansuetissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo liuet, sed est tenere serenitatis, apertus & simplex, quem ¹⁰⁴ tertio vidit Helias. Nam vbi Deus, ibidem & alumna eius, patientia scilicet. Cum ergo spiritus Dei descendit, indiuidua patientia comitatur eum. Si ¹⁰⁵ nos cum spiritu admiserimus, in nobis morabitur semper: imò nescio an diutius perseueret sine sua comite ac ministra. Omni loco ac tempore tangatur necesse est: quodcunque inimicus eius inflixerit, solus sustinere non poterit, carens instrumento sustinendi. ¹⁰⁶ Hæc patientiæ ratio, hæc disciplina, hæc ^{CAP. XVI.} opera cælestis & vera, scilicet Christiana, non vt illa patientia gentium terra, falsa, profusa. Nam vt in isto quoque Domino ¹⁰⁸ diabolus æmularetur, quasi planè ex pari (nisi quod ipsa diuersitas mali & boni æqualiter ¹⁰⁹ magnitudinis par est) docuit & suos patientiam propriam: illam dico, quæ maritos dote venales, aut ¹¹⁰ lenociniis negotiantes vxorum potestatibus subiicit. ¹¹¹ Quæ aucupandis orbitibus omnem coacti obsequij laborem mentis adfectionibus tolerat: ¹¹² quæ ventris operarios, contumeliosis patrociniis subiectione libertatis, gula addicit. Talia Nationes patientiæ studia nouerunt: & tanti boni nomen, fœdis operationibus occupant: patientes riuialium & diuitum & inuitatorum, impatientes solius Dei viuunt. ¹¹³ Sed viderint suam sui ¹¹⁴ Præsides, ¹¹⁵ quam patientia subterignis expectat. Ceterum nos amemus patientiam Dei, patientiam Christi: rependamus illi, ¹¹⁶ quam pro nobis ipse dependit. Offeramus patientiam spiritus, patientiam carnis, qui in resurrectionem carnis & spiritus credimus.

TULLIANUS
Annotationibus
CAMELI
A. V.
16.

CAP. I.

1. Confiteor ad Dominum Deum, &c.] Præter Præfativum quendam caput hoc tractat, sicuti & inscripsimus: De affectata Philosophorum Patientia. De qua adeo etiam S. Cyprianus lib. de Bono Patientia c. 1. & ipse Auctor rursus vlt. cap. Est autem Tertullianicum: Confiteor ad Dominum, pro: Confiteor Domino. Item suggestum inus. Legimus vero paulo post ex tribus MS. Patianis cod. non sum, pro: non sum.

2. quod frui non datur.] Dicimus (inquit Rhenanus) utrumque, & fruor hanc rem, & fruor hac re. Tertulliano etiam non satis est dicere: Vacent sanitate, nisi præpositionem à addat, quod perpetuò ferè facit.

3. etiam qui cæca viuunt.] Hic (ut adnotat idem Rhenanus) elegantiam Græcam affectat: nam solent illi aduerbia plurali nominum instar vsurpare. Expone ergo cæca, pro: cæcè. Non profrus dissimilis apud Cyprianum locutio est, quum inquit, de bono Patientia: Qui non loquimur magna, sed viuimus. Simile est Lucretianum illud: Acerbatuens, pro acerbè. Quum autem hic nominatim bonum patientia appellet, hinc natus titulus libri citati S. Cypriani.

4. tantum illi subsignant.] Hoc est (inquit Rhenanus) tantum Patientiam faciunt, tantum ei tribuunt. Subsignare, pro subscribere & fauere. Aduersus Marcion. lib. 1. In vobis est, si velitis, illi obsequium subsignare.

CAP. II.

5. Nobis exercenda Patientia, &c.] Capiti huic titulum dedimus: De Dei Patientia, quam etiam celebrat isdem penè verbis S. Cyprian. dicti libri cap. 2.

6. non affectatio humana, &c.] Sic ex 3. MS. pro: affectio; nam haud absimiliter S. Cyprian. etiam citante Rhenano: Apparet (inquit) non esse illic veram patientiam, ubi sit insolens affectata libertatis audacia, & exerti ac seminudi pectoris inuerecunda iactantia, qui etiam rectè interpretatur caninam æquanimi-tatem, de Cynica seu Diogenica tolerantia.

7. stupore.] Pro arrogantia, uti hic, accipi videtur S. Cypriano vox est familiaris, uti adnotauimus ad Epistol. eius 41. num. 21. & ad lib. de Vnitat. Eccles. num. 56.

8. sed viuæ ac cælestis disciplina diuina dispositio delegat.] Legimus cum Latino ex 3. MS. viuæ, pro: viuæ. Atqui (inquit Rhenanus) pro: diligit, quod prima habebat editio, putauimus aliquando nobis scribendum esse, dirigat. Nunc in: delegat mutauimus, non male, ut putamus. Est delegare, iniungere seu committere aliquid. Sic lib. 2. aduers. Marc. Nec cautionem eius delegasset sub metu mortis. Porro cælestem disciplinam vocat à Christo misso cælestis institutam. Quam magisteris cælestibus discimus, inquit Cyprianus lib. de Bono Patientia, veluti declarans quod hic dixit Tertullianus: Cælestis disciplina diuina dispositio.

9. qui florem lucis huius, &c.] Et hunc locum

(inquit Rhenanus) suauiter edisserens Cyprianus: Quis vero in Deo (inquit) & quanta patientia, qua in contumeliam sue maiestatis & honoris instituta ab hominibus profana templa, & terrena signenta & sacra sacrilega patientissime sustinent, super bonis & malos aequaliter facit diem nasci, & lumen solis oriri; & cum imbribus terram rigat, nemo à beneficiis eius excluditur, quo minus iustus similiter & iniustus indiscretas pluuies largiatur? Videmus incomparabili equalitate patientia nocentibus & innocuis, religiosis & impiis, gratis agentibus & ingratis, Diuinitu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventus, fontes fluere, grandæcere copias arborum, fructus miscere vinearum, exuberare pomis arbustis, nemora frondebant, prata florere, &c. Qui etiam Rhenanus rectè explicat: temporum officia, quia ver suo tempore fruges producit, estas calore concoquit, elementorum seruitutem regerit enim aer, calefacit ignis, irrigat aqua, terra fructificat.

10. totius genitura tributa.] Per tributa genitura (inquit idem Rhenanus) conceptum nutrimentumque factus in vero & partum ipsum intelligit. Animalium, inquam, omnium, non solus hominis. Nam genitura Auctori naturæ est. Quæ ipsum ab eo reperitur, ad illud de Resurrectione uenit: à benedictione genitura, & ibidem ad illud concubitus genitura, & ad illud lib. 4. aduers. Marc. genitura peruerfa est. Quamquam pauca ter accipiatur lib. aduers. Valentin. quem admodum ibi latius. Atqui hic ex MS. 3. legimus: patitur, pro: quæ malè legebatur: patitur.

11. nomen cum familia ipsius persequens.] Ita tres MS. pro eo quod erat: nomen, familiam, de autem accipit: nomen (uti rectè adnotauit Rhenanus) ut in lib. de Resurrect. carn. cum pro nominis fide medium extracta; & Lactantius lib. 5. de Phylis quodam loquens: Tres (inquit) libros enouimus contra religionem nomenque Christianum. Cyprianus: Illi nominis sui semper inimicos. Nempe pro professione Christiana, uti ad marg. nem eius libri idem Rhenanus notauit, & nos quoque in illud S. Cypriani Epistol. 52. c. si occisus propter nomen postmedium fuerit, non 50. similiter etiam Auctor libro secundo ad V. num. 3. obiectione nominis, & l. de Cor. milit. c. 1. c. si nomini negotium fecerit.

CAP. III.

12. Et hæc quidem diuinæ patientia, &c.] In scriptis caput hoc: De Christi patientia. quæ etiam isdem penè verbis inculcat Sanctus Cyprianus ubi supra cap. 3. Addidimus autem: quidem 3. Manuscriptis. fors verò pro fortè accipitur aduerialiter.

13. Nasci se Deus, &c.] Hæc (eodem Rhenano notante) Cyprianus copiose explicat: Omnes denique eius ab ipso statim aduentu patientia comite signantur. Quod primum de illa sublimitate cælesti ad terram descendens, non aspernatur Dei filius carnem humanam induere.

14. & à seruo suo tingitur.] Sic ex MS. 3.

tingitur: nam Tertulliani phrasin esse patet vel ex illo lib. aduers. Marc. 1. ubi similiter dixit: oleum quo suos vnguit; maxime quod etiam Plinius, quem libenter imitatur, dixerit lib. 35. cap. 6. cum purpuris pariter tinguitur. Atqui hoc sic expressit loco citato s. Cyprianus: Dominus baptizatur a seruo; sicuti et id quod sequitur his verbis: Cum diabolo tentante congregatur, & inimicum tantum vicisse contentus, nil ultra verba conatur.

15. absolute scilicet veniam offensae patientiae eruditus. Interpretatur Rhenanus, quia videlicet offensae patientia dare solet, hoc est ignoscantiam. Verum hic scholae opus non erit, si legamus cum tribus MS. ob salutem scilicet venire offensae patientia eruditus. Quae etiam lectio magis placet. nam ita loqui solet Tertullianus: venire eruditus.

16. Atquin. Atquin (inquit Rhenan.) usurpat perpetuo, pro: atqui. quod semel adnotasse sufficiat. Talia multa Librarij vetustis exemplaribus inuenerunt. Sic et alioquin recipit vsus, pro: alioqui.

17. celestes ignes representant. Vide infra lib. primum aduers. Marcion. ad illa verba: panem quo ipsum corpus suum representat.

18. Parum hoc, si non etiam proditorem, &c. Cyprianus (adnotante Rhenano) his verbis sententiam suam circumloquitur: Nec mirandum (inquit) quod circa obedientes talis existerit, qui Iudam potuit vsque ad extremum longa patientia sustinere, cibum cum inimico sumere, hostem domesticum scire, nec palam ostendere. Ergo quod Tertullianus dicit: denotare, id velut explicans Cyprianus dixit: ostendere. Quae ipsa significatione dixit infra lib. de vel. viii. cap. 9. in Ecclesia denotaretur. Alibi se se pro: arguere ab Auctore accipitur, vti patet lib. de Pall. supra n. 3.

19. ne vnus quidem discens. Discens (inquit Rhenan.) vocat discipulum compluribus locis, sicut audientes, auditores, in l. de Penitentia, & lib. de Vera carne Christi. Sed quid iam (inquit) discens Pontici illius, in lib. de Praescript. adu. haereticos: 3. Nonne ab ipso Domino quidem discitium scandalizati denotantur. c. 20. siue discensibus seorsum, c. 22. Discensibus missum. Et, Discensibus (inquit) meis eade ad vos predicare mandaueram. Intellexit autem hic Petrum. Eodem item libro: Etiam proprii (inquit) discens & successores eorum. Sic etiam l. adu. Marc. 4. tres de discensibus.

20. Itaque & gladij opera maledixit in posterum. Quum frequentissime (vri lib. de Spectaculis n. 1. latius gladiatores impugnet, contra eos proprie hoc dictum videtur: de quo interim latius lib. de Corona Militis.

21. Tacco quod figitur, &c. Figitur accipit. Auctior pro: cruci figitur. Atqui pro: subeunda morti, MS. 3. subieunda, quod nescio si ita antiquitus usurpatum sit. Paulo autem latius s. Cyprianus hoc prosequitur, additis pulcherrimis antithetis ab eo loco: Sub ipsa autem passione, &c.

22. penes nos vero ratio & structio. Alludit ad illa 1. Cor. 1. Verbum enim crucis pereuntibus quidem seu gentibus stultitia, nobis autem Dei virtus est. Et si autem MS. 3. legant: instructio, magis tamen placet structio. Nam (sicut Rhenanus adnotat) structioem usurpat, pro: instructioem, vti l. de Cult. fam. c. 11. structius comparatum, pro: instructius; & structus, pro: instructus, vti in hoc libro paulo post: De suo experimento (inquit) quid ad peccatum adiutaret structus: in li-

bro de Resurr. carn. Quot steriles, inquit, vtriusque naturae infructuosus genitalibus structi.

CAP. IIII.

23. Igitur si probos quosque seruos, &c. Inscriptioem capiti huic dedimus: De patientia obsequij, quam vicissim Deo debemus. Accipit autem ingenium dominicum, pro: ingenio dominorum. Legit autem MS. 3. secundum Dominum morigeros, pro eo quod excussus: moratos. quod adeo in textum reposuit, quia nusquam repperi moratos, pro: morigeros.

24. non in compe, aut pileo. Primum illud (vri recte adnotauit Rhenan.) seruitutem & penam, posterius manumissionem libertatemque respicit. Virgilij interpres Seruius auctor est, seruos in Feronia templo olim raso capite pileum accipere solitos. Erat enim insigne libertatis pileum. Hinc illud: Ad pileum vocare seruos, passim apud Auctores obuium. Eodem pertinet numisma Brutii, pileo duobusque pugionibus insignitum; nam ex his (inquit Dion histor. lib. 47.) Brutus significabat a se & Cassio patriam seruitute liberatam. De alijs quoque libertatis insignijs vide T. 3. l. de Praescript. aduers. haereticos.

25. seruitute subnixis. Sic Cyprianus alibi (citante Rhenan.) de Lucifero loquens lib. de Zelo & luore. Ille (inquit) dudum angelica maiestate subnixus, ille Deo acceptus & carus. Quamquam ibi aliter videatur accipi, nempe pro eo qui nitebatur maiestate; & nimium ea sibi confidebat; hic vero pro: subiectis.

26. visibus nostris eas a Domino prouisas. Alludit ad illud Gen. 1. Dominamini piscibus maris, &c. item quod est Genes. 9. Terror & tremor vester sit super omnia animantia, &c. Atqui pro eo quod sequitur non ita multo post: quis de bono eius latere retractet, MS. 3. legunt: tractet. sed non placet, quia videtur proprie hic: retractet accipi, non sicut alibi pro tractare, quemadmodum lib. adu. Praxeam T. 3. latius.

27. in expedito. Phrasin Iureconsultorum in expedito esse. Hinc illud Pliniani l. si dubiter. ff. De fideiuss. quum numeratio totius debiti non sit in expedito. Similiter & illud: in praescriptionis compendio. verum de eo latius in Adnot. nostris ad lib. de Praescript. adu. haereticos n. 1.

CAP. V.

28. Verumtamen procedere disputationem, &c. Titulus huius capituli haud immerito inscribitur: De impatientia: de qua non Auctor modo, sed & s. Cypri. lib. supracitati c. 7. tractant latissime, multis in selem penes verbis etiam vtens.

29. neutrum alteri facere. Videtur (inquit Rhenan.) dictum a Tertulliano: Neutrum alteri facere; pro eo quod est, neutrum cum altero facere, id est: neutrum alteri consentire.

30. natales impatientiae. Appellat (inquit Rhenan.) impatientiae natales, originem siue initium impatientiae. Sic lib. 1. adu. Marc. natales agnitionis dixit: Idcirco (inquit) a Pentateucho natales agnitionis supputabuntur. Et in lib. de Pallio: natales mundi: Ab ipsius (inquit) mundi natalibus compotes sumus.

31. malitiam ab impatientia auspiciatam. Frequenter adnotat Tertullian. hic participio passiuo vti. Similiter autem infra lib. de Cor. milit. reuelari auspiciatus, vbi idem: Auspicari (inquit) usurpat pro simpliciter incipere. Atqui pro: quid ad peccandum adiutaret, legitur MS. 3. adiuuaret, perinde est.

TULLIANUS
Adnotati omnibus
LIB. I.
A. V.
16.

32. si diuino interdicto patientiam perseverauerit. Sic ex 3. MS. pro eo quod erat: praeservauit. De diuino autem illo interdicto latius l. de leuino T. 5.

33. apud Adam nondum maritum. Idem est quod alibi contra Iouinian. habet Hier. Adam quamdiu in paradiso fuit, virginem fuisse.

34. ad traducem. Quamquam obscure videtur tamen ad peccatum originale alludere. verum de eo latius l. de Bapt. T. 3. Latinius censet legendum: ac traducem: meo quidem iudicio recte.

35. & circa diaboli circumscriptionem. Deceptionem (vbi adnotauit & Rhenan.) intelligit, qua diabolus Euan circumuenerat. Hanc refutare debebat Adm. Circumscribere, decipere significat; & Cicero circumscribere senatum, est auctoritate senatum priuare; tracta a fabricis aut chirurgis Metaphora, qui quae praesentibus sunt, prius circumscribunt. Et reuera primi parentes nostri a diabolo sunt circumscripti, cuius astu de paradiso sunt eiecti, atque exsilio damnati, omni iure possessionis sibi adempto. Eodem pertinet illud Cornificij: Ne omnino Patres Conscripti circumscripti putentur.

36. innocens erat. De Adami innocentia ante lapsum, pleni sunt libri S. August. Aduersus Pelagianos, ad quos Lectorem remittimus.

37. At vbi semel succidit impatientia. MS. 3. succubuit; verum illud placet, eo quod alibi frequenter succidere accipiat Auctor pro: succumbere; vt exempli gratia l. de Cor. milit. vanitati succidisse, & infra huius l. cap. 14. conflictationibus succidamus.

38. vsurpati. Vsurpant (inquit Rhenanus) ad quos ius possessionis spectat. Sic impatientia veluti iam possidens hominem facile eum ad quidam traxit, quod Deum offenderet. Est etiam haec l. de consultationum vox. Non multa autem post legimus ex MS. 3. cum Latino: si iratus fratri suo non est.

39. impatientia tunc infantis, &c. incunabula. Eleganter (inquit Rhenanus) vix vndequaue doctissimus Tertullianus incunabula impatientia vocat prima exordia, ac quasi rudimenta. Alioquin incunabula pro natalibus & origine sumere solent Auctores. Iustinus l. 12. si non solum tyrocinia, verum etiam incunabula, in ipsis castris posuissent. Idem lib. 31. Contra Romanos auitos lares & incunabula maiorum templaque, ac Decorum simulacra inexplabile desiderium videndi tenebat. Aperte vero addit infantis. Similiter dicit Auctor l. de Praescript. adu. haereses: quibus incunabulis institutum est corpus.

40. Haec vt principalia penes Dominum delicta. Haec absimiliter S. Cyprian. lib. de Bono patient. cap. 5. Adulterium, fratricidium, homicidium, mortale crimen est, super quo aliquid diximus nostris Adnotat. num. 36. Hoc interim hic notandum, quod quum S. August. & alij recentiores delicta accipiant pro peccatis minoribus, Tertullianus genere accipiat pro omni genere peccatorum; vbi autem de grauioribus agit, addit: principalia, capitalia, mortalia, verum de hoc latius lib. 4. adu. Marc.

41. excetra delictorum. Magni placet haec lectio postrema editionis Basiliensis, quam ea quam habent Lugdunensis & alia quaedam, quamque interpretatur Rhenanus, exhedra, eo quod plus habeat energiae dicere impatientiam excetram, id est: hydram, quam dumtaxat: exhedra, id est sedem delictorum. Ma-

xime quum etiam S. Hieron. (vbi iam olim ad me scripsit Ioan. Harrisius, hanc comprobans) epist. 37. ad Iulianum Diaconum, eodem significatu excetram accipiat, & vulsi scriptores hydram ab Hercule superatam, eodem appellent nomine.

42. Post manna escatitem pluuiam. MS. 3. manna. verum illud placet, tum quod sequatur: petrae aquatitem sequelam, tum quod lib. aduers. Iud. cap. 3. ablatius casu vtens dicat: manna cibatur, & in accusatiuo aduers. Marc. lib. 4. legi manna. A. qui (vbi adnotauit Rhenanus) hic audis Scholasticam phrasin eius temporis.

CAP. VI.

43. Ipsa adeo est, &c. Vbi ipsum initium huius capituli titulum indicat: Quod Patientia fidem antecedit & subsequatur, quod ex parte etiam imitatur S. Cypri. vbi supra c. 4.

44. & iustitiae deputatus est ab illo, &c. Iam tendenda est hic marginalis suspensa adnotatio, in Abraham typica fides contestatio. Neque enim illud ad eandem aliam quam viuam pertinere, ipse Auctor hic indicat, dum subiicit: sed fidem eius Patientia probauit; & paulopost, fides patientia illuminata. Cui similem plantam habes locum apud S. Cypri. Epist. 63. vbi & nos ibidem adnotauimus num. 13. Facit pro eodem quod paraphrasticis veris illud: & iustitiae deputatus est ab eo, id est: iustus deputatus est, pro eo quod legitur Gen. 22. Et deputatum est ei ad iustitiam.

45. sine iudicii periculo licet. Istud non tam pertinet ad illud: nec fatue (quod Graecus est uerbi) quidem dicere; quia hoc prohibet Christus sub pena gehenne, quam ad id quod praecedit; nec uerbo quidem lacessere; quia sic legitur Matth. 5. Quis uult qui irascitur fratri suo, uerus erit iudicio. Nisi dicas iudicium hic ab Auctore in genere accipi, non pro concilio, quam pro gehenne. Atqui in eo quod sequuntur, rursus Cyprian. Auctorem imitatur similitudinem 2. cap.

46. quando ne linguae quidem malefere concessum est. Adnotatio digna haec ex 3. MS. restituitur, qua: linguae legimus, pro: dignae; ut non sit qui nos torquere cum Rhenano in huius sententia explanatione.

CAP. VII.

47. Iam uero percurrentibus nobis, &c. Capitis huius titulus recte hic poni possit: Quod contemptum saeculi Patientia operetur. In quo etiam Auctorem imitatur S. Cyprianus de Bono patient. cap. 5.

48. Ita detrimentum patientiae, &c. Ibi sicut inquit Rhenanus sententia. Videtur sic intelligenda detrimendaque. Ita Dominus praeministrat patientiae detrimentum, subaudi rei familiaris, factiduum operentiae, hoc est, contemptum diuitiarum. Appropinquat sensus, Dominus primus ostendit patientiae detrimentum esse detrimentum rei familiaris, dum docet diuitias esse detrimentum. Sic apte cohaerebit etiam illa quae sequuntur, contemendus. Sic apte cohaerebit etiam illa quae sequuntur, contemendus.

49. Laeuras quoque earum computandas esse. Laeuras (interpretatur idem) uocat detrimentum suae dispensationis, quum aliquid de re familiari amittitur. Potuisset dicere, iacturas; sed placuit nonnisi cabulum. Sic l. de Resurr. carn. Prae lauras enim de laeuras quibus corrumpitur homo exterior. Eadem

lib. ex laesuris & animæ & carnis obueniunt. 50. Itaque si damno affecti impatienter fenferimus. [Iteum hoc ex MS. 3. restitutum, quia phrasia sit Tertullianica, pro eo quod Rhenanus suum, ut fateretur, iudicium fecerit: impatientes erimus. Cum quibus etiã veteres sequimur legendo: ad fines, pro: affines. & supplemus illud: quum alienum amissum dolentes ægre sustinemus. & max Libentes, pro eo quod tanquam elegantius erat substitutum: Libenter.

51. etiam in foro.] Istud videtur referendum ad forum iudicium, ut agat contra aduersarios, qui pecunia gratia nihil damnationis timentes, quiduis adgredu dubitant.

52. quum denique ludo & castris sese locant.] Ludum (inquit Rhenan.) gladiatorum intelligit, cuius profectus Latistia dicebatur per castra militum, de quibus latus partim lib. de Spectac. partim lib. de Cor. milit.

53. in mores bestiarum.] Hoc iterum restituit, pro eo quod tanquam elegantius legebatur: more bestiarum. Nam ita legitur Tertullianum (Rhenano teste) codex Paternianensis aperte offendit, ut sit: in mores, pro: in morem, pro quo quidam offensi ea lectione legebant, sed vniuersè: immemores.

CAP. VIII.

54. Ipsam animam, ipsúmque corpus, &c.] Quomodo a derisio temporalius ad iniuriarum patientiam transcat, rectè hoc caput inscripsimus: De iniuriarum Patientia. In quo partim illum imitatur S. Cyprianus supra.

55. minorum deliberatione lædemur, &c.] Similiter dixit Auctor lib. adu. Marc. 4. non decem mensium cruciatu deliberatus. Ad quem locum Rhenanus, deliberatus, inquit, pro: liberatus, & max locum hanc sic explicat: minorum deliberatione, hoc est dum solliciti sumus ut à minoribus periculis liberemur. Idè autem illud lib. adu. Paltinianus: animale mediæ spei deliberatum, locè aliter interpretatur, pro: adiudicatum, ac si diceret: deliberatù, citans Festum Pompeiũ, qui derinuat: deliberare, à libella qua quid penditur. Ego quomodo loci illi intelligendi sint, illic Lectorum remittens, hic castissimo simpliciter accipi debere pro simplici deliberatione, que minimum à cogitatione differt, ut sit sensus: Minus iniuriarum deliberata cogitatione lædemur, qui ad maiores iniurias integrum corpus expositum gerere debemus?

56. monela.] Sic monelam (inquit Rhenanus) usurpat à monendo, pro monitione sicut à sequendo, sequentem. Paulo autè: Post petre aquatiliem sequelam sperant de Domino. Sic lib. adu. Marc. 5. Imò (inquit) nostrum monela de cælo.

57. Quis ictus.] Dixit (inquit Rhenanus) Quisquis, pro: Quisquiscunque.

58. Dominus ipse maledictus in lege est.] Necessario hoc referri debet ad illud Deuteron. 21. Maledictus à Deo omnis qui peudet in ligno. Item ad locum Gal. 3. ubi posteam scripturam citatam, addit: Pr in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu. hoc est enim quod addit: & tamen solus benedictus. Quod quum & Patri tribuatur frequentissime, sanè debet intelligi ut pater non excludatur, sicuti e contrario filius non excludatur, quum de Patre dicitur: Soli Deo honor et gloria.

59. non valculorum inquinamentis, &c. hominem communicari.] Sic omnino legendum, pro: communicare, pater tum ex MS. Anglico cod. infra lib. de

Ieiunio, tum ex MS. 3. Vatic. & 1. editione, & excus. illic qui legitur: coinquinari. Quod adeo etiam placeret, nisi constaret citari ab Auctore hic non Mattheum (uti opinatur Rhenanus) sed Marcum cap. 7. cuius interpres hac voce: communicare, pro: coinquinare videtur, ut postè apud quem, non verò apud Mattheum, recensentur à Christo Baptismata calicum; cui respondet quod hic habet Auctor: non valculorum inquinamentis. Plura illic videat Lector.

60. telum, &c. libratum.] Librate hic pro magna vi conijcere accipit, imitatus illud Virgilij Aeneid. 9. Summa telum librabat ab aure.

Alioqui significatio propria longè alia est, pro ponderare. CAP. IX.

61. Ne illa quidem impatientie species, &c.] Titulus huius capitis à nobis ponitur: Quod Patientia lectum etiam temperet. Quod imitatur S. Cyprianus sub finem libri de Mortalitate.

62. Credetes enim Christi resurrectione, &c.] Paraphrasticè explicat quod sequitur apud Apostolum 1. Thess. 4. Si enim credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit, &c. Atqui paulo post legitur ex 3. MS. Cur enim doleas, pro: Cur ergo.

63. Cupio, inquit Apostolus, recipi iam & esse cum Christo.] Ita ex MS. 3. pro: esse cum Domino, nam Græcè οὖν ὡς ἔστιν legitur. Videtur autem etiam hic aliam quam hodie existet, editionem secutus: nam pro eo quod habet: recipi, Græcè est: ἀναδέσσει, quod rectè vertit noster interpres, dissolui; & tamen eodem modo legitur infra, & lib. de Spectac. cap. 28. & lib. ad Vixorem cap. 5.

CAP. X.

64. Est & alius summus impatientie stimulus, &c.] Hoc caput inscribimus: Quod Patientia vitionis libidinem excludat. In quo isdem penè verbis imitatur Auctorem S. Cyprianus de Bon. Patient. cap. ult. multo latius, quò Lectorem remittimus compendij gratia.

65. tamen iudicantis impatientiam cauit.] Symeodochica (inquit Rhen.) locutio huic Auctori familiarissima, ut prepositionem & subintelligamus, secundum, vel per impatientiam. Cauere autem iuris verbum. Cauet sibi aliquis ab aliquo. Hic itaque erit sensus Auctoris, ac si dicat: Tamen per iudicantis impatientiam de hoste suo sibi cauit, id est (uti in verbis Iuris persistamus) satis accepit, quod alij satisfacit dicerent. Legimus autem eum eodem Rhenano: incurfare consueuerat, pro: incurfare.

66. quotiens instantia eius deterior facta est causis suis?] Etiam (inquit Rhenan.) instantia Iuris vox est, quare miror à quo postea sit substitutum: quoties impetu eius, nullo planè sensu. Reperitur enim hæc vox leg. finali, De pignorat. actio.

67. Quod si patientie incubabo.] Incubare (inquit Rhenan.) pro indormire, translatione sumpta à rebus caris, quas ne perdamus etiam cum dormimus, nobis supponimus custodia causa. Cyprianus in lib. de Eleemosyna: Quid diuitiis tuis salus incubas? Sic in l. Prescript. adu. hares. Tertull. Pectori eius (inquit) incubantem dixit: & in lib. de Resurr. car. Et de isto (inquit) cælo, quod nobis incubat. Nam cum Maro cecinit:

Panto nox incubat atra, rem incommodam violentamque voluit exprimere. Sanè Plinius aliter loquitur in initio lib. 2. de Natura agens: Aut si una omnes incubaret, hoc est foueret, ab auibus

ULLIAN, Annotati onibus MELI, A. V. 16.

fatiscantibus sumpta Metaphora. Similem autem locum S. Hieron. adfert idem Rhenan. ad illud lib. de Penit. sacro & cineri incubare, ubi dicit ad Demetriadem: repositis opibus incubare.

CAP. XI.

68. Post has principales, &c.] Inscriptio huius capituli hæc est: Quod præterquam quod reliqua eludat mali spiritus incitamenta, etiam pro mercede æternam felicitatem recipiat.

69. necessarius.] Comparativum (inquit Rhenan.) inusitatum. Sic necessarius dicitur in neutro, in lib. de Car. Christi. Quasi (inquit) necessarius aliquid adferret, eod quod ille tum maxime agebat. Similiter autem dicitur etiam lib. 4. adu. Marc. maius & necessarius lumen, & lib. de Habit. mulier. operas plures & necessarios.

70. quæ à Malo infliguntur.] Similiter supra: ut nobis non magis à Malo, & infra cap. 14. dissecabatur Malus. Vtrique autem (vbi adnotavit Rhen.) Mali nomine diabolum intelligit. Hunc quoque malignum vocat in lib. de Fuga in persequit. Sed cruce nos (inquit) à maligno, id est, ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Sic enim ἡγοῦντοῦ verit. Paulopost rursum: Aut Mali infidiis. Similiter infra lib. de Cult. sem. Christianus à Malo illo. cap. 5. Et lib. 2. ad Exorem cap. 6. à Malo immilla, ac cap. 7. vbi quoque Malo se inferunt, item: à Malo conciliatur, denique cap. ult. ibi & Malus non est.

71. æquanimitatis.] Non semel & antea et postmodum æquanimitatem accipit. Auctor pro patientia.

72. interuenimus.] Interuenimus (inquit Rhen.) erroribus nostris aut mali infidiis, cum nos illis opponimus non consentiendo, sed euitando potius. Sic enim olim Tribunus Sensus/consulit intercedebat: at admonitionibus Domini interuenimus, cum illis obsequimur. Sic infra: Omnibus mandatis eius interuenit.

73. eius officij magna merces, felicitas scilicet.] Similes loci à nobis sunt adnotati, & lib. de Penit. complures, & aliquot libro ad Martyras. Et imitatur hunc in hoc S. Cyprianus de Bono Patient. c. 4. in hæc verba: Tot denique Propheta interfecti, tot Martyres gloriosis moribus honorati, qui omnes ad cælestes coronas patientia laude venerunt. Neque enim potest accipi dolorum & passionum corona, nisi præcedat in dolore & passione patientia. Deinde etiam libro de Exhort. Martyrii cap. 12. cui hunc dedit titulum: Quæ spes & merces maneat iustos & Martyras post consuetudines huius temporis; vbi de hoc adfert complura scripturarum testimonia, & inter ceteras eâ quæ hic citatur: Merces enim vestra copiosa est in cælis. ut omittamus alios eius locos qui in Indice nostro citantur. Quæ ipsa rursum ab eodem repetuntur Testim. l. 3. ad Quir. c. 16. & 17. Eodem pertinet quod ex persona Dei dicitur cap. præced. Ego patientiam remunerabo. & quod habet lib. 4. adu. Marc. Pro differentia mercedum, operarum quoque credenda distantia est. Quum autem merces sit correlativum meriti, locus erat etiam de illa hic aliquid tractandi: sed de eo latius infra cap. 13. contra huius seiporis sectarios. Hic sufficit hæc adnotasse contra eos, qui quum Catholici censeri velint, tamen omnes passiones Martyrum pœnis esse peccatorum dicere non ventur.

74. Itaque talibus & aduocatio & risus promittitur.] Aduocationis (inquit Rhenanus) vocabulo consolatione accipit; nã sic vertit Græcã dictionem ἡγοῦντοῦ. Similiter dicitur lib. adu. Marc. 3. aduocare lan-

guentes, pro consolari, seu aduocatum languentium agere, quem paulopost illic vocat: aduocatozem. Atqui his verbis non modo interpretatur illud Martij. Quum ipsi consolabuntur, sed & id quod habet Lucas: Beati qui nunc fletis, quia videbitis.

75. merces enim vestra plurima in celo.] Græcè est & apud Matth. & apud Lucam, ὁ μισθὸς ὑμῶν, pro quo Latine ab omnibus vertitur merces. Atque merces, teste Varrone lib. 3. de ling. Lat. à merendo dicitur. Siquid (inquit) datum pro opera aut opere, merces à merendo. Idem μισθὸς Græcè apud nullos inquam Antiores reperitur alia significatione quam mercedis, stipendij, præmij. Quæ adnotauit diligentius, ut ne quisquam euadere possit, siquis vitam æternam mercedem negare ausus fuerit. Quibus addo, quod etiam aliis locis scripturæ sacre merces vita æterna appellatur. Ruth 2. Ecclesiastici 11. 18. 36. ac 50. Sapient. 5. & 10. Matth. 10. 1. Cor. 3. Hebr. 2. 2. Ioan. 1. & Apocal. 11. Item & premium, Tob. 4. Sap. 4. Item brauium, 1. Cor. 9. Philipp. 3. Denique remuneratio, 2. Cor. 6. Hebr. 10. & 11. Græcè quoque locus citatus μισθὸς, βεζελῶν, ἀντιμισθία, μισθὸς ἀποδοσῶν. Quæ omnia eodè pertinere perspicuum est ei qui Græcè nouit. Neque obstat quod vno loco Roman. 8. vocetur Gratia vita æterna, quia non esse simpliciter gratiam patet ex illo 1. Ioan. Gratiam pro gratia.

CAP. XII.

76. Quod pacis gratiff. Deo adinet disciplinam, &c.] Titulum huius cap. dedimus: Quod & paci quoque & penitentiæ minifret patientia. Imitatur hic etiam Auctorem S. Cypri. c. 6. de Bon. Patient. Atque (vbi adnotat Rhenan.) Adtinere disciplinam dicitur pro discipline seu ad disciplinam adinere.

77. conuenientia.] Conuenientiam (inquit Rhenan.) vsurpat substantiue, pro conuentione & pacto. Quia interest. Alludit ad illud Martij. 5. Estis tunc consentiens aduersario tuo. ego potius puto pro: cōsensio & beneuolentia accipi. Sic enim legit lib. de Orat. et adu. Marc. l. 3. vbi de hoc latius Adnotat idem figuratam locutionem, vbi legitur: conuulsus animus, pro quo MS. 2. c. 2. sed perinde est. L. de Orat. c. 10. sic ifrud circumloquens quid discordia vel offensa cū fratre tuo cōtrauenit.

78. cum diiunctio matrimonio.] Loqui videtur (vbi rectè Rhenanus adnotauit) de Christianis, seu conuersis, seu feminis, qui se ethnicis in matrimonio cōiungunt, aliquando contingebat, ut uxor Christiana marito ethnicum tandem continentiam persuaderet, quam amplectens obseruabat; mulier verò penitentiam agebat, atque penitentium expiabat apud Ecclesiam iuxta ritum eius temporis. Atque hoc est quod sequitur: Quantum boni vitæ profectus confert, alterum adulterū non facit, alterum excedat. Consensit quod infra dicit: Penitentiam expiabat, exomologesin adsignat.

79. hæc exorat penitentiam.] Ita hunc locum interpretumur, pro: exhortatur, partim ex Paternis, partim qui (iuxta quod adnotat Rhenanus) legit: exortat, & Gor. 1. c. 1. qui habebat: etortat; partim vero ex MS. Vaticano, qui habent: & orat. Neque placet quod putat legendum Rhenan. exortat, vel: etortat, forma frequentatiua, ac si diceret: extorquet, quia apud alios Antiores neutrum illud reperitur.

80. Dilectio, inquit, magnanimis est. &c.] Iulianum (inquit Rhenanus) verbum μακαροβουλία Tertullianum, magnanimis est, quod vocabulum Latine insolens est. Sed suo more loqui solet. Cyprianus autem lator Tertulliani, sed styli purioris, Caritas (inquit magnanimis)

magnanima est. Idem μακροθυμία, magnanimitatem reddidit in lib. de Eleemosina. Aliis magis placet longanimitas & longanimitas. Fertur etiam: benefica, pro eo quod s. Cyprian. & alij plerique: benigna. quod postremum magis convenit voci Græcæ χρηστεύεται. Illud vicissim: Nec proteritum sapit, correspondet voci Græcæ ἀπρωτεύεται; nam & Erasmus vertit: non est procaax, & quedam Græca scholia eodem teste interpretantur extollit & ostentare se. Similiter Auctor vertit: proteruit, pro eo quod Græcè est ἀσμιλονέι, & nosster interpretis vertit: non est ambrosa. Item: Nec incitatur, pro eo quod nosster interpretis, nec irritatur. Nos autem id quod est intermedium: offert sua, dum alteri prodelt, pro: suffert sua, quod nullo sensu legebatur, debemus Dn. Lacinio. Placere etiam magis: Meritò ergo nunquam excidit, quod ita Græcè sit & Latine quid Apostolum; sed nobis immutare, eo quod sic legant & MS. Et proinde tum ut constet sensus, tum ut correspondeat Apostolo, legimus: euacuabuntur, consummabuntur, exhaurientur, non exhaurietur. Atqui est contrario ordine hic subiiciatur, tamen iuxta Apostolum sic intelligendus est Auctor: euacuabuntur prophetie, consummabuntur linguæ; nam Græcè est παύονται, exhaurientur, (ubi repetitur vox: χαλεπαίθησονται) scientia, nam plurali numero γλώσσης legisse videtur.

CAP. XIII.

81. Vique huc de Patientia tandè simplici, &c.] Trahat hoc caput & ita inscribitur: De Patientia corporis tam in ieiuniis & continentia, quam in subeundis Martyriis. De qua etiam s. Cyprian. lib. de bon. Patient. cap. penult.

82. demerendo Domino.] Similes locos adnotationis de meritis Patientia & Martyrum lib. preced. de Patient. & Ad Martyras, eosque utrobique complures; hic habes merita ieiunij & continentia. Alibi in genere quoque: Pro meritum nomine (inquit) ordo rearguentium disponetur, & lib. ad Marc. 2. quoniam & aliis positum hominem sub iudicio Dei oportebat iustum illum efficere de arbitrij sui, id est liberi, meritis; ceterum nec boni nec mali merces iure penfaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inuentus, non voluntate. Denique Scorpacio aduersus Gnosticos: Aut quomodo (inquit) multæ mansiones apud Patrem, si non pro variatæ meritum. Apud s. Cyprian. in nostro Induce similes locos reperire est numero xvii. ut ne hic in citando proluciores simus. Similiter merita Martyrum conuelebrant SS. Chrysof. hom. 42. in Genes. 2. in Psalm. 50. in Matth. 27. ad popul. Antioch. 77. & ea quam scripsit post reditum prioris exsilij; item lib. 3. adu. vituper. Vi. Monast. ac Sermones de Penit. & Confess. Ambr. Sermon. 91. & 93. Ephrem de laudibus SS. Mart. in fine. August. lib. qui super Exod. cap. 149. lib. 16. de Ciuit. Dei cap. 36. ac lib. 18. cap. ult. lib. item de Cura pro mort. cap. 5. & lib. 1. de cons. Euangel. cap. 10. Paulinus Nat. S. Felici, Lucianus presbyt. epist. ad vniuers. Eccl. Maximus Sermon. de Nazer. & Celso, Sophron. Sermon. de Assump. B. Mariæ, & Leo Papa. 1. Sermon. 1. & 3. de ieiunio mens. Sept. Neque vero etiam scriptura desunt. Inter quas occurrit imprimis illa Hebr. 13. Talibus enim hostis promeretur Deus. & Ecclesiast. 16. Omnis misericordia faciet locum unicuique, secundum meritum suum. Atqui meritum correspondere mercedi supra ex Patrone dictum cap. 11. num. 75. Eodem pertinet vox

Græca εὐρήσεται, siue εὐρήσει, ubi legitur loco citato Eccles. 16. εὐρεσος ἔσ' τὸ ἔργον αὐτῶν εὐρήσει, que promereri significat. A qua etiam deriuatur vox, qua vsitur Apost. Hebr. 13. τοιαῦτα ἔσ' ἔργα ἵνα εὐρήσεται ἡ ψυχή, qui merita Martyrum aut bonorum operum negat, quia carta deficiet, si quis omnia tum sacra scriptura, tum Patrum loca eo pertinentia velit producere. Quid? quod & milites (inquit Isidor. Etym. lib. 10.) ut stipendia accipiant, mereri dicuntur. Quare rectè Auctor infra cap. 15. Quantum (inquit) patientiæ licet, ut Deum habeat debitorem.

83. adlaboret.] Adlaboradi verbo (inquit Rhen.) Horatius quoque vsus est Odarum lib. 1. Simplici myrtho nihil adlabores.

84. vtpotè quæ ab ipso Domino, &c.] In prima editione nò aliud legebatur quam: vtpotè quæ ab ipso Domino in Apotolis sustinendo vicerit; neque etiã aliud legunt 3. MS. Patiani codices. Verum ex vetusto codice que decerant, suppleuit Gagnus sua editione per lineas 2. 4. que etiam genuina esse Tertulliani stylus satis indicat, tum etiam quod nullus sit sensus in verbis illis prioribus, & probè constet sententia quæ legitur: vtpotè quæ ab ipso Domino in corporis quoque virtute edita est, & sub finem huius Adpendicis iterum in hæc verba: quæ propheta, quæ Apostoli sustinendo vicerunt. Sunt autem voces hæc & phrasæ Tertullianicæ: negotiatio Patientiæ; afflictio carnis; squalore septenni; altiores gradus patientiæ digerere; sanctitati procurat, virginem adsignat, incommoda militat, aliisque de quibus nostre subiiciuntur Adnotationes. Est interim adhuc Hyperbaton, & corruptus seu mutilus locus, ubi legitur initio huius Adpendicis: siquidem rector animus facillè communicat spiritus inuecta cum habitaculo suo.

85. Hæc & viduam tenet.] De viduarum continentia infra libris duobus ad Vxorem. s. Cypri. de Bon. Patient. cap. 9. sic mentem Auctoris expressit: in viduis laboriosam castitatem, in virginibus tuctur beatam integritatem. Atque hoc est quod subiungitur.

86. & virginem adsignat.] Similiter infra cap. 15. exomologein adsignat. Est autem adsignare etiam vox Iureconsultis vsitata. Sic enim adsignare libertam Modestinus vsurpat de Verb. signific. quamquam vti videtur paulò alia significacione. Atque de virginum continentia infra lib. de Virginibus velandis.

87. voluntarium spadonem ad regna cœli leuat.] De continentia spadonum voluntariorum, seu virorum Ecclesiasticorum, infra lib. Exhortat. ad castit. Tom. 5. & latius infra lib. de Cultu sœm. c. 9. n. 51.

88. Si fuga virgeat, &c.] Cum hic fugam in persecutione non improber, patet scriptum hunc librum ante hæresin, atque adeo ante eius tituli librum, quem habemus, infra Tom. 5. ubi ea de re latius.

89. ad occasionem secundæ intinctionis.] Ita Baptisum sanguinis seu Martyrium nuncupat, de quo libro de Baptismo Tom. 3. ubi eadem phrasè illud circumscribit.

90. ad ipsum diuinæ sedis ascensum.] Simile est illud s. Cypriani Epist. 52. ad Antonian. ubi Martyres dicit ad gloriam peruenire, statim fidei & virtutis accipere mercedem, omnia peccata passione purgare, statim à Domino coronari. Idque iuxta illud Apostoli supra citatum cap. 9. Cupio iam recipi, & esse cum Christo. Aduocatu profecto digni loci ad diluendum, quod Au-

TULLIANUS
annotati omnibus
MEMBRIS
A. V.
16.

Et ori quidam impingunt, quasi senserit animas Martyrum non ante iudicium in caelum recipi, de quo latius inter eius errores in nostris Prolegomenis.

91. aduersus omnem subuertendam fidei, vel puniendam paraturam.] Sic omnino legendum censeo, pro eo quod erat: paratum; quod Auctori frequentissima sit vox paratura, pro apparatu, quemadmodum alibi latius.

CAP. XIII.

92. His patientiae viribus secatur Isaias.] Inscriptionem capituli hanc ipse contextus inuenit: De exemplis patientiae Isaias, Stephani & Iob. Atqui quod Isaias secatus sit, restantur Epiphanius, Dorotheus, & Isidorus de Vitis Prophetarum.

93. Lapidatur Stephanus, &c.] Locum hunc imitatus S. Cyprianus lib. de Bono Patient. cap. 6. sicuti & apud Rhenan. tacito citatur nomine: Non poteris (inquit) ista perferre, nisi tolerantia & patientia teneas firmitatem, quod factum videmus in Stephano, qui quum à Iudeis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed intercessoribus veniam postulabat, dicens: Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Sic esse oportuit primum Martyrem Christi, qui Martyres sequuturos gloriosa morte praecurrens, non tantum Dominicae praedicator esset passionis, sed & patientissime lenitatis imitator.

94. O felicitum illum quoque, &c.] De Iob haud dubie loquitur, uti manifestum est ex S. Cypri. ubi supra.

95. Quale in illo viro feretrum, &c.] Inter instrumenta triumphis (inquit Rhenan.) feretrum est in quo pompa fertur. Intellige in quo diabolus triumpharetur, Deo trophaeum statuente. Nam Iob per diuinam gratiam diabolum vicit, impatientia nequam succumbens; quasi dicat: Quale trophaeum de diabolo Deus erexit? Olim circumferebantur arma deuictarum gentium in pompa, mox suspendebantur. Apertè ergo sequitur: Quale vexillum.

96. distingeret.] Basiliens. editio: desringeret. Perinde est virum legas, quum vtrumque abraderè significet. Alludit enim ad illud Iob 2. quod testa sanieum radebat.

97. quum erumpentes bestias, &c.] Mirum est unde hoc habeat Tertullianus nam in libro Iob. de bestiolis non alia mentio, quam quod habetur cap. 17. Putredini dixi: Pater meus es, mater mea & soror mea vermis. Existimo autem hoc exemplo motum S. Franciscum, de quo simile quid legitur, quale hic narrat Auctor. Atqui rectè meo iudicio restituit Rhenan. foraminosa, pro eo quod erat aut refossa, aut reforata; magis enim refert phrasin Africanam.

98. Et si filios quoque restitui voluisset, &c.] si vnamquam alias, certè hic est in Auctore ἀναρτήματα, ἢ ἄλλα, aut non vidit extremam partem ultimi capituli, nam ibi in editione non Latina modo, sed & Graeca, & eiusdem versione, manifestè legitur fuisse Iob filios septem & filias tres, & quod viderit filios suos & filios filiarum suorum in quartam generationem. Verum de hoc latius inter errores eius in Prolegomenis.

CAP. XV.

99. Adde satis idoneus, &c.] Inscriptum hoc capitulum: Quod omnibus Dei mandatis interueniat, ac de effigie patientiae. In cuius priori parte Auctorem S. Cypri. imitatur cap. 9. & similiter Prudentius in Psychomachia huius verbi:

Omnibus vna comes virtutibus associatur,
Auxiliumque suum fortis patientia miscet.

Nulla anceps luctamen inuit virtute sine ista:

Virtus nam vidua est, quia non Patientia format.

100. patientiae sequester.] Elegantissime (inquit Rhenan.) dictum à viro vnde quaque doctissimo. Sequester est, Modestino Iureconsulto desinente, apud quem plures eandem rem, de qua controversia est, deponunt, sic dictus, auctore Lammio, què citat Aulus Gellius, quod eius vtraque pars fidem sequatur. Eandè significationem indicat etiam Auctor lib. de Refurr. car. infra Tom. 2. Sequester (inquit de Christo loquens) Dei & hominis appellatus, ex vtriusque partis deposito commisso sibi.

101. omnibus mandatis eius interuenit, &c.] simile (inquit Rhenan.) Patientiae infirmum non emulatur Tertullianus S. Cyprian. lib. de Bon. Patient. Patientia est (inquit) que nos Deo & commendat, & fruatur. Atqui de vobis: Exomologesi, & inculcat, pro conculcat, vide lib. de Penitentia.

102. infirmum non extendit, valentem non confumit.] Quum Impatientia infirmitates praestolatur, soleat augere, & valetudinem bonam consumere, eo certi Auctor videtur alludere: Patientia infirmum non extendit, hoc est non prorogat eius infirmitatem, & valentem non confumit, id est, rectè valentem non confumit.

103. Age iam si & effigiem, &c.] Latum hunc patitur imitatus est Psychomachia sua Prudentius, dum in pugna Patientia & Ira sic illam describit:

Ecce modesta graui stabat Patientia vultu,
Per medias immota acies, variisque tumulis,
Vulneraque, & rigidis vitalia perua pilis
Spectabat defixa oculos, & lenta manebat.

104. quem tertio vidit Helias.] Quod aequaliter agit Metaphoricè de throno Patientia posito, nō in turbine aut nubilo, sed qui sit tenerè serenitatis, purus & simplex, videtur mihi alludere ad nubes lucidam, quae obumbravit Christum, Moysen & Heliam in figuratiōe Domini, Matth. 17. idque eo magis, quod de Christi passione, qui Patientia primarium fuit exemplar, sermo tractaretur. Atqui tertio vidisse nobilitatem Helias dicitur, quia primū 3. Reg. 18. legitur, primo suo ostendisse nubeculam paruum quasi vestigium hominis ascendentem de mari, deinde 4. Reg. 2. per turbam in nube ignea raptus in caelum, tertio denique cum Christo in nube lucida, serena, aperta & simplici apparuit.

105. Si nos cum spiritu, &c.] Hic (inquit Rhenan.) variis aliis coniecturis distracti sumus. Verum simpliciter videtur, si pro: non, legamus: nos, hoc modo: Si nos cum spiritu admitterimus, in nobis morabitur semper. Aut si cum spiritu. Nam pro: morabitur legere: morabitur, pro in extremitate versabitur, dicitur deducto verbo, prorsus diuinum & absurdum eandem quamquam in lib. de Refurr. car. sic loqui videtur. Hic enim & calix bene sibi conscius, & de diligenti ministerij commendatus, coronis quoque potentis sui inorabitur, pro eo quod est, in ora sine extremitate cingetur, ut illic indicauimus. Vti autem illa plura restituit, ita cum omnibus excusis retinere illud: bene sustinere non poterit, eo quod ad spiritum ad referatur, non autem (ut Rhenan. opinatur) ad patientiam, potè de qua sequitur: carens instrumento sustinetur.

CAP. XVI.

106. Hæc patientia ratio, &c.] Caput dicitur insignitum hoc titulo: De fallā ethnicorum Patientia, de qua & supra aliquid dixit cap. 1. & infra eandem

addit scripturis tractat s. Cyprian. initio sui libri de
bona Patientia.

107. hæc opera cœlestis & vera.] Hic iterum nõ
placet coniectura Rhenani, qua legendum censet: veræ, &
opera, neutro genere in plurali accipit; quia vox vel ipse
resse, frequenter: opera feminino genere & singulari
numero à Tertulliano pro opere accipitur, uti ipse adnota-
vit ad illud lib. adu. Hermog. Vbi & opera & operæ
operator.

108. Domino diabolus æmularetur.] Emulari
(viri recte adnotavit Rhenan.) cum Datus confuit. In-
stitutum lib. 7. Siquidem amicos cui æmulari consueverat,
in segnitiam torporèque resoluti. Sic & Fabius loquitur.
Sic etiam dixit lib. de Prescript. adu. heres. æmulæ fidei,
& lib. adu. Marc. 5. Christo æmulæ, & lib. de Coron.
mil. cap. 11. signum æmulum Christo.

109. magnitudinis pat.] Tres quidem M. legunt:
magnitudine, verum (viri ante me adnotavit Rhenan.)
pat cum Genitio iungere solet. Sic in lib. de Prescript.
adu. heres. A diabolo, scilicet (inquit) cuius sunt pa-
res. & adu. Marc. lib. 5. Dicimus (inquit) circumferri
ab Apostolo aut creatorem, aut (quod nolit Mar-
cion) parem creatoris. id in plerisque vocibus adiecti-
uis facti, pro Datus Genitium usurpans. Similiter dixit
lib. adu. Marc. 3. par creatoris, ac: quorum & ipse
par sit. Item lib. 5. parem creatoris.

110. lenociniis negotiantes.] Etiam hæc phrasîs est
Ireconconsultorum. nam teste Plpiano, de iis qui notantur
infamia. l. Erhetas: lenocinium facit, qui questuaria
mancipia habuerit, sed & qui in liberis (addæ ex senten-
tia Auctoris uxorem) hunc questum exerceat.

111. Quæ aucupandis orbitatibus.] Notat (in-
quit Rhenanus) testamentorum captatores, quos Satyra
12. redarguit Iuuenalis: contra quos etiam alicubi, maxi-

mè clericos, s. Hieronymus.

112. quæ ventris operarios, &c.] Appellat (in-
quit Rhenanus) operarios ventris, quum parasitos &
alienarum mensarum affectus, quibus nihil aliud magis
est curæ, quàm ut ventri satisfiat; tum eos qui se in diui-
tum clientelam tradunt, quibus illi postea abutantur. Nã
contumeliosorum patrociniolorum nomine, patronos
contumeliosos intelligit, quibus tamen ob ventrem replen-
dum clientes, imò propudiosa mancipia, nusquam non ob-
sequantur. Huiusmodi partim Satyra quinta, partim nona
notat Iuuenalis. Ordinabis sic verba: Quæ, subaudi Pa-
tientia, operarios ventris addicit gulæ, hoc est, ve-
nundat, sive in nexum dat gulæ; (nam utrumque signifi-
cat addicere) subiectione libertatis contumeliosos
patrociniis, hoc est subiciendo libertatem contumeliosos
patrociniis. Parasitos & ventris mancipia Græci γαστρι
δουλεύοντες appellant; & in Symposiaco Plutarchus,
non minus eleganter quàm verè τῆ γαστρὸς ἔργον
συνδράκτους vocat.

113. Sed viderint suam.] Sic ex coniectura Dn. La-
tini; patientiam namque. Atqui de usu verbi illius: viderint,
& viderit, vide Adnot. nostras in s. Cypri.
epist. 2. num. 53.

114. sui Præsidis.] Sui (inquit Rhenan.) dixit pro:
eorum.

115. quam patientia subter ignis expectat.]
Quam (inquit Rhenan.) subaudi patientiam gentilium,
subter, id est in inferno, patientia ignis expectat, id
est, æterna damnatio.

116. quam pro nobis ipse dependit.] Ex con-
iectura Ioannis Harrisii Angli, & Dn. Latini Latini
Itali, substitutum: dependit, pro: defendit; eo quòd
alibi quoque sic loquitur Auctor: cum caro & ani-
ma dependitur.

TULLIANUS
Annotati omnibus
MELB.
A. V.
16.

ARGVMENTVM LIBRI DE SPECTACVLIS,
PER IACOBVM PAMELIVM.

VV M iam anno xij. Seueri Romæ indicti essent Ludi (de quibus latius in vita
Auctoris) seculares octauis, quos & imitari solebant reliquæ provincia, atque
adeo & apud Carthaginem superstiosa illa (quorum meminit Auctor Scorpiaco
aduersus Gnosticos) certamina Græcarum religionum & voluptatum iam celebrari incipe-
rent, in quibus omnis generis Spectacula exhiberi consueverant, ne aut ignorando aut dissi-
mulando quis peccaret, librum hunc ea occasione scripsisse videtur Tertullianus.

Primum autem recenset ethnicorum argumenta duo, tum quòd nihil dicebant religioni
obstrepere oculorum solatia, cuius contrarium maxime se demonstrare paratum; tum etiam
quòd Christianis Spectaculis erudiretur, quòd facilius vitam contemneret, quasi verò pige-
ret propter Deum mori.

Item & iis respondet, qui prætendebant omnia à Deo instituta, & bona omnia, atque
adeo & ea ex quibus Spectacula instruuntur; nempe non hoc solum respiciendum, quo om-
nia sint instituta, sed à quo interpolatore, diabolo nempe, in corruptelam conuersa; alioqui
omnes malorum species, quum ex operibus Dei consent, prohibendas non esse.

Iam verò & ad suorum argumentum respondet, qui per scripturas non nominatim de-
nuntiari dicebant, hanc Spectaculorum abdicationem, ad hanc speciem pertinere primam
illam David vocem: Felix qui non abiit in conciliuum impiorum, &c.

I.

II.

III.

- III. Nequis autem argumentari illum putet, conuertitur ad principalem auctoritatem scripturarum nostrarum, cum aquam ingressi, & Christianam fidem in legis suae verba professi, renuntiasse nos diabolo & pompis & angelis eius ore nostro contestamur; eo quod ex idololatriam vniuersa Spectaculorum paratura constet.
- V. Quod comprobatur, primum ex Ludorum origine, qui religionis nomine inter ceteros ritus superstitionum instituti sint, & diebus festis & templis Deorum reputabantur.
- VI. Deinde ex eorum titulis, per quos signatum est, cui idolo & cui superstitioni vtriusque generis Ludi notarentur, tum sacri, tum funebres.
- VII. Ex Apparatibus item eorundem, maximè Circensium; precedente pompa, de simulacrorum serie, de imaginum agmine, quos precedant etiam, intercedant, succedant sacra & sacrificia; in quibus moueantur collegia, sacerdotia, officia.
- VIII. Ex locis denique, quippe quum Circus soli principaliter consecratus sit, & singula ornamenta eius, singula templa sint; Non quidem quod loca nos contaminent, atque adeo extra Spectaculorum tempus adiri possint, sed quae in locis sunt.
- IX. Nunc si particulatim Circenses ludos quis discutiat, Diis deputari, vel elementis; & vobis etiam elementorum damnatam idololatriam.
- X. Theatri etiam Apparatus qui ad Scenam spectant, à templis ac aris auspiciari, & Veris eadem à Pompeio superpositam; itaque & Liberi domum esse: quae verò voce, modis, organis & lyris transiguntur, Apollines, Musas, Minervas, Mercurios habere manicipes.
- XI. Agones & ipsos sacros, vel funebres, aut Diis Nationum, aut mortuis fieri; apparatus item illorum idololatria conspurcari, Stadio Circum amulari, & Gymnics artes Castorum esse, Herculum, Mercuriorum.
- XII. Munus denique ab officio dictum quod mortuis faciebant, quos humano sanguine propitiari creditum erat, quum impietate postea placuit voluptate adumbrare; postea prope ad tantam crudelitatem, ut & feris humana corpora dissiparentur, in quorum idolis demonia consistebant. Acerbioribus item Amphitheatrum consecrari demonibus.
- XIII. Non quod idolum sit aliquid, sed quod quae faciunt, demonibus faciant, atque adeo tum & mortui & Dij unum sint, utraque idololatria abstinere debere Christianos.
- XIII. Atqui non solum idololatriam, sed & concupiscentiam seculi nomine, interdicti Spectacula.
- XV. Deinde Spiritui lenitatis non posse cum Spectaculis conuenire, ubi per emulationem furor, bilis, ira & dolor.
- XVI. Furem enim maximè in Circo praesidere, populo iam de sponsonibus concitato, vult & in discordias itur.
- XVII. Impudicitiam etiam confistorium, quam amoliri iubemur, esse Theatrum, in quo etiam Tragedia, & Comedia, scelerum & libidinum nutrices.
- XVIII. Stadium etsi in scripturis nominetur, quae in eo geruntur, indigna conspectui nostro, & diaboli negotia esse.
- XIX. Amphitheatrum denique repudium de scripturis peti, si seuitiam, impietatem, feritatem consideremus.
- XX. Atque ita responsum illis, qui abstinentiam Spectaculorum specialiter in scripturis non determinari argumentantur, sicuti & illis, qui à sole & Deo Spectacula conspici argumentantur, nec contaminari, quum alioqui in illum scelus damnatum censeretur.
- XXI. Aliam esse ethnicorum rationem, qui pro libidine interpretantur alibi bonum, quod alibi malum, & econtrariò.
- XXII. Atque adeo ab ipsis Auctoribus Spectaculorum manifestè artifices damnari capitis diminutione, & arceri honoribus omnibus.

Quanto magis diuina insititia in huiusmodi artifices animaduertet, maxime quum faciunt qua scriptura fieri vetant. XXIII.

Sed & praeterquam quod in baptismo pompam diaboli eiurauimus, ipsorum ethnicorum testimonio Spectacula Christianis interdicta esse, eo quod Christianum factum intelligant ex repudio eorundem. XXIII.

Neque verò de Deo cogitare posse illic ubi nihil est de Deo, & quale est de Ecclesia Dei in diaboli Ecclesiam tendere? illas manus quas ad Dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore quo Amen protuleris, gladiatori testimonium reddere? eius & vras alij dicere, nisi Deo & Christo? XXV.

Atque adeò non mirum esse, si eiusmodi demoniis penetrabiles fiant, vti duobus exemplis comprobatur. XXVI.

Cum illic nomen Dei blasphemetur, illic quotidiani leones in Christianos expostulantur, inde persecutiones decernantur. XXVII.

Saginentur itaque voluptatibus ethnici, luceant Christiani, quorum voluptas non in saeculo, sed in caelo esse debeat. XXVIII.

Neque verò etiam hic voluptatibus carere Christianos multo iocundioribus; quibus pro ludis Circensibus intueri liceat saeculi cursum, pro scenica doctrina satis sit canticorum, pro pugillatu & luctatu agones quibus coronantur; sanguis denique Christi, si sanguinis aliquid velint. XXIX.

Postremo, quale Spectaculum Aduentus Domini in proximo, cum tanta saeculi Vestitus uno igne haurietur, tot Reges cum ipso Ioue in imis tenebris congemiscentes cernentur; itè Praesides persecutores saeuioribus quam ipsi saeuierunt flammis liquecentes; denique qualia illa, quae nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. XXX.

Ceterum libri huius nominatim meminit ipse Tertullianus lib. de Habitu muliebri. Nam (inquit) & omnes ista prophana Spectaculorum secularium voluptates, sicut de ipsi suum volumen edidimus, ipsa etiam idololatria ex rebus Dei constat. Non tamen ideo Circifuroribus, aut harenæ atrocitatibus, aut Scenæ turpitudinibus Christianum adfici oportet; quia Deus & Equum & Pantheram, & vocem homini dedit. Sic etiam lib. de Coron. militis, non Latino modo, sed & Graeco stylo, se de Spectaculis scripsisse disertis verbis significat, quae in Tomum quintum differimus. Hinc est quod Abbas Trithemius, etsi non vidisset, alioqui initium libri sicuti aliorum descripturus, tamè inter opera Tertulliani librum hunc recenset. Et iam olim ex illo multa descripterunt B. Isidorus Etymol. lib. 18. cap. 16. 27. 28. 29. 34. 35. 37. 42. 43. 53. ac 61. Hrabanus nosfer De Naturis rerum. Quare optimè de Republ. meritis est Gagneus, qui primus in editione Parisiensi, in lucem edidit; quippe quum ad intellectum faciat liber iste omnium prisorum Auctorum, non sacrorum modo, sed & prophananorum, sicubi de Spectaculorum aliquo genere mentionem faciunt. Castigatus fuit deinde per Sigismundum Gelenium multis in locis ex Lelandi Britannico codice; denique nunc postremum emendatur, partim ex Isidoro & Hrabanò & coniecturis quibusdà Latinis, in totum autem ex codice Anglico, pie memorie Dn. Doct. Ioannis Clementis, viri longè eruditissimi: Adiectis nunc primùm & Argumento & Anotationibus nostris, quibus illustrantur obscuriores loci quamplurimi; vsque adeò ut aliò de Spectaculis commentario praeter librum hunc posthac non sit opus.

TULLIANUS
Annotati onibus
MELB.
A. V.
16.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI DE 'SPECTA-
CVLIS LIBER.

CAP. I.

VI² status fidei, quæ ratio veritatis, quod præscriptum disciplina inter cetera secularium errorum etiam spectaculorum voluptates adimat, Dei serui cognoscite, qui cum maximè ad Deum acceditis, recognoscite qui iam accessisse vos testificati & confessi estis, ne aut ignorando aut dissimulando quis peccet. Tanta est enim vis voluptatum, vt & ignorantiam, protelet in occasionem, & conscientiam corrumpat in dissimulationem, aut vtrunque. Adhuc forsitan alicui opiniones ethnicorum blandiuntur, quæ in ista causa aduersus nos ita argumentari consueuerunt: Nihil obstrepere religioni in animo & conscientia tua tanta solatia extrinsecus oculorum vel aurium: nec verò Deum offendi oblatione hominis, quæ saluo erga Deum metu & honore, suo in tempore & suo in loco frui scelus non sit. Atquin hoc cum maximè paramus demonstrare, quemadmodum illi hæc non competant veræ religioni & vero obsequio erga Deum verum. Sunt qui exitium Christianum expeditum morti genus ad hanc obstinationem abdicacione voluntatum erudiri, quo facilius vitam contemnant amputatis quasi retinaculis eius, ne desiderent quam iam superuacua sibi fecerint: vt hoc consilio potius & humano prospecta, non diuino præscripto definitum existimetur. Pigebat scilicet etiam perseverantes in tantis voluptatibus propter Deum mori. Quanquam & si ita esset, tam apto consilio, tantis voluptatibus propter Deum mori. Quanquam & si ita esset, tam apto consilio, tantis voluptatibus propter Deum mori.

CAP. II.

Gen. 1.

tae obstinatio disciplinae debebat obsequium. [5 Iam verò nemo est, qui non hoc quæque præterdat, omnia à Deo instituta, & homini attributa (sicut prædicamus) & vniuersa bona omnia, vt boni auctoris: inter hæc deputari vniuersa ista, ex quibus spectacula instruuntur, Circum verbi gratia, & 6 leonem, & vires corporis, & vocis suauitates. Igitur neque alienum videri posse, 7 neque inimicum Dei, quod de conditione constet ipsius: neque cultoribus Dei vitandum, quod Dei non sit inimicum, quia nec alienum. Planè & ipse extruccionem locorum, quod saxa, quod cæmenta, quod marmora, quod d colūne Dei res sint, qui ea ad instrumentum terræ dedit: sed & ipsi actus sub cælo Dei transiguntur. Quia sapiens argumentatrix sibi videtur ignorantia humana, præsertim cū aliquid eiusmodi gaudiis & de fructibus seculi metuit amittere. Plures denique inuenias, quos magis periculum voluptatis quàm vitæ, auocet ab hac secula. Nam mortem etiam stultus vt deum non extimescit, 9 voluptatem etiam sapiens vt tantam non contemnit, cū alia nō sit & stulto & sapienti vitæ gratia, nisi voluptas. Nemo negat, quia nemo ignorat quod vltima tura suggerit, 10 Deum esse vniuersitatis conditorem, eamque vniuersitatem tam bonam quàm homini mancipatā. Sed quia non penitus Deum norunt, nisi naturali iure, non est familiari, de longinquo, non de proximo, necesse est ignorēt, qualiter administrari aut beat aut prohibeat quæ instituit, simul quis sit æmulus ex diuerso, adulter adis vltibus diuinae conditionis, quia neque voluntatem, neque aduersarium noueris eius, quæ minus ueris. Non ergo hoc solum respiciendum est, quo omnia sint instituta, sed à quo conuertuntur. Ita enim apparebit cuius vi sint instituta, si appareat cuius non sint. Multum interest inter corruptelam & integritatem, quia multum est inter institutorem & interpolatorem. Ceterum omnes species malorum, quæ etiam ethnici indubitatè & prohibent & detestantur, ex operibus Dei constant: Vis homicidium ferro, veneno, 11 magicis deuinacionibus perfici. Tam ferrum Dei res est quàm herba, quàm angeli. Nunquid tamen in his minis necem auctor ista prouidit? Atquin omnem homicidij speciem vno & principio præcepto interemit: Non occides. Proinde aurum, æs, argentum, ebur, lignum, & quæcunque fabricandis idolis materia captatur, quis in seculo posuit, nisi seculi auctor. Deum Nunquid tamen vt hæc aduersus ipsum adorentur? Atquin summa offensio penes illam idololatria est. Quid non Dei est quod Deum offendit? sed cū eum offendit, Dei esse scit; & cū desit, offendit. Ipse homo omnium flagitiorum actor, non tantum actor Dei, verum etiam imago est: & tamen & corpore & spiritu desciuit à suo institutore. Neque enim oculos ad concupiscentias sumpsimus, neque linguam ad maliloquium, & aures ad exceptaculum maliloquij, & 12 gulam ad gulæ crimen, & ventrem ad gulæ

A tatem, & genitalia ad excessus impudicitiae, & manus ad vim, & gressus ad vagam vitam, aut spiritus ideò in situs corpori, vt insidiarū, & fraudum, & iniquitatum cogitatorum fieret, non opinor. Nam si omnem malignitatem, & si tātā malitiam excogitatam Deus exactor innocentiae odit, indubitatē quācunque condidit, non ¹⁴ in exitum operum constat condidisse quā damnat, licet eadem opera per ea quā condidit administrantur, quando hac sit tota ratio dānationis peruersa administratio conditionis à conditis. Nos igitur qui Domino cognito etiā amulum eius inspicimus, qui institutore comperto etiam interpolatorem vnā deprehēdimus, neque mirari neque dubitare oportet, cum ipsum hominē opus & imaginem Dei totius vniuersitatis possessore illa vis interpolatoris & amulatoris angeli ab initio de integritate deiecerit, vniuersam substantiam eius pariter cum ipso in peruersitatem demutatam aduersus institutorem: vt quā doluerat homini concessam non sibi, in ea ipsa & hominem reum Deo faceret, & suā dominationem conlocaret. [¹⁵ Hac conscientia instructi aduersus opiniones ethnicorum, conuertamur magis ad ¹⁶ nostrorū detractatus. Quorundā enim fides aut simplicior, aut scrupulosior, ad hanc abdicacionem spectaculorum de scripturis auctoritatem exposcit, & se in incertū constituit, quod non significanter neque nominatim denuntietur seruis Dei abstinentia eiusmodi. Planē nusquā inuenimus quemadmodū apertē positum est, ¹⁷ Non occides, nō idolum coles, non adulterium, non fraudem admittes: ita exerte definitum, non in Circūibis, non in theatrum, agonem, munus non spectabis. Sed inuenimus ad hanc quoque speciem pertinere illam primam vocē Dauid, Foelix, inquit, qui non abiit in concilium impiorū, & in via peccatorum non stetit, & in cathedra pestium non sedit. Nam etsi iustum illū videtur praedicasse, quod in concilio & in confessu Iudaeorum de Deo denegando consultantium non communicauit, latē tamen semper scriptura diuina diuiditur, vbicunque secundū praesentis rei sensum etiam disciplina munitur, vt hic quoque non sit aliena vox à spectaculorum interdictione. Si enim pauculos tunc Iudaeos impiorū concilium vocauit, quanto magis tantū conuentum ethnici populi: ni pij ethnici, minus peccatores, minus hostes Christi, quā tunc Iudaei, quō & cetera congruunt. Nam apud spectacula & in via statur. ¹⁸ Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, & discrimina popularium per proclium. ¹⁹ Cathedra quoque nominatur ipse in anfractu ad confessū situs. Itaque cōtrariō infelix qui in quocunque conciliū impiorum abierit, & in quacūque via peccatorū steterit, & in quacunque cathedra pestium sederit, generaliter dictum intelligamus, cum quid etiam specialiter interpretari capit. ²⁰ Nam & specialiter quā dā pronuntiata, generaliter sapiunt. Cum Deus Israelitas admonet disciplinae vel obiurgat, vtique ad omnes habet: cum Aegypto & Aethiopiae exitium comminatur, in omnem gentē peccatricem praedicit. Sic omnis gens vocatur Aegyptus & Aethiopia, à specie ad genus. Quemadmodum etiam de origine spectaculorum omne spectaculum concilium vocat impiorum, à genere ad speciem. [²¹ Ne quis argumentari nos putet, ad principalem auctoritatem conuertat ipsius signaculi nostri. Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis suae verba profiteamur, renunciauimus nos diabolo & pompae & angelis eius ore nostro contestamur. Quid erit summum ac praecipuum, in quo diabolus & pompae & angeli eius censeantur, quā idololatria? ex qua omnis immundus & nequam spiritus, vt ita dixerim, quia nec diutius de hoc. Igitur si ex idololatria vniuersam spectaculorum paraturam constare constiterit, indubitatē praedictum erit etiam ad spectacula pertinere renunciationis nostrae testimonium in lauacro, quā diabolo & pompae & angelis eius sint mancipata, scilicet per idololatriā. Commemorabimus origines singulorum, quibus incunabulis in seculo adoleuerint: exinde titulos quorundam, quibus nominibus nuncupentur: exinde apparatus, quibus superstitionibus instruantur: tum loca, quibus Praesidibus dicentur: tum artes, quibus auctoribus deputentur. Si quid ex his non ad idolum pertinuerit, id neque ad idololatriam, neque ad nostram cierationem pertinebit. [²³ De originibus quidem vt secretioribus & ignotis penes plures nostrorum altiūs, nec aliudē inuestigandum fuit, quā de instrumentis ethnicarum litterarum. ²⁴ Exstant auctores multi, qui super ista re commentarios ediderunt. Ab his Ludorum origo sic traditur. ²⁵ Lydos ex Asia transuenas in Hetruria confedisse, vt ²⁶ Timaeus refert, duce Tyrheno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Hetruria inter ceteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituunt. ²⁷ Inde Romani accersitos artifices mutuantur, tempus, enunciationem, ²⁸ vt ludi à Lydis vocarentur. ²⁹ Sed & si Varro ludos

TULLIANUS
 Annotati onibus
 MELLI
 A. V.
 16.

à ludo, id est à lusu interpretatur, ³⁰ sicut & Lupercos ludos appellabant, quòd ludendo
 discurrant: tamen cum lufum iuuenum & diebus festis, & templis, & religionibus reputat.
 Nihil iam de causa vocabuli, cum rei causa idololatria sit. Nam & ³¹ cum promiscue ludi
 Liberalia vocarentur, honorem Liberi patris manifestè sonabant. Libero enim à rusticis
 primò siebant ob beneficium quod ei adscribunt ³² pro demonstrata gratia vini. ³³ Exim-
 de ludi Consualia dicti, ³⁴ qui initio Neptunum honorabant. Eundè enim & Consulum vo-
 cabant. ³⁵ Dehinc Equiria Marti Romulus dixit: ³⁶ quaquam & Consualia Romulo de-
 fendunt, quòd ea Conso dicauerit Deo, vt volunt, consilij: eius scilicet, quo tunc Sabi-
 narum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Probù planè consilia,
 & ³⁷ nunc quoque apud ipsos Romanos iustum & licitum, ne dixerim penes Deum. Pacit
 etenim ad originis maculam, ne bonum existimes, quod initium à Malo accepit, ab impu-
 dentis violentiæ alio Deo, à ³⁸ fratricida institutore, à filio Martis: & nunc ³⁹ ara Conso
 illi in Circo defossa est ad primas metas sub terra, cum inscriptione huiusmodi, CONSULI
 CONSILIO, ⁴⁰ MARS DVELLO. ⁴¹ LARES COMITIO POTENTES. SACRIFICANT.
 apud eam nonis Iuliis ⁴² sacerdotes publici, xij. ⁴³ Kalen. Septembres ⁴⁴ flamen Quirina-
 lis, & virgines. Dehinc idem Romulus ⁴⁵ Ioui Feretrio ludos instituit in Tarpeio, ⁴⁶ quos
 Tarpeios dictos & Capitolinos Piso tradidit. ⁴⁷ Post hunc Numa Pompilius Marti & Ro-
 bigini fecit. Nam & Robiginis deam finxerunt. ⁴⁸ Dehinc Tullus Hostilius, ⁴⁹ Dehinc
 Ancus Martius, & ceteri quoque per ordinem. Et quibus idolis ludos instituerunt, positum
 est ⁵⁰ apud Suetonium Tranquillum, vel à quibus Tranquillum accepit. Sed hæc satis erit
 ad originis de idololatria reatum. [⁵¹ Accedit ad testimonium antiquitatis subsecuta

CAP. VI. De Titulis. posteritas, formam originis de titulis huius quoque temporis præferens, per quos signa-
 tum est cui idolo, & cui superstitioni vtriusque generis ludi notarentur, ⁵² Megalentes &

⁵³ Apollinares, item ⁵⁴ Cereales & ⁵⁵ Neptunales, & ⁵⁶ Latiarum, & ⁵⁷ Florales in commu-
 ne celebrantur: reliqui ludorum, de natalibus & solennitatibus regum, & publicis prope-
 ritatibus & ⁵⁸ municipalibus, fastis superstitionis causas originis habet. Inter quos etiam
 priuatorum memoriæ legataria editiones parentant, id quoque secundum institutionis an-
 tiquitatem. Nam & à primordio bifaria ludi censebantur, ⁵⁹ facti & funebres, id est diis Ne-
 tionum & mortuis. Sed de idololatria nihil differt apud nos sub quo nomine & titulo, dum
 ad eisdem spiritus perueniat, quibus renunciamus, licet mortuis, licet diis suis faciant. Pro-
 inde mortuis suis vt diis faciant, vna conditio partis vtriusque est, vna idololatria, vna re-
 nunciatio nostra aduersus idololatriam. [⁶⁰ Communis igitur origo ludorum vtriusque ge-

CAP. VII. De Apparatu. neris, communes & tituli, vt de communibus causis, proinde apparatus communes habet
 necesse est de reatu generali idololatriæ conditricis suæ. ⁶¹ Sed Circensium paulo pompe-
 tior suggestus, quibus proprie hoc nomen pompa, præcedit, quorum sit in semetipsa pro-
 bans, de ⁶² simulacrorum serie, de imaginum agmine, de ⁶³ curribus, de thenis, de ⁶⁴ arma-
 maxis, de sedibus, de coronis, de exuviis, quata præterea sacra, quanta sacrificia præcedit,
 intercedant, succedant, quot collegia, quot sacerdotia, quot officia moueantur, sciunt the-
 mines ⁶⁵ illius vrbis in qua demoniorum conuentus confedit. Ea si minore cura per promi-
 cias pro minoribus viribus administratur, tamen omnes vbi que Circenses illuc deputantur,
 vnde & petuntur, inde inquinantur, vnde sumuntur. Nam & riuius tenuis ex suo fonte,
 furculus modicus ex sua fronde, qualitatem originis continet. Viderit ambitio siue frange-
 litas eius quo Deum offendit: qualiscunque pompa Circi, & si pauca simulacra circūferat,
 in vno idololatria est: & si vnam thensam trahat, ⁶⁶ Iouis tamè plaustrum est: quæuis libe-

CAP. VIII. De Loco. lolatria fordide instructa, vel modicè locuples, splendida est censu criminis sui. [⁶⁷ Vnde
 de locis, secundum propositum exequar, ⁶⁸ Circus Soli principaliter consecratur: cuius
 ædes medio spatium, & effigies de fastigio ædis emicat, quòd non putauerint sub rebus
 consecrandum, quem in aperto habent. ⁶⁹ Quod spectaculum primum à Circe hæc
 tantur. Planè venefica eis vti que negotium gessit hoc, nomine quorum sacerdos etiam
 demoniis & angelis scilicet. Quot igitur in habitu loci ipsius idololatrias recognoscit,
 singula ornamenta Circi, singula templa sunt. ⁷⁰ Oua ⁷¹ honori Castorum adscribitur
 quillos ouo editos credendo de cygno Ioue non erubescunt. ⁷² Delphinos Neptuno vo-
 uent, ⁷³ columnas sessias à sementationibus, messias à messibus, tutelinas à tutelis fructuum
 sustinent. ante has tres aræ, trinis diis parent, magnis, potentibus, valentibus. hæc
 dem ⁷⁴ Samothracas existimant. ⁷⁵ Obelisci enormitas, vt Hermateles adfirmat, Soli pro-
 fitantur

A situta: scriptura eius, unde & census, de Ægypto superstitio est. Frigebat demonū concilium sine sua ⁷⁶ matre magna; ea ⁷⁷ itaque illic præsidet euripo. Confus (vt diximus) apud metas sub terra delitescit. ⁷⁸ Murtias quoque idolum fecit. Murtiam enim deam amoris volunt, cui in illa parte ædem vouere. Animaduerte Christiane, quot nomina immunda possederint Circum. Aliena est tibi religio, quam tot diaboli spiritus occupauerunt. de locis quidem locus est retractandi ad præueniendam quorundam interrogationem. Quid enim inquis, si alio in tempore Circū adiero, periclitabor de inquinamēto? Nulla est præscriptio de locis. Nam non sola ista conciliabula spectaculorum, sed etiā templa ipsa sine periculo disciplinæ adire seruus Dei potest vrgēte causā simplici dūtaxat, quæ non pertineat ad propriū eius loci negotiū vel officium. ⁷⁹ Ceterū & plateæ, & forū, & balneæ, & stabula, & ipsæ domus nostræ sine idolis omninō nō sunt; totum seculū satanas & angeli eius repleuerūt. Nō tamen quod in seculo sumus, à Deo excidimus, sed si quid de seculi criminibus atigerimus. ⁸⁰ Proinde si Capitolium, si Serapeum sacrificator & adorator intraero, à Deo excidam: quemadmodū Circum vel theatrum spectator. Loca nos non contaminat per se, sed quæ in locis fiunt, à quibus & ipsa loca cōtaminari altercati sumus: de contaminatis contaminamur. Propterea autem cōmemoramus quibus eiusmodi loca dicuntur, vt eorū demonstremus esse, quæ in his locis fiunt, quibus ipsa loca dicuntur.

[⁸¹ Nunc de artificio quo Circenses exhibentur. ⁸² Res equestris retrō simplex de dorso agebatur, & vtique communis vsus reus non erat. Sed cū ad ludos coactus est, transit à Deo munere ad dæmoniorum officia. ⁸³ Itaque Castori & Polluci deputatur hæc species, quibus equos à Mercurio distributos Stesichorus docet. ⁸⁴ Sed & Neptunus equestris est, quæ Græci *ἰπποδρόμιον* appellant. De ⁸⁵ iugo verò quadrigas soli, bigas lunæ sanxerunt. Sed &

⁸⁶ *Primus Eriethonius curvus & quatuor ausus*
Iungere equos, rapidusque votis insistere victor.

Eriethonius Mineræ & Vulcani filius, & quidem de caduca in terram libidine, portetum est dæmonicū, imō diabolus ipse, nō coluber. Si verò ⁸⁷ Trochilus Argiuus auctor est currus, ⁸⁸ primò Iunoni id opus suū dedicauit. Si Romæ Romulus quadrigā primus ostendit, puto & ipse inter idola consecratus, si ⁸⁹ idem est Quirinus. Talibus auctoribus quadrigæ productæ, meritò & aurigis coloribus idololatriæ vestierunt, & ab initio duo soli fuerunt, ⁹⁰ albus & rufus. Albus hyemi, ob niues candidas: rufus æstati, ob solis ruborē voti erāt. Sed postea tam voluptate, quàm superstitione prouecta, ⁹¹ rufus alij Marti, alij ⁹² albū Zephyris consecrauerūt: ⁹³ Prafinum verò terræ matri vel verno: Venetum cælo & mari, vel autumno. Cū autē omnis species idololatriæ damnata sit à Deo, vtique etiā illa damnatur, quæ elementis mundialibus profanatur. [⁹⁴ Transeamus ad scenicas res, quarū & originē communem, & titulos pares secundum ipsam ab initio ludorū appellatiōē & ad ministratiōē coniunctam cū re equestris iam ostendimus. Apparatus etiā ex ea parte con-

C A P. I X.
De arte
Circi.

C A P. X.
De Theatro, & artibus Scenicis.

fortes, quæ ad scenam spectat: nam à templis & aris, & illa ⁹⁵ infelicitate thuris & sanguinis ⁹⁶ inter tibias & tubas itur, duobus inquinatissimis arbitris, funerū & sacrorum, ⁹⁷ designatore & haruspice. Ita cū de originibus ludorum ad Circenses transimus, inde nunc ad scenicos ludos dirigimus, à loci vitio. ⁹⁸ Theatrum propriè sacrarium Veneris est. Hoc denique modo id genus operis in seculo euasit. ⁹⁹ Nam sæpè censores renascentia cū maximè theatra destruebant, moribus consulentes, quorum scilicet periculū ingens de lasciuia prouidebant, vt iam hinc ethnicis in testimonium cedat sententia ipsorum nobiscum faciens, & nobis in exaggeratiōē disciplinæ etiam humanæ prerogatiua. ¹⁰⁰ Itaque Pompeius Magnus solo theatro suo minor, cū illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriæ suæ censoriā animaduersionem, ¹⁰¹ Veneris ædem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrū, sed Veneris templum nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita damnatum & damnandum opus templi titulo prætexuit, & disciplinam superstitione delusit. sed Veneri & Libero conuenit. Duo ista dæmonia conspirata & coniurata inter se sunt, ebrietatis & libidinis. Itaque theatrum Veneris, Liberi quoque domus est. Nam & alios ludos scenicos Liberalia propriè vocabant, præter quàm Libero deuotos, ¹⁰² quod sunt Dionysia penes Græcos, etiam à Libero institutos. Et est planè in artibus quoque scenicis Liberi & Veneris patrocinium, quæ priuata & propria sunt scenæ, de gestu & corporis fluxu. Nam mollitiā Veneri & Libero immolant: illi per sexum, illi per fluxum, dissoluti.

¹⁰³ Quæ verò voce & modis & organis & lytris transiguntur, ¹⁰⁴ Apollines & Musas & Mi-

A oculis & aures ab ¹³² idolothytis & necrothytis voluptatibus abstinemus, quæ non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu & anima digeruntur: quorum munditia magis ad Deum pertinet, quam intestinorum. [¹³³ Nunc interposito nosse de idololatria, quod solum subiectum sufficere deberet ad abdicationem spectaculorum, alia iam ratione tractemus ex abundantia: propter eos maximè qui sibi blandiuntur, quod non nominatim abstinentia ista præscripta sit, quasi parum etiam de spectaculis pronuncietur, cum ¹³⁴ concupiscentiæ seculi damnantur. Nam sicut pecuniæ, vel dignitatis, vel gulæ, vel libidinis, vel gloriæ: ita & voluptatis concupiscentia est. Species autem voluptatis etiam spectacula (opinor) generaliter ¹³⁵ nominatæ concupiscentiæ continent in se & voluptates: hæc generaliter intellectæ voluptates specialiter & in spectacula differuntur. Ceterum retulimus supra de locorum conditione, quod non per semetipsa nos inquinant, sed per ea quæ illic geruntur, per quæ simul inquinamentum combiberint, tunc & in alteros respuunt. [¹³⁶ Viderit ergo, vt diximus, principalis titulus idololatriæ, reliquas rerum ipsarum qualitates contrariis omnes feramus. ¹³⁷ Deus præcepit spiritum sanctum, vt potè pro naturæ suæ bono tenerem & delicatum, tranquillitate & lenitate, & quiete & pacate tractare, non furore, non bile, non ira, non dolore inquietare. Huic quomodo cum spectaculis poterit convenire? Omne enim spectaculum sine concussionem spiritus non est. Vbi enim voluptas, ibi & studium, per quod scilicet voluptas sapit. Vbi studium, ibi & æmulatio, per quam studium sapit. Porro & vbi æmulatio, ibi & furor & bilis, & ira & dolor, & cetera ex his quæ cum his non competunt disciplinæ. Nam & si qui moderate & probè spectaculis fruuntur, pro dignitatis vel ætatis, vel etiam naturæ suæ conditione: non tamen immobilis animi est sine tacita spiritus passione. Nemo ad voluptatem venit sine adfectu, nemo adfectum sine casibus suis patitur. Ipsi ¹³⁹ casus incitamenta sunt adfectus. Ceterum si cessat adfectus, nulla est voluptas, & est reus iam ille vanitatis eò conueniens, vbi nihil consequitur. Puto autem etiam vanitas extranea est nobis. Quid quod & ipse se iudicat inter eos positus, quorum se similem nolens utique detestatorem confitetur? Nobis satis non est, si ipsi nihil tale faciamus, nisi & talia facientibus nõ conferamur. Si furem, inquit, videbas, concurrebas cum eo. Vtinam ne in seculo quidem simul cum illis moraremur: sed tamen in secularibus separamur, quia seculum Dei est, secularia autem diaboli. [¹⁴⁰ Cum ergo furor interdicitur nobis, ab omni spectaculo auferimur, etiam in Circo, vbi propriè furor præsidet. Aspice populum ad id spectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuosum, iam cæcum, ¹⁴¹ iam de sponsonibus concitatum. ¹⁴² Tardus est illi Prætor, semper oculi in vrna eius cum fortibus volutantur. Dehinc ad signum anxij pendunt, vnus dementia vna vox est. Cognosce dementia de vanitate: Miste ¹⁴³ dicunt, & nunciant inuicem quod simul ab omnibus visum est. Teneo testimonium cæcitatibus, non vident missum quid sit, mappam putant: sed est diaboli ab alto præcipitati figura. Ex eo itaque itur in furias & animos & discordias, & quidquid non licet sacerdotibus pacis. Inde maledicta, conuicia sine iustitia, odij etiam suffragia sine merito amoris. Quid enim consecuturi suum illic agunt, qui sui non sunt? nisi forte hoc solum, per quod sui non sunt: de aliena infelicitate contristantur, de aliena foelicitate lætantur. Quidquid optant, quidquid abominantur, extraneum ab illis est, ita & amor apud illos ociosus, & odium iniustum. Et forsitan sine causa amare liceat, quam sine causa odisse. Deus certè etiam cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligi iubet. Deus etiam cum causa maledicere non sinit, qui maledicentes benedici præcipit. Sed Circo quid amarius, vbi ne ¹⁴⁴ principibus quidem aut ciuibus suis parcunt? Si quid horum quibus Circus furit, ¹⁴⁵ aliubi competit sanctis, etiam in Circo licebit. Si verò nusquam, ideo nec in Circo. [¹⁴⁶ Similiter impudicitiam omnem amoliri iubemur. Hoc igitur modo etiam à theatro separamur, quod est priuatum consistorium impudicitia, vbi nihil probatur, quam quod alibi non probatur. Ita summa gratia eius de spurcicia plurimum concinnata est, ¹⁴⁷ quam Atellanus gesticator, ¹⁴⁸ quam Mimus etiam per mulieres representat sexum pudoris exterminans, vt facilius domi quam in scena erubescant. Quam ¹⁴⁹ denique Pantomimus à pueritia patitur in corpore, vt artifex esse possit. Ipsa etiã prostibula publicæ libidinis hostiæ in scena proferuntur, plus miseræ in præsentia feminarum, quibus solis latebant, perque omnis ætatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, ¹⁵⁰ stipes, elogium, etiam quibus opus non est, prædicatur. Taceo de reliquis, ea quæ in tenebris & in speluncis suis delitescere decebat, ne diem cõtaminarent. Erubescat

CAP. XIII.

1. Io. 2.

CAP. XV.

Ephes. 4.

1. Jo. 4.9.

CAP. XVI.

Matth. 5.

Marc. 7.

Rom. 13.

CAP. XVII.

TULLIANUS
 Annotati onibus
 MELLI
 A. V.
 16.

A dorem in faciem omnium intentet. & qui filia virginis ab omni spurco verbo aures tuetur, ipse eam in theatrum ad illas voces gestulationesque deducat, & qui in plateis litteram manu agentem aut compefcit, aut detestatur, idem in stadio grauioribus pugnis suffragium ferat. Et qui ad cadauer hominis communi lege defuncti exhorret, idem in amphitheatro derosa & dissipata, & in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incumbat. Imò qui propter homicidæ pœnam probandam ad spectaculum veniat, idem ¹⁶⁸ gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellat inuitum. Et qui insigniori cuique homicidæ leonem poscit, idem gladiatori atroci ¹⁶⁹ petat rudem, & pileum præmium conferat. Illum verò confectum etiam amoris spectaculo repetat, libentius recognoscens de proximo, quem voluit occidere de longinquo, tanto durior si noluit. [¹⁷⁰ Quid mirum de inæquata ista hominum miscentium & commutantium statum boni & mali per inconstantiam sensus & iudicij varietate? ¹⁷¹ Etenim ipsi auctores & administratores spectaculorum, quadrigarios, scenicos, xyfticos, harenarios illos amatissimos, quibus viles animas scœminæ, aut illi etiam corpora sua substernunt, propter quos in ea committunt, quæ reprehendunt, ex eadem parte quam magnificiunt, deponunt, & deminuunt, imò ¹⁷² manifestè damnant ignominia & ¹⁷³ capitis minutione, ¹⁷⁴ arcètes curia, rostris, senatu, equite, ceterisque honoribus omnibus simul ac ornamentis. Quibus quanta peruersitas. Amant quos multant, depreciant quos probant. Artem magnificiunt, artificem notant. Quale iudicium est, vt ob ea quis offuscetur, per quæ promeretur? Imò quanta confessio est malæ rei, quarum auctores, quum acceptissimi sint, sine nota non sunt. [¹⁷⁵ Quum igitur humana recordatio etiam obstrepente gratia voluptatis damnandos eos cenfeat ademptis bonis dignitatum in quendam scopulum famositatis, quanto magis diuina iustitia in eiusmodi artifices animaduertit: An Deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuum, vt sacerdos coroaatus, vel ¹⁷⁶ coloratus vt leno, quem curru rapiendum diabolus aduersus Hellam exornauit? Placebit & ille, qui ¹⁷⁷ vultus suos nouacula mutat infidelis erga faciem suam, ¹⁷⁸ quam non contentus Saturno & Isidi & Libero proximam facere, insuper ¹⁷⁹ contumeliis alaparum sic obicit, quasi de præcepto Domini ludat? Docet scilicet & diabolus verberandam maxillam patienter offerre: ¹⁸⁰ Sic & tragædos cothurnis extulit, quia nemo potest adicere cubitum vnum ad staturam suam, mendacem facere vult Christum. Iam ¹⁸¹ verò ipsum opus personarum, quæro an Deo placeat, qui omnem similitudinem verat fieri, quanto magis imaginis suæ. Non amat falsum auctor veritatis: adulerium est apud illum omne quod fingitur. Proinde vocem sexus, ætates mentientem, amores, iras, gemitus, lacrymas adscuerantem non probabit, qui omnem hypocrisim damnat. Ceterum cum in lege præscribit, ¹⁸² maledictum esse qui muliebribus vestietur, quid de Pantomimo iudicabit, qui etiam muliebribus curatur? Sanè & ille artifex pugnorum impunitus ibit: Tales enim cicatrices castuum, & callos pugnorum, & ¹⁸³ aurium fungos à Deo cum suo plasmate accepit. Ideò illi oculos Deus plasmavit, vt vapulando deficiant. Taceo de illo, qui hominem leoni præ se opponit, ne parum sit homicida, quàm qui eundem postmodum iugulat. [¹⁸⁴ Quot adhuc modis perorabimus, nihil ex his quæ spectaculis deputantur, placitum Deo esse, aut congruens Dei seruis, quod Domino placitum non sit, si omnia propter diabolum instituta, & ex diaboli rebus instructa monstrauimus: nihil enim non diaboli est, quidquid Dei non est, vel Deo displicet: hoc erit pompa diaboli, ¹⁸⁵ aduersus quam in signaculo fidei eieramus. Quod autem eieramus, neque factò, neque dictò, neque visu, neque prospectu participare debemus. Ceterum nõnne eieramus & rescindimus signaculum, rescindendo testationem eius? Nūquid ergo superest vt ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi iam nobis renunciant, an liceat Christianis spectaculo vti. Atquin hinc vel maximè intelligunt factum Christianum, de repudio spectaculorum. Itaque negat manifestè, qui per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in huiusmodi homine? nemo in castra hostium transit, nisi protectis armis suis, nisi desitutis signis & sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire. [¹⁸⁶ An ille recogitabit eo tempore de Deo, positus illic vbi nihil est de Deo? pacem opinor habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam edificet, attonitus in mimos. Imò in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quàm ipse ille mulierum & virorum accuratio cultus: ipsa consensio, ipsa in fauoribus aut conspiratio aut dissensio inter se de commercio ¹⁸⁷ scintillas libidinum conflagellant. Nemo denique in

CAP. XXII.

CA. XXIII.

Math. 6.

Luc. 12.

Exod. 20.

Deut. 22.

CA. XXIII

CAP. XXV.

TULLIANUS
 Annotati onibus
 MELI
 A. V.
 16.

spectaculo incundo prius cogitat, nisi videri & videre. Sed tragædo vociferante exclama-
 tiones ille alicuius propheta retractabit. Inter effeminationis modos Psalmū secum cō-
 miniscetur, & cum athletæ agent, ille dicturus est repercutiendum non esse; poterit & de
 misericordia moueri defixus in morsus vrsorum, & ¹⁸⁸ spongias retiariorum. Auertat
 Deus à suis tantam voluptatis exitiosæ cupiditatem. Quale est enim de ecclesia Dei in
 diaboli ecclesiam tendere? de ¹⁸⁹ cælo (quod aiunt) in cœnum? illas ¹⁹⁰ manus quas ad
 Dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ¹⁹¹ ore quo Amen
 in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, eis ^{210/215} alij omninò dicere ni-
 si Deo Christo? [Cur ¹⁹² ergo non eiusmodi etiam dæmonii penetrabiles fiant? Nam
 & exemplum accidit Domino teste, eius mulieris quæ theatrum adiit, & inde cum da-
 monio rediit. ¹⁹³ Itaque in exorcismo cum oneraretur immundus spiritus, quòd aulus
 esset fidelem adgredi: constanter & iustissimè quidem (inquit) feci, in meo eam inueni.
 Constat & alij linteum in somnis ostensum eius diei nocte, qua tragædum audierat, cum
 exprobratione nominato tragædo, nec vltra quintum diem eam mulierem in seculo fuisse.
 Quo utiq; & alia documenta cesserunt de his qui cum diabolo apud spectacula cōmu-
 nicando à Domino exciderunt. Nemo enim potest duobus dominis seruire. Quid luci
 cum tenebris? quid ¹⁹⁴ vitæ & mortis? [¹⁹⁵ Odisse debemus istos conuentus & cœtus
 ethnicorum, vel quòd illic nomen Dei blasphematur, illic ¹⁹⁶ quotidiani in nos leones
 exposculantur, inde persecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur. Quid fa-
 cies in illo suffragiorum impiorum æstuario deprehensus, non quasi aliquid illic pati pos-
 sis ab hominibus, nemo te cognoscit Christianum, sed recogita quid de te fiat in cælo.
 Dubitas enim illo momento, quo in diaboli ecclesia fueris, omnes angelos prospicere de
 cælo, & singulos denotare, quis blasphemiam dixerit, quis audierit, quis linguam, quis
 aures diabolo aduersus Deum administauerit? Non ergo fugies sedilia hostium Christi,
 illā cathedrā pestilentiarum, ipsūque aërem qui desuper incubat, scelestis vocibus con-
 stupratum? Sint dulcia licet & grata & simplicia, etiam honesta quædam. Nemo venenum
 temperat felle & elleboro, sed conditis pulmentis & ¹⁹⁷ benè saporatis, & plurimum dū-
 cibis id mali iniicit: ita & diabolus letale quo conficit, rebus Dei gratissimis & acceptis-
 simis imbut. omnia illic seu fortia, seu honesta, seu sonora, seu canora, seu subtilia, pre-
 inde habe ac si stillicidia mellis de ¹⁹⁸ libacunculo venenato: nec tanti gulam facias vo-
 luptatis, quanti periculum. [¹⁹⁹ Per suauitatem faginentur eiusmodi dulcibus conuentus
 sui, & loca & tempora & inuitator ipsorum est. Nostræ cœnæ, nostræ nuptiæ, nondum
 sunt, non possum cum illis discumbere, quia nec illi nobiscum. Vicibus disposita res est.
 Nunc illi latantur, nos consistamur. Seculum (inquit) gaudebit, vos tristes eritis. Le-
 geamus ergo dum ethnici gaudent, vt quum lugere cœperint, gaudeamus, ne pariter
 nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Christiane, si & in seculo
 voluptatē concupiscis, immò ²⁰⁰ nimium stultus, si hoc existimas voluptatem. ²⁰¹ Philoso-
 phi quidē hoc nomen quieti & tranquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea auocantur, in ea
 etiā gloriantur. Tu mihi ²⁰² metas & scenas & puluerē & harenas suspiras. Dicas velim. Nisi
 possumus viuere sine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod est aliud
 votum nostrum, quàm quod & Apostoli, exire de seculo, & recipi apud Dominum? Har-
 voluptas, vbi & votum. [²⁰³ Iam nunc si putas delectamentis exigere spatium hoc, quod
 tam ingratus es, vt tot & tales voluptates à Deo contributas tibi satis non habeas, neque
 recognoscas? Quid enim errorum cognitio, quàm tantorum retrò criminum veni-
 quæ maior voluptas, quàm fastidium ipsius voluptatis, quàm seculi totius contemptus,
 quàm vera libertas, quàm conscientia integra, quàm vita sufficiens, quàm mortis timor,
 nullus, ²⁰⁵ quòd calcas deos Nationum, quòd dæmonia expellis, quòd medicinas facis,
 quòd reuelationes petis, quòd Deo viuis? Hæ voluptates, hæ spectacula Christiano-
 rum, sancta, perpetua, gratuita: in ²⁰⁶ his tibi ludos Circenses interpretare, curtus seculi
 intuere, tempora labentia dinumera, metas consummationis expecta, societates Eccle-
 siarum defende, ad signum Dei suscitare, ad tubam angeli erigere, ad martyrii palma-
 gloriare. Si ²⁰⁷ scenicæ doctrinæ delectant, satis nobis litterarum est, satis veritatis, non
 satis sententiarum, satis etiam canticorum, satis vocum, nec fabulæ, sed veritates, non
 strophæ, sed simplicitates. Vis ²⁰⁸ & pugillatus & luctatus? præstò sunt, non parua
 multa. Aspice impudicitiam deiectam à castitate, perfidiam celsam à fide, scurriliam à mo-
 destia.

A ferocordia contusam, petulantiam à modestia obumbratam, & tales sunt apud nos agones, in quibus ipsi coronamur. Vis autem & sanguinis aliquid habes Christi. [210] Quale autem spectaculum in proximo est aduentus Domini iam indubitati, iam superbi, iam triumphantis? Quae illa exultatio angelorum, quae gloria resurgentium sanctorum? quale regnum exinde iustorum? qualis ciuitas noua Hierusalem? At enim supersunt alia spectacula, ille vltimus & perpetuus iudicij dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta seculi vetustas, & tot eius natiuitates vno igni haurientur. Quae tunc spectaculi latitudo? quid admirer? quid rideam? vbi gaudeam, vbi exultem, spectans tot ac tantos Reges, qui in caelum recepti nuntiabantur, cum ipso Ioue & ipsis suis testibus in imis tenebris congemiscetes? item Praesides, persecutores Domini, liquescentes? quos praeterea sapientes illos Philosophos coram discipulis suis vna conflagrantibus erubescetes, quibus nihil ad Deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas, aut non in pristina corpora redituras adfirmabant, etiam poetas non ad Rhadamanti, nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitanter: Tunc magis tragœdi audiendi, magis scilicet vocales in sua propria calamitate. Tunc histriones cognoscendi solutiores multo per ignem: tunc spectandus auriga, in flammae rota totus rubens: tunc xystici contemplandi non in gymnasiis, sed in igne iaculati, nisi quod nec tunc quidem illos velim visos, vt qui malim ad eos potius conspectum insatiabilem conferre, qui in Dominum defœuerunt. Hic est ille (dicam) fabri aut quaestuarij filius, sabbati destructor, Samarites & demonium habens. Hic est quem à Iuda redemistis, hic est ille arundine & colaphis diuerberatus, sputamentis dedecoratus, felle & aceto potatus. Hic est quem clam discentes subripuerunt, vt resurrexisset dicatur, vel hortulanus detraxit, ne lactuca sua frequentia commentium læderentur. Vt talia spectes, vt talibus exultes, quis tibi Praetor aut Consul, aut Quaestor, aut sacerdos de sua liberalitate praestabit? & tamen haec iam quodammodo habemus per fidem spiritu imaginante representata. Ceterum qualia illa sunt quae nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt? Credo, Circo & vtraque caeca & omni stadio gratiora.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRVM DE SPECTACVLIS.

I. DE SPECTACVLIS. Vti ne Sapius infra eadem repetenda sint, initio tum de his quae Spectaculis omnibus communia sunt, tum de Spectaculorum varijs generibus praefari visum est operae pretium, quo fiet, vt reliqua ei fiant dilucidiora, qui hac memoriae suae incultauerit. Imprimis autem Auctori sunt eadem Spectacula, Ludi, Certamina, in genere. Deinde ad omni generis Spectacula referuntur quae cap. v. vij. vij. & viij. tractat de Ludorum Origine, Titulis, Apparatu, & Locis. Item ad omnia generatim pertinet, quae c. xiiij. impugnat, concupiscentia, vel pecuniae, vel dignitatis, vel gulae, vel libidinis, vel gloriae aut voluptatis. Praeterea illud cap. 15. vbi voluptas est, ibi & studium; vbi studium, ibi & aemulatio; porro vbi aemulatio, ibi & furor, & bilis, & ira, & dolor; denique (vti addit cap. sequ.) amor ociosus, & odium iniustum.

Atqui quatuor genera Spectaculorum improbantur, non à Tertulliano tantum, sed & à BB. Cypriano, Epiphano, Isidoro et Hieronymo; nempe Ludi Circenses in Circo, Artes scenicae in theatro, Agones in stadio, & Munera, venationes, seu gladiatorij Ludi in Amphitheatro. De quibus quidem singulis Tertullianus, singulariter eadem ordine tractat c. ix. x. xi. & xij.

& rursus xvi. xvii. xviii. ac xix. Verum alibi quicquid in illis quatuor fieri solet, vna quidem serie & eade serie coniungit, exceptis tribus locis, quos ad eundem ordinem reduximus, idque non modo in hoc libro, sed & in Apologetico, & lib. ad Martyr. ac adu. Marcionem, quos hic adnotandos duximus, quia magnopere ad intellectum totius libri faciunt. Locis sunt isti libri huius c. 2. Circu (inquit) verbi gratia, vocis suauitates, vires corporis, & leonem. Cap. 3. Non in Circu ibi, non in theatrum; Agonem, munus non spectabis. Cap. 20. Nunquid ergo extra limites Circi furori studemus, extra cardines theatri impudicitia, insolentia extra stadium, immisericordiae extra Amphitheatrum? Cap. 21. Sic ergo euenit, vt in Circo totum pudorem in faciem omnium intenter, filiam in theatrum ad voces gestulationesque deducat; in stadio grauioribus pugnis suffragium ferat; in Amphitheatro derosa & dispersa, & in suo sanguine squalentia corpora patientiss. oculis desuper incumbat. Cap. 22. Quadrigarios scenicos, xysticos, harenarios. Cap. 23. An Deo placebit Auriga curtu rapiendus? sic & Tragædos cothurnis extulit, sane & ille artifex pugnorum illesus abibat: taceo de illo qui hominem leoni praese opponit. Cap. 25. pascere

TULLIANUS
Annotati omnibus
PAMELII
A. V.
16.

nerfas urbes prohibita fit Dominico diebus, & Feftris Na- talis, ac Epiphania Domini, Pascha item, & per totam Pentecosten l. Dominico, de Spectaculis in Cod. Theodof. que data est Kalend. Februarij, Constantinopoli, Theodof. xi. & Valentiniano Cafar. Caff. vti recte ante me adnotauit quisquis Auctor est libri Obferuationum diuini & humani iuris, a quo non parum hac in re me adiutum ingenue fateor. Qui interim recte & illud adnotauit Constantinopoli poftca inoleuiffe Ludos illos Gladiatorios, ex eo quod exftet lex vlt. Cod. De feris, qua Zeno Imperator interdicit (non simpliciter, fed Domini- co dumtaxat die) Scenam Theatralem, Circenfe certamen, & ferarum lacrymofa Spectacula. Ego vero

exiftimo aut non permiffa nifi de Maleficijs, qui ad beftias fubinde condemnabantur, aut certe non nifi ferarum in- ter fe certamina, que tamen fubinde lacrymofa facta funt, fiquando (vt Tertulliani verbis vtar lib. ad Mar- tyras) feræ in medijs ciuitatibus elapfe caueis, ho- mines deuorauerunt. Certe etiam Circenfe, aut ali- quod aliud Spectaculum Dominico die fieri interdiftum eft 6. Synodi in Trullo celebrate, can. 66. Quod vtrinam etiamnum obferuaretur, quum videamus plerumque Dominicis & Feftris diebus Spectacula exhiberi, nec mo- do Comediarum aut Tragediarum veteru honeftiorum dramata, fed & lubrica fubinde & pudenda, etiam ad mediam noctem vfque.

Ceterum poft absolutas dudum huius libri Adnotationes, vti Lector æquus facile colliget, tandem naftus Circi Maximi descriptionem Romæ à Bolognino Zalterio formis editam, auctore Pyrrho Ligorio Piftore Neapolitano, eandem à nobis fubinde calligatam nouis formis excufam, in Lecto- rum gratiam fimul edi, & superiori folio adiungi iufimus.

CAP. I.

2. Qui ftatus fidei, quæ ratio veritatis, &c.] Prater Prefatiumculam quandam hoc caput hanc me- ritur infcriptionem: De refponfo ad duo ethni- corum argumenta pro Spectaculis. Atqui feri- ptum hunc librum non ad iam Chriftianos tantum, fed & Catechumenos, quos Auctor Audientes folet nun- cupare, patet tum ex verbis iftis: Dei ferui cognofci- te, qui maxime ad Deum acceditis, quæ ad Cate- chumenos, tum ex illis: recognofcite qui iam ac- ceffiffite vos teftificari & confefsi eftis, quod ad iam Baptizatos, qui fidei reftificationem in Baptifmo red- diderant, pertinet, vti in fra l. de Baptifmo Latius.

3. faluo erga Deum metu & honore.] Hoc ip- fum argumentum in caufa fimili dilutum reperire eft lib. de Penitent. cap. 5. Quantum autem preftiterit Celenus, vel ex hoc loco licet deprehendere, vbi recte legit; nec vero Deum offendi, pro: nec verbo; & qua, pro: quo. item paulo poft: definita, pro: de- fcripta.

4. ad hanc obftinationem.] Familiaris eft Aucto- ri vox obftinatio in bona parte, pro conftantia, ficuti & apud Tacitum l. 19. obftinatio fidei, quare non pla- cet quod paulo poft pro: obftinatio difciplinæ, MS. co- dex Anglicus habeat: obferuatio. Atqui ex coniectu- ra Latini legitimus: quam iam fuperuacuum fibi fec- ciant, pro: fuperuacuum.

CAP. II.

5. Iam vero nemo eft, &c.] Titulum fimilem huic capiti dedimus: De tertio ethnicorum argumento, quod ideo permiffa funt Spectacula, quia ex re- bus conftent à Deo inftituti & homini adtribu- ti. Quod in fimili iterum foluit Auctor infra l. de Ha- bitu muliebri, haud procul à fine, quem admodum ex ver- bis fuprà in Argumento allegatis conftat.

6. Leonem.] Auctor loco citato Pantheram re- cenfet, pro eo quod hic leonem; non enim leones duntaxat, fed & Pantheras omnis generis in Amphi- theatrum adduci ad venationem folitas ex Plinio mani- feftum eft, hift. nat. lib. 8. cap. 16. & 17. Leonum (inquit) plurimum pugnam princeps Roma dedit Q. Scæ- uola Piftilius in Curuli Adilitate. Centrum autem in- batorum primus omnium L. Sylla, qui poftca Dictator fuit,

in Pratura. Poft eum Pompeius Magnus in Circu DC. in- iis lubatorum CCCXV. Cafar Dictator DCCC. Vbi certe Circus pro Amphitheatro Pompeij accipiendus, de quo in- fra. De Pantheris vero Senatusconfultum (inquit) vetus fuit, ne liceret Africanas in Italiam aduehere. Contra hoc tulit ad populum Cn. Aufidius Tribunus plebis, permisit- que Circenfium gratia importare. Primus autem Scæurus Adilitate fua varias CL. vniuerfis dedit; dein Pompeius Magnus CCCCX. Diuus Auguftus CCCCXX.

7. inimicum Dei.] Sic ex MS. cod. pro: Deo; nam Tertullianicum effe, vt Adiectiua cum Genitiuo cõftituit, adnotauimus vlt. c. l. de Patric. et mox idipfum etiã in ex- cufis legitur. Ex quo etiam reftitui: neque cultoribus Dei vitandũ, pro eo quod corruptiff. legebatur putadũ.

8. ab hac fefta.] Rurſum in bonam partem accipitur fefta pro Chriftiana religione.

9. voluptatem etiam fapiens vt tantam non contemnit.] Locus obſcurus & fortassis corruptus, quia Lactantius vbi fuprà, tum ex Cicero in Catone maiore, tum aliunde, adſtruit Philoſophos voluptatem oculorũ fuſtuliffe, dicentes multo præclarior effe cælum, quàm cæl- lara intueri; ad quod etiam Spectaculum adhortatur B. Cyprianus vlt. c. lib. de Spectac.

10. Deum effe vniuerſitatis conditorem.] Zeno- nis & aliorum Philoſophorum ſententias hac de re vi- dere effe apud Iuſtinum Martyrem, Apol. 2. & Anaxa- goram euſdem argumenti l. Item fuprà Apol. c. 21. qui v- niuerſitatis artificem & factitatorẽ Deum ſeu R- gationem dicunt, de quo Latius Lat. l. 4. verbis ibidem cita- tis, n. 310. & 311. Pro eo autem quod erat: quæ fit æmula ex diuerſo, legitimus, & melius, quis fit æmulus, quia mox ſequitur: aduerſarium, & interpolatorem, & poſtea: æmulum.

11. magicis deuinctionibus.] Deuinctiones acci- pi pro ligaturis, de quibus Latius l. de Anima. Et hic vero pulchra effe Celenij caſtigatio: in hominis necẽ Auctor, pro: in necẽ effe auctor. Ex MS. paulo poſt lego: flagitio- rum actor, pro: auctor; neque enim homo, ſed Diabo- lus interpolator illorum effe auctor.

12. gulam ad gulæ crimen.] Gulæ crimen ſolum- modo Eccleſiaſticiſ notum pro gulæ intemperãtia ſeu gu- loſitate, prophãtis non item. Similiter dixit l. de Teſtibus: Adam ſalutem gula vendidit, & l. x. adu. Marc. co- Z

TULLIANUS
Annotati omnibus
MELI,
A. V.
16.

mitibus gulae, libidini scilicet atque luxuria. Sine autem legas gulae satietatem cum excusis, siue societatem cum MS. perinde est.

13. aut spiritus ideò in situs corpori. Videtur hoc pertinere ad eius errorem de anima traduce, de quo inter Prolegomena.

14. non in exitum operi constat condidisse quae damnat. Locum adnotandum contra Caluinum, qui Instit. l. 3. c. 22. 23. & 24. asseruit, quod Deus creauit maximam partem mundi ad damnationem & perditionem simplici decreto voluntatis suae, quemadmodum ipsi ab Hebraeis obiectum est. Verum de hoc latius de Habitu virginu. Hic sufficit quod subiungit: quando haec sit tota ratio damnationis, peruersa administratio conditionis à conditis. Legimus autem neque mirari neque dubitare, ex coniectura Ioan. Harrisii Angli, pro: dubitari, & cum Gagneo: illa vis interpolatoris & amulatorensis angeli ab initio de integritate deiecerit, pro eo quod irrepserat: illi interpolatoris, &c. deiecerint.

CAP. III.

15. Hac conscientia instructi, &c.] Caput hoc inscriptissimum. Quod etsi non expresse, tacite saltem in Scripturis spectacula prohibeantur. In quo Auctorem imitatur B. Cyprianus, l. de Spectaculis, c. 1. & Chrysostomus, hom. 62. ad populum Antiochiae, ubi de Spectaculis interpretatur illud Psalmi premi: Felix qui non abiit in concilium impiorum, &c.

16. ad nostrorum detractatus.] similiter l. Ad uxorem 2. detractata & exerta sententia est; ubi Rhenanus: Noyus (inquit) huius verbi usus: detractio. Sic & de Virginis, velandis: Nec detractamus, quare non & puerum nominari. Compositum pro simplici. Atque legimus iterum cum Gagneo: ad hanc abdicacionem spectaculorum, pro: ab hac abdicacione. Est autem etiam haec Iureconsultorum vox.

17. Non occides, non idolum coles, &c.] Non sicut hic ordinis curiusus Auctor; nam aliqui eporteret coniungere, sicuti alibi facit: Non occides, non adulterium, non fraudem facies, & proponere illud: Non idolum coles, quod ipsum Paraphrasis citat. Verum de his latius alicubi adu. Marc.

18. Vias enim vocat cardines balteorum per ambitum, &c.] Facit ad huius loci intellectum quod habet Nonius Marcellus. Neuro (inquit) genere nepe, Varro rerum diuinarum l. 11. Tragica vincula Baltea sunt. Aetium Sida. & Ge. Alex. lib. 3. Aetioribus manuleis, baltea, macher. a. Dicit itaque Auctor vias vocari cardines, id est quae patebat ingressus, balteorum siue singulorum è corio bullis ornatorum (nam ita balteum desinit idem Varro l. 4. de ling. Lat.) quibus theatrum concludebatur. Alludere autem videtur ad Theatra duo pensilia C. Curionis, quae (teste Plinio hist. natur. l. 3. c. 10.) fecit amplissima ex ligno cardinum singulorum, versatili suspensa libramento. In quibus utriusque antemeridiano ludorum spectaculo edito inter se amersis, ne iniucè obstitereprenscaena, et repente circumactis ut contra starent; postremo id die descendentes tabulis & cornibus inter se coeuntibus faciebat Amphitheatrum, & Gladiatorum spectacula edebat; ipsum magis auctoratum populum Romanum circumferens. Quod enim mireretur quisque in hoc primum: inuentorem, an inuentum; artificem, an auctorem; autem aliquem hoc excoritare, an suscipere; parere, an iubere? Super omnia erit populi furor, sedere ausi tam infida instabilique sede, & paulopost. Ecce populus Romanus uniuersus velut duo-

bus nauigium impostum binis cardinibus sustinetur: & scipsum depugnans spectat, periturus, mouente aliquo laxatis machinis. Varians (inquit paulopost) hanc suam magnificentiam festis turbatisque cardinibus, & Amphitheatri forma custodita, nonisimo die duabus per medium senis Athletas edidit, rapisque econtrario repente pulpitis, eodem die victores è Gladiatoribus suis produxit. Vide infra cap. 8. num. 68. verba Casiodori huc pertinentia, & totius Circi descriptionem Caragraphicam, quam Adnotationibus huius libri ad maiorem intellectum una excudi supra iussimus.

19. Cathedra quoque nominatur ipse in anfractu ad confellum situs.] Anfractum, siue, ut legitur Varro lib. de ling. Latin. amfractum, intelligit ibi circuitum flexuosum. Est autem & illa praefata Terullianica: interpretari capit, de qua latius l. 5. adu. Marc.

20. Nam & specialiter quaedam pronuntia generaliter sapiunt.] Regula ad intellectum scripturae sacrae adprime utilis. Atqui quod hic dicit omnium dictum quod Israhelitis dicebatur, non uno in loco adu. Marc. B. Hieronymus in Prophetis; quod addit de Aegypti & Aethiopia, isdem penè verbis habes supra l. adu. Marc. 9. & infra l. 3. adu. Marc. (ubi de hoc latius praeterquam quod vtriusque vocibus: omnis gens, pro eo quod dicitur totus orbis.

CAP. IIII.

21. Nequis argumentari, &c.] Inscriptio capituli huius haec est: Quod in baptismo cum Diabolo & pompae & angelis eius renuntiauerimus, etiam Spectaculis renuntiauerimus. In quo etiam Auctorem imitatur B. Cyprianus, lib. de Spectaculis, cap. 2. & ipsum repetit Auctor infra cap. 5. & 24. Eodem patet quod habet Isidorus Etymol. lib. 18. cap. 62. Denique (inquit) negat, qui talia praesumit: fidei Christianae prauiator effectus est, qui id denique appetit, cuius nimum lego, pro: quod) in lauacro tanquam renuntiauit: id est, Diabolo, pompis, & operibus eius. De qua renuntiatione etiam latius infra Tom. 3. lib. de Baptismo, sicut & de Christianae fidei in professione.

22. Igitur si ex idololatria, &c. isdem penè verbis B. Cyprianus: Omnia ista spectaculorum genera (inquit) damnauit, quando idololatriam sustulit, ludum omnium matrem, &c. quae compendij gratia renuntiamus. Atqui de hac Metaphora Auctorem, qui in cubilibus adoleuerit, vide lib. praecedent. de Antiquitate, cap. 5.

CAP. V.

23. De originibus quidem, &c.] Veterem titulum huius capituli retinimus, sed ad marginem retinimus: Vide ludu dicti, pro quo MS. etiam non male: De origine ludorum. Cuius ipsa verba pleraque repetuntur ad Isidorum Etymol. lib. 18. c. 17. & quaedam etiam à B. Cypriano cap. 2. ubi supra.

24. Exstant Auctores multi, &c.] Auctorem qui de Spectaculis scripsit, citatur hic ab Auctorem meum, Varro, Piso, Suetonius Tranquillus, Herodianus & Srethoborus, de quibus infra latius: ac vero à Laetio Iulio Sigisinnio, seu Sisinio Capito.

25. Lydos ex Asia transfugas in Hetruria coedidit, &c.] De hoc ita Plinius l. 3. c. 5. Patet oratio Lydura inter annes Faru & Macru CCXII. M. p. 1. adu.

meditur septima, in qua est Heeruria ab amne Macro ip-
fa mutatus saepe nominibus. Inde Umbros exegerit. Pelasgi,
hos Lydi; à quorum Rege Tyrreni, mox à sacrificij ritu
lingua Graecis Thufci sunt cognominati. Eodem pertinet
quod habet Auctor l. de Pallio c. 1. de Toga à Pelasgijs ad
Lydos, à Lydis ad Romanos, de quo ibi in Adnot.
nostris n. 14.

26. vt Timaeus refert.] Timaeus Siculus Histori-
cum recensetur à Plutarcho in Nicias, & à Diodoro Siculo,
& à Cicerone l. 2. de Orat. et Epist. ad Lucium Lepist. 12.

27. Inde Romani acceritos artifices, &c.] Lu-
diones (inquit Liv. l. 7. Decad. 6.) ex Heeruria acciti
ad tributivum modum salantes.

28. vt ludi à Lydis vocarentur.] Huc pertinet
quod habet Nonius Marcellus: Ludios Romani Lydios
escabant; vt est in l. 1. Varonis de vita populi Romani.

29. Sed etli Varro Ludos à ludo, &c.] Quam
priorem sententiam ex modo citatis verbis videtur M.
Varro fecutus, nec etiam reperitur hodie apud Varronem de
ling. Latina, fortassis non ad M. Varronem, sed ad Var-
ronem Atacinum, quem saepe citat Plinius, referendam,
aut certe in libris Varronis de Scenicis originibus, qui non
existant, id legatur. Certe Varroni etiam istud adscribit
Iulianus vbi supra. Varro autem (inquit) dicit Ludos à
Lulo vocatos, seu potius Lulu, quae admodum hinc est
captandus.

30. sicut & Lupercos ludos, &c.] Lupercalia
dicta (inquit Varro de ling. Lat. l. 5.) quod in Lupercali
Luperci sacra faciunt. & paulo post: Nam & Luperc-
alia Februario, vbi in Antiquitatum libris demonstra-
tum. Aequis festis etiam ludos Lupercos exhiberi so-
liti alibi idem Varro testatur, in quibus nudi discurre-
bant iuvenes, idque in honorem primium Panis, qui & Lu-
percus ab Arcadibus, deinde à Romanis in honorem Lu-
perae Romuli matris. Vide item Adnot. nostras in Apolog.
c. 16. n. 4. 19.

31. & cum promiscuè ludi Liberalia vocaren-
tur, &c.] Id ipsum repetitur infra c. 10. Pertinet autem
eidem quod supra ex Lactantio citauimus, Ludos Sceni-
cos Libero adtributos; quod ipsum etiam repetit vbi
supra Iulianus, & Alexander ab Alexandro, Genial.
dier. lib. 6. cap. 19. Apertissime autem B. Cyprianus:
Ceterum dum urbem fames occupasset, ad adulationem
populi acquisiti sunt ludi Scenici, & Cereri & Libe-
ro dicati; qui per agros fiebant Athenis mense Posidone.
32. pro demonstrata gratia vini.] Quod demon-
strator vini dumtaxat Liber fuerit, non inuenior, di-
xit Auctor supra Apo. c. 11. vbi vide Adnot. nostras n. 167.

33. Exinde ludi Consualia dicti, &c.] Consua-
lia (inquit Varro de ling. Lat. lib. 5.) dicta à Conso,
quod cum feriè publica et Deo, & in Circo ad aram e-
ius ab sacerdotibus fiant Ludi illi, quibus virgines
Sabinae raptae.

34. qui initio Neptunum honorabant, &c.]
Hanc sententiam Lactantius, Neptuno adtributos scribit
ludos Cirense, vbi supra. Nam eundem & Consu-
m etiam tradunt Livius, Dionys. & Plutarchus (quem
infra cap. 9. huius libri Auctor Neptunum eque-
stem dicit, cuique fuerit templum edificatum ab Ar-
cadibus ante Romulum & Remum. Halicarnassens inter-
num videtur lib. 6. can magis probare sententiam, quod
Ludi equestris Neptuno fiebant, at ara constructa
fuerit alteri Genio arcano, quem Consulum ab arcans con-
sulum nuncuparunt.

35. Dehinc Equiria Marti Romulus dicit.]

Equiria (inquit Varro vbi supra) ab equorum cursu. Et
enim die currunt equi in campo Martio, & iisdem Au-
thorio verbis Festus (ex quo adeo desumpsisse videtur)
Equiria ludi, quos Romulus Marti instituit per
equorum cursum; qui in campo Martio exercebantur.
Et autem (vt adnotauit Cyraldus, hist. Deorum syn-
tag. 17.) duplicia Ouidius commemorat Martio &
Aprilis mensibus.

36. quamquam & Consualia Romulo defen-
dunt.] Præterquam quod apertissime id habeat B. Cypri-
& lib. de Idol. vanitate, & l. de Spectaculis, id ipsum ha-
bent Auctores mox citati: quippe qui scribunt eius Dei
consilio usum Romulum in rapiendis Sabinis. Certe etiam
Ambrosius lib. 3. & August. l. 4. de Civitate Dei cap. 11.
consilij Deum, Consulum nuncupant, & latiss. historiâ
recenset Livius l. 1.

37. & nunc quoque apud ipsos Romanos, &c.
licitum, &c.] Ironia est; nam multis legibus ante Chri-
stiana fidei notitiam, raptus virginum (vel ipso Au-
thore recte alicubi) fœvere est prohibuit. Lego autem: ab im-
pudentis violentiæ alio Deo, pro impudentia, vt
correspondat ei, de quo prius, Consilij Deo, Conso nem-
pe, qui etiam violentiæ Deus sit; aut loquutus de ipso
Romulo: nam & (vt inquit B. Cypri. lib. de Idol. vanita-
te) Romulus peccante Proculo Deus factus est; de quo ibi
Adnot. nostris n. 19.

38. à fratricida institutore, à filio Martis.] sic
Romulum nuncupat, quod fratrem Remum interfecerit,
sicuti passim narrant historia. Et recte Quintiliano l. 3. c.
7. Romulus Martis filius, educatusque à Lupa dicitur.

39. & nunc ara Conso illi in Circo defusa est,
&c.] Ara Consi sit mentio apud Varronem lib. 5. de
ling. Latine, & Dionys. Halicarnassens lib. 2. Plutarchus
in Romulo, dicit repertam ab eo aram conditam sub
terra in Circo, eique Deo nomen indidisse Conso, à
consilio; aramque ipsam reliquis latere temporibus, in
equestribus vero certaminibus aperiri. Quod postremum
videtur quidem prima facie repugnare cum eo quod dicit
infra cap. 8. Consus, vt diximus, Deus sub ter-
ra delitescit, sed quum hic ipsam inscriptionem
Arae recitet, quæ videtur non potuit, nisi aperiretur, con-
sentire cum Plutarcho videtur. Atqui de Metis infra la-
tius cap. 28. Porro habes etiam Aram Consi consilij
Dei in Circo descriptione apud Metas à parte Septentrio-
nali; cui etiam P. Victor adsentitur.

40. MARS DVELLLO.] Duellum (inquit
Varro l. 6. de ling. Lat.) id postea bellum; ab eadem causa
facta Duellona Bellona. Idem itaque hæc verus inscri-
psit, quod alius dicitur Mars Bellipotens.

41. LARES COMITIO POTENTES.] De
Laribus vide Adnot. nostras in Apolog. c. 13. n. 188.
Atqui an propterea Comitio potentes, quod ades La-
rium ab Emilio Rugillo Prætorè dedicata fuerit in cam-
po Martio, in quo fiebant comitia, an verò legendum
Compitalitio potentes; quippe in quorum honore ce-
lebrari soleant Compitalij ludi. Hæc et Latium aram
in Circo descriptione, iuxta Metas; item & Aras potentium
ac valentium Deorum, de quibus, etiam infra
num. 74.

42. sacerdotes publici.] Quod Varro vbi supra ad
Sacerdotes in genere refert, Auctor restringit ad Sa-
cerdotes publicos. Quod verisimile interim facit ibi-
dem Varro, qui mox subiungit, quod Opeconsua die in
Dea Opeconsua (sive ab Ope & Conso in vnum idolum
constata) sacrarum præter virginis Vestales & sacerdo-
Z ij

TULLIANUS
annotati omnibus
MELI,
A. V.
16.

tem publicum introeat nemo.

43. xii. Kal. Septēbris.] *Quem* Gyraldus scribat, ubi de Conso agit, rapras fuisse Sabines xvii. Kal. Septēbris, forte ita & hic legendum, nisi apud illum numerus correctione indigeat, vitiose qui nullum Auctorem citet.

44. Flamen Quirinalis.] Flamines dicti (teste Varrone lib. 4. de ling. Lat.) quod licio in apice velati erant semper, ac caput circum habebant filo. Qui quum omnes sint à singulis Deis cognominati, uti idem inquit l. 6.) in quibusdam apparent Etyma, ut cur sit Martialis, Quirinalis, & c. in aliis latent origines.

45. Ioui Feretrio ludos instituit, &c.] Post pompam triumphi (inquit Dionys. Halicarnass. lib. 2. hist.) & sacrificium, Romulus exstructo templo in vertice montis Capitolini (qui & antiquitus Tarpeius dicebatur) Ioui, quem Feretrium Romani vocant, Cennensium in eo Regis sui manu intersecti spolia consecravit.

46. quos Tarpeios dictos & Capitolinos Piso tradidit.] Ludos Capitolinos recenset etiam Alexander ab Alexand. Genial. dier. l. 6. c. 19. L. Pisonis autem de Annalibus libros frequenter citat Plinius, ad quem illiusse Auctorem esse verisimile vel ex loco infra citato.

47. Post hunc Numa Pompilius Marti & Robigini fecit, &c.] Robigalia (inquit Varro de ling. Lat. l. 5.) dicta ab Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. Atqui & seminino genere Robiginem appellat Lactantius l. 1. c. 20. item August. de Civit. Dei l. 4. c. 22. Nec Dea (inquit) Robigo. Atqui Plinius huic imitatur Auctor. qui l. 18. c. 29. Rubigalia (inquit) Numa constituit anno regni sui xj. que nunc aguntur ad vij. Kal. Maij, quoniam tunc sepe segetes rubigo occupat. In iis igitur & ludos institutos Auctor adfirmat.

48. Dehinc Tullus Hostilius.] L. Piso (inquit Plinius l. 28. c. 2.) primo Annalium, auctor est Tullum Hostilius Regem ex Numæ libris, eodem quo illum sacrificio, Iovem celo deovare conatum, quoniam patrum rite fecisset quosdam fulmine ictum; quod refert B. August. de Civit. Dei l. 3. c. 15. Attribuit autem huic etiam ludos quosdam ad imitationem Numæ sui predecessoris.

49. Dehinc Ancus Martius, & ceteri quoque per ordinem.] Quos ludos Ancus Martius instituerit, nondum reperire licuit. A Servio Tullio vero institutos Ludos Compitalitios, & postmodum renovatos per dictum Lucium Pisonem, auctor est, ubi supra, Alexander ab Alexandro. Macrobius item Satur. l. 1. narrat restitutos fuisse Laribus & Mania ludos Compitalitios à Tarquinio Superbo ex responso Apollinis, cum sacrificio quo pueri macabantur; quod Iunius Brutus Coss. pulso Tarquinio, mutavit in capita papaveris pro capitis puerorum.

50. apud Suetonium Tranquillum.] Videtur librum peculiarem de ludis scripsisse Suetonius Tranquillus, idem cuius existant historia Caesarum, & libri de Clavis Grammaticis & Oratoribus.

CAP. VI.

51. Accedit ad testimonium antiquitatis, &c.] Etiam hic titulum veterem servavimus, ad marginem tamen: De titulis ludorum. Atqui dum dicit, utriusque generis ludi, refert ad Scenicos & Circenses; quippe de quibus solis egit cap. præced.

52. Megalentes.] Megalesia (inquit Varro l. 5. de

ling. Lat.) dicta à Grecis, quod ex libris sibilinæ accersita ab Attalo Rege Pergami Pestinunte, ubi Megalesion templum eius Dea (magne inquam matris Deum) unde aduella Romam. Hinc & Luas Megalentes, de quibus in hæc verba B. August. de Civit. Dei l. 2. c. 4. Veniebamus nos etiam aliquando adolescentes ad spectacula ludibridique sacrilegiorum, spectabamus arreptum, audiebamus symphoniacos, ludis turpissimis qui Diis Deabusque exhibebantur, delectabamur. Celesti virgini & Berecynthia matri Deorum omnium talia per publicum canebantur à nequiss. Scenicis, qualia non diu matrem Deum, sed matrem quorumcumque Senatorum, vel quorumlibet honestorum virorum, immo vero qualia nec matrem ipsorum scenicorum decreet audire. Livius l. 29. dicit celebrari solitos prædie idus Aprilis, & l. 31. primos scenicos hos fuisse scribit, à Marco Iunio Bruto primum exhibitos. Alludit ad eisdem Auctor. April. c. 15. his verbis: Cybele pastorem suspirat fallidissimum, non erubescitibus vobis. & paulo post: Vidimus aliquando castratum Atya illum Deum ex Pestinunte, de quo latius ibi Adnotat. nostrarum num. 221.

53. & Apollinares.] De Apollinaribus ludis infra latius l. de Baptis.

54. item Cereales.] Cerealia (inquit Varro l. 5. de ling. Lat.) à Cerere: ita & ludi Cereales, qui saltem narrat Livius 16. anno secundi belli Punicæ ex Senatus consulto à Dictatore Gn. Servilio Gemino, & Magni Equitum Alio Peto. Deinde primus Adilitate causa causa eosdem C. Memmius Adil. Cur. fecit ut in Civitate celebrari. Neque tamen propterea idem sunt cum Civitatis: in quo hallucinantur Politianus & Alexander ab Alexandro, quippe multo antiquiores à Romulo primum instituti, & in honorem (uti infra Auctor. c. 4.) septem equestris, non Cereris.

55. & Neptunales.] Neptunalia (inquit Varro ubi supra) à Neptuno: cuius enim Dei feria. Neptunales autem ludos eosdem esse existimo cum Circensibus, Neptuno equestri sacris.

56. & Latiarum.] Quod Latinus Rex (inquit Festus in Ocellis) prelio quod ei fuit adversus Macerentium Cæstum Regem, nusquam apparuerit, indicantibus se Jupiter factus Latiaris, itaque per sex dies ferat. Latiarum servosque requirere eum, non saltem in terra, sed etiam qua videretur cælum posse adiri per ocellum, & c. que compendij gratia hic omittentes, Latiarum mittimus ad Adnotat. nostras in lib. de Palli cap. 1. num. 17. Et ergo sex dierum Auctori ludi Latiarum, ubi l. 1. Macrobius vero: Latiar, quod in honorem feruntur, ubi Latiaris seu Latialis, uti legitur Lactantius & Macrobius locis citatis Apolog. 8. cap. num. 126. ubi Auctor: Ecce in illa religiois. vrbe Ancædemoniorum est Iupiter quidam, quem ludis suis manus proluunt sanguine. Sed bestiarum, inquit, Hoc opinor minus quam hominis, &c. Ex quo patet fuisse hos Gladiatorios ludos.

57. & Florales.] De Flora (quam meretricem vocat Minutius in Octavio, & Tatianus adversus Getas) florum uti loquebantur Dea, tractat Lactantius lib. 1. cap. 20. Augustin. de Civit. Dei lib. 4. cap. 8. ubi adnotat Vires quibusdam eadem esse Floram, que à Larentina, matrem Romuli, Floralia autem instituitur, uti in libro l. 18. c. 29.) III. Kal. Maias instituerunt, uti in libro 516. ex Oraculis Sibyllæ, ut omnia bene deserviant. Hunc diem Varro determinat (inquit ibidem) Solem

pariem quartadecimam obtinente. Arqui de Ludis Floralibus in hac verba B. A. v. de consens. E. u. n. g. lib. 1. cap. 37. Cicero (inquit) sibi Floram matrem Ludorum celebritate placendam ait. In quibus Ludis tanta turpitudine exhiberi consuevit, ut in eorum comparatione ceteri honesti sint.

58. & municipalibus Fastis superstitionis.] Sic denno cum G. v. n. o. pro eo quod erat mendose superstitionibusque. Quem admodum enim Factorum superstitionis Romani scripsit 12. libros (quorum sex perierunt) Ouidius sic & singula Municipia suos Fastos habebant. Fastos autem circa forum in albo propostos à E. l. a. n. o. scribit Livius prope finem lib. 9. ut quando agi lege passet, sic eretur.

59. sacri & funebres.] Sacri erant, de quibus paulo ante Magna matris Deum, Apollini, Cereri, Neptuno, Latari, Iovi, & Florae dicatur: funebres vero, de quibus infra cap. 12.

CAP. VII.

60. Communis igitur ludorum origo vtriusque generis, &c.] Nihil etiam hic in titulo memorauimus, sed caput hoc ad marginem in scriptis: De apparatibus Ludorum. Arqui placet magis illud excusorum eod. de reatu generali, quã quod habet M. genitali.

61. Sed Circensium paulo pompator suggestus.] Suggestus pro apparatibus vel ornamentis frequenter accipitur ab A. u. t. o. r. e. eleganter autem pompator notam vocem formatus à pompa; nam & sequitur: quibus proprie hoc nomen pompa præcedit. Ac si dicat proprie pompam dici Circensium ludorum, ac inde etiam ad usum communem venisse. Hinc Varro lib. 4. vnam reddidit rationem cur Circus dicitur, quod ibi circium Metas pompas fuerat. Hac pertinet illud Ciceronis lib. 1. Offic. Cauendum ne carditariis ut amur in gressu mollioribus, ut pompas feruulis similes esse videantur: & illud Ouidij Rastorum supra dictum lib. 4.

Circus erit pompa celebris. 61. de simulacrorum serie, de imaginum agmine. Ad intellectum facit quod citatur à G. r. a. l. d. o. h. o. f. t. Duram, synag. 7. ex E. b. a. r. a. c. h. i. de simulacro Apollinis Helopolitani: Pebebatur (inquit) serculo, veluti dicebantur in pompa ludorum Circensium imagines Deorum.

63. de curribus, de thenis.] Carrus, prophana, thenis, sacra erant vehicula. Thenam enim (teste E. e. f. t. o.) ait vocari Sinnius (seu, ut legendum ex Lactantio pater, Siniarius) Capito vehiculum, quo exiuit Deorum ludis Circensibus in Circum ad puluinar vehuntur, & ex eorum, ut apud Titinium in Barbato, & ex argenteo. Quæ ipsa resti verba malimus ponere, quàm quod habet Rheanus partim ex illo, partim ex Padiano in illud Terullianum lib. de Coron. mili. quas (nempe coronas, de quibus ibi latius) ad deducendas thenas cum palmatis togis sumunt. Ex quo interim illud Ciceronis etiam adnotandum: Omnesque Dij, qui vehicula thenasum sodemus: ceteris ludorum ire iussissis.

64. de armamaxis.] Scip. u. d. u. a. c. a. vehiculi genus, de quo Herod. l. 7. ex t. s. à p. i. e. t. o. s. à s. a. n. d. u. a. c. a. v. o. quod venit in egypto, ex curru in egypto. Palla putat esse vtrumque vehiculum, à s. a. n. d. u. a. c. a. sed pro curru, quo mulierum vehuntur, clausis videlicet in vernaculis, accipit Plu-

tarchus in Themistocle. Plinius l. 34. cap. 13. narrat effeda, vehicula, petorita etiam argento ornari sebere: quod ad pompam Circensium pertinere puto.

65. illius vrbs, &c.] Recte in margine Gagneus adnotauit Romam intelligi. Est autem de vinea intelligendum quod dicit: & furculus modicus ex sua fronte; neque enim ex frondibus aliarum arborum, sed ex trunco aut radice furculi oriuntur.

66. Iouis tamen plaustrum est.] Quum Deorum omnium exiuit (uti mox diximus) thena vberentur, maxime certe, Iouis Deum patris supremi. Ceterum ex coniectura Latini, omisa particula: sed, legimus in huius capitis calce: vel modicè locuples, splendida est censu criminis sui.

CAP. VIII.

67. Ut & de locis secundum propositum exquar, &c.] Retinimus etiam hic titulum priorem ad marginem: De ludorum locis. Multa autem ex hoc capite descripsit Isidor. l. 18. Erymol. c. 28. & post eum Erabanus ubi supra.

68. Circus Soli principaliter consecratur, &c.] Primus (teste Castodoro Variarum lib. 3. Epist. 51.) hoc spectaculum apud Helidem Asia civitatem OEnomachus feru edidisse. Quod postea Romulus in capite Sabinarum necum fundatis ad ficiis ruraliter ostentauit Italia. Deinde (Livio teste lib. 1.) Tarquinius Priscus Romæ Circum primus instituit, in quo ludos opulentius instructis (que ceteri Reges fecit. Postea mundi dominus (inquit ibidem Castodorus) ad potentiam suam opus extollens, mirandam etiam Romanis fabricam in vallum Martiam tetendit Augustus; ut immensa moles firmiter præcincta montibus (Palatino nempe & Aventino, iuxta Pomponium Latum de Antiquit. Rom.) contineret, ubi magnarum rerum iudicia clauderentur. Bis sena quippe ostia ad duodecim signa posuerunt. Hoc ab Hermulus, finibus demissa (quo alludit haud dubie supra Auctor, quum loquitur de cardinibus balteorum per ambitum) subita equalitate panduntur. Quod sic explicat sua descriptione Pyrrus Lygarius, ac si unico ictu ostia duodecim panderentur. Rationem autem reddit Auctor, & post eum Isidorus (cum quibus etiam conuenit Circi catagrophica sepe dicta descriptio) quod ades Solis medio spatio Circi, & effluvia de fastigio ædis emicet. In eo autem quod habet Auctor, Solem non sub tecto fuisse consecratum, sed in aperto, imitatur Vitruvium, ubi de templorum situ tractat. Qui, Iouis fulguri (inquit) & celo & soli & lune ædificia sub diuo hypetræque construantur. horum enim deorum & species & effectus in aperto mundo & lucenti præfentes videmus. Quamquam tamen ille ibidem Hercules non Soli, adem ad Circum collocari iubet, ubi non fuerint gymnasia neque amphitheatra. Est autem Circus (teste Isidoro) omne illud spatium quod circuire equi solent. Arqui quum Varro lib. 4. de ling. Lat. faciat mentionem Circi maximi, Circi intimi, & Circi Flaminij: videtur primum, iuxta quod habet Isidorus dicti lib. c. 27. locus ille idem, qui Circus dicitur, ensibus distinxerat circuire solitus, deinde & balceis per ambitum conclusas (uti supra c. 3. Auctor subindicat) postremum spectaculis (uti Varro loquitur) circum edificatus. Et intimus Circus, id est interior pars ad Martium vocatus, siue à Martio, quod is locus esset inter sigulos, siue à Martio, siue à sacello Martie Venere, de qua pau opost Auctor. Deinde quum amplior factus esset, Circus Maximus appellatus sit. Nihil inquit Plin. l. 36. c. 15.) Circu

TULLIANUS
annotati omnibus
MELI
A. V.
16.

Maximum à Cesare Dictatore exstructum longitudine
stadiorum trium, latitudine unius, sed cum adificiis in-
gerum quaternum, ad sedem CCLX. milium inter ma-
gna opera dicimus. Postremum & Circus Flaminius, qui
an idem sit, an alius, difficiant alij. Exstant interim di-
uersa quidem utriusque descriptiones, sed quæ in multis
conferantur.

69. Quod spectaculum primum à Circe ha-
bent. Ad concordiam huius loci cum Varro, faciunt
verba hæc Isidori ubi supra. Romanus (inquit) dictum pu-
tant à circuitu equorum, eo quod ibi circum metas equi
currant. Greci vero à Circe, filia Solis, que patri suo hoc
genus certaminis instituit, asserunt nuncupatum, & ab
ea Circi appellationem argumentantur. Fuit autem Ma-
ga & venefica & sacerdos demonum, in cuius ha-
bitu & opere Magica artes & cultus idololatriæ re-
cognoscuntur. Atqui quintum hunc Solem fuisse,
qui Calchis Etian & Circe procreauerit, testatur Cice-
ro l. 2. de nat. Deorum; ad quem alludit Arnob. l. 4. adu.
Gentes: Quintus (inquit) Sol Syriaci Regis & versipellis
habetur Circes pater nempe.

70. Oua. Jspatia curriculum in Circo ouis notata
fuisse or Lino, Dione, & Casiodoro primis adnotauit
Alciatus l. 4. Parygen c. ult. Quod etiam alludit Varro
de re Rustica l. 1. c. 2. quom dicit apud illum Agrinus: Non
modo illud ouum sublatum est, quod Ludis Circen-
sibus nouissimi curriculi finem facit quadrigis, sed
ne illud quidem ouum vidimus, quod in Cereali pompa
solet esse primum. De his ita ubi supra Casiodorus: Nec
illud irritum putetur, quod Metarum circuitus ouo-
rum erectionibus exprimitur; quando actus ipse, mul-
tis superstitionibus grauius, oui exemplo, geniturum se
aliqua proficitur. Atqui ad huius loci intellectum etiam
facit dicta descriptio. Vide etiam n. 72.

71. honori Castorum adscribitur. Explicatius
paulo Isidorus: Castoris & Pollucis, quippe qui nomine
Castorum antiquitus vocentur. Hinc apud Trebellium
Pollionem & Capitolinum, Aedes Castorum. Arno-
bius similiter. Tindaridæ Castores (inquit) unus
equos domitare consuevit, alter pugillator bonus. Ca-
stori interius singulari numero usurpat etiam Auctor
infra lib. 4. aduers. Marc. ubi de eorum patre latius, &
cap. sequent. Itaque Castori & Polluci deputatur hæc
Species.

72. Delphinos Neptuno vouent. Gagn. Del-
phines. Perinde est. Delphinos autem vocat Auctor
columnas Delphinis inscriptas, de quibus citat Al-
ciatus loco citato Dionem lib. 49. qui tradit Marcum
Agrippam, quom in ἱερὰ τοῦ ποταμοῦ (quod nos Circum
dicimus) videret plerosque errantes in numero, dum duo-
rum stadiorum circuitum cursumque minus recte ob-
seruarent, iussisse fieri τὰς τε δελφίνας καὶ ἀοιδῶν δι-
μῆς πρὸς ἡμέραν (pro quo interpres venit machinas seu
phalæas in oui formam, quas Metas dicimus), quibus via-
rum circuitus certus demonstraretur. Atque eò allude-
re Iuuenalem hoc versu,

Cōsultante Phalæ Delphinorumque colūnas.
Atqui tum ad has, tum ad eas quæ sequuntur colū-
nas, refertur illud Seneri & Antonini hac tempestate
rescriptum: Si columnas Circensibus promissisti, & c. l. 1.
s. denique, de pollicet. Atqui comprobatur Auctoris sen-
tentia, quod habet Higinius in Delphino: Qui neptu-
no (inquit) simulacra faciunt, Delphinum aut in ma-
nu aut sub pede eius constituere videmus, quod Neptuno

gratiss. esse arbitrantur. Atque adeo in dicta descriptione
super Columnas Delphino sacras oportet superius adscripi
Delphini.

73. columnas sessias à sementationibus, messias
à messibus, tutelinas à tutelis fructuum. Regione
veteri constituta fuit, si Calo Rhodigino Antiqu. lect.
lib. 1. cap. 30. creditur, ut qui Salutem Semoniam, Se-
tiam Segestam, Tutelinam mansuetico nominasset, in
ferias obseruasset. Quod habere illum ex Macrobio testatur
Turnebus Aduer. lib. 20. cap. 36. ubi & citat locum Plinij
similem lib. 18. cap. 2. Sciam (inquit) à serendo, Seges-
tam à segetibus appellabant, quarum simulacra in Cir-
co sunt, certam ex his nominare sub tecto religio est. Hanc
postremam Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 16. vocat, quem
admodum & hic Auctor, Tutelinā. Atque adeo quom
adnotet Turnebus in MS. Plinio legi: Seriam, qui ex vici-
tate litterarum puo legendum Setiam, quem suum
interim Macrobius Sciam vocet; & eandem recte adnotat
Turnebus, hic vocari Sessiam. Ego vero etiam existimo ean-
dem esse Plinij Segestam, Macrobij Segetiā, & Tu-
tellianā Messiam. Quæ tria explicatius distinguantur
Petro Crinito de honest. discipli. lib. 2. cap. 11. & B. Au-
gust. de Ciuit. Dei. lib. 4. cap. 8. Scia (inquit) que sacra fi-
mentis opitulatur, antequam è solo existant. Segestia
segetes ipse commendantur; Tutulina collectis atque re-
conditis, seu potius (vbi & apud Varroem & Ni-
nium Marcellum & omnes scriptores) legendam censu,
quod à Tutela deriuetur, Tutelina. sui namque &
ara dicata, in Auentino ad tutelam populi Romani, si-
bes Columnas Sessias, Messias & Tutelinatam
in dicta descriptione.

74. Eisdem & Samothracas existimant. Im-
tatur hic Auctor Varroem lib. 4. de ling. Lat. Ter-
menim (inquit) & caelum; vt Samothracum inu-
docent, sunt Dei Magni, & hi quos dixi multis nom-
nibus. Nam neque quos Samothracia (sic enim loquitur
pro eo quod alij Ambracia, vel Imbracia) duas vident
Species athenæas Dei Magni, neque vt volens putat, huius
mothracij Dijs, qui Castor & Pollux; sed hi non ex ip-
mina, & hi quos Augurum libri scriptis habent sic di-
uipotes (hoc est enim quod addit Auctor: potentes
valentibus) sunt pro illis, qui in Samothrace huius
dovato. Habes ubi supra etiam Atlas Deorum potes-
tium & valentium, de quibus & n. 41.

75. Obelisci enormitas, vt Hermateles ad-
mat, &c. De hoc Plinius lib. 36. cap. 9. Is autem Obeliscus
(inquit) quem Diuus Augustus in Circo magno
statuit, excisus est à Rege Semeserteo, quo regnauit
thagoras in Aegypto fuit, centum viginti quinque
pedum & dodrantis præter basim eiusdem lapidis. Is enim
qui est in campo Martio, vocem pedibus minor, à descripto
de. Inscripti ambo, verum natura interpretati. Obeliscus
priorum (atque hinc est quod addit Auctor. Scipio
cius, vnde & centus, de Aegypto superfluitio est
pera Philosophia continent. An autem legendum sit
Geleuo: Hermateles, an cum Gagnat. Tetmarcello
terit indicare Lector, ubi aliquid de altero. Auctor
uenerit. Atqui Casiodorus ubi supra duos in Circo Obeliscos
ponit: Obeliscorum (inquit) prolixitate ad
li altitudinem subleuantur; sed potior Sali, inferre
dicatus est. Vbi sacra prescorum Chaldaicis scriptis
quod Tertull. & Plinius de Aegypto) quæ sacra
dicantur. Eisdem reperire est in supra dicta descriptio
76. mare magna. Ita Tellurem nuncupatam
nifestu est, ex eo quod infra c. sequ. Terra maris

que Euripo praesidebat, sicuti ex dicta descriptione constat, leam insidens, iuxta illud:

77. ca itaque illic praesidet Euripo.] Plinius similiter lib. 8. cap. 7. post Suetonium, ubi de Elephatis agit, qui ne erumperent, circumdati erant clathris, seu uti alij legunt, clostris ferreis. Qua de causa (inquit) Caesar Dictator postea simile spectaculum editurus, Euripis harenam circumdedit, quos Nero Princeps sustulit. Super quo loco Hermolani: Euripi, fuisse in ludis circumdati pro sepibus, quorum loco temporaria prius clostra fuerunt. Eodem pertinet quod habet Spartianus in Hellogabalo: Euripis vix plenis nauales Circeas exhibuit. De eodem Casiodorus in hac verba ubi supra. Euripus maris vitrei reddidit imaginem, unde illuc Delphini equorei aquas interfluunt.

78. Murtias quoque idolum fecit. Murtiam enim, &c.] sic omnino legendum, non Mortiam, tum quod praecedit Murtias, tum quod omnes veteres Auctores Murtiam, seu Murceam, hanc Deam nuncupent. At qui quod apud Metas colebatur, indicat illud Apuleij lib. 6. cum dixit Metas Murtias, tum quod p. Victor in x. regione urbis Aedem Murciae constituit, sicuti & Circum. Quod autem Murtia Dea amoris vocata sit, patet ex Plinio lib. 15. Quin (inquit) & ara vetus fuit Veneri Myrticae, quam nunc Murtiam vocant. Aliunde interm derivat eam hic Auctor a Murtia, qui idolum primum fecerit. Plinio partim consentit Varro de ling. Lat. l. 4. loco supra citato, derivans aut a Murtero, seu Myrtico, ut Plinius, in quo sacellum erat edificatum Murtiae Veneri, aut a Murtis id est figulis. At qui in dicta Circi descriptione videtur etiam Aed. Murtia.

79. Ceterum & plateae, & forum, & balneae, & stabula, & ipse domus nostrae sine idolis non sunt.] Platearum, sive Compitalitios Deos supra cap. 5. Lares esse diximus. Mercurio Vitruius in foro templum constructum vult. In balneis & in stabulis & in domibus Dij penates constitui solent. Eodem pertinent, de quibus libro sequ. Ostorum dij.

80. Proinde si Capitolium, si Serapeum.] De Capitolio infra cap. 12. num. 127. de Serapeo supra Apolog. cap. 18. num. 271.

CAP. IX.

81. Nunc de artificio quo Circenses exhibentur, &c.] Caput hoc ad marginem adnotauimus eodem titulo quo prius: De arte Circi, quod integrum sero descriperunt Isidorus & Hrabanus ubi supra.

82. Res equestris retrò, &c.] Hinc locum ad verbum penè transiit Isid. lib. 18. cap. 27. de ludis Circensibus, ubi quod Auctor retrò dicit, ipse antea. itò & utique còmanis vltus huius reatus non erat, pro: communis vltus reus nò erat; &: trãslatus est, pro eo quod Auctor: transtulit iuxta MS. non enim rectè legebatur trãstulit. Rectè autem Trochilum; nam & ab equis Hippodromos Graecis dicebatur.

83. Itaque Castori & Polluci deputatur haec species.] Isidorus: deputantur haec species; sed illud placet, eo quod praecedat: res equestris de dorso agebatur. Huc autem pertinet imprimis quod habet Arnobius lib. 8. T effes equestrum fratrum in lacu sicut se ostendebant, statuae consecratae, qui anheli spumantibus equis atque sumantibus de Persis victoriam eadem die qua fecerant, nuntiauerunt. Ad quod alludit Prudentius adu. Symmachum his verbis:

Nostrumque equites celsae duo Numina Romae. Legi etiam Isidorus: quibus equos à Mercurio distribuitos

historia docent, pro eo quod nos: Stefichorus docet; qui si exstaret, aliquid hac de re adnotari posset. Fortasse id habet libro què scripsit de vituperatione Helenae; de quo Stefichoro inquam, Poeta insigni, Quintilian. lib. 16. cap. 1. & Horatius lib. 4. Carm.

84. Sed & Neptunus equestris, &c.] Viciissim hinc castigandus est Isidorus omisa voce ludus, & ita ut legatur ἵππιον, nò Hippon. Atqui de Neptuno equestri latiss. Gyraldus histor. Deorum syntag. 5. ex Dionysio Halicarnasseo, Pausania in Achaicis & Arcadicis, Diodoro Siculo, Valerio Probo, Festo, Phurnuto, Artemidoro 1. Onironcon. Qui serè in hoc consentiunt, quòd equitationis inuentor fuerit, ut fabulas omittamus, quòdque primus equos domuerit. Atqui Isidorus hic addit: Sed & Marti & Ioui in ludis equi sunt consecrati. cui correspondet, quòd legatur etiam Hippius Mars, & Hippia Iuno. quare videtur apud illum potius legi debere & Iunoni, quum nusquam Iupiter Hippius legatur aut equestris.

85. De iugo verò quadrigas Soli, bigas Lunae, &c.] Isidorus ubi supra cap. 36. de equis quibus currunt: Quadrigae (inquit) & Bigae & trigae, & senigae, à numero equorum & iugo dicit. Ex quibus Quadrigas Soli, Bigas Lunae, trigas inferis, senigas Ioui, desultores Luciferò & Hesperò sacrauerunt. Quadrigas idèò Soli, quia per quatuor tempora annus vertitur, ver, aestatem, autumnum, & hyemem. Bigas Lunae, quoniam (sic enim lego, pro: quo) gemino cursu cum Sole contendit, sive quia nocte videtur & die; inuenit enim unum equum nigrum, alterum candidum. Vide infra latius num. 90.

86. Primus Erichtonius currus & quatuor aufus iugere equos, rapidisque rotis infultere victor, &c.] Ita hunc locum restitimus, iuxta quod adnotuit Harrisius, tum ex Virgilio Georg. 3. ex quo sumpti sunt hi versus, tum ex Isidoro ubi supra cap. 3. qui addit Erichtonium, quod res est, Athenis regnasse, & legit portentum demoniacum, pro eo quod excussit Tertulliani cod. daemonicum, sed istud placet, eo quòd & Lactancio daemonicæ fraudes appellantur. Atqui ad huius loci intellectum facit, quod habet in dictum Virgilij locum Seruius: Vulcanus (inquit) imperato à Ioue Minerva coniugio, illa reluctante effectum libidinis proiecit in terram. Inde natus est puer draconis pedibus, qui appellatus est Erichtonius, quasi de terra & luto procreatus. Hic ad regendam pedum sedulitatem iunctis equis usus est currum. Porro hic consentit etiam Plinius lib. 7. c. 56. Bigas (inquit) primum iunxit Phrygum natio, Quadrigas Erichtonius.

87. Trochilus Argiuis, &c.] Hinc ita castigandus et supplendus Isidorus: Si verò Trochilus Argiuis auctor est currus, primo (sic enim & hic lego, pro eo quod erat prima) Iunoni currum dedicauit. Lego enim iuxta emendationem Leopardi lib. 1. cap. 15. Trochilus, pro eo quod hic antea erat Acrophilus, iuxta Gelenium & Gagneum, aut Prophilus in margine apud Gagneum. Adducitur autem auctoritate Theonis in hac verba: οἱ δὲ μυθολόγοι τὸν ἡνίοχον λέγουσιν εἶναι εἰδωλον ἢ βελεροφόντος, ἢ τροχίλου τῆς χαλκίθεας παιδός, &c. Item Pausania in Atticis ὕπερον (inquit) δὲ τροχίλου τὸν ἱεροφάντην φουόντα ἐξ ἀφροῦ, &c. Quare eodè modo etiam legendum est apud Eusebium in Chronicis: Primus quadrigas iunxisse fertur Trochilus, non autem uti hactenus: Acrogilus, seu Proclitus, & apud Higium. Nonnulli etiam qui de sideribus scriperunt, huc natione Argeum, Trochilum

TULLIANUS
annotati omnibus
MELI
A. V
16.

tur, *ὁ δὲ ἄλλος* Graecis dictum, quod is fossa cingi soleret, *ἢ αὐτὸς τὸ ὄριον*, atque adeo prouerbialiter dixisse ibidem Tertull. ad hoc Scamma produxit, de quo latius inter Prouerbiales formulas in nostris Prolegomenis. Donique Et Athletas ad strictiorem disciplinam segregari solere, & ibidem Tertull. & Epist. 2. ad Donatum tradit B. Cyprianus, de quo videat ibi Lector Adnot. nostras num. 23. & infra quoque, ubi de Gladiatoribus agemus, nam ipsam in illos competit.

107. Proinde Tituli.] Illud: Tituli ex MS. adiciuntur, nam eodem ordine & de reliquis agit, primum ab origine, deinde à Titulis, ab apparatus & à locis.

108. Olympia Ioui quae sunt Romae Capitolina.] Hercules inquit Plinius lib. 7. cap. 56. Olympia Athleticam instituit, ab his quod quinto quoque anno fierent Olympiades, de quibus sic Euseb. in Chronicis: Eusebii inquit Iudicis Atheniensium anno 2. prima Olympias acta, quae erat Agon Gymnicus, in quo Chorasus Helenensis existit victor. Hely enim agunt quinquennale certamen quatuor annis in medio expletis, in quibus principes anni constituuntur quatuor: quam Olympiadem Iphitus filius Pyraeonidis sive Hemonis primus construxit: idque anno 3. Phaciae regis Israel. Cui correspondet illud Pöponij dicit: In Achaia quondam Pise Oenomaei Elis, & nomen delubrumque Olympij Iouis, certamine Gymnico, ipso simulacro, quod Phidias opus est maxime celebre.

109. Herculi Nemaea.] Nemaea inquit Rhenanus in lib. de Cor. milit. celebrantur in honorem Herculis, qui in Nemaea flum. leonem occidit. Ludi instituti propter Archemonorum.

110. Neptuno Isthmia.] Ludos Gymnicos inquit ubi supra Plinius in Arcadia Lycia, funebres Acastus in Iulco, post eum Theseus in Isthmo. Hinc & Strabo lib. 8. in Isthmo inquit Neptuni, quem Isthmum vocant, templum eminet, picearum arborum luce circumclusum, ubi ludos Isthmicos decertatos Corinthij celebrare solent. Legimus autem cum MS. ceteri mortuorum varij agones, pro eo quod erat: mortuarij.

111. de sacerdotibus prelibatis, de Collegiariis ministris.] Similiter supra dixit cap. 7. Quot collegia, quot sacerdotia, quot officia. Atqui Sacerdotum Collegij meminit Cicero aduers. Verrem, & mox Auditor Collegij artium Musicarum, Minerualium, Apollinarium, & Martialium per duellum, per tubam. Atqui Numa Pompilius plura in ciuitate (ut Plutarchus scribit) Collegia constituit, quae per artes singulas distinxit. Ea L. Iulio & C. Mario Coss. Senatusconsulto sunt sublata, quum aduersus Remp. esse viderentur. Post nouem deinde annos quam sublata fuerant, P. Claudius (ut est apud Padianum) legem tulit de Collegiis restituendis, nouisque in ciuitate instituendis. Vnde Cicero: Collegia inquit non solum quae Senatus tulerat restituta, sed innumerabilia quaedam ex omni saeculo urbis ac forum concitata, idque ad varios Deorum honores. Dehinc Iulius Caesar (Suetonio teste cap. 42.) caneta Collegia praeter antiquas constituta detraxit. Quod ipsum restatur etiam in Ostauij cap. 31. idem refert in Claud. c. 21. quod in cooperandis per Collegia sacerdotibus, neminem nisi iuratus nominauit.

112. ut stadio Circum emulentur.] Ἐδδον in iuxta Gell. lib. 1. cap. 1. Ἐδδον τῆς ἑδδωνος, id est à statione, quod Hercules eo spatio uno spiritu confecto, constitisset. Institutum quippe ab Hercule Stadium tradunt, cuiusque pedibus suis metatum esse id Stadium, quod est Pisis apud Iouem Olympicum, fecisseque longum pedes sexcen-

tos. Atqui Domitianus Romae inter cetera etiam Stadium exstruxit. Hinc Iulio Firmico Stadiodromus, qui Stadium praecurrit, ite et Plinio lib. 3. cap. 8. Leontius inquit Stadiodromum Athlon, qui Olympia ostenditur. Neque enim Athlon, loci ipsius nomen, ut quidam volunt, sed Athlete. Legimus vero cum MS. & ipsum eius idoli, ex quo adiciuntur: eius.

113. Sed & Gymnicas artes Castorum, &c. disciplinae prodiderunt.] Sic iterum cum Gagnez, pro eo quod irrepserat Gymnica: Gymnicus autem ludus inquit Isidor. ubi supra cap. 17. 18. 19. 20. 21. 22. & 23. est velocitatis aut virium gloria. Antea certantes cuncti erat ne nudarentur: post relaxato cingulo repente profectus & exanimatus est quidam cursor, quare ex ceteris decreto tunc Archon, id est Xylarches, Hippomenes, & ceteri deinceps omnes exercitarentur, permiserit. Ex illo 70. 200. dicitur est (sic enim legendum ubi cetero, non gymnasticum, de quo prius egerat) quod iuuenes nudi exercantur in campo, ubi sola tantum pudenda operantur. Cetera autem Gymnicorum quinque, & saltus, & cetera, & cetera, & cetera, & cetera. Atqui teste Plinio lib. 7. cap. 56. ludos Gymnicos instituit in Arcadia Lycia.

CAP. XII.

114. Superest illius insignis, spectaculi acceptil. recognitio. Munus, &c.] Etiam hic priorum titulum retinimus, at in marginem reuicimus istum: De Munere. Quod ipsum ita putare quod sit explicat, & cetera. Munerario magno non sit opus, ut etiam adrigimus cap. 2. B. Cyprian. ad Donatum, num. 27. ad illud: Et Herculi licet pretium largior Muneris apparatus amplius. Eodem pertinent phrasae Iuriconsultorum, Munus dicitur, & cetera. Munus edere, & cetera. De pulchritudine. Quod autem Auditor hic & Apolog. cap. 4. non in loco Cicero simpliciter Munus, Sueton. in Caesar. cap. 20. Munus gladiatorij dicit. Muncerarium autem inquit Quintilian. l. 8. cap. 3.] Augustus primus dicitur eodem appellat nomine & Suetonius Domitianum cap. 20. cetera ferarum spectaculum seu Gladiatorum ludum cetera. Cuiusmodi, quando, & à quibus exhiberi sunt ludus, max dicitur latius, supra etiam aliquot adnotauimus in 77. 98. & 101. Atqui B. quoque Irenaeus lib. 4. aduers. 1. cap. 1. hereticis inter cetera impingit, quod non adhaerent, quod est apud Deum & homines aduersum. (sic enim lego praeciosum) Muneris homicidiale spectaculum.

115. quoniam officium etiam Muneris non est.] Huc perinet quod Veteres Officium munusque ferè coniungere soleant. Hinc Cicero lib. 1. de Diuin. Officium & munus oculorum, & lib. 4. de Finibus: Officium munusque sapientiae; quamquam interim Auditor Officium accipere magis videatur pro Officio mortuorum, quod postremum officium Tacito lib. 5. & Curtio lib. 3. dicitur.

116. captiuos vel malo ingenio fetuos metat in exequiis immolabant.] Habet id ipsum Alexander ab Alexandro Genial. dierum lib. 6. additum quod Athenienses ipsum obtinuisse, ut Imperatore sua ipse Eto duodecim captiuos ad sepelendum inuoluti conuocarentur.

117. edicto Inferiarum die apud tumulos exegabant.] Inferia inquit Festus] sacrificia quae in Manibus inferebant. Facit autem pro Auctore illud Festi 10. Aeneid.

Viuentes rapit inferias quos immolet vmbra. Atqui etiam huius secundo intraducta consuetudinem meminit Alexander ab Alexandro, aduersus aduersum

tamen, non modo Gladiatores à Lanis sic eruditos produisse, sed & à Nerone exhibitos ad ferrum Senatores cccc. & Equites dc. Et Domitiani quoque temporibus non modo Nobiles ad virtutis specimen ostendendum, in arenam produisse, sed & mulierum pugnas illum commisisse, donec cautum fuit, ne Equites Romani Ludo arena polluerentur. Primum autem & Iunius Brutum, in honorem patriæ munus edidisse Gladiatorium testis est Lianus in Perioche. Legimus autem ex MS. cod. quia ferrum voluptati satis non faciebat, pro eo quod erat: ferarum voluptati satis non fiebat; aliqui enim repetitio fieret superuacua in eo quod subiungitur.

118. nisi & feris humana corpora dissiparetur.] Valerius Max. lib. 2. tradit Appium Claudium & Fulvium Cass. primas in foro Boario Gladiatores cum feris commisisse. De hoc in hac verba Iul. ubi supra cap. 58. Ferarum pugna erat, missis bestias iuvenes excipere, & pugnare aduersus eas, ut roneo finire certare, non crimine, sed furore.

119. Quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur.] Alludere videtur ad illud Ciceronis pro L. Elaco. Litemus igitur Lentulo, parentem Cethego. Parentare enim primum accipiebatur pro parentibus iusta celebrare, deinde & ad alios transfertur. Ad institutum autem nostrum pertinet illud Seneca epist. 123. Mortuis certe viui parentantur.

120. Quæsturas dico.] De Quæstoribus aliquid diximus in epist. 2. ad Donatum B. Cyp. num. 42. Et qui hoc perimit quod habet ubi supra Alex. ab Alex. Quam antea Gladiatori Ludi Imperatorum munus fuit, Claudius princeps vii pecunia Quæstorum fieri, cænit edicta.

121. & Magistratus.] Magistratus (teste Festo) qui per imperia potentiores sunt quam privati. Hac itaque appellatione intelligit Auctor Adilitatem, Præturam, Consulatum ac Dictaturam. Nam apud Plinium lib. 8. hist. natur. legitur, in Adilitate Curuli Claudij Pulchri primum Romæ pugnasse Elephas, deinde & Lucullum, cap. 7. Leonum plurimum pugnam Romæ primum edidisse Q. Scævola P. filium, cap. 16. M. Scævorum 150. Patheras & 5. Crocodilos, cap. 17. & 26. Domitium denique, Ambarbum Vrsos Numidicos 100. & totidem venatores Athiopes, cap. 36. In Prætura vero centum iulorum Leonum pugnam primum omnium L. Syllam, qui postea Dictator fuit, cap. 16. In Consulatu Pompeij altera Elephas 20. & Leones 60. Cesaris Dictatoris tertia Elephas etiam 20. ac Leones 400. cap. 7. & 16. Denique Dictatoris Cesaris Ludis Circensibus primum vrsam Camelopardalim, cap. 18.

122. Flaminia & sacerdotia.] Fortassis ob Flamines & sacerdotes, qui Munerum editionem præter morem usurparent, Tiberio imperante, cautum fuit (vbi scribit Alexander ubi supra) ne quis Gladiatorum munus daret, cui minus quadringentis milibus census esset.

123. quod purpura, quod fasciæ, quod vitæ, quod corona.] ita omnino legæ, pro eo quod irasperat corruptiss. falces. neque enim falces in G. aditorio munere usurpabantur, sed fasciæ. Vide autem de purpura & vitæ Adnotat. nostras ad cap. 15. Apolog. nu. 231. De coronis vero, quarum hoc lib. frequentiss. mentio, vide Cor. milit. penè integrum, & ibidem de tenui seu falsis, cap. 18.

124. conciones & edicta.] Similiter loquitur Lian. lib. 2. Concione (inquit) edicto fecit fidem, ne quis

ciuem Romanum vincum aut classum teneret. Videtur itaque ante editionem Muneris Gladiatorij aut inter sacrificandum, aut paulo post, varie fuisse usurpate conciones & edicta (ut cum Facio loquar) in populum; quæ plerumque etiam edicebantur contra Christianos, vti infra latius cap. 23.

125. & pulvis pridianæ.] Pulvium & liborum solitos Deorum vultus irridet Arnob. lib. 7. dicens se opinari propterea illis vino opus esse in sacrificiis, quo putrefiat facilius, & percoquat cibis. Et multo antè eodem lib. Quid frutilla (sic enim lego à frit, pro frutilla) quid frumen; quid gratilla, catumemus, consolium, cumbala, ex quibus duo quæ priora sunt, pulvium nomina, sed genere & qualitate diuersa, series verò qua sequitur liborum significantias continet.

126. Amphitheatrum.] Amphitheatrum (inquit Isidorus, ubi supra, cap. 52.) locus est spectaculi, ubi pugnant Gladiatores, ita dictum, quod ex duobus theatris sit factum: nam rotundum est, theatrum verò semicirculi figuram habet. Huc pertinet illud Suetonij in Nerone. Hos Ludos spectant & Proscenij fastigio, munere quod in Amphitheatro dedit. Addit Castiodorus Var. l. 5. epist. Theodorici Regis ad Maximum: Omi specie (sic enim castigo) eius arenam concludens.

127. Capitolium omnium dæmonum templum est.] Capitolium non modo Romæ, sed & aliis in locis atque civitatibus erectum fuisse ex Siderio patet, qui & Narbonensis, & Rauennatis, & Tolosani Capitolij meminit, in Vitis sanctorum Apollinaris & Saturnini; atque aded & Carthagini fuisse Capitolium patet ex Cypriani Epist. 55. & lib. de lapsis. Atqui de Romano Capitolio clariss. omnium scribit Arnobius adu. Gentes lib. 4. Nonne (inquit) vides in Capitolio omniibus virginales esse species Minervarum? & lib. 6. Regnatoris (inquit) in populi Capitolio quis est hominum qui ignoret, Toli esse sepulcrum Vulcentiani? Quis est, inquam, qui non sciat, ex fundamentum sedibus caput hominis euolutum, non ante plurimum tempore, aut solum sine partibus ceteris (hoc enim quidam ferunt) aut cum membris omnibus humanæ officia sortitum? Quod si planum fieri testimonio postularis Auctorum; Sammonicus, Granius, Valerianus vobis & Fabius indicabunt, cum Tulus filius fuerit, gentis & nationis cuius, ut à germani serulo vita fuerit spoliatus & lumine, quid de suis commuerit civibus, ut ei sit abnegata telluris patriæ sepultura. Condisset etiam (quamuis nolle istud publicare se fingant) quid sit capite reiecto factum, vel in qua parte fuerit curiosa obscuritate conclusum, ut immobilis videlicet atque fixæ obignati omnis perpetuitas staret. Quod quum opprimi par esset, & vetustatis obliuione celari, compositio nominis iecti in medium, & cum suis causis per data sibi tempora inextinguibili fecit testificatione procedere, nec erubuit auitas maxima & numinum sanctorum cultrix, cum vocabulum templo daret, ex Toli capite Capitolium, quam ex nomine Iouis nuncupare.

128. Martem & Dianam, &c.] Vtrumque Ludum intelligit, opinor, tum cum qui per solos Gladiatores Marti, tum cum qui cum feris fiebat Diane consecratis: Diane (inquam) Sythica, vti tradit Theodorici Rex epist. ad Maximum, Variarum Castiodorus lib. 5.

CAP. XIII.

129. Satis opinor, impleuimus ordipem, &c.]

TULLIANUS
annotati omnibus
MELI
A. V
16.

mappam, unde magistratus solent. In qua sententia Casiodorus fuisse adnotat in Suetonium Sabellicus, allegans ibidem similes locos, Martialis lib. 12.

Cretatam Prætor qui vellet mittere mappam, Prætori mappam furripit Hermogenes. & Iuvenalis Satyr. 22.

Interca Megalesiacæ spectacula mappæ. Certe nostram sententiam veriorē esse conuincit dictum Casiodorus Variarum lib. 3. epist. 51. supra citata ad Faustum Trepostum: Mappa (inquit) quæ signum dare solet Circensibus, tali casu fluxit in mare. Quum Nero prandium protenderet, & celeritatem, ut affollet, avidus spectandi populus flagitaret, ille mappam, qua tegendis manibus utebatur, iussit abici per fenestram, & libertatem daret certaminis postulari. Huc tractum est, ut ostensa Mappa certa videatur esse promissio Circensium futurorum. Argui inde Prætorium ortum indicat Auctor lib. adu. Valent. infra Tomo sequenti: Sed (inquit) mappam, quod a iunt, missa. Vbi postmodum eadem multa apud Rhenanum reperit. Argui illud: sed est diaboli ab alto præcipitati figura, etiam confirmat nostram sententiam, eo quod post mappam missam incipiant diaboli infestis furia & discordia, &c. Est autem Tertullianum illud: quam sine causa odisse, pro: potius quam.

144. ubi ne Principibus quidem suis aut ciuibus parcunt. Præterquam quod supra eius rei exemplum posuimus, certè id ipsum habet supra Auctor sui Apolog. cap. 35. Ipsos (inquit) Quiritēs, ipsam venæculam septem collium plebem conuenio, an alicui Cæsari suo parcat illa lingua Romana? Tertis est Tiberis & scholæ bestiarii. Huc pertinet illud Suetonij in Domitiano: Patremfamilias quod Thracem Myrmillonem parem, munerario Imperatori nempe imparem dixerat, detractum est Spectaculis in harenam, canibus obiectis cum hoc titulo: Impie locutus Parmularius. Quare & has iniurias Theodorici Rex epist. 27. 30. 31. & 32. lib. 1. Variarum Casiodori edicto vetuit. Atque ideo (inquit epist. 30.) Edictali programme definitus, ut si atroces iniurias in quempiam Senatorum vox iniusta scripserit, uenerit se à Præfetto verbis legibus audiendum, &c. ne prolixiores simus. Id ipsum de scena ibidem subiungens, quamquam paulo obscurius, clarius autem B. August. de Comædia, & Ciceronis lib. 4. de Republica, mentionem faciens de lege 11. Tabul. contraria lib. 2. de Cuius. Dei, cap. 9. & 12.

145. aliubi. MS. & Gagnens: alicubi. verum illud placet: nam similiter Plinius lib. 11. cap. 14. Aliubi (inquit) sanæ cetera spectabiles gignuntur, ut in Peloponneso, Sicilia; aliubi mellis copia, ut in Creta, Cypro, Africa; aliubi magnitudine, ut in Septentrionalibus.

CAP. XVII.

146. Similiter impudicitiam omnem amoliti iubemur. Dedimus huic titulum capiti: De Theatri impudicitia. In quo illum disertis verbis imitatur B. Cyprian. epist. 2. & lib. de Spectaculis, cap. 5. Lactantius lib. 6. cap. 20. & August. lib. 2. de Ciuitate Dei cap. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. & 13. Alludit autem hic Auctor ad illud Marti 7. de quo reliqua citat sub finem huius capiti: Quæ de homine exeunt, illa comunicant hominem. Ab intus enim de corde hominum mala cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, &c. impudicitia, &c. Omnia hæc ab intus procedunt, & comunicant hominem. Fortassis & ad illud Roman. 13. Non in cubilibus & impudicitia.

147. Atellanus gesticulatur. Ita omnino legendum cum Latinio, pro: gesticulatur. Atella Ptolomæo & Stephano oppidum Oscorum, ubi grande & egregium Amphitheatrum; hinc Atellani ludi, Linius teste lib. 7. quod genus ludorum (inquit ille) ab Oscis acceptum tenuit iuuentus, nec ab histrionibus polliui passa est.

148. quam Mimis etiam per mulieres representat. Ita omnino legendum, pro eo quod antea corruptiss. minus. nam isdem pene verbis & B. Cyprian. epist. 2. & Lact. & August. de Mimis loquuntur, de quibus aliquid diximus ad dictam Cyprian. epist. num. 30. Alludit hic etiam Isidorus, quum dicit: Theatrum etiam lupanar vocatum & prostibulum, eo quod post ludos exactos meretrices ibi prosternerentur. Quod ipsum iam diu antea reprehendit Chrysost. hom. 6. in Mathe.

149. Quam denique Pantomimus. Similiter distinguit Arnobius lib. 4. Quid Pantomimi vestri, quid Histriones, quid illa Mimorum atque exoleti generis multitudo: Dicebatur autem Pantomimus tanquam personarum omnium imitator effictorque. Hinc Casiodorus ubi supra lib. Variar. 4. epist. ult. Pantomimo (inquit) à multisaria imitatione nomen est. Idem corpus Herculeum designat & Venerem (cui similia Auctor Apolog. cap. 19.) seminum præsentat & marem, Regem facit & militem, senem reddit & iuuenem, ut in uno credas esse multos, tam varia imitatione discretos.

150. Stipes, elogium. Alludere videtur ad ludos Scenicos Matris Deum Cybeles, de quibus post. August. valde obscenis; nam edicto cauebantur (uti adnotauit Alexand. ab Alex. ubi supra.) Præter Ideæ matris familiam, cæque iustis diebus ne quis stipem cogito. Quæ ipsa de re plura videat Lector in Apolog. cap. 13. nu. 195. & 42. cap. num. 355. De eologio vero lib. ad Scapulam cap. 4. num. 26.

151. cum spiritui appareant aures & oculi. Similiter dixit lib. de Resurr. carnis: apparere animæ, super quo loco Rhenanus: Apparere (inquit) est ministrare, famulari, inferuire. Et est, ut Asonius docet, minoris ad maiorem. Vnde & Apparitores dicti viatores, qui iudicibus præsto sunt, & iussa, missisque eorum expectant. Quo sensu & hic accipi potest vel ex eo quod de isdem oculis & auribus subiungitur: cuius apparitores inquinantur. Eodem etiam significato dixit Auctor lib. de Præscript. adu. heres. & apparitio deuota.

CAP. XVIII.

152. Sin & doctrinam secularis litteraturæ. Inscriptimus hoc caput, De stadij & palestricæ vanitatibus. In quo imitatur Auctorem B. Cyprian. lib. de Spectac. cap. 7. & Lactantius ubi supra, ac Arnob. lib. 7. Alludit autem ad illud 1. Cor. 3. Sapientia huius sæculi stultitia est apud Deum.

153. luforiam vel Agonisticam scenam. Quam quæ prima facie pertinere istud adhuc videatur ad Theatrum, certè et in Olympiis, ac quinquecentiorum certaminibus qua in stadio fiebant, more Græcorum (quo pertinet illud propter Græciæ ocium) ceperunt tandem etiam Comædiæ & Tragædiæ celebrari. Quod imprimis indicat illud B. Cyprian. lib. de Spectac. cap. 2. Græca illa certamina, vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus, præfides suos habent diuersa dominia.

TULLIANUS
annotati omnibus
MELLI
A. V.
16.

atque adeo etiam Comicas & inutiles curas, & Tragica vocis insanias cap. 6. inter Græcia oblectamenta recenset. Deinde Alexand. ab Alex. ubi supra: Fuit præterea (inquit) quinquennale ludicrum, in quò tam versu quam prosa oratione Græcè Latineque (en seculari) per citharædos & citharistas, cum Gymnicis ludis celebrabatur. Quos Nero Cæsar primus ad morem Græci certaminis ex Græcia Romam deduxisse, Iouique Capitolino dicasse, atque singulis quinquenniis magno animorum certamine celebrasse legitur apud Suetonium, iam intermissis ducentis annis à Lucij Memmij triumpho, qui primus hoc Spectaculi genus in Vrbe præstitit. C. Caligula verò horum instar, miscellos Lugduni fecit, Græcia Latineque facundia experimento; in quo lege sancitum erat, ut victi victoribus hoc præmiij darent, ut ipsorum laudes tamquam obnoxij carmine celebrarent. Postea à Domitiano triplex institutum ferunt eidem Capitolino Ioui, Musicum, Equestre, & Gymnicum, in quo Publius Mimographus palmam tulisse fertur.

154. Quòd si & stadium contendas in scripturis nominari.] Hunc locum imitatur B. Cyprian. lib. de Spectac. cap. 2. De stadiis (inquit) Apostolus sumit exempla; coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini fideli Christiano non liceat spectare, quod licitè diuinis litteris scribere? Respondet autem: Argumentum est excitandæ virtutis, non permissio sine libertas spectulorum. Alludit uterque ad illud 1. Cor. 9. Nescitis quòd ij qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit præmium: Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinere; & illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.

155. Non probabis vsquam vanos cursus & iaculatus, &c.] Huc pertinet illud Isidori libri septidecti cap. 26. Agonum genera, immensitas virium, cursus celeritas, sagittandi peritia, standi patientia, ad citharam quoque vel tibias incedendi modus; de moribus quoque, de forma, de cantandi modulatione, terrestribus quoque & naualis prælij perpetuandorumque suppliciorum certamina.

156. ut plattica Dei supergressæ propter ocium Græciæ atiles homines oderis.] Si hoc modo legatur, constabit aliquis sensus; alioqui Hyperbaton est, si legatur supergressæ propter Græciæ ocium. De Plattica infra lib. de Culex scemin. Porro atiles homines pulcherrima metapora vocat Athletas, qui ad instar altitium, id est animantium, que inclusa aluntur ut pinguescant, saginabantur. De quibus in hac verba B. Cyprianus epist. 2. ad Donatum: Impletur in succum cibi fortioribus corpus, & aruina totis membrorum moles robusta pinguescit, ut saginatus in panam carius pereat. Alebantur autem & instituebantur Raguennæ Gladiatores à lanistis, Strabone teste.

157. Et Palæstrica diaboli negotium est, &c.] Palæstram (inquit Isidorus ubi supra cap. 24.) vel $\Sigma\pi\delta\ \tau\eta\varsigma\ \pi\alpha\lambda\lambda\eta\varsigma$ (sic enim suppleo quod desiderabatur) id est, à luctatione, vel $\Sigma\pi\delta\ \tau\eta\varsigma\ \pi\alpha\lambda\lambda\eta\varsigma$, id est à motu ruinae fortis, nominatam dicunt, scilicet quòd in luctando, cum medios arripiant, serò quatiant, idque apud Græcos $\pi\alpha\lambda\lambda\eta\varsigma$ vocatur. Et rectè quidem ille, non secus atque alij qui deriuant $\Sigma\pi\delta\ \tau\eta\varsigma\ \pi\alpha\lambda\lambda\eta\varsigma$, id est à motu vrne, eo quòd ducta sorte luctabantur. Nam $\pi\alpha\lambda\lambda\eta\varsigma$ & vibrare, & concutere, & fortiri significat. Addit ibidem: Quosdam opinari artem lu-

standi vsorum contentione monstratam; namque inter ceteras feras eos solos & erigi congressos, & subsidere celeriter ac reuerti; ac modo manibus tentare inuicem, modo complexu abigere (sui potius, diti lego, subigere) sese more luctantium, dicunt.

158. Primos homines diabolus elisit, &c.] Metaphoricè istud adaptat ad lapsum primi hominis, in statu diaboli in forma colubri seu serpentis, Gen. 3. ad quod Auctor potius referre videtur luctæ originem. Quod verò Christiano nullus coronatur vult, latiss. tractat integro libro de Corona militis.

CAP. XIX.

159. Exspectabimus nunc, vt & Amphitheatrum repudium de scripturis petamus.] Dedimus titulum huic capiti: De Amphitheatri scruitia. Imitatur autem Auctorem B. Cyprian. & Lactantium hinc saepe citatis, ac Arnobius lib. 2. verbis imitò huius libri citatis, & Theodoricus Rex epist. 42. ad Maximian. lib. 5. Variarum Castiodori, ubi diuersissima hominum cum feris certamina quasi ad oculum verbis aliquando obscurioribus depingit, quò Lectorem compendij gratia remittimus. Idem epist. 49. lib. 3. meminit traxerunt Amphitheatri Casanenſis, unde patet etiam in illa ciuitatibus erecta fuisse. Suetonium verò in Augusti cap. 29. Theatrum scribit extructum à Cornelio Balbo, Amphitheatrum à Scatilio Taurò. Fuisse & Legatum Amphitheatrum erectum, testis est Suetonius in Neron. cap. 12. Amphitheatrum autem maius Augustus destinauit, Vespasianus extruxit, Titus dedicauit.

160. Si scruitiam, si impietatem, si fertatem permissam nobis, &c.] Alludit ad scripturas succedentes scruitiam, impietatem, fertatem. Quæ sunt imprimis illa Gen. 9. Qui effuderit sanguinem hominis, pro sanguine hominis eius effundetur. Deinde preceptum Decalogi Exodi 20. Non occides: illique respondet sermo Domini in monte, Matth. 6. & complures alij. Lego autem paulopost: Et tamen innocens de supplicio alterius letari non potest, pro eo qui irrefertur citra editionem Gægeni: nocentes &c. non oportet, eo quòd sequatur: cum magis compunctus innocenti.

161. vt tam crudeliter impendatur.] Impendit hic accipit Auctor pro: morte consumi.

162. Centè quidem Gladiatores innocentes à Ludum veniunt, &c.] Isidem penè verbis hinc repetuntur ab Auctore in initio huius capiti allegati, et ipso Tertulliano supra lib. ad Martyras. Gladiatores autem genera plura ex Rhenano, libro ad Martyras recensimus in dictam 2. epist. B. Cyprian. ad Donatum. num. 22. De Retiariis infra latius cap. 25. Centè autem (vbi scribit Senator Vrbs Rome Rex Theodoricus, Variarum Castiodori lib. 1. epist. 30.) non erant annua certamina, sed pugnis se quamlibet ferunda lacessentio; unde & Pugna nomen accepit. Postea hinc ferreum gladium primus produxit, à quo & Retiarum placuit nuncupari. Consilium atrox, deinde crudele præsidium, ferina certatio. Non permittitur quæ à famulis vestris fieri in ciuibus, quod alibi dicitur in libris accusari.

CAP. XX.

163. Quàm vana igitur, immò desperata, est Caput hoc inscripsimus: Quòd alia sit ratio hominum & Dei in adpectu Spectaculorum. Est verò Tertullianicum illud: specialiter vel localiter.

164. suauidij cuiusdam.] Eodem modo dicitur

Suauludios nostros lib. de Coron. militis, quos recte
rhenans ibi interpretatur, eos qui ex Christianis Spe-
taulorum adhuc oblectamentis, seu suauitate ludorum
delectantur. Paulopost MS. legit: Planè sol & in
cloacam radios suos deflectit, sed placet magis quod
vulgatum est: radios suos defert. Lego vero: Com-
paras homo reum & iudicem, pro eo quod erat:
Comparas.

165. extra gradus.] In Circo gradus fuisse patet ex
Suetonio. Hinc lex illa Orthonis, Lino & Plin. restibus, ne
quis nisi cui 400. essent essentia, ex XIII. gradibus spe-
taret: quam legem Iuliam theatrale alicubi Plinius num-
cupat.

166. & apulias.] Fox est Greca, composita ex α, &
πύλη, quæ idem significat quod extra portas. Simio
Aristophani dicitur τῷ αὐτῷ. ἀπὸ τῶν πύλων, pro effrenato
ore, ac si dicas sine foribus. Sin manus extra columnas,
quum πύλη etiam columnam significet, ut alludat ad
Circum, si apeleas legeretur, posset intelligi de locis à Sole
remotis, voce composita ab ἀπὸ & ἔλθῃ. Denique eodè
perinet, quod consusiss. ac solutiss. spectandi morem cor-
rexit Augustus, ut primus subbelliorum ordo vacaret
Senatoribus, Legati in secundo subbellio collocarentur. Mi-
litum etiam secessit à populo: maritò è plebe proprios or-
dines assignavit: preteritatis caueam suam proximà pe-
dagogis: æmulis, ne Gladiatoribus quidem nisi ex superiori
aliquo loco spectare concessit. Silius Vestalibus locum in
Theatro separatim contra Pretoris tribunal dedit, vti
patet ex Suetonio Octauio cap. 41. 42. & 43. Item quod
Nero Caesar. Circusibus Equitri loca secreta à ceteris tri-
bualibus legatur apud Sueton. cap. 11. Hinc confirmatur mea
coniectura libri ad Scapulam, quòd subinde Auctor ex
duobus vocibus Grecis unam nouam componat, vbi tra-
duimus illud Euhode procuratorem num. 34. cap. 4. Pe-
ne sit, confirmatur etiam hinc Meeterchi de pronunt.
ling. Græca sententiâ, quòd y Græcum Latini per P. lit-
teram reddere soleant. Paulopost legit MS. quod verè
quid est, pro: quidem; & : penes vos veritate de-
fixa sunt: pro: penes veritatem Dei fixa, sed placet ex-
celsionum edicam lectio.

CAP. XXI.

167. Ethnici quos penes nulla est veritatis plen-
tudo, &c.] Inscriptioe huius capitis dedimus: Quòd
Ethnicis alibi sit malum, quod in Spectaculis bonum
dicunt. Porro qui alibi Latini Gentes aut Gen-
tibus plerumque, hic & lib. de Regum. carn. Ethnici vo-
cantur secundum Græcos. Si autem vsquam alibi, certè
hic multum valet Sigismundi Geleny castigatio, vti ex
collatione cum editione Gagnæ colligere est.

168. Gladiatorum ad homicidium flagellis &
virgis compellat inuitum.] Huc imprimis pertinere
videtur quod de Cesare scribit Suetonius cap. 27. quòd
Gladiatores, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi
rapentes referendosque mandauit. Certè sentit Auctor
Gladiatores à lanistis, siquando tardiores essent in pu-
gna flagellis compulso.

169. rudem petat, & pileum præmium confe-
rat.] Rudem petere dixit eodem significatu, quo Cice-
ro 2. Philipp. Tam bonus (inquit) gladiator tam cito rudè
accipit, id est dimissus es à munere: quæ cessatio indica-
batur virgæ rudi, quæ dimissis dabatur, vnde & Rudia-
rii dicti, quòd tantum Rudibus batur (iuxta quod
& Turnebus vbi supra adnotauit) cogentur, quòd con-
firmat Lampridius in Commodò, quum eum ait Rudi-

bus in harena inter cubicularum Gladiatorum depugnasse.
Porro de Pileo libertatis insigni, vide supra lib. de Pa-
tient. cap. 4.

CAP. XXII.

170. Quid mirum de inæquata ista hominum,
&c. varietate, &c.] Caput hoc inscripsimus: Quòd ca-
pitis diminutione damnari fuerint quadrigarij,
Scenici, Xystici, & harenarij. Porro omnino hoc modo
legendum, pro eo quod erat corruptiss. Quid mirum,
inæquata ista, &c. varietatem. Accipitur autem:
inæquata, pro: inæquali.

171. Etenim ipsi auctores & administratores.]
Iterum ex MS. pro eo quod erat mendose: actores, nam a-
git de Auctoribus seu datoribus munerum Imperatori-
bus, quos alij vocabant Munerarios; & inter ceteros Sue-
tonius, loco supracitato num. 144. Administratores ve-
rò Praetores intelligi constat, tum ex c. supra 16. tum ex
Edicto Praetoris, ad quòd mox alludit.

172. manifeste damnant ignominia.] Eodè per-
tinet quòd initio cap sequentis, eos damnatos dicit vti
castigat, de quo infra, Petrus Faber in quendam scopu-
lum famolitat. Alludit haud dubie ad Edictum Pre-
toris (quem Spectaculorum Administratorem di-
ximus) quòd exstat lib. 3. Digest. Tit. 2. De his qui notan-
tur infamia. l. 1. quo inter cetera continetur: Infamia no-
tatur, qui artus ludicre pronuntiandiue causa in Scenam
prodierit. Ad quòd Edictum lib. 6. ita refertur: P'lpianus
ibidem l. 2. §. ult. Eos enim qui questus causa in certami-
na descendunt, & omnes propter premium in Scenam
prodeuntes, famosis esse Pegasus & Nerua filius respon-
derunt. Atque adeo etiam intelligi debet locus hic Ter-
tulliani de us. qui questus gratia in Circum quadrigarij,
in Scenam Scenici, in Xystum Xystici, aut in harena pro-
debant harenarij. Nam Ministros ludorum sacrorum, qui
à quibusdam etiam appellabantur generali nomine Agi-
tatores, Thymelici, Xystici, ignominiosos non haberi re-
spondisse Sabinum & Cassium idem P'lpianus eodem lib.
tradit leg. 4. tituli supradicti.

173. & capitis minutione.] Hac quoque phras-
is est Iureconsultorum, apud quos est Digest. lib. 4. Tit. 5.
De capite diminutis. Atque quum teste Paulo lib. 2. ad
Sabium, vti illic legitur l. ult. Capitis diminutio-
nis tria sint genera, maxima, media, minima; tria e-
nim esse quæ habemus, libertatem, ciuitatem, fami-
liam; quæ quum omnia amittimus, maximam esse ca-
pitis diminutionem; cum etiam amittimus ciuitatem,
mediam; cum familia tantum mutatur, mini-
mam: Videtur hic improprè accipi capitis minutio ab
Auctore, pro: fama diminutione, atque hinc vocari à
Cassiodoro Variarum lib. 7. cap. 35. fama diminuti. Næ
neque ciuitate pulsati sunt nisi ad tempus ab Augusto (vbi
est apud Suetonium Octauij cap. 41.) neque in seruitu-
rem redacti, Senatu tamen moti & omnibus honoribus,
vbi sequitur, quia infames.

174. arcenes curia, rostris, Senatu, Equite,
ceterisque honoribus omnibus simul ac ornamē-
tis. Quibus quanta peruerfitas.] Ita omnino legen-
dum, pro eo quod erat mendose: ac ornamentis qui-
busdam. Quanta peruerfitas. Quòd autem Senatu
arcerentur, patet ex Suetonio in Cesare cap. 39. Mu-
nere (inquit) in foro dimicauit. A. Calpurnius Senator
quondam; ac si dicat, antea quidem Senator, ac nunc
minimè. Clarus item ex eiusdem Octauio cap. 43.
de Equite. Ad Scenicas (inquit) & Gladiatorum

TULLIANUS
annotati omnibus
MELI,
A. V.
16.

operas, & Equitibus Romanis aliquando usus est; verum prius quam Senatusconsulto interdiceretur. Unde patet sub Augusto tale Senatusconsultum editum, ad quod haud dubie Auctor alludit. De quo plura apud Petrum Fabrum Praesidem Theolohatam Semestrium lib. 1. cap. 20. si non fallit memoria. nam nunc ad manum non erat liber. Atqui de Curia vide Adnot. nostras in Apolog. cap. 39. num. 511. & de Rostris in B. Cypr. sepeditam Epist. 2. num. 5. Reliqua notiora sunt.

CAP. XXIII.

175. Quum igitur humana recordatio, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Quod si humana, multo magis diuina iustitia in Spectatorum artifices animaduertat. Et comprobat id ipsum apte singulis scripturis.

176. coloratus vt leno.] De coloribus equorum in ludis Circensibus supra assatum diximus cap. 9. Hic indicat etiam Aurigas seu moderatores equorum (nam utroque nomine appellantur à Castodoro Variarum lib. 2. cap. 9.) etiam diuersis coloribus vsos, & à coloribus singula nomen suum habuisse factiones, diuisas in partes & populos. Huc pertinet illud eiusdem Castodori l. 3. epist. 51. Transiit Pralinus, pars populi moeret; procedit (nam sic lego, pro eo quod erat: procedit) Venetus, & potior turba ciuitatis affigitur. similiter de russeo & albo aurige dicere licuit. Quin quod etiam scenicos Pantomimos diuersis isdem coloribus vsos significet idem Castodorus l. 4. epist. 2. 27. & 33. Partis (inquit) Pralini insinuatione comperimus (quoniam hoc introductum est, vt populi de colore vocitentur) seditiones turbulenta (sic enim corrigo, pro: turbulenta) à quibusdam secleratis, incitari, & causam letitiae publica ad furoris certamina prorupisse. Quapropter, &c. à vobis Pralini Patomimus constituitur, &c. Eodem pertinet illud Antonini Imperatoris in vita sua: τὸ μὲν τὸ ἀστυος, μὲν τὸ Βερεταῖος, μὲν τὸ πρὸς τὸ ἀστυος: intelligens eos qui factioni fauebant Pralinae aut Venetae. Item Pralini agitatoris meminit Suetonius in Nerone cap. 22. & Spartianus, qui Nerone Pralinae factioni fauisse tradit. Item quod Domitianus duas Circensibus grecum factiones aurati purpureique panni ad quatuor pristinas addidit; apud eundem cap. 7.

177. qui vultus suos nouacula mutat, &c.] De his abunde lib. de Pallio supra c. 44. num. 62. Quod autem addit: infidelis erga faciem suam, latius explicat B. Cyprianus, de Disc. & habit. virg. tanquam peccetur contra Dei similitudinem, ad quam nos factos Gen. 1. scriptura dicit.

178. quam non contentus Saturno & Iſidi & Libero proximā facere.] Significat Auctor depingi solere imberbes Saturnum, Iſidem, & Liberum, quod ex diuersis Numismatibus Gallicis est animaduertere. De Saturno id ipsum confirmatur à Gyrardo, libello suo De facie in orbe lunae apparente, quodque castratus à Ioue filio tradatur, cuiusmodi carere barba solent. De Iſide, quod dea fuerit, nihil difficultatis. Alludit fortasse etiam ad eius sacerdotes, qui non barbam modo, sed & caput solent rasare. Liberi denique simulacrum (Macrobio teste) partim puerili, partim iuuenili etate pingebatur: ad qua Auctor respicit: nam rariora erant barbata specie.

179. insuper contumeliis alaparum sic obicit, &c.] Mimi enim (vti adnotat loco supracitato Turnebus) in Theatralibus spectaculis quum dabantur, alios Mimos ad risum excitandum alapis cadere solebant. Alludit autem ad preceptum Domini, seu monclam,

vti commodius lib. de Patient. cap. 8. loquitur (de qua alibi latius.) Verberanti te in faciem etiam alteram genam tribue.

180. Sic & Tragedos cothurnis extulit.] De cothurnis diximus aliquid in Epist. B. Cyprianus 2. ma. 29. Formam vero eiusmodi calceorum tradit Castodorus Variarum l. 4. epist. vlt. Tragedia (inquit) ex voce vestititate nominatur, qua concavus repercussonibus rebortata, ealem sonum videtur efficere, vt penè ab homine non credatur exire. Erigitur autem in hircinis pedes, quia quis inter pastores tali voce placisset, capri munere donabatur.

181. Iam verò ipsum opus personarum, &c.] Persona (inquit Plin. lib. 12. cap. 14.) adicitur capiti, densusve reticulus. Huc autem pertinent quae supra dicta num. 149.

182. maledictum esse qui muliebribus vestitur.] Hunc locum imitatus est B. Cyprianus epist. 61. ad Eucherianum de Histriae, vbi facit ad intellectum eius quod hic dicitur: qui etiam muliebribus curatur, quod hic legitur; sed & gestus quoque turpes & molles & muliebres magister impudice artem exprimit. qui vt corruptum putem illud: curatur, & legendum esse facit curat. nam Plautus Trinummio, curare rebus pudicit dixit; deinde Auctori visitatum procurare eum de tino ostendimus lib. ad Scapulam cap. 4. n. 34. & curat similiter, Apolog. cap. 46. num. 575.

183. & aurium fungos.] Fungū adnotat vbi supra Turnebus, appellari à similitudine in auribus populum tuber prominens ex itibus castium.

CAP. XXIII.

184. Quot adhuc modis perorabimus, &c.] Inscriptum hoc caput simili quo 4. cap. supra notat. Quod in Baptismo Spectacula eieramus, & Christiani agnoscimus de repudio corundem; nam ipsam lacrimis hic reperit, quod & facit eum imitari B. Cyprianus, sepedita epist. 2. Nos autem omnino legimus. Quot modis, pro eo quod corruptiss. legebatur Quot in Lugdunensi editione.

185. aduersus quam in signaculo fides eieramus.] Latius hac de re lib. de Baptismo. Vix autem eierare vstrata est ab Auctore, protabiurare; & lib. de Pallio cap. 4. & Apolog. & de Cor. militis, vbi eierare patrem & matrem dicit. Ad quem locum notat Rhenanus: Eierare siue eiarare, renuntiare est, vt dicere. Vnde illud apud Tacitum: Eiuato magistrae testatione eierati. Cui simile est quod hic scribitur. Ceterum nōne eieramus & rescindimus spectaculum, rescindendo testationem eius? Quam testationem nuncupat supra cap. 4. qua renuntiamus nos diabolo & pompae & angelis eius ore nostro contestamur. Pertinet etiam huic illud B. Hieronymi ad Gerontiam, de Monogamia. Hierophanta quid Aeternae eierat (seu, vt alij legunt: eiarat) vtrum. Quae de re de etiam infra Tom. 3. lib. de Praescript. adu. her. cap. 33. nu. 185. Atqui de Prouerbialibus formulis: Præbere arma, & delituere signa & sacramenta, vbi supra Prolegomena.

CAP. XXV.

186. An ille recogitabit eo tēpore de Deo, &c.] Huius capitis titulum scribimus: Quod de Deo cogitare non possit in Spectaculis positus.

187. scintillas libidinum confabellanti.] Huius gaus compositio vocis: confabellanti, metaphora sumpta

ad istos, qui flabello simillas quantumvis exiguis in ignem excitant.

188. & Spongiis Retiariorum.] Spongiis (inquit Turnebus ubi supra) Retiarij ad sicandum vulnere sanguinem & reprimendum utebantur, cum saepe numero visus veniret, ut cum Persis aliisque bestis, aut cum Myrmillonibus depugnantes vulnerebantur, ut pote non satis adversus eos muniri, cum toti in reti iaciendo intenti essent. Retiarius autem (Isidoro teste ubi supra cap. 54.) ita dicitur ab eo armatura genere, quod in Gladiatorio ludo contra alterum pugnatem occulte ferebant, rete, quod iaculis appellatur, ut adversarium cuspide insisterent (seu potius infixa) operirent, simpliciumque viribus superarent; quae armatura pugnabat Neptuno Tridentis causa. Invenit Caius Caesar etiam ceteras Astorum Campanorumque pugilum, ut est apud Sueton. cap. 8. Scutor vero (ubi idem habet Isidorus cap. 55.) ab insequendo Retiarium dicitur. Gestabat enim cuspidem & massam plumbeam, quae adversum iaculum impediret, ut antequam ille ferret rete, iste superaret. Haec armatura sacra erat Vulcani; igne enim semper insequitur, ideoque cum Retiario componebatur, quia ignis & aqua semper inter se inimici sunt. Atqui eundem fuisse cum Scutore Myrmillonem patet, ex illo Quantilian lib. 6. cap. 3. Et Pado (inquit) de Myrmillone qui Retiarium consequebatur, nec feriebatur, Puum, inquit, capere vult. Thrax e contrario videtur idem fuisse cum Retiario, ex illo Ciceronis de Finibus. conf. Rex (inquit) Ariobarzanes Consularem vestrum ad eadem faciendam tanquam aliquem Thracem conduceret, quippe qui occulte (ut modo diximus) sine solent. Adde autem ibidem Isidorus (ut omnia perscringam eadem opera Gladiatorum genera) Equestrum ludum cap. 53. qui Marti ob duellum sacrabatur, quale per Thestalos equites exhibuit Claudius apud Sueton. cap. 21. & cap. 56. Laqueatorum pugnam addit Isidorus, quorum erat fugientes iniecto laqueo impeditos prosternere (nam sic lego, pro: prosternere) amittos vombone pelli. Denique c. 57. Velitum, qui vitro citroque vela obibat, sic dicitur sive a velitatione, sive a civitate Hermytorum Felite.

189. de caelo (quod aiunt) in caenum.] Vide inter Proverbiales formulis Prolegomena nostra.

190. illas manius quas ad Dominum extuleris.] De manibus ad Dominum extollit consuetis in sacris Christianis, vide lib. de Orat. cap. 3. & Adnotat. nostros ibidem num. 1. & 51.

191. ex ore quo Amen in sanctum protuleris, &c.] Eo quod additur: eis adjoras alij dicere quam Chrilto, videtur loqui de Sacerdotibus, quos non pudebat Spectacula frequentare; quod etiam confirmatur ex praecedentibus verbis: exclamationes ille alicuius Propheta retractabit, ac: Psalmum secum comminiscetur, quae magis in illos quam Laicos competunt. Atqui similem locum Irenaei quoque de illo eis adjoras adnotavimus ad dictum lib. de Oratione num. 1. ubi de reliquis Missae caeremoniis latissimè.

CAP. XXVI.

192. Cur ergo non eiusmodi, &c.] Inscriptionem huic capiti dedimus: Quod demoniis fiant penetra- biles qui Spectacula adeunt.

193. Itaque in exorcismo, &c.] De Exorcismo vide infra lib. de Baptismo, qui etiam praemitti iam ab initi- tis Ecclesia consuevit. Est autem exemplum, quod merito à Spectaculis deterere debeat, sicuti etiam id quod sequitur, de linteo in fornici ostensio.

194. quid vita & morti.] Quum istud non addatur apud Apostolum, videtur alludere ad illud Ecclesiasti- cum 33. Contra mortem vita. Vide idipsum infra lib. de Idol. cap. 13. n. 85.

CAP. XXVII.

195. Odisse debemus istos conuentus, &c.] Titulum dedimus huic capiti: Quod odisse debeamus istos conuentus, in quibus nomen Dei blasphematur.

196. quotidiani in nos Leones expostulantur.] Qua de re aliquid diximus Apolog. cap. 40. num. 524. ad illud: Christianos ad Leonem. Quod ipsorum istem verbis reperitur lib. de Resurr. carnis. Paulopost lego ex Ms. Sint dulcia licet, pro eo quod erat corrupte: licet. 197. & bene faporatis.] Similiter alicuius Am- manianus: In vita (inquit) inveni sunt asperi, ut neque igni neque faporatis indigeant cibi, sed radicibus herbarum agrestium, & semina ad cuiusvis pecoris carne vescantur. Atque adeo accedit sententia Turnebi Advers. l. 28. c. 45. ut similiter legi debeat apud Maronem:

Melle faporatum & medicatis frugibus offam. Melle enim (ubi ille rectè adnotavit) veteres in omni opere dulciario vti soliti, quum saccharum prisci non noverint: pro quo etiam facit Auctor, eo quod paulopost sequatur stillicia quod mellis. Legimus autem: Ita & diabolus lethale quo conficit, pro: quod.

198. de libacunculo venenato.] Ego sic omninò scribendum existimo, pro: libacunculo, ut à libaudo deri- uetur vox nova.

CAP. XXVIII.

199. Per suavitatem saginentur eiusmodi, &c.] Caput hoc tali titulo inscribimus: Quod à Christianis nulla debeat in hoc saeculo concupitici voluptas.

200. immò nimium stultus, si hoc existimas voluptatem.] Paulo aliter, sed in eandem sententiam (quò- didem etiam Philosophorum auctoritate nititur) La- ctant. l. 6. c. 20. Deus (inquit) idcirco virtutem dedit, ut expugnaret ac vinceret voluptatem, eamque egredium- tem, sines sibi datos infra praescriptum coerceret; ne homi- nem suavitatibus delinquit & captum ditioni suae sub- iiceret, ac sempiterna morte muldaret. Voluptas oculo- rum varia & multiplex est, quae capitur ex aspectu reru- que sunt in usu hominum, vel natura, vel opere delecta- biles. Haec Philosophi (Architas nempe, Cato, Cicero) rectè, sustulerunt. Aium enim multo esse praclarior, & homine dignius, caelum potius quam caelata intueri.

201. Philosophi quidem hoc nomen quieti & tranquillitati, &c.] Fortassis alludit ad Epicureos, qui quum summum bonum voluptate dicerent, eam inter- pretatur Auctor Apolog. cap. 3. animi aequitatem ex Cicer. l. 1. de Fin. bonorum. Eadem pertinet quod habet La- ctantius l. 3. c. 7. Epicurus summum bonum è voluptate animi esse censet; item illud c. sequi. apud eundem: Sapiens ergo non fuit, qui summum bonum credidit voluptate, quom- iam sive illa securitas, quae Auctor quiete & tranquillitatem vocat) sive gaudium, communis est omnibus.

202. Metas.] Septem Metas (inquit Cassiodor. Va- riarum l. 3. c. 51.) omne certamen peragitur, in similitudi- nem hebdomadae reciproca. Ipse vero Metas secundum Zo- diacos decanos terminas obtinent summities, quas adinstar Solis celeres Quadrigae perungantur. Ars erat proinde (uti adnotavit Pines ad B. August. l. 2. de Civit. Dei c. 6.) non parva in equis rotisque stectendis ad finem Metarum, ne posterior dexteritate stectendis priorè antecurreret. Atque adeo huic pertinet illud Propertij:

TULLIANUS
annotati omnibus
MELLI
A. V.
16.

Haud prius infecto deposcit præmia cursu.

Septima quàm Metam tulerit ante rota.
Et illud Suetonij in Domitiano cap. 4. supracitato: Circensium (inquit) die, quò facilius centum missus peragerentur, singulos à septenis spatii ad quina corripuit. Qui etiam tradit in Claudio cap. 21. quòd Circum Maximum marmoreis carceribus (erant carceres, quibus equi coercerentur ne longius progredierentur, Isidoro teste sepedito lib. c. 32. sique xij. numero, uti ex supradicta Circa descriptione manifestum est) auratisque Metis, que utraque & trophæa (id est ex vili trophæo lapide) & lignea antea fuerant, excoluerit. Quò haud dubie spectat illud B. Cyprian. lib. de Spectac. cap. ult. Quòd Theatrum (inquit) humanis manibus constructum operibus Dei poterit comparari? Magnis licet lapidum molibus extruatur, crusta sunt montium, & auro licet tecta lacunaria resplendant, astrorum fulgore vincuntur. Sunt autem qui scribunt (& consentit dicta descriptio) Metas extructas fuisse in formam conij, seu struis alicuius in acutum tendentis; ita dictas, quòd in dimenso spatio sint constitutæ. Atque septem hæc spatia circum Metas (teste Isidoro ubi supra cap. 37.) creta signabantur. Atque hoc est quòd dicit Plinius lib. 36. cap. 17. Est vilissima creta, qua Circum præducere ad victoria notam instituerunt maiores. Quòd quomodo factum, Cassiodorus loco citato memorat: AIBA (inquit) linea non longè ab istis in utrumque podium quasi regula directæ producit, ut quadrigis progredientibus inde certamen oriretur, ne dum semper properè conantur elidere spectandi voluptatem, viderentur populis abrogare. Qui Podium utrumque vocat locum spectaculis accommodatum instar pulpiti exporrecti, ut commodius spectare liceret.

CAP. XXX.

203. Iam nunc si putas, &c.] Contrarium præcedenti titulum hic posuimus. Quòd longè maiores voluptates à Deo contributas habeamus. quale quid habet etiam B. Cypri. ult. cap. l. de Spectacul. præterquam quòd alius voluptates resecant, quas licet carpere ex saculi huius cursu longè latius.

204. quàm Dei patris & Domini reconciliatio, &c.] Ista periculis ad beneficia Baptismi pertinet, de quibus omnibus latius lib. de Baptismo.

205. quòd calcas Deos nationum, &c.] Istud ad Gratiarum diuisiones pertinet, de quibus Apost. I. Cor. 12. Alij quidem datur per spiritum sermo sapientie, quo calcatur (ut Tertull. inquit) Deos gentium; alij fides sive operatio virtutum in eodem spiritu, qua damonia expellit; alij gratia sanitatum, qua medicinas facit; alij prophetia, qua reuelationes petit; alij discretio spirituum, qua Deo viuunt.

206. in his tibi ludos Circenses, &c.] Pulcrè hic ad mores Christianos accommodat ea que ad Circensium ludos spectant, cursus, tempora, metas, societatis signum, tubam, & palmam æniquè. de quibus omnibus alicubi supra, exceptis temporibus. Quòd pertinere videtur illud Cassiodori Variarum lib. 3. epist. 51. Nec vacat (inquit) quòd viginti quatuor mensibus conditio huius certaminis expeditur, ut diei noctisque horæ tali numero clauderentur. Quòd ipsam quum obscurum sit, videtur sentire quòd singulis viginti quatuor mensibus renouari soleant ludi Circenses.

207. Si Scenice doctrinæ delectant, &c.] De his supra latè num. 153. Hic præterea exprimit in Scenis vsitata, litteras, verius, sententias, cantica, voces, fabulas, & strophas, & econtrariò exhortatur ad

cantica Ecclesiastica, quemadmodum etiam B. Chrysost. hom. 2. in Matth. de quibus aliquid diximus supra lib. de Oratione num. 1. & plura Apolog. cap. 39. num. 120. quemadmodum & de factura litterarum commemoratione ibidem num. 501.

208. Vis & pugillatus & luctatus, &c.] Floridi numero vsurpat utrumque. Pugillatus autem voce vsurpat & Plautus Captiuus, & Luctatus Plinius lib. 8. cap. 12. & lib. 32. cap. 2. Est autem similis locus apud B. Chrysost. hom. 31. in Ioannem, & in Pſchomachia Prædij, ubi alpicere est, impudicitiam seu libidinem a castitate seu pudicitia deicendam; perfidiam sine idolatriam caelam à fide; seuitiam ira nomine à misericordia, quam patientiam ille vocat, contumam: penitentiam demque luxuria titulo, à modestia, que & sobrietas, obumbrata. Sic enim lego prorsus pro eo quod erat: adumbratam.

209. Vis autem & sanguinis, &c.] Sanguinis Christo effusi memorià obicit sanguinaris voluptatis.

CAP. XXX.

210. Quale autem Spectaculum in proximo est, &c.] Postremum hoc caput inscripsimus. Quòd multo ampliora Spectacula sint Christianis iudeij die expectanda. Quem quomodo Tertullianus in proximo esse dicat, alibi, ni fallor, libro aduersus Marcionem latius, ne hic prolixiores simus. B. Cyprian. sub fine libri de Spectaculis hortatur Christianos ad Spectaculorum conditi & redempti mundi, nisi quòd etiam addat postremo loco, diabolium illum, qui totum decemphauerat mundum, sub pedibus Christi iactem spectandum iri; quòd hic etiam infra insinuat.

211. quale regnum exinde iulorum? qualis ciuitas noua Hierusalem? Istud fortassis ad errorem Terrentiorum pertinet, de quo latius inter errores Terrentiorum nostris in Prolegomenis, quemadmodum & illud quod subiicit: de tot sæculi nauitatibus.

212. item Præfides, persecutores Domini nominis, &c.] Tum ex hoc loco, tum ex superiori, de quo supra num. 146. patet librum hunc in ipsa persecutione Christianorum conscriptum fuisse. Legimus autem ea, quæ insultantibus contrà Christianis, pro eo quod esse corrupti. Christianos.

213. quibus animas aut nullas, &c.] De dicitur his Philosophorum erroribus latius lib. de Anima, & de Resurr. carnis; aliquid etiam diximus de postremo, Apolog. integro capite 48.

214. non ad Rhadamanti, nec ad Minos.] De his etiam diximus Apolog. cap. 23. num. 368. ubi finis est locus.

215. non in gymnasiis.] Gymnici ludi (inquit lib. 18. supra dicto Isid. cap. 17.) Gymnasium appellatur, ubi exercebantur Athletæ, & cuius formam celestas comprobatur: ita dictum, quòd iuuenes multi exercebantur. Hinc accidit, ut omnium præp. Artium exercitia Gymnasia dicantur. Sic & Cassiodorus Variarum lib. 5. epist. 23. O stentent (inquit) iuuenes nostri bellis, quibus Gymnasio didicere virtutis: Schola Martii nunciat exercitia.

216. Hic est ille (dicat) fabri aut quæstuarii filius. Omnino sic lego, pro: quæstuarie. Neque enim lego vsquam Christus nisi fabri filius, nempe Matthei. 23. vox Græca non modo fabrum, sed & quæstuarii significat. Atqui de Discentibus, pro discipulis, à dicitur.

217. vel hortulanus detrahit, ne lactuca frequentia commentium læderentur.] Ista de

videtur irridere aliquem illorum hereticorum, qui Christum vere passum negant, Marcianem nempe, Cerdonem eius magistrum, & ante eos Basilidem, & Simonem Magum.

218. & vtraque cauea.] Intelligit cauea & Theatri, & Amphitheatri. De cauea Theatri Scauri meminit & Plinius l. 36. c. 17. & media cauea mentionem facit Sueton. in Claudio cap. 21. & Virgilius dixit: totum cauea confessum. Qui omnes videntur accipere caueam pro alteri parte Theatri, in qua erat cōfessus spectantium; & similiter Cassiodorus l. 4. Variarum epist. 52. his ver-

bis; Caueas illas saxis pendentibus absidatas, ita iuncturis absconditis in formas pulcherrimas conuenisse, ut cryptas magis excelsi montis crederes, quam aliquid fabricatum esse iudicares. Sic etiam Cicero lib. de Senect. de eo qui in prima cauea spectat, & eo qui in vltima. Verum Auctor hoc loco & Chrysof. hom. de Kalendis, item August. l. 1. de Consens. Euang. c. 37. Caueam accipiunt pro area in medio Theatri aut Amphitheatri, ad imitationem cauea ferarum undique clausa, primum clostris seu claustris ligneis, deinde ferreis, denique & euripis, vti supra diximus c. 8.

ARGVMENTVM LIBRI DE IDOLOLATRIA

PER IACOBVM PAMELIVM.

POST librum de Spectaculis editum (vbi infra patet cap. xiiij.) quantumuis adhuc durante persecutione, cupiens Tertullianus etiam reliquas Idololatriæ species in vniuersum tollere, hunc sibi conscribendum putauit, ne diutius Christiani ignorantia crassa laborarent, existimantes in solo Idolorum cultu Idololatriam consistere.

Imprimis autem docet omnia crimina in Idololatriæ crimine, & in omnibus Idololatriam deprehendi.

Deinde in multas venas eam defundi, & multifariam seruos Dei subuertere.

Ita ad originem Idololatriæ, & interpretationem vocabuli descendens, Idola esse ostendit habenda, non solum hominis effigie consecrata, sed quæcumque simulacra.

Agens deinde aduersus confectores Idolorum Christianos, ostendit tam fieri quam coli prohibita Idola.

Neque se excusare illos posse prætextu operationis manuum ab Apostolo præscriptæ, quæ intelligitur de Artibus quas Ecclesia Dei recipit, neque à Deo sunt prohibita.

Maximè quod renuntiantes Diabolo & angelis eius, illis repudium dixerimus; quippè quibus plures Deos, eosque falsos factos confiteantur, atque adeo eosdem colant, qui faciunt ut coli possint.

Quod denique Zelus fidei prohibeat Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, ad tollere ad Deum Patrem manus matres Idolorum, his manibus adorare, easque admouere corpori Domini quæ Dæmoniis corpora conferunt; multò verò magis in Ordinem Ecclesiasticum adlegi artifices Idolorum, quorum manus potius amputandæ, quibus quotidie corpus Christi laceant, quibus Domini corpus scandalizatur.

Eandem esse rationem fabricæ templi, aræ, adiculæ, domus, in honorem Idolorum, siue expressionem in bractea, aut insignibus eorundem.

Deinceps Professiones Astrologorum, Mathematicorum, Magorum, Idololatriæ obnoxias esse tradit.

Item & Ludimagistros, ceterosque litterarum professores ad fines esse multimodæ Idololatriæ, qui eorundem sollempnia obseruent, quum etiam fidelium sit magis discere quam docere litteras.

Quin etiam negotiationes mercium earum, quæ ad Idololatriam pertinent.

Et verò necessitates humanas minimè prædicta omnia excusare, quod fidei semel obsignatæ sint contraria, atque adeo propter Dominum derelinquenda Apostolorum exemplo.

Aa iiij

TULLIANVS
annotati omnibus
PAMELII
A. V.
16.

- XIII. Porro non solum à sacrificiis & sacerdotiis Idolorum & Spectaculis (de quibus alio volumine) sed & à festis illorum diebus abstinendum, etiam extraordinariis.
- XIII. Neque in his placere nos ethnicis posse, ut eos lucrifaciamus, quòd nomen Dei blasphemetur, quando Saturnalia, Ianuaria, idque genus alia à Christianis frequentantur; quum ipsi econtrario non octavo quoque die Dominicum diem, non Pentecosten, immò nullam Christianorum sollempnitatem obseruent.
- XV. Immo neque sollempnibus Cæsarum tabernas, seu ianuas Christianorum lucernis ornandas, aut laureis coronandas, tum quòd omnis Idololatria ab hominum cultura cœperit, & ipsos Deos Nationum homines retro fuisse constet, tum quòd & Ostiorum dii varij apud Romanos, tum denique quòd Magistratibus subditos quidem esse oporteat, sed intra limites Christianæ disciplinæ.
- XVI. Aliud esse iudicium de communibus aut priuatis sollempnitatibus & sponsalium, & nuptiarum, nisi quis interfit illorum Idolorum sacrificiis.
- XVII. Neque verò etiam seruis licere ministros esse Idololatriæ.
- XVIII. Omnem item superfluum vestium ornatum & honorum apparatus, maxime qui Idololatriæ dicatus sit, ab initio in diaboli pompa damnatum esse.
- XIX. Item & militiam, cui necessitas sit immolationum vel capitalium iudiciorum, eamque in qua militandum sit sub signo diaboli, cui non conuenit cum signo Christi.
- XX. Quum autem cõuersatio diuinæ disciplinæ etiam verbis periclitetur, ne fœda Deos vocemus interdicitur; item & deierationem omnem, exempli gratia, Me Hercule, Me Diuidius, & similia.
- XXI. Perinde etiam esse, siue iuret quis per Idola, siue ab alio adiuratus adquiescat, siue per litteras dicat, Iupiter tibi sit iratus, siue respondeat: Immo tibi.
- XXII. Æquè etiam benedicere per Deos Nationum Christo initiatum non debere permittere; exempli gratia, si elemosynam accipiens Deos suos propitios ethnicis imprecetur, respondendum, Dei causa id factum esse.
- XXIII. Postremò neque pecuniam ab ethnicis mutuantes Christianos iuratos cauere posse, quousque stylo & scripto, etiam alio dictante, atque verbo Christus negetur.
- XXIII. Epilogo denique breui concludit, inter hos scopulos, inter hæc vada & freta Idololatriæ, uelificare debere fidem Dei tutam & securam.
- Ceterum hunc librum verè Tertullianicum esse, vel ex eo constat, quòd his uerbis citat supradictum Spectaculorum librum c. xiiij. De Spectaculis autè & voluptatibus eadem modi suū iam volumè impleuimus. Viderunt etiam iam olim B. Cyprian, qui admodum star conscripsit librum de Idolorum uanitate, & B. Isidorus, qui Etymol. lib. 8. cap. ubi uerbis ipsis utitur c. 3. huius libri, ubi agit de uocabuli Idoli interpretatione. Quòd itaque Tertullianus & Politiagnus hunc præterierint, hinc factum, quòd nuspian exēplar MS. repererint. Certè Gagnæus sua editione ex MS. Gallico codice illum edidit, & post illum ex Britannico Lelandi codice quàm accuratiss. per Sigismundum Gelenium castigatus est, & admodum ut vix ullus hiatus, aut corruptus supersit locus. De qua eius diligētia tanto magis nobis congratulandum, quòd nullus etiam mihi MS. codex contingere potuerit. Nosstris uerbis Adnotationibus haud parum illustratus, Deo fauente, nunc primum prodit.

A Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI DE IDOLOLA-

TRIA LIBER.

RINCIPALE¹ crimen generis humani, summus seculi reatus, tota CAP. I.

causa iudicij, Idololatria. Nam etsi suam speciem tenet vnumquodque delictum, & si suo quoque nomine iudicio destinatur, in Idololatriæ tamen crimine expungitur. Omitte titulos, operas recognosce, Idololatre, idem homicida est. Queris quem occiderit? si quid ad elogij ambitionem facit, non extraneum nec inimicum, sed seipsum.

Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa Dei. Quot plagis?

quotquot Idololatriis. Qui negat Idololatren perisse, is negabit Idololatren homicidium fecisse. Proinde adulterium, & stuprum in eodem recognoscas: nam qui falsis deis seruit, sine dubio adulter est veritatis, quia omne falsum adulterium est. Sic & in stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus & constupratus incedit? ² Atque adeo scripturæ sanctæ stupri vocabulo vtuntur in Idololatriæ exprobratione. Fraudis conditio & est opinor, si quis alienum rapiat, aut alij debitum denegat, & vtique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. Ezech. 23.

At enim Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, vt fraudi etiam contumeliam coniungat. Quod si tam fraus quam stuprum atque adulteriū mortem³ adferunt, iam in his aequè Idololatria de homicidij reatu non liberatur. Post talia crimina, tam exitiosa, tam deuoratoria salutis, cetera quoque ad aliquem modum, & seorsum proinde disposita, in Idololatria conditionem suam representant. In illa & concupiscentiæ seculi. Quæ enim Idololatriæ solennitas sine ambitione cultus & ornatus? In illa lasciuia & ebrietates, cum plurimum victus & ventris & libidinis causa frequentantur. In illa iniustitia. Quid enim iniustius ea, quæ iustitiæ patrem nescit? In illa etiam vanitas, quum tota eius ratio vana sit: in illa mendacium, quum tota substantia eius mendax sit. Ita fit, vt omnia in Idololatria, & in omnibus Idololatria deprehendantur. Sed & aliàs quum vniuersa delicta aduersus Dominum sapiant, nihil autem quod aduersus Dominum sapiat, non dæmoniis & immundis spiritibus deputetur, quibus Idola mancipantur: sine dubio Idololatriam admittit, quicumque delinquit: id enim facit quod ad Idolum⁴ mancipis pertinet. [Sed⁵ vniuersa nomina criminum discedant in operum suorum proprietates, remaneat Idololatria in eo quod ipsa est: sufficit sibi tam inimicum Deo nomen, tam locuples substantia criminis, quæ tot ramos porrigit, tot venas defundit, vt de hoc cum maximè materia suscepta sit, quot modis nobis præcauenda sit Idololatriæ latitudo. Quoniam multifariam seruos Dei nec tantum ignorata, sed etiam

diffimulata subuertit. Plerique Idololatriam simpliciter existimant his solis modis interpretandam, Si quis aut incendat, aut immolet, aut polluceat, aut sacris aliquibus aut sacerdotiis obligetur: quemadmodum si quis existimet adulterium in osculis, & in amplexibus, & in ipsa carnis congressione cæsendum: aut homicidium in sola sanguinis profusione, & in animæ ereptione reputandum. At enim Dominus quàm extensus ista dif-

ponat certi sumus, cum adulterium etiam in concupiscentia designat, si oculum quis impigerit libidinosè, & animam commouerit impudicè: cum⁷ homicidium etiam in verbo Math. 5.

maledicti vel conuicij iudicat, & in omni impetu iræ, & in negligentia charitatis in fratrem. Sicut Ioannes docet homicidam esse qui oderit fratrem. Alioquin in modico consistet, & diaboli ingenium de malitia, & Dei Domini de disciplina, qua nos aduersus diaboli altitudines munit, si in his tantum delictis iudicemur, quæ etiam nationes de-

creuerunt vindicanda. Quomodo abundabit iustitia nostra super Scribas & Phariseos, vt Dominus præscripsit, nisi abundantiam aduersariæ eius, id est iniustitiæ perspexerimus? Quod si caput iniustitiæ Idololatria est, prius est vti aduersus abundantiam Idololatriæ præmuniamur, dum illam non solum manifestis recognoscimus. [Idolum⁸ aliquandiu CAP. III.

retro non erat. Prius quam huius monstri artifices ebullissent, sola⁹ templa & vacuæ aedificabant, sicut in hodiernum quibusdam locis vetustatis vestigia permanent. Tamen Idolo-

TULLIANUS
annotati onibus
MELI
A. V.
16.

latria agebatur, non in isto nomine, sed in isto opere. Nam & hodie extra templum & sine Idolo agi potest. At ubi artifices statuarum & imaginum, & omnis generis simulacrorum, diabolus seculo intulit, rude illud negotium humana calamitatis, & nomen de Idolis consequutum est, & profectum. Exinde iam caput facta est Idololatriæ ars omnis quæ Idolum quoquomodo edit. Neque enim interest, ¹⁰ an plastes effingat, an cælator exsculpat, an Phrygio detexat: quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an are, an argento, an filo formetur Idolum. Quando enim & sine Idolo Idololatria fiat: vtrique cum adest Idolum, nihil interest quale sit, qua de materia, qua de effigie, ne qui putet id solum Idolum habendum, quod humana effigie sit consecratum. Ad hoc necessaria est vocabuli interpretatio. ¹¹ Græcè formam sonat, ab eo per diminutionem *ἰδωλον* deductum, æquæ apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula Idolum se dici expolitur. Inde Idololatria omnis circa omne Idolum famulatus & seruitus. Inde & omnis Idololatriæ artifex, eiusdem & vnus est criminis: nisi parum Idololatriam populus admittit, quia ¹² similitudinem vituli, & non hominis sibi consecrauit. [¹³ Idolum tam fieri quam coli Deus prohibet. Quanto præcedit ut fiat quod coli possit, tanto prius est ne fiat si coli non liceat. Propter hanc causam, ad eradicandam scilicet materiam Idololatriæ, lex diuina proclamatur: Ne ¹⁴ feceritis Idolum. Et coniungens, Neque similitudinem eorum quæ in caelo sunt, & quæ in terra, & quæ in mari. Toto mundo eiusmodi artibus interdixit seruis Dei. ¹⁵ Antecesserat enim hoc prædicens Enoch omnia elementa, omnem mundi sensum, quæ cælo, quæ mari, quæ terra continentur, in Idololatriam versuros demones, & spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo aduersus Dominum consecrarentur. Omnia igitur colit humanus error, præter ipsum omnium conditorem. Eorum imagines Idola, ¹⁶ imaginum consecratio Idololatria. Quicquid Idololatra committit, in artificem quemcumque & cuiuscunque Idoli deputetur necesse est. Denique idem Enoch simul & cultores Idoli & fabricatores in cõinatione prædamnat. Et rursus: Iuro vobis peccatores, quod in die sanguinis perditionis poenitentia parata est. Qui seruitis lapidibus, & qui imagines facitis aureas, & argenteas, & ligneas, & lapideas, & fictiles, & seruitis phantasmatis, & demoniis, & spiritibus infamibus, & omnibus erroribus non secundum scientiam, nullum ab inuenietis auxilium. Esaias verò: Testes, ait, vos estis, si est Deus absque me. Et non errant tunc qui fingunt & exsculpunt, omnes vani qui faciunt libita sibi, quæ illis non produrunt. Et deinceps tota illa pronuntiatio, qua in artifices, qua in cultores detestatur, cuius clausula est, ¹⁷ Cognoscite quod cinis sit cor illorum, & errant, & nemo animam suam liberare possit. Vbi æquæ Dauid, Et ¹⁸ tales fiant, inquit, qui faciunt ea. Et quid ego modice memoriæ homo vltra quid suggeram, quid recolam de scripturis, quasi aut non sufficit vox spiritus sancti, aut vltra deliberandum sit, an maledixerit atque damnauerit Dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledicit & damnat? [¹⁹ Planè impensius respondendum ad excusationes huiusmodi artificum, quos nunquam in domum Dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit. Iam illa obiici solita vox: Non habeo aliud quam viam: districtius reperi potest, Viuere ergo habes. Quid tibi cum Deo est? si tuis legibus.]

CAP. VII.
1. Cor. 7. Tum quod & de scripturis audent argumentari: dixisse Apostolum, ut ²⁰ quisque fuerit inuentus, ita & perseveret: possumus igitur omnes in peccatis perseverare ex ista interpretatione. Nec enim quisquam nostrum non peccator inuentus est, cum Christus non aliam causam descenderit, quam peccatorum liberandorum. Item: eundem præcepisse dicuntur **1. Cor. 4.** **1. Thess. 4.** secundum suum exemplum, ut manibus vnusquisque operetur ad victum. Si hoc præceptum ab omnibus manibus defendatur, credo & ²¹ fures balnearios manibus suis viuere, & ipsos latrones manibus agere quo viuant. Item falsarios vtrique non pedibus, sed manibus operari malas litteras. Histrones verò non manibus solis, sed totis membris victum elaborare. Pateat igitur Ecclesia omnibus, qui manibus, & suo opere tolerantur, si nulla exceptio est artium quas Dei disciplina non recipit. Sed ait quidam aduersus similitudinem interdictæ propositionem, ²² Cur ergo Moses in creta simulacrum serpentis ex are fecit? Scorsum figuræ quæ dispositioni alicui arene præstruebantur, non ad erogationem legis, sed ad exemplarium causæ suæ. Alioquin si hæc ut aduersarij legis interpretemur, quomodo quid & nos, quod & Marcionitæ, inconstantiam adscribimus omnipotenti, quem illi hoc modo destruant ut mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat? Si quis autem dissimulatum lam effigiem arei serpentis suspensi in modum, ²³ figuram designasse Dominice crucis serpentibus, id est ab angelis diaboli liberatione nos, dum per semetipsam diabolus, id est

A serpentem interfectum suspendit, siue quæ alia figuræ istius expositio dignioribus reuelata est, dummodò Apostolus affirmet omnia tunc figuratè populo accidisse: bene quod idem Deus qui lege vetuit similitudinem fieri, extraordinario præcepto serpentis similitudinè interdixit. Si eundem Deum obseruas, habes legem eius, Ne feceris similitudinem. Si & præceptum factæ postea similitudinis respicis, & tu imitare Moysen, Ne facias aduersus legem simulacrum aliquod, nisi & tibi Deus iusserit. [24 Si nulla lex Dei prohibuisset Idola fieri à nobis, nulla vox spiritus sancti fabricatoribus Idolorum non minus quàm cultoribus comminaretur: de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis aduersas esse fidei eiusmodi artes. Quomodo enim renunciauimus diabolo & angelis eius, si eos facimus? Quod repudium diximus his, non dico cum quibus, sed de quibus viuimus: Quam discordiam suscepiimus in eos, quibus 25 exhibitionis nostræ gratia obligati sumus: Potes lingua negasse, quod manu coniferis? Verbo destruere, quod facto struis? Vnum Deum prædicare, qui tantos efficit: Verum Deum prædicare, qui falsos facis? Facio (ait quidam) sed non colo, quasi ob aliam causam colere non audeat, nisi ob quam & facere non debeat, scilicet ob Dei offensam utrobique. Imò tu colis, qui facis ut coli possint. Colis autem non spiritu 26 vilissimi nidoris alicius, sed tuo proprio: nec anima pecudis impenfa, sed anima tua. Illis ingenium tuum immolas, illis sudorem tuum libas, illis prudentiam tuam accendis. Plus es illis quàm sacerdos, cum per te habeant sacerdotem. Diligentia tua numen illorum est. Negas te quod facis colere? Sed illi non negant, quibus hanc saginatioem & 27 auratiorem & maiorem hostiam cædis, salutem tuam. [28 Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit ingemens Christianum ab 29 Idolis in Ecclesiam venire, de aduersaria officina in domum Dei venire, 30 attollere ad Deum patrem manus Idolorum, his manibus adorare quæ foris aduersus Deum adorantur, eas 31 manus admouere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab 32 aliis manibus accipiant quod contaminant, sed etiam ipsæ tradunt aliis quod contaminauerunt. 33 Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices Idolorum. Prò scelus! Semel Iudæi Christo manus intulerunt, isti 34 quotidie corpus eius laceffunt. O manus præcidendæ! Viderint iam an per similitudinem dictum sit, Si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm in quibus Domini corpus scandalizatur? [35 Sunt & aliæ 36 complurium artium species, quæ eiff non contingunt Idolorum fabricationem, tamen ea sine quibus Idola nil possunt, eodem crimine expediunt. Nec enim differt, an extruas vel exornes, si templum, si aram, si ædiculam eius instruxeris, si bracteam expresseris, aut insignia, aut etiam domum fabricaueris. Maior est eiusmodi opera, quæ non effigiem confert, sed auctoritatem. Si ita necessitas exhibitionis extenditur, habent & alias species, quæ sine exorbitatione disciplinæ, id est, sine Idoli confectura opem victus præsent. Scit 37 albarius tector & tecta sarcire, & tectoria inducere, & 38 cisternam liare, & 39 cymatia distendere, & multa alia ornamenta præter simulacra parietibus incrustare. Scit & pictor & marmorarius, & ærarius, & quicumque cælator, latitudines suas utiq; multo faciliores. 39 Nam qui signum describit, quanto facilius abacum linit: 40 Qui de tiliâ Martem exsculpsit, quãtocius armarium compingit? Nulla ars non alterius artis, aut mater, aut propinqua est. Nihil alterius vacat. Tot sunt artium venæ, quot hominum cõcupiscentiæ. Sed de 41 mercibus & manuspretiis interest. Proinde interest & de labore. Minor merces frequentiore actu repensatur. Quot parietes signa desiderant? Quot templa & ædes Idolis edificantur? Domus verò & prætoria & balnea & insule quantæ? 42 Soccus & baxa quotidie deaurantur, Mercurius & Serapis non quotidie. Sufficiant ad questum artificiorum, frequentiores omni superstitione luxuria & ambitio. 43 Lances & scyphos facilius ambitio, quàm supersticio desiderabit. Coronas quoq; magis luxuria, quàm solemnitas erogat. Cum igitur ad hæc artificiorum genera cohortemur, quæ Idolum quidem, & quæ Idolo competunt, non attingant, sint autem & hominibus communia sepe quæ & Idolis, hoc quoque cauere debemus, ne quid scientibus nobis ab aliquibus de manibus nostris in rem Idolorum postuletur. Quòd si concesserimus, & non remediis tam vilitatis egerimus, non putonos à contagio Idololatriæ vacare, quorum manus non ignorantium in officio vel in honore & vfu dæmoniorum deprehenduntur. [44 Animaduertimus inter Artes etiam professiones quasdam obnoxias Idololatriæ. 45 De Astrologis ne loquendum quidem est. Sed quoniam quidam istis diebus prouocauit defendens sibi perseverentiam professionis istius, paucis vtar. Non allego quòd Idola honoret, 46 quorum nomina cælo inscriptis,

1. Cor. 10.

Exod. 20.

CAP. VI.

CAP. VII.

CAP. VIII.

CAP. IX.

TULLIANUS
Annotationibus
MELE
A. V.
16.

quibus omnem Dei potestatem addixit: quòd propterea homines non putant Deum requirendum, præsumentes stellarum nos ⁴⁷ immutabili arbitrio agi. Vnum propono, Angelos esse illos desertores Dei, ⁴⁸ amatores fœminarum, ⁴⁹ proditores etiam huius curiositatis, propterea quoque damnatos à Deo. O diuina sententia vsque ad terram pertinax, cui etiam ignorantes testimonium reddunt. ⁵⁰ Expelluntur Mathematici sicut angeli eorum. ⁵¹ Vrbs & Italia interdicitur Mathematicis, sicut cœlum & angelis eorum. Eadem pena est exilij discipulis & magistris. ⁵² Sed Magi & Astrologi ab Oriente venerunt. Scimus Magiæ & Astrologiæ inter se societatem. Primi igitur stellarum interpretes natum Christum annunciauerunt, primi munerauerunt. Hoc nomine Christum (opinor) sibi obligatum annunciauerunt, primi munerauerunt. Patrocinauit illorum Magorum religio. ⁵³ De Christo scilicet est mathesis hodie, stellas Christi, non Saturni & Martis & cuiuslibet ex eodem ordine mortuorum obseruat & prædicat. At ⁵⁴ enim scientia ista vsque ad Euangelium fuit concessa, vt Christo edito nemo exinde natiuitatem alicuius de cœlo interpretetur. Nam & thus illud & myrrham & aurum idem infanti tunc Domino obtulerunt, quasi clausulam sacificationis & gloriæ secularis, quam Christus erat adempturus. Quod iisdem Magis somnium sine dubio ex Dei voluntate suggestit, vt irent in sua, sed alia non qua venerant via, id est ne pristina secta sua incederent: ne illos Herodes persecueretur, qui nec persecutus est etiam ignorans alia via digressos, quoniam & qua venerant ignorabat. A deo viam rectam & disciplinam intelligere debemus. Itaque magis præceptum, exinde aliter incederent. Sic ⁵⁵ & aliam illam speciem Magiæ qua miraculis operatur, etiam aduersus Moysen æmulata, patientia Dei traxit ad Euangelium vsque. Nam exinde & Simon Magus iam fidelis, quoniam aliquid adhuc de ⁵⁶ circulatoria secta cogitaret, vt scilicet licet inter miracula professionis, suæ etiam spiritum sanctum per manuum impositionem enundinaret, maledictus ab Apostolis de fide eiectus est: & alter Magus qui cum Sergio Paulo, quoniam iisdem aduersabatur Apostolis, luminum amissione multatus est. Hoc & Astrologi retulissent credo, si quis in Apostolos incidisset. Attamen cum Magia panis, cuius est species Astrologia, vtique & species in genere damnatur. Post Euangelium magis quam inuenias ⁵⁷ aut sophistas, aut Chaldæos, aut incantatores, aut coniectores, aut Magos, nisi planè punitos. Vbi sapiens, vbi ⁵⁸ litterator, vbi conquisitor huius æui? Nominè fatuauit Deus sapientiam huius seculi? Nihil scis Mathematicæ, si nesciebas te futurum Christianum. Sin sciebas, hoc quoque scire debueras nihil tibi futurum cum ista professione. Ne ipsa te de periculo suo instrueret, quæ aliorum ⁵⁹ climacterica præcauit. Non est tibi periculum neque fors in ista ratione. Non potest regna cœlorum sperare, ⁶⁰ cuius digitus aut radius abutitur cœlo. ⁶¹ Quærendum autem est etiam de ludimagistris, sed & ceteris professoribus litterarum. Imò non dubitandum affines illos de ludimagistris, nomina, genealogias, fabulas, omnium quibus necesse est Deos Nationum prædicare, nomina, genealogias, fabulas, omnia ta honorifica quæque eorum enunciare, tum solennia festaque eorundem obseruare, vt quibus vœtigalia sua suppetant. Quis ludimagister, si ⁶² non tabularia Idolorum, quinque tertia tamen frequentabit: Ipsam ⁶³ primam noui discipuli stipem Mineruæ & honori & tibi consecrat, vt etsi non prophanatus alicui Idolo, verbotenus delolothyto esse dicitur, pro Idololatra vitetur. quid minus est inquinamenti eo quod præstat questus & nominibus & honoribus Idolo nuncupatus? ⁶⁴ tam Minervalia Mineruæ, quam ⁶⁵ Saturnalia Saturni, quæ etiam seruiculis sub tempore Saturnalium celebrari necesse est. Etiam strenæ captandæ, & ⁶⁶ septimontium, & brumæ, & caræ cognitionis honoraria exigenda omnia, flore scholæ coronandæ. ⁶⁷ Flaminicæ & ⁶⁸ ædiles sacrificant Cereri, ⁶⁹ scholæ honoratur feris. Idem sit Idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. Quis hæc cogitare Christiano existimabit, nisi qui putabit conuenire etiam non magistro. Scimus de hoc ci posse, Si docere litteras Dei seruis non licet, etiam nec discere licebit. Et quomodo quæ institueretur ad prudentiam interim humanam, vel ad quemcunque sensum vel actum eum instrumentum sit ad omnem vitam litteraturam? Quomodo repudiamus secularia studia, sine quibus diuina non possunt. Videamus igitur necessitatem litteratorie eruditionis respiciamus ex parte eam admitti non posse, ex parte vitari, fideles magis discere quam docere litteras capit. Diuersa est enim ratio discendi & docendi. Si fidelis litteras docere fertas Idolorum prædicatione, sine dubio dum docet, commēdat: dum tradit, affirmat. ⁷⁰ cum lex prohibet commemorat, testimonium dicit. ⁷¹ Deos ipsos hoc nomine obfignat, ⁷² cum lex prohibet beat (vt diximus) deos pronunciarī, & ⁷³ nomē hoc in vano collocari. Hinc prima diaboli

Exod. 23.

Exod. 20.

A fides edificatur ab initiis eruditionis. Quare an Idololatriam committat, ⁷² qui de Idolis catechizat. At cum fidelis hæc dicit, si iam sapit qui fit, neq; recipit, neque admittit, multo magis si nondum sapit. Aut ubi coeperit sapere, prius sapiat oportet quod prius didicit, id est de Deo & fide. Proinde illa respuet nec recipiet. Et erit tam tutus quam qui sciens venenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tanti autem facilius est litteras non docere quam non discere, quanto & reliqua scholarum de ⁷³ publicis propriis solennitatibus inquinameta facilius discipulus fidelis non adibit, quam magister non frequentabit. [⁷⁴ Degenerabimus, si cetera delictorum recogitemus, in primis cupiditate radicem omnium malorum, ⁷⁵ qua quidam irretiti, circa fidem naufragii sunt passi: quamvis & Idololatria ab eodem Apostolo dicta sit cupiditas, tum mendacii cupiditatis ministerium. Taceo de periurio, quando ne iurare quidem liceat. Negotiatio seruo Dei apta est: Ceterum si cupiditas abscedat, quæ est causa adquirendi: cessante causa adquirendi, non erit necessitas negotiandi. ⁷⁶ Sit nunc aliqua iustitia quaestus secunda de cupiditatis & mendacii obseruatione, in crimine offendere Idololatriæ eam opinor, quæ ad ipsam Idolorum animam & spiritum pertinet, quæ omne demonium saginat: an non illa principalis Idololatria viderint si eadem merces, ⁷⁷ thura dico & cetera peregrinitatis sacrificium Idolorum. Etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, ⁷⁸ nobis quoque insuper ad solatia sepultura: vlti sunt. Certè cum pompæ, cum sacerdotia, cum sacrificia Idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus negotiationibusve instruantur, quid aliud quam procurator Idolorum demonstraris? Nemo contendat posse hoc modo omnibus negotiationibus controuersiam fieri. Grauiora delicta quæque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt obseruationis, vt non ab his tantum abscedamus, sed & ab iis per quæ fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non interest si per me. In nullo necessarius esse debeo alij, cum facit quod mihi non licet. Ex hoc quod vector facere, intelligere debeo curandum mihi esse ne fiat per me. Denique in alia causa non leuioris reatus præiudicium istud obseruo. Nam quod mihi de stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil aut operæ aut conscientia: exhibeo. Nam quod ipsam carnem meam à lupanaribus segregauit, agnosco me neque lenocinium, neq; id genus lucrum alterius causa exercere posse. Sic & homicidij interdictio ostendit mihi ⁷⁹ lanistam quoque ab ⁸⁰ Ecclesia arceri: nec per se non faciet quod faciendum aliis subministrat. Ecce magis proximum præiudicium. Si publicarum victimarum redemptor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? Aut si iam fidelis id agere susceperit, retinendum in Ecclesia putabis? Nò opinor, nisi si quis & de thurario dissimulabit, scilicet ad alios peruenit procuratio sanguinis, ad alios odorem. Si antequam Idola in seculo essent, his mercibus adhuc informis Idololatria transigebatur, si & nunc fere sine Idolo opus Idololatriæ incendiis odorum perpetratur, ecquid maioris operæ & erga dæmonia thurarius: nam facilius sine Idololatria quam sine thurarij merce. Ipsius fidei conscientiam perrogemus, quo ore Christianus thurarius si per templa transibit, quo ore fumantes aras despuet, & ⁸¹ exuffilabit quibus ipse prospexit? Qua constantia exorcizabit alumnos suos, quibus domum suam cellariam præstat? Ille quidem si excluderit dæmonium, non sibi placeat de fide. Neque enim inimicum exclusit. Facile debuit de eo impetrare quem quotidie pascit. Nulla igitur ars, nulla professio, nulla negotiatio, quæ quid aut instruendis aut formandis Idolis administrat, carere poterit titulo Idololatriæ: nisi si aliud omnino interpretemur, Idololatriam, quam famulatum Idolorum colendorum. [⁸² Male nobis de necessitatibus humana: exhibitionis supplaudimus, si ⁸³ post fidem obignatam dicimus, Non habeo quo viuam. Iam hic enim plenius illi abruptæ propositioni respondebo, Serò dicitur. Antè enim fuit de liberandum ex similitudine prouidentissimi ⁸⁴ ædificis illius, qui prius sumptus operis cum viribus suis supputat, ne ubi coeperit defunctus postea erubescat. Sed & nunc habes dicta Domini exempla adimentia tibi omnem causationem. Quid enim dicis? Egebo. ^{Matth. 5.} Sed felices egenos Dominus appellat. Victum non habeo: Sed ⁸⁵ nolite, inquit, cogitare de victu. Et vestitus habemus exemplum lilia. Substantia mihi opus erat: Atquin omnia vendenda sunt, & egentibus diuidenda. Sed filiis & posteritati prouidendum. ^{Matth. 6.} Nemo aratro manum imponens & retrò spectans aptus est. ⁸⁶ Opera & conditionalis eram. Nemo duobus dominis seruire potest. Si vis Domini discipulus esse, crucem tuam tollas, & Dominum sequaris necesse est, id est, angustias & cruciatus tuos, ⁸⁷ vel corpus solum, quod in domum Christi est. Parentes, coniuges, liberi propter Deum relin-

CAP. XI.

CAP. XII.

Matth. 5.
Matth. 6.
Ibidem.
Matth. 9.
Luc. 9.
Matth. 6.
Ibidem 16.
Marc. 10.

Bb

TULLIANUS
Annotationibus
MELE,
A. V.
16.

A cet. Conuiuiamus cum omnibus: cōlātemur ex communione naturæ, non superstitionis. Pares anima sumus, non disciplina: compoſſeſſores mundi, nō erroris. Quod si nobis nullum ius est communionis in eiusmodi cum extraneis, quāto scelestius est hæc inter fratres frequētare? Quis hoc sustinere aut defendere potest? Iudæis dies suos festos exprobrat spiritus sanctus. ¹⁰⁵ Sabbata, inquit, vestra & neomenias & ceremonias odit anima mea. Nobis quibus sabbata extranea sunt & neomenia & feriæ à Deo. ¹⁰⁶ aliquando dilectæ, Saturnalia, & Ianuariæ, & ¹⁰⁷ Brumæ, & ¹⁰⁸ Matronales frequētantur, munera cōmeant, strenæ consonāt, lusus, conuiuiua constrepunt. O melior fides nationum in suam sectam: quæ nullā solennitatem Christianorū sibi vindicat, ¹⁰⁹ non Dominicū diem, non ¹¹⁰ Pentecostē, etiā si nosset, nobiscum non cōmunicasset, timerēt enim ne Christiani viderentur. Nos ne ethnici pronūciemur, nō veremur. Si quid & carni indulgēdū est, habes nō dicā tuos dies tantū, sed & plures. Nam ethnici semel annuus dies quisq; festus est: tibi octauo quoq; die, exerce singulas solennitates nationum, & in ordinem texe, Pentecosten implere nō poterūt. ¹¹¹ Sed luceant, inquit, opera vestra. At nunc luceant tabernæ, & ianuæ nostræ: plures iam inuenies ethnicorum fores sine lucernis & laureis quā Christianorū. De ista quoq; specie quid videtur? Si Idoli honor est, sine dubio Idoli honor Idololatria est. Si hominis causa est, ¹¹² recogitemus omnem Idololatriā in hominis causam esse. Recogitemus omnē Idololatriā in homines esse culturā, cum ipsos Deos nationum homines retrō fuisset, etiam apud suos constet. Itaq; nihil interest superioris, an huius seculi viris superstitiō ista præstetur. Idololatria non propter personas quæ opponuntur, sed propter officia ista dānata est: quæ ad dæmones pertinet. Reddenda sunt Cæsari quæ sunt Cæsari, bene quod appoluit, & quæ sunt Dei Deo. Quæ ergo sunt Cæsaris? scilicet de quibus tunc consultatio mouebatur, præstandūne esset census Cæsari, an non. Ideo & monetā ostendi sibi Dominus postulat, & de imagine cuius esset requisit. Et cum audisset, Cæsaris, Reddite, ait, quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo, id est imaginem Cæsaris Cæsari, quæ in nūmo est, & imaginem Dei Deo, quæ in homine est: vt Cæsari quidem pecuniā reddas, Deo temeripsum. Alioquin quid erit Dei, si omnia Cæsaris? Ergo, inquis, honor Dei est, lucernæ pro foribus, & laurus in postibus? non vtiq; quod Dei honor est, sed quod eius qui pro Deo huiusmodi officiis honoratur quātū in manifesto est, salua operatione quæ est in occulto, ad dæmonia perueniens. Certi enim esse debemus, si quos latet per ignorantiam litteraturæ secularis, etiā ¹¹³ ostiorum Deos apud Romanos, ¹¹⁴ Cardeam à cardinibus appellatam, & ¹¹⁵ Forculum à foribus, & Limentinum à limine, & ¹¹⁶ ipsum Ianum à ianuæ: & vti que scimus, licet nomina inania atque conficta sint, cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se dæmonia & omnem spiritum immūdum per consecrationis obligamētū. Alioquin dæmonia nullum habent nomen singulatum, sed ibi nomen inueniunt, vbi & pignus. Etiam apud Græcos ¹¹⁷ Apollinē *909*, & ¹¹⁸ Antelios dæmonas ostiorum præfides legimus. Hæc igitur ab initio præuidens spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem ventura præcecinit per ¹¹⁹ antiquissimum propheten Enoch. ¹²⁰ Nam & alia ostia in balneis adorari videmus. Si autem eorum sunt quæ in ostiis adorētur, ad eos & lucernæ & laureæ pertinebunt. Idolo feceris quicquid ostio feceris. Hoc in loco ex auctoritate quoque Dei contestor, quia nec tutum est subtrahere quodcunq; vni fuerit ostesum, vti que omnium causa. Scio ¹²¹ fratrem per visionem eadem nocte castigatum grauius, quod ianuam eius subito annunciatis gaudiis publicis serui coronassent. Et tamen non ipse coronauerat aut præceperat, ¹²² nā antè processerat, & regressus reprehenderat factum: adeo apud Dominum in huiusmodi etiam disciplina familiæ nostræ æstimatur. Igitur quod atineat ad honores regum vel imperatorum, satis præscriptum habemus, in omni obsequio esse nos oportere, secundum Apostoli præceptum subditos magistratibus & principibus & potestatibus. Sed intra limites disciplina, quousque ab Idololatria separamur. Propterea enim & illud exemplum trium fratrum præcurrit, qui aliās obsequentes erga regem Nabuchodonosor, honorem imaginis eius constantissimè respuerint, ¹²³ probantes Idololatriā esse quicquid vltra humani honoris modum ad instar diuinæ sublimitatis extollitur. Sic & Daniel cetera Dareio subnixus, tamdiu fuit in officio, quamdiu à periculo disciplina vacaret. Nam id ne subiret, non magis leones regio timuit, quā illi regio ignes. Accendant igitur quotidie lucernas quibus lux nulla est, adfigant postibus lauros postmodum arsuras, quibus ignes imminet, illis competunt & testimonia tenebrarum, & auspiciā peccatorum. Tu lumen es mundi, & arbor virens semper. Si templis renunciaſti, ne feceris.

Bb ij

Isai. 1.

CAP. XV. Math. 5.

Math. 22. Luc. 20.

TULLIANUS
in notati onibus
TABLA
A. V.
16.

Rom. 13.

Dan. 3.

Dan. 6.

Math. 5. Psal. 1.

- ris templum ianuā tuā. Minus dixi: si lupanaribus renūciasti, ne indueris domi tuæ faciem
 noui lupanaris. [124 Circa officia verò priuatarum & cōmunium solemnitatū, vt 125 roge
 CA. XVI. purā, vt spōsalium, vt nuptialium, vt 126 nominalium, nullum putem periculum obseruari
 de flatu Idololatriæ quæ interuenit: causæ enim sunt considerandæ quibus præstatur officiu.
 Eas mundas esse opinor per semetipsas, quia neq; vestitus virilis, neq; anulus aut cōiunctio
 maritalis, de alicuius Idoli honore descendit. Nullum deniq; cultum à Deo maledictū in-
 DENT. 22. uenio, nisi muliebrē in viro. Maledictus enim, inquit, omnis qui muliebribus induitur. To-
 ga verò etiam appellatione virilis est. Nuptias quoq; celebrari non magis Deus prohibet
 quàm nomē imponi. 127 Sed his accommodantur sacrificia. Si in 128 vocatu nec in sacrificiis
 sit titulus officij, & operæ meæ expūctio, quid tum? si libet. Vtinā quidē nec videre possumus
 quæ facere nobis nefas est. Sed quoniā ita malis circūdedit seculū Idololatria, licebit ad-
 se in quibusdā, quæ nos homini nō Idolo officiosos habēt. Planē ad sacerdotiū & sacrificiū
 vocatus nō ibo (propriū enim Idoli officiu est) sed neq; cōsilio neq; sumptu, aliāve operā in-
 eiuismodi fungar. Si propter sacrificiū vocatus adfuit, ero particeps Idololatriæ: si me ali-
 CAP. XVII. causa cōiungit sacrificiū, ero tantū spectator sacrificij. [129 Ceterum quid facient serui vel
 » liberi fideles, 130 itē officiales sacrificantibus dominis vel patronis vel præsidibus suis adhe-
 » rentes? Sed si merū quis sacrificanti tradiderit, imò si verbo quoq; aliquo sacrificio necē-
 sario adiuuerit, minister habebitur Idololatriæ. Huius regulæ memores etiam magistrat-
 bus & potestatibus officium possumus reddere secundum patriarchas & ceteros maiores,
 qui regibus Idololatriæ vsq; ad finē Idololatriæ apparuerunt. Hinc 131 proximē disputatū
 suborta est, an seruus Dei alicuius dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab
 omni specie Idololatriæ intactum se aut gratia aliqua, aut astutia etiā præstare possit: scru-
 Gen. 41. dū quod & Ioseph, & Daniel mundi ab Idololatria, & dignitatem & potestatem administ-
 DAN. 2. uerunt, in 132 ornamento & purpura exiteret totius Ægypti siue Babylonis. Credamus ite-
 7. que succedere alicui posse vt in quoquo honore, vt in solo honoris nomine incedat, quo-
 133 sacrificet, neq; sacrificiis auctoritatem suam accommodet, non hostias locet, non curas
 templorum deleget, non vestigalia eorum procuret, nō spectacula edat de suo aut de pu-
 blico, aut edendis præsit: nihil solemnē pronunciet vel edicat, ne iuret quidem. Iam verò
 quæ sunt potestatis, 134 neq; iudicet de capite alicuius vel pudore (feras enim de pecunia
 neque damnet neq; prædamnet, neminem vinciat, neminē recludat, aut torqueat; si hoc
 credibile est fieri posse. [Iam 135 verò de solo suggestu & apparatu honoris retractandum
 CA. XVIII. proprius habitus vniuscuiusq; est, tam ad vsum quotidianū, quàm ad honorem & dignita-
 tem. 136 Igitur purpura illa & aurum ceruicis ornamentum eodem more apud Ægyptios &
 Babylonios insignia erant dignitatis, quo more nunc prætexta, vel trabea, 137 vel paludatus
 & coronæ aureæ sacerdotū prouincialium, sed nō eadē cōditione. Tātum enim honoris
 nomine cōferebatur his qui familiaritatem regum merebantur. Vnde & purpurati regum
 vocabantur à purpura, sicut apud nos à 138 toga candida candidati: sed non vt suggestus
 sacerdotiis quoq; aut aliquibus Idolorum officiis adstringeretur. Nam si ita esset, utiq;
 DAN. 12. set Danielē Idolis non deseruisse, nec Belem nec draconē colere, quod multo postea
 paruit. Simplex igitur purpura illa, nec iā dignitatis erat, sed 139 ingenuitatis apud Baby-
 Gen. 41. ros insignis. Quemadmodū enim & Ioseph qui seruus fuerat, & Daniel qui per captiuitatem
 DAN. 7. statū verterat, ciuitatē Babyloniā & Ægyptū sunt consecuti per habitum barbaricæ inge-
 nuitatis: sic penes nos quoq; fideles si necesse fuerit, 140 poterit & pueris prætexta cōiunctio
 & puellis stola, natiuitatis insignia, non potestatis: generis, nō honoris: ordinis, nō suspensio-
 tionis. Ceterum purpura vel cetera insignia dignitatum & potestatum, inserta dignitati & po-
 testatibus Idololatriæ ab initio dicata, habent profanationis suæ maculam: cum prætexta
 ipsis etiā Idolis in quantum 141 prætextæ & trabeæ & laticlavi, fasces quoque & virgæ præ-
 ferantur, & merito. Nam dæmonia magistratus sunt seculi huius, vnius collegij insignia
 sceus & purpuras gestant. Quid ergo proficies, si suggestu quidem vtaris, opera vero
 non administras? Nemo immundis mundus videri potest. Tunicam si induas inquinatam
 per se, poteris forsitan illam nō inquinare per te, sed tu per illam mundus esse non poteris.
 Iam nunc quid de Ioseph & Daniel argumentaris, scito non semper comparanda esse
 Gen. 41. tera & noua, rudia & polita, cæpta & explicita, seruilis & liberalis. Nam illi etiam seruitu-
 DAN. 7. ditione erant: tu verò nullius seruus in quantum solius Christi, qui te etiam captiuitate
 culi liberauit, & forma Dominica agere debes. Ille Dominus in humilitate & ignominia

A tate incescit domicilio incertus: Nam filius, inquit, hominis non habet ubi ¹⁴² caput suum collocaet, vestitu incultus, neque enim dixisset, Ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum sunt. Vultu ¹⁴³ denique & aspectu inglorius, sicut & Esaias pronunciauerat. Si potestate quoque nullā ne in suos quidē exercuit, quibus ¹⁴⁴ sordido ministerio functus est: si regē se denique fieri, conscius sui regni, refugit, plenissimē dedit formā suis dirigendo omnifragio & suggestu tam dignitatis quā potestatis. Quis enim magis his vsus fuisset quā Dei filius, quales & quanti eum falces producerent, qualis purpura de humeris eius floret, quale aurum de capite radiaret, nisi gloriam seculi alienā & sibi & suis iudicasset? Igitur quā noluit reiecit, quā reiecit damnauit, quā damnauit in pompa diaboli deputauit. Nō enim damnasset, nisi non sua: alterius autem esse non possent, nisi diaboli quā Dei nō sunt.

¹⁴⁵ Tu si diaboli pompam eierasti, quicquid ex ea attigeris, id scias esse Idololatriā, vel hoc te cōmonefaciat, omnes huius seculi potestates & dignitates non solum alienas, verūm & inimicas Dei esse, quōd per illas aduersus Dei seruos supplicia cōsulta sunt, per illas & pœnā ad impios paratē ignorantur. Sed & natiuitas & substantia tua molestē tibi sunt aduersus Idololatriā, ad euitandum remedia deesse non possunt, cūm etsi defuerint, superfit vnicū illud quo foelicio factus nō in terris magistratus, sed in cœlis. [¹⁴⁶ Possent in isto capitulo etiā de militia definitū videri, quā inter dignitatē & potestatem est. At nūc de isto quaeritur, an fidelis ad militiā conueri possit, & an militiā ad fidem admitti ¹⁴⁷ etiā caligata, vel inferior queq; cui non sit necessitas immolationū vel capitalium iudiciorū. Non conuenit

B sacramento diuino & humano, signo ¹⁴⁸ Christi & signo diaboli, castris lucis & castris tenebrarum: nō potest vna anima duobus deberi, Deo & Cæsari. Et ¹⁴⁹ virgā portauit Moyses, ¹⁵⁰ fibulā & Aaron; cingitur loro & Ioannes; agmē agit & Iesus Naue, bellauit & populus, si placet ludere. Quomodo autem bellabit, imō quomodo etiā in pace militabit, sine gladio: quē Dominus abstulit: Nā & si adierant milites ad Ioannem, & formā obseruationis acceperant: si etiam centurio crediderat; omnē postea militē Dominus in Petro exarmādo discinxit, nullus habitus licitus est apud nos illicito actui ascriptus. [¹⁵¹ Sed enim cū conuersatio diuine disciplinē nō factis tantū, verum etiam verbis periclitetur, (nā sicut scriptū est, ¹⁵² Ecce homo & facta eius, ita: Ex ore tuo iustificaberis) meminisse debemus etiam in verbis quoque Idololatrię incursum præcauendum, aut de consuetudinis vitio, aut timiditatis. Deos Nationū nominari lex prohibet, non vtiq; ne nomina eorum pronuncemus, quę nobis vt dicamus cōuersatio extorquet. Nam id plerunq; dicendum est, In ¹⁵³ tēplo Æsculapij illum habes, & vico Iſidis habito, & sacerdos Iouis factus est, & multa alia in hunc modum, quando & hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neq; enim Saturnum honoro, si ita vocaero eum suo nomine, tā nō honoro quā Marcū, si vocaero Marcū, sed ait: Nomen aliorum deorū ne cōmemoremini, neque audiatur de ore tuo. Hoc præcepit, ne Deos vocemus illos. Nam & in prima parte legis, Nō fumes, inquit, nomē Domini Dei tui in ¹⁵⁴ vano, id est Idolo. Cecidit igitur in Idololatriam, qui Idolum nomine Dei honorauerit. Quōd si Deos dicendum erit, adiiciendum est aliquid, quo appareat, quia nō ego illos Deos dico. ¹⁵⁵ Nā & scriptura Deos nominat; sed adiicit suos, vel: nationū. Sicut Dauid cū Deos nominasset, vbi ait: Dei autem nationum dæmonia. Sed hoc mihi ad sequentia magis præstructum est: ceterū consuetudinis vitium est ¹⁵⁶ me Hercule dicere, me Diiſ fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant iurandū esse per Herculem. ¹⁵⁷ Porrō quid erat deieratio per eos quos eierasti, quā præuaricatio fidei cum Idololatria: quis enim per quos deierat, non honorat? [¹⁵⁸ Timiditatis est autem, cū te alius per Deos suos obligat iuratione vel aliqua testificatione, & tu ne intelligaris quiescis. nam aequē quiescendo confirmas maiestatem eorum, cuius causā videberis obligatus. Quid refert Deos nationum dicendo Deos, an audiendo confirmes? iures per idola, an ab alio adiuratus acquiescas? Cur non agnoscamus versutias satanæ, qui quod ore nostro perficere non potest, id agit vt suorum ore perficiat, per aures inferens nobis Idololatriam? Certē quisquis ille est, aut amica aut inimica congressione adstringit. Si inimica, iam ad pugnam vocaris, & scis tibi dimicandum esse. Si amica, quanto securius in Dominum trāsferes responsonem tuam, vt dissoluas obligationem eius, per quem te Malus honori Idolorum, id est, Idololatrię quarebat annexere. Omnis patientia eiusmodi Idololatria. Honoras eos, quibus impositis obsequium præstitisti. Scio quendam cui Dominus ignoscat, quum illi in publico per litem dictum esset, Iupiter tibi sit iratus, respondisse, Immo tibi. Quid aliter fecisset ethnicus, qui Iouem deum credidit? etiam si non

Bb iij

Luc. 9.
Matth. 11.
Isai. 53.
Ioa. 13.
Ioa. 6.
CAP. XIX.
Matth. 22.
Exod. 3.
Exod. 28.
Matth. 3.
Exod. 17.
Luc. 3.
Matth. 8.
Matth. 26.
CAP. XX.
Matth. 12.
Exod. 23.
Vbi supra.
Exod. 20.
Ipsal. 113.
CAP. XXI.

TULLIANUS
de notati onibus
IDOLOLATRIÆ
A. V.
16.

per eundem retorsisset maledictum, nec per vllum Iouis similem, confirmauerat Ioue Deū. per quem se maledictum indignè tulisse demonstraerit remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum quem scis nihil esse? Nam si infans, iam esse confirmas, & erit Idololatrie professio timoris tui: quanto magis cum per ipsum remaledicis, eodem Iouis honorem facis, quo & ille qui te prouocauit: fidelis autem in eiusmodi ridere debet, non insanire. Imo secundum præceptum ne per Deum quidē remaledicere, sed planè benedicere per Deū, vt & Idola destruas, & Deū prædices, & adimpleas disciplinam. [159] Equè benedici per Deos Nationum Christo initiatus non sustinebit, vt semper reiiciat immundam benedictionem, & eam sibi in Deum conuertens emundet. Benedici per Deos Nationum, maledici est per Deum. Si dederō eleemosynam, vel aliquid præstitero beneficij, & ille michi Deos suos vel 160 coloniarum genium propicios imprecetur, iam oblatio mea vel operatio Idolorum honor erit, per quæ benedictionis gratiam compensant. Cur autem nō sciat me Dei causa fecisse, vt & Deus potius glorificetur, & dæmonia non honorētur in eo quod propter Deum feci. Deus videt quoniam propter ipsum feci: pariter videt quoniam propter ipsum fecisse me nolui ostendere, & præceptum eius Idololatriæ quodāmodo feci. Multi dicunt, Nemo se debet promulgare: puto autem nec negare: 161 negat enim quicquid dissimulat in quacunque causa pro ethnico habitus. Et vtiq; omnis negatio Idololatria est, sicut omnis Idololatria negatio, siue in factis, siue in verbis. [162] Sed est quædam eiusmodi species in facto & in verbo, bis acuta & infesta vtrinque, licet tibi bladiatur, quæ si vacet in vtroque dum factum non videtur, quia dictum non tenetur, pecuniam de ethnico si mutuantes sub 163 pignoribus fiduciati, 164 iurati cauent, & sic negant. Scire volunt licet tempus persecutionis, & locum tribunalis, & personam præsidis. 165 Præscribit Christus, non esse iurandum. Scripsi, inquit, sed nihil dixi: lingua, non littera occidit. Hic ergo naturam & conscientiam aduocatur: naturam, quia nihil potest manus scribere, etiam si lingua in dicitando cessat immobilis & quieta, quod nō anima dictauerit, quanquam & lingua anima dictauerit, aut à se cōceptū, aut ab alio traditum. Iam ne dicatur, alius dicit, hic conscientiam appello, an quod alius dictauit anima suscipiat, & siue comitante sit residente lingua ad manum transmittat. & bene quod in animo & cōscientia delinquit Dominus dixit? Si, 166 inquit, concupiscentia vel malitia in cor hominis ascendit, proferre poteris. Causisti igitur quod in cor tuum planè ascendit, quod neque ignorasse te contendere potest, neque noluisse. Nam cum caueres, scisti: cum scires, vtiq; voluisti, & ex factis factis quàm cogitatu, nec potes leuiore crimine manus excludere, vt dicas salum planè feci cauendo quod non facis. Tamen non negaui, quia non iuraui. Imò etsi nihil tale fecis, tamen diceris deierare si consenseris. Non valet tacita vox in stylo, & mutus in iuris sonus. At enim Zacharias temporalis vocis oratione multatus, cum animo collocauit linguam irritam transit, manibus suis à corde dicit, & nomen filij sine ore pronunciat. Quod si in stylo, auditur in cera manus omni sono clarior, littera omni ore vocalior. Quod si an dixerit, qui dixisse compertus est. Dominum oremus, ne qua nos eiusmodi contracta necessitas circumstet. Et si ita euenerit, det fratribus 167 operandi copiam, vel nobis ad pendē omnis necessitatis constantiam, ne illæ litteræ negatrices vicariæ oris nostri in iudicij aduersus nos proferantur signatæ signis, non iam aduocatorum, sed angelorum.

CA. XXIII [168] Inter hos scopulos & sinus, inter hæc vada & freta Idololatriæ velificata 169 Dei fides nauigat, tuta si cauta, secura si attonita. Ceterum inenabile excussis profundis est, inextricabile impactis naufragiū est, 170 irrespirabile deuoratis hypobrichium in Idololatria: 171 quicumque fluctus eius offeant, omnis vertex eius ad inferos desorbet. Nemo dicat, quis tam tuto præcauebit: exeundum de seculo erit, quasi non tanti sit exire, quam Idolatren in seculo stare. Nihil esse facilius potest, quàm cautio Idololatriæ, si timor in capite sit. quæcunque necessitas minor est periculo, tanto comparata. 172 Propter ritus sanctus consultantibus tunc Apostolis vinculum & iugum nobis relaxauit, vt Idololatriæ deuitandæ vacaremus. Hæc erit lex nostra quo expedita, hoc plenius administrata propria Christianorum, per quam ab ethnicis agnoscimur & examinamur: hæc accedentibus ad fidem proponenda, & ingredientibus in fidem 173 inculcanda est, vt accedentes deliberent, obseruantes perseuerent, non obseruantes renuncient sibi. 174 Viderimus certe Idolatres in archetypo nō habetur. Nullum animal in Idolatren figuratum est, 175 quod in arca non fuit, in Ecclesia non sit.

CAP. XXI.

CA. XXIII.

Matth. 5.

Luc. 8.

CA. XXIII.

Act. 15.

Isai. 34.

Matth. 7.

Philip. 3.

Luc. 10.

Gen. 7.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRUM DE IDOLOLATRIA.

CAP. I.

1. Principale crimen generis humani, &c.] Caput hoc primum inscriptissimum: Quod in Idololatria crimen omne, & in omni crimine Idololatria deprehendatur. Atqui de Elogio vide Librum ad Scapulam cap. 4. num. 26. Legimus autem cum Gagnar: Proinde, vocem Tertullianicam, pro eo quod substitutum era: Perinde. Porro etiam summum delictum Idololatriam nuncupat B. Cyrian. epist. 10. 11. 12. 26. ac 30. libro item de Laps. & de Idol. vanit. & similiter Auctore Chryso. in Psalm. 113. Nihil est (inquit) aliud in Idolorum festis quam libido, impudicitia, intemperantia, ebrietas, crudelitas, inhumanitas, caedes.

2. Atque adeo Scripturae sanctae stupri vocabulo vtuntur in Idololatria exprobratione. Aludat inter cetera ad Ezech. cap. 23. ubi & fornicationem & stupra populo Israel, & in Aegypto, & suo tempore exprobrat; quod de Idololatriis loquatur. Eodem pertinet quod Clemens Alexandr. lib. 7. Stromatum, certum fornicationis speciem Idololatriam faciat.

3. mortem adferunt. Ita describit quae vulgo dicuntur, mortalia peccata, & ipse mox vocat: exitiosa, & deuoratoria salutis. Lego autem non ita multo post: frequentantur, pro: frequententur.

4. Idolorum mancipes.] Eodem modo dixit lib. de Spectac. cap. 10. Apollines & Musas, & Mineruas, & Mercurios mancipes habent. Hic autem demonia intelligit & immundos spiritus, quibus idola mancipantur. De simili B. Cyrian. loco, ubi mancipem pro Praefecto accipit, vide Adnot. nostras ad Epist. eius 69. num. 21. & in Apolog. cap. 11. num. 164.

CAP. II.

5. Sed vniuersa nomina criminum, &c.] Titulum huic capiti inuidimus: De variis Idololatriae modis.

6. aut polluceat.] Recte sic legendum adnotauit Harpsius, pro eo quod erat: proluceat; addens polluce, ad sacra pertinere, ac si dicas, vouere vel dedicare, aut, ut alij (inquit) volunt, Herculi libamenta in aram prouocare. Nam & nos cum Rhenano & Latino ita castigauimus illud Apolog. cap. 39. Herculanarum decimarum polluctorum sumtus. ubi plura haec de re num. 513.

7. cum homicidium etiam in verbo maledicti vel conuitij iudicat, &c.] Large interpretatur illud: Audistis quoniam dictum est antiquis, Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicij, &c. tamquam etiam ira & maledictum, homicidij sint species. Recte proinde Doctores Theologi in illo precepto Decalogi: Non occides, comprehendi iram tradunt; & maledictum, aliisque eiuscemodi.

CAP. III.

8. Idolum aliquandiu retro non erat, &c.] Inscriptum huic capiti dedimus: De origine Idolorum. in qua Auctorem imitantur partim B. Cypr. initio lib. de Idol. vanit. partim Isidorus lib. 8. Etym. cap. ultimo.

9. sola templa & aedes vacuae erant, &c.] Similiter dixit Apolog. cap. 25. Nam etsi à Numa concepta est curiositas superstitionum, nondum tamen aut simulacris aut templis diuina res apud Romanos agebatur, &c. de quo ibi laurus man. 406.

& 407. Hic autem amplius dicit: etiam aliquandiu sola tepla sine idolis fuisse. Atque hoc est quod Plutarchus ibidem citatus tradit in vita Nume Pompilij: In prioribus (inquit) centum septuaginta annis templa quidem edificabant, sacraque tuguria erigebant, simulacrum verò nullum corporeum dedicabant. Quod ipsum etiam habet Dionys. Halicarnass. addens Turquinum Priscum vanitate et stultitia Graecarum Religionem Herri-scarumque domi imbutum, Romanos docuisse simulacra diis ponere. Atque adeo sic etiam intelligi debent verba Parronis similia Plutarcho, à B. Augustino citata lib. 4. de Ciuit. Dei cap. 31. quemadmodum adnotauit ibidem Ludouic. Fines, citans in eandem sententiam Clementem Alexandrinum & Eusebium, locis interim non indicatis, qui ibidem etiam recte interpretatur eodem pertinere illud ubi supra Tertull. nondum enim tunc ingenia Graecorum atque Tuscorum fingendis simulacris vrbem inundauerant. Quos ipsos etiam hic artifices statuarum & imaginum appellat.

10. an plastes effingat, an calator exculpat, an Phrygio detexat.] Tria genera artificum hic recensentur; Plastes, qui gypso effingat; Calator, qui in lapide aut aere aut argento illud exculpat; Phrygio, qui filo format idolum. Quia autem etiam addit: an coloribus, fortassis legi debet: an Plastes aut pictor effingat. Recte autem ordine Plastes proponitur, quia Plinio teste lib. 34. cap. 7. Plastica prior fuit quam statuarum; & quemadmodum idem tradit lib. 36. cap. 8. Ara in marmore exculpendi vetustior etiam est, quam statuarum aut pictura: Atque hoc est quod Core Corinthia (ubi tradit post Plinium lib. 35. cap. 12. Athenagoras Apolog. pro Christ.) eam, quae dicitur Coroplastice, prima inuenisse, traditur. Quum enim amore cuiusdam viri teneretur, circumlineant eius dormientis in pariete umbram; puta deinde eius similitudine nihil euariante deletata, circumscriptionem eiusmodi efficitam tum late adimpleuit. Quod respexit & Epiphani. in principio Panar. operum per figuram scientiam primum imagines efficitas scribit. Vide utrobique plura de primis statuarum auctoribus, quorum inuentores Graeci & Tusci antiquiores facit Epiphani. Aegyptios, Babylonios, Phryges & Phoenices, immò à Thare, qui in Cappadacia primus Aram sui filij ante defuncti imaginem fieri iusserit, deducit originem: à quo non multum aberrant, qui à Nino primam Beli filij sui statuam efficitam fecerunt; nam eodem vixit tempore. Isidorus interim ubi supra, scribit Ismael primum simulacrum de luto fecisse: Gentiles vero id Prometheo tribuere, & apud Graecos Cecropi. Adnotanda est autem paulopost phrasia Tertullianica: ne qui putet, pro: ne quis.

11. Etdes Græcè formam sonat, &c.] Hunc locum quem transcripserit Isidorus loco citato, ego cum sic castigandum censeo: Idolum est simulacrum, quod quavis (pro eo quod est: humana) effigie factum & consecratum est, iuxta vocabuli interpretationem. Etdes enim Græcè formam sonat, & ab eo per diminutionem eĩdes loy deductum, & æque apud nos formulata facit (quomodo etiam hic lego, pro: fecit.) Igitur omnis forma vel formula Idolum se dici exposcit. Inde Idololatria, omnis circa omne idolum famulatus & seruitus. Quisdam verò Latini (nam & sic lego pro: Bb iij

TULLIANUS
notati onibus
PAMELII
A. V.
16.

Latine] ignorantem Græcè, imperitè dicunt Idolum ex dolo sumptisse nomen, quod diabolus creatura cultum (aliquid deest forte: in murian) divini nominis innoxio.

12. simulacrum vituli, &c.] Patet hunc vera lectio lib. adu. Iud. cap. 1. ubi legitur: bubulum caput; & similiter apud B. Cyprian. lib. de Patient. bono, pro eo quod quidam etiam MS. cod. bubalum; nam vitulus censetur habere caput Bubulum.

CAP. IIII.

13. Idolum tam fieri quam coli Deus prohibet, &c.] Inscriptissimum hoc caput: De interdicto ne fiant Idola.

14. Ne feceritis Idolum, &c.] Ad verbum translatis in vulgato interprete 70. quod Græcè est εἰδωλον, quemadmodum & B. Cyprian. cap. 1. lib. de Exhort. martyrum. qua versione explicatur verus huius loci sensus, de quo Auctor latius lib. 2. adu. Marc. ubi locum huius scripturæ interpretatur de imaginibus Idololatriæ substantiam continentibus. Pro no autem verbo translatis, & quæ in mari, pro eo quod ex Græco alij rectè transferunt: & quæcumque in aquis sub terra.

15. Antecesserat enim hoc prædicans Enoch.] Rectè adnotavit Harrisius hic adiciendam vocè: Enoch, eo quod paulopost sequatur: Denique idem Enoch, maxime quod similem etiam eiusdem locum infra citet cap. 15. De Ostorum Dis. Quam autem varij loci communiæ citentur à Patribus ex libro Enoch, certè peculiaris est Tertulliano, quod eum citet hic, & infra contra Idololatriam, nisi forte dicamus istud etiam pertinere ad comminationem iudicij Dei, de quo prophetasse eum testis est Apost. Iudas epist. Canonica, eo quod mox subiungat: quod in diem sanguinis perditionis pœnitentiæ parata est. De alijs eiusdem libri Enoch locus, & angelis desertoribus, latius infra lib. de Habit. muliebri, ubi eius auctoritatem probat Auctor. Hic sufficit quod prophetasse septimum ab Adam Enoch tradat Apostolus Iudas, ad intellectum illius hoc prædicans, eo quod paulopost sequitur: in comminatione prædamnat; item quod infra legitur cap. 15. Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam Ostita in superstitionem ventura præcæcit per antiquiss. Propheten Enoch. Quæ omnia diligenter adnotanda sunt ob Ludon. Puenem in August. de Civit. Dei, qui si dicit placet, de Apostolica veritate dubius, dicit incertum esse, an debeat illud eiusdem Enoch à Iuda citari huic Enoch adscribi, quod Moysi corporis meminerit, qui illo multo fuit posterior; quippe qui id prophetia spiritu scripsit.

16. imaginum consecratio Idololatria.] De hac aliquid adnotavimus ad illud Apolog. cap. 12. quali factum consecratione mutantem, num. 176. Atqui pro: spiritibus infamis, putat legendum Latinus: infamibus, Harrisius: infernis; illud magis placet.

17. Cognoscite quod cinis sit cor illorum, & errant.] Sic omnino restituendus est hic locus, pro eo quod corruptiss. legebatur: & terra. nam magna dictionis vicinitas ob easde litteras, & Græcè est: γῆ καὶ σάρκα. Quam repetitio alioqui esset eiusdem superuacanea, omisimus factores. nam lib. adu. Iud. non aliud legit quam: Similes erunt illis qui ea faciunt.

CAP. V.

19. Planè impediens respondebimus, &c.] Huic capiti vitulum damus: Aduersus eos qui idola facientes, peccare se non existimant.

20. vt quisque inuentus fuerit, ita & persecu-

ret.] Sic translatis Auctor, eo quod interpretes alij conformes Græco textui: vnusquisque in quo vocatus est, in hoc permaneat. Legimus autem: Nec enim quicumque nostrum, sensu hoc exigente.

21. fures Balnearios.] Hos præ alijs commemorat, quod scribat Papias fures balnearios extra ordines puniendos: cuius rei causam adfert Aristoteles in Problematis, vti adnotavit Rhenanus ad illud lib. de Fugis in perfectione: & fures balnearum & alcones & leones.

22. Cur ergo Moses in eremo simulacrum ferpentis ex ære fecit, &c.] Locus obscurus, sed qui explicandus venit tum ex lib. adu. Iud. supra cap. 10. lib. 3. adu. Marc. ubi eadem isdem verbis repetit, tum maxime ex lib. 2. contra Marc. ubi respondetur ad obiectionem Marcionis eandem, de qua hic: Alioqui (inquit) si hæc videretur aduerfarij Legis interpretetur, numquid & nos, quod Marcionita, inconstanti adscribimus omnipotenti, &c. Et certè plenius multo quam hic, oportet ad institutum magis. Proinde (inquit) & similitudinem vetans omnium quæ in cælo & in terra & in aquis, ostendit & caullas, Idololatriæ scilicet instantiæ cohibentes. Subiicit enim: Non adorabitis ea neque seruietis illis. Serpentis autem æaci effigies postea præcepta Moysi à Domino, non ad Idololatriæ ritulum pertinebat, sed ad remediandos eos qui à serpentibus infestabantur. Erat taceo de figura remedij. Sic & Cherubin & Seraphin aurea in æca figuratum exemplum, certe simplex ornamentum, accommodata suggestu longè diuersas habendo caullas ab Idololatriæ conditione, ob quam similitudinem prohibetur, non videntur similitudinem prohibitarum legitime gati; non in eo similitudinis statu deprehenduntur quem similitudo prohibetur. Quare nihil sancti Tertullian. pro Eiconoclastis, quum sententia cui clausura prohibita sunt imaginis: sicut latius deduximus adnot. nostris in Apolog. cap. 12. num. 184. Sicut autem Tertullianica: prætræbantur, & exemplatim.

23. figuram gessisse Dominicæ crucis, &c.] Iustus hoc tractat lib. adu. Iud. ubi supra. & lib. 3. adu. Marc. Nos etiã de figura Dominicæ crucis late tractauimus Apolog. cap. 16. num. 238. Atqui panegyricum Latino legimus: quod idem Deus qui lege vetuit, &c. pro eo quod erat: & lege vetuit; aliquid enim nullus sensus commodus elici poterat.

CAP. VI.

24. Si nulla lex Dei prohibuisset, &c.] Titulus huius capiti à nobis ponitur: Quod in Baptismo eadem modi artibus repudium dixerimus. Atqui de renuntiatione, qua diabolo & angelis eius renuntiamus, latius infra lib. de Baptismo, & de pharisæis repudium dicere, supra lib. de Pœnit. cap. 7. num. 421.

25. exhibitionis nostræ gratia.] Quod capite procedenti ad victum dixit, hic ita circumloquitur, ut per significationem eadem voce vitur infra cap. 8. & 12. Auctor, & iterum lib. de Corona milit. cap. 8. ubi dicit: instrumenta humanæ exhibitionis. etiam & Cyprian. lib. de Orat. & Testim. ad Quirin. lib. 3. cap. 1. transfert ex Græco illud Apost. 1. Tim. 6. Habentes exhibitionem, pro eo quod vulgatus interpret: Habentes victum. Est autem etiam hæc vox Iureconsultorum nam exhibuisse, pro alimenta suppeditasse, vti supra lib. 1. Nefemius ff. De neg. gest. Lego autem cum Latino panegyrici: quasi ob aliam caullam, pro: ob aliquam.

26. vilissimioris alicuius.] De nidore Demoni-
bus grato vide Apolog. cap. 22. num. Adnot. nostr. 347.
Et cap. 23. num. 359.

27. auratiorem & maiorem hostiam cædis.]
Hostia (inquit Festus) dicta ab eo, quod est hostire,
ferre. Alij ab Hostibus derivant, quod post victoriam
immolari soleant, sicuti & ipse Festus alibi. Alludit au-
tem ad eas Hostias, quæ auro ornabantur; quas proinde
auratas vocat: solent enim subinde boum cornua deaurari,
qui immolabantur.

CAP. VII.

28. Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit, &c.] Hoc caput insignimus isto titulo: Quod zelus fidei idipsum prohibeat.

29. ab idolis in Ecclesiam venire, &c.] Quam hic Ecclesiam, max domum Dei vocat. Neque verò est alius apertior locus apud Tertullianum de Christianorum Ecclesiis, siue domibus Dei; quare etiam hic ea de re tractatus habendus. Diximus quidem aliquid in librum de Oratione, & in librum de Eleemosynis B. Cyprian. ad illud: Que in Dominicum (ita appellat Domini domum) sine sacrificio venis, num. 32. & Peterus, de Ecclesiis, Apostolorum ætate, plura testimonia ante Tertull. proximus citata reperire est Lutwicon Latinorum nostrorum Tom. 1. pag. 55. & sequentibus, item pag. 80. 81. 83. 84. 85. 88. 92. 93. 95. 96. 124. 139. 145. 150. 152. Post ipsum sunt eadem tam frequentia, ut omnibus sint obvia. Quibus nunc addimus, iam ab initio mundi lica cultus Dei dicata existisse, eaque variis nominibus appellata. Sic legitur legis natura tempore, Gen. 8. altare sui θυσιαστήριον, Gen. 28. ac 35. Domus Dei, & porta cæli. Post legem Moysi, Sanctuarium, Exod. 25. ac Dent. 12. θειος οποιουµενος, Isai. 56. Sanctum, Daniel. 7. ac Amos 4. Dei templum, 2. Machab. 14. Templum Domini, ac: Domus Dei, seu Domini, ubique tam in libris omnibus Ostræuchi, quam Psal. & Eccles. ac Prophetarum omnium: Tabernaculum Domini, 2. Paral. 1. & Psal. 131. 144. Deinde à Christo: θειος τῆ θεῶν, & θειος τῆ πατρὸς, Ioan. 2. Domus orationis, Marc. 11. Denique ab Apostolo Paulo 1. Corinth. 11. Ecclesia Dei, quemadmodum etiam hic ab Auctore, & infra lib. 2. ad Vxor. cap. 9. his verbis: In Ecclesia Dei pariter. Idque per Synædochen, qua loco applicatur congregationis nomen, quomodo etiam iam antea Dent. 23. Iudith. 6. Thren. 1. Quo ferè etiam nomine appellatur plerumque iam à Latinis quam à Grecis Patribus, unde vox Gallica Ecclesie, siue uti vulgò loquuntur, Egglise. Nec ab similitèr infra lib. de Virgin. veland. ubi cap. 3. Trahantur (inquit) virgines sanctæ in Ecclesiam; notabilis & insignis introëat. Denique cap. 13. Certè virginitatem suam in Ecclesia abscondant, quam extra Ecclesiam cælant: ac: confanter audeant & in vicis virgines videri, sicuti audent in Ecclesiis. Item lib. de Coron. milit. cap. 3. Aquam adiuri ibidem, sed & aliquanto prius in Ecclesia sub manu Antifistis. Ab Auctore verò etià Domus columbæ; his verbis initio lib. adu. Valent. Nostræ columbæ domus, simplex, etiam in ædificiis semper & apertis ad lucem. Amat enim figuram spiritus sancti, amat Orientem Christi figuram. A Philone Iudæo lib. de Therapeutis, apud Euseb. cap. 16. & 17. lib. 2. hist. Eccl. σευειον ἡ μοναστηριον. A quibusdam, Oratorii. Ab Anacleto Papa, loca sancta. A Grecis verò Patribus alijs quoque diuersis nominibus. A posterioribus denique, Concilio Gangr. ac 55.

Ambrosio, Hieronymo, Augustino, nota etiam basilicæ martyrum. Primus autem qui contempsit Ecclesiam χριστοθητες, id est manifestus, fuit Eustathius ille, contra quem congregatum Concil. Gangrense can. 5. anathemati xavit eum, qui domos Dei contemnendas diceret. Quem errorem postea renouarunt (iuxta quod scribit Hugo Ferrariensis) anno Christi 1200. Patavini heretici, contra quos exstant Constit. Honorij Pape III. & Frederici I. Imperatoris, Cod. de heret. ult. cap. 8. Gazaros, Quos imitati postea Valdenses, Viciensia, Hussita, & Taborita, circiter ann. 1420. Verum in ventum, ut ita loquar, abire interea hæc heresis, præterquam apud quosdam Anabaptistas, qui etsi allegare solent illud Apostoli Pauli ad Athenienses, Act. 17. Deus in manifestis templis non habitat, facilis est ex eo ipso loco responsio, ex eo quod additur: Indgens aliquo, quum ipse det omnibus; ac si dicat, Sic Deo templa non constitui, tamquam illis indigeret, quemadmodum haud ab similitèr Trencus lib. 4. cap. 34. Offerimus (inquit) ei non quasi indigenti, sed gratis agentes. & mox: Quemadmodum enim Deus non indiget eorum que à nobis fiunt, sic nos indigemus aliquid offerre ei. Non aliter enim nos quoque Ecclesiis indigemus, ad conueniunt in gratiarum actionem, tum sacrificarum, tum orationum, tum etiam concionum, agendas. Siqui autem Patrum vetustissimorum, uti Minutius, Arnobius, Lactantius, videantur templa nulla agnoscere, aut de templis idolorum expresse loquuntur, aut si sua aduersus Gentes defenderent, & xpo χηλιδιαι metuebant: quare admodum sobrie illorum meminerunt; deinde Templa, vocabant Idolorum, Ecclesiarum, Christianorum; uti patet infra cap. 11. Christianus (inquit) thurarius, si per templa transtibit, quum paulo prius dixerit, Lanistam ab Ecclesia arcendum. Quibus adde, quod perdurantibus illis primis Christianorum persecutionibus, vix permillum fuerit Ecclesias edificare; quò pertinent que de antelucanis cœtibus Apolog. 39. cap. & alibi frequenter ab Auctore recensentur.

30. attollere ad Deum Patrem manus matres idolorum, his manibus adorare.] Locum hunc pro Adoratione in sacrificio Christiano facere adnotauimus initio lib. de Orat. num. 1. Synædochicis autem addit: que foris aduersus Deum adorantur, eo quod opera ius manibus facta adorentur.

31. manus admouere corpori Domini.] Pertinet hic locus ad eam consuetudinem, qua in manus trahebatur Eucharistia, cuius meminimus loco mox citato, & latius in lib. de Laps. B. Cyp. num. 82.

32. si ab alijs manibus accipiant, &c.] Hic iterum insinuat alia consuetudo, qua (sicuti loquitur Iustinus Martyr Apolog. pro Christianis) Eucharistia de manibus presidentium sumitur, ut potè à sacerdotibus corpus Domini, & à Diaconis calix Dominicus, quamdiu administrari fidelibus solet, quorum illud manifestissimum est quam ut probatione sit opus. Hoc verò à nobis comprobatum est in Epist. B. Cyp. 65. num. 14. & in lib. de Laps. num. 88.

33. Adleguntur in Ordinem Ecclesiasticum.] Quem hic Ordinem Ecclesiasticum, infra lib. de Prescript. adu. heres. sacerdotalia munera appellat, ubi de Sacramento Ordinis, & singulis eius gradibus latius B. Cyprian. epist. 33. & 68. Ordinationes clericas seu clericorum vocat. Greci cum Apostolo Paulo ad Timot. & Titum χριστοθητες, seu manusimpositiones.

34. isti quotidie corpus eius laceffunt.] Similiter

ULLIAN,
notati onibus
MELI,
A. V.
16.

Vini creditur in lib. 8. de Civit. Dei B. August. cap. 26. Theu demonem illum vocat Phadru in Platone. Quin- etiam est cum Plinio lib. 30. cap. 1. & Epiph. initio oper. Panarj, Zoroastrem (qui & Ero Pamphilus) primum inuentorem faciamus. Astrologia, non dubium quin in- stituta demonum primam inuenta sit, maxime si Au- ctorem sequamur in eo, quod sub fine capitis dicit: Astro- logiam Magie speciem esse. Vide infra l. de Hab. mul. cap. 2. num. 22.

50. expelluntur Mathematici.] *Esti uelutis pro disciplina in bonam partem accipiatur subinde, à qua Mathematica discipline, Geometria, Gnomonica, Mu- sica, Arithmetica, Astronomia: tamen Mathematici ferè in malam partem accipiuntur pro Genethliacis, & Astrologis seu Chaldaeis, quomodo etiam hic ab Auctore & paulo post Mathetis: quo pertinet etiam illud Iuuenia- lis sat. 14.*

Nota Mathematici genesis tua.

Atqui in eadem sententiam B. August. lib. 7. de Civit. Dei cap. ult. tradit. Has artes etiam ante Saluatoris no- stri aduentum in ipsi ciuitatibus Gentium legibus solere prohiberi, & poena seueriss. vindicari. Qui est præcipuum agat de Hydromantia & Necromantia, tamen idipsum hic de Mathematicis uidetur affirmare Auctore, nisi forte istud referat ad id quod sequitur.

51. Vrbs & Italia interdicitur Mathematicis.] *De hoc in hæc verba Suetonius in Vitellio cap. 14. Nullis infensor quam uernaculis & Mathematicis, ut quisq; desereret, inuaditum capite puniebat. Exacerbatus, quod post Edictum suum, quo iubebat intra Kal. Octobris Vrbe Italiæque Mathematici excederent, statim libellus est propositus, & Chaldeos dicere, Bonum factum est, ne Vitellius intra eundem Calendarum diem usquam esset. Vide eadem de re Origenem hom. 6. in Iosus, & 3. in Hieroniam. Tradit etiam Tacitus à Vespasiano pulsos Vrbe Mathematicos.*

52. Sed Magi & Astrologi ab Oriente vene- runt, &c.] *De isdem inquit supra Auctore lib. adu. Iud. cap. 9. Nam & Magos Reges Oriens habuit. allu- dit enim, quantum apparet, ad illud Plinij loco supra- citato. Ita Magia possessis hominum sensibus triplici vin- culo (Magia nempe, Medicine, & Mathematices) in tantum fastigij adoleuit, ut hodie etiam in magna parte Gentium præualeat, & in Oriente Regum Regibus imperet.*

53. De Christo feliciter est Mathetis hodie, &c.] *Ironia esse patet ex ipso contextu, quare non est quod quis- quam hinc opinioni sue suffragari putes Tertullianum. fi- quis etiam Christi genitum ex stellarum cursu metiri au- sus fuerit. Legimus autem post num. 54. omisa negatione non superflua: ne illos Herodes persequeretur. Atqui de Saturno quadrato & Marte trigono vide infra Tom. 3. lib. 1. adu. Marc.*

54. At enim scientia ista usque ad Euangelium, &c.] *Hæc causa fuit Constantino primo Christiano Im- peratori legem edendis contra hanc scientiam, Cod. lib. 9. tit. 19. Nemo inquit) Aruspicum consulat, aut Mathe- maticum, aut Ariolum: Augurum & Vatum praua consilio conuectat. Chaldaei & Magi, & ceteri, quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sicat omnibus perpetuo diuinandi curiositas: etenim supplicium capitis feret gladio ultro prostratus, quicumque nostris iussis obe- quium denegauerit.*

55. Sic & aliam illam speciem Magie, &c.]

Etiam hoc necessariò legimus, pro eo quod incongruè lege- batur: alia illa species. Atqui de Magia quæ miraculis operatur, id est signis mirandis, latè tractauit Auctore supra Apolog. cap. 23. integro, & latius infra Tom. 3. lib. de Anima; & nos utrobique Adnotationibus nostris: Latitantium etiam loco supracitato latissime.

56. de circulatoria secta.] *Circulatorias præstigi- as vocat in Apol. ubi vide Adnot. nostras num. 336. 57. aut sopheras, aut Chaldaeos, aut incanta- tores, aut coniectores, aut Magos.] De horum inter se differentia, infra etiam latius lib. de Anima, ne hic prolixiores simus.*

58. ubi litterator.] *Ita transulit uocem Græcam γερμανικὸς (pro eo quod interpres uulgatus: ubi scriba) more suo, quum eodem significatu sit illi uisitata: lit- teratura cap. sequenti, & lib. de Anima. Eum etiam hic, quod mox: saculum, interpretatur uocem εὐνοῖος. 59. climacterica.] Climacterica usurpat substanti- uum, pro climacteres, quas Chaldaei uocant pericula uir- te, fortunarumque hominum, quæ Marcus Varro (teste Gellio lib. 3. cap. 10.) grauisima fieri septenariis, præcipue autem anno atatis 63. scribit. Quo pertinet illud Augusti epist. ad Caium nepotem suum, apud eundem Gell. lib. 15. cap. 7. Spero (inquit) letum & bene ualentem cele- brasse quartum & sexagesimum Natalem meum. nam ut uides, x. quæ triage. communem seniorum omnium, tertium & sexagesimum annum euasimus. Verum fides penes illos esto: nouit enim Christianus nihil illis tri- buendum.*

60. cuius digitus aut radius abutitur cælo.] *Quemadmodum enim de Radio Geometrico dixit Virgil.*

Descripsit radio totum qui gentibus orbem; ita etiam alibi de radio Astrologico dixit, describere radio cæli meatu. Est autem ferreum instrumentum, aut æneum, quo lineas indicant aut terrarum, aut cæli.

CAP. X.

61. Quærendum autem etiam est, &c.] *Inseri- ptionem dedimus huic capiti: De ludimagistris Idolo- latriis.*

62. si non tabularia Idolorum, Quinquatria tamen frequetabit.] *Tabularia fuisse suspicor festum aliquem diem, quo tabulas litterarias Idolis dedicabatur. Quinquatria, qui & Quinquatris, dies festus, ita di- citur iuxta Festum, non à numero dierum, sed quod post die quintum Iduum celebraretur. Minerue autem dicarum existimant, quod eo die adæ eius in Auentino consecrata sit. Varro de ling. Lat. lib. 5. etiam Quinquatrus mino- res narrat, in quibus Idibus Iunio ab similitudine maio- rum tibicines feriat per Vrbe[m] uagabantur, & con- ueniebant ad eadem Minerue.*

63. Ipsam noui discipuli primam stipem Mi- nerue, &c.] *Minerua intelligit: ita enim nuncupabatur primam stipem, quam magistris noui discipuli da- bant. Hinc illud Varronis lib. 3. de re Rustica. Axius: Merula mi (inquit) recipe me queso discipulum, & c. Ille: Quis, simul ac promiseris Minerua, incipiam, id est, cœ- nam. Meminit etiam B. Hieron. in Epist. ad Ephesos, & innuunt Horatius & Ouidius alicubi, quemadmodum primus adnotauit Politianus. Lego autem mox: Quid minus est inquinamenti eo quod præstat, pro: in- quinamento quod. Hoc autem: uerbotenus de Idolo- thyto, confirmat illud Varronis, quod Minerua ferè cœna fuerit, quam hic proinde uerbotenus Idolothytum nuncupat. Infra autem latius c. 13. de Idolothytis.*

ULLIAN
notati onibus
MELI
A. V.
16.

83. post fidem obsequatam.] Alludit ad testifi-
cationem fidei, que fit ante Baptismum, de qua etiam lib.
de Baptismo.

84. edificii illius, &c.] Edifex pro Aedificatore,
non adum duntaxat, sed cuiusvis structure; & max:
defunctus, non pro mortuo, sed pro eo qui ab opere capto
defungitur.

85. nolite cogitare de victu.] Vno verbo exprimit
quod alibi ad verbum ex Mattheo: Nolite cogitare de cra-
fimo, quid edatis aut bibatis.

86. Opera & conditionalis erit.] Videtur Opera
accipi pro Operario: conditionalis vero pro eo, cuius officium
aliquid codere, que pauloprius Aedifici vocatur; na simili
intellectu & l. de Cor. milit. & l. de Resurr. carnis, condi-
tio ab Auctore usurpat, pro: re condita seu creata.

87. vel corpus solū, quod in domū Christi est.]
Corpus aut mutilus locus, cui sine MS. cod. mederi non
licet, nisi forte ex coniecturis parum probabilibus.

88. Sed que penes homines difficulta, penes Deū
facilia.] Similiter l. de Baptif. Prædifficilia penes ho-
mines, facilia penes Deū. Ita transferens quod & accē
est Luca 18. τὰ ἀδύνατα καὶ ἀγνώστους, δύναται
ὁ θεὸς καὶ τὰ θεῶν, pro quo vertit interpres noster: im-
possibilia, & possibilia, utriusque recte.

CAP. XIII.

89. Sed omnem adflatum eius, &c.] Capiti huic
titulus imposuimus: De festis & extraordinariis aliis
sollemnitatibus Idolorum.

90. De Spectaculis autem, &c.] Vel hinc patet li-
brum hunc posteriori scripti libro de Spectaculis, et au-
thenticum quoque esse, ac germanum Terulliani scriptum.

91. communicantes nationibus in Idolicis re-
bus.] Pulcher locus, quod saltē cum nationibus com-
municare non possimus in rebus Idolicis, id est que
idolis consecrate sunt; & proinde quod subdit de habitu,
sive victu; vel quo alio genere latitiae earum, ita
intelligendum quatenus ad Idololatriam pertinent; alioqui
iuxta Apost. Pauli, mundum exire oporteret, sicuti infra
ipse Auctor allegat cap. sequenti.

92. vita & morti.] De simili loco vide l. de Spectac.
c. 26. n. 194. ubi & sequens scriptura citatur c. 27.

93. Sic & Lazarus, &c.] Omnino sic lego, pro eo quod
tamquam elegantius substitutum erat: Eleazar. na illud &
Græcè & Latine legitur tum apud Lucā, tum apud inter-
pres veteres omnes, & nominatim etiam à B. Cypri. epist.
35. ac l. 3. 7. epist. ad Quirin. c. 61. immo ab ipso Terullia-
no infra l. de Anima: Et quid (inquit) illic Lazari no-
men, si non in veritate res est?

94. Sunt quidam Munerum dies.] Munera hic
pro donis accipit, non ut supra l. de Spectac. pro ludo Gla-
diatorio, aut ut alibi, pro: officio. Alludit autē tum ad
quingentarios minores, de quibus supra n. 62. qua Mi-
nucule (seu iuxta quod Gyraldus adnotat ubi supra) à
quibusdam Munucule à mīrēdis vltro citrog muneribus
dicitur: rē de strenuis diebus, de quibus ibidē et c. sequi-
tur Saturnalibus seu Ianuariis Kalendis, aut Brumæ
tempore.

95. quid participas Idolothyta sollēnia.] Idolo-
thyta proprie accipit pro omni eo quod idolis sacratum est; a-
liqui in scripturis sacris & Auctoribus Christianis, tam
Græcis quam Latinis, proprie ad cibos Idolis immolatos
pertinet.

96. da formā in quā velis agi tecū.] Pertinet etiā
hic ad phrasin Iureconsultorū, & maxime quod sequitur:
Enimvero et si simulaueris (ita lego pro: & dissimula-
betis) tentatus addictus es, ac si dicat, quodammodo

Idolis iam venditus; nā addicere venditionis est, quem-
admodum recte adnotavit Rhenanus ad illud lib. de Pa-
nit. cap. 6. Hoc enim pretio Dominus veniam ad-
dicere instituit.

CAP. XIII.

97. Sed enim plerique iā indaxerūt animo, &c.]
Hoc caput inscripsimus: De iisdem, & quod non sit
ignoscendum iis que ethnici faciunt.

98. ne nomen blasphemetur.] Eodem modo pau-
lo post: in qua nomē merito percussit. & cum to-
tus Circus scelestis suffragiis nullo merito nomen
lacetit. Denique: benedictio est nominis. De signifi-
catione autem Nominis vide lib. de Patient. cap. 2. n. 11.
Et de clamoribus Circi: Christianum ad leonem, lib.
de Spect. cap. 27. num. 196.

99. Veltri causa nomen meū blasphematur.]
Sic omnino lego cum Gagneo, pro eo quod erat: vix cuius
caussa. Alludit enim ad illud Isai. 52. Admiramini &
vultate, (hoc explicās vnica voce v̄c:) Hec dicit Dominus:
Propter vos nomen meum semper blasphematur in
Gentibus. Quod ipsi repetitur ab Apostolo Rom. 2. nisi
quod legatur ibi: Per vos.

100. Si hominibus placere vellē.] De h. lectio-
ne Terulliano & B. Cypriano familiari, pro eo quod hodie
legitur tam Græcè quam Latine: Si hominibus place-
rem, vide Adnotat. nostras in eiusdem Cypriani lib. de
Hab. & discipl. virg. num. 22.

101. Saturnalia.] De his aliquid diximus in Apolog.
c. 42. n. 550. & supra hoc lib. n. 64. Quibus adde ex Va-
rone lib. 4. Quod cæli principium (sit rerum) ab satū di-
ctus est Saturnus, et quod ignis sit generationis principium,
Saturnalibus cerei superioribus mittuntur. Hinc illud
infra hoc eodem capite: Saturnalia, in quibus munera
commendant. Plura vide apud Gyraldum hist. Deorum
lib. 3.

102. & Kalēdas Ianuarias.] Mox simpliciter vnica
voce vocantur Ianuaria, in quibus strenæ consonant;
quod ipsum quum etiam hodie à gentilitate permanserit
in consuetudine, pluribus non est opus; reliquis interim
insolentia, contra quas scripsit Chrysof. inter serm. ad pop.
Antiochenum de Kalendis, iam penē interierunt.

103. vt omnes lucrificiam.] Quum hoc loco habeat
tur 1. Cor. 9. vt omnes saluos faciam, Græcè enim est ἵνα
πᾶντων σωθῶσθε: videtur memoria lapsus, aut hic
posuisse, quod bis terve repetitum fuit ibidem, vix re-
p̄d̄no.

104. Ceterum de mundo exissetis.] Ceterum ac-
cipit, pro: Alioquin, & exissetis, pro: exisse deberatis;
nam vulgato interprete correspondet veritas Græca. Legi-
mus autem non multo post: Quod si nobis nullum ius
est communionis, cum Gagneo.

105. Sabbata (inquit) vestra & Neomenias &
ceremonias, &c.] Quum alibi solum duo legat priora
Auctor, hic etiam ceremonias addit, vt hinc costet sen-
sum duntaxat, tum hic, tum alibi, Propheta citasse, &
breuioribus verbis. Nam Isai. 1. sic legitur iuxta 70. Neo-
menias vestras & Sabbata & diem magnum non se-
ram, ieiunium & ocium & Neomenias & festiuita-
tes vestras odio habet anima mea, pro quo noster sic
& ceremonias. Græcè est τὰς ἐορτὰς, quare mirum est
quod non trāstulerit aut: festa, aut sollemnitates, ma-
ximè quum huic loco magis fuissent accommoda.

106. à Deo aliquando dilectā.] Præceperat enim
Deus obseruationem Sabbati, Exodi 20. Neomenia-
rum, Num. 28. & Ezech. 45.

107. & Brumæ.] De his Gyraldus hist. 8. hist.
Cc

TULLIANUS
Annotatiōibus
MELLI
A. V.
16.

Deorum. Bp̄ 8 μω; ut tradit Proclus in Hesiod. commēt. de re Rustica, Dionysius est, unde Brumalia, celebritas que in Bruma, atque adeo mēse Lenæone agebatur, tum in nostro Decembri, tum Ianuario. Huic autem celebritati videntur convenire Iulus quos hic adnotat.

108. & Matronales.] Matronalia (inquit ibidem Syncl. 1.) Kalendis Martiis agebatur, ut Horatius, Ovidius, & Acron ostendunt, & Plutarchus & Festus, qui interim non nisi de Matralibus agit, Matris matris festus. De quibus sic etiam Varro: Libum testuatum, quod in testa calida coquebatur, ut etiam nunc Matralibus facit Matrona. Hinc opinor et Matronalia dicta; ad qua adeo aptare videtur Auctor illud: cōiuvia cōstreput.

109. non Dominicum diem.] Huius etiā meminit lib. de Cor. militis, dum dicit: Dominico die ieiunium nefas ducimus. & Apolog. c. 16. eundem intelligit, quum dicit: Equē si Solis die lētia indulgemus, &c. ubi de eo latius Adnot. nostrarum n. 248. Auctor autem paulo inferius etiam diem octauum vocat, ac B. Cyprian. lib. 59. ad Fidum, primum post Sabbatum.

110. non Pentecosten.] Intelligere Auctorem non solum Pentecosten festū, sed etiam (uti loquitur de Cor. milit.) tempus illud integrum à die Paschæ in Pentecosten, patet ex eo quod mox sequitur: excerpte singulas sollempnitates nationū, & in ordinem texe, Pentecosten implere nō poterunt. Eodem modo & B. Hieron. libris aduersus Montanum & Luciferi tempus: per omnem Pentecosten dixit; & B. August. epist. 119. ad Ianuarium; item Irenæus Orat. de Pascha, citata à Iustino Martyre, quæst. & respons. ad Orthod. cap. 115. & Epiphani. in Epist. cathol. fid. Nicenum denique Concil. can. 20. & Basili. de Spiritu sancto, cap. 27.

CAP. XV.

111. Sed luceant (inquit) opera vestra.] Inscrubimus huius capituli titulum: De sollempnibus Cæsarium etiam non obseruandis. Neque verò hic primum, sed etiam Apolog. capite integro id tractauit Auctor, quod Lectorem ad Adnotationes nostras remittimus, post. n. 461. 463. & 464. quo postremo loco tractat de lucernis tabernarum, & laureis ianuarum. Atqui etiam hic non integra scriptura verba citat, sed id quod ad institutum pertinebat; quomodo etiam lib. de Cultu semin. Neque enim dumtaxat legitur Matth. 5. Luceat opera vestra, sed sic: Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona.

112. recogitemus omnē Idololatriā in hominis caullam esse, &c.] Hoc ipsum tractauit Apolog. toto c. 11. hoc titulo: Cur quum homines essent, facti sint ab hominibus Dij, caullas vanill. esse, et c. preced. Quod Saturnus, Iupiter, & alij Dij, homines fuerint, & non verè Dij. Vbi vide Adnot. nostras: item & ad illud eiusd. l. 34. cap. Maledictū est, ante Θεοθεωσις Deum Cæsarem nuncupare. Habet etiā B. August. simili titulo integrū caput l. 8. de Ciuit. Dei c. 26. Quod omnis religio Paganorum circa homines mortuos impleta sit. Denique B. Cyprian. qui hic omnino Auctorem imitatur, lib. Quod Idola non sint Dij.

113. etiam ostiorum Deos.] Similes loci Auctoris sunt infra, Prior l. de Coron. milit. At enim Christianus nec ianuā suam laureis infamabit, si norit quantos Deos etiā ostiis diabolus adfinxerit, Ianuā & Cardā à foribus & cardinibus, & apud Græcos Thyreū Apollinē & Antelios dæmonas. Alter Scorpiaco adu. Gnosticos, l. sequi. Quas mihi (inquit) potestates ianitrices adfirmas iuxta Romanā superstitionem, Cardum

quendā (sue vti legendum puto, Cardēā quadam) & Forculū, & Limentinū, quas à cācellis ordinas potestates: De quorum singulis mox plura, quod proprie ad hunc librum pertineant, atque adeo eisdem etiam nunciat B. Cyprian. libro supracitato de Idololorum vanitate.

114. Cardeam à cardinibus.] De hac Adnot. nostris in eum Cyprian. lib. num. 30. Eadem autem est, quā dicit libentius Carnam vocant.

115. Forculū à foribus, & Limentinū à limine.] Ibidē de his Diis n. 29. Sic Arnob. l. 4. Limentinum & Limum, custodiam liminum gerere dicit, & ianitrices officia sustinere.

116. & ipsum Ianum à ianua.] Hinc (inquit) Rhemanus in lib. de Cor. milit. illud Septimij Africani, non nisi Septimij Tertulliani, sed Septimij poetæ:

Iane pater, Iane tuens, diue biceps, biformis,
O care tuum fator, o principum Deorum,
Stridula cui limina, cui carāmei tumulus,
Cui referata mugijunt aurea claustra muniti.

117. Apollineum Thyreaum.] Græci (inquit) dicit Rhemanus θυραϊον vocant, quicquid foribus adiacet, & extra fores est. Vnde & Saxo Cyclops, quo steliōm fusc clauderat, nomen. Siquidem θυραϊον illi ianuum dicitur. Faciunt autem eiusdem mentione Macrobius et Nigidius, si Gyrardo creditur, cuius ara ante fores statuatur.

118. & Antelios dæmonas.] Rhemanus vbi supra Antelij Græcis Dij sunt, qui pro foribus dedicantur, et enim aras, vel Deorum statuas, vocabant subdiuales, ut pro soli forē exposita (nempe ab ἀντι τοῦ πυλῶνος ἰδ. ἰδ. 102). Hinc Epiphanius: Ἀντιπύλωτοι οἱ θεοὶ οἱ ἐπὶ τῶν πυλῶνων ἰδ. ἰδ. 102. Et rursum: Ἀντιπύλωτοι, ὁ ἀντιπύλωτος ἰδ. ἰδ. 102. βωμὸς ἢ βέδος.

119. per antiquiss. Prophetā Enoch.] De hoc supra num. 15.

120. Nam & alia ostia in balneis adorantur.] Balneorum Deos intelligit in ostiis balnearum insculptos Genios aut Lares.

121. Scio fratrem per visionē, &c.] Similes vix nō recensuit supra l. de Spectac. c. 27. de eo cui litterarum somnis ostensum eius diei nocte, qua Trajanus dicitur, quales complures etiam apud B. Cyprian. reperimus in nostro in illum Indice (ne hic prolixiores simus). Quod notandum cōtra eos, qui fabularum loco omnes vultus existimant, & ea de causa Dialogos B. Gregorij & Apollinij luminat. Recensetur etiā alitera reuelatio angelis in muliere facta c. ult. l. de Velat. virg. & l. de An. sic legitur: Est soror apud nos reuelationū clariora sortita, quas in Ecclesia inter Dominica sollemniter per exstasim in spiritu patitur, cōuertentur angelis, aliquando etiam cum Domino, & vultus auditi sacramenta, & quorumdam corda dignoscunt & medicinas desiderantibus sumit.

122. nā antē processerat.] An hoc ad Processiones Christianorum pertineat, liberum est Lectorem iudicare, illis latius lib. de Cor. milit. & libri ad Vercor.

123. probantes Idololatriam esse quicquid contra humani honoris modum adinstat diuinitatis extollitur.] Cōtrario ergo sensu hanc eum honorem sanctis Dei, tam in hac viciā quam in celesti existentibus, immo & imaginibus eorum, qui humani honoris modum non excedit.

CAP. XVI.

124. Circa officia verò priuatarū & sollempnitatum, &c.] Tractat hoc caput: De priuatis sollempnitatibus, quod Idololatriæ non sint obnoxia nisi quis harum occasione sacrificiis intercedat.

125. vt toga pura. *Quam hic intelligat, mox tum his verbis manifestat: vestitus virilis, tum illo: Toga verò etiam appellatio virilis est, quam nempè de-posita pretexta assumebant pueri anno atatis xvij. Que & pura nuncupatur (Budaio teste) quòd nec picta esset, nec triumphalis, nec pretexta. Meminit eiusdem Cicero l. 9. Epist. ad Atticum, quum scribit Cicero suo se puram togam dedisse.*

126. vt nominalium. *Eam sollempnitatem intelligit, qua (vt pasloph. dicit) nomen imponi consuevit. De qua Cicero 13. Philip. Ego (inquit) eum, vt quod a patre accepi filio reddā, mea nominatione cooptabo. Hinc: gentilitate nominali dixit Varro de ling. Lat. lib. 7. quippe quòd Nomen gentis esset, vt pueri & latissimè deducit Onuphrius, ubi agit de Prænominiibus, Nominibus, Cognominibus veterum Romanorum. Quo pertinet illud eiusdem Varro. lib. 8. In seruis gentilitia (nominum nempè) natura non est in vsu, in nostris nominibus, qui sumus in Latio & liberi, necessaria. Itaque ibi apparet analogia, ac dicitur Terentius vir, Terentia femina, Terentia gens: (nam sic lego, pro: Terentium genus.) In Prænominiibus idem non sit idem, quòd hac instituta ad vsus singularia, quibus discernentur nomina gentilitia, vt à numero, Prima, Secūda, Tertia, Quarta, vt Quintus, Sextus, Decimus, & c. ne prolixiores simus.*

127. Sed his accomodantur sacrificia. *An de solis nuptiis loquatur, incertum, maxime quòd pueri quòs Bullas deponebant, Laribus eas suscipere sint soliti, et Toga in conspectu Deorum assumi soleat, iuxta illud Propertij:*

Mox vbi bulla rudi demissa est aurea collo,

Marris & ante Deos libera sumpta toga.

Certe celebrantur à Gyraldo Gamelia sacra nuptialia, in quorum illos Luno Gamelia colebatur mense Ianuario. Anaclyptica item, sed quantum apparet, sine sacrificio. Dies erat festus post nuptias, cum sponsa reuelabatur, cui tum munera exhiberi solent.

128. Si in vocatu. *Vocatus pro vocatione accipit, imitatus opinor illud Cicero 3. de Orat. Senatus frequens, vocatu Drusi in curiam venit.*

CAP. XVII.

129. Ceterum quid facient serui, &c. *Titulo hoc insignimus caput istud: Quòd seruis fidelibus non liceat ministris esse Idololatria.*

130. item Officiales. *Officialiū coronas simili phrafi dicit Auctor de Cor. milit. ubi rectè Rhenan. interpretatur eas, que eorum sunt, qui in aliquo sunt publico vel privato officio; qua significatione etiam dicit Apuleius: Insuper potestas Officialium suum magna severitudine coerceri, quam significationem quoque indicat Auctor, quum seruos dicit, adherentes dominis, liberos patronis, Officiales Præsidibus suis.*

131. Hinc proximè disputatio, &c. *Definit hic Auctor exemplo Ioseph & Danielis, posse serui Dei alicuius dignitatis aut potestatis administratione apud ethnicos capere, si ab omni specie Idololatriæ aut gratia aliqua aut astutia intactū se præstare possit. Locus qui videtur hac tempestate aptari posse in us regionibus, ubi nullū est exercitiū Catholice religionis.*

132. in ornamento & purpura exstitere totius Egypti siue Babylonie. *Respectu, vt ita loquamur, præferendum est ornamentū, nempè torques aureus, & stola bysina cū administratione totius Egypti, ad Ioseph; & purpura ac Imperium Babylonie ad Danielem.*

133. neque sacrificet, &c. *Speciem Idololatriæ hac habere tradit Auctor: sacrificare (quod sacerdotum est)*

sacrificiis auctoritatem (præsentia sua) accomodare (quod summorum Pontificum est) hostias locare, curas templorū delegare, ac vectigalia eorū procurare, (quod adituorū est) spectacula edere, aut edēdis præesse (quod Adilium Curulium & Pratorū est) sollempne aliquid pronuntiare vel edicere, quod Auguriū est; denique iurare, quod apud ethnicos non nisi in Deorū fit nomine, vt infra latius cap. 20.

134. neq; iudicet de capite alicuius vel pudore. *Tum hinc, tu c. 19. videtur in ea fuisse sententia, Christiano non fuisse licita capitalia iudicia, etiā si in potestate seu magistratu constitutus esset; fortassis ea de causa, quod cōmuna essent iudicia criminalia, tam in Christianos quàm in ethnicos. Quò pertinere videtur illud quod habet infra l. de Cor. mil. c. 11. n. 127. Et vincula & carcerem, & tormenta, & supplicia administrabit.*

CAP. XVIII.

135. Iam verò de solo suggestu & apparatu honoris, &c. *Agit hoc caput, atque aded & titulus habet: Quòd nec vestii ornatus sit licitus, qui cū Idololatria cōmune quid habet. Nā suggestus pro ornato frequētissimè Auctori, cuius distinguit duplicē habitū, & ad vsū quotidianū, & ad honorem seu dignitatem.*

136. Igitur purpura illa, &c. *Purpuræ inuentum tale tradit Pollux l. ad Comod. 1. Tyrj seruit captū amore Herculem Nymphæ cuiusdā indigenæ, cui nomē Tyro, quæ canis eius secutus irreprantē scopulis purpurā cōspicitus, peresa caruncula, sua sibi labra puniceo cruore infecerit. Quum igitur ad puellā Hercules adisset, delectata illa infusa tinctura, quā cœu florentem in eius canis labris aspexisset, affirmavit sibi cum illo posthac nihil fore, nisi ad se vestem afferret etiam canis illius labris splendidiorē. Quocirca Hercules inuenta animatē, collectoque sanguine, munus puella detulit, primus (vt illi dicit abant) punicea infestura auctor.*

137. vel trabecæ vel palmatæ, &c. *Trabeatū tria genera, teste Seruio, iuxta Suetoniū l. de genere vestii. Vnū quòd Diis sacratum, tantum purpura factū, aliud Regum (de quo hic) quòd purpureū quidē est, habet tamē aliquid albi, Tertium Augurale ex purpura & cocco misum. Erat autē vestis togata purpurea circūdata subtermine puniceo, quæ aureæ fibule necēbant: ita dicta, quòd trabes pannorū haberet. De Palmatis, quæ triumphantū vestes erant; vide Apolog. c. vlt. n. 620. De Coronis autem sacerdotum Prouincialium aureis, l. de Cor. milit.*

138. à toga candida cādidi. *Toga cādida erat, quam petitores Magistratum induebant, à qua Cādidi; ab illis ad alios traducta Metaphorā, frequenter ea voce vsus est Tertullianus, quemadmodum ad nosse nos putamus alicubi.*

139. sed ingenuitatis apud Barbaros insigne. *Adnotatu hoc dignis de purpura. Porro omnino legitimus: Quemadmodum enim Ioseph, &c. pro eo quòd erat, ex litterarum vicinitate: Quodammodo; nā correspondet illud: sic penes nos quoque, &c.*

140. poterit & pueri prætexta cōcedi, & puellis stola. *Pauloprius etiam prætextā ab Auctore commemoratæ sunt, genus Toge, ita dictæ, quòd purpura prætextarentur, qua utebantur (vti supra dictū est) pueri, ad 17. annum vsque. Stolam Nonius Marcellus etiam virilem describit, sed postea serè pro sola muliebri veteres vsurparunt. Quare rectè puellis stola hic ab Auctore tribuitur; quò pertinet etiam illud lib. de Pallio c. 4. & stolam & supparum & crepidulum.*

141. prætextæ & trabecæ & laticlaui, falces quoq; *Cc ij*

ex Donato in Terentium, qui interpretatur Deierare, per Deos iurare. Porro de Eieratione vide Adnot. nostras suprà lib. de Speculac. cap. 24. num. 185.

CAP. XXI.

158. Timiditatis est autè, quò te alius per Deos suos obligat iuratione, &c.] *Hinc capiti titulus deditur: Quòd idem sit, siue iures per Idola, siue per alios adiuratus adquiescas. Atque aded etià iuxta editionem Gagnei lego iures, pro eo quòd irrepserat: iuret. Siue autem legas: quanto securius in Dominum transferes responsionem tuam, siue ut Gagneus: ipsonem, perinde est.*

CAP. XXII.

159. Equè benedici per Deos nationum, &c.] *Nom est hinc huius capitis titulus: Quòd neque benedici per Deos nationum Christianus sustinere debeat. Legò autè: vt semper reiiciat immundà benedictionem, omisssa negatione non, quæ aliqui contrarium sonabat.*

160. vel colonia genium.] *De Geniis sic Tertull. suprà Apolog. c. 32. Nescitis genios demonas dici; cui similis est & paulo prolixior locus Lactantij l. 2. ibidem Adnot. nostris citatus n. 451. Eos singulis hominibus adtribui pater l. de Anima, ubi de iis latius. Atqui quemadmodum Martinius l. 2. de nuptiis Mercurij & Philogij, dicit etiam populi Genio supplicasse Veteres, ita videtur hic vsurpasse Auctor coloniam Genitum, qui colonis presit.*

161. negat enim quicquid dissimulat.] *Locus insignis còtra simulators, & quodammodo libellaticos huius atatis in Belgio, qui excusari se credunt, si loco iuramenti, quòd contra fidem & religionem Catholicam exigitur, simulatione quapiam aliud prestans, longè dissimiles Eleazar, qui (vt habetur 2. Machab. 6.) Non arati nostræ (inquit) dignum est fingere, vt multi adolescentes arbitantes Eleazarum 90. annorum transisse ad vitam alienigenarum, ut ipsi propter meam simulationem, & propter modicum corruptibilis vitæ tempus, decipiantur.*

CAP. XXIII.

162. Sed est quadam eiusmodi species in facto & in verbo, &c.] *Hic tractatur: Quòd neque scripto etiam iurare per Deos liceat.*

163. sub pignotibus fiduciati.] *Etià hæc phrasis iuramentum est. Fiduciatos verò appellare videtur eos, qui pignus seu fiducia dedecant recepturi vbi soluisent. Fiducia enim acceptisse dicitur (vt interpretatur Boetius in Topica Ciceronis) cuiuscunque res aliqua ea lege mancipatur, vt mancipanti aliquando rem accipere.*

164. iurati cauent.] *Item & istud iuramentum familiaris est: cauere, pro cautione syngrapha prestare, quòd ipsum bis terve hoc capite repetit.*

165. Prescribit Christus, non esse iurandū.] *Nò intelligere Auctorem omni iuramento simpliciter abstinentiam patet vel ex Apolog. c. 32. vbi: sed & iuramus (inquit) sicut non per Genios Cælarū, ita per salutem cordis de qua iurandi formula ibidè latius n. 450. Deinde frequentiss. iureiurandi seu Sacramenti meminit, quòd in Baptismo prestatur, de quo Leiusdem tituli latius Tom. sequi. Sane itaque secundum huius capitis institutum intelligi istud debet. Videatur Chrysost. in cap. 5. Matth. vbi precipue iuramenta illa forensia coram ethnicis magistratibus improbat.*

166. Si (inquit) concupiscentia, &c.] *Quis ipsa hæc verba in scripturis reperire hætenus non potuerim, videtur mihi in compendium contraxisse istud Ecclesiasticum*

5. Ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui, & ne dixeris: Quomodo potui, aut quis me subiciet propter facta mea? Deus enim vindicabit vindicabit. Aut potius illud sapientiarum aduulsi Matth. 5. Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, mactatus est eam in corde suo.

167. operandi copiam.] *Operari hic accipitur pro elemosynam facere, quemadmodum & à B. Cypr. titulo libri: De opere & elemosynis, & alibi frequenter, de quo ibidem Adnot. nostrarum num. 4.*

CAP. XXIII.

168. Inter hos scopulos & sinus, &c.] *Epilogus totius huius libri hoc caput inscribitur. Videat autem Lector Prolegomena nostra de his Proverbialibus formulis: Inter scopulos & sinus, inter vada & freta nauigare.*

169. velificata spiritu Dei.] *Hæc vox Auctori nostro peculiaris, inter cetera efficit, vt Sixto Senensi assentiar, quòd Carmina illa Genesis & Sodoma, quæ à me post Morelium & Fabriciū B. Cyprianum adscripta sunt Tom. 3. operum eius, Tertulliani sint, vbi legitur, quamquam satis obscurè.*

Qua spiritus igni est, velificauit apex. *Vtriusque eadè voce infra Tom. 3. lib. adu. Gnost. c. 1. Austro (inquit) & Africo sauitia velificat.*

170. irrespirabile deuoratis hypobrychiū.] *Etià de hoc latius inter Proverbialibus formulas, sicuti et de mox precedentibus: inenarrabile excussis profundum, & inextricabile impactis naufragiū. Atqui vocem hypobrychium deriuauit à voce Greca ὑποβρυχίου, quòd submersum significat, ac si dicat, ipsam submergionem.*

171. quicumque fluctus eius offocant.] *Offocare, pro profocare vsurpat etiam Florus l. 2. cap. 11. Quis offocandas (inquit) inimicem fauces præbuisse.*

172. Propterea Spiritus sanctus consultantibus tunc Apostolis, &c.] *Alludit ad Constitutionem illam primam Apostolorum in Concilio Hierosolymitano Act. 15. Visum est Spiritui sancto & nobis, nihil ultra imponere vobis oneris (quòd hic Auctor vinculum & iugum dixit) quàm hæc necessaria, vt abstinereis vos ab immolatis simulacrorum, &c. hoc est enim quòd addit: vt Idololatriæ deuitandæ vacaremus.*

173. inculcanda est.] *Hic proprie rursum accipitur: inculcate, quum aliquando accipitur ab Auctore pro: conculcare.*

174. Viderimus enim si secundum Archetypum & coruus, &c. in Ecclesia erit.] *Illud: Viderimus, Tertullianicum & Cyprianicum est. Quòd quem Ironia sonet, hæc videtur Auctoris sententia: Si iura vt in Ecclesia sint secundum Archetypum (Isaie nempe 34.) coruus & miluus, id est, mali Catholici, & lupus & canis & serpens, id est, iuxta scripturas Matth. 7. Philipp. 3. & Luc. 10.) heretici quamdiu nondum publicati sunt, certè Idololatre in Archetypo non habentur. neque enim in Ecclesiam admitti sunt vquam ethnici Idololatre, quòd explicat Auctor, dum addit: Nullum animal in Idololatre figuratum est.*

175. Quod in arca non fuit, in Ecclesia non sit.] *Epiphonema istud prioribus longè est obscurius. Hoc interim velle videtur. Quum in arca Noë fuerint omnis generis animalia, munda septena & septena, immunda verò duo & duo; exclusi verò fuerint Idololatre omnes; consequitur vt quòd in Arca nò fuit, in Ecclesia non sit. Eam enim Ecclesia figuram gessisse tradit Auctor lib. de Baptismo, infra Tom. sequi, vbi de ea latius.*

- C**ONSIDERATO excessu Habitv muliebris tam in cultu, quàm in ornatu, librum hunc Paræneticum scripsit Tertullianus.
- I. Primum autem docet lugere potius, pœnitere, & omni satisfactionis habitu ignominiam primi Eue delicti expiare, debere mulierem quàm ornari, si ad mercedem respiciat quæ expectatur in cœlis.
- II. Deinde angelis desertoribus, qui & metallorum opera nudauerint, & incantationum vires prouulgauerint, & omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem desegnaverint, propriè & peculiariter adtribui debere omne instrumentum muliebris gloriæ, quibus tamen in lauacro renunciauimus.
- III. Quod quum ex libro Enoch comprobetur; eam scripturam, etsi in armarium Iudaicum non admittatur, fortasse quòd non putauerint eam post cataclysmum saluam esse potuisse, tamen à Noë illius abnepote æquè potuisse in spiritu reformari, atque per Esdram omnem instrumentum Iudaicæ litteraturæ restauratum, maximè, quum etiam de Domino prædicarit, & apud Iudam Apostolum testimonium possideat.
- III. Porro etsi illis non imputetur, rerum tamen ipsarum cultum (seu mundum muliebrum) qui in auro & argento, & gemmis, & vestibus, consistit, ad ambitionem pertinere; ornamentum verò (quem immundum muliebrum conuenit dici) qui in cura capilli & cutis & carum partium corporis quæ oculos trahunt (de quo sequenti libro latius) ad prostitutionem.
- V. Auri verò & argenti, ac ferri & aris parem esse conditionem, & ex istis necessarias operas exhiberi rebus humanis.
- VI. Gemmas item non aliud esse quàm aut lapillos & calculos, aut maris conchas, aut dentes que de frontibus draconum erui solitas, ut sic etiam de serpente cultior fiat mulier.
- VII. Hæc omnia sola raritate & peregrinitate gratiam possidere; quòd apud Barbaros, si vernaculum est, aurum; & apud Parthos & Medos, gemmæ fastidio sint; apud Tyros etiam vilior sit purpura quàm rubrica.
- VIII. Non placere quoque Deo colores, quos non ipse produxit; atque adeò intelligi à diabolo esse interpolatore naturæ, neque excusari quòd materia ipsæ ex Deo sint, quum etiam res Dei Idololatria constet.
- IX. Denique ad ambitionem pertinere hæc omnia, quæ inde nomen habet, quòd concupiscentia apud animum ambiente nascatur ad gloriæ votum.
- Ceterùm genuinum esse hunc Tertulliani sermone conuincit, quòd libri de Spectaculo nominatim mentionem faciat. Imitantur autem illum ad verbum penè locis infra adnotatis BB. Cyprianus libris de Habit. & discipl. Virg. ac de bono Pudicitia, & Hieronymus in vita Pauli Eremitæ & Marcellæ, ac Epist. ad Letam. Meminerunt etiam Irenæus & Polirianus locis initio Apologetici citatis. Edidit verò primum ex cod. Althemiensi & Polirianiensi, cum Scholiis, deinde & cum Adnotationibus Rheimsiensi castigauit rursus ex Britannico Lelandi codice Gelenius. Nos denique iterum repurgauimus ex tribus Vaticanis MS. codicibus, & nostris quoque Adnotationibus auximus.

A Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI DE HABITU

MVLIEBRI LIBER.

I tanta in terris moraretur fides, quanta merces eius expectatur in cœlis, nulla omninò vestrum, Sorores dilectissimæ, ex quo Deum viuum cognouisset, & de sua, id est, de fœminæ conditione didicisset, latiorem habitum, ne dicam gloriosiore appetisset, vt non magis in sordibus ageret, & squalorem potius affectaret, ipsam se circumferens. Eam lugentem & poenitentem, quo plenius id quod de Eua trahit (ignominiam dico primi delicti, & inuidiam perditionis humanæ) omni satisfactionis habitu expiaret. In doloribus & anxietatibus paries mulier, & ad virum tuum conuersio tua, & ille dominabitur tui, & Eam te esse nescis? Viuit sententia Dei super sexum istum in hoc seculo, viuat & reatus necesse est. Tu es diabolus ianua, tu es arboris illius resignatrix, tu es diuinæ legis prima desertrix, tu es que eum suastisti quem diabolus aggredi non valuit. Tu imaginem Dei, hominem, tam facile elifisti. Propter tuum meritum, id est, mortem, etiam filius Dei mori habuit: & adornari tibi in mente est, super pelliceas tuas tunicas: Agè nunc si ab initio rerum & Milesij oues tonderent, & Seres arbores nerent, & Tyrii tinguerent, & Phryges insuerent, & Babylonij intexerent, & Margaritæ canderent, & Ceraunia coruscarent, si ipsum quoque Aurum iam de terra cum cupiditate prodisset, si iam & Speculo tantum mentiri liceret: hæc Eua concupisset, de paradiso expulsa, iam mortua opinor? Ergo nec nunc appetere debet, aut nosse, si cupit reuiuiscere, quæ nec habuerat, nec nouerat, quædo viuebat. Ideò omnia ista danata & mortuæ mulieris impedienda sunt, quasi ad pompam funeris constituta. Nam & illi qui ea constituerunt, damnati in poenam mortis deputantur: illi scilicet angeli, qui ad filias hominum de cœlo ruerunt, vt hæc quoque ignominia fœminæ accedat. Nam cum & materias quasdam benè occultas, & artes plerasque non benè reuelatas, seculo multò magis imperito prodidissent (siquidem & metallorum opera nudauerant, & herbarum ingenia traduxerant, & incantationum vires prouulgauerant, & omnem curiositatem usque ad stellæ interpretationem designauerant) propriè & quasi peculiariter fœminis instrumentum istud muliebris gloriæ contulerunt: lumina lapillorum, quibus monilia variantur: & circulos ex auro, quibus brachia artantur: & medicamenta ex fuce, quibus lanæ colorantur: & illum ipsum nigrum puluerem, quo oculorum exordia producuntur. Hæc qualia sint, inter iam ex Doctorem suorum qualitate & cõditione pronounciari potest, quòd nihil ad integritatem peccatores, nihil ad castitatem adamatōres, nihil ad timorem Dei deserto- res spiritus aut monstrare potuerunt, aut præstare. Si doctrinæ dicendæ sunt: mali magistri malè docuerint necesse est. Si mercedes pro libidine: nullius rei turpis, merces decora est. Quid autem tanti fuit ista monstrare siue conferre: vtrumne mulieres sine materiis splendoris, & sine ingenijs decoris placere non possent hominibus, quæ adhuc incultæ, & incõpositæ, & (vt ita dixerim) crudæ ac rudes, angelos mouerant? An ne fordidi, & pergratum vsum contumeliosi amatores viderentur, si nihil fœminis in connubium allec- tis contulissent? Sed hæc non capit æstimare. Nihil plus desiderare poterant quæ angelos possidebant, magno scilicet nupserant. Enimverò qui vtique interdum cogitabant vnde cecidissent, & post libidinum vaporata momenta cœlum suspirabant, illud ipsum bonum fœminarum naturalis decoris vt causam mali, sic remunerauerunt, ne eis profuisset felicitas sua, sed vt deuectæ de simplicitate & sinceritate, vnà cum ipsis in offensam Dei peruenirent. Certi erant omnè & gloriâ & ambitionem & affectionem per carnem placendi Deo displicere. Hi sunt nempe angeli, quos iudicaturi sumus: hi sunt angeli, quibus in la- uacro renunciamus. Hæc sunt vtique, per quæ ab homine iudicari meruerunt. Quid ergo faciunt apud iudices suos res eorum? Quod est commercium damnaturis cum damnandis: opinor quod Christo & Belia. Qua constantia tribunal illud ascendimus, decreturi aduersus eos quorum munera appetimus? Nam & vobis eadem tunc substantia angelica repromissa, idem sexus qui & viris, eandem iudicandi dignationem pollicetur. Nisi

TULLIANUS
Annotationibus
M. V.
16.

A Hoc quoque decreit Christiana, vt de serpente cultior fiat. Sic calcabit diaboli caput, dum de capite eius, ceruicibus suis aut ipsi capiti ornamenta fruit? [⁵³ Hæc omnia de raritate & peregrinitate sola, gratiam possident. Denique intra terminos suos patrios, non tanti habentur. Semper abundantia contumeliosa in semetipsa est. Apud Barbaros quosdam, quia ⁵⁴ vernaculum est aurum & copiosum, ⁵⁵ auro vinctos in ergastulis habent, & diuitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquando reuera inuentum est, quomodo & aurum non ametur. Gemmarum quoque nobilitatem ⁵⁶ vidimus Romæ de fastidio Parthorum & Medorum ceterorumque gentilium suorum, coram matronis erubescens, nisi quod nec ad offensionem ferè habentur. ⁵⁷ Latent in cingulis smaragdi, & ⁵⁸ cylindros vagina suæ solus gladius sub sinu nouit, & in ⁵⁹ peronibus vniones emergere de luto cupiunt. Denique iam gemmatum habent quod gemmatum esse non debet, si non comparet: aut ideò comparet, vt neglectum quoque ostendatur. [⁶⁰ Proinde & vestium

de coloribus honorè, serui etiam eorum terunt. Sed & parietes ⁶¹ Tyriis & hyacinthinis, & illis regis velis, quæ vos operosè resoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilior est apud illos purpura, quàm ⁶² rubrica. Quis enim est vestium honor iustus, de ⁶³ adulterio colorum iniustorum? Non placet Deo quod non ipse produxit, nisi si non potuit ⁶⁴ purpureas & carinas oues nasci iubere. Si potuit, ergo iam noluit: quod Deus noluit, vtique non licet fingi. Non ergo natura optima sunt ista, quæ à Deo non sunt auctore natura. Sic à diabolo esse intelliguntur, ab interpolatore natura. Alterius enim esse non possunt, si Dei non sunt: quia æmuli sint necesse est, quæ Dei non sunt, alius autem præter diabolum & angelos eius, æmulus Dei non est. Ceterum ⁶⁵ materia ex Deo sunt, non statim & huiusmodi fructus latere in omnibus quaritur, & vnde sint conchæ, & qua dispositione decurrant, & vbi collocentur. Nam & omnes istæ prophanae spectaculorum secularium voluptates, ⁶⁶ sicut de ipsis suum volumen ædidimus, ipsa etiam Idololatria ex rebus Dei constat: non tamen ideò Circi furoribus, aut harenæ atrocitatibus, aut scenæ turpitudinibus, Christianum affici oportet: quia Deus & equum, & pantheram, & ⁶⁷ vocem homini dedit: nec ideò Idololatriam impunè faciet Christianus, quia Dei conditio est & thus, & merum, & ignis qui vescitur, & animalia quæ victimæ fiunt, cum & ipsa materia quæ adoratur, Dei sit. Sic ergo & circa actum materialium census à Deo descendens, propterea excusatus. Deo extraneum vt reum scilicet gloriæ seculum. [⁶⁸ Nam vt quæque rerum, per

singulas quasque terras & vnamquamque regionem, materiis à Deo distributa sunt, inuicem sibi peregrina apud exteros, mutuò rara, apud vos, iure, si vtique vel appetuntur, vel negliguntur, quia non tantus est in illis feruor gloriæ inter domesticos frigida. Sed enim ex ⁶⁹ possessionum distributione, quam Deus vt voluit ordinavit, raritas & peregrinitas apud extraneos semper gratiam inueniens, de simplici causa non habendi quæ Deus alibi collocauit, concupiscentiam concitat habendi. Ex hac vitium aliud extenditur, immoderate habendi: quod & si fortè habendum sit, modus tamen debetur. Hæc erit ambitio, ⁷⁰ vnde & nomen eius interpretandû, quod concupiscentia apud animum ambiente nascatur ad gloriæ votum: grande scilicet votum, quod (vt diximus) non natura, nec veritas, sed vitiosa animi passio concupiscentia commendauit, & alia vitia ambitionis & gloriæ: sic & pretia rebus inflammavit, vt se quoque accenderent. ⁷¹ Non tanto maior fit concupiscentia, quanto magno fecit quod concupiit? ⁷² Breuissimis loculis patrimonium grande profertur. ⁷³ Vno lino decies sestertium inseritur. ⁷⁴ Saltus & insulas tenera ceruix fert. Graeciles aurium cutes ⁷⁵ Kalendarium expendunt, & ⁷⁶ sinistra per singulos digitos de faccis singulis ludit. Hæc sunt vires ambitionis, tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpufculo baiulare.

CAP. VII.

CAP. VIII.

CAP. IX.

TULLIANUS
Annotationibus
M. V.
16.

CAP. I.

1. Si tanta in terris, &c.] *Caput hoc inscriptissimum: Quod lugere potius quam ornari mulier debeat. Malimus autem legere in terris, quam illud Trithemij, quum initium huius libri citat: in terra.*
2. ut non magis in sordibus ageret.] *Describit (inquit Rhenanus) exemplum hominis exomologesin facientis, & actum penitentiae exequentis, de quo latius supra lib. de Penitent.*
3. id quod de Eua trahit, &c.] *Adnotandus locus, quod primum delictum seu peccatum originale, de Eua trahi dicitur, quum quidam vsque adeo ab Adamo illud propagatum dicant, ut si Adam non peccasset, in posteros derivatum non fuisset.*
4. omni satisfactionis habitu.] *De Satisfactione supra late tractauimus lib. de Penit. c. 5. n. 26.*
5. In doloribus & anxietatibus paries, &c.] *Quum Rhenanus ex eo quod prius legatur: paries, colligerit legendum: dominatur, & e contrario quum iuxta editiones omnes tam Hebraicas quam Graecas & Latinas constet legendum cum MS. 3. Patric. cod. dominabitur, lego etiam: paries, maxime quum similiter legit B. Cyprianus, & lib. de Hab. virg. l. Test. 3. c. 32. Pertit autem illud, & erit ad virum tuum conuersio tua ex Graeco, ἡ ἀποστολή τοῦ ἀνδρός σου ἢ ἀποστολή σου: pro quo B. Hieronymus apertius ex Hebraeo: & sub viri potestate eris.*
6. super pelliceas tuas tunicas.] *Similiter B. Chrysofomus homil. 18. in Genes. ornatum vestium hac scriptura impugnat.*
7. Milelij oues tonderent.] *D. Hieronymus (inquit Rhenanus) enarrans Ezech. cap. 27. auctor est, ex Mileto lanas precipuas solitas Tyrum deferri, ut non sine causa liberit interpretibus 70. apud eum Prophetam vertere, & lanas de Mileto, quum tamen Mileti vocabulum in Hebraeo nusquam inueniatur. Nos etiam hac de re aliquid diximus ad illud lib. de pallio: Nec de ouilibus dico Milejis n. 54.*
8. & Seres arbores nerent.] *Apud Seras (teste eodem Rhenano) Sythiam gentem in arboribus lanugo reperitur, quam aqua perfusam depectunt. Seras lanatio Sylvarum nobilium vocat Plinius l. 6. c. 17.*
9. & Tyrij tinguere.] *Idem Plinius (inquit Rhenanus) Phoenicem describens: Tyrus (inquit) quondam insula, praedito mari septingentis passibus diuisa, nunc vero Alexandri oppugnantis operibus continens. Olim partu clara urbis gentis, Lepri, Phoenicia, & illa Romani Imperij amula, terrarum orbis auida, Carthagine, etiam Gadibus extra orbem condita. Nunc omnis eius Nobilitas conchylio atque purpura constat.*
10. & Phryges infuerent.] *Pictas (inquit idē) vestes acu facere Idaei Phryges inuenerunt, ideoque Phrygiones appellati sunt, ex eodem Plin. Eodem pertinet quod supra dixit Auctor lib. de Idolol. c. 3. an Phrygio detexat, & an filo formetur.*
11. & Babylonij intexerent.] *Colores (inquit Rhenanus) diuersos picture intexere Babylon maxime celebravit, & nomen imposuit. Eiusdem Plinij verba sunt: Unde Babylonicæ vestes & stragule dicte. Ad explanationem vero facit illud B. Cypri. l. de bono pudic. Festibus*

aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere, quod inter fila staminum delicata rigida faciunt metalla.

12. & margaritæ canderent.] *Et hoc (inquit Rhenanus) docente Plinio, margaritarum dos omnis, in candore, magnitudine, orbe, lenore, & pendere. Hinc placet magis hac lectio, quam quod habet i. Patric. cod. MS. margarita.*

13. & Ceraunia coruscarent.] *Fulgur (inquit Rhenanus) proprie coruscat, & a fulmine nomen habet Ceraunia gemma. Siquidem fulmen Graeci κεραυνός appellant. De hac gemma Plinius quoque l. 37. cap. 5. Efficitur quum inter candidas & quæ Ceraunia vocatur, fulgur hydrium raptens, ipsa crystallina splendoris cerules in Ceramania nascens. Albam esse Zenothemis fatetur, sed habere intus stellam conuersantem. Meminit & alterum cuiusdam Ceraunia, Parthorum Magis quæsitæ, sed tunc admodum, quoniam non aliubi inueniatur quam in Asia fulmine icta. Flammæ Ceraunii tribuit Hieronymus quum ad Demetriadem scriberet: Et tacet (inquit) de numerum pretii, candore margaritarum, rubri maris profunda testantium, smaragdorum viror, Cerauniorum flammis, Hyacinthorum pelago. Ad qua ardent & resonant studia matronarum.*

14. Si iam & Speculo tantum mentiri liceret.] *Huc alludit B. Cyprian. libro citato in hac verba: Speculum postremum Speculum conspiciatur, nisi quia ne ipsi specularentur?*

15. impedimenta.] *Impedimentorum (inquit idē Rhenanus) nomine sarcinas accipimus. Ita rursus libro sequenti, Et reliqua compositionis vestre impedimenta. Et infra l. ad P. cor. 5. filiorum impedimenta. Alludit autem hic ad pompam triumphalem, qua reduces Imperatores pop. Rom. velis beneque urbem ingrediebantur variis ostentaculis praedita. Quam potius ad funebrem Triumphalium virarum pompam, qua similia deferebantur. Nam sequitur: quali ad pompam funeris constituta.*

CAP. II.

16. Nam & illi qui ea constituerunt, &c.] *De hoc lum huius capiti dedimus: Quod angelis deferentibus debeat quicquid ad instrumentum multitudine glorie pertinet.*

17. illi scilicet angeli, qui ad filias hominum in cælo ruerunt.] *Pertinet hoc ad errorem Tertulliani, qui veteribus aliis, & ipsi B. Cypri. communem de quo supra diximus ad lib. eius de Discipl. & hab. cor. n. 1. & latius inter Auctoris errores in nostris Prodromis.*

18. bene occultas.] *Hoc est (Rhenanus interpretatur) liter occultas, ut mox: non bene reuelatas, id est, quæ expediebat non esse reuelatas.*

19. metallorum opera.] *Intelligit (vix Rhenanus adnotauit) de sodinis auri & argenti. Id quod in sequenti libro alius verbis explicat. Qui (inquit) & materiam modi illecebras detexerunt. Cyprianus in Demetrii num: Minus argenti & auri opes suggerunt iam ecclesiasticis metalla & pauperes vena.*

20. herbarum ingenia traduxerant.] *Hoc (inquit Rhenanus) herbarum vim atque naturam patitur.*

CAP. III.

rant. Eodem autem modo dixit lib. de Fuga in persecutione infra 7. 5. nō traditus autem traduci habebat: id est (vbi idem ibidem) exponi omnium oculis, seu publicari.

21. & incantationū vires prouulgauerant. MS. 3. Vatic. cod. promulgauerant. Perinde esse, indicat Festus his verbis: Promulgari leges dicuntur, quum primum in vulgus eduntur, quasi: prouulgari. Atqui de incantationibus infra, Tomo sequenti, l. de Anima.

22. vsque ad stellarum interpretationem. Similiter dixit Auctor sub finem libri de Pallio: & qui stellarum coniectat. Vtrumque autem pertinere iudico non ad Astronomiam, que de cursu certo stellarum agit, sed ad Astrologiam, de qua latius supra lib. de Idolol. c. 9. & Adnot. ibidem nostris. Nisi quis malis istud referre ad stellarum nomina, de quibus Origene teste, homil. 28. in Numer. plurima in libellis, qui appellantur Enoch, secreta continentur & arcana, de cuius scriptis latius sequenti capite.

23. nihil ad integritatem peccatores. Quantumuis repugnantiū MS. 3. Vatic. qui legunt: peccatores, asserentiū Rhen. no lego: peccatores, ut oratio tribus membris conflet, maxime quod libro sequenti legatur: per angelos peccatores demonstrata sunt. Lego interim citi editi in marg. ista monstrare siue confere, pro: sicut confere.

24. An ne sordidi, & per gratuitum vsunt contumeliosi. Posterioribus verbis priora explicantur, nam (vbi adnotauit etiam Rhenanus) sordidos pro auaris accipit, & gratuitum vsunt intelligit, eum qui caret gramio.

25. Sed hæc non capit æstimare. Et hinc (inquit Rhenan.) ut in aliis libris sapē: non capit, pro eo quod Græci dicunt: ἔξ ἑδὲ γράφ, hoc est, non licet, fieri non potest, ut res sic æstimeretur. Similes loci sunt supra l. de Spectacul. c. 4. interpretari capit, lib. de Præscript. heret. Alia capit opinari. Item adu. Marc. l. i. si depræciari capit, lib. 2. capit etiam imaginem spiritus dicere flatum. lib. 3. Id enim intelligi vel non intelligi capit. l. 4. separatio per coniunctionem capit de qua sit. lib. 5. animale dici capit, & abique qua nec corpus aliud dici capit. Denique: Quod si non capit alterius omnia ista deputari.

26. omnem, &c. affectionem per carnem placēdi. Aludis haud dubie ad illud Galat. 6. Quicumque uolunt placere in carne, &c. de quo latius lib. aduers. Marc. 5. Legimus autem ex 3. MS. Vatic. cod. Quid ergo faciunt, pro: faciunt.

27. Christo & Belia. Peculiare est hoc Auctori tum hic, tum lib. de Cor. milit. infra cap. 10. Belia, pro eo quod Græci βελία, & tum 2. Cor. 6. tum frequenter in veteri Testamento ex Hebræo interpretatur: Belial. Quid esse proprium diaboli etiā adnotauit Cyrillus Orat. de exitu Anima, & à 70. interpretibus vertitur Deuter. 13. ἄνομος, quod iniquum seu peruersum, aut λοιματός, vti i. Reg. 1. 2. 10. & 25. quod pestilentem sonat. B. vero Hieron. iudic. 19. interpretatur filij Belial, sine iugo.

28. substantia angelica. Pertinet hoc ad alterum Auctoris errorem, quo corporis substantiam angelis tribuebat, de quo etiam inter Prolegomena.

29. idem sexus qui & vitis. Hoc addit, quia legitur Math. 2. Neque nubent neque nubentur, sed sunt sicut angeli Dei in cælis. de quo latius lib. de Resurrect. carn. Tom. sequent.

30. Scio scripturam Enoch, &c. Huius capitis inscriptio seipsam prodit: De scripturæ Enoch auctoritate. Porro præterquam quod Prophetiam Enoch citari Auctor supra Apolog. c. 22. & lib. de Idolol. c. 4. & 15. vbi aliquid adrigimus Adnot. nost. & infra quoque lib. de Cultu seminarum; hic etiam auctoritatem eius vindicat quatuor potissimum rationibus. Primum contra, qui non putauerunt eam post cataclysmum saluam esse potuisse, quod pronepos Enoch Nō potuerit eam, si non scripto, saltem hereditaria per Mathusalem filium eius traditione posteris sua predicatione delegasse, aut iam abolefactam in spiritu rursus reformare, quemadmodum ab Esdra instrumentum litteraturæ Iudæicæ restauratum est. Deinde quod omnis scriptura adificationi habilis diuinitus inspirata credatur; que ratio etiam allegari potest contra eos, qui hodie hagiographos libros Apocryphos censent, ut sunt Tobia, Iudith, Sapientia, & Ecclesiastici, ac Machabæorum libri. Item quod à Iudæis reiecta sit, eo quod a Domino prædicari, quemadmodum & antiqui & hodierni heretici scripturas multas reiecerunt, eo quod heresi sua contrarietur, de quo latius libro aduers. Marcionē. Denique quod apud Iudam Apostolum testimonium possideat. Neque mirum, quum etiam Ireneus, Iustinus Martyr, Clemens Alexandrinus, & Athenagoras Tertulliano antiquiores tanti fecerint dictam Enoch Prophetiam, ut inde errorem suum hauserint (de quo in Prolegomenis nostris latius de angelis malis, qui adsumptio corporibus ex filiabus hominum Gigantes susceperunt, imò & post eum Methodius Martyr, B. Cyprianus, Lactantius, Scuerus Sulpitius, Proclus denique & Bellus, Philosophi Christiani. Verum B. Hieron. vsque adeo in contraria est sententia, ut lib. de Eccles. script. asserat, propterea Epistolam Iudæ à quibusdam Ecclesiasticis Patribus fuisse reiectam, quod apocryphum librum Enoch citet. De quo tamē Apostolum Iudam excusat in Comment. epist. ad Titum, quod uti liceat parte libri, etiam si totum librum quis non adprobet. Similiter Chrysost. in Comment. ad Gen. c. 6. fabulas nuncupat Enoch libri dictam sententiam, & apertius D. August. l. 15. de Ciuit. Dei c. 23. Scripsisse quidem nonnulla diuina Enoch septimum ab Adam negare non possumus, cum hoc in Epistola canonica Apostolus Iudæ dicat, sed non sunt in canone scripturarum. Vnde illa que sub nomine eius proferuntur, & continent fabulas illas de Gigantibus, quod non habuerint homines patres, reiectæ à prudentibus iudicantur non ipsius esse credenda. Cui similia ab eodem repetuntur, ne hic prolixiores sumus, lib. 18. de Ciuit. Dei c. 3. Idem sensisse videtur Epiphanius, vbi agit de heresi Marcionis, qui quum Enoch mentionem fecisset, ad dit: Sed nondum exstabat lex scripta, verum naturalis tantum illa ex mente & traditione per successionem patrum ad filios; quod tamen ipsum accedit ad primam rationem supra scripturam Auctoris.

31. quæ hunc ordinem angelis dedit. De hoc lib. sequi de Cultu seminarum. Idem (inquit) angeli, qui & materias huiusmodi illecebras detexerunt, aurum dico & argentum illustrium, & opera eorum tradiderunt, etiam calliblepharum vellerumque tincturas inter cetera docuerunt, damnati à Deo sunt, ut Enoch refert. Reliqua nunc diximus ex August. & reliquis Veteribus, de quibus latius Sixtus Senensis, Bibliotheca sanctæ l. 2. de Henoc.

32. quia in armarium Iudaicum admittitur. Canonem scripturarum Iudaicum intelligit, qui (B. Augustino teste vbi supra) seruabatur in templo Hebræo po-

puli succedentium diligentia sacerdotum. De cataclysmo vero pro diluio alibi aliquid diximus. Proauum item Noe fuisse dictum Enoch patet, quia Enoch genuit Methusalem, ex illo Lamech, cuius filius Noe.

33. omne instrumentum Iudaicæ litteraturæ per Esdram constat restauratum.] Similiter Irenæus lib. 3. adu. hæres. c. 25. In ea (inquit) captiuitate populi, quæ facta est à Nabuchodonosor corruptis scripturis, & post 70. annos Iudæis descendentibus in regionem suam, & post deinde temporibus Artaxerxis Persarum Regis, inspirauit Deus Esdræ sacerdoti tribus Leui præteritorum Prophetarum omnes rememorare sermones, & restituere populo eam legem, quæ data esset per Moysen. Hinc etiam B. Hieron. lib. aduersus Heluidium, Esdræ restauratorem Pentateuchi nuncupat: et alibi scribit, quod scripturas sacras iam dispersas eodem spiritu, quò antè scriptæ erant, restituit. Eodem pertinet illud B. Isidori Etym. l. 6. c. 1. Hebraei (inquit) veteris Testamentum Esdra. Auctore iuxta numerum litterarum sacrarum in 22. libris accipiunt, diuidentes eos in tres ordines, Legis scilicet, Prophetarum, & Hagiographorum, &c.

34. Sed quum Enoch eadem scriptura etiam de Domino prædicari.] Verba ipsa prædicationis Enoch de Domino reperire est in Testamento duodecim Prophetarum, quod frequenter citatur ab Origene et Procopio. In Testamento enim suo Simeon: Vidi (inquit) in characterè scripturæ Enoch, &c. quoniam Deus corpus adsumens, & comedens cum hominibus, saluabit homines. Et nunc filii mei, obedite Leui, & in Iuda liberabimini, & non efferemini super duas tribus has, quoniam ex ipsis oriatur nobis salutare Dei. Suscitabit enim Dominus ex Leui principem sacerdotum, & ex Iuda Regem Deum & hominem, ita saluabit omnes Gentes. Haud absimiliter etiam Leui: Innocens (inquit) ego sum ab omni impietate vestra & transgressione, quam facietis in consummatione seculorum, in saluatorem mundi impiè facientes, & suscitantes ei mala magna à Domino, & inique facietis cum Israhel, ut non subsistat Hierusalem à facie malitiæ vestræ, & scindatur velum templi, &c. quem admodum continet liber Enoch insti.

CAP. IIII.

35. Nulla nunc muliebri pompe nota inusta sit, &c.] Inscriptionem huic capiti dedimus: De cultu & ornatu muliebri.

36. & matrimonium carnis.] Etiam hoc ad supra scripti c. 3. errorem pertinet.

37. cultum & ornatum, &c.] Alludere videtur Auctor ad illud Varonis: Mūdus muliebris dicitur à mūditiā, Ornatum, quasi ab ore natus. Hinc enim maxime sumitur, quod eam deceat, itaque ob id paratur speculum; hoc est enim quod dicit: Ornatum in cura cutis & capilli consistere, quem adeo eleganter à contrario sensu, immundum muliebrem vocat.

CAP. V.

38. Aurum & argentum principes materie cultus, &c.] Insignitimus caput istud hoc titulo: De auri & argenti qualitatibus. In quo imitatur ex parte Plin. Nat. hist. l. 33. Proæmium.

39. metallorum feralibus officinis.] MS. 3. feria- libus: sed illud placet. Nam (vix rectè adnotauit Rhenanus) metallorum operibus addicebantur damnati, inque his sapè Christiani. De quibus 25. epist. l. 3. quæ nunc est 77. Cyprianus Martyr: Non fouetur (inquit) in metallis lecto & culcitris corpus. Humi iacent fessā laboribus viscera. Squalent sine balneis membra sua & sordè defor-

ma. Panis illic exiguus. Vestis argentibus deest. Scimitris capitis capillus horrescit, & reliqua. Præterea non frigidè hic dicit feralibus officinis. Apud Cypri. legitur: Tectilibus cibus palli, violari que.

40. pœnali opere.] Ita (inquit idem Rhenanus) Cyprianus horribiles carceris atque fustas pœnalis tenebras dixit. Item: Squalorè carceris ac receptaculi pœnalis horrorem. Et ad Donatum: Pergit pœnalibus in mulis pertinaciter adherere.

41. de tormentis in ornamenta.] Eleganter (inquit idem) hic coniungit contraria, quorum hoc primum nomen commendat Prognomastia. Hinc illud Ambrosij: Vos verò beate virgines, quæ talia tormētā patimur quæ ornamenta nescitis.

42. metalli refuga.] Nam (eodem adnotante) nomen. Vocatur enim armilla aut torques. Est autem et hæc phrasīs Iuræ consulti. Vlpianus enim l. Ast. ad. num. d. De panis. Quique (inquit) refuga ex opere metalli in metallum damnatur. Hinc & Marcellus L. Milites d. De re militari: custodia refuga dicitur, autem: & nihilominus auri & argenti, subinde, copias, idque iustioribus, id est probatoribus canis.

43. Nam & annuli ferro fiunt,] Triumphalia (vix adnotat Rhenanus) olim corona ex auro Hetrusca stinebatur à tergo, annulus tamen in digito ferreus. Hi quodque qui ob legationem acceperant aures, in publico tantum utebantur; intra domos verò, ferreæ. Argumento etiam nunc sponte annulus ferreus mutatus, isque sine gemma. Ex Plinio. Nos aliquid etiam adnotamus in cap. 6. Apolog. n. 79. Rectè autem ex coniectura restituit Rhenanus: Nullus bidens pro: videns, ut respondens MS. cod. 3. Vatic.

44. nullus clausus argentum intimat tabulis Simili Metaphora dixit lib. de Resur. carn. Sicut dem Ephesius scribens Apostolus, in interitum hominem habitare Christum, sensibus vituperandum Dominum significauit, ut intimare capiatur, pro: inferere.

CAP. VI.

45. Sed & lapillos itos qui cum auro supponunt, &c.] Tractat hoc caput: De gemmarum qualitatibus. De quibus latiss. Plinius hist. nat. in libro 37. & ad institutum lib. 9. c. 35. quem imitari hic videtur.

46. terra minutalia.] Minutias (inquit Rhenanus) intelligit. Minutalibus regnis dicit adu. Marcellus. Ictine. Pulgus hodie mineralia vocat.

47. aut tectis denlandis.] Loqui adnotauit Rhenanus Auctorem de tectis Africanis, & Orientalibus gemmionibus, quibus apud nos pergrua similes sunt, Gemmæ Tarras vocant, quasi Terracium.

48. mulierum stuporem edificare.] Stuporem accipi pro cultu, cuius aspectum stupet vix. Adnotat verò verbo (inquit Rhenanus) per translationem vix. Ita in Martyribus, ut robori edificando vacent.

49. Sed siquid de mari Britannico aut Indico ambitio pifatur, conchæ genus est, &c. licet Margaritum vocetur, &c.] Pulcherrime describit margariti, quod nunc neutro genere dicit, quoniam Plinium (vix ferè semper in eiusmodi) imitetur, cuius verba ad loci ampliore intellectum scribens a præteritis lib. 9. Nat. hist. c. 35. Principium culmenque amplexum præij Margaritæ tenent. Indicus maxime Martis tris Oceanus. Origo atque genitura conchæ est

multum ostrearum conchis differet. Has ubi genitalis anni simulaverit hora, pandentes sese quadam oratione impleri visido conceptu tradunt, gravidus postea emitti, partumque concharum esse margaritas, pro qualitate raris acceptis, si puris influxerit, candorem (hinc supra dixit Auctor: margaritae canderent) conspici: si vero turbidus, eandem pallere. Sani quidem partus multiplici constant cute, no improprie callum (quod vocatur ab Auctore dura & rotunda verruca, & dicitur concha aliquid intrinsecus pustulare, vti recte castigabat ex hoc loco Rhen. pro postulare) vti existimari corporis possit, itaque purgantur & a peritis. In Britannia quoque parvus ac decoloris (vnioues nempe, qui pro eodem habentur, ex cap. sequenti dicitur) nasci certum est, quoniam D. Iulius Thracem, quem Veneti generitrici in templo eius dicunt, ex Britannicis margaritis factum voluerit intellegi.

50. Peloride.] Inter testacea seu concharum genera (inquit Rhenan.) Peloridem quoque Plinius recenset, & alium emollire scribit, l. 32. c. 9.

51. Ad hoc enim conchas nouerim maris poma.] Sensus est (inquit Rhenan.) Non ad fastum, sed ad saporem & esum nouerim conchas, veluti poma quadam maris, quibus a simulantur. In profundo maris enim caecitas ab urinatoribus colliguntur, veluti:

Strata iacet passim sua queque sub arbore poma, quarum figuram representant.

52. Aiant & de frontibus Dracontum gemmas erui, &c.] Draconites, siue Dracontes (vti adnotauit etiam Rhenanus, Plinio teste l. 37. cap. 10.) e cerebro fit Draconum, sed nisi viucentibus absisso numquam gemmat, inuidia animalis mori se sentientis. Igitur mos est ut dormientibus animalibus caput amputent. Soranus qui visum tam gemmam apud regem scripsit, bis vchi querenti tradit: & viso Dracone, spargere somnifica medicamenta, atque ita praecidere. Esse autem candore translucentis postea poliri, aut artem admittere.

CAP. VII.

53. Hae omnia de raritate & peregrinitate solas, &c.] Inscriptio est huius capituli: Quod apud Barbaros haec praedicta, sint fastidio. Est autem plane simile id quod repetit l. sequ. de Cultu foeminae. & imitatur Auctorem B. Cyprian. l. de Hab. virg. in quoniam sub finem dicit: Sint a compediibus aureis pedes liberi.

54. vernaculum est aurum.] Tanquam illic aurum (vti adnotat Rhenan.) Similiter Paula & Eustochium in epistola ad Marcellam: Totum mysterium nostrum istius provinciae orbisque vernaculum est.

55. auro victos in ergastulis habent.] Sic l. seq. Quamquam & aurum ipsum cuidam Genti ad vincula seruire referunt Gentium literae: atque adeo recte addit: diuitibus malos onerant. quanto enim quisque seleratiss. tanto censetur ex aureis vinculis dirisissimus. Apud Aethiopes autem hunc morem fuisse adnotauit Theodorus Caeterus Variar. Lec. l. c. 5. ex Plutarcho in Erotico, & Diono Chryso. in Orat. 722. 723. 724.

56. vidimus Romae de fastidio Parthorum & Medorum. Regit adnotat Rhenanus Parthos Romae viros ab Auctore, quum legatione fongerentur apud Sennerum Imperatorem, aut in eius triumpho de Parthis, Medis & Adiabenis, qui quo anno eius imperij contigerit, latius in vita Auctoris.

57. Latet in cingulis Smaragdi.] De Smaragdis vide Plin. l. 37. c. 5. qui tertiam ambitionem illis tribuit, & Perlicos (quibus Parthis contribuntur, vti saepe diximus) tradit non translucentos, sed incundi tenoris visum implere, quem non admittunt, solum pantherarumque oculis similes.

58. & cylindros.] De Cylindris ex Smaragdis confectis, ita ibidem Plinius: Indi (inquit) mire gaudent longitudine eorum, soloque gemmarum esse praedant, qui carere auro malint, ob id perforatis Elephatorum fetis religant. Et alios conuenit non oportere perforari, quorum sit absoluta bonitas, umbilicum statim ex auro capita comprehendentibus. Ideo Cylindros ex iis facere malunt, quam gemmas, quoniam est summa commendatio in longitudine. Sunt autem Cylindri, teretes gemmae & oblongae instar Cylindri, id est, columnae lapideae rotariles, quae videntur rei rustica cultores aquandis arcis.

59. & in peronibus vnioues.] Auctor est Seruius (inquit Rhenanus) peronem esse rusticum calciametum, quo vocabulo usus est Virgilius l. 6. Aeneidos: Crudus regit altera pero. Et Iuuenalis: Nil veritum fecisse valet, quem non pudet alto Per glaciem perone regi. Et quidem hic proprie locutus est, de Barbaris faciens sermonem. Meminit & peronum in lib. de Pallio, quum inquit: Magnum incessui munimentum futinae venereae prospexere perones effeminatos; ubi vide Adnotat. nostras n. 91. Scribit autem eadem de re Plin. l. 9. c. 35. in haec verba: Nulli duo reperuntur indidcreti, unde nomen vniouum Romanae scilicet imponere deliciae. Nam id apud Graecos non est, ne apud Barbaros quidem eius inuentores aliud, quam margaritae. Et paulo post: Hoc & pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, sed totis soculis addant. Neque enim gestare iam margaritas, nisi calcent, ac per vnioues etiam ambulent, satis est. Legimus autem cum 2. Ms. Vatic. cod. Denique iam gemmatu, pro eo quod erat: denique tantum, maxime quoad r. edit. & 1. Vatic. legant: tam.

CAP. VIII.

60. Proinde & vestium de coloribus honorem, &c.] Ista haec verba titulum huius capituli indicant: De vestium coloribus adulterinis.

61. Tyriis & hyacinthinis, & illis regis velis.] Per Tyria vela purpurea intelligit, quippe quum purpurea illis maxime nota sit, vti patet ex Plinio, lib. 9. cap. 36. 37. 38. 39. 40. & 41. unde & subiungit: vilior est apud illos purpura, &c. Regia autem vela intelligit Rhen. Attalica aulica, quae tamen ipsa mulieres id temporis operose, id est flatim resoluta transfigurabant, id est aliter retexebant. De his ita Plinius lib. 8. cap. 48. Aurum intexere in Asia inuenit Attalus Rex, unde nomen Attalicas.

62. rubrica.] Milton significat (inquit Rhenan.) siue colorem rubrum. De variis autem rubricae generibus vide Plinium l. 35. c. 6.

63. de adulterio colorum iniustorum.] Harrisus censuit legendum: iniustorum, sed placet: iniustorum, eo quod addat: adulterio. Imitatur autem hunc locum B. Cyprian. l. de Pudic. his verbis: Adulterium fidelis nec in coloribus nouerit.

64. purpureas & earinas oues, &c.] Huc alludit idem B. Cyprianus lib. de Discipl. & hab. virg. Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues fecit, (aut herbarum succis, id est virides seu earinas) & conchyliis tingere & colorare lanas docuit. Vtrumque autem imitatus est B. Hieronym. in vita B. Marcellae. In hunc autem locum pulcre sic commentatur Rhenan. Gortiensis codex Da

ULLIAN, notati onibus MELI, V. 16.

habet: arinas: nec refert, utrumque Græcis vernum significat; quod tu hic pro viridi interpretare. Ambo vocabula coniuncta habes in illo lepido Epigrammate de Luscinia, quæ cicadam corripuerat, quod legitur titulo in Aues, Epigrammatum Græcorum l. i.

65. materia ex Deo sunt, &c.] Etiam hunc locum bene explicat his verbis Rhenan. Sensus est: Materie ex Deo sunt, sed tamen iste usus materialium nequaquam secundum divinam voluntatem, quasi qui illic ideo lateat, quaeritur, videlicet unde sint concha, hoc est ex quo mari, Indico, aut Britanico, & qua dispositione decurrant, sicut in monilibus & murenilis mulierum, & ubi collocentur.

66. sicut de ipsi suo volumine addimus.] Haud dubie librum de spectaculis intelligit, ubi de Pantheris aliquid adnotauimus, c. 2. n. 6.

67. & vocem homini dedit, &c.] Hunc locum ad verbum ferè imitatur ubi supra B. Cypr. n. 43.

CAP. IX.

68. Nam ut quæque rerum, &c.] Postremum hoc caput inscripsimus: Quod omnis iste ornatus ad ambitionem pertinet.

69. ex possessionum distributione, &c.] Adnotatu dignus locus contra eos, qui possessiones omnes omnibus communes esse volunt, quippe quem distributionem earum à Deo ordinatam adserat. Spæ autem mox legas: concupiscentiam concitat cum excuso, siue excitat cum 2. MS. Pat. cod. perinde est ad posteriorem lectionem alludit magis tertius cod. MS. legens: excutat.

70. unde & nomen eius interpretandum, &c.] Elegans definitio ambitionis.

71. Non tanto maior, &c.] Non (inquit Rhenan.) pro: An non, seu Nonne. Eodem modo dixit Exhort. ad castit. Non dicendum erit.

72. Breuius, loculis, &c.] Intelligit (inquit Rhenan.) repositoria, in quibus monilia magnum patrimonium æquantia seruantur, aut ipsa monilia, quæ vice loculorum sunt.

73. Vno lino, &c.] Summa hæc (inquit idem) vicies quinque mille aureorum coronatorum. Hoc imitatus D. Hieron. in vita Pauli Eremitæ dixit, Qui vno filo villarum insunt pretia. Atqui de Sertertiis vide nostras Adn.

in B. Cypr. epist. 60. ad Episcopos Numidas n. 5.

74. Saltus & insulas, &c.] Hoc est (inquit Rhenan.) saltuum & insularum pretia. Sunt autem etiam insulae domus, quæ non communibus parietibus coniunguntur cum vicinis, auctore Festo. Atqui in illo tenera cuncta, emphasis est in tenera, quemadmodum est in eo quod mox sequitur: Graciles aurium cutes. Similiter autem etiam B. Cypr. li. b. de Bono pudic. Mirum negatum, mulieres ad omnia delicate, ad virorum sarcinas fortiores sunt viris.

75. Kalendarium expendunt.] Kalendarium (eodem adnotante) significat eas tabulas domesticas, quæ non singulos dies, sed menses singulos respiciunt, in libris re perscriptæ erant ad Kalendas exigenda. Seneca epist.

88. Diuitem (inquit) illum putas, quia aures suppellectilis in via eum sequitur, quia in omnibus provinciis est, quia magnus Kalendarij liber voluitur. Signanter autem dixit expendunt, hoc est in extrema auri pellicula expendunt. De pretiosis in auribus loquitur. Exponit autem ipsum, quem inquit. Hæc sunt vires ambitionis, tantum vsurarium substantiam vno & muliebri corpore lo baiulare. Similiter autem dixit B. Cypr. l. de Bono pudic. quorum pretia etiam sine artibus Kalendarium insusum excedunt, ubi etiam aliquid adnotauimus n. 47.

76. & sinistra per singulos digitos de sacro lugalibus ludit.] Ita ex coniectura Latini, omnia vocantur per sua. Similiter B. Cypr. l. de Bono pudic. Quid quæritur, quæritur tali auro onerari nec intrare possit, nec excedere, & vsus exposcitur, an patrimoniorum (quæ per laccos marianos intelligit hic Auctor) in suis pompa magnificæ Plin. l. 33. c. 2. ubi integram annulorum materiam tractat, inter cetera hæc habet, quæ ad loci huiusmodi etiam facere putauit. Manus (inquit) & præsertim sinistra maximam auctoritatem conciliare auctoritate sequi. Multis hoc modis ut cetera omnia luxuria vitæ gemmas addendo exquisitis fulgoris, sensuque optime digitos onerando. Singulis primò digitis aurum, quod mos erat qui sunt minimis proximis; postea pellicula induere; deinde inquit et minimo dare; Galie dicitur in medio dicuntur vsæ; hic nunc solus excipitur, quæ omnes onerantur; atque etiam prauum artium materibus aliis. Sunt qui tres vni minimo congerunt, quæ dera eorum offendant.

ARGUMENTVM LIBRI DE CVLTV FOEMINARVM PER IACOBVM PAMELIVM.

IVSDEM penè argumenti est liber iste cum precedenti, præterquam quod curam capilli & cutis magis peculiariter reprobet. Primum verò pudicitiam, quæ ancillas Dei deceat, non in sola decore, sed in carnis integritate, sed & cultus ac ornatus, ut à Gentilibus differant, & mundi.

- I. Deinde quod studium placendi per decorem non de integra conscientia veniat, quod & tentationibus viam aperiat, & spectatoribus sit periculo.
- III. Quod item laude formæ frui ad gloriam, pertineat in carne; in qua non gloriantur, quum propter Christum lacerata durauerit, ut spiritus in ea coronetur.
- III. Neque verò in maritorum gratiam id fieri debere, quum fidelis maritus formam non det, infidelis suspectam habeat.

Maximè autem delinquere, quæ cutem medicaminibus unguunt, genas rubore maculant, oculos fulgine collinunt, reprehendentes artificem Deum quum emendant. V.

Eas etiam quæ croco, vti Germanæ & Gallæ, capillum vertunt, male sibi flammeo capite auspicantes, & cerebro perniciem reseruantes. VI.

Nec minus illas, quæ nescio quas enormitates sutilium atque textilium capillamentorum alieni capitis, nunc in galeri modum vertici adfigunt, nunc collyridas quasdam cervicibus astruunt. VII.

Magis adhuc, proprias forma præstigias in viris improbari, vti foeminis placeant. VIII.

Quinuoero & circa vestitum curandam esse impedimentorum amputationem; & si quas diuitiarum natalium vel dignitatum ratio compellat pompaticas progredi, sic agant quasi nõ vtantur; non secus atque multi faciunt, spadonatui se adsignantes propter regnum Dei. IX.

Nimirum à Deo non esse vestium colores & officinas, aurique opera & lapillos, sed ab angelis peccatoribus; & etiamsi Esaias nullum cultum interdixisset, abstinere tamen debere quod non adificet. X.

Nullam enim esse causam structiuis prodeundi, quum procedendi omnis causa sit retrica: aut enim imbecillus aliquis visitandus, aut sacrificium offertur, aut verbum Dei administratur, ac si necessitas Gentilium amicitiarum eas vocet, esse debere inter ancillas Dei & diaboli discrimen. XI.

Præsertim quum lenocinia formæ magis conueniãt; immo numquam non, prostitutis corporibus coniuncta esse & debita ex Scripturis constet. XII.

Denique lucere debere opera earum, & discutiendas delicias, quibus fidei virtus effeminari potest; quum tempora Christianorum, tunc vel maximè ferro transigerentur. XIII.

Ceterum librum hunc Tertulliani patet esse, tum ex eo quod iisdem subinde verbis repetat quæ precedenti libro, tum quod ad verbum quædam hinc B. Cyprianus desumpserit lib. de Discipl. & habitu virgin. Quare rectè eum agnouerunt profætu germano adhuc Manuscriptum Tritheimius & Politianus vbi supra. Adidit primum ex Paterniacensi ac Hirsau-giensi, deinde & ex Gorziensi codicibus Frobenius; castigauit Sigismundus Gelenius ex Anglico Lelandi codice; nos denique iterum restituimus ex tribus libris MS. Vaticanis, auctiorem quoque nostris, ad Rbenani adiunctis, Adnotationibus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI DE 'CVLTV
FOEMINARVM LIBER.

NCILLÆ Dei viuæ, conferuæ & sorores meæ, quo iure deputor vo- CAP. I.
biscum, postremiffimus omnium, qui de meo iure conferuitij & fraterni-
tatis audeo ad vos verba ista facere, non vtique affectationi, sed affe-
ctioni procurans in causâ vestræ salutis. Ea salus nec foeminarum mo-
dò, sed etiam virorum, in exhibitione præcipuè pudicitia statuta est.
Nam cum omnes templum simus Dei illato in nos & consecrato spi- 1. Cor. 3.
ritu sancto, eius templi æditua & antistes pudicitia est, quæ nihil immudum nec prophā-
num inferri sinat, ne Deus ille qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat. Sed
modo nõ de pudicitia, cui indicendæ & exigendæ sufficiunt instantia vbique diuina præ-
cepta, verum de pertinentibus ad eandem, id est qualiter vos incedere oporteat. Pleraque
enim (quod ipsum, mihi reprehendendo in omnibus reprehendere Deus permittat) aut
ignorantes simpliciter, aut dissimulantes audacter, ita ingrediuntur, quasi pudicitia in so-
Dd ij

TULLIANUS
Adnotationibus
MELLI
V.
16.

la carnis integritate, & stupri auersione consistat, nec quicquam extrinsecus opus sit, de cultus dico & ornatus dispositione. Sed enim perseverant in pristinis studiis formæ & modestioris sui, eandem sui circumferentes quam fœminæ Nationum, à quibus abest conscientia veræ pudicitia: quia nihil verum in his quæ Deum nesciunt præsidem & magistrum veritatis. Nam etsi qua in Gentilibus pudicitia credi potest, usque ad eam imperfectam & inconditam constat, vt licet animo aliquatenus tenax sui agat, in habitus tamen licentia sese dissoluat propter veritatem Gentilium, solatium appetendo cuius rei deuitat effectum. Quota denique est quæ nec placere quidem extraneis concupiscat, quæ non velit idcirco se expingere, vt neget appetitum. Quanquam & hoc Gentili pudicitia familiare sit, non delinquere, attamen velle vel etiam nolle, attamen non denegare, mirum: quia perueniunt sunt omnia quæ à Deo non sunt. Videant igitur quæ totum bonum non obtinendo, facili & quod obrinent, malo permiscent. Vos ab illis, vt in ceteris, incessu quoque devertite.

- CAP. II. necessarium est: quoniam perfectæ esse debetis, sicut pater vester qui est in caelis. [2] Perfectæ autem, id est Christianæ pudicæ, appetitionem sui non tantum non appetendam, sed etiam execrandam vobis sciatis: primo quod non de integra conscientia venit studium placenti per decorem, quem naturaliter inuitatorem libidinis scimus. Quid igitur in te caritas malû istud: quid inuitas, cuius te profiteris extraneâ? Tum quod tentationibus vt aperire non debemus, quæ nonnunquam (quod Deus à suis abigat) instando periclitantur, certe vel spiritu scandalum permouent. Debemus quidem ita sanctè & tota fidei substantia incedere, vt confessa & securi sumus de conscientia nostra, optantes perseverare id in nobis, non tamen præsumere. Nam qui præsumit, minus veretur, minus præcauet, plus periclitatur. Timor, fundamentum salutis est: Præsumptio, impedimentum timoris. Vt illis ergo si speremus nos posse delinquere: sperando enim timebimus, timendo cauebimus, cauendo salui erimus: contra si præsumamus neque timendo, neque cauendo, difficile saluum erimus. Qui securus agit, non est sollicitus, non possidet tutam & firmam securitatem. Qui sollicitus est, is verè poterit esse securus. Et de suis quidem seruis Dominus pro misericordia sua curet: etiam præsumere illis de bono suo fœliciter liceat. Quid autem alteri riculo sumus? quid illis alteri concupiscentiam importamus? quam si Dominus amplius legem à factio stupri non discernit in pena, nescio an impunè abeat qui alicui fuerit causa perditionis. Perit enim ille simul in tua forma si concupierit, & admittit iam in animo que concupiuit, & facta es tu gladius illi. Vt à culpa vaces, ab inuidia nō liberaberis. Vt cum alicuius agro latrocinium gestû est, crimen quidē dominum non constringit: dum reus in eius ignominia notatur, ipse quoque infamia aspergitur. Expingamus nos, vt ut perirent: vbi est ergo, Diliges proximum tuum sicut teipsum? Nolite vestra curare, sed terius. Nulla enunciatio spiritus sancti, ad præsentem tantum materiam, & non ad omnem utilitatis occasionem dirigi & suscipi potest. Cum igitur & nostra & aliorum causa veritas in studio periculosissimi decoris, iam non tantum conficitur & elaboratur libidinis fugatum recusandum à vobis sciatis, sed etiam naturalis speciositatis obliterandum, diffinitione & incuria, vt proinde oculorum incurisibus molestum. Nam etsi accusandus deus non est, vt fœlicitas corporis, vt diuinæ plasticæ accessio, vt animæ aliqua vestis vitium timendum tamen est vel propter iniuriam & violentiam spectatorum, quæ etiam patitur dei Abraham in vxoris suæ specie pertimuit, & sororem mentitus Saram, salutem carnis melia redemit. [17] Nunc non sit timenda dignitas formæ, vt nec possidentibus grauius appetentibus exitiosa, nec coniunctis periculosa, nec exposita tētationibus, non circumscripta scandalis existimetur: sufficit quod angelis Dei non est necessaria. Nam vbi pudicitia sibi vacua pulchritudo; quia propriè vsus & fructus pulchritudinis corporis, luxuria, quæ non sibi aliàs esse decorem arbitratur. Ille sibi formositatem & datam extendant, & non sibi conquirant, quæ quod ab illa flagitatur, sibi quoque præstare se putant, quum alteri præstant. Dicet aliquis, Quid ergo, non est exclusa luxuria admissa castitate? Laude formæ non frui, & de bono corporis gloriari licet. Viderit quem iuuat de carne gloriari. Nobis autem nullum gloriæ studium: quia gloria, exaltationis ingenium est. Porro exaltatio non conuenit professionibus humilitatis ex præceptis Dei. Dein si omnis gloria vana & superflua quanto magis quæ in carne? Nobis duntaxat. Nam etsi gloriandum est, in spiritibus bonis non in carnis placere velle debemus, quia spiritualium sectatores sumus. In quibus operamur, in illis & gaudemus. De his gloriâ capimus, de quibus salutem speramus. Plane gloriabitur Christianus in carne, sed quum propter Christum lacerata durauerit, vt &

Gen. 12.

Gen. 20.

CAP. III.

1. Cor. II.

A tus in ea coronetur, nō vt oculos & suspiria adolescentium post se trahat. Ita quod ex omni parte in vobis vacat, merito & non habentes fastidiatis, & habētes negligatis. Sancta femina sit naturaliter speciosa, non adeo sit occasioni. Certè si fuerit, non ignorare; sed etiam impedire se debet. [20] Quasi Gentilibus dicam, Gentiles communionū præceptis allo-
 quens, Vos solis maritis vestris placere debetis. In tantū autē placebitis eis, in quātum al-
 teris placere non curaueritis. Securæ estote benedictæ. Vxor nulla deformis est marito suo. Satis placuit cū electa est, seu moribus, seu forma commendata. Ne quæ vestrum putent, si temperauerint à compositione sui, odium & auersionem maritorum prosecuturas. Omnis maritus castitatis exactor est. Formam verò fidelis non expectat, quia non iisdem bonis quæ Gentiles putant, capimur. Infidelis contrā etiam suspectam habet, vel
 propter illam sceleratam in nos opinionem Gētilium. Cui ergo pulchritudinem tuam nutrias, si fidelis non exigit, si Gentilis non credit: quid gestias aut suspecto, aut non desiderāti placere? [22] Hæc utique non ad crudam in rotum & ferinam habitudinem insinuandā
 vobis suggeruntur, nec de bono corporis squalorem, sed de pudoris suademus, sed de modo & cardine, & iustitia corporis excolendi. Non supergrediendum vltra quā quod simplices & sufficientes munditiæ concupiscunt, vltra quā Domino placere. In illū enim delinquant, quæ
 cutem medicaminibus vnguunt, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt. Displicet illis nimirum plastica Dei: in ipsis redarguunt, reprehendunt artificem omnium. Reprehendunt enim cū emendant, cū adiiciunt, utique ab aduersario artifice sumentes additamenta ista, id est diabolo. Nam quis corpus monstraret mutare, nisi qui & hominis spiritum malitia transfigurauit? ille indubitatē huiusmodi ingenia concinnaui, vt in nobis quodammodo manus Deo inferret. Quod nascitur, opus Dei est. Ergo quod fingitur, diaboli negotium est. Diuino operi, satanæ ingenia superducere quā sceleratum est: Serui nostri ab inimicis nostris nihil mutuātur, milites ab hoste Imperatoris sui nihil concupiscūt. De aduersario enim eius in
 cuius manu sit, aliquid vsui postalare transgressio est. Christianus à Malo illo adiuuabitur? nescio an hoc nomen ei perseueret. Erit enim eius, de cuius doctrinis instrui concupiscit. Quātum autem à nostris discipulis & professionibus aliena sunt, quā indigna nomine Christiano, faciem fictam gestare, quibus simplicitas omnis indicitur: effigiem mentiri, quibus lingua non licet: appetere quod datum non sit, quibus alienum abstinendum: speciem exercere, quibus studium pudicitæ est? Edite benedictæ, quomodo præcepta Dei custodietis, liniamenta non custodientes? [25] Video quasdam & capillum croco vertere. Pudet eas etiam nationis suæ, quod nō
 Germanæ aut Gallæ sint procreatæ, ita patriam capillo transferunt. malè ac pessimè
 sibi auspicantur flāmeo capite, & decorū putant quod inquinant. At qui & detrimentum crinibus medicaminū vis inurit, & cerebro perniciē etiam cuiuslibet syncri humoris assiduitas reseruat, tū solis animando simul & siccādo capillo exoptabilis ardor. Quis decor cum iniuria: quæ cum immunditiis pulchritudo? Crocum capiti suo mulier Christiana ingerit vt in aram. [28] Quodcunque enim immūdo spiritui excremari solet, id nisi probis & necessariis & salubribus vsibus adhibeatur, ad quod creatura Dei est profecta, sacrificiū videri potest. Sed enim Dominus ait, Quis
 vestrū potest capillum atrū ex albo facere, aut album ex atro? Hæc quæ reuincunt Deū. Ecce, inquit, pro albo
 velatro, flauum facimus gratiæ faciliore: quāuis & atrum ex albo conantur facere, quas pœnituit ad senectā vsque vixisse. Prò temeritatem! Erubescit ætas exoptata votis, furtum cōfiterur, adolescentia in qua delinquimus suspiratur, occasio prauitatis interpolatur. Absit à sapientiæ filiabus stultitia tāta. Senectus cū plus occultari studuerit, plus detegetur. Hæc est æternitas nostra, de capitis iuuetute. Hanc incorruptibilē
 habemus semper induere
 ad domū Domini, quā
 pollicetur. Benè properatis ad Dominū, benè festinatis excedere de isto iniquissimo seculo, quib⁹ in fine appropinquare deforme est. [33] Quid enim tanta ornandi capitis onerositas salutē subministrat? Quid crinibus vestris quiescere nō licet, modò substrictis, modò relaxatis: modò suscitatis, modò elisis? alię gestū in cincinnis coercere, aliæ vt vagi & volucres elabantur nō bona simplicitate. [34] Affigitis præterea nescio quas enormitates sutiliū atq; textiliū capillamētōrū, nūc in galeri modū, quasi vaginā capitis & operculū verticis, nunc in ceruicem retrō suggestū. Mirū quod contra Domini præcepta contenditur. Ad
 mensuram neminem sibi aduicere posse pronuntiātū est. Vos
 planè aduicitis ad pondus, collyridas quasdam, scutorum vmbilicos, ceruicibus astruen-

Dd iij

CAP. III.

CAP. V.

CAP. VI.

psal. 83.

CAP. VII.

Matth. 6.

ULLIAN
 notati onibus
 MELI
 V.
 16.

do. Si non pudet enormitatis, pudeat inquinamenti: ne exuias alieni capitis foris
 tan immundi, forsan nocentis & gehennæ destinati sancto & Christiano capiti³⁷ suppare.
 Immo hanc ornatus seruitutem à libero capite propellite. Frustrà laboratis ornata videntur,
 frustrà peritissimos quosque structores capillaturæ adhibetis. Deus vos velari iubet. Cre-
 do ne quarundam capita videantur. Atque utinam miserrimus ego, in illo die Christianæ
 exultationis, vel inter calcanea vestra caput eleuem, videre, an cum³⁸ cerussa, & purpu-
 rissimo, & croco, & in illo ambitu capitis resurgatis: an taliter expectam,³⁹ angeli in nubibus
 subleuent obuiam Christo. Si nunc bona & Dei sunt, tunc quoque occurrent resurgenti-
 bus corporibus, & sua loca agnoscent. Sed non potest resurgere nisi caro ac spiritus solus
 ac purus. Damnata sunt igitur quæ in carne & spiritu non resurgunt, quia Dei non sunt.
 CA. VIII. Damnatis hodie abstinete. Hodie vos Deus tales videat, quales tunc videbit. [⁴⁰ Vide-
 cet nunc & vir & sexu æmulus fœminas à suis depello. An & nobis quædam respectu obo-
 diendæ grauitatis propter metum debitum Domino, detrahunt? Siquidem & viris pro-
 pter fœminas, & fœminis propter viros vitio naturæ ingenta est placendi voluntas. Pro-
 priasque præstigias formæ, & hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius cadere, interuelli,
⁴¹ circumdare capillum, disponere, etiam⁴² colorare canitiem, primâ quamque subducenti
 totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere, cetera pulueris cuius-
 dam asperitudine leuigare, tum speculum omni occasione consulere, anxie inspicere: cum
 tamen cognito Deo adempta placendi voluntate, per luxuriæ vacationem, omnia illa re-
 ociofa, vt hostilia pudicitia recusatantur. Nam vbi Deus, ibi pudicitia, ibi grauitas adiungitur
 & socia eius. Quo ergo pacto pudicitiam sine instrumento eius, id est sine grauitate trahere
 bimus? Quomodo autem grauitatem administrandæ pudicitia adhibebimus, nisi & in in-
 cie, & in cultu, & in totius hominis contemplatione, seueritas circumferatur? [⁴³ Quo-
 obrem erga vestitum quoque & reliqua compositionis vestra impedimenta, proinde vobis
 curanda est amputatio, & decussio redundantioris nitoris. Nam quid prodest, faciem que-
 dem frangi & expeditam & simplicitate condignam diuinæ disciplinæ exhibere, cetera ven-
 corporis, laciniis pomparum & deliciarum ineptiis occupare? Hæ pompæ quæ
 proximo curent luxuriæ negotium, & obstrepant pudicitia disciplinis, dinoscere in facie
 est, quod gratiam decoris cultus societate prostituant: adeo si desint irritam & ingratam
 reddunt, velut⁴⁴ exornatam & naufragam. Contrâ si forma defecit, adminiculum nitore
 quasi de suo gratiam supplet. Etates denique requietas iam & in portum modestie im-
 ductas splendor & dignitas cultus auocant, & seueritatem appetitionibus inquietant, con-
 pensantibus scilicet habitus irritamento pro frigore ætatis. Ergo benedicite, primo que-
 dem vt lenones & prostitute vestitus & cultus ne in vos admiseritis, tum si⁴⁵ quæ
 diuitiarum suarum vel natalium, vel retrò dignitatum ratio compellit, ita pompaticas pro-
 gredi: vt sapientiam consecuta, temperare saltem ab huiusmodi curate, ne totis habentibus
 licentiam vsurpetis prætexto necessitatis. Quomodo etenim humilitatem quam Christi
 ni profitemur, implere poterimus, non⁴⁷ repastinantes diuitiarum vestrarum vel elegeti-
 tiarum vsus, quæ ad gloriam faciunt? Gloria autem⁴⁸ reconfueuit, ⁴⁹ Non enim vtriusque
 nostris? Quis autem prohibet vti? Secundum Apostolum tamen, qui nos vti monet
 do isto, ⁵⁰ quasi non abutamur. Præterit enim, inquit, habitus huius mundi. Et qui emittit
 inquit, sic agant quasi non possidentes. Cur ita? quoniam præmiserat dicens: Tempora
 collecto est. Si ergo vxores quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non habentibus
 tur, propter angustias temporum, quid de vanis his instrumentis earum? Non enim dicitur
 Matth. 19. multi faciunt, & se⁵¹ spadonatu assignant, propter regnum Dei tam fortem & vtrique
 missam voluptatem sponte ponentes: Quidam ipsam Dei creaturâ sibi interdiciunt, ab-
 nentes vino, &⁵² animalibus exulantes, quorû fructus nulli periculo aut sollicitudini
 cent, sed humilitatem animæ suæ in victus quoque castigatione Deo immolant. Satis
 tur vsæ estis diuitiis atque deliciis, satis dotum vestrarum fructum excidistis. Vnde
 1. Cor. 10. salutarium disciplinarum, nos sumus in⁵³ quos decurrerunt fines seculorum. Nos
 stinati à Deo ante mundum in æstimationem temporum, tanquam castigando & cultu
 do (vt ita dixerim) seculo erudimur à Domino. Nos sumus circuncisio omnium
 Philip. 3. & spiritualis, nam spiritu & carne secularia circuncidimus. [⁵⁴ Nimirum enim
 CAP. X. Deus demonstrat fuccis herbarum & concharum alueis incoquere lanas. Excidit
 illi cum vniuersa nasci iuberet, purpureas & coccineas oues mandare. Deus & replens
 vestium officinas commentus, quo leues & exiles, solo pretio graues essent: Deus &

A tanta opera produxit contempladis & distinguendis lapillis: Scrupulosa Deus auribus vulneta intulit: & tanti habuit vexationem operis sui, & cruciatus infantiae tunc primum dolentis, vt ex illis ad ⁵⁵ ferrum nati corporis cicatricibus, grana nescio quae penderent, quae planè Parthi per omnia quaeque sua ⁵⁶ bullarum vice inferunt. Quanquam & aurum ipsum, cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincla seruire referunt Gentilium litterae. Ad eò non veritate bona sunt, sed raritate. Per angelos autem peccatores demonstrata *Gen. 6.* sunt, qui & ipsas materias prodiderunt, & ⁵⁷ operositas cum raritate commissa pretiositate, ex ea libidine possidenda pretiositatis foeminarum. Quod iidem angeli, qui & materias huiusmodi illecebras detexerunt, ⁵⁸ aurum dico & argentum illustrium, & opera eorum tradiderunt, etiam ⁵⁹ calliblepharum vellerumque tinturas inter cetera docuerunt, damnati à Deo sunt, vt Enoch refert. Quomodo placebimus Deo, gaudentes rebus illorum qui iram & animaduersionem prouocauerunt? Nunc Deus ista prospexerit, Deus permiserit, ⁶⁰ nullam de conchylio vestem Esaias increpet, nullas lunulas reprobet, nullum bo- *Isai. 3.* tronatum retundat: tamen non vt Gentiles, ita nos quoque nobis adulemur, institutorem Deum solummodo existimantes, non etiam ⁶¹ despectorem institutorum suorum. Quato enim melius & cautiùs egerimus, si praesumamus omnia quidem à Deo prouisa tunc, & seculo posita, vt nunc esset in quibus disciplina seruorum eius probaretur: vt per licentiam vtendi, continentiae experientia procederet? Nonne sapientes ⁶² patres familiae de industria quaedam seruis suis offerunt atque permittunt, vt experiantur an aequaliter permisis- *B* vtantur, si probè, si modèstè? Quanto autem laudabilior qui abstinerit in totum, qui timuerit etiam indulgentiam Domini? Sic igitur & Apostolus: ⁶³ Omnia, inquit, licent, sed non omnia aedificant. Quanto faciliùs illicita timebit, qui licita verebitur? [⁶⁴ Quae autem vobis causa est struciùs prodeundi, quum remota sitis ab his quae ad aliud indigent? Nam nec templa circuitis, nec spectacula postulatis, nec festos dies Gentiliù non stis. Propter ipsum enim conuentum, & mutuum videre ac videri omnes pompae in publicum proferuntur, aut vt luxuria negotietur, aut gloria insolescat. Vobis autem nulla procedendi causa non teretica. Aut imbecillius aliquis ex patribus visitandus, aut ⁶⁵ sacrificium offeratur, aut Dei verbum administratur. Quoduis horum, grauitatis & sanctitatis negotium, & cui opus non sit habitu extraordinario, & ⁶⁶ composito, & soluto. Ac si necessitas amicitiarum officiorumque Gentilium vos vocat, cur non vestris armis induta proceditis, tanto magis, quanto ad extraneas fidei: vt sit inter ancillas diaboli & Dei diferimen: vt exemplo sitis illis, vt aedificentur in vobis: vt (quomodo ait Apostolus) ⁶⁷ magnificetur *Philip. 1.* Deus in corpore vestro. Magnificatur autem, si per pudicitiam, vtique & per habitum pudicitiae competentem. Sed enim dicitur à quibusdam, Ne ⁶⁸ blasphemetur nomen in *Rom. 2.* nobis, si quid de pristino habitu & cultu detrahamus. Non auferamus ergo nobis & vitia pristina, simus & moribus iisdem, si & superficie eadem: & tunc verè non blasphemabunt Nationes. Grandis blasphemia, si qua dicatur, ex quo facta est Christiana, pauperiùs incedere. Timebit pauperior videri, ex quo locupletior facta est, & sordidior, ex quo mudiior. *C* Secundum Gentilium, an secundum Dei placitum incedere Christianos oportet? [⁶⁹ O- *CAP. XII.* premissis tantummodo, ne iusta blasphemationis causa simus. Quanto autem blasphemabile est, si quae sacerdotes pudicitiae dicimini, impudicarum ritu procedatis cultae, aut expiatae: Aut quid minus habent infelicissima illa ⁷⁰ publicarum libidinum victimae? quas si ⁷¹ quae leges à matronis & matronalibus decoramentis coeercebant, iam certè seculi improbitas quotidie insurgens honestissimis quibusque foeminis vsque ad errorem dinoscendi coequeuit: quanquam lenocinia formae nunquam non prostituto corpori coniuncta & debita, etiam scripturae suggerunt. Illa ⁷² ciuitas valida, quae super septem montes & plurimas aquas praesidet, quum prostituta à Domino appellationem meruisset, quali habitu appellationi suae comparata est? Sed et certè in purpura cum coccino, & auro, & lapide pretioso, quae maledicta sunt, sine quibus non potuit maledicta & prostituta describi. ⁷³ Thamar illa, quia se expinxerat & ornauerat, idcirco Iudae suspicioni visa est quaestui *Gen. 38.* federe, adeò, quia sub velamento latebat, habitus qualitate quaestuarium mentiente, & fecit vt quaestuarium, & voluit, & compellauit, & pactus est. Vnde addiscimus aduersus congressus etiam, & suspensiones impudicas prouidendum omni modo esse. Quid enim casta mentis integritas in alterius suspicionem maculatur? quid speratur in me quod auerfor? cur non mores meos habitus pronunciat, ne spiritus per aures ab impudentia vulneretur? Licet videri pudicam, certè impudicam non licet. [⁷⁴ Aliqua forsitan dicat: Non est *CAP. XIII.*

Latino, eandem nempe formam circumferentes, &c.

7. Nam & si qua in Gentilibus pudicitia credi potest.] Correctio est eius quod premisit: nihil verum, &c. contra eos qui virtutes in Gentilibus peccata autumant, quum hic Auctori sufficiat imperfectam pudicitiam illis adscribere. Adnotat autem Ironice dictio Rhenan. propter veritatem Gentilium. Ego malum legere, quod in redit, ad marginem adnotatur: vanitatem, nisi refragarentur MS. codices. Ex quorum uno lego: deuitat effectum, pro: affectum; & iuxta 1. edit. in marg. cum Latino: Quota denique est, pro eo quod alij: Tota.

8. expingere.] Eodem modo dixit capite sequi. Expingamus nos, & cap. 12. Thamar illa, quia se expinxerat & ornauerat; ex quo patet hac voce ornatum intelligi. De voce autem Tertullianica: deuertere, alibi latius.

CAP. II.

9. Perfecta autem, id est, Christiana pudicitia, &c.] Inscriptionem huic capiti datus. Quod studium placendi per decorem de integra conscientia non veniat. In quo similiter Auctorem B. Cyprian. imitatur de Discipul. & hab. virg. his verbis: Ceterum si te sumptuosius comas, &c.

10. cuius te profiteris extraneam.] Extraneus cum Gentino, quales etiam locos tum hic, tum alibi adnotat Rhenan. lib. de Resurr. carnis: extranea gloria, lib. 2. adu. Mare. Quis mali extraneus; & lib. 5. adu. eundem: extranei sacramenti, id est, a sacramento.

11. si speremus non posse delinquere.] Sperare (inquit idem) pro timere, ut hic mox: Sperando enim timebimus; & in superioribus libris saepe. Terentium: Nā quā tu speras, propius saluo facit. Sic etiam supra lib. de Penitent. aut idem sibi de die sperent; & lib. de Palatio: Campania speret. Legimus autem mox cum Latino: etiam presumere illis, pro: illi. Qui superfluum putat: illis, ubi: quid alteri concupiscentiam importamus: Verum Rhenanus mox non male explicat: illis, subaudi, formae studii. Paulus post retinemus cum excusationem quidem dominum non constringit, pro eo quod Vat. MS. 2. crimine.

12. ut alteri pereant.] Alteri plurali numero, pro: alij. Quemadmodum etiam infra cap. 4. Alteris placere. Cui similiter Cicero lib. 6. epist. ad Torquatum epist. 3. alteri amant, alteri victorem timent.

13. Diliges proximum tuum sicut teipsum.] In MS. 3. deest: tuum; sed legitur apud Matth. & Graecè & Latino.

14. elaboratae libidinis suggestum.] MS. 3. cupidinis, perinde est. Recte autem Rhenan. suggestum interpretatur adparatum, cum etiam alibi frequenter in ea significatione utatur Auctor.

15. ut diuinae plasticae accessio.] Similiter infra Auctor cap. 5. Duplicet illis nimirum plastica Dei. & B. Cyprian. lib. de Hab. virg. quod opus Dei & factura & plastica adulterari nullo modo debeat.

16. & sororem mentitis Saram.] Mentiri hic accipit pro simulare, quemadmodum & Plinius lib. 35. cap. 6. Color ille chrysooloram mentitur. Neque enim ego existimo aliud sensisse Auctorem, quam Origenem hom. 6. in Gen. qui Allegoricè interpretatur, aut B. Chrysof. hom. 32. in Gen. qui fictionem nuncupat, aut B. August. qui latiss. a mendacio Abraham excusatus lib. 22. adu. Faustum, cap. 33-34. & 35. & lib. contra mendac. ad Consent. Non enim dixit (inquit) Non est uxor mea,

sed dixit, soror mea est; quod erat reuera tam propinqua genere, ut soror non mendaciter diceretur, &c. Aliquid ergo veri tacuit, non falsi aliquid dixit, maxime quum pro is etiam faciat, quod illud Gen. 12. Et bene mihi sit propter te, quidam recentiores ex Hebraeo vertant, In uoluntate, sive: in fictione tua. Latiss. autè de tota hac materia mendacij idem tractat, tum eo libro, tū praeced. ad eundem Consentium, quem de Mendacio inscripsit.

CAP. III.

17. Nunc non sit timenda, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Quod quum in carne gloriandum non sit, nec proinde etiam in laude forma.

18. quod angelis Dei non est necessaria.] Videtur alludere ad illud 1. Cor. 11. Idco debet mulier potestatem habere supra caput propter angelos. De quo latius lib. sequi. de Fel. virg. Paulus post autem iuxta 1. edit. ex 3. Vat. MS. cod. legitur: professionibus humilitatis, pro: professoribus. Sive autem legas: Dein cum excusis sine. Deinde cum MS. perinde est. Eadem est ratio utrum legas: Nobis dumtaxat, an: vobis. Atqui de stupore, pro ornato, a quo decessit vox: stuporata, lib. praeced. diximus.

19. ut & spiritus in ea coronetur.] Perinet hoc ad coronam seu mercedem bonorum operum, de qua supra lib. ad Martyr. cap. 3. nu. 43. Illud autem in calce huius capitis: non ignorare, accipitur, pro nō tantum ignorare. Simile est illud B. Cyprian. Epiphonema lib. de Hab. virg. Cum uirginitas in vobis caperet coronari.

CAP. IIII.

20. Quasi Gentilibus dicam, &c.] Breui capiti breuem titulum adscribimus: Quod mariti causa componere se mulier non debeat. B. Cyprian. quasi aliud agens, eiusdem meminit lib. de Hab. virg. ubi num. 61. docuimus ex Ambrosio & August. nuptias fucum excusare non posse. Rectè autem interpretatur Rhenan. Ironiam esse in verbis illis: vos folis maritis vestris placere debetis, & alloqui illas Auctorem, iuxta quod praemittit: Quasi Gentiles, hoc est paulo indulgentius, oblitum disciplinae seuerioris. Vix enim uxoribus permittit ut propriis maritis placeant.

21. vel propter illam sceleratam, &c.] Quod videlicet Christiani (inquit Rhenan.) cum matribus & sororibus incestam exerceat libidinem in conuenientis suis, de qua latius Apologet. cap. 7. 8. 9. & Adnotat. nostris ibidem.

CAP. V.

22. Haec utique non ad crudam, &c.] Inscriptio huius capitis est: De fuce quo cutem vngunt. Rectè autem Auctor (uti adnotat Rhenan.) nam matronas Christianas decet neglecta mundicies, ut est apud D. Hieron.

23. quae cutem medicaminibus vngunt, &c.] Ita ex 3. MS. pro: vngunt. Quod autem hic dicit: genas rubore maculare, & infra cap. 7. cum cerussa & purpuriflo, B. Cyprian. de Hab. virg. genas mendacio ruboris inspicere dixit: & quod hic: oculos fulgine collinere, ac supra lib. praeced. cap. 2. nigro puluere oculorum exordia producere; ibidem Cyprian. oculos circumducto nigrore fucare; & rursus: nigro puluere vel rubore aut quolibet denique linamenta natina corrumpente medicamine adulterare; & lib. de Pudicit. oculorum extremitates suffuscare. Qui etiam idipsum apostatis Angelis tribuit. De quo vide Adnot. nostras in priorem lib. num. 55. ad postremum, num. 44.

24. in cuius manu sit.] Suis (inquit Rhenan.) sermo

est hoc est, in cuius potestate sit, necdum manumissus: cuius mancipium sit. Domini periphrasis est. De significatio-
ne Mali, pro diabolo, vide supra lib. de Patient. num. 70.
Legimus autem: à nostris disciplinis, pro vestris: &
paulopost: Edite benedictæ, ex castigatione Harris;]
pro: Credite. Pro isdem denique Auctor accipit: faciem
fictam gestare, effigiem mentiri, speciem exercere.

CAP. VI.

25. Video quasdam & capillū croco vertere.]
Similis huius capitis titulus: De capillorum colore
immurato. De eodem mox: crocum capiti suo mul-
lier Christiana ingerit; & capite sequi. an cum cro-
co, &c. resurgatis. Quid autem croco fieret, paulopost
indicat, flauum facimus. Hinc & flauī coloris memi-
nit B. Cyprian lib. de Hab. virg.]

26. Germanæ aut Gallæ.] Equidem (inquit Rhe-
manus) ita suam Bissulam Sueuam, puellam natam in
Martiana filia ad Danubij fontem, celebrat Ausonius:
Sic Latius mutata bonis, Germana maneret
Vt facies, oculos cæcula flaua comas.

Præter ea D. Hieronymus de Galbis loquitur, qui postea pri-
mi ex Germanis Romanorum Reges fuerit: Gerarum (in-
quit) patris & flauus exercitus, ecclesiarum circumfert
tentoria. Idem in vita Hilarionis eremita, de Nobili quo-
dam qui agebat in aula Constantij Aug. Rustilus (inquit)
coma, & candore corporis indicans prouinciam.

27. pessime sibi auspicantur flammeo capite.]
Crocus (inquit idem) color & flammeus dicitur. Allu-
dit autem ad flammam ignis inferni. Hunc locum imita-
tus Cyprianus martyr dixit: Audaci conatus & sacrilego
concentu crines tuos inficis, malo presagio futurorum,
capillos iam tibi flammeos auspicaris. Et Hieronymus
ad Lætam, de Institutione filie: Nec caput (inquit) gem-
inis oneres, nec capillum irriseris, & ei aliquid de gehenna
ignibus auspicaris.

28. Quodcumque enim immundo spiritui ex-
cremari solet, &c.] De croco haud dubie loquitur, quæ
fortassis pauperiores loco thuris cremabant, si illud ad
manus non esset: ut eo pertinere posse videatur etiam illud
Arnobij lib. 7. Et odoris alicuius tuam concremet
glebulam.

29. Quis vestrum potest capillum atrum, &c.]
Periphrastice citat illud Matth. 5. Non potes unum cap-
pillum album facere aut nigrum.

30. pro albo velatro.] Fox noua, composita à ve-
lando, pro vlamine capillorum. A quo illud: gratiæ fa-
ciliorem, interpretatur Rhenan. ad gratiam.

31. habemus semper induere.] Sic illud lib. sequi.
de Fel. virgin. Quam habet delitescendum; & lib.
de Monogamia: decurrere habebat. similiter B. Cypri.
epist. 27. rescribere habeam; quales eius item sunt loci
epist. 47. & ad Cecil. item alibi etiã apud Tertullianum.

32. quam ἀγρία pollicetur.] Videtur alludere
(inquit Rhenan.) ad locum illum 83. Psalmi: Non priua-
bit bonis eos qui ambulant in innocentia. Porro probum
est vocabulum ἀγρία, pro puritate à vitis, & sim-
plicitate. Eo vitur etiam Dianysius, quem Areopagita
vocant: & Ἰωάννης ἀγρίας ἐργαζόμενος ἐδύρατο. Ego
verò eo quod procedit ad domum Domini, magis putō
respicere Auctorem ad illud Psalmi 23. Quis ascendet in
montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? In-
nocens, &c.

CAP. VII.

33. Quid enim tanta ornandi capitis, &c.] Tra-
dit hoc caput, De capillamentis adiuticiis. In quo

etiam imitatur Auctorem B. Cyprian lib. de Virginitate. MS.
3. cod. Vat. legitur: modo subtrictis, verum me-
gis placet: subtrictis, eo quod opponatur: celsitate
& Alia gestant in cincinnis, id est: tortis crinibus,
et cetera.

34. Adfigitis præterea nescio quas enormitates
futilium, &c.] MS. 3. cod. Vat. legitur: subtrictum, id
illud placet. Galericulum autem (inquit Rhenan.) re-
telligit, id est: comam adulterinam, simpliciter capilli-
mentum dictam Tranquillo in C. Caligula. Capilli-
mento celatus. De his scripsit Hieronymus ad Marti-
lam scribens: Que capillis (inquit) alienis verticem
struant. Porro Galeri vocabulo Tertullianus capitis re-
men accipit, sine pileolum. Quibus adde que habet iama
lib. de Coma. cap. 7. de usu seminis olim recepto in se-
griando, & crinem aggregatum in turris quadammodo
primore in capitis parte extruendo: cuiusmodi stratum
Tutulium vocari auctor est Sextus Pompeius, & de lingua
Latina Varro, eo quod tuendi capilli gratia fieret. Quæ
etiam ibidem citantur Papius Epitaph. Pudentis de
uenalis Satyr. 6. Gregorius quoque Naïanzenus hoc
seculo:

Ne caput ædifices adfuto femina trina.

Apertior est autem Lucani illud citatum à Iosipho Sil-
gero in Parronem:

Turritaque grexens frontem matrona coronam.
Neque interim apud Christianos quicquam proficit ex
Tertulliani & Gregorij Naïanzenis, & B. Hieronymi
aliorumque Patrum reprehensio, quippe qui videantur
antiquas picturas veterum Belgarum feminarum, et capitis
ornatu, & nominatim per Arsestiam, Cameracensem, re-
nacesium, & Ponticum, quippe contra quem anno 1422
magnopere inuictus fuerit (iuxta quod tradit Matrona
Flandrie Annalibus) Fr. Thomas Cometa generis
quo tempore paulatim dissiuere cepit.

35. Ad mensuram neminem sibi addicere pos-
se, pronunciatum est.] Mensuram pro flamma
pere videtur; nam apud Matth. est: Quis potest addicere
ad staturam suam cubitum unum?

36. collyridas quoddam, scutorum vimilicos, &c.]
Verum quidem est quod scribit Rhenan. Collyris est
lyra per diminutionem deductum, paruum parua est de
ryna puriore. Quidam fricam farinam esse putant. Non
narrant collyrides, Lemiti 7. & 8. & 6. cap. lib. 2.
guin. Verum hic alio significatu metapharice accipit
fimo, pro ornatu capitis, qui placenta seu collyridas
in morem ceruicibus altrucebatur. Quomodo autem
cent. etiam scutorum formam rotundam habent, quæ
guis assentior eruditiss. viro Dn. Latino Latino, quæ
legendum: scutorum vimilicos, pro eo quod accipit
nullo sensu: sputorum, quos vimilicos vocant, par-
cat in medio eius ornatus lapillos quosdam præsertim
biliborum instar, illi ornamento adiunctis fuisse. At
particulam: vel, aduicium MS. 3. Patit. verum manifestum
excus. ut posterior interpretatio sit prioris classis.

37. supparet.] Supparandi verbum (inquit Rhenan.)
frequens est Tertull. Hinc illud in Valentiniano: Quo-
tum lupæ femine forma quotidie supparatur. Quo-
lemne est, id est: sufficere, substitueret. Et sic de sup-
car. neque generis supparatur. Pui etiam supparatur
tionem indicat. Nam supparatur genus, dicitur
substituimus, seu, vti loquitur B. Cyprian. ap. 1. ad
naturam, substituimus.

38. cerusa & purpuriffo.] Præter illud (inquit Rhenan.)
cædoris est, postferis ruboris medicamentum. Vide. Auct.

nostris in lib. de Pœnit. num. 66.

39. angeli in nubila subleuent. [Transfuit Auctor illud eis *ἀέθρα*, in nubila. est enim *ἀέθρα* fere nubilus: addens subleuationem illam seu raptum, factum iri ab Angelis.

CAP. VIII.

40. Videlicet nunc & vir, &c.] Infrimitur hoc caput à nobis: De studio formæ in viris. Atqui pro: obediendæ grauitatis conicitur Latinius legendus: obediendæ; at placet magis illa lectio cum interpretatione Rhenani: cui obediit debeat. Legimus autem cū 3. MS. An & nobis, &c. detrahunt, pro eo quod erat: detrahuntur.

41. circumdare capillum, disponere.] Proprie contra eos agere videtur, quibus adinstar Philosophorum quorundam (sicut refertur Strabo lib. 15. ex auctoritate Clitarchi) moris erat *μυτρεθδωας τος κομας*, id est, implexos crines in modum tiaræ circumdare. Plura hæc de re, ne prolixiores simus, videat Lector apud Iunium, Comment. de Coma, cap. 7. ex Luciano, Homero, Philostrato, & Suida, Eodem pertinere crobolyos barbaricos, cicadas Athenientium, & cirros Germanorum, infra ostendemus lib. sequ. de Velandis virg.

42. etiam colorare canitiem.] Similiter Hier. lib. ad Euseb. de Virg. vitari vult Comatos clericos, quibus foeminer contra Apostolum crines; alludens ad illud Apost. 1. Cor. 11. Natura docet comam non decere virum. Vide & Hilarionem tradit semel in anno ad Pascha capillum torondisse.

CAP. IX.

43. Quamobrem erga vestitum quoque, &c.] Titulum huic capiti dedimus: De vestitum pompa. In quo vel maxime Auctorem imitatur B. Cyprianus ubi supra.

44. laciniosis pomparum & deliciarum ineptus.] MS. 3. *Patric. cod.* laciniosus; sed magis illud placet, pro variis & redandantibus, viri interpretatur Rhenanus, eo quod lib. sequ. simili significatione dixerit: sermo laciniosus, & adu. Marc. initio lib. 4. à legis laciniosis oneribus expeditum, id est iis que homines occupationibus distinebant, sicut impedit gressum vestis laciniosa.

45. Velut exornatam.] Exornatam (inquit Rhenan.) vsurpat, sicut dicimus exornatam, hoc est ornatum spolatam & destitutam. Similiter dixit Terentius in Phormione: Ad eo exornatum dabo, ad eo depexum, vtdam vniat, meminerit semper mei. Ibi autem: & in portum modestie subductas, Trãslatio est à nauibus, que in tutam stationem ex alto mari subducuntur.

46. Tum si quas vel diuitiarum suarum vel naturalium vel retrò dignitatum, &c.] Locum huic latius explicat B. Cyprianus, ubi supra: Locupletem (inquit) te dicis et diuitem, &c. adferes testimonia 1. Timoth. 2. & 1. Petri 3. de cultu atque ornatu iusto sine moderando. Hoc est enim quod dicit Auctor: ne totis habenis licentiam vsurpetis. Verum de hoc argumento, quibus cultus moderatior sit licitus, aliquid ibidem diximus, num. 36. & 37.

47. repastinantes.] Hoc est (inquit Rhenan.) euellentem, repurgantes, eruentes. Metaphora ab eo sumpta, qui solum futuro nouali preparat, inutilibus omnibus refectus. In lib. de Pœnit. legimus: Et bisulcum aliquid ferri vel æris vnguibz repastinandis, hoc est refodiciis, perpurandisque.

48. reconfluit.] Vsurpare (inquit idem) videtur, quando consentiunt exemplaria, reconfluit, pro: con-

suevit respondere siue reuerere.

49. Non enim vtemur nostris:] Non, pro: Nonne. & similiter paulopost: Non enim & ita multi faciunt?

50. quasi non abutamur, &c.] Ad verbum expressit quod Græcè est *ὡς μὴ ἄταχέως μὲνοι*. Quædam autem enim *ἄταχέως*, ubi *ἄταχέως* abuti significat. Eodem pertinet illud lib. de Coron. mult. cap. 10. Nobis autem abuti apud Apostolum non licet, facilius non vti docentem. Accipitur autem & ab Auctore hic & infra lib. de Pudic. Tom. 5. & à B. Cyprian. ubi supra, habitus huius mundi, pro figura.

51. & se spadonatu adignant propter regnum Dei.] Spadonatu se adsignare accipit pro eo quod B. Cyprian. ubi supra, & Hieron. sua editione vulgata, Castrare venterunt. Eosdem voluntarios spadones nuncupat infra lib. 1. Ad uxorem. Similiter etiam B. Cyprian. quum alibi frequenter, Testim. lib. 3. ad Quirin. locum hunc Math. 19. de bono virginitatis & continentia interpretatur. De his etiam in hanc sententiam B. Iustinus Martyr. Per multum profectio sexus vitiosusque & 60. & 70. nati annos, qui à pueris disciplinam Christi sunt adfectati, incorrupti & celibes perdurant. Et Athenagoras Orat. pro Christ. Virginitas & Eunuchismus propius nos ad Deum adducit. Quos ad verbum fere imitatus Auctor supra Apolog. cap. 9. Quidam (inquit) multò secutiores totam vim huius erroris, virgine continentia depellunt, senes, pueri. Et infra lib. sequ. Viri (inquit) tot virgines, tot spadones voluntarij, &c. & paulopost: etiã continentia nomine masculos honorari. Similia

reperire est etiam de continentia Clericorum ab vxoribus apud Euseb. de Demonstr. Euang. lib. 1. cap. 9. Arelat. 2. Synod. cap. 2. & 3. Elibert. Conc. cap. 33. Hieron. lib. 1. contra Iovin. & Apol. pro iisdem lib. & contra Vigilant. Sixtum Pap. 3. lib. de Cast. Ambros. ad scriptum comment. in Epist. 1. ad Timoth. cap. 3. Ipsum Ambrosium epist. ad Ecclesiam Vercellensem, Origen. hom. 13. in Num. 11. cap. & lib. 8. adu. Celsum. Denique Innocent. Papam epist. ad Vitricium cap. 9. Latissime autem apud Epiphaniu adu. hæresim Cataph. disertis verbis adserentem, quod Apostoli talem Ecclesiastici sacerdotij Canonem constituerint. Similiter etiam aduersus Catharos. Quin quod Apostolus Paulus ad Titum 1. non solum pudicum vult esse Episcopum, atque ad eo Presbyteros ac Diaconos, sed etiam continentem, Græcè *ἐπιχατῆ*. Neque vero ob stare illud eiusdem Apostoli Hebr. 13. Honorabile coniugium in omnibus; aut illud 1. Cor. 7. Si non se continent, nubant, pulcre prosequitur Euseb. ult. lib. de Demonstr. Euang. c. ult. dicens ea dici de non sacratis, aut qui spondem cum Deo non fecerint. Locis adnotandi aduersus Magedenburgerenses, qui continentiam sacerdotum, aliorumque Ecclesiasticorum impugnant. Inmò etiam illud: se spadonatu adignant, & quod infra est lib. 1. Ad uxorem: Qui statim à lauacro carnem suam obsignant, ad votum continentia haud dubie pertinet virorum (nam de Sanctimonialibus lib. de Vel. virg. latius) de quo videat Lector Adnotat. nostris in B. Cyprian. epist. 62. ad Pompon. nu. 16. & lib. de Disce. & hab. virg. num. 18. Nominatim etiã Origenes lib. de Singularit. Cler. inter opera eiusdem Cyprian. Omne (inquit) quod voti est, etiam in actu signandum est, ne aliud vota commedent, & aliud actus insinuent. & paulopost: Dares simplices animos ad castitatis vota seruanda. & hom. 2. 4. in Num. Qui in castitate viuunt, corpus suum vouunt Deo. Hilarius item in Psalm. 64. Deo (inquit) ergo vouenda sunt, contemptus corporis,

ULLIAN
notati onibus
MELI
V.
16.

castratis custodia, &c. B. Augustini postremo tot sunt loci huc pertinentes, ut pagina illis recensendis non sufficiat:quare ad Indicem eius operum Lectorem remittimus.

52. animalibus exulantes.] MS. 3. exolentes. sed illud magis placet, quia similibus phrasibus alibi vitur, uti (Rhenano etiam adnotante) supra lib. de Panit. exules à libertatis & lætitiæ felicitate, & lib. de Resurr. carn. Tom. 3. exules carnis. Qui etiã rectè adnotat, Trãf. lationem à lignatoribus sumptam, quum subiungitur: latis dotum vestrarum fructum cecidistis.

53. in quos decurrerunt fines sæculorum.] Ad verbum vertit ex Græco illud: $\chi\epsilon\tau\eta\gamma\eta\sigma\alpha\nu$, pro eo quod nos ter interpret, deueniunt. Est autem decurrere eodem significatu frequens Tertulliano.

CAP. X.

54. Nimirum enim Deus, &c.] Capiti huic titulum dedimus: Quod vestium colores non à Deo, sed à desertoribus angelis môstrati sint. Sive autem legas: monstrat cum 3. MS. V. sic. sive: demonstra- uit cum excusis, perinde est. Lectorem autem remittimus ad lib. preced. cap. 8. De vestiu coloribus, & eiusd. cap.

7. De lapillis qui anxie perforantur ut pendeant ab auribus, nempe quemadmodum hic latius, & eiusdem cap. 2. De Angelis peccatoribus.

55. ad ferrum nati corporis.] Humanum corpus (inquit Rhenanus) intelligit, quod in illa protoplasti Adami maledictione ad laborem & agrorum culturã, que ferro potissimum exercetur, ipsi Deo pronuntiantes sententiam, damnatum est. Notus est locus Gen. 3. ad quem hic alludit. Ceterum emphasis est in vocabulo: ferrum. q. d. Non ad aurum, non ad argentum. Iam quoniam hic de barbaris loquitur, & Parthorum mox fit mentio, possit aliquis etiam ad ferrum exponere, pro eo quod est ad militiam; sed prius illud magis placet.

56. bullarum vice, &c.] Apud Romanos (inquit idem) ornamentum puerile erat bulla aurea, & p. aterea purpurea. Auctor Plutarcho. Quod quum à pectore pendere soleret, eo alludit Auctor, quum dicit: per omnia quæque sua.

57. & operositas cum raritate, &c.] Sensus est (inquit Rhenan.) Et operositas cum raritate, commilla est cum pretiositate, id est prouocauit & accendit pretium, ex ea libidine possidende pretiositatis femininarum. Hoc est, cum omnes expeterent: id possidere quod merces & pretium fuisset femininarum, que cum Angelis illis libidinem exercuerant. Veluti magni quid esset quod Angeli suis amasus contulissent pro mercede stupri.

58. aurum dico & argentum Illustrium.] Hoc est (inquit idem) aurum & argentum, quo hodie Illustris matrone utuntur; nam quemadmodum Flavianus docet, femine nupte mariti dignitate censentur, ut illustribus (qui summus est dignitatis gradus) nupte sint illustres, que spectabilibus spectabiles, que clarissimis clarissima, perfectissima que perfectissimis. Erant autem illustres, qui senatoris ornamentis præditi erant. Tradit Isidorus primos ordines senatorum dici illustres, secundos spectabiles, tertios clarissimos. Viri illustres titulo primos illos veterum Francorum Reges contentos fuisse, tabella vestra qua exstant, abundè testantur. Exstat formula Illustratus vacantis apud Cassiodorum Variar. l. 6. epist. 11.

59. calliblepharum.] $\chi\epsilon\lambda\lambda\iota\beta\lambda\epsilon\phi\alpha\rho\nu$ (inquit Rhenan.) medicamentum est oculorum, præsertim palpebris venustandis seu succandis seruens. Non solum autem ex foliis vltis rosarum conficit docet Plinius lib. 21. cap. 19. sed etiam ex nucleis palmarum, lib. 27. cap. 4. sed & ex

medulla bulbula calliblephara modo fuligo temperatur. Denique & ex Ampel. liti, uti est apud eundem lib. 25. cap. 16. De libris autem Enoch unde libri præcedunt cap. tertium.

60. nullam de conchylio vestem Elaias increper.] Alludit ad verba Esaiæ 3. quibus inter cetera mulierum ornamenta reprehendit, aur bæc. $\chi\epsilon\tau\eta\gamma\eta\sigma\alpha\nu$, & $\tau\alpha\ \mu\epsilon\sigma\sigma\tau\omicron\pi\omicron\phi\omega\epsilon\zeta$, que venit vulgata in terpres 70. interpretum: & circumpurpuram & clauaram vestem, aut illa: $\chi\epsilon\tau\eta\gamma\eta\sigma\alpha\nu$, & $\tau\alpha\ \beta\iota\omicron\sigma\iota\omega\alpha$, & $\tau\alpha\ \beta\iota\omicron\sigma\iota\omega\alpha$, & $\tau\alpha\ \beta\iota\omicron\sigma\iota\omega\alpha$, id est: & bysina & hyacinthina & cocinea. Atqui de lunulis & borronatu videtur. Etor Adnotat. nostras ad speditum B. Cyprian. lib. 3. MS. vii nunc esset.

61. despectorem institutorum suorum.] Despector (inquit Rhenan.) ut & ante plus semel, pro despectore, qui curam habeat & considerationem institutorum suorum. Sic & lib. de Velandis virg. Sed nec inter consuetudines (inquit) despiciere voluerunt illi sanctissimi antecessores. Legimus autem 3. MS. vii nunc esset.

62. paresfamilia.] Istud usurpat Auctor, quum quàm sentis Varro lib. 7. ubi dicere debuisse Patrifamilias. Eodem modo Mart. l. 1. Patrifamiliz verum Quirinalis.

63. Omnia (inquit) licent, sed non omnia deficiant.] Similiter locum hunc citat B. Cyprian. & de sepeccato, & lib. 3. Testim. ad Quirin. cap. 52. Ceterum tamen Apolloli exemplar, omittitur particula: $\mu\eta\ \nu\epsilon\mu\epsilon\tau\alpha$ Græcè & Latine est vbi que.

CAP. XI.

64. Quæ autem causa vobis est struendi prodeundi, &c.] Titulo hoc caput inscripsimus: Quia nulla sit causa ornatus prodeundi. hoc enim significat struendi, de qua phrasè supra lib. de Patient. n. 2. Sicuti de templis Idolorum Apolog. cap. 15. num. 27. & de fratibus, id est Christianis, eiusdem lib. cap. 50. num. 505. De Spectaculis item, toto eius argumentum, & de felis Gentilium, integris 13. & 14. cap. lib. de idololatria. Procedere denique pro eodem accipi, prius prodire dixit.

65. aut sacrificium offertur.] Siquis alius, pro loco adnot. id est pro Oblatione sacrificij Chæritatis De quo latius supra l. ad Scap. num. 11. Lada, Induenda 19. & 22. lib. de Orat. num. 1. & Adnot. nostras in Cyprian. epist. 34. num. 12. & epist. 63. ad Cæcil. num. 44. 45. 46. 48. ac 53. item lib. 1. Testim. adu. Ind. n. 4. Quibus adde Synonyma eodem pertinente ex Patrum testimonij inter nostra Latinorum Latinitate, præsequunt. præter ea que in dictis epist. ad Cæcil. num. 4. & 5. & 6. & 7. & 8. & 9. & 10. & 11. & 12. & 13. & 14. & 15. & 16. & 17. & 18. & 19. & 20. & 21. & 22. & 23. & 24. & 25. & 26. & 27. & 28. & 29. & 30. & 31. & 32. & 33. & 34. & 35. & 36. & 37. & 38. & 39. & 40. & 41. & 42. & 43. & 44. & 45. & 46. & 47. & 48. & 49. & 50. & 51. & 52. & 53. & 54. & 55. & 56. & 57. & 58. & 59. & 60. & 61. & 62. & 63. & 64. & 65. & 66. & 67. & 68. & 69. & 70. & 71. & 72. & 73. & 74. & 75. & 76. & 77. & 78. & 79. & 80. & 81. & 82. & 83. & 84. & 85. & 86. & 87. & 88. & 89. & 90. & 91. & 92. & 93. & 94. & 95. & 96. & 97. & 98. & 99. & 100. & 101. & 102. & 103. & 104. & 105. & 106. & 107. & 108. & 109. & 110. & 111. & 112. & 113. & 114. & 115. & 116. & 117. & 118. & 119. & 120. & 121. & 122. & 123. & 124. & 125. & 126. & 127. & 128. & 129. & 130. & 131. & 132. & 133. & 134. & 135. & 136. & 137. & 138. & 139. & 140. & 141. & 142. & 143. & 144. & 145. & 146. & 147. & 148. & 149. & 150. & 151. & 152. & 153. & 154. & 155. & 156. & 157. & 158. & 159. & 160. & 161. & 162. & 163. & 164. & 165. & 166. & 167. & 168. & 169. & 170. & 171. & 172. & 173. & 174. & 175. & 176. & 177. & 178. & 179. & 180. & 181. & 182. & 183. & 184. & 185. & 186. & 187. & 188. & 189. & 190. & 191. & 192. & 193. & 194. & 195. & 196. & 197. & 198. & 199. & 200. & 201. & 202. & 203. & 204. & 205. & 206. & 207. & 208. & 209. & 210. & 211. & 212. & 213. & 214. & 215. & 216. & 217. & 218. & 219. & 220. & 221. & 222. & 223. & 224. & 225. & 226. & 227. & 228. & 229. & 230. & 231. & 232. & 233. & 234. & 235. & 236. & 237. & 238. & 239. & 240. & 241. & 242. & 243. & 244. & 245. & 246. & 247. & 248. & 249. & 250. & 251. & 252. & 253. & 254. & 255. & 256. & 257. & 258. & 259. & 260. & 261. & 262. & 263. & 264. & 265. & 266. & 267. & 268. & 269. & 270. & 271. & 272. & 273. & 274. & 275. & 276. & 277. & 278. & 279. & 280. & 281. & 282. & 283. & 284. & 285. & 286. & 287. & 288. & 289. & 290. & 291. & 292. & 293. & 294. & 295. & 296. & 297. & 298. & 299. & 300. & 301. & 302. & 303. & 304. & 305. & 306. & 307. & 308. & 309. & 310. & 311. & 312. & 313. & 314. & 315. & 316. & 317. & 318. & 319. & 320. & 321. & 322. & 323. & 324. & 325. & 326. & 327. & 328. & 329. & 330. & 331. & 332. & 333. & 334. & 335. & 336. & 337. & 338. & 339. & 340. & 341. & 342. & 343. & 344. & 345. & 346. & 347. & 348. & 349. & 350. & 351. & 352. & 353. & 354. & 355. & 356. & 357. & 358. & 359. & 360. & 361. & 362. & 363. & 364. & 365. & 366. & 367. & 368. & 369. & 370. & 371. & 372. & 373. & 374. & 375. & 376. & 377. & 378. & 379. & 380. & 381. & 382. & 383. & 384. & 385. & 386. & 387. & 388. & 389. & 390. & 391. & 392. & 393. & 394. & 395. & 396. & 397. & 398. & 399. & 400. & 401. & 402. & 403. & 404. & 405. & 406. & 407. & 408. & 409. & 410. & 411. & 412. & 413. & 414. & 415. & 416. & 417. & 418. & 419. & 420. & 421. & 422. & 423. & 424. & 425. & 426. & 427. & 428. & 429. & 430. & 431. & 432. & 433. & 434. & 435. & 436. & 437. & 438. & 439. & 440. & 441. & 442. & 443. & 444. & 445. & 446. & 447. & 448. & 449. & 450. & 451. & 452. & 453. & 454. & 455. & 456. & 457. & 458. & 459. & 460. & 461. & 462. & 463. & 464. & 465. & 466. & 467. & 468. & 469. & 470. & 471. & 472. & 473. & 474. & 475. & 476. & 477. & 478. & 479. & 480. & 481. & 482. & 483. & 484. & 485. & 486. & 487. & 488. & 489. & 490. & 491. & 492. & 493. & 494. & 495. & 496. & 497. & 498. & 499. & 500. & 501. & 502. & 503. & 504. & 505. & 506. & 507. & 508. & 509. & 510. & 511. & 512. & 513. & 514. & 515. & 516. & 517. & 518. & 519. & 520. & 521. & 522. & 523. & 524. & 525. & 526. & 527. & 528. & 529. & 530. & 531. & 532. & 533. & 534. & 535. & 536. & 537. & 538. & 539. & 540. & 541. & 542. & 543. & 544. & 545. & 546. & 547. & 548. & 549. & 550. & 551. & 552. & 553. & 554. & 555. & 556. & 557. & 558. & 559. & 560. & 561. & 562. & 563. & 564. & 565. & 566. & 567. & 568. & 569. & 570. & 571. & 572. & 573. & 574. & 575. & 576. & 577. & 578. & 579. & 580. & 581. & 582. & 583. & 584. & 585. & 586. & 587. & 588. & 589. & 590. & 591. & 592. & 593. & 594. & 595. & 596. & 597. & 598. & 599. & 600. & 601. & 602. & 603. & 604. & 605. & 606. & 607. & 608. & 609. & 610. & 611. & 612. & 613. & 614. & 615. & 616. & 617. & 618. & 619. & 620. & 621. & 622. & 623. & 624. & 625. & 626. & 627. & 628. & 629. & 630. & 631. & 632. & 633. & 634. & 635. & 636. & 637. & 638. & 639. & 640. & 641. & 642. & 643. & 644. & 645. & 646. & 647. & 648. & 649. & 650. & 651. & 652. & 653. & 654. & 655. & 656. & 657. & 658. & 659. & 660. & 661. & 662. & 663. & 664. & 665. & 666. & 667. & 668. & 669. & 670. & 671. & 672. & 673. & 674. & 675. & 676. & 677. & 678. & 679. & 680. & 681. & 682. & 683. & 684. & 685. & 686. & 687. & 688. & 689. & 690. & 691. & 692. & 693. & 694. & 695. & 696. & 697. & 698. & 699. & 700. & 701. & 702. & 703. & 704. & 705. & 706. & 707. & 708. & 709. & 710. & 711. & 712. & 713. & 714. & 715. & 716. & 717. & 718. & 719. & 720. & 721. & 722. & 723. & 724. & 725. & 726. & 727. & 728. & 729. & 730. & 731. & 732. & 733. & 734. & 735. & 736. & 737. & 738. & 739. & 740. & 741. & 742. & 743. & 744. & 745. & 746. & 747. & 748. & 749. & 750. & 751. & 752. & 753. & 754. & 755. & 756. & 757. & 758. & 759. & 760. & 761. & 762. & 763. & 764. & 765. & 766. & 767. & 768. & 769. & 770. & 771. & 772. & 773. & 774. & 775. & 776. & 777. & 778. & 779. & 780. & 781. & 782. & 783. & 784. & 785. & 786. & 787. & 788. & 789. & 790. & 791. & 792. & 793. & 794. & 795. & 796. & 797. & 798. & 799. & 800. & 801. & 802. & 803. & 804. & 805. & 806. & 807. & 808. & 809. & 810. & 811. & 812. & 813. & 814. & 815. & 816. & 817. & 818. & 819. & 820. & 821. & 822. & 823. & 824. & 825. & 826. & 827. & 828. & 829. & 830. & 831. & 832. & 833. & 834. & 835. & 836. & 837. & 838. & 839. & 840. & 841. & 842. & 843. & 844. & 845. & 846. & 847. & 848. & 849. & 850. & 851. & 852. & 853. & 854. & 855. & 856. & 857. & 858. & 859. & 860. & 861. & 862. & 863. & 864. & 865. & 866. & 867. & 868. & 869. & 870. & 871. & 872. & 873. & 874. & 875. & 876. & 877. & 878. & 879. & 880. & 881. & 882. & 883. & 884. & 885. & 886. & 887. & 888. & 889. & 890. & 891. & 892. & 893. & 894. & 895. & 896. & 897. & 898. & 899. & 900. & 901. & 902. & 903. & 904. & 905. & 906. & 907. & 908. & 909. & 910. & 911. & 912. & 913. & 914. & 915. & 916. & 917. & 918. & 919. & 920. & 921. & 922. & 923. & 924. & 925. & 926. & 927. & 928. & 929. & 930. & 931. & 932. & 933. & 934. & 935. & 936. & 937. & 938. & 939. & 940. & 941. & 942. & 943. & 944. & 945. & 946. & 947. & 948. & 949. & 950. & 951. & 952. & 953. & 954. & 955. & 956. & 957. & 958. & 959. & 960. & 961. & 962. & 963. & 964. & 965. & 966. & 967. & 968. & 969. & 970. & 971. & 972. & 973. & 974. & 975. & 976. & 977. & 978. & 979. & 980. & 981. & 982. & 983. & 984. & 985. & 986. & 987. & 988. & 989. & 990. & 991. & 992. & 993. & 994. & 995. & 996. & 997. & 998. & 999. & 1000.

Sixto Papa 2. sacrificij hostiæ puræ & immacu-
lata. A B. Laurentio: sacrificij oblatio. A B. Euseb.
Papa: sacrificium altaris. A Conc. Arlat. 1. oblatio
& sacrificatio. A Licinio tyranno: oblatio hostiarum,
immolatio sacrificij. A B. Sylvestro Papa: oblatio
inuenta, & sacrificium. A B. Oprato Milevitano:
oblatio & sacrificium. A B. Ambrosio: sacrificiū,
oblatio, sacrificij celebratio, sacrificij ad altare o-
blatio, Christi oblatio, Christi immolatio. A Ma-
ria Victorino Afr.: oblatio Eucharistica. A B. Syricio
Papa, et Conc. Romano: sacrificij oblatio, & sacrificiū.
A Cōc. Carthag. 2. Prudētio et Rufino: sacrificiū, & sa-
crificij celebratio. A Cōc. Carth. 4. & 5. sacrificiū,
oblatio, oblationis cōsecratio. A B. Hieronymo: sa-
crificiū, sacrificij ad altare celebratio, Christi im-
molatio, oblatio. A Innocētio Papa: oblatio, sacrifici-
ū; similiter à Cocilio Tolēt. 1. A B. Paulino Nolano: ho-
stiæ immolatio, & celebratio, sacra litatio. A B.
Augustino demig: sacrificij ad altare oblatio, sacri-
ficia, benedictio seu cōsecratio eius quod oblatum
est, Christi immolatio, sacrificiū laudis, eius quod
oblatū est distributio, oblatio. Atqui B. Irenæus hac
de re sententiam videat Lector studiosus latè tractatam à
Fev-ardentio nostro eiusdē l. 4. c. 31. n. 7. & deinceps. Item
c. 33. n. 1. & c. 34. n. 1. ac deinceps. Porro Græcorū Patrum
similia Epitbeta in alium locū differimus, & hic prolixio-
res sumus. Legimus autem cū Ms. 3. Vatic. Quoduis ho-
rum grauitatis & sanctitatis, pro: aut.

66. & composito.] Sic & cōpositionem (inquit
Rhenan.) usurpauit ante: Ne quæ vestrum putent, si
tem perauerint à cōpositione sui, odium & aucto-
ritatem maritorum profecutura. Rufinum paulopost:
Et reliqua cōpositionis vestræ impedimenta.

67. magnificetur Deus in corpore vestro.] Ad
alios adplicat quod de se dixit Apostolus: & nunc ma-
gnificabitur Christus in corpore meo.

68. Ne blasphemetur nomē in nobis.] Cum 3.
Ms. omisimus particulam eius, quia non semel adnotau-
imus nomen simpliciter accipi tum ab Auctore, tū à Cy-
priano, pro nomine Christiano, præsertim verò ad librum
de Patientia, num. 11.

CAP. XII.

69. Optemus tantummodo, &c.] Tractatur hoc
capite, Quòd lenocinia formæ magis profluturis
conueniant.

70. publicarum libidinū victimæ.] Similiter ferè
dicitur de Pallio, ubi etiam vestitus ornatum superfluum
taxat, c. 4. Aspice lupas popularium libidinū nun-
dinas, &c. & max: ab eiusmodi propudiis occidæ
in publico castitatis. quare non placet quod habent 3.
Ms. Vatic. impudicarum libidinum.

71. si quæ leges à matronis & matronalibus de-
coramentis coercerant.] Ad eundem modum dixit
Auctor Apolog. c. 6. Video & inter matronas atque
prostitutas nullum de habitu discrimē relictum.

72. Illa ciuitas valida, &c.] Hunc locum ad ver-
bam ferè imitatur B. Cyprian. l. de Disc. & hab. virgin.
Sic (inquit) in scripturis sanctis describitur ciuitas mere-
tricis, &c. & mulier illa amicta erat Pallio purpureo
& coccineo, et adornata erat auro & lapidibus pre-
tiosis. Quod ipsum iterum citat ad idem institutum Te-
stimon. lib. 3. cap. 36.

73. Thamar illa, &c. visa est quæstui (id est, ad
quæstum) sedere, &c.] Etiam hanc scripturam posteriori

loco citat B. Cypr. vt ostendat mulierem ornari seculariter
non debere, in hæc verba: Thamar cooperuit se pallio (quod
appellat & B. Hieronymus theistrum) & adornauit,
& cum adpexisset eam Iudas, visum est ei meretrici esse.
Illud autem: & voluit, accipere videtur Auctor, pro: con-
cupiscentia eius exarsit.

CAP. XIII.

74. Aliqua forsitan dicat, &c.] Postremo capiti de-
dimus titulum: Quòd quum lucere debeant bona
opera coram hominibus, perfectionis tempori-
bus non conueniat ornatus.

75. Probum vestrum coram hominibus appa-
reat.] Ad verbum expresit quod Græcè est apud Apo-
stolum (qua nomine vbiq; S. Paulum Apostolum in-
telligit) Philipp. 4. τὸ ὄφεικὲς ὑμῶν, pro quo noster
vulgatus interpres Paraphrasticus, Modestia vestra.

76. Aut quid nos Dominus lumen terræ voca-
uit?] Quum apud Matth. Græcè legatur τὸ φῶς τῆς
χώρας, nusquam autem χώρας pro terra usurpetur,
etiam hic videtur memoria lapsus Auctor, eo quod pau-
lo antè præcessit: sal terræ, quum aliqui debuisset di-
cere: lumen mundi, quemadmodum mox: luminaria
mundi.

77. & exstamus inter dimerfos.] Exstamus (in-
quit Rhen.) id est, eminentes, proprio verbo usus. Atqui
est Rhen. & 3. Ms. Vatic. cod. legat: diuersos, magis pla-
cet quod Gelenius haud dubiè ex Anglico codice substi-
tuit: dimerfos, vt metaphorice loquatur, cōparans Chri-
stianos ciuitati constitutæ supra montem, que proin-
de exstat inter dimerfos, siue demersos (nam ea va-
riatio Auctori frequens) hoc est persistenti in Metapho-
ra, inter eos qui montis cōparatione videtur dimerfi in
paludibus circumiacentibus.

78. luminaria mundi.] Etiam hic variat ab Apo-
stolo, qui dixit Philipp. 2. Ἐκχόστω.

79. denotatione sui.] Quum alibi accipiat Auctores
denotare, pro reprehendere, hic accipit denotationem,
pro: ostensione, quemadmodum etiam supra lib. de Patient.
cap. 3. proditorem suum nec denotauit de quo ibi
Adnor. nost. num. 18.

80. manus spathalio circumdari solita.] Spa-
thaliū (inquit Rhenan.) muliebre est ornamentum, τὸ
τῆς σπαθῆς, quod deliciarum significat. De eodem Plinius
l. 13. c. 15. qui ad intellectum facit eius quòd manum cir-
cumdari solitam dicat Auctor. Iuba tradit circa Tra-
glodytarum insulas fruticē in alto vocari Iridos plocamon,
corallo similem, sine folijs; præcisum colore mutato in ni-
grum direscere, quum cadat, frangi. Item alium qui voce-
tur charitoblepharon, effracem in amatorijs. Spathalia
eo facere & monilia femininis. Alludit itaque ad armil-
lus ex eo genere corallij nigri.

81. de Periscelio.] Periscelide, siue Periscelio
(inquit Rhenan.) trura vel tibia exornabantur. σκῆδος
Græci crus vocant. De neruo autē diximus lib. ad Mar-
tyras, num. 29.

82. Spathæ.] Vegetius de re milit. gladios maiores
spathas vocari dicit. Est autem Græca vox σπαθῆ eod-
dem significatu.

83. stolæ martyriorū.] Alludit ad illud Apocal.
6. Et date sunt illis singule stolæ albæ.

84. Taliter pigmentata.] Metaphoricè pigmen-
tata dicit, voce composita à pigmento, quod unguenti
genus esse ad vniuersandam faciem tradit Plinius lib. 16.
cap. 43.

ULLIAN,
notati onibus
V. V.
16.

ARGVMENTVM LIBRI PRIMI AD VXOREM,
PER IACOBVM PAMELIVM.

- I. **T**ERTVLLIANVS iamdudum Presbyter, ad Uxorem pari inter se conseruata continentia ergo à se separatam, humanæ conditionis memor, si forte (persecutione nempe Ecclesiæ adhuc durate) de seculo prior euocaretur, admonitione hoc fideicommissum (fortassis Romæ) conscripsit, quo ut post excessum suam nuptiis renuntiet, adhortatur.
- II. Non abnuens cõiunctionem viri & feminae benedictam & permissam à Domino, (sua quidem sententia, verum erronea) vnã tantum.
- III. Et quantumuis nuptias prohiberi nusquam legamus (quod inter cetera peruersitatũ suarum volebat Marcion) tamen abstinentiam præferri ab Apostolo, & felicem illi, qui Pauli similis exsiterit.
- III. Disiunctis enim matrimonio duas quidẽ species humanæ imbecillitatis necessarias nuptias facere, concupiscentiã carnis, & concupiscentiã seculi; sed utramque repudiandã à seruis Dei exemplo earum quæ malunt Deo nubere, & in viduitate apud Deũ subsignata perseuerare.
- V. Deinde penes Christianos etiam odiosas esse causas nuptiarũ de sollicitudine posteritatis, & liberorum amarissima voluptate; quos quũ habemus, præmittere optamus ad Dominum.
- VI. Quod si difficile videatur, recanferi tot volutarios spadones, qui statim à lauacro carnis suam obsequant, qui consensu pari inter se matrimonij debitum tollunt, Gẽtiles etiam Satana suo & virginitatis, & viduitatis sacerdotia perferre.
- VII. Nobis autem continentiam à Domino demonstratam, cuius voluntate defungitur matrimonium; maximè quum disciplina Ecclesiæ & præscriptum Apostoli digamos non sine præsidere, & viduam adlegi in Ordinationem, nisi vniuiram, non concedat.
- VIII. Viduarum denique honoribus, quibus Deus benedicit, moueatur: nam licet in virginitate tota sit sanctitas, de proximo visura faciem Dei, viduã habere aliquid operosius; in illa gratiam, in istis virtutem coronari.
- Ceterum præterquàm quòd multa huius libri ad verbum serè descripserit, nõ minus continentia fauens, B. Hieronymus locis infra citatis; Tertulliano iam olim adscripserunt, & MS. viderunt Trithemius & Politianus vbi supra. Editus est etiam inter primos ex tertiacensi ac Hirsfaugiensi, deinde ex Gorziensi codicibus à Rhenano, primum scholasticus, & Adnotationibus illustratus. Nunc verò à nobis denuò castigatus ex tribus MSS. ticanis, & aliquot Adnotationibus auctior.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI AD VXOREM LIBER
PRIMVS, DE VNIS NVPTIIS.

CAP. I.

DIGNVM 2 duxi, dilectissima mihi in Domino conserua, quid tibi est cõtandum sit post discessum de seculo meum, si prior te fuero vocauerim iam hinc prouidere, vt prouisum obserues mandare fidei tuæ. Nunc in secularibus satisfagentes sumus, & vtrique nostrum consultum volumus. Si talibus ordinamus, cur non magis de diuinis atque celestibus posteritati nostræ prospicere debeamus, & 4 legatum quoddammodo prælegare, admonitionem & demonstrationem eorum, quæ ex hereditate immortalibus, & de hereditate cœlorum deputantur? Tu modò 1 vt solidum capere possis.

A possis hoc meae admonitionis ⁶ fideicommissum, Deus faciat, ⁷ cui sit honor, gloria, *Apoal. 5.*
 claritas, dignitas, potestas nunc & in secula seculorum, Amen. Præcipio igitur tibi, *7.*
 quanta continentia potes, ⁸ post excessum nostrum ⁹ renuncies nuptiis, nihil mihi isto
 nomine collatura, nisi quod tibi proderis. Ceterum Christianis seculo digressis nulla re-
 stitutio nuptiarum in diem resurrectionis repromittitur, ¹⁰ translatis scilicet in angelicam *Matth. 22.*
 qualitatem & sanctitatem. Proinde sollicitudo nulla quæ de carnis zelo. Vel Domini sen-
 tentia, illa quam septem fratribus per successionem nupsisse voluerunt, neminem tot ma-
 ritorum resurrectionis die offendet, nec quisquam ¹¹ illam confusus expectat. Qua-
 stio Sadduceorum cessit sententiæ Domini. Ne me putes propter carnis tuæ integri-
 tatem mihi referendam, de contumeliæ dolore suspectum insinuare iam hinc tibi consi-
 lium viduitatis: nihil tunc inter nos dedecoris voluptuosi resumetur. Nec enim tam fri-
 uola, tam spurca Deus suis pollicetur. Sed an tibi vel cuiunque alij fœminæ ad Deum
 pertinenti proficiat quod suademus, licet retractare. [¹² Non quidem abnuimus con-
 iunctionem viri ac fœminæ benedictam à Domino, vt sciremus generi humano, & re-
 plendo orbi, & instruendo seculo, excogitatum, atque exinde permissam, vnam tamen. *Cap. II.*
 Nam & Adam vnus Eux maritus, & Eua vna vxor illius, vna mulier, vna costa. Sanè ap-
 ud veteres nostros, ipsosque Patriarchas, non modò nubere, sed ¹³ etiam plurifariam ma-
 trimonijs vti fas fuit. ¹⁴ Erant & concubinæ. Sed licet figura tum in Synagoga & Ec-
 clesiam cesserit, vt tamen simpliciter interpretemur, necessarium fuit instituere, quæ po-
 stea aut amputari, aut temperari mererentur. Superuentura enim lex erat. Oportebat leg-
 is adimplendæ causas præcurrisse. Eidem mox legi succurrere habebat Dei sermo,
 circumcisionem inducens spiritalem. Igitur per licentiam tunc passiuam, materiæ subse-
 quentium emendationum præministrabantur, quas Dominus Euangelio suo, dehinc
 Apostolus in extremitatibus seculi aut excidit redundantes, aut composuit inconditas. *Gen. 16.*
 [¹⁵ Sed non ideò præmiserim de libertate vetustatis, & posteritatis castigatione, vt præ- *Gen. 30.*
 struam Christum separadis matrimonijs & delendis coniunctionibus aduenisse, quasi iam
 hinc finem nubendi præscripta viderint, ¹⁶ qui inter cetera peruersitatum suarum disun-
 gere do cent carnè de duobus vnam, negantes eum qui fœminam de masculo mutuatus, duo
 corpora ex eiusdem materiæ consortio sumpta, rursus in se matrimonij cõpactione cõpe-
 git. Denique prohiberi nuptias nusquam omninò legimus, vt bonum scilicet. Quid tamen
 bono isto melius sit, accipimus ab Apostolo, permittente quidem nubere, sed abstinẽtiam *I. Cor. 7.*
 præferente: illud propter insidias têtationum, hoc propter angustias temporũ. Qua ratio-
 ne vtriusque pronunciationis inspecta, facillè dinoscitur necessitate nobis cõcessam esse nu-
 bendi potestatem. quod autem necessitas præstat, deprecatur ipsa. Quod denique scriptũ est,
 Melius est nubere quàm vri: quale hoc bonũ est, oro te, quod mali comparatio cõmendat.
 vti dè melius sit nubere, quia deterius est vri. At enim quanto melius est neque nubere,
 neque vri? ¹⁷ Sed etiã in persecutionibus melius est ex permissu fugere de oppido in oppi-
 dum, quàm cõpressum & distortũ negare. at quæ ista beatitas est, ideò ne qui neget, beati-
 tudinis testimonij confessione excidere? Possum dicere, quod permittitur, nõ est bonũ. Quid enim
 necesse est mori mihi? si ploro, bonũ est: si timeo. Quod permittitur, suspectam habet per-
 missionis suæ causam: quod autem melius est, nemo permisit, vt indubitatum & sua sincer-
 itate manifestum. Non propterea appetenda sunt quædam, quia non vetantur; etsi quo-
 dammodò vetantur, cum alia illis præferuntur. Prælatio enim superior ¹⁸ dissuasio est infi-
 morum. Non ideò quid bonũ est, quia malum non est: ideò malum non est, quia nõ obest.
 Porro planè bonum hoc antecedit, quod non modò nõ obest, sed insuper prodest. Itaque
 male debes quod prodest, quàm quod non obest. Ad primum enim locum certamen
 omne contendit: secundus solatium habet, victoriam non habet. Quod si Apostolo au- *Philip. 3.*
 scultamus, obliui posteriorum, extendamur in priora, & ¹⁹ meliorum donationum secta- *I. Cor. 12.*
 tores simus. Si nobis laqueum non imponit, quid utilitatis sit ostendit, dicens: Innupta de *I. Cor. 7.*
 dominicis cogitat, vt corpore & spiritu sancta sit. Nupta verò sollicita est quomodo con- *Ibidem.*
 iugi suo placeat. Ceterum nusquam ita nuptias permittit, vt non potius ad suum exem- *Vbi supra.*
 plum nos eniti malit. ²⁰ Felicè illum, qui Pauli similis extiterit. [²¹ Sed carnem legimus *Cap. III.*
 infirmam, & hinc nobis adulamur impensius. ²² Legimus tamen & spiritum firmum. Nam
 in vno sensu vtrunque positum est. Caro terrena materia est, spiritus verò cœlestis. Cur *Matth. 26.*
 ergo ad excusationem proniores, quæ in nobis infirma sunt, opponimus: quæ verò for-
 tiora, non tuemur? Cur cœlestibus terrena non cedant? Si spiritus carne fortior, quia
 E e ij

TULLIANUS
 in notati onibus
 MELI
 A. V.
 36.

- & generosior, nostra culpa infirmiora sectamur. Nam disjunctis matrimonio, duæ species humana imbecillitatis necessarias nuptias faciunt. Prima quidem potentissima, quæ venit de concupiscentia carnis: Sequens, de concupiscentia seculi. Sed utraque repudianda est à seruis Dei, qui & luxuriæ & ambitioni renunciamus. Carnis concupiscentia²² ætatis officia defendit, decoris messem requirit, gaudet de contumelia sua: dicit virum necessarium sexui, ut auctoritatis & solatij causa, vel ut à malis rumoribus tuta sit. Et tu aduersus consilia hæc eius, adhibe²⁴ sororum nostrarum exempla, quarum nomina penes Dominum, quæ nulla formæ vel ætatis occasione pressæ, maritis sanctitatem anteponunt²⁵: melunt enim Deo nubere. Deo speciosæ, Deo sunt puellæ: cum illo viuunt, cum illo sermocinantur: illum diebus & noctibus tractant: orationes suas velut dotes, Domino adignant: ab eodem dignationem velut munera maritalia quotiescunque desiderant, consequuntur. Sic æternum sibi bonum Domini occupauerunt, ac iam in terris non nubendo.
- Matth. 22.* de familia angelica deputantur. Talium exemplis foeminarum ad æmulationem te contentiæ exercens, spiritali affectione carnalem illam concupiscentiam humabis, temporalia & volatica desideria formæ, vel ætatis inimicantium bonorum, compensans desideria. Ceterum secularis concupiscentia causas habet, gloriam, cupiditatem, ambitionem, insufficientiam, per quas necessitatem nubendi subornat: Videlicet celestia repromittit dominari in aliena familia, in alienis opibus incubere, cultum de alieno extorquere sumptu, quem non sentias cedere in te. Hæc procul à Fidelibus, quibus nulla cura toleranda vitæ, nisi si diffidimus de promissis Dei, & cura, & prouidentia: qui lilia agrestia velut volatilia cœli nullo ipsorum labore pascit, qui²⁷ prohibet de crastino, victique curam, respondens scire se quid cuique seruorum suorum opus sit: non quidem monilium pondera, non vestium tædia,²⁸ non Gallicos vultus, nec²⁹ Germanicos baiulos, quæ nuptiarum gloriam accendunt, sed sufficientiam, quæ modestiæ & pudicitæ apta est. Præsume, quæ te, nihil tibi opus esse, si Domino appareas: imò omnia habere, si habeas Dominum: cuius omnia cœlestia recogita, & terrena despicias. Nihil viduitati apud Deum subiegnatum necessarium est quàm perseuerare. [³⁰ Adiciunt quidem sibi homines causas nuptiarum de sollicitudine posteritatis, & liberorum amarissima voluptate. Sed id quoque pensandum odiosum est. Nam quid gestamus liberos ferere, quos cum habemus, præmittere opus, respectu scilicet imminentium angustiarum, cupidi & ipsi iniquissimo isto seculo commi, & recipi ad Dominum: quod etiam Apostolo votum fuit. Nimirum necessaria sobria seruo Dei. Satis enim desunt nostra: securi sumus ut liberis vacemus: querenda nobis opera sunt, quæ etiam à Gentilium prophanis vitantur, quæ legibus locantur, quæ panibus diis expugnantur: nobis quidem plurimum importuna, quantum fidei periculosa. Certe nim Dominus, Væ prægnantibus & nutricantibus, cecinit, nisi quia filiorum impedita testatur, in illa³² die expeditionis incommodum futura: utique nuptias imputaturus. Tu autem ad viduas non pertinebit: ad primam angeli tubam expedite proficient. Quamquam que pressuram persecutionemque liberè perferent: nulla in vtero, nulla in vberibus, nulla in te sarcina nuptiarum. Igitur siue carnis, siue seculi, siue posteritatis gratia nuberet, nulla istis necessitatibus Dei seruis, ut non satis habeam semel alicui earum succubuisse, & in matrimonio omnem concupiscentiam huiusmodi expiasse. Nubamus quotidie, & nubescentes à dje illo deprehendamus, ut Sodoma & Gomorra. Nam illic non vitæ nuptias & mercimonia solummodò agebant: sed³³ cum dicit, Nuebant & emebant: prægniora ipsa carnis & seculi vitia desinit, quæ à diuinis disciplinis plurimum auocentur: alterum per lasciuendi voluptatem, alterum per acquirendi volutatem. ³⁴ Etenim illa turba cæcitas longè à finibus seculi habebatur. Quid ergo fiet, si quæ olim detestabilia sunt penes Dominum, ab his nos nunc arceat? Tempus, inquit, in collecto est, superest, qui matrimonia habent, tanquam non habentes, agant. [³⁵ Quòd si habentes obliuiscuntur debent quod habent, quãto magis non habentes prohibentur repetere quod non habent, ut cuius maritus de rebus abiit, exinde quietem sexui suo nubendi abstinentia iniungatur quam pleræque Gentilium foeminarum³⁶ memoria charissimorum maritorum parcat. Cùm quid difficile videtur, difficiliora alios obeuntes recenseamus. ³⁷ Quot enim sunt qui statim à lauacro carnem suam obsignant: ³⁸ Quot item qui consensu pari inter se matrimonio debitum tollunt? Voluntariis spadonibus pro cupiditate cœlesti³⁹ saluo matrimonio abstinentia toleratur, quanto magis adempto? Credo enim difficilior saluum deesse qui, quàm amissum non desiderari. Durum planè & arduum fatis, continentia sancta

Amina post viri excessum, Dei causa, cum Gentiles Satanae suo & virginitatis, & viduitatis sacerdotia perferant? ⁴⁰ Romae quidem quae ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auspicia poenae suae cum ipso dracone curantes, de virginitate censentur. ⁴¹ A Chae Lunoni apud Aegium oppidum virgo fortitur: & ⁴² quae Delphis insanunt, nubere nesciunt. ⁴³ Ceterum viduas Africanae Cereri assistere scimus, durissima quidem obliuione matrimonij adlectas. Nam manentibus in aeternum viris non modo thoro decedunt, sed & alias eis vtique ridentibus loco suo insnuant, adempto omni contactu vsque ad osculum filiorum: & tamen durante vsu perseverant in tali viduitatis disciplina, quae pietatis etiam sanctae solatia excludit. Haec diabolus praecipit, & auditur: prouocat nimirum Dei seruos continentia suorum, quasi ex aequo. O continentiam gehennae sacerdotem. Nam inuenit quomodo homines etiam boni sectationibus perderet: & nihil apud eum refert, alios luxuria, alios continentia occidere. [⁴⁴ Nobis continentia ad instrumentum aeternitatis demonstrata est a Domino salutis Deo, ad testimonium fidei, ad commendationem carnis istius exhibendae superuenturo indumento incorruptibilitatis, ad sustinendam nouissimam voluntatem Dei. Super haec enim recogites moneo, neminem, nisi ex Dei voluntate de seculo duci, si nec folium quidem ex arbore sine Dei voluntate dilabitur. Idem qui nos mundo infert, idem & educat necesse est. Igitur defuncto per Dei voluntatem, etiam matrimonium Dei voluntate defungitur. Quid tu restaures, cui finem Deus posuit? Quid libertatem collatam tibi, iterata matrimonij seruitute fastidis? Obliga-

tus es, inquit, matrimonio, ne quaeris absolutionem. Absolutus es matrimonio, ne quaeris obligationem. ⁴⁵ Nam etsi non delinquas renubendo, carnis tamen pressuram subsequi dicit. Quare facultatem continentiae, quantum possumus, non diligamus? quam primum obuenerit, imbibamus: vt quod in matrimonio non valemus, in viduitate sectemur. Amplectenda occasio est, quae ademit quod necessitas imperabat. Quantum fidei detrahant, quantum obstrepant sanctitati nuptiae secundae, disciplina Ecclesiae & praescriptio Apostoli declarat, ⁴⁶ cum digamos non finit praesidere, ⁴⁷ cum viduam adlegi in Ordinationem, nisi vniuiram, non coeedit: aram enim Dei mundam proponi oportet. Tota illa Ecclesia, candida de sanctitate describitur. Sacerdotium viduitatis, & celebratum est apud Nationes pro diaboli scilicet aemulatione. ⁴⁸ Regem seculi Pontificem Maximum rursus nubere, nefas est. Quantum Deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus adfectat: non vtique vt ⁴⁹ alicuius boni adfinis, sed vt Dei domini placita cum contumelia adfectans? [⁵⁰ Nam de viduitatum honoribus apud Dominum vno dicto eius per Prophetam expeditum: ⁵¹ Iuste facite viduae & pupillo, & venite disputemus, dicit Dominus. Duo ista nomina in quantum despectui humano, intantum diuinae misericordiae exposita, suscepti tueri. Pater omnium vide quam ex aequo habetur, qui viduae benedixerit. Quanti est vidua ipsa, ⁵² cuius adsertor Dominus disputabit? Non tantum virginibus datum opinor, licet in illis integritas solida & tota sanctitas de proximo visara sit faciem Dei. Tamen vidua habet aliquid operosus: quia facile est non appetere quod nescias, & auerteri quod desideraueris nunquam. Gloriosior continentia quae ius suum sentit: quae quid viderit, nouit. ⁵³ Poterit virgo foeliciores haberi, at vidua laboriosior. Illa quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi inuenit. In illa gratia, in ista virtus ⁵⁴ coronatur. Quaedam enim sunt diuinae liberalitatis, quaedam nostrae operationis. Quae a Domino indulgetur, sua gratia gubernantur: quae ab homine captantur, studio perpetrantur. Stude igitur ad virtutem continentiae, modestiae, quae pudori procurat: sedulitati, quae nugas non facit: frugalitati, quae seculum spernit. ⁵⁵ Conuictum atque commercia Deo digna sectare, memor illius vericuli, sanctificati per Apostolum:

⁵⁶ Bonos corrumpunt mores congressus mali.

Loquaces, otiosae, vinosae, curiosae contubernales, vel maxime proposito viduitatis officium. Per loquacitatem in reputant verba pudoris inimica: per ⁵⁷ otium se veritate deducunt: per vinolentiam quiduis mali insnuant: per curiositatis aemulationem libidines conuehant. Nulla huiusmodi seminarum de bono vniuiratus loqui nouit: Deus enim illis (vt ait Apostolus) venter est, ita & quae ventri propinqua. Haec tibi iam hinc commendo, conferua charissima, post Apostolum quidem ex abundantia retractata, sed tibi etiam solatio futura, quod meam memoriam, si ita euenerit, in illis frequentabis.

Ec iij

C A P. VII.

1. Cor. 7.

1. Timot. 2.

1. Timot. 5.

C A P. VIII.

1. Cor. 15.

1. AD VXOREM.] Locus hic requirebat tractatum de coniugio sacerdotum, eo quod Tertullianus, quum Presbyter esset, ad vxorem hunc & sequentem librum scripsit: verum differre maluimus ad lib. de Exhort. ad castitatem, Tom. 5. eo quod non hunc, sed illum librum pro se (quamquam peperam) allegent Magdenburgenses. Hoc hic sufficit adserere, quod etsi multi coniugati in ordinem Presbyterorum adlegerentur, numquam tamen, ne apud Grecos quidem, iam Presbytero permissum fuisse vxorem ducere; immo disertis verbis interdictum Canone Apost. 27. Eodem pertinent que supra lib. de Cultu famularum cap. 9. num. 51. de continentia Clericorum adnotauimus.

CAP. I.

2. Dignum duxi, dilectiss. mihi in Domino conferua, &c.] Caput hoc primum non aliud est quam libri totius Argumentum, quippe quo suadet, vt post excessum suum renuntiet nuptiis: at que adeo recte etiam inscribi posset liber hic, De Monogamia ad Vxorē. Aliquanto autem agit hic modestius quam in posterioribus libris de Castitate & Monogamia, Tom. 5. verum tamen omnino ab errore excusari non potest. Et forsasus si coniectura aliquis sit locus, hic liber in causa fuit, non scius atque B. Hieronymo simile scriptum quoddam, cur Roma Tertulliano discendum fuerit, quod errorem hunc mordicus velle defendere. Verum de eo latius tum dictis libris duobus, tum in Prolegomenis inter errores Tertulliani. Atqui & Trithemius & Paterniacensis ac Hirsaugiensis codices hoc huius libri initium collocarunt: Dilectiss. in Domino conferua, &c. Verum ex Gorziensi codice supplendi quod deerat: Dignum duxi.

3. Nam secularibus satifagētes sumus.] Hoc est (vti adnotat Rhen.) in secularibus negotiis anxie et curiosi sumus. Satisfagentes, pro: satagentes, quo verbo etiam alibi vtitur, imitatione Iureconsultorum, qui dicunt satis accipere, & satis prestare, & satis dare. Simili phrasi mox dixit: Si talibus ordinamus, id est (inquit idē) de tam lenibus & friuolis rebus ordinamus.

4. & legatum quodamodō prælegare.] Prælegare (inquit idē) pro prius legare, dum videlicet adhuc sumus in vita. Iureconsultorum verbis vtitur, agens de hereditate que morte relinquatur. Qui recte etiam adnotauit Appositū legi debere: admonitionem; nam sequitur: hoc meæ admonitionis fideicommissum.

5. vt solidū capere possis.] Aliud (inquit Rhenan.) ad hereditatis diuisionem in partes duodecim. Siquidem cui ex asse contingebat hereditas, is solidam capiebat hereditatem, hoc est totam & integram, nec vlla sui parte diminutam. At inter hereditatis & captatores quidam etiam dextante, hoc est decima parte, nonnulli deinceps, hoc est undecima parte hereditatis, cogebantur esse contenti. Similiter dixit Tom. 5. lib. de Monogamia sub finem: ex testamento Dei solidum nō posse capere.

6. Fideicommissum.] Fideicommissum (inquit idē) Iureconsulti vocant, vltima voluntatis executione, que per verba deprecatoria amico iniungatur, qualia sunt, Peto, cupio, rogo, & similia. A fide heredis cui committitur, nomen habet. Vnde fideicommissarij dicti. Hereditas fideicommissaria etiam fiduciaria appellatur Vlpiano. De discrimine fideicommissorum & legatorum, proluxa apud Iureconsultos disputatio. Libros

certe tres videre est in Digestis seu Pandectis Institutionum 30. 31. & 32. Titulo de legatis & fideicommissis, ad quos in Paratitulis adnotauit Cuiacius hanc vtriusque differentiam: Quod Legatum donatio sit testamenti heredi mandata, fideicommissum vero liberalitas, que vobis precariis, vel alio quocunque iudicio voluntatis precarie, in aliquem confertur etiam ex intestato.

7. cui sit honor, gloria, &c.] Rursum hic more, ut ex duobus locis Apocalypsis 5. & 7. simul desumptis, in priori loco legitur: honor, gloria, potestas; posteriori claritas & virtus, pro quorum postremo hic legitur: dignitas; nam & magistratum vox Græca δὴναιον significat. Addit etiam aliud: nunc, forsasus ex Epiphanius Iudæa, qui subdit; nunc, & in secula seculorum.

8. post excessum nostrum.] Excessum recte per natus mortem interpretatur. Sic enim & infra cap. post viri excessum; & lib. adu. Valentin. Tom. 5. post excessum omnino non nubitur. Quis loca adnotauit, etiam Suetonium sic loqui solitum. Adde & Vlpianum epist. 4. ac 31. & lib. ad Demetr.

9. renunties nuptiis.] Sesonius Pedasus (inquit Rhenan.) docet renuntiationem esse relictionem rei, que in placito & promissione venerat. Sic dixit Tertullianum renuntiare Cicero. Hinc illud nostrum: Renuntiamus diabolo & pompæ eius. Et illud ipsius Tertulliani infra cap. 5. lib. de Coron. milit. contestamur nos renuntiare diabolo & pompæ & angelis eius. de quo etiam latius infra Tom. sequ. lib. de Baptismo. sic & infra cap. 4. quia & luxuria & ambitioni renuntiamus.

10. translatis scilicet in angelicā qualitate.] Ita (inquit Rhenan.) & lib. de Habitibus mulierum. Non & vobis eadē tunc substantia angelica reponitur. Respicit locum qui est Matth. 22. cap. Integer locus habet. In resurrectione autem neque nubunt neque nubent, pro quo dixit: nulla restituitur nuptiarum in diuina resurrectionis reponitur, sed erunt sicut angelus Dei; quo pertinet quod premissum est. Oratio finem questionis Sadduceorum proponit, quum dicitur: septem fratribus per successione nuptialis viderunt, eamquam de fide eorum dubitanti.

11. illam confuturus.] De simili phrasi habet. adnot. nostras in B. Cyprian. Epist. 63. n. 47. ubi vtitur illud Marci 8. Qui me confusus fuerit, confundetur eum, &c. Porro de errore Tertulliani, quo digressus est hic confutionem, & mox cap. 4. commemorat item dedecus voluptuosum, & tam spurca, & legomenis nostris inter eius errores. Eodem pertinet infra cap. 5. dicitur: Nubebant & emebant, impropria ipsa carnis & seculi vitia; item: que olim detestabilia sunt apud Dominum.

CAP. II.

12. Non quidem abnuimus, &c.] Secundo huius libri inscriptionem damus: Quod secundas nuptias deatur scriptura non adprobare; in quo maxime maxime Montani (vt, Monogamia) vel Rhenanum (vt, (ste) patronum agens, dum scribit coniuentionem) & femina à Deo permissam, vnam tamen, & vnum gumentum ex Genesi, quod Adam vnus erat, & Eua vna illius vxor, vna mulier, vna colubina in Prolegomenis.

13. sed etiam plurifariam matrimonii vti fas fuit. De hoc ita B. August. l. de Bon. coniugali c. 15. Antiquis iustis non fuit peccatum, quod pluribus feminis utebantur; nec contra naturam hoc faciebant, quum non laesumendi causa, sed gignendi hoc facerent; nec contra morem, quia eo tempore ea fiebat; nec contra preceptum, quia nulla lege erat prohibitum. Intelligit autem Abraham et Iacob Patriarchas.

14. Erant & concubinae. Quod proprie concubinae non fuerint, sed secundariae uxores, Abraham Agar, & Iacob Bala & Zelpha, B. Chrysostomus & Augustinus disertis verbis comprobant, vel ex illo Genes. 16. Et dedit eam viro suo uxorem. & Gen. 30. Deditque illi Balam in coniugium. De concubinis Salomonis Regis alia ratio; nam in peccatum illi eas impunitas B. August. l. 5. Locutionum, in illud Deuteron. 17. Non habebit Rex uxores plurimas, quae alluciant animam eius; faciens vim in voce: plurimas, nam plures etiam David uxores habuerat. At qui passivam licentiam, omnibus usurpatam intelligit more suo, de quo latius infra Tom. sequi. sub finem lib. de Carne Christi.

CAP. III.

15. Sed non ideo premerem de libertate vetustatis, &c. Titulum huius capitis scriptum est: Quod est bonum sit matrimonium, continentia tamen maius sit bonum. Tractat autem ad argumenti multa latius ex eadem Apostoli scriptura infra T. 5. l. de Exhort. castit. quo Lectorem remittimus.

16. qui inter cetera peruersitatum suarum, &c. Haud dubie Marcionem notat (vix etiam adnotavit Rhebanus.) Apud illum enim, ut scribit l. 1. ad eundem: Non tinguitur caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi caelebs, nisi diuortio baptismata mercata. Vbi de nuptiis nusquam prohibitis latius.

17. Sed etiam in persecutionibus, &c. Facit hoc ad initium erroris Tertulliani, de quo scripsit librum De fuga in persecutione; sed paulo minus hic loquitur quam lib. de Coron. milit. vnde mihi sit verisimile, hunc sequentem librum illo prius conscriptos, maxime quum nulla in istis mentio Paracliti. Non male autem Rheban. interpretatur compressum in tormentis, & distortum in equaleo. Qui etiam recte illud: Quid enim necesse est mori mihi; sic distinguit, ut quasi sic legatur. Nam obiectio est fugientis in persecutione; quasi dicat: Christus nomen ad hoc cogit ut moriatur, qui dixit: Fugite de civitate in civitatem. Quemadmodum & illud: Si ploro, bonum est, si timeo, sic interpretatur: Si instante persecutione deploro propriam imbecillitatem, quod corpus videlicet non sufficit tormentis sustinendis, bonum est. Si timeo, subaudi tormenta, ne scilicet propellar ad negationem, bonum est, nam vt ante dixi, priores clausulas plerumque repetere oportet.

18. diffusio est infirmorum. Ita lego ex 1. cod. MS. Vatic. pro eo quod Rheban. infirmorum; ac si infirma vocet minus bona atque imperfecta. Item ex 2. Vatic. Porro plane bonum, pro: plene, quod illud Auctori in eadem etiam significatu magis sit vsitatum.

19. & meliorum donationum sectatores simus. Contra quam solet verti Latine donationes; quod noster interpret 1. Corin. 12. retenta voce Graeca charitata.

20. Felicem illum, qui similis Pauli exstiterit. Locus contra illos, qui Paulum Apostolum coniugatum fuisse adserere non verentur; sed quia apertius istud 1. Cor. 7. exponit infra lib. de Exhort. ad cast. eodem Lectorem re-

mittimus, idque eo magis, ut constet de vera Auctoris sententia, quod ad coniugium Sacerdotum adinet, & maxime ad lib. de Monogamia, ubi disertis verbis praeter Petrum; ceteros (inquit) Apostolos aut spadones intelligi necesse esse aut continentem.

CAP. IIII.

21. Sed carnem legimus infirmam, &c. Inscriptio nem huic capiti datus: Quod neque carnis, neque seculi necessitas ad nuptias cogat.

22. Legimus tamen & spiritum firmum. Firmum vertit Matth. 26. pro eo quod promptum noster interpres, Graecè ἄρρηκτον, ad cuius significationem iste magis accedit.

23. aetatis officia defendit. Sic (inquit Rheban.) etiam alibi saepe loquitur, nonnumquam cum Dativo. Vt in lib. de Refurr. carn. Corruptionem (inquit) perpetuam veteri defendat.

24. Sororum nostrarum. Hoc est (inquit idem) Christianarum. Similiter lib. de Anima, T. sequi. Soror quaedam reuelationum charifinata fortita.

25. malunt enim Deo nubere. Potest hoc & de Viduis, & de Virginitate intelligi, quemadmodum latius infra lib. de Velandis virg. n. 1.

26. volatica desideria. Similiter alibi dixit Auctor: propter vnius anni volaticum gaudium. Copenians autem (inquit Rheban.) veluti pensatione facta aeternorum bonorum cum mundanis istis & transitoris. Qui etiam adnotat illud: videlicet, ironicum esse, nempe pro: scilicet, item toleranda vitae accipi, pro: sustentanda; seu potius sustentanda.

27. qui prohibet de craftino victuque curare. Paucis expressit illud Matth. 6. Nolite solliciti esse, dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur; nam omnia illa victus nomine intelligit, tum hic, tum supra lib. de Idolol. c. 12. ubi pro: curate, translulit: cogitare.

28. non Gallicos vultus. Propter candorem (inquit Rheban.) praesertim si cum Graecis, Syris, Hispanis, aut etiam Italis hodie comparentur. D. Hieron. ad Furiam. Nec candidulus & rubicundus affectus adhaereat lateri tuo. Et ad Demetriadem: Eunuchorum quoque tibi (inquit) & puellarum & seruulorum mores magis elegantur quam vultuum elegantia. Idem ex Lactantio docet: Gallis nomen obuensisse Galatis à candore corporis, ad quod adlusere Muro, cum caneret:

-Tum lactea colla

Auro innectuntur.

Potuisset enim alioqui dicere, candida. Sed & Anm. Marcellinus: Celsioris (inquit) statura & candidi penè Galli sunt omnes, & rutili, luminibusque coruscate terribiles, auidi iurgiorum, & sublatius insolentes. Intelligit itaque Gallos affectus seu famulos. Prima editio in margine habebat: mulos, pro: vultus, quod magis placet, eo quod lib. sequi. c. 8. n. 57. legatur: & mulabus & cinerariis peregrinae proceritatis, quem similem huic locum esse Rheban. adnotauit. Nihil tamen in contextu immutauit, eo quod 3. MS. Vatic. vultus legant.

29. nec Germanicos baiulos. Hac est (inquit idem) lectricarios seruos, qui in lectica aut sella gestent. Ad hanc operam ob staturae proceritatem, Germanis utebantur, olim etiam Syris: vnde Iuuenalis.

Nec quae longorum vehitur ceruice Syrorum. Aiant antiquitatis periti lecticam istiusmodi gestatoria non absimilem sandapila fuisse, qua mortui hodie effertur, sed obdutillem velis, si ita res postulasset, adfixis etiam

TULLIANUS
notati omnibus
MELI,
V.
36.

infernè sustentaculis, quæ nunc suspendi, nunc demitti possent, si quando baiulos interquiescere necessitas cogisset, denos plerumque vel disodios, quibus etiam recentes succedebant vicarij. Nam non per urbem modo, verum etiam per agros magna itinera huiusmodi gestatione conficiantur. Seneca epist. 80. Idem quoque de istis licet omnibus dicas, quos supra capita hominû, supra quamque turbâ delicatas lectica suspendit. Idè alibi: Nô faciet (inquit) te beati turbæ seruorum lecticam tuâ per itinera urbana aut peregrina portantium. Et rursum alio loco: Quotiens occurrit domus splendida, cohortes culta seruorum, lectica formosissima imposita colonibus. Porro Romanus Pontifex usum lecticæ ex antiquitate retinuit, ut alia multa, fauentibus & concedentibus hoc Imperatoribus, Flauio Constantino Magna, & ceteris qui hunc insecuti sunt. Nam de vehiculo, siue sella curuli, clarum testimonium habemus ex Ammiano Marcelino. Denique Romæ baiulos agit hodieque Germani, Pontificij, corporis gestatores ex cohorte illa stipatorum Palatina, quam à multis iam annis Romani Pontifices alunt.

CAP. V.

30. Adiciunt quidè sibi homines causas, &c.] Inscriptum hoc caput: Quòd ne libetorù procreatio necessaria sit. Quamquam autem paulopost malit legere Rhen. ociosam est, nos: odiosum retinimus cum MS. & excusis codicibus. Pro eo autem quod est: isto seculo eximi, legunt MS. 3. Var. cod. excuti, sed pro priori lectione facti illud supra lib. de spectac. c. 28. exire de seculo. Ibi denique, Nimirum necessaria, rursum ironiam esse adnotauit Rhenius.

31. quæ legibus locantur.] Vtitur hic (inquit Rhenan.) Metaphora locantis aliquid ut fiat, velut is facit qui domum construendam alicui locat, qui conducere dicitur, & redimere. Quemadmodum verò locator conditor per perfecta pactam mercedem excoluit, sic & leges patrie ob filios procreatos premium conferunt, q. d. Nisi imitaret homines propositum premium, nemo liberos tolleret. Quod magis placet, quam quod Adnot. suæ in lib. de Exhor. cast. censet legendum: cogantur, eo quod illic similiter dicit: ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines. Inter quas (præter eas, de quibus supra Apolog. c. 4. n. 52.) erat illa xij. Talularum: Censores, celebres esse prohibent. Item illa Platonis l. 6. de Leg. qua eos qui annu xxxv. peractis coniuges nec haberent, nec habere vellent, pecunias & honoribus multauit. Vide autem etiam de penis cælibum infra Tom. 5. sub finem lib. de Monogamia.

32. in illa die expeditionis.] Dies expeditionis, vti ad marginem adnotauit Rhenanus, dies ultimi iudicij. Siue autem paulopost legas: posteritatis gratia nubet, cum excusis, siue: nubebit, cum MS. 3. Var. perinde est.

33. sed quum dicit, Nubebant & emebant.] Etiam hic memoria lapsus videtur Auctor, dum Sodoma & Gomorrhæ adscribit, quod Christus narrat de diebus Noe, Matth. 24. quamquam etiam ibi non dicitur quicquam de is qui emebant. Rectius lib. de Monog. T. 5. infra sub finem, omisa emptione: Nubant (inquit) huiusmodi in finem vsque, vt in ista confusione carnis, sicut Sodoma & Gomorrhæ & diluuij dies, ab illo vltimo exitu seculi deprehendantur.

34. Etenim illa tunc cæcitas, &c.] Illa (inquit Rhenan.) cæcitas, videlicet non curantium Deum, sed nubentium & ementium, accidit ante tot secula, mundo adhuc propemodum recenti, in cuius finem nos incidi-

mus. hoc vult dicere. Pertinet etiam hoc ad errorem Tertulliani.

CAP. VI.

35. Quòd si habentes, oblitescere debent, quod habent, &c.] Huius capiti titulum facimus: Quòd imitari debeant & Christianarum & Gentilium hominarum continentiam.

36. memoriæ chariss. maritorum parcant.] Parcant (inquit Rhenan.) hoc est seruent. Translatione sumpta ab hominibus frugi, qui rebus suis parce vtrunt, memores quod habent seruire, quam inutiliter prodigere. Ipsi Accusatio constructa, vt sit parcant, pro: comparcant, nisi manus parentant.

37. Quot enim sunt qui statim à lauro canem suam obsignant, si quis alius, certe hic leonem, quiss. Votum continentia significat, de quo latius supra de Cultu seminarum, c. 6. n. 51. & infra lib. de Pat. virg. n. 1. Simile est illud lib. de Patientia supra c. 13. Spud donem voluntarium ad regna cælestia.

38. Quot item qui consensu pari inter se marimonij debitum tollunt.] Simile est illud infra lib.

Veland. virg. cap. 10. Siue qui ex consensu continentiam communem iam recusauerunt. Iudicium pertinet ad continentiam coniugum, quam pari inter se consensu in primitiua Ecclesia videntes, ut a debito matrimonij sibi mutuo remittunt, & quædam tollunt. Atque id imprimis vitaris fuit in us. quæ ad eos adlegebantur ordines, iam antea coniugati, ut de & de Tertulliano vti dispsum credat, facti quod ad hanc haud dubie à se absentem, hos duas libros scripserunt, nempe quum conset in Ecclesia Latina id iam ab atate Apostolorum etiam ex precepto obseruatum fuisse. Quæ pro net imprimis illud Decretum Clement. Roman. Quod si post ordinationem ministro altaris coniugium proprium inuadere cubile uxoris, sagarij non interueniunt, & qua in illud commentatus est Franciscus Tarran. 5. pro Epist. Pontificæ. c. 12. nominatum ex B. Sixto Epist. lib. de Castit. De quo vide plura supra lib. de Cultu seminar. c. 9. n. 51. ubi etiam de Spadonibus voluntatem.

39. saluo matrimonio.] Facit hoc pro altera sententia, que etiam matrimonium saluum esse sicut in B. Virgine & Ioseph, etiam si in abstinentia continentia perpetua vixerint, atque adeo etiam in quibus consensu pari continentibus ibi autem: Durum patet & arduum, Ironiam iterum aduertit Rhenan. qui quamquam malit legere: continentia sanctæ natione, mihi id non placet. facti enim magis ad imitandum lud: continentia sancta, femina post viti excessu Dei causa.

40. Romæ quidem que ignis illius inextinguibilis, &c.] Aliis verbis hoc expressit sub finem lib. de Monogamia mox citari: Sunt & que de tota continentia iudicent nos virgines Veste, & Iunonica chaicæ, & Apollinis Pythij. Item lib. de Exhor. Noueram virgines Vestæ apud Achæie gantur, atrocis apud Delphos. Aiqui de Vestalibus supra Apolog. c. 26. n. 420.

41. Achæe Iunoni apud Ægium oppidum go fortitur.] Antea erat: Achæe (inquit Rhenan.) scripsimus: Achæe. Nam Ægium oppidum est Achæie, ubi colebatur Iuno. Auctor Plinius & alij. Etenim nonis ex hoc loco facit mentionem Hieronymus in Epist. ad Geroniam, apud quem legitur in perualgeat ad Iunonem, Iunonisque Achæie. Cyraldus bish. Doctum 3. legit, & probat lectionem: Achæe Iunoni. Peroniam

et magis Rhenani lectio, quod non solum excusit, sed et MS. ead. legunt, lib. de Exhort. castit. Iunonis Achaica, sicuti etiam apud B. Hieronymum retinendum puto: Achiua: pro eo quod Erasmus legendum censet: Atqui. Idem quidem ab illo repetitur adu. Iovin. lib. 1. sed dumtaxat: Iunonis virgines vocat.

42. & qua Dephis infantiunt. Antistites has vocat 1. de Monog. Apollinis Pythij, ubi de vi latius.

43. Ceterum viduas Africanæ Cereri, &c. Similiter lib. de Exhort. castit. paulo clarus: Fœminas vero Cereris Africanæ, cui etiam sponte abdicato matrimonio, adfenscunt, exinde adempto contactu masculorum, vsque ad oscula filiorum, & parucoribus lib. de Monog. Cereris sacerdotess viuentibus etiam viris & consentientibus, amica separatione viduantur. Ex quo loco constat etiam hic legendum: eis utique viuentibus, pro: ridetibus. Atqui quis & hic & loci duobus modo citatis nominatim legant codices omnes Cereri, est non placeat coniectura eruditiss. D. Pirhæi (de qua supra Apolog. cap. 24. num. 383.) qua legendum censet: cœlesti, tamen in hoc ei assentior, ut Deam cœlestem existimem eandem, qua hic Africana Ceres nuncupatur. Sine autem legas paulo post: pietatis sanctæ solatia cum excusis sine, sancta cum 3. MS. Vatic. cod. perinde est.

CAP. VII.

44. Nobis continentia ad frumentum æternitatis demonstrata est, &c. Inscriptioem huic capiti datus: Quod etiam Scriptura videatur dehortari secundas nuptias. Frumentum autem (inquit Rhenan.) pro instrumento, etiam alibi usurpatum, ut struētus pro instructus, & struētus aduerbially, pro: instructus.

45. Nam etsi non delinquas renubendo, &c. Hinc pater nondum Montanistam fuisse Tertullianum, quum hæc scriberet, sed amore continentie vehementius scripsisse: quemadmodum etiam B. Hieron. Epist. modo citata ad Gerontiam de Monogamia. Quamuis enim aduadat ad verba Apostoli, tamen adfertur dicta verba pronuntiat, addendo de Apostolo: carnis tamen pressuram subsequi dicit. Omnino tamen illud ab errore excusari non potest quod subdit: Quantum fidei detrahant, quantum obstrepant sanctitati nuptiæ secunde, &c. ad que, aliæque eiusmodi respondebimus infra, aut libris sapientiarum, aut inter Prolegomena.

46. quum digamos non finit prælidere. Præsidebant (inquit Rhenan.) Presbyteri & Episcopi: unde Præsidentes dicit, Tertull. lib. de Coron. milit. loquens de Eucharistia: Nec de aliorum (inquit) manu quam Præsidentium sumimus. Adhuc autem ad locum qui est ad Titum c. 1. Vnius uxoris vir. Vide similem locum Apolog. c. 34. Præsident quique probati seniores; ubi de auctoritate Episcoporum latius n. 503. Atqui de hoc scriptura loco latius infra dictis libris de Cast. & Monogamia.

47. quum viduam adlegi in Ordinationem, &c. Quod hic Ordinationem vocat (inquit Rhenan.) in lib. de Peland. virg. vocat sedem. Ad quam (inquit) sedem præter annos sexaginta non tantum vniuitæ,

id est nuptiæ aliquando eliguntur. Respicit autem locum qui exstat ad Timoth. priore epist. cap. 5. Quod autem hic Ordinationem, illic: Viduatam vocat, & sedem viduarum. Perim de hoc etiam ubi supra, lib. de Castit. eris dicendi locus ad illud sub finē: Quanto igitur & que in Ecclesiis ordinari solent.

48. Regem seculi Pontificem Maximum, &c. Idem reperit dicto lib. de Exhort. cast. ubi hac de re tractabitur, & aliquid etiam dicitur Tomo sequ. lib. de Præscrip. adu. hæres. c. 40. n. 241.

49. ut alicuius boni adfinis. Ita supra lib. de Patientia: Numquid impatientes pacis adfines, & T. seq. l. adu. Hermog. boni & mali adfinem.

CAP. VIII.

50. Nam de viduitatum honoribus, &c. Postremo huic capiti titulum imposuimus: De Viduitatis honoribus.

51. Iultè facite viduæ & pupillo. Vtrique adscribit quod Isai. secundo loco ponitur dixit: &c. nam apud illum sic legitur: Iudicate pupillo, & iustificare viduam. Legimus autem mox ex 3. V. at. cod. qui viduæ benefecerit, pro: benefecit.

52. cuius adfertor Dominus. Adfertor (inquit Rhenan.) vindex est, qui aliquem vindicat in libertatem. Hic pro patrono, qui hominem tuendum suscipit. Ita lib. 1. in Marc. talis adfertor etiam damnaretur in seculo, nedum plogiator.

53. Poterit virgo fœlicior haberi, at vidua laboriosior, &c. His & præcedentibus ac sequentibus verbis indicat, quo sensu infra dicat lib. de Peland. virg. c. 10. Non enim & continentia virginitati antilfat, &c. ubi de hoc latius n. 83. Similis etiam locus est supra lib. de Patient. c. 13. n. 85. & B. Hieronymi complures.

54. virtus coronatur. Perimet hoc ad coronam seu præmium virtutum, de qua supra lib. de Patient. c. 11. n. 73. & 75. & lib. ad Martyras c. 3. n. 43.

55. Conuictum atque commercia, &c. Similiter (ubi etiam adnotat Rhenan.) B. Hieronym. ad Eustochium: Eas autem (inquit) virgines & viduas, que ociose & curiose domos circumueunt matronarum, que rubore frontis abstrito, parasitos vincunt mimorum, quasi quasdam pestes abiice. Corruptunt bonos mores confabulationes pessimæ. Nulla illis nisi ventris cura est, & que ventri sunt proxima. Istiusmodi hortari solent, & dicere: Mi cella, rebus tuis vttere, & vine dum viuus, & ni quid filio tuo seruis? Vinosa atque lasciuia quiduis mali insinuant, ac ferreas quoque mentes ad delicias emolliunt.

56. Bonos corrumpunt mores. Hunc Menandri versum sanctificatum (ubi loquitur Auctor) per Epist. 1. Cor. 15. sic citat in Tractat. de Simpl. Prælat. seu de Vnitare Ecclesie B. Cyprian. martyr. Corruptunt ingenia bona confabulationes pessimæ. Et in sequ. lib. rursus Tertull. Bonos corrumpunt mores confabulationes malæ.

57. per otium se veritate deducunt. Sic iterum legimus ex 3. MS. Vatic. ac si dicat: se à veritate deducit, pro eo quod substituit ex collatione Gorziensi Rhen. securitatem inducunt.

ULLIAN
notati snibus
MELI,
V
36

ARGVMENTVM LIBRI SECVNDI AD VXO-
REM PER IACOBVM PAMELIVM.

SCRIPTO ad Vxorem Libro præcedenti, respectu humane infirmitatis ad se-
cunda consilia conuersus, hunc quoque Librum ad eam scripsit, quo vtri saltem à
matrimonio cum Gentilibus absteineat, adhortatur.

- I. Atque imprimis id ex Apostoli præcepto urget, qui nubendi disciplinam
prescribendo, non suadet, sed iubet, ut tantum in Domino nubant.
- II. Neque verò sibi quemquam blandiri debere de illo eiusdem Apostoli: Siquis frater infide-
lem habet uxorem, & illa matrimonio consentit, ne dimittat eam, &c. quia manifestum est
eos fideles designari, qui in matrimonio Gentili à gratia Dei inuenti fuerint.
- III. Proinde fideles Gentilium matrimonia subeuntes, stupri reos esse, & arcendos ab omni
communicatione fraternitatis.
- III. Maxime, quum Gentili iuncta femina Domino pro disciplina satisfacere non possit, &
statio faciendâ sit, si ieiunia obseruanda, si procedendum erit. Quis enim coniugem suam ro-
turiis conuocationibus aut sollempnibus Pasche abnoctantem sustinebit? quis ad conuiuia
Domini, cum quod infamant, sine suspitione dimittet?
- V. Et ut aliqui nostra sustineant, hoc esse delictum, quòd Gentiles nostra nouerunt? Quo-
modo enim latebis (inquit) cum lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum etiam per noctem
oratum consurgis? Nec sciet maritus, quid secreto ante omnem cibum gustes? et si sciat, parum
non illum credit esse qui dicitur.
- VI. Deinde, quum moretur Dei ancilla cum Laribus alienis, de cuius manu desiderabit, de
cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, aut illa quid marito suo cantabit? que
Christi inuocatio? que fomenta fidei de scripturarum interlectione? Vbi diuina benedictio?
- VII. Aliam verò esse rationem, si hæc eis quoque enenire possint, que in matrimonio Gentili
fidem adeptæ sunt: quia facilius tales lucrifunt, eo quòd ratum sit apud Deum matrimo-
nium.
- VIII. Quid quòd etiam Iure serui foras nubere interdican- tur; & censeantur seruituti trans-
canda, que cum alienis seruis post dominorum denuntiationem in consuetudine perseque-
uerunt.
- IX. Felix e contrariò esse matrimonium, quod Ecclesia conciliat, confirmat oblatio, duorum
delictum; qui simul orant, simul ieiunia transigunt; Vbi sacrificia sine scrupulo, non fuerint
agnatio, non muta benedictio.
- Ceterum, præterquam quòd præcedentis libri nominatim hîc fiat mentio, & non semel
imitetur Auctorem, verbis penè iisdem B. Hieronymus locis infra citatis, etiam inueni-
derunt MS. iam olim Trithemius & Politianus. Aeditus verò fuit primum cum Sabotini
deinde & Adnotationibus à Rhenano; at nunc & denuò castigatus ad tria MS. Vatis-
na exemplaria, & Adnotationibus auctus.

A Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI AD VXOREM, DE MA-

TRIMONIO CVM GENTILIBVS,

Liber secundus.

PROXIME² tibi, dilectissima in Domino conserua, quid¹ feminae san-

CAP. I.

ctae, matrimonio quacunq[ue] sorte adempto, sectandum sit, vt potui, profectus sum. Nunc ad secunda consilia conuertamur, respectu humanae infirmitatis, quarundam exemplis admonentibus, quae⁴ diuortio, vel mariti excessu, oblata continentiae occasione, non modo abiecerunt opportunitatem tanti boni, sed ne in nubedo quidem rursum disciplinae meminisse voluerunt, vt in Domino potissimum nube-

1. Cor. 7.

rent. Itaque mihi confusus est animus, ne qui te nuper ad vniuiratus & viduitatis perseuerantiam hortatus sum, nunc mentione nuptiarum, proclium tibi labendi ab altioribus faciam. Quod si integre sapis, certe scis id seruandum tibi esse, quod sit vtilius. Quod vero difficile est, & non sine necessitatibus & hoc⁶ maximum propositum vitae supremi praesidi-

B dij, nec mihi de isto quoque referendi ad te causa fuissent, nisi grauiorem meam sollicitudinem comprehendissem. Nam quanto grandis est continentia carnis, quae⁷ viduitatem ministrat, tanto si non sustineatur, ignoscibilis videri potest. Difficilium enim facilis est venia. Quanto autem nubere in Domino⁸ perpetrabile est, vti nostrae potestatis, tanto culpabilis est non obseruare quod possis. Eo accedit, quod Apostolus de⁹ viduis quidem & innuptis, vt ita permaneant suadet, cum dicit: Tantum in Domino, iam non suadet, sed

vti supra.

exertè iubet. Igitur in ista maxime specie nisi hoc sequimur, periclitamur: Quia suam impunè quid negligas, quam iustum, quod illud de consilio veniat, & voluntati proponatur: hoc autem de potestate descendat, & necessitate obligetur: illic libertas, hic contumacia delinquere videatur. [11 Igitur cum quaedam istis diebus nuptias suas de Ecclesia tolleret, id est, Gentili coniungeretur: id que ab aliis retro factum recordaret, miratus aut ipsarum petulantiam, aut consiliatorum prauaricationem, quod nulla scriptura eius facti licentiam proferrent, Nunquid, inquam, de illo capitulo sibi blandiuntur, prima ad Corinthios, vbi scriptum est: Si¹² quis frater infidelem habet uxorem, & illa matrimonio consentit, ne dimittat eam. Similiter mulier fidelis, infideli nupta, si consentaneum maritum experitur, ne dimiserit eum. Sanctificatur enim infidelis vir à fidei vxore, & infidelis vxor à fideli marito: ceterum immundi essent filij vestri. Hanc monitionem fors fidelibus in-

CAP. II.

inunctis simpliciter intelligendam putent, etiam infidelibus nubere licere, qui ita interpretantur. Absit vt sciens se circumscribat. Ceterum manifestum est scripturam istam eos fideles designare, qui in matrimonio Gentili inuenti à Dei gratia fuerunt, secundum verba ipsa: Si quis inquit, fidelis vxorè habet infidelè, nõ dicit, vxorè ducit infidelem: ostendit iam

1. Cor. 7.

in matrimonio agentem mulieris infidelis, mox gratia Dei conuersum perseuerare cum vxore debere: scilicet propterea, ne¹⁴ qui fidem consecutus, putaret sibi deuertendum esse ab aliena iam & extranea quodammodo femina. Adeo & rationem subiicit in pace nos vocari à Domino, & posse infidelem à fideli per vsum matrimonij lucriferi. Ipsa etiam clausula hoc ita intelligendum esse confirmat, Vt quisque ait, vocatur à Domino, ita perseueret: vocatur autem Gentiles, opinor, nõ fideles. Quod si de fideli ante matrimonium pronunciaisset absolute, permiserat sanctis vulgò nubere. Si verè permiserat, nunquam tam diuersam atque contrariam permissui suo pronunciationem subdidisset, dicens: Mulier defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in Domino. Hic certè nihil retractandum est: nam de eo quod tractari potuisset, Apostolus cecinit: ne, quod ait, cui velit nubat, malè

ibidem.

vtremur, adiecit, tantum in Domino, id est, in nomine Domini, quod est indubitatè Christiano. Ille igitur Apostolus sanctus, qui viduas innuptas integritati perseuerare ma-

vti supra.

uult, qui nos ad exemplum sui hortatur, nullam aliam formam repetundarum nuptiarum nisi in Domino praescribit, huic soli conditioni continentiae detrimenta concedit: Tantum, inquit, in Domino. Adiecit pondus legi suae, Tantum. Quo sono & modo enuncia-

ibidem.

tum, inquit, in Domino. Adiecit pondus legi suae, Tantum. Quo sono & modo enuncia-

TULLIANUS
in stati onibus
MELI,
V.
16.

ueris dictum istud, onerosum est: & iubet & suadet, & præcipit & hortatur, & rogat & comminatur.¹⁶ detractata & exerta sententia est, & ipsa sui breuitate fecunda. Sic solet. Diuina vxor, statim obserues. Quis enim alius possit pericula multa, & vulnera fidei in huiusmodi nuptiis quas prohibet Apostolus prouidisse: & primò quidem carnis sancte in carne Gentili inquinamentum præcauisse? Hoc loco dicit aliquis, Quid ergo refert inter eum qui in matrimonio Gentilis à Domino allegitur, & olim, id est, ante nuptias fidelem, vt non proinde carni suæ caueant: alter arceatur à nuptiis infidelis, alter in his perseuerare videtur: cur si à Gentili inquinamur, non & ille disungitur, quemadmodum iste non obligatur? Respondebo si spiritus dederit, ante omnia allegans Dominum magis ratum habere matrimonium non contrahi, quàm omninò disungi: denique perseuerandi necessitatem, hæc causa, continentiam verò commendat. Habet igitur ille perseuerandi necessitatem, hæc porro etiam non nubendi potestatem. Tum si secundum scripturam qui in matrimonio Gentilis à fide deprehenduntur, ac propterea non inquinantur, cum ipsis alij quoque sanctificantur: sine dubio isti, qui ante nuptias sanctificati sunt, si extraneæ carni commiscetur, sanctificare eam non sint deprehensi. Dei autem gratia illud sanctificat, quod inuenitur. Ita quod sanctificari non potuit, immundum est: quod immundum est, cum sancto non habet partem, nisi vt de suo inquinet & occidat. [¹⁷ Hæc cum ita sint, fideles Gentilibus matrimonia subeuntēs, ¹⁸ stupri reos esse constat, & ¹⁹ arcendos ab omni cōmunicatiōe fraternitatis, ex litteris Apostoli dicentis, cum eiusmodi nec cibum sumendum, At non quid ²⁰ tabulas nuptiales de illo apud tribunal Domini proferemus? Et matrimonium illud contractum allegabimus quod veruit ipse? Non adulterium est quod prohibetur: non in primum est extranei hominis admissio? Minus templum Dei violat: minus membra Christi cum membris adulteræ commiscet? Quod sciam, non sumus nostri, sed pretio empti: ut quali pretio? sanguine Dei. Lædentes igitur carnem istam, eum ledimus. De proximo qui sibi voluit ille qui dixit, delictum quidem esse extraneo nubere, sed minimum, cum deposita carnis iniuria ad Dominum pertinentis, omne delictum voluntarium in Domino no grande sit? Quanto enim potestas vitandi fuit, tanto contumaciæ crimen oneratur. Recenseamus nunc cetera pericula & vulnera, vt dixi, fidei ab Apostolo prouisa, non tantum tantum, verum etiam ipsius spiritus, molestissima. Quis enim dubitet obliterari quod die fidem commercio infidelis? Bonos corrumpunt mores, confabulationes male: quam magis ²¹ coniunctus, & indiuiduus vsus. Quæuis mulier fidelis Dominum obseruasse est. Et quomodo potest duobus dominis deseruire, Domino, & marito, adde Gentilibus? Gentilem enim obseruando Gentilia exhibebit, formam, ²² extructionem, munditiam seculares, blanditias turpiores, ipsa etiam matrimonij secreta maculosa: non vt per se detratè transiguntur. [²³ Sed viderit qualiter viro officia pendat. Domino certe non potest pro disciplina satisfacere habens in latere diaboli seruum, procuratorem Domini ad impedienda fidelium studia & officia. Vt ²⁴ si statio facienda est, maritus de die cedendum erit, nunquam magis familiaris occupatio adueniat. Quis enim finat coniugium suam ²⁶ visitandorum fratrum gratia, vicatim aliena & quidem pauperiora quæ que regna circuire? Quis nocturnis conuocationibus, si ita oportuerit, à latere suo eximi libere feret? Quis denique ²⁷ Solemnibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit? Quis in carcerum iuium Dominicum illud, quod infamant, sine sua suspitione dimittet? Quis in carcere ad ²⁹ osculanda vincula martyris reptare patietur? iam verò alicui fratrum ad osculum aduenire? aquam sanctorum pedibus offerre? de cibo, de poculo inuadere, desiderare, in parte habere? Si & peregrè frater adueniat, quod in aliena domo hospitium: Si cui largietur erit, horreum, ³⁰ proma, præclusa sunt. [³¹ Sed aliqui sustinent nostra, nec obsequantur: quod beneficium eorum est, si quid operamur. Non potest se dicere nescire, qui libet: aut si cælatur quia non sustinet, timetur. Cum autem scriptura vtrunque mandet, ³² sine alterius conscientia, & sine nostra pressura operari Domino: nihil inter est in parte delinquas, aut in conscientia mariti, si sit vt patiens: aut in conflictatione tui, dum tatur impatiens. Nolite, inquit, margarita vestra porcis iactare, ne conculcent ea, & ³³ conuersi vos quoque evertant. Margarita vestra, sunt quotidiana cōuersationis insignia. Quæto curaueris ea occultare, tanto suspectiora feceris, & magis cauenda Gentili curio.

CAP. III.

I. Cor. 5.

I. Cor. 3.

I. Cor. 6.

Ibidem.

I. Cor. 15.

Matth. 6.

CAP. IIII.

CAP. V.

Matth. 5.

2. Cor. 9.

Matth. 7.

A Latebís ne tu, cum ³⁴ lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum aliquid immundum flatu expuis, cum etiam per noctem exurgis oratum, & ³⁵ non Magiæ aliquid videberis operari? Non sciet maritus ³⁶ quid secreto ante omnem cibum gustes? Et ³⁷ si sciuerit, panem, non illum credit esse qui dicitur. Et hæc ignorans quisque, rationem simpliciter sustinebit, sine gemitu, sine suspitione panis an veneni? Sustinent quidem, sed ut inculcent, ut inludant huiusmodi fœminis: quarum arcana in periculum quod credunt feruent, si fortè lædantur, ipsi sustinent: quarum dotes, obiectione nominis, mercedem silentij faciant, scilicet apud arbitrum spiculatorem litigaturi. Quod pleræque non prouidentes, aut re ex cruciata, aut fide perditâ recensuerunt. [³⁸ Moratur Dei ancilla cum Laribus alienis, & inter illos omnibus demonum, omnibus sollennibus regum incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur. Et procedit de ianua laureata & lucernata, ut de nouo consistorio libidinum publicarum. Discumbit cum marito in ³⁹ sodalitiis, sæpè in popinis. Et ministrabit nonnunquam inquis, solita quondam sanctis ministrare. Et non hinc præiudiciû damnationis suæ ⁴⁰ ad cognoscet? Eos obseruabit quos erat iudicatura. De ⁴¹ cuius manu desiderabit? de cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat sanè, ⁴² audiat aliquid Dei cœna, de taberna, de gehêna. Quæ Dei mêtio: quæ Christi inuocatio? ubi ⁴³ fomenta fidei de scripturarû interlectione? ubi spiritus refrigeriû? ubi diuina benedictio? Omnia extranea, omnia inimica, omnia damnata ⁴⁴ ad terendam salutem, à Malo immissa. [⁴⁵ Hæc si eis quoque uenire possint quæ in matrimonio Gentilis fidẽ adeptæ moratur, tamen excusantur, ut in ipsis deprehensæ à Deo, & iubentur perseverare, & sanctificantur, & spem lucracionis accipiunt. Si ergo ratum est apud Deum matrimonium huiusmodi, cur non prosperè cedat, ut & à pressuris, & angustiis, & impedimentis, & inquinamentis non ita laceffatur, iam habens ex parte diuinæ gratiæ patrociniû? Nam & ad aliquam virtutem cœlestem documentis dignationis alicuius uocata, terrori est Gentili, quo minus sibi obstrepat, minus sciat, minus speculetur. Sensit magnalia, vidit experimenta. Scit meliorem factam, sic & ipse ⁴⁶ candidatus est timoris. Ita facilius huiusmodi lucrifunt, in quos Dei gratia consuetudinem fecit. Ceterum aliud est, vltro & sponte in prohibita descendere. Quæ Domino non placent, utique Dominum offendunt, utique Malo se inferunt. Hoc ⁴⁷ signi erit ut solis, quod solis Petitoribus placet nomen Christianum, ideò inueniuntur qui tales non exhorreat, ut ⁴⁸ exterminent, ut arripiant, ut à fide excludant. Habes causam, qua non dubites, nullum huiusmodi matrimonium prosperè decurri, à Malo conciliatur, à Domino verò damnatur. [Ad ⁴⁹ hoc quæramus an iure, quasi reuera ⁵⁰ despectatores diuinarum sententiarum. Nonne ⁵¹ quique domini & disciplinæ tenacissimi seruis suis foras nubere interdicit: scilicet ne in lasciuiam excedant, officia deserant, dominica extraneis promant? Nonne insuper censuerunt ⁵² seruituti vindicandas, quæ cum alieno seruo post dominorum denunciationem in consuetudine perseverauerunt? Seueriores habebuntur terrenæ disciplinæ cœlestibus præscriptis? ut Gentiles quidem extraneis iunctæ, libertatem suam amittant: nostræ verò diaboli seruos sibi coniungant, & in statu suo perseverent. ⁵³ Scilicet negabunt sibi à Domino per Apostolum eiusdem denunciatum. Quam huius amentiarum causam detineam, nisi fidei imbecillitatem pronam semper in concupiscentiam secularium gaudiorum? Quod quidem plurimum in lautioribus deprehensum est. Nã ⁵⁴ quanto diues aliqua est commatrona nomine inflata, tanto capacem domû oneribus suis requirit, campum in quo ambitio decurrat. Sordent talibus Ecclesiæ. ⁵⁵ Difficilè in domo Dei diues, ac, si quis est, difficilè cœlebs. Quid ergo faciant? Vnde nisi à diabolo maritû petant ⁵⁶ bonum exhibendæ sellæ, & ⁵⁷ mulabus, & ⁵⁸ cinerariis peregrinæ proceritatis? Christianus ista etiam diues fortasè nõ præstet. Quæso te, Gentilium exempla proponas tibi. Pleræque & genere nobiles, & re beatæ, pessimis de ignobilibus & mendicribus simul, coniunguntur, aut ad luxuriam inuentis, aut ad licentiam expetitis. Nonnullæ se libertis & seruis suis conferunt, omnium hominum existimatione despecta, dum modò habeant à quibus nullum impedimentum libertatis suæ timeant. Christianam fidelem fideli re minori nubere piger, locupletiores futuram in viro paupere? Nam si pauperum sunt regna cœlorum, quia diuitum non sunt, plus diues in paupere inueniet maiore dote. Sit illa ex æquo in terris, quæ in cœlis forsitan non erit. [⁵⁹ Dubitandum, & inquirendum, & identidem deliberandum est, an ideò sit inuestis dotalibus cui

CAP. VI.

CAP. VII.

1. Cor. 7.

CAP. VIII.

2. Cor. 6.

Matth. 5. CAP. IX.

ULLIAN
notati onibus
MELI
V
16

Deus censum suum credidit. Vnde sufficiam ad enarrandam foelicitatem eius matrimonij
 6° quod Ecclesia conciliat, & 6° confirmat oblatio, & ob signatum angeli renunciant, patre
 rato habet? 6² Nam nec in terris filij sine consensu patrum ritè & iure nubent. Quale
 iugum Fidelium duorum vnus spei, vnus voti, vnus disciplinæ, eiusdem seruitutis
 Ambo fratres, ambo conserui, nulla spiritus carnisve diferetio. Atquin verè duo in car-
 ne vna. Vbi caro vna, vnus & spiritus. Simul orant, simul voluntant, & simul ieiunia
 transigunt, alterutro ducentes, alterutro hortantes. In 6³ Ecclesia Dei pariter, in conue-
 bio Dei pariter. In angustiis, in refrigeriis, neuter alterum cælat, neuter alterum vitat.
 neuter alteri grauis est. Liberè æger visitatur, indigens sustentatur. Eleemolynæ sine tro-
 namento, 6⁴ Sacrificia sine scrupulo, quotidiana diligentia sine impedimento. Non futu-
 signatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio: sonant inter duos Psalms &
 Hymni, & mutuò prouocant quis melius Deo suo canet. Talia Christus videns & au-
 diens gaudet. His pacem suam mittit. Vbi duo, ibi & ipse; vbi & ipse, ibi & Malus non
 est. Hæc sunt quæ 6⁵ Apostoli vox illa sub benignitate intelligenda nobis, relquit. Hoc
 tibi suggere, si opus fuerit. His te ab exemplis quarundam reflecte. Non licet aliter fide-
 libus nubere: & si liceret, non expediret.

Math. 18.
1. Cor. 7.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM AD VXOREM SECVNDVM.

1. DE MATRIMONIO CVM GENTILI-
BVS.] Istud titulo adiunximus, vt notit Lector libri ar-
gumentum. Cui similem locum etiam habet B. Cypria-
nus lib. Testimon. 3. ad Quirin. cap. 62. hoc titulo: Ma-
trimonium cum Gentilibus non iungendum; vbi
& adlegat tum locum 1. Corin. 7. quem hic vrgit Au-
gustinus, Tantum in Domino, tum & alias scripturas Tob.
6. Genes. 24. 1. Esdr. 10. Reg. 3. cap. 11. Epistol. 1.
& 2. Corin. 6. Qui etiam lib. de lapsis, inter crimi-
na collocat: Iungere cum infidelibus vinculum ma-
trimonij; ad quem locum Patrum similes sententias ad-
notauimus num. 21. infra adhuc aliquot citaturi. cap. 1.
& 3. aduersus Magdenburgenses, qui perperam in-
ter errores Tertulliani collocare non verentur, quod di-
cat: Itupri reos fideles Gentilium matrimonia sub-
euntes.

CAP. I.

2. Proximè tibi, dilectissima in Domino con-
serua, &c.] Caput hoc primum inscriptum: Quod
tantum in Domino, id est Christiano, nubend-
dum præcipiat Apostolus. Quem locum 1. Corin. 7.
non modo ita interpretantur Tertullianus hic & in-
fra lib. de Monogam. & B. Cyprianus vbi supra, verum
etiam B. Ambrosius & reliqui Latiorum in eius loci
commentariis, B. Hieronymus lib. 1. aduers. Iovinian-
num hunc locum imitatus. Vbi etiam adlegat 2. Corin.
6. Nolite iugum ducere cum infidelibus; & præter
scriptura loca mox citata etiam locum Malachia: Pol-
luit enim sanctam Domini, & dilexit, & habuit
filiam Dei alieni. Ex eo autem quod hoc capite Ter-
tullianus permittit vidua secundas nuptias, dummo-
dò in Domino, id est Christiano, nubat, colligunt
rectè Magdenburgenses, quom hunc librum scri-
beret, nondum incidisse in heresim de damnata Diga-
mia.

3. fœminæ sanctæ.] Hoc est (inquit Rhemanus
Christiana, vt infra cap. 2. Permisserat sanctis ve-
gò nubere. Item: carnis sanctæ in carne Gentili
inquinamentum; & in lib. præcedente cap. 6. de
rum planè & arduum continentia sanctæ fœmi-
næ. Nam olim Christiani vocabantur sancti. Nam
sanctissimi dicti Episcopi. Quem titulum ex accu-
rate retinuit Pontifex Romanus. Similiter iterum in-
fra cap. 3. & penes sanctos dixit, ac cap. 6. sancti
sanctis ministrare. Appellatione haud dubie de-
pra ex illo 1. Corin. 7. Aui qui filij vestri immunda-
sent, nunc verò sancti sunt, iuxta interpretationem
Chrysof. & Ambrosij in Commentariis, qui
lib. de Anima infra Tom. sequ. sanctitatis candidissimam
quàm apertiss. appellat, vitore quom Apollonius
nondum baptizatus loquatur.

4. diuortio, vel mariti excessu.] Sancti huius
eius intelligendus, quippe quom suam sententiam
plicet infra his verbis lib. de Monogam. Tom. 1. Re-
pudiatis non permitteret nubere aduersus
num præceptum. vbi, & lib. 4. aduersus
Tomo sequent. hac de re latius, contra eos qui
rem hunc Tertulliano impingunt, quasi ille
rit licitum repudiatis nubere potissimum in Do-
mo.

5. proclium tibi labendi ab altioribus
Proclium (inquit Rhemanus) hoc est proclium
ansam ruina præstet.

6. & hoc maximum propositum.]
esse (inquit idem) figura Græca, hoc est
dum maximum propositum, id est, non
posita est in matrimonio, tanquam in
dio vita commodius transigenda, quom
auctoritatis & solatiij causa mulieri necesse
est.

7. quæ viduitatem ministrat.] Similiter
Apolog. c. 2. quæ vos aduersus formam, &c.

CAP. III.

stret. ubi aliquid de hac phrasi diximus, Adnot. nostris num. 29.

8. perpetrabile.] In bonam partem & proprie hic accipitur perpetrabile. Nam (teste Teste) Perpetrat, qui peragit, perficit. Hinc Tacuimus in Tencro: Perpetrare precibus imperia.

9. de viduis quidem & innuptis.] Ominio sic hoc restitui, tum quod infra c. 2. hunc ipsum locum citans dicit: Ille igitur Apostolus sanctus, qui viduas innuptas integritati perleuarat mauiit; tum quod non modo Latine legatur. Dico autem non nuptis & viduis, bonum est illis, si sic permanerint: sed & Græcè τοῖς ἀγαθῶν ἡμεῶν τῶν ἡμεῶν, maxime quæ infra l. de Cast. Tom. 5. etiam sic legat. Alioquin enim nihil ad institutum faceret.

10. exerte iubet.] Exerte (inquit Rhenan.) id est, clare & expresse. Sic paulo post etiam c. 2. exerta sententia. Qui addit eo loco: Quia suam impunè quid negligas quam iustum subaudiri: magis. Cuiusmodi locutione multas congestas ab eodem habes supra lib. ad Mart. c. 2. h. 15.

CAP. II.

11. Igitur quum quadam, &c.] Capiti huic titulum datus: Quid sibi velit Apostolus ubi de viro agit infideli, & vxore fideli. Quem adeo Apostoli loci pulcherrime explicat, in quo eum imitantur plerique Græcorum & Latinorum Commentarij, & B. Hieronym. lib. 1. aduers. Iouinian. Ignoscat (inquit) Apostolus infidelium coniunctioni, que habentes maritos, in Christum postea crediderunt; non his que Christiane essent, nupsent Gentilibus. Atqui nuptias de Ecclesia tollere, pro eodem habet ac: Gentili coniungi, eo quod fidem alteri, nempe Gentili, dando, Christianis eripere videtur.

12. Siquis frater infidelem habet vxorem, &c.] Quod hic: frater, mox ab Auctore vertitur fidelis, de quo plura Apolog. cap. 39. Atqui ibi: & illa matrimonio consentit; Paraphrastice reddit quod ad verbum ex Græca vertit nosse Interpretis: & hæc consentit habitare cum illo. cum quo magis conuenit quod mox reciprocè de viro subditur: si consentaneū maritum experitur. Que interim illi conformiter legitur. Similiter mulier fidelis: unde apparet olim etiam Græcè lectum fuisse, ἡμεῶν τῶν ἡμεῶν pro eo quod nunc duntaxat: ἡμεῶν τῶν ἡμεῶν. Accipit denique ceterum, pro alioquin, more Iureconsultorum, & nominatim Vlpiani, l. si finita. §. postea. D. De damno infecto. Paulo post accipitur ceterum proprie ab Auctore, pro verbo, de quo diximus ex Zephyro supra ad Apolog. cap. 1.

13. Hanc monitionem, fors fidelibus iniunctis.] Fors, pro sorte, hic accipitur ab Auctore. Atqui etsi i. edit. legat: iniunctis, magis placet vulgata confirmata MS. cod. Vat. 3. iniunctis, ut accipiatur pro: non iniunctis.

14. ne qui] Pro: ne quis (inquit Rhenan.) quemadmodum alibi frequentiss.

15. Mulier defuncto viro.] Etiam hoc Paraphrastice transferens defungi, pro dormire, quod & Græcè & Latine est apud Apostolum his verbis: Quod si dormierit vir eius, familiariss. scriptura phrasi, ut ex Concordantijs Bibliorum manifestissimum est.

16. detractata & exerta sententia est. Nouns (inquit Rhenan.) huius verbi vsus detractata. Sic l. de Virg. veland. Nec detractamus, quare non & puerum nominari. Compositum pro simplici.

17. Hæc quum ita sint, fideles Gentilium matrimonia subeuntes, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod accendi sint à communicatione fraternitatis, matrimonia cum infidelibus contrahentes.

18. stupri reos.] Perperam hoc inter errores Tertuliani receperunt Magdenburgenses, uti etiam supra adnotauimus num. 1. Nam haud absimiliter B. Hieron. lib. 1. aduers. Iouinian. At nunc (inquit) plerique contententes Apostoli inuisionem, inunguntur Gentilibus: & templa Christi idolis prostituunt, nec intelligunt se corporis eius esse partem, cuius & coesæ sunt. Sic etiam B. Ambrosius alicubi.

19. & arcendos ab omni communicatione fraternitatis.] Ita excommunicationem Ecclesiasticam circumscribit, de qua videt Lector Adnot. nostras in B. Cyprian. Epistol. 38. num. 10. & supra Apolog. cap. 39. Que quid præterea iniungat, addit ex litteris Apostoli, 1. Cor. 5. nempe: cum eiusmodi nec cibum sumere.

20. tabulas nuptiales.] Syngraphas (inquit Rhenan.) intelligit. Sic Cicero de Oratore: Nam pro tabulis, & contra tabulas, & pro testibus, vel contra testes, vel separatim dicere solemus, vel de genere vniuerso. Porro Tertullianus hic vititur translatione actuum siue causarum forensium. Siue autem paulo post legamus: ab Apostolo prouisa, cum excussis, siue: prauilla, cum 3. Vatic. MS. cod. perinde est.

21. coniunctus & indiuiduus vsus.] Quum sic legant MS. dicti cod. 2. & ipse Rhenan. in Adnot. probet, magis placet, quam quod ille in Ledit. substituerat, coniunctus, &c.

22. extructionem.] Sic vocat (inquit Rhenan.) exorINATIONEM, siue expolitionem, quam & expictionem appellare solet.

CAP. IIIII.

23. Sed viderit qualiter viro officia pendat, &c.] Caput hoc inscripsimus: Quod Deo satisfacere Gentili viro nupta non possit.

24. Ut si statio facienda est.] Stationem plerumque pro stato seiniij die accipi ab Auctore, supra satis ostendimus lib. de Orat. cap. 14. num. 58. & de Cor. milit. num. 11. Hic tamen eo quod illi opponatur condicere ad balneas, videtur accipi sicuti à Rhenano accipitur, & à B. Cyprian. epistol. 41. num. 10. & 42. num. 11. A militia (inquit hic Rhenan.) Romana tractum & usurpatum hoc vocabulum, ut alia multa, hæsit in vsu Christianorū. Faciebant stationem milites, presidium certo loco agerantes. Vnde & stationarij dicti. Christiani, nunc in hac Basilica, nunc in alia conuenientes, nondumquam apud Martyria, hoc est, Martyrum sepulchra, Deum stantes & adrenti precabantur. Stationis vocabulum in hoc sensu non ignorum urbi Romana, ex antiquitate relictum, ipsa etiam obseruatione veteri per manus tradita ac reuera.

25. si procedendum erit.] Similiter (quemadmodum adnotat & Rhenanus) B. Hieronym. ad Eustachium: Martyres tibi querantur in cubiculo tuo, nunquam causa derit procedendi, si semper, quando necesse est, processura sis. Porro Processionum ceremonias antiquas esse vel ex hoc loco colligere potes, certè non contemnendas, si cum adtentione animi & puritate precum peragantur. Quibus adde quod habet idem Rhenan. in argumento, quod processionem Ecclesiasticam refe-

ULLIAN
notati onibus
MELLI
V.
36.

runt Iudaicum populum obuiam Christo factum, & Apostolos exeuntes in mundum uniuersum, cum Christus in caelos ascenderet. Hæc paulo prolixius contra Magdenburgenses, qui Processionum ritum ad Montani ceremonias referunt; quod quam non rectè, vel inde colligere est, quod fiantur alibi librum hunc ante hæresim à Tertulliano conscriptum, uti supra adnotauimus. 2.

26. visitandorum fratrum gratia, &c.] Similiter dixit supra lib. de Cultu femm. cap. 11. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitandus. Atqui ex utroque loco hæc colligit Christianorum veterum officia Rhenanus in lib. de Coron. milit. & hic in argumento, Stationes; ieiunium; processionem; visitationem fratrum, hoc est Christianorum egrotantium; conuocationem nonnumquam nocturnam, sollemnia Pascha, Dominicum conuiuium, consolationem Martyrum in vinculis detentorum, exsecutionem fratrum, abluionem pedum, peregrinationem susceptionem, communionem Eucharistia; Signum crucis, præcationem nocturnam; Eucharistia; priuatim ante omnem cibum degustationem; sacram Christianorum cantillationem.

27. sollemnibus Pascha.] De his vide infra lib. de Coron. milit. cap. 3. De perugilio uero Paschæ adnotat hunc locum B. Hieron. in argumento Rhenan. Unde reor (inquit) & Traditionem Apostolicam permanisse, ut in die Vigiliarum Pascha ante noctem dimidiam populos dimittere non liceat, expectantes aduentum Christi (quem Iudæi tradunt media nocte venturum in similitudinem Egypti temporis) & postquam illud tempus transferit, securitate presumpta festum cunctis agentibus diem. Habet id ille Comment. in Matthæum, in fallor, ad illud cap. 24. Nescitis qua hora dominus uester uenturus sit. Quod haussisse uidetur ex Lactant. lib. 7. cap. 13. ubi inter cetera: Et hæc est nox (inquit) qua à nobis propter aduentum Regis ac Dei nostri perugilio celebratur. Quæ ipsa uerba paucis immutatis iterum transcripsit B. Isidorus Etymolog. lib. 6. cap. 16. Eiusdem diei sollemnis vigiliarum Paschæ meminit Euseb. histor. Eccles. lib. 6. cap. 25. ac 34. à quo uocatur, ἡ μεγαλὴ τῆς παύσης τῆς νυκτὸς ἐπέσης; & ἡ μεγὰ τῆς ὑπὸ τῆς τῆς παύσης τῆς νυκτὸς ἐπέσης. Eodem pertinet quod Gregor. Nazianz. sermone de Pascha, & Orat. funebri in patrem scribit de nocte diem festum Pascha præcedente, luminibus & flammis coruscantem. Item B. Gregor. Nyss. Orat. de Pascha, & Euseb.:

Ad temet properant uigilatum conuenientes, Nox lucei. referet funalibus anteferendam, &c.

28. conuiuium Dominicum illud quod infamanti.] De conuiuio Dominico, seu Missa Christianorum, uide supra Adnotat. nostras, lib. de Orat. num. 1. De calumniis uero, quibus illud Gentes infamabant, totis capitibus sexto & septimo Apologietici.

29. ad osculanda vincula martyris reptare.] Quod martyr dicebatur Auctori, etiam qui carcere adhuc includebatur, paratus ad martyrium, supra ostendimus lib. ad Martyras, num. 1. Atqui adnotanda hæc non noua Ecclesie ceremonia, tum de osculandis uinculis martyrum, tum de reptatione ad eadem, ut nemo similes hodie ceremonias contemnat, quæ sunt ad reliquias martyrum. Quæ etiam anti-

quissimas esse ostendunt, qui eandem mentorem sciunt Patres à nobis citari Adnotat. nostra, in epist. 37. B. Cypriani, num. 4. Quibus adde Theodor. de orat. Græc. affect. lib. 8. B. Cyrill. lib. 6. & 10. contra Iulianum, B. Augustin. epistol. 43. contra Max. Madaurensis, ac lib. 20. contra Faustum, cap. 4. & 21. Eodem pertinet Epitheta Reliquis Sanctorum adtributa, quibus appellantur Sanctæ BB. Hieronymo & Ambrosio, suscipienda cum omni honore & amplectenda, à Basilio Ancyrano Syn. 7. Act. 1. Honoranda à B. Hieronymo aduers. Vigil. Veneranda à Rufino, Eccles. hist. lib. 2. cap. 28. Quis qui ornant, tuentur, uenerantur, propinquis sanctorum dicuntur à Gregor. Nyss. Orat. in Theodor. quos adtingere eiusmodi donum, ut supra voto nihil magis optari possit, eodem teste ibidem, quæ omnes cum summo gaudio circumstant, benedictas sapientes, ac secum referre anima corporique remedia, & perinde ac uisæ essent, amplectuntur, & ore delectantur, sicuti idem ibidem. Cur enim non honoretur, inquit Ambros. serm. 93. fideles, quos reuerentur dominus? Quis ergo nobis det (inquit Chrysost. homil. 22. epistol. ad Roman.) circumfundit corpori Pauli, & c. Eadem enim possunt (inquit Gregorius Nazianz. contra Max. contra Iulianum) tacta siue uenerata, quæ anima ueneranda sanctificationis societatem adiunt.

30. proma, præclusa sunt.] Intelligit (inquit Rhenan.) cellas promas siue promptuaris, in quibus seculenta reponuntur, & unde cum opus est, per promum condum depræmuntur. Lib. de Regor. carnis. Epistol. Esaiam cap. 26. legit: Populus meus introit in cellas promas, pro quo nos in ueteri Bibliorum uersione benimus. Vade populus meus, intra in cubitibus tuas, quæ locum exponens: Sepulchra (inquit) erunt cellæ promæ. & addit: Cur cellarum promatum populi uocabulo usus est, & non alicuius loci receptum, nisi quia in cellis promis caro salita & usum temporis seruatur, deprimenda illine suo tempore illuc. Vides igitur quid hic intelligat per proma.

CAP. V.

31. Sed aliqui sustinent nostra, nec oblitiscuntur, &c.] Inscriptionem huic capiti dedimus: Quod Gentes non expedit nostra nosse.

32. & sine alterius conscientia, & sine auctore præfusa operari Domino.] Prioribus uerbis uoluit adludere ad illud Matth. 6. Adrendite ne iustitiam uestram faciatis coram hominibus. Posterius uero ad illud, 2. Cor. 9. Non ex tristitia aut necessitate.

33. & conuerti uos quoque euerunt.] Quod uerbum transulit quod Græcè est: ἡγὼ ἔειπα ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμεῖς, pro eo quod noster interpretatur: parati uos conuerti ad uitam. Cane; & canes conuerti dirumpunt, saltem iuxta posteriores editiones; nam in antiquis non habetur. Certe ne B. Cyprianus legit, huiusmodi præteritum citans, lib. aduers. Demetr. & 13. Testimonium ad Gregor. cap. 50. hoc titulo: Sacramentum fidei non est peritandum. Qui etiam modo legit: ne forte conuerti pedibus suis, modo: inculcent, Auctorem hic huiusmodi. Nam inculcare eodem significata accipi adnotauimus eiusdem Cyprian. lib. ad Demetr. n. 3. & supra lib. de Patientia dicit Auctor: tentationes uascat. c. 15.

34. quum lectulum, quæ copulculum tuum gnas.] De more hoc cruce signandi antiqui etiam

stianis vstrato, vide infra Adnot. nostras in cap. 3. lib. de Coron. milit. Ergo (inquit Rhenanus) quod loco citato dixit: cubilia, hic lectulum vocat. Simile est etiam illud Auctoris infra sub finem: non fartuua lignatio.

35. & non Magia aliquid videberis operari.] Hoc addit ob id quod praemittitur: etiam per nocte exurgis, quippe quod vstratum sit & Magnus, & maxime Matheus mulieribus, de quibus latius infra Tomo sequenti de Anima.

36. quid secretò ante omnem cibum gustes.] Quamquam rectè adlegat tanquam similem locum Rhenanus ex lib. de Coron. milit. in hoc tamen fallitur, quod pro eodem habeat: ante omnem cibum, & quod ibi dicitur: tempore victus; quippe quum hoc potius significet prandij seu cenæ tempus; verum correspondet potius illud quod ibidem subiicitur: antelucanis cœtibus. Atque de more hoc Eucharistiam domum portandi, & secreto gustandi, vide Adnot. nostras supra l. de Orat. n. 1.

37. Et si sciuerit, panem, non illum credit esse qui dicitur.] Facit etiam hic locus ad confirmationem veritatis corporis Domini in Eucharistia, de qua supra dicto l. de Orat. c. 6. n. 2. 3. & infra l. 4. adu. Marc.) quia hinc patet non esse panem communem, sed iuxta quod est Matth. 6. super substantialem.

CAP. VI.

38. Moratur Dei ancilla cum Laribus alienis, &c.] Titulum huic capiti datus: Quod non possit non Gentilium sollemnia obsecrare Gentili viro iuncta. Atque de Laribus vide Adnot. nostras Apolog. num. 188. cap. 13. De sollemniis Regum sine Caesarum (nam etiam Regum nomen Caesaribus tribuitur, si Rhenano credendum, B. Hieronymus) ibidem n. 461. ac de ianuis laureatis & lucernatis, num. 464. De quibus etiam tractat Auctor lib. de Idolol. cap. 15.

39. in sodalitatibus.] Collegia (inquit Rhenanus) Gentilium vniuersi. Eadem mensa sodales oriuntur, unde & Graeci ομοσπλαστα dicitur sodalitates. Cato apud Ciceron. lib. de Senect. Sodalitates autem (inquit) me Quæstore constituit sunt sacris idæis Magnæ matris acceptis. Epulabatur igitur cum sodalibus. Porro Licinia lex olim aduersum sodalicia lata est ad vitandam popularium suffragiorum corruptelam.

40. ad cognoscet.] Hoc verbo (inquit idem) etiam in aliis libris usus est Auctor.

41. De cuius manu desiderabit:] Facit ad huius intellectum quod habet infra c. 3. de Coron. milit. Sacramentum Eucharistia non nisi de manu Præfidentium sumimus; vbi ea de re plura.

42. audiat aliquid Dei cenæ, &c.] De more hoc canendi præsertim in Ecclesia, & tempore cenæ Dei seu sacrificij (non ut perperam Rhenanus, cenæ Christiani immunitatem indicatur illud infra sub finem, dum dicit: sacrificia sine scrupulo.) vide supra Tom. 1. Adnotat. nostras ad illud Apolog. cap. 39. num. 5. 20. Prouocatur in medium Deo canere. Quid autem caneretur, indicat infra sub finem: Sonant (inquit) inter duos Psalmi & hymni, & mutuo prouocant quis melius Deo suo canet.

43. vbi fomenta fidei de scripturarum interlectione: vbi spiritus refrigerium? vbi diuina benedictio? Non pertinere istud duntaxat (vri adnotat Rhenanus, ad Psalmos & Hymnos, patet ex eiusdem Apolog. verbis istis: eodem enim nullo ante: Coimus ad scripturarum diuinarum commemorationem, &c. tam & ex illis infra Tom. sequenti, lib. de Anima: Jam

verò prout scripturæ leguntur, aut Psalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur. Pertinent enim illa omnia ad diuersas Missæ partes, prout etiam adnotauimus lib. de Orat. num. 1. Atque adeo: diuina benedictio referri debet potius ad consecrationem Eucharistia, quam ad benedictionem Dei, quæ fit per Psalmos & Hymnos.

44. adterende salutis.] Sic ex MS. 3. & partim I. edit. quæ habebat: adterrenda, pro eo quod substituit Rhenanus: abterrenda.

CAP. VII.

45. Hæc si eis quoque euenire possint, quæ in matrimonio Gentilis fidem adeptæ morantur, &c.] Huic capiti inscriptionem dedimus: Quod alia sit ratio earum quæ cum Gentili matrimonio ante baptismum iunctæ sunt. Nam plurali numero hæc lego cum Latino, eo quod sequitur: excusantur, iubentur, sanctificantur, accipiunt. Sive autem legas cum I. edit. vidit expedimenta, sive cum excusis aliis, & MS. experimenta, perinde est.

46. candidatus est timoris, &c.] Hoc est (inquit Rhenanus) paulatim imbibit & appetere dicitur timorem Domini, qui initium est sapientia iuxta Psalmographum. Est autem elegantiss. dictum: candidatus timoris, translatione sumpta ab ambientibus olim Romæ magistratum, indutus candida veste. Etque hæc est causa, cur Apostolus noluit deserui maritum Gentilem. Ex cohabitatione enim & ipsa paulatim fiet Christianus.

47. Hoc signi erit vt solis, &c.] Hoc est (inquit Rhenanus) hæc re peculiariter sunt insignes & notabiles. Agit autem de prociis matronarum Christianarum, quas ipse Petitores vocat. Quia ipse interim mihi non satisfacit, mecum cogitet Lector Antiquarius, quomodo locus, quem corruptum patet, posuit restitui; nam ex MS. 3. mederi non licuit. Fortassis accipit illud: vt solis, ac si dicat: sole clarior, vt erum si omittatur illud: vt solis, constabit sensus.

48. vt exterminent.] Exterminare (inquit Rhenanus) propriè est extra terminos & fines territorij sine possessionis aliquem eicere & propellere. Sic lib. de Velandis virgin. dixit: mulierem ream esse angelorum exterminatorum, eiectos illos sentiens de sedibus celestibus ob amorem & libidinem mulierum. Hieronymus, ad Eustachium: Explosis igitur & exterminatis his quæ nolunt esse virgines, sed videri. Vbi exterminatis plus est quam explosis. Exterminare est, quod Germani sua lingua vocant: verbannen, id est, extra-bannium eicere, quam vocem Augustus Abbas Francicarum legum interpretes, quas de Germanico sermone in Latinum vertit: Forbannen reddidit. Vnde Forbanniri in legibus Longobardorum & Alemannorum & reliquarum gentium nominis Germanici. Tum sensus erit, vt exterminent, hoc est, vt de possessione fidei Christiana decedant. Quæ etiam rectè adnotat: decurri verbum esse Tertullianum. Nam iterum cap. sequi. dixit: in quo ambitio decurrit.

CAP. VIII.

49. Ad hoc queramus an iure, quasi reuera, &c.] Caput hoc inscribimus: Quod etiam de iure eiuſcemodi matrimonia rata non sint. ac si dicat: Si sententias diuinas despiciamus, queramus an vel de iure liceant eiuſcemodi matrimonia.

50. Despectatores.] Hoc est (inquit Rhen.) contemptores. Sic enim usurpat: despectare, vt paulo post: omnium hominum exiftimatione despectandum.

TULLIANUS
notati omnibus
MELLI,
V.
36.

51. Nōne quique domini, &c.] Quum hoc peculiariter iure interdictum non reperiatur, videtur pertinere ad SC. Claudianum, de quo mox.

52. Seruituti vindicandas, quæ cum alieno seruo, &c.] Planè sic castigandus hic locus, pro: vindicandos, qui, ex coniectura & Francisci Balduini, suis ad me missis litteris, & Latinij, eo quod Senatusconsultum Claudianum, ad quod alludit, sciamus id non nisi de mulieribus censuisse. Coniungitur eadem castigatio necessariò etiam ex verbis sequentibus: vt Gentiles quidem extraneis iunctæ, libertatem suam amittant. Antiquatum fuit SC. illud à Iustiniano Imperatore Cod. lib. 7. tit. De Senatusconsulto Claudiano tollendo, cap. 24. & Institut. De success. libert. sublat. quæ fuit per SC. Claudian. §. fin. Vbi interim indicat, non modò dominorum denunciationem, sed & iudicium sententias prærequisitas fuisse, antequam seruituti vindicarentur. Vlpianus tamen consentiens Tertulliano, solum denunciationis dominorum meminit, Fragm. tit. 11. Sic enim habet: Maxima (inquit) capitis diminutio est, per quam & vultus & libertas amittitur, veluti quum mulier alieno seruo se iunxerit denuntiant domino, & ancilla facta fuerit ex Senatusconsulto Claudiano. Disputatur autem inter doctores, à quo SC. Claudianum dictum, an à Claudio Imperatore, an verò à Pallante Claudij liberto, nomine patroni, Claudio appellato, quem eius relationis Auctorem fuisse Tacitus scribit lib. 12. Vixit, videtur primò in vltimo tempore Vespasiani, de quo sic scribit Suetonius cap. 11. Libido atque luxuria nullo coercente immaluerat. Auctor itaque Senatus fuit, vt quæ se alieno seruo iunxisset, ancilla haberetur. sed de his satis, quæ accepta me debere fateor eruditiss. I. C. D. Hadriano Puefio, primo apud Duacenses Iuris Civilis Antecessori.

53. Scilicet negabunt sibi à Domino per Apostolum eiusdem denuntiatum.] Ironiam esse, rectè adnotauit Rhenanus. Nam haud dubiè adludit ad illud supracitatum ex B. Hieronym. 2. Corint. 6. Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio iustitia cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial (quò pertinet illud quod paulò ante dixit: nostræ verò diaboli seruos sibi coniungant) aut quæ pars fideli cum infideli?

54. Nam quanto diues est aliqua commatrona.] Sic iterum lego ex 1. edit. cum 3. MS. Vatic. cod. pro eo quod substituerat Rhenan. & matrona, vt sit vox Tertullian. peculiaris, forsassis eodem significatu, quo à Plauto in Casina vocatur, Commaritus, qui vicem mariti supplet. loquitur enim de ea quæ nondum matrona erat, ad est, nondum matrimonio data, sed quæ se pro matrona gerebat.

55. Difficile in domo Dei diues; ac, si quis est, difficile cælebs.] Adludit ad c. 19. Matthæi, vbi non modò dicitur: Diues difficile intrabit in regnum cælorum; sed præterea etiam de cælibatu: Non omnes capiunt verbum hoc.

56. bonum exhibendæ sellæ.] Id est (inquit Rhenan.) idoneum ad exhibendam sellam, in qua vel à banulis gestetur, vel iumentis ducentibus vehatur. Vlpianus De legatis tertio: Lecticarij qui solum matremfamilias portabant, cõmentur legato rerum uxoris causa paratarum; item iumenta, vel lectica, vel sella, vel burdones. Plura autem vide supra de sellis, vel lecticis; lib. præced. cap. 4. ad illud: nec Germanicos ba-

iuolos, num. 29.

57. & mulabus.] Repete (inquit idem) bonum, id est, aptum & sufficientem exhibendis mulabus. Vtebantur autem ad vehicula mulabus præsi. Seneca epistol. 88. Vehiculum in quo positus sum, rusticum est, mulæ se viuere ambulando testantur. Eadem epistol. prælopost, de sumptuoso homine loquens: Quid (inquit) ad rem pertinent mulæ saginata, vniuersos calentes quid ista vehicula celata? Lampridius in Commodo Antonino: Dedit & vehicula, cum mulabus, & mulionibus, & iuncturis argenteis, vt ita à cœnatio redirent. Atqui hinc confirmatur mea lectica, quam amplexus sum loco libri præcedentis citato, vt legam: Gallicos mulos, pro eo quod alij: Gallicos iunctus.

58. & cineratiis.] Acron (inquit Rhenan.) Grammaticus exponens illud Horatianum primo Sermonum, tyra secunda:

- Mulæ tibi tum officient res,

Custodes, lectica, cinifiones, parasitæ; Cinifiones (inquit) & cinerarij eadem significatione apud Veteres habebantur, ab officio Calanistrorum, id est, veruum in cinere calefaciendorum, quibus matrone capillos crispabant. Cuius rei & Virgilius meminit decessoribus crispatis calido ferro. Dicit autem Cinifiones, ab eo quod in cinerem sunt ad ferrum calefaciendum, quos Cinerarios appellant. Hæc ille. Ceterum quia hic additur reginæ proceritatis, intelligo quos supra dixit habere Germanos. Eorum enim Gentile fuit capillum à cirros torquere. Hinc lib. de Felice, virg. infra cap. 20. aut cirros Germanorum.

CAP. IX.

59. Dubitandum & inquirendum, &c.] In primò hoc caput hoc titulo insigniuimus: De matrimonio Christiano. Atqui: inuestis, vox Tertullian. prærata, & lib. de Pallio, & alibi frequenter. Translatum (inquit Rhenan.) sumpta ab impubere, qui propria matris dicitur.

60. quod Ecclesia conciliat, &c.] Acron inquit contra matrimonia clandestina; unde iuxta quod Rhenanus dicens verba hæc auctoris litteris scribens, & interpretans illud: quod pater ratò habet, de matrimonio legitè rectè Concilio Tridentino damnata sunt. 24. form. matrim. cap. primo, his verbis: Qui aliter, quam præsentè Parocho, vel alio sacerdote; de ipsius Parocho Ordinarij licentia, & duobus, vel tribus testibus, matrimonium contrahere aduertunt: eos sancta Synodus sic contrahendum omninò inhabiles reddit, & huiusmodi contractus irritos, & nullos esse decernit, præterea ipsi sententi Decreto irritos facit & annullat. Atque etiam Tertullianicum esse: ratò habere, adnotauit Rhenan.

61. & confirmat oblatio.] Præterquam quod ad sacrificij Christiani probationem pertinet, etiam manifestè est antiqua Christianorum consuetudo, quæ sacrificio confirmabantur nuptiæ. Hinc etià Eusebium in epistol. ad Episc. Africæ, ad quam mihi videtur alludere (quod adeo facit ad eius epistolam auctoritatem) legitimum non sit coniugium, nisi ab ipso per ipsam seminam dominationem habere videatur, & à quibus custoditur, vxoꝝ petatur, & à parentibus, & propinquioribus spõsetur, & legibus daretur, & in tempore sacerdotaliter, vt mos est, cum precibus oblationibus à sacerdote benedicatur, &c. 2. ipsum transscripsit in suum Decretum Gratiani 2. 2. 5. cap. 4. Alter. Vbi etiam de benedictione facit

citatur Concil. Carthag. 4. cap. Sponsus. Quin quod Traditiois eam esse Apostolica significet his verbis consequentibus Euaristum: Aliter enim, ut à Patribus accepimus, & à sanctis Apostolis, eorumque successoribus traditum inuenimus, non fit matrimonium.

62. Nam nec in terris, filij sine cōsensu patrum ritè & iure nubent.] *Leges huc pertinentes reperire est Digest. lib. 23. tit. 2. De ritu nuptiarum, cap. Nuptie, Si nepos, si ita pater, Oratione, Nuptie & filius familiās. Quorum saltem 11. & 18. Iuliani, & Papiniani 35. sunt Tertulliano antiquiores, & l. Oratione, Diui Marci meminit, qui etiam Auctorem præcessit. Quin quod antiquiorem fuisse hanc legem Severo & Antonino Imperatoribus, sub quibus vixit Tertullianus, patet ex l. libidem, Qui liberos. Cod. l. 5. tit. 4. De nuptiis. l. 1. Quippe qui leges priores interpretando decreuerunt requirendum arbitrium Præsidis pronuncia, si liberos in potestate habentes, iniuria*

prohibuerint uxorem ducere, aut nubere, vel dotem dare noluerint, aut denique inter tutorem, matrem, & propinquos, de eligendo matrimonio non conuenit. Quos interim omnes intelligi de filius familiās nondum emancipatis conuincitur l. Eilius emancipatus. d. Digestorum titulo.

63. In Ecclesia Dei pariter.] *Hoc pertinet ad cōfirmationem eius, quod etiam tum Christiani Ecclesias habuerint, de quo supra lib. de Idolol. cap. 7. num. 29.*

64. Sacrificia sine scrupulo] *Hoc similiter ad cōfirmandum Christianum sacrificium, de quo supra lib. de Orat. n. 1. & de Cultu fæmin. cap. 11. num. 65.*

65. Apostoli vox illa sub benignitate intelligenda.] *Quum videlicet (inquit Rhenan.) indulgenter loquens mulier (inquit) defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in Domino. Ceterum vel ex hoc etiam loco patet Librum hinc scriptum ante errorem Montanistarum de Monogamia.*

ARGVMENTVM LIBRI DE CORONA MILITIS, PER IACOBVM PAMELIVM.

VVM (Romæ quantum ex libri calce apparet) facta esset liberalitas, Donatiui dispensatione Militibus facta, præstantiss. Imp. Cæsarum L. Septimij Severi patris, & M. Aurelij Antonini Caracallæ filij, fortassis ob sollempnia Cæsarum votis decemalibus; Miles Christianus Tribunum accedens, qui Donatium singulis ex ordine erogabat, Lauream castrensem manu gestabat, quam ceteri in capite. Causam expostulatus, quum Christianum se respondisset, non licere sibi coronatum incedere; rufatus suo sanguine in carcerem rapitur. De quo quum varia essent sententia, quasi qui solus videretur inter tot fratres commilitones Christianus, Tertullianus coronari capite Christianos prohibitum; hoc libro latissimè deducit.

Atque imprimis obseruationem eam esse satis auctoratam consensus patrocini, in quam committere delictum sit, quum laudetur fides, quæ antè credit obseruandum esse quàm didicit.

Traditiones enim etiam non scriptas debere recipi, exemplo esse obseruationes sine vllius scripturae in instrumento, in Baptismate; Eucharistia Sacramèto; Oblationibus pro defunctis, pro natalitijs; de non ieiunando die Dominico, de Crucis signaculo in fronte.

Harum & aliarum eiusmodi disciplinarum traditio (inquit) auctrix, consuetudo confirmatrix, fides obseruatix, quibus & ratio patrociniatur. Atque adeo his exemplis renunciari, posse etiam non scriptam traditionem defendi, confirmatam consuetudine, idonea teste ex perseverantia obseruationis; quæ etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur.

Deinde hanc Christianam obseruationem etiam naturam defendi.

Naturalem autem legem, Dei esse in naturalibus tabulis scriptam.

Et verò ex origine ipsa, Coronarum usum interdictum, quum Claudius Saturninus libro de Coronis, ab eis significet ortas, quos seculum Deos credidit.

Neque obstare quòd multa alia ab eis prolata, in nostris tamen vsibus, & in Dei rebus deprehendantur; quia meras illa utilitates necessarijs necessitatibus vitæ humanae procurerit, at quæ hunc ordinem exceperint, non conuenire vsibus nostris.

Quis denique (inquit) Patriarches, Prophetes, Leuites, Sacerdos, ἀρχων seu Index, vel postea Apostolus, Euāgelizator, aut Episcopus inuenitur coronatus? neque ipsum Dei templum, nec arca, nec tabernaculum, nec altare, nec candelabrum. Quæ omnia portende-

Ff iij

ULLIAN
notati onibus
MELI,
V.
16.

i.
ii.
iii.
iiii.
v.
vi.
vii.
viii.
ix.

bant homines Dei coronari non debere; nisi forte sicuti Christus coronatus est.

X. Proinde quum mortuorum sit coronari & Idolorum, apud que ipsa fores, hostia, ara, & sacerdotes coronantur; Christianis non licere.

XI. Jam ut ad causas coronarum veniatur, militiam imprimis in castris a mulis Christi non convenire Christianis.

XII. Deinde ut liceat certe causam coronarum contra eos facere, seu Laureas ista coronentur, seu Myrto, siue Olea; idque siue in Donatiui dispensatione, siue in triumpho, siue in sollemnibus Caesarum, Castrensibus vel Munificis coronis coronentur milites.

XIII. Eiusdem esse generis coronas Laureas publicorum ordinum, Aureas Magistratum, seu Hetruscas, aut Provinciales; item eas quibus publici equi coronantur, aut vulgus in Prætorialibus & Municipalibus sollemnitatibus, aut sponsæ in nuptiis, aut serui manumissis; denique & Agonisticas, & quibus coronantur Lupanaria, pistrina, carcer, Ludus, Amphitheatra, spoliaria, ipsæq; Libitinae.

XIII. Nullo itaque modo capiti inferendas Idololatriæ manus, maxime quum Christus seruum ex spinis pro utroque sexu subierit.

XV. Quinpotius coronam vite expectet, ad quam ille inuitat, quam Apostolus repositam sibi merito confidit, ac victoria quam accepit in visione angelus ut vinceret; qua sedent Prebiteri coronati, & ipse Filius hominis supra nubem micat.

Ceterum Tertulliani esse hunc Librum, vel ex eo manifestum est, quod Librum citat in Spectaculis Græco quoque stylo a se conscriptum, cuius alibi frequenter meminit. Denique multa in eodem penè verbis repetat, quibus supra in Apologetico, & Libris de Idololatria, ac de Uelandis virginibus. Imitantur etiam eundem BB. Hieron. & Basilius locis infra citatis, & ex c. 4. locum integrum transscripsit B. Isidorus Etym. l. 5. c. 3. Uiderunt proinde etiam Manuscriptos Trithemius & Politianus. Primus autem edidit Rhenanus non semel excerptum ex Paterniacensi, Hirsaugiensi, & Gorziensi codicibus; & initio Scholius, deinde & Adnotationibus, quibus Traditiones Ecclesiasticas non scriptas mirè confirmat, illustravit. Nos easdem (paucis immutatis, in quibus hallucinabatur) partim hinc retinimus, partim supra, quæ nempe ad Missæ sacrificium pertinent, Libro de Oratione; partim infra, quæ Baptismi Sacramentum concernunt, libro de Baptismo, nostris Adnotationibus inferimus, & iam postremum ex tribus MS. Vatic. codicibus denuò castigauimus, & ex Plinio integram Coronarum materiam ita deduximus, ut posthac alio Commentario eius argumentum non sit opus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE 'CORONA MILITIS LIBER.

CAP. I.

III

PROXIME facta est liberalitas, præstantissimorum Imperatorum
 4 Expungebantur in castris milites laureati. Adhibetur quidam illi
 magis Dei miles, ceteris constantior fratribus, qui se duobus dominis
 seruire non posse præsumperat, solus libero capite, coronamento
 manu ocioso. 5 Vulgata iam & ista disciplina Christianorum reduc-
 bat. Denique, singuli designare, eludere eminus, infringere communi
 in nostrum. 6 Tribuno defertur, & persona iam ex ordine accersitur
 Statim Tribunus, Cur, inquit, tam diuersus habitus? Negauit ille cum ceteris sibi liceret.
 Causas expostulatur, Christianus sum, respondit. 7 O militè in Deo gloriosum, Suffragium
 exinde, & res apud Acta, & reus apud Præfectos. Ibidem 10 grauissimas penulas post
 11 recidit

A¹¹ reculari auspiciatus. ¹² speculatoriam morosissimam pedibus absoluit, terræ sanctæ infi-
 stere incipiens: gladium nec dominicæ defensionis necessarium reddidit: laurea & de ma-
 nu claruit. Et nunc ruffatus sanguine suo, ¹³ spe calcatus, de Evangelij paratura succinctus
 acutiore verbo Dei, totus de Apostolo armatus, & de ¹⁴ martyrij candida, laurea melius
 coronatus, donatium Christi in carcere expectat. Exinde sententiæ super illo, nescio an
 Christianorum, non enim aliæ Ethnicorum, vt de abrupto, & præcipiti, & mori cupido, ¹⁵
 qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit, solus scilicet fortis, inter tot fra-
 tres commilitones solus Christianus. Planè superest ¹⁶ vt etiam martyriam reculare medi-
 tentur, qui prophetias eiusdem spiritus sancti respuerit. ¹⁷ Mussitant denique tam bonam
 & longam sibi pacem periclitari. Nec dubito quasdam scripturas emigrare, sarcinas expe-
 dire, fugæ accingi de ciuitate in ciuitatem. Nullam enim aliam Euangelij memoriam cu-
 rant. Noui & Pastores eorum in ¹⁸ pace leones, in prælio ceruos. Sed de ¹⁹ quæstionibus
 confessionum alibi docebimus. At nunc quatenus illud opponunt: Vbi autem prohibe-
 mur coronari? Hanc magis localem substantiam causæ præsentis aggrediar, vt & qui ex
 sollicitudine ignorantia quærunt, instruantur: & qui in defensione delicti contédunt, re-
 uincantur (²⁰ ipsius vel maximè exemplo) Christiani laureati, quibus in solatium quæstio
 est, quasi aut nullum aut incertum saltem haberi posset delictum quod patiat quæstio-
 nem. Nec nullum autem nec incertum, hinc interim ostendam. ¶ ²¹ Neminem dico fi-
 delium coronam capite nosse aliàs extra tempus tentationis eiusmodi. Omnes ita obser-
 uant à catechumenis vsque ad confessores, & martyres, vel negatores. Viderint vnde au-
 thoritas mortis, de qua cum maximè quærunt. Porro eum quæruntur cur quid obseruetur,
 obseruari interim constat. Ergo nec nullum nec incertum videri potest delictum, ²² quod
 committitur in obseruationem suo iam nomine vindicandam, & ²³ satis auctoratam con-
 sensus patrocinio. Planè, sic tamen vt ratio quærenda sit, sed salua obseruatione, ²⁴ nec in
 destructionem eius, sed in ædificationem potius, quò magis obserues cum fueris etiam de
 ratione securus. Quale est autem vt tunc quis in quæstionem prouocet obseruationem,
 cum ab ea excidit? & tunc requirat vnde habuerit obseruationem, cum ab ea desit? quando
 est i deò velit videri ad quæstionem vocare, vt ostendat se non deliquisse in obseruatio-
 nis destitutione, nihilominus deliquisse eum constet retrò in obseruationis præsumptione.
 Si enim non deliquit hodie suscepta corona, deliquit aliquando recufata. Et ideo non
 ad eos erit iste tractatus, quibus non competit quæstio, sed ad illos qui studio discendi, non
 quæstionem deferunt, sed consultationem. Nam & semper quæruntur de isto, & ²⁵ laudo si-
 dem quæ antè credit obseruandum esse quæ didicit. Et ²⁶ facile est statim exigere, vbi scri-
 ptum sit, ne coronemur. At enim vbi scriptum est, vt coronemur? Expostulantes enim scri-
 pturæ patrocinium in parte diu ersa, præiudicant suæ quoque parti scripturæ patrocinium
 adesse debere. Nam si ideo dicitur coronari licere, quia non prohibeat scripturæ, quæ re-
 torquebitur ideo coronari non licere, quia scriptura non iubeat. Quid faciet disciplina?
 vtrunque recipiet, quasi neutrum prohibitum sit? An vtrunque reiciet, quasi neutrum
 præceptum sit? Sed quod non prohibetur, vtrò permissum est. Imò prohibetur, quod non
 vtrò est permissum. [²⁷ Et quandiu ²⁸ per hanc lineam ferram reciprocabimus, habentes
 obseruationem inueteratam, ²⁹ quæ præueniendo statum fecit: Hanc si nulla scriptura
 determinauit, certè consuetudo corroborauit, quæ sine dubio de traditione manauit.
 Quomodo enim vsurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis ob-
 tentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quæramus an & traditio non scripta nõ
 debeat recipi? Planè negabimus recipiendam, si nulla exempla præiudicent aliarum ob-
 seruationum, quas sine vllius scripturæ instrumento, folius traditionis titulo, exinde con-
 suetudinis patrocinio vindicamus. ³⁰ Denique vt à baptisate ingrediar, Aquam adituri,
 ibidem, sed & aliquanto prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renunciare
 diabolo, & pompæ, & Angelis eius. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid responden-
 tes, quam Dominus in Evangelio determinauit. Inde suscepti, lactis & mellis cõcordiam
 prægustamus. Ex quæ ea die, lauacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus.
³¹ Eucharistiæ Sacramentum & ³² in tempore victus, & ³³ omnibus mandatum à Domi-
 no, ³⁴ etiam antelucanis coetibus, ³⁵ nec de aliorum manu quam præidentium sumimus.
³⁶ Oblationes pro defunctis, ³⁷ pro natalitiis, annua die facimus. ³⁸ Die Dominico ieiunium
 nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate à die Paschæ in Pen-
 tecostea vsque gaudemus. ³⁹ Calicis aut panis etiã nõstri, aliquid decuti in terram anxie

CAP. II.

2. Cor. 13.

Isai. 7.

CAP. III.

ULLIAN
 notati onibus
 MELI
 V
 36

A munem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas & Apostolus solet prouocare: vt cum in velamine femina: Nec natura vos, inquit, docet? Vt cum ad Romanos: Natura facere, dicens, Nationes ea quæ sunt legis: & legem naturalem suggerit, & naturam legalem. ⁵⁷ Sed & in priore Epistolæ, naturalem vsum conditionis in non naturalem masculos & feminas inter se demutasse affirmans, ex retributione erroris in vicem poenæ, vtique naturali vsui patrocinatur. Ipsum Deum secundum naturam prius nouimus, ⁵⁸ Deum appellantes Deorum, bonum præsumentes, & iudicem inuocantes. Quæris, an ⁵⁹ conditioni eius fruendæ natura nobis debeat præire, ne illâ rapiamur, quâ Deum mulus vniuersam conditionem certis vsibus homini mancipatam, cum ipso homine corrumpit. Vnde eâ & Apostolus inuitam ait vanitatem ⁶⁰ succidisse, vanis plurimum vsibus, tum turpibus, & iniustis, & impiis, subuersam. Sic itaque & circa voluptates spectaculorum infamata conditio est, ab eis, qui naturam quidem, Dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur, scientia autem deficiunt. Illud quoque intellige, omnia à diabolo esse mutata. ⁶¹ Sed & huic materiæ propter sua uulgidios nostros Græco quoque stylo satis fecimus. [⁶² Proinde coronarij isti agnoscant interim naturam auctoritatem, communis parentis nomine, quâ homines, & propriæ religionis pignora, quâ Deum naturam proximo colentes: atque ita, velut ex abundantia, ceteras quoque rationes dispiciant, quæ nostro priuatim capiti coronamentis & quidem omnibus interdiciunt. Nam & vrgemur à communione naturalis disciplina, conuerti ad proprietatem Christianam totam iam defendendam, per ceteras quoque species coronarum, quæ aliis vsibus prospectæ videntur, vt ex aliis substantijs structæ: ne quia non ex floribus constant, quorum vsum natura signauit (vt ipsa hæc ⁶³ Lauream militaris) non credantur admittere scæta interdictionem, quia euaserint naturæ præscriptionem. Video igitur & curiosius & plenius agendum ab originibus vsque ad profectus & excessus rei: Litteræ ad hoc seculares necessaria. De suis enim instrumentis secularia probari necesse est: quantulas attingi, credo sufficient. Si ⁶⁴ fuerit aliqua Pandora, quam primam feminarum memorat Hesiodus, hoc primum caput coronatum est à Charitibus, cum ab omnibus muneretur: vnde Pandora. Nobis ⁶⁵ verò Moyses Propheticus, nō Pœteticus pastor, principem feminam Eum facilius pudenda folijs quàm tempora floribus incinctam, describit. Nulla ergo Pandora. Sed & de mendacio erubescenda est coronæ origo. Iam nunc & de veritatibus suis. Certè enim ceteros fuisse constat auctores rei vel illuminatores. ⁶⁶ Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, ⁶⁷ Iouem Diodorus post deuictos Titanas hoc munere à ceteris honoratum. Dat & ⁶⁸ Priapo tæniæ idem, & ⁶⁹ Ariadnæ sertum ex auro & Indicis gemmis: Vulcani opus, Liberi munus: post & sidus. ⁷⁰ Iunoni vitem Callimachus induxit. Ita & Argis signum eius palmitem redimitum, subiecto pedibus eius corio Leonino, insultantem ostentans nouercam de exuuiis vtriusque priuigni. ⁷¹ Hercules nunc populum capite præfert, ⁷² nunc oleastrum, ⁷³ nunc apium. Habes ⁷⁴ tragediam Cerberi, habes Pindarum, atque Callimachum, ⁷⁵ qui & Apollinem commemorat interfecto Delphico dracone, lauream induisse quâ supplicem. ⁷⁶ Erant enim supplices coronarij apud veteres. ⁷⁷ Liberum, eundem apud Ægyptios Osirin, ⁷⁸ Harpocraton industriam ⁷⁹ hederatum argumentatur, quod hederæ natura sit cerebrum ab ⁸⁰ heluco defendere. Sed & aliàs ⁸¹ Liberum principem coronæ planè lauream, in qua ex Indis triumphauit, etiam vulgus agnoscit, cum ⁸² dies in illum solennes Magnam appellat coronam. Si & ⁸³ Leonis Ægyptij scripta euoluas, prima ⁸⁴ Isis repertas spicas capite circumtulit, rem magis ventris. Plura quærentibus omnia exhibebit præstantissimus in hac quoque materia commentator ⁸⁵ Claudius Saturninus. Nam est illius de Coronis liber, & origines, & causas, & species, & solennitates earum ita edisserens, vt nullam gratiam floribus, nullam lætitiâ frondis, nullum cespitem, aut palmitem, ⁸⁶ non alicui capiti inuenias confecturatum. Quo satis instruiamur, quàm alienum iudicare debeamus coronati capitis institutionem, ab eis prolata, & in eorum deinceps honorem dispensatam, quos seculum Deos credit. Si enim mendacium diuinitatis diabolus operatur, in hac etiam specie, à primordio mendax, sine dubio & eos ipse prospexerat, in quibus id mendacium diuinitatis ageretur. Quale igitur habendum est apud homines veri Dei, quod à cædidatis diaboli introductum, & ipsi à primordio dicatum est, quodque iam tunc Idololatriæ initiabatur ab idolis, & id idolis adhuc viuus: non quasi aliquid sit idolum, sed quoniam quæ ⁸⁷ idolis alij faciunt, ad dæmones pertinent. Porro si quæ alij idolis faciunt, ad dæmones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt cum adiuueret? Ipsi scilicet sibi procurauerunt

1. Cor. 11.
Rom. 2.

Rom. 8.

CAP. VII.

ULLIAN,
notati omnibus
MELI.V.
36.

1. Cor. 10.

A nes vsui: sed ¹⁰⁶ ipsius vsus administratio interest. Nam & ego mihi gallinaceum mactio, non ¹⁰⁷ minus quam Æsculapio Socrates: & si me odor alicuius loci offenderit, ¹⁰⁸ Arabie aliquid incendio, sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola. Si enim verbo nudo conditio polluitur, vt Apostolus docet: Si ¹⁰⁹ quis autem dixerit, hoc idolothytum est, non contigeris: multo magis cum habitu, & ritu, & apparatu idolothytorum contaminatur. Ita & corona idolothytorum efficitur. Hoc enim ritu, & habitu, & apparatu, idolis immolatur auctoribus suis: quorum eo vel maximè proprius est vsus, ne in communionem possit admitti quod in Dei rebus non inuenitur. Propterea Apostolus in clamat: ¹¹⁰ Fugite idololatriam: omnem vtique & totam. Recogita sylvam, & quantæ latitant spinæ. Nihil dandum idolo, sic nec sumendum ab idolo. ¹¹¹ Si in idolo recumbere alienum est à fide, quid in idoli habitu videri? Quæ communicio Christi & Belie: & ideò fugite. Longum enim diuortium mandat ab idololatria, in nullo proximè agendum. ¹¹² Draco etiam terrenus de longinquo non minus spiritu absorbet alites. Ioannes: ¹¹³ Filioi, inquit, custodite vos ab idolis: non iam ab idololatria quasi ab officio, sed ab idolis, id est ab ipsa effigie eorum. Indignum enim vt imago Dei viui, imago idoli & mortui fiat. Vtique adhuc proprietatem istius habitus & ex originis censu, & ex superstitio nis vsu idolis vendicamus, ex eo præterea, quòd dum in rebus Dei nostri non refertur, magis magisque illorum deputatur, in quorum & antiquitatibus, & ¹¹⁴ solennitatibus, & ¹¹⁵ officiis conuenitur. ¹¹⁷ Ipsæ denique fores, ¹¹⁸ ipsæ hostiæ & ¹¹⁹ aræ, ¹²⁰ ipsi ministri & sacerdotes eorum coronantur. Habes omnium collegiorum sacerdotalium coronas ¹²¹ apud Claudium. Sed & illam interstruximus distinctionem differentiæ rationalium & irrationalium: eis occurrentem, qui communionem in omnibus de quorundam exemplorum occasione defendunt. Ad hanc itaque partem causas iam ipsas coronarias inspicere superest, vt dum ostendimus extraneas, immò & contrarias disciplinae, nullam earum rationis patrocinio fultam probemus, quòd possit habitus eiusmodi quoque communioni vindicari: sicut & quidam, quorum exempla nobis obiectantur. ¹²² Etenim vt ipsam causam coronæ militaris aggrediar, puto prius conquirendum, an in totum Christianis militiæ conueniat. Quale est alioquin de accidentibus retractare, cum à præcedentibus culpa sit: ¹²³ Credimusne humanum sacramentum diuino superduci licere, & in alium dominum respondere post Christum, & ¹²⁴ cierare patrem ac matrem, & omnem proximum, quos & lex honorari & post Deum diligere præcepit? Hos & Euangelium solo Christo pluris non faciens, sic quoque honorabit? Licebit in gladio couersari, ¹²⁵ Domino pronunciantem: Gladio periturum, qui gladio fuerit vsus: Et prælio operabitur filius pacis, ¹²⁶ cui nec litigare conueniet? ¹²⁷ Et vincula & carceres, & tormenta, supplicia administrabit, ¹²⁸ nec suarum vltor iniuriarum: ¹²⁹ Iam & stationes aut alij magis faciet quam Christo: aut & dominico die, quado nec Christo: Et excubabit pro tēplis ¹³⁰ quibus renunciauit: ¹³¹ & cœnabit illic vbi Apostolo non placet? Et ¹³² quos interdum exorcismis fugauit, noctibus defenfabit, ¹³³ incumbēs & requiescens super luncho, quo perfoſū est latus Christi: Vexillum quoque portabit æmulum Christi: & signum postulat ab principe, qui iam à Deo accepit? ¹³⁴ Mortuus etiā tuba inquietabitur a neatotis, qui excitari à tuba angeli expectat? ¹³⁵ Et cremabitur ex disciplina castrensi Christianus, cui cremare non licuit, cui Christus merita ignis indulſit? Quanta alia in delictis circumspici possunt castrensiū munium, transgressioni interpretanda? Ipsum de castris lucis in castra tenebrarū nomen deferre, transgressio est. Planè si quos militia præuētos fides posterior iuuenit, alia cōditio est, ¹³⁶ vt illorum quos Ioānes admittebat ad lauacrum: vt ¹³⁷ Centurionū fidelissimorum, quem Christus probat, & quē Petrus catechizat: dum tamē suscepta fide atq; signata aut deserendū statim sit, vt multis actū, ¹³⁸ aut omnibus modis cauellandū, ne quid aduersus Deum cōmittatur, quē nec ex militia permittitur; aut nouissimè perpetrēndū pro Deo, ¹³⁹ quod æquē fides pagana condixit. Nec enim delictorū impunitatem, aut ¹⁴⁰ Martyriorum immunitatem militia promittet. Nusquam Christianus aliud est. Vnum Euangelium, & idem Iesus: negaturus omnem negatorem, & confessus omnem cōfessorem Dei: & ¹⁴¹ saluam facturum animā pro nomine eius amissam, perditurus autem de contrario aduersus nomen eius lucri habitam. ¹⁴² Apud hunc tam miles est, paganus fidelis: quā paganus est, miles infidelis. Non admittit status fidei, allegationē necessitatis. Nulla est necessitas delinquendi, quibus vna est necessitas non delinquēdi. Nam & ad sacrificandum & directō negandum, necessitate quis premitur tormentorum siue pœnarum: ¹⁴³ tamen nec illi necessitati disciplina conuiet: quia potior est necessi-

Gg

ULLIAN
notati omnibus
MELI,
V.
36.

C A P. XI.

Exod. 20.
Leuit. 19.
Matth. 26.
1. Cor. 6.
Matth. 5.
1. Cor. 8.
Ioan. 19.
Luc. 3.
Matth. 8.
Act. 10.
Matth. 10.

- tas timendæ negationis & obeundi martyrij, quàm euadendæ passionis & implendi officij. Ceterum subuertit totam substantiam sacramenti causatio eiusmodi, vt etiam voluntariis delictis ¹⁴⁴ fibulam laxet. Nam & voluntas poterit necessitas contendere, habens scilicet vnde cogatur. Vel ipse hæc præstruxerim, & ceteras officialiū coronarum causas, quibus familiarissima ista ¹⁴⁵ ducatio necessitatis: cum idcirco aut officia fugienda sint, ¹⁴⁶ in delictis incidamus, aut & martyria toleranda sint, vt officia rumpamus. De prima specie quæstionis etiam militia ipsius illicitæ, plura non faciunt, vt secunda reddatur. Nil omni ope experire militiam, frustra iam de corona militari prouocari. Puta denique omnino ope experire militiam, vsque ad causam coronæ. [¹⁴⁷ Sed & de corona prius dicam. Laurea illi ¹⁴⁸ Apollini vel Libero sacrata est: illi vt ¹⁴⁹ Deo telorum, ¹⁵⁰ huic vt Deo triumphorum. Sic docet Claudius, ¹⁵¹ Quæquam ex myrto ait milites redimiri solere. Veneris enim myrtum matris Æneæ, non laurum, etiam amiculæ ¹⁵² Martis, per Iliam & Romulos Romanum. Sed ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam, quæ pellicis dolorem. ¹⁵³ Quin & olea militiam coronari à Minerua, ¹⁵⁴ non solum artium, sed armorum quoque dea: & pacem cum Neptuno inisse, ex hac arbore coronatam. In his erit ferti militaris superstitio vbiq; polluta, & polluens omnia, quæ iam polluantur & causis. ¹⁵⁵ Etenim annua votorum nuncupatio quid videtur? Prima in principijs, secunda in Capitolijs. Accipe post loca, & verba, Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus esse futurum. Cuius sententiæ vox est: vtrique negationis. Etiam si tacet illic Christianus coronatus capite respondit. ¹⁵⁶ Eadem laurea in Donatiui dispensatione denunciata.
- CAP. XII.**
- Matth. 26.* Plasmè non gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Christum, vt argenteis Iudeis.
- Matth. 6.* Hoc erit: Non potestis Deo seruire & mammonæ: mammonæ manum tradere, & Deo abstinere. Hoc est reddere quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ Dei Deo: nec hominem Deo reddere, & denarium Cæsari auferre. ¹⁵⁷ Triumphali laurea folijs struitur. ¹⁵⁸ hinc aduocatis ¹⁵⁹ lemniscis, ¹⁶⁰ inauratur lamnulis, vnguentis delibuitur à lachrymis coniugum matrum, fortasse quorundam & Christianorum: & ¹⁶¹ apud Barbaros enim Christus hanc portauerit in capite causam, nonne & ipse pugnauit? Est & ¹⁶² alia militia regiarum familiarum. ¹⁶³ Nam & castrenses appellantur, ¹⁶⁴ munificæ & ipsæ solennium Cæsarianorum. Sed & tu proinde miles ac seruus alterius es: & si duorum, Dei & Cæsaris, tunc non Cæsaris cum te Deo debes, etiam in communibus credo potiori. [¹⁶⁵ Coronant & publicos ordines laureis publicæ causæ: ¹⁶⁶ Magistratus verò insuper aureis, vt Athenis, vt Romæ. ¹⁶⁷ Præferuntur etiam illis Hetruscæ. Hoc vocabulum est coronatum, quas gemmis & folijs ex auro quereris ob Ioué insignis, ad deducendas terras cum primatis togis sumit. ¹⁶⁸ Sunt & prouinciales aureæ, imaginu iam non virorum, capita maris quærentes. Sed tui ordinis, & tui magistratus, & ¹⁶⁹ ipsum Curie nomen, Eccelesia Christi, ¹⁷⁰ Illius es, cōscriptus ¹⁷¹ in libris vitæ. Illic purpura tua, sanguis Domini & tuus, ¹⁷² uis latus in cruce ipsius, illic ¹⁷³ securis ad caudices arboris posita, illic virga ex radice. ¹⁷⁴ Viderint & publici equi cum coronis suis Dominus tuus, vbi secundum scripturam Hierusalē ingredi voluit, nec asinum habuit priuatū. Isti in curribus, & isti in equis, ¹⁷⁵ autē in nomine Domini Dei nostri inuocabimus. ¹⁷⁶ Ab ipso incolatu Babylonis ¹⁷⁷ Apocalypsi Ioannis submouemur, nedū à suggestu. Coronatur & vulgus nunc ex ¹⁷⁸ municipalium solenitatum proprietate: & est ¹⁷⁹ cipaliū proprietatū exultatione, nūc ex Municipalium solenitatum proprietate: & est ¹⁸⁰ nis publicæ latitiæ luxuria captatrix. Sed tu peregrinus es mudi huius, cuius superbia ¹⁸¹ rusalem. ¹⁸² Noster, inquit, municipatus in cælis. Habes tuos cæsus, tuos Fastos: nihil ¹⁸³ cum gaudijs seculi, immò contrarium debes. Seculū enim gaudebit, vos verò lugēbitis. ¹⁸⁴ Noster, inquit, nihil ¹⁸⁵ putō, scēlices, ait, lugētes, non coronatos. ¹⁸⁶ Coronant & nuptiæ sponsores: & ¹⁸⁷ nuptiæ ¹⁸⁸ nubimus ethnicis, ne nos ad idololatriā vsque deducant, à qua apud illos nuptiæ incipiunt. ¹⁸⁹ Habes legem à Patriarchis quidem, habes Apostolum in Domino nubere iubentem. ¹⁹⁰ Coronat & libertas secularis. Sed tu iam redemptus es à Christo, & quidē magno. ¹⁹¹ Sed & seruitus videtur. Omnia imaginaria in seculo, & nihil veri. Nam & tunc liber homini eras redemptus. ¹⁹² Christo: & nunc seruus es Christi, licet manumissus ab homine. Si verā putes seculi libertatem, vt & coronā consignes, redisti in seruitutem hominis, quam putas libertatem. ¹⁹³ Nunc quidē ¹⁹⁴ fisti libertatē Christi, quā putas seruitutē. ¹⁹⁵ Nunquid & Agonisticæ causæ disputabuntur? ¹⁹⁶ quas statim tituli sui damnant, & sacras & funebres scilicet. hoc enim superest vt Christus ¹⁹⁷ pius Iupiter, & Nemæus Hercules, & ¹⁹⁸ misellus Archemorus, & ¹⁹⁹ Antinous in seculo ²⁰⁰ Christiani

A Christiano coronentur, vt ipse spectaculum fiat, quod spectare non debeat. Vniuersas (vt arbitror) causas enumeramus, nec vlla nobiscum est: omnes aliena, prophana, illicita, ¹⁸⁶ semel iam in sacramento testatione eierata. Hæ enim erant pompæ diaboli & angelorum eius, officia seculi, honores, solennitates postulatrices, falsa vota, humana seruitia, laudes vana, gloria turpes: & in omnibus istis idololatria in solo quoque censu coronari, quibus omnia ista redimta sunt. Præfabitur quidem Claudius etiam ¹⁸⁷ cœlum syderibus apud Homeri carmina coronatum; certè à Deo, certè homini: igitur & homo ipse à Deo coronandus est. ¹⁸⁸ Ceterum à seculo coronantur & lupanaria, & lastina, & pistrina, & carcer, & ¹⁸⁹ ludus, & ipsa ¹⁹⁰ amphitheatra, & ipsa spoliaria, ¹⁹¹ ipsa que libitina. Quam sacer sanctus, quam que honestus ac mundus sit habitus iste, noli de vno poetico cœlo, sed de totius mundi commercijs æstimare. ¹⁹² At enim Christianus nec ianuam suam lauris infamabit, si norit quantos Deos etiam hostiis diabolis affixerit, Ianum à ianua, Limentinum à limine, Forculum & Cardà à foribus & cardinibus, & apud Græcos Thyraum Apollinem, & Antelios dæmones. [¹⁹³ Tanto abest vt capiti suo manus inferat idololatriæ, immò iam dixerim Christo, siquidem viri caput Christus est, tam liberum quam & Christus, ne velamento quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro & quod obnoxium est velamento caput fœminæ, iam hoc ipso occupatum non vacat etiam obligamento. Habet humilitatis sue sarcinam. Si nudo capite videri non debet propter angelos, multo magis coronato: fortasse tunc illo coronato scandalizauerit. Quid enim est capiti fœminæ corona, quam formæ lena, quam summa lasciuia nota, extrema negatio verecundiæ, conlatio illecebæ? Propterea non ornabitur operosius mulier ex ¹⁹⁴ Apostoli prospectu, vt nec crinium artificio coronetur. Qui tamen & viri caput est, & fœminæ facies, vt Ecclesiæ Christus Iesus, quale, oro te, sertum pro vtroque sexu subit? ex spinis opinor & tribulis, in figuram delictorum, quæ nobis proculit terra carnis: abstulit autem virtus crucis, omnes aculeos mortis in Dominici capitis tolerantia obrundens. Certè præter figuram contumelia in promptu est, & turpitudine & dedecoratio, & his implexa sauitia, quæ tunc Domini tempora & scædaerunt & lancinauerunt: vt tu nunc laurea & myrto, & olea, & illustriore quaque fronde, & quod magis visui est, ¹⁹⁵ centenariis quoque rosis ex horto Midæ lectis, & vtrisque liliis, & omnibus violis coroneris, etiam gemmis forsitan & auro: vt & illam Christi coronam amuleris, quæ postea ei obuenerit: quia & ¹⁹⁶ fauos post sella gustauit, nec antè rex gloriæ à cœlestibus salutatus est, quam rex Iudæorum proscriptus in crucem; minoratus primò à patre modicum quid citra angelos, & ita gloria & honore coronatus. Si ob hæc caput ei tuum debes, male si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit: aut nec floribus coroneris, si spinis non potes: quia non floribus potes. [¹⁹⁷ Serua Deo rem suam inattaminatam. Ille eam si volet, coronabit. Immò & vult. Denique inuitat: ¹⁹⁸ Qui vicerit, inquit, dabo ei coronam vitæ. Esto & tu fidelis, ad mortem. Decerta & tu ¹⁹⁹ bonum agonem, cuius coronam & Apostolus repositam sibi meritò confidit. Accipit & angelus victoriæ coronam procedens in candido equo, vt vinceret. Et alius Iridis ambitu ornatur cœlesti. ²⁰⁰ Protosedent & Presbyteri coronati: ²⁰¹ eodemque auro & ipse Filius hominis supra nubem micat. Si tales imagines in visione, quales veritate in representatione: Illas aspice, illas odorare. Quid caput ²⁰² strophiole aut dracontario damnas, diademati destinatum? ²⁰³ Nam & reges nos Deo & patri suo fecit Christus Iesus. Quid tibi eum flore morituro? Habes florem ex virga Iesse, super quem tota diuini spiritus gratia requieuit, florem incorruptum, immarcescibilem, sempiternum: quem & ²⁰⁴ bonus miles eligendo, in cœlesti dignatione, ordinatione profecit. ²⁰⁵ Erubescite Romani commilitones eius, iam non ab ipso iudicandi, sed ²⁰⁶ ab aliquo Mithræ milite. Qui quum iniciatur ²⁰⁷ in spelæo in castris verè tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam ²⁰⁸ quasi minimum martyrij, dehinc capiti suo accommodatam, monetur obuia manu capite depellere, & in humerum si fortè transferre, dicens Mithram esse coronam suam. Atque exinde nunquam coronatur: id quod in signum habet ad probationem sui, si cubi tentatus fuerit de Sacramento: statimque creditur Mithræ miles, si deiecerit coronam, si eam in Deo suo esse dixerit. Agnoscamus ingenia diaboli, idcirco quædam de diuinis affectant, vt nos de suorum fide confundat & iudicet.

Gg ij

CA. XIII.
1. Cor. 11.

1. Cor. 11.

1. Tim. 2.

Matth. 27.

Isai. 52.

Isai. 23.

Matth. 27.

Isai. 8.

CA. XV.

Apocal. 2.

Et 3.

2. Timot. 4.

Apocal. 6.

Apoc. 10.

Apoc. 4.

Apoc. 14.

Apocal. 1.

Isai. 11.

TULLIANUS
notati omnibus
MELI,
V.
36.

1. DE CORONA MILITIS. Facit magnopere ad Libri huius totius intellectum, quod habet de CORONIS Plinius l. 21. c. 2. & 3. Tenuioribus (inquit) utebantur antiqui, strophia appellantes; unde nata Strophiola. Quin & vocabulum ipsum rardè communicatio est, inter sacra tantum & bellicos honores coronis suum nomen vindicantibus. Cum verò è floribus fieret, setta, à serendo, sericive appellabatur. Quod apud Græcos quoque nō ita antiquitus placuit. Arborū enim ramis coronari in sacris certaminibus mos erat primum, postea variari caprium mixtura versicolori, florumque inuicem odores colorisque accendere Sicyonij: Idè factum est post Olympiade centesimam. Sic coronis è floribus receptis, paulomox subiere qua vocantur Egyptiæ, ac deinde Hybernae, cum terra flores negat, ramegeto è cornibus tincto. Paulatimque & Romæ subreptis appellatio, corollis inter initia propter gratilitatem nominatis; mox & corollariis, postquam è lamina area tenui inaurata aut inargentata dabantur. Crassus dives, primus argento auroque folia imitatus, Ludis suis coronas dedit. Accesseruntque & lemnisci, quos adici ipsarum coronarum honos erat, propter Hetruscas, quibus iungi nisi auri non debent. Puri diu suere ij. Celare eos primus instituit P. Claudius Pulcher, bracteisque etiam Philyæ dedit. Deinde etiam huc pertinent qua habet idem de coronis militum, lib. 16. cap. 4. Hinc (inquit) ciuicæ coronæ, militum virtutis insigne clariss. Cedunt hīs murales vallarēque, & aureæ, quamquam pretio antecedentes. Cedunt & rostratæ. Item lib. 22. cap. 3. Corona quidem nulla fuit graminea nobilior in maiestate populi terrarum Principis, premis gloriæ. Gemmata & aurea, vallares, murales, rostratæ, ciuicæ, triumphales post hanc suere, suntque cuncta magno intervallo magnæque differentia. Ceteras omnes, singulis & Ducis ipsi Imperatoresque militibus aut aliquando Collegis dederit. Ceteras Imperatores, gramineam solam Miles Imperatori. Eadem vocatur Obsidionalis.

CAP. I.

2. Proximè facta est LIBERALITAS, &c.] Caput hoc primum merito inscribitur: Libri de Corona Militis argumentum. Atqui legunt quidem MS. 3. Vatic. codices: Liberalitate; verum magis placet lectio Gorziensis codicis secundum Rhenanum LIBERALITAS, ut alludat Auctor ad Numismata, que etiamnum existant apud Golziū & alios, in quibus ex vno latere inscribitur: IMP. CAES. L. SEPT. SEV. PERT. AVGG. ex altero verò: LIBERALITAS AVGG. sc. hoc est Imperatori Casari Lucio Septimio Senero Pertinaci Augusto; & Liberalitas Augustorum, senatusconsulto. Quam adeo rectè interpretatur Rhenanus de Donatino Militibus dato; nam eo adludens Auctor paulopost dicit: Donatium Christi in carcere expectat. de quo interim latius infra cap. 12. ubi loquitur de Laureia in Donatij dispensatione. Eodem etiam adludit lib. de Praescript. adu. heret. c. 2. his verbis: Quis (inquit) miles ab infœderatis, ne dicā ab hostibus regibus, Donatium & stipedium captat, nisi plane defertor & transfuga, & rebellis?
3. præstantiss. IMPERATORVM.] Videlicet (vbi & adnotauit Rhen.) L. Sept. Seueri patris, & M.

Aurel. Antonini Caracallæ filij, sub quibus Tertullianum floruisse D. Hieron. auctor est in Illustribus Ecclesiæ viris. Porro ornat eos honorifico ephebo, cum dicit præstantissimorum. Sanè etiam tum antiquioribus rebus Christianis honorificentissime locum præ de Imperatoribus veteres scriptores; ut cum ad deipulam Praesidem scribens Tertullianus: Colimus ergo (inquit) & Imperatorem sic, quomodo & nolui licet, & ipsi expedit, vt hominem à Deo secudum, & quicquid est, à Deo consecutum, solo Deo minore. At ita prouocantibus paratis leguntur, Hieronymus, Ambrosius, Augustinus & alij.

4. Expungebantur in castris milites Laetici] Ex supradictis num. 2. manifestum est rectè subleuati Rhenano: Donatium. Hoc est: Donatium, primus militibus sollempniter exsoluebatur, sive prælabatur, dicantur in scholis librorum præcedentium, inam & verbi declarantes, Metaphoram hinc deducam, quod in perscriptiombus sive libellis debita contentione eorum nomina quibus satisfactum est, puncto vitio De quo vide supra lib. adu. lud. cap. 4. num. 15. Legum autem ex 3. MS. Vatic. cod. qui se duobus domini seruire non posse præsumperat, nam si, ut ante affirmatiue legeretur, magis conueniret coniectura & Latinij: præsumperant.

5. Vulgata iam è ista disciplina Christianorum, &c.] Huc pertinet illud Apologeticæ cap. 40. i. Non emo capiti coronam, &c. & quod supra de Spect. cap. 11. dixit: idololatria conspuitur, & verbi declarantes, Metaphoram hinc deducam, quod in perscriptiombus sive libellis debita contentione eorum nomina quibus satisfactum est, puncto vitio De quo vide supra lib. adu. lud. cap. 4. num. 15. Legum autem ex 3. MS. Vatic. cod. qui se duobus domini seruire non posse præsumperat, nam si, ut ante affirmatiue legeretur, magis conueniret coniectura & Latinij: præsumperant.

6. Tribuno.] Tribunum Militum intelligitur pro more habebat (iuxta quod Senerus martirio Martini, adnotante etiam Rhenano) ut si quis in vocatis Donatium erogaret, quo pertinet illud de persona iam ex ordine accesserat.

7. O militem in Deo gloriosum.] Adhuc Rhenanus ad illud Apostoli: Qui gloriam in se glorietur.

8. Suffragia exinde.] Nam (inquit idem) per saltationem venerat, quid esset de eo facendum.

9. apud Acta.] Acta (inquit Rhenanus), conuen-

sunt, quos conficit Respublica. Hoc declarat Tertullianus lib. in Marc. s. sic scribens: Planè proficere potest semetipsum quis. Verùm professio eius alterius auctoritate conficitur; alius scribit, alius subscribit, alius obgnat, alius Actis refert. Ergo significat hic etiam rem istam in Acta relatum.

10. grauiissimas penulas.] Penula (inquit idem) quæ & lacerna, vestimenti genus itinerarium & arcende plusia accommodatum, apud veteres, teste Albio Lampidio.

11. reuelari auspiciatus.] Auspicari (eodem adnotante) usurpat pro simpliciter incipere. Similiter dixit supra lib. de Patientia: malitiam ab impatientia auspiciatam. Accipitur autem propriè reuelari, pro detegere, tum hic, tum cap. 4. ubi legitur: Sufanna in iudicio reuelata.

12. speculatoriam morosissimã.] Caligam militarem rectè interpretatur Rhenanus. Hinc & militia caligata apud Auctorem, lib. de Idolol. ca. 19. num. 147. Alludit autem ad diuinã visionem, quæ Moysi apparuit.

13. spe calceatus, de Euangelij paratura, &c.] Paraphrasticè exprefit quod est ad Ephes. 6. calceati pedes in preparationem Euangelij, item: luccinctus acutior verbo Dei, pro illo: luccincti in veritate gladio spiritus, quod est verbu Dei. & totus de Apoftolo armatus, alludens ad illud: Accipite totam armaturam Dei, sicut quemadmodum legit B. Cyprian. ad verbu ex Græco πλοῦτος, sicut etiam adnotauimus ad illam epist. 56. num. 30. Similiter etiam dixit lib. de Fuga in persecut. Tom. 5. tam plenè ab Apoftolo armatus.

14. Martyrij candida.] Huc alludere videntur BB. Ambrosius & Augustinus in illo Canticò: Te Deum laudamus: et Martyrum candidatus laudat exercitum. B. Cyprian. dicubi Martyribus purpuream, Virginitus candidam coronam adscribere mauiit.

15. inter tot fratres commilitones.] Ergo (viti rectè adnotauit Rhen.) & Christiani militabant. Hoc non mirum, nam ex militibus multi conuertebantur ad Christum, eui de Diuo Martino legimus. Qui locus diligenter notandus contra eos, qui ex cap. 11. infra perperam colligunt nullam militiam Christianis licitam, atque adeo contra Erasmus librum de Bello.

16. vt etiam Martyria recusare, &c.] Pertinet hoc ad errorè Tertull. de quo latius lib. de Fuga in persecut.

17. Mulsitant denique, &c.] Mulsitant (inquit idem) id est, occultè conueruntur. Sic Hieronymus, ad Rufinum: Tu qui in Latinis mulsitas, & restudines gradus muneris potius quàm incedis. Et ad Hedibian: Et tacite me iure reprehendunt, quod audeam ad stirpem generis sui quippiam mulsitare. Periclitari autem, id est in periculum vocari, tanquam ea bona ac longa pace non sint eius diuitias.

18. in pace leones, in prælio ceruus.] Sapius hæc proverbiale famuliam, de quibus latius inter nostra Prolegomena.

19. de questionibus confessionum.] Loquitur (inquit idem) de confessionibus nominis Christiani. Sic adu. Praxea: Nisi spiritus Dei sit in nobis, qui & loquitur de nobis, quæ sunt confessionis. Legimus autem cum Paterniacensi, Hirsaugiensi, & 3. Vatic. MS. cod. iteris: At nunc quatenus illud opponunt, pro eo quod ex Gortensi restituerat Rhenanus: At nunc quia maxime, eo magis quod sequatur.

20. ipsius vel maxime exemplo.] Subaudi (inquit idem) Militis, qui maluit exautorari & supplicio addici,

quam coronam in capite gestare. Sensus istorum verborum est & ordo, vt & Christiani laureati, id est quos laureã in capite ferre non pudet, & quibus in solatium quæstio ista est, qui in defensione delicti contendunt, reuincantur, ipsius vel maxime exemplo, hoc est ipsius militis de quo nunc loquimur.

CAP. II.

21. Neminem dico fidelium coronam capite nosse, &c.] Titulum huic capiti deimus: Quod coronam capite nosse contra obseruationè Christianã, atque adeo delictum sit. Atqui de Catechumenis infra Tom. 3. lib. de Prescript. adu. heres. de Cofessoribus & Martyribus supra, lib. ad Martyras num. 1.

22. quod committitur in obseruationè.] Accipitur hic committi pro delinquere, eadem significatione, qua Iureconsulti in commissum cadere dicunt: quod pertinet etiam ritulus, De publicis veltigalibus & commissis. De alia significatione etiam Auctori vstrata, vide supra lib. ad Martyras num. 11.

23. factis auctoratam.] Etia hic alia significatione (quam eodè lib. ad Mart. n. 60.) auctoratam vocat auctoritate præditam & confirmatam, siue authenticam.

24. nec in destructionem eius, sed in ædificationem.] Alludit ad illud Apoftoli 2. Cor. 13. in ædificationem, non in destructionem.

25. & laudo fidem quæ antè credit obseruandū esse quam didicit.] Respicere videtur ad illud Ista. 7. iuxta 70. Nisi crederitis, non intelligeris; quemadmodum non semel citatur ad B. Cyprian. Locus insignis contra eos, qui fidem sensu aut scientia metiri volunt.

26. Et facile est statim exigere: vbi scriptum est, &c.] Locus alter adnotandus contra eos, qui nihil hodie volunt recipere, nisi quod scriptum est: contra quos pulcherrimè scribit Vincentius Lirinensis, lib. de Prophan. heres. nouitate. Verum eodem etiam pertinet integrum sequens caput.

CAP. III.

27. Et quamdiu, &c.] Inscriptionem capiti huic fecimus: Quod debeat recipi Traditio etiam nõ scripta. In quo imitantur Auctorem non solum BB. Basilus & Hieronymus locis infra citatis, & Origenes homil. in Numeros, sed vel ipse etiam B. Cyprianus, quantumuis alij pro se illum citent in contrarium, vti deduximus in Epist. eius 74. ad Pompeium, num. 7. Quo loco etiam videtur esse conformem Veterum tam ante quam post Tertullianum, de Traditionibus non scriptis consonantiam, quorum quosdam locos ad institutum nostrum propius accedentes infra quoque citabimus. Vnde patet non aliud esse quàm calumniam, qua Magdenburgeris voluit hanc suam de Traditionibus non scriptis sententiam habuisse Tertullianum ex Montano, quum econtrariò (teste Euseb. hist. Eccles. lib. 5. cap. 16.) primus Montanus legatur noua quedam ingeffisse Traditioni contraria; maxime quum etiã lib. de Prescript. adu. heres. Auctor Traditionum præscriptione vratur: idque ante omnem heresim, ad quam postquam cepit declinare, ipse etiam sicuri Montanus, consuetudines antiquas minoris capis aestimare, vti patet lib. seq. cap. 1. num. 2. & 3. Qui adeo manifesti erroris conuincuntur infra, quum de singulis exemplis demonstrabimus, etiam ante Tertullianum & Montanum vstratas fuisse, quas hoc capite recenset, ceremonias Ecclesiasticas. Certè de Traditionibus in genere apertioris sunt loci apud B. Ireneum l. 3. c. 1. 2. 3. & 4. qui Montanum præcesit; in quem pulcherrimè etiam & exactissimè commentatus est noster Feu-ardentius, quò, vt pluribus Gg iij

TULLIANUS
notati omnibus
MELLI,
V.
16.

in. Quibus imprimis oppono consuetudines seu obseruationes Ecclesiasticas hic premittas, quas penè omnes pro legitimi agnoscunt (vri suo loco latius) de Baptismate & de Sacramento Eucharistia, & eas que subsequuntur de ieiunio verito in die Dominico, ac à die Pasche in Pentecosten; denique & de signaculo crucis qua frontem terimus. Quidni ergo etiam agnoscant oblationes annuas pro defunctis, & pro Natalitiis? Verum familiare est illis, quod de reliquis hereticis profiteretur Auctor lib. de Prescript. adu. heres. Tom. sequent. Ista heresis non recipit qualdam scripturas (addere licet ad institutum & traditiones) & si quas recipit, adiectionibus & detractionibus ad dispositionem instituti sui interuertit; & si recipit, non recipit in regras. At (vt ibidem max. subiungit) vbi apparuerit veritas disciplinae & fidei Christianae, illic erit veritas & scripturarum, & expositionum, & traditionum Christianarum, &c. Ex quo recta consequentia cõstat, hanc esse Traditionem legitimam, si ab Apostolis ipsis profectam ostenderit. Huc pertinet imprimis quod disertis verbis Patres veteres adtestantur commemorationem defunctorum in sacrificio, Apostolicam esse, quemadmodum videre est Laturgicam nostrorum Latino-rum Tom. 1. pag. 77. 78. & 79. Est enim eiusdem rationis, commemorationem defunctorum in Missa facere, & Oblationes pro defunctis facere. Quid? quod etiam id Apostolum Petrum præcepisse locuples testis B. Clemens Papa 1. Epist. 1. vt celebraretur exequie mortuorum hymnis, precibus, & Lectionibus sacris. Deinde etiam Laturgiam pro defunctis reperire est, tum apud eundem Clementem, Constitutionum Apostolicarum l. 8. tum apud Dionysium Areopagitam sub finem lib. de Hierarch. Eccl. Quam ad hoc late contra Magdeburgenses vindicat Fraciscus Turrianus lib. 5. Defensionum pro Canonibus Apostolorum & Epistolis primorum Pontificum; & Commentariis suis in dictas Constitutiones Apostolicas, vt plurimum non sit opus. Duos dumtaxat locos rariore ex illo, (à Garetio non visos in libro suo quem scripsit: Mortuos in uariis uinorum precibus) Lectori hic indicabimus. Alter est Eusebii Alexandrini hom. ẽs τῆν ὑποστασιν. Memento (inquit) in oblatione (græcè προσκομιδῆ) etiam eorum qui iam deuita decesserunt, & ἀπελθόντων, parentum ac fratrum; hoc si feceris, magnam eis requiem præbes. Alter Ephrem Syri, in Sermone de sua morte; vbi ex illa iudeorum consuetudine, de qua Apostolus 1. Cor. 15. Vt quid baptizantur pro mortuis; infert, multo magis posse sacerdotem noui Testamẽti ἐπιπροσέχεις ἡγιασμένων, id est oblationibus & precibus, debitum mortuorum dis-solvere. His adde B. Cypriani locum epist. 66. qui tam suo quam Concilij Carthaginiensis nomine, scribens ad Episcopos Antecessores, refert statutum, vt si quis frater clericum tutorem nominasset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Vbi vide Adnotat. nostras n. 13. Iam verò de defunctorum Annuariis, pro quo dicit Auctor oblationes defunctorum annua die fieri, videre est B. Ambrosium de Obitu fratris, Orat. 2. vbi etiam de die depositionis defuncti, tertio, trigesimo, & quadragesimo, Orat. de obitu Theodosij.

37. pro Natalitiis annua die. Hællucinari hic grauiser Rhenanum, quod locum hunc intelligit de Natalitiis cuiusq; more ethnicorum, qui natalem diem, quo quis natus erat, genialis lætitia celebrabant, quin potius intelligendum de Natalitiis Martyrum (quæ ipsa partim hic, partim supra lib. ad Mart. n. 2. agnoscit) latissime deduximus in epist. B. Cypriani 34. num. 13. ad illud: quoties

martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus. Quum citentur autem à nobis loco citato de Festis Natalitiis martyrum multo antiquiores Tertulliano, Smyrnenfis in pass. B. Polycarpi, & dictus Clemens Papa 1. certè constat (vt omittam Martyrologiorum ad eam rem per eundem Clementem institutionem, quæ Fastos Ecclesiæ infra vocat Auctor cap. 13.) non à Montano primium ortas oblationes in Natalitiis, quemadmodum calumniantur Magdeburgenses. Quibus hic licet addere testimonium citatum in nostris Laturgicis p. 476. B. Hieron. l. 2. in epist. ad Galat. c. 4. super, Dies obseruatis; vbi pulchre eum locum explicat aduersus nostri seculi Aristarchos, quo approbat etiam conuentum ad sacrificia Festis diebus Martyrum. Omitto Origenem de celebrando Natali ss. Innocentium, & Prefationes & Collectas in Festis complurium Sanctorum Martyrum eorundem, quas reperire est vbi supra, in Missa Ambrosiana: item B. Augustin. & eiusdem ac Chrysostomi, Ephrem, Athanasij, aliorumque Veterum Homelias, Tractatus & Sermones, qui passim existant in Sanctorum Natalitiis. Ad dandum taxat dicti Eusebii Alexandrini alterum testimonium ex homil. eius de Sanctis colendis, citatum ab eodem Turriano, vbi idem argumentum tractat supradicti operis lib. 5. c. 17. Ob hanc igitur causam præcepit nobis memorias Sanctorum, Græcè τῶν ἁγίων μνησείας, vt acceptis hymnis, & auditibus laudibus, benignum Deum exorent, vt preces nostras caducas admittant.

38. De Dominico ieiunium nefas ducimus, &c. Integrum hunc locum Tertulliani B. Hieronym. adu. Luciferianos (vbi etiam ante me adnotauit Rhenanus) videtur amulatus, his quidem verbis: Nam & multa alia, quæ per traditionem (inquit) in Ecclesiis obseruantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpauerunt, velut in lauacro ter caput mergitare, deinde egressos, lactis & mellis prægultare concordiam, ad infantie significationem; die Dominico, & per omnem Pentecosten, nec de geniculis adorare, & ieiunium soluere; multaque alia quæ scripta non sunt, rationabilis sibi obseruatio vindicauit. Item quod ad ieiunium adinet, idem lib. adu. Montanum: Non quo (inquit) & per totum annum, excepta Pentecoste (id est, vti Auctor: à die Pasche in Pentecosten) ieiunare non liceat. Qui & dictæ Traditionis rationem reddit Prolog. Comment. in Epist. ad Ephesios: Pentecosten (inquit) tempus lætitiæ atque victoriæ, quo non genua flectitur, nec curuamur; sed cum Domino ad colorum alia sustollimur. Cui non assimiliter B. August. epist. 119. ad Januar. c. 15. Propter hoc (inquit) ieiunia relaxamus, & stantes oramus, quod est signum resurrectionis. Vnde etiam omnibus diebus Dominicis ad altare id obseruatur. & cap. 17. Vt autem stantes in illis diebus & omnibus Dominicis oremus, vtrum ubique seruetur, ignoro; tamen quid in eo sequatur Ecclesia, dixi, vt potui; & arbitror esse manifestum. Et latius paulò B. Maximus Taurinensis Episcopus, hom. 1. de Pentecoste, ac Isidorus l. 1. Offic. Eccl. c. 33. denique Hrabanus noster lib. 2. de Inst. Cleric. ca. 42. Quid? quod & Niceni Concilij can. 20. id ipsum iam ante hos tres Patres constitutum est, quod hanc Traditionem non mandasset obseruari, si à Montano profecta esset. Cuius certè cõtrarium probatur de genuflexione ex B. Iustino Martyre, Respons. ad Orthod. c. 115. & de ieiunio, ex c. 64. Can. Apostol. Porro de die Dominico vide Adnot. nostras in Tertull. Apolog. c. 16. n. 248. & in epist. B. Cyprian. 33. n. 7. De eodem, & Pentecoste, id est tempore à die Pasche in Pentecosten, lib. de Idolol. supra cap. 14. n. 109.

ULLIAN,
notati onibus
MELLI,
V.
36.

est de Sacramento, in hac verba: Igitur, ut B. Ambrosius restatur, postquam omnibus locis Ecclesia sunt constituta, & officia ordinata, est aliter composita res quam ceperat. Primum enim omnes docebant, & omnes baptizabant, quibuscumque diebus & temporibus fuisset occasio. Nec enim Philippus tempus quaesivit aut diem quo Eunuchum baptizaret, neque reuinum interposuit. Neque Paulus & Silas tempus distulerunt, quo eisdem carceris baptizarent cum omnibus eius. Neque Petrus clericos habuit, aut diem quaesivit, quando Cornelium cum omni domo sua baptizauit. Nec ipse, sed iussit fratribus, qui cum illo erant apud Cornelium in Ioppe. Adhuc enim praeter septem diaconos nullus fuerat ordinatus. Et ergo cresceret plebs & multiplicaretur, omnibus inter initia concessum est & Euangelizare, & baptizare, & scripturas in Ecclesia explanare. At ubi omnia loca circumplexa est Ecclesia, conuenticula constituta sunt, & rectores, & cetera officia in Ecclesia sunt ordinata, ut nullus de clero auderet, qui ordinatus non esset, quod diceret non sibi creditum vel concessum. Et cepit alio ordine & providentia gubernari Ecclesia, in qua si omnes eadem possent, irrationale esset, & vulgari res & viliissima videretur. Hinc est ergo unde nunc neque Diaconi in populo predicant, neque ceteri vel laici baptizant, neque quocumque die credentes tinguntur nisi agris. Ideo non per omnia conueniunt scripta Apostoli, ordinati quae nunc in Ecclesia est: quia haec inter initia sunt scripta. Nam & Timotheum Apostolum a se creatum, Episcopum vocat, quia primi Presbyteri Episcopi appellabantur, ut recedentes eo sequens ei succederet. Denique apud Aegyptum Presbyteri consignant, si praesens non sit Episcopus. Sed quia coeque sequentes Presbyteri indigni mueriri ad primatus tenendos, immutata est ratio, praesentis consilio, ut non vili, sed meritum crearet Episcopum, multorum sacerdotum iudicio constitutum, ne indignus temere usurparet & esset multis scandalum. Haec Hieronymus noster.

42. Apud Iudaeos tam sollempne est, &c. De velandis feminis omnibus cuiuscumque generis, ordinis, conditionis, dignitatis, aetat, ex Apostolo, exstat integer liber Auctorius, quem suspicor hoc posteriore, eo quod hic subdat: Quaro legem Apostolum differo. nam illic id possumus probat auctoritate Apostoli Pauli 1. Corin. 11. In etiam adfert Rebecca exemplum c. 11. Legimus autem ex 3. MS. Nec antequam cognouerint ipsos, pro: cognouerunt.

43. Si & Susanna in iudicio reuelata, argumentum velata praestat. Paraphrasticus explicat quod legitur Danielis 13. At iniqui iusserunt discooperiri eam; erat enim cooperta. At qui vel hinc comprobatur auctoritas huius historia de Susanna, quamquam Graece dumtaxat legatur, sed & a B. Cypriano citata est epist. 40. ac lib. de dono pudicit. item ab Origene lib. de singularitate Clericorum, qui & librum integrum de eius auctoritate contra Africanum scripsit. Ab aliis quoque veteribus, quemadmodum adnotauimus ad librum eiusdem de Orat. Domin. n. 59. Quibus adde, quod a Theodotione Epheso Graece ea descripta sit ex exemplari Graeco, quod fortassis ad manum non esse Hebraeum, atque adeo etiam in exemplaribus Graecis primo loco collocetur, eo quod Daniele adhuc puero contigerit: quae ordinem etiam non noui esse patet ex Synopsi scripturarum B. Athanasij, ubi initium Prophetiae Danielis ab hac historia recenset: & ἡν ἄνδρ' ὀρεῖσθ' & βασιλευῖ, quemadmodum ante me quoque adnotauit eruditiss. vir Sixtus Senensis, Biblioth. sancta l. 1. Qui etiam lib. 8. heres. 6. latiss. omnia in contrarium argumenta dissoluit, quam adscribit Anabaptista, de Manichaeorum

fontibus haustam; & inter ceteros etiam B. Ignatius citat epist. ad Magnesianos. Meminerunt praeterea eiusdem historiae B. Irenaeus lib. 4. cap. 44. Dionys. Aepag. cap. 7. de Diuin. nom. & alij post B. Hieronym. Patres omnes.

44. in stadio mariti. Similiter lib. ad Martyr. c. 2. stadia opaca aut porticus, dixit. Accipit autem (adnotante Rhenano) stadij nomine, hypathra, hoc est subdiualem ambulationem, quam & xyston nuncupat Vitruuius, quemadmodum ibi latius diximus. Adnotat nostris u. 28. Graece est apud Danielem κατὰ δ' εὐδοῖ, quod Latine vulgatus interpres Pomarium vertit, & alij Hortum. Xenophonti quoque Viridarium significat.

45. posse etiam non scriptam traditionem. Cui Tertulliano (inquit Rhenanus) mirè faciunt ea quae D. Hieron. ad Lucinum scribit, qui quaeserat de Sabbato, utrum reuinandum esset: & de Eucharistia, an accipienda quotidie. Nec verò solum Tertulliano consentiunt, verum etiam ad sedandos horum temporum tumultus non nihil conducunt. Sic autem eius verba habent: Sed ego illud te breuiter admonendum puto, Traditiones Ecclesiasticas, praesertim quae fidei non officiant, ita obseruandas, ut a maioribus traditae sunt: Nec aliorum consuetudinem aliorum contrario more subuerri. Et quae utinam omni tempore ieiunare possimus, quod in Actibus Apostolorum diebus Pentecostes, & die Dominico Apostolum Paulum, & cum eo credentes fecisse legimus, nec tamen Manichae haereticis accisidit, cum carnalis cibus praeferi non debuerit spirituali, Eucharistiam quoque absque condemnatione nostri, & pungente conscientia, semper accipere, & Psalmistam audire dicentem: Gustate & videte, quoniam suauis est Dominus; & cum eo canere: Eructauit cor meum verbum bonum. Nec hoc dico, quod Dominici diebus ieiunandum putem, & contextes sexaginta diebus ferias auferam, sed vnaquaque provincia abundet in sensu suo, & praecepta maiorum leges Apostolicas arbitretur.

46. Consuetudo autem etiam in ciuilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit Lex, &c. Locum hunc transcripsit integrum B. Isidorus (quemadmodum primus mihi indicauit Latinus) Etym. lib. 5. c. 3. & ex illo Gratianus Decret. dist. 1. c. Consuetudo, praeterquam quod legatur: dumtaxat quod religioni congruat, quod discipline conueniat, pro eo quod nos; quod Deo congruat, quod disciplinae conducatur. Exstant verò etiam in Iure ciuili leges de Consuetudinibus.

47. An non putas omni fideli licere, &c. Verba haec omisa sunt a B. Isidoro, aut quod ad institutum consuetudinis non faceret, aut quod etiam ipse indicaret sane locum hunc intelligendum, quum aliqui sibi contrarij videretur. Auctor: neque enim etiam de Iure ciuili particulari persona licet aliquid nouum concipere & statuere, quod postea pro consuetudine habeatur. Aut certe inter errores eius reponendum, de quibus inter nostra Prolegomena.

48. Siquid ignoratis, Deus vobis reuelabit. Noua est lectio: Siquid ignoratis, & differens etiam ab eo quod Graece est: εἴτι ἐρ' παρ' ὀρεῖσθ', quod rectè vertitur à nostro interprete: siquid aliter sapitis. At rectè legit: reuelabit, cum codicibus Apostoli emendatioribus, pro eo quod vulgati: reuelauit, nam Graece est: ἔδοξε λέγειν.

49. sed & ipse spiritum Dei habens deductorem omnis veritatis. Etiam hinc colligere est scriptum hunc librum ante illum de Veland, virgimb. nam ibi in

ULLIAN,
notati omnibus
MELI,
V
16.

solo Montano agnoscat completum illud Ioan. 16. Quum uenerit ille spiritus ueritatis, deducet uos in omnem ueritatem: hic uero in Apostolo Paulo eundem spiritum Dei agnoscat. Ita miser paulatim ex uno errore in alium, ac demum in heresim lapsus est, de quo latius in uita Auctoris. Placet autem quod Rhenanus censuit legendum: consilium & edictum eius, eo quod precesserit, & quaedam edicere.

CAP. V.

50. Sed cur maior exigitur, &c.] Caput hoc inscriptum: Quod natura ipsa praescribat coronam ex floribus, capiti non conuenire.

51. qui figurauit hominem.] Quod hic figurauit, uertit lib. de Resurr. carnis: finxit, & lib. 1. adu. Marc. fecit. B. autem Cypr. Epist. 74. ad Pompeium: planinauit, noster interpret Gen. 1. creauit, Gen. 2. formauit. Latinius denique 70. interpret, modo: fecit, modo: formauit. Graece prior loco est: ἐποίησεν, posteriori: ἔπλασεν.

52. Auditum in auribus fodit, &c.] Palera est circumscriptio ex ipsis organis membrorum quinque sensuum hominis.

53. substantia enim propria, certe praecipua coronatum, flores.] Facit ad loci huius intellectum quod supra n. 1. de coronis, seu fertis & floribus, ex Plinio allegatum.

54. & inserti & innexi, & in filo, & in scirpo.] Duo genera fertorum significat, quorum altero flores scirpo inserti, altero filo erant innexi.

55. Coronam si forte faciem existimas florum per feriem comprehensuram.] Hinc confirmatur mea in Plinio ibidem castigatio: qua resui supra legendus: Cum uero fieret & floribus ferta, a ferendo, feriere appellabatur, pro eo quod corripit. legebatur: feruiae maxime quod Varro de ling. Latin. l. 5. ferta a ferie deriuet: praesertim quum fateatur Turnebus legi in uetis & fugientibus libris: feruiae, pro qua ipse parat legendum: latiuiae, sed illud puro magis germanum: Aequi illud & si tanta innocentia est, recte interpretatur Rhenan. si flores tam sint innoxij & salubres.

CAP. VI.

56. Quares igitur Dei legem, habens, &c.] Inscribimus hoc caput: Quod natura legis Dei auctoritatem obtineat. Cui simile est illud l. 5. adu. Marc. Tom. sequi. ipsa natura quae legis est instar ignorantibus legem, ubi explicat eandem scripturam Apostoli Rom. 2. Natura facit quae sunt legis, pro quo noster interpret: naturaliter.

57. Sed & in prior Epistola.] Sic lego ex MS. cod. 1. Vat. Et uero necessarium ita legendum, ut subintelligatur: parte, seu capite, quum praemisit: ad Romanos; una uero dumtaxat sit. Apostoli ad Romanos Epistola. Adit interim ibi Auctor: conditionis, quod non est apud Apostolum.

58. Deum appellantes Deorum.] De naturali hac Dei cognitione latius supra T. 1. lib. de Test. Anim. c. 2. praesertim de talibus uocibus etiam Ethnicorum, Deus bone, Deus iudicabit, quibus & bonum & iudicem Deum confitentur. De appellatione item, Deum Deorum infra T. sequi. l. 1. adu. Marc.

59. conditioni.] Conditiō & paulo ante, & mox ibi, uniuersam conditionem, item paulo post: infamata conditio est, recte adnotauit Rhenan. accipi pro rebus creatis seu creatione: nam etiam alibi id Auctori frequens est. Sic lib. de Resurr. carn. homini addita conditio;

& iterum: ipsam conditionem colentes aduerfus conditorem. At qui legit quidem 2. MS. Vatican. certis uisibus hominum mancipatam. sed placet magis Tertulliani ca phrasim: homini mancipatam.

60. fuccidit.] Id usurpat. (inquit Rhenan. ut in alio libri sapenmero, pro: succidit, uel: subiecti est, uti trāstulit noster interpres Rom. 8. Legimus autem paulo post iterum ex 3. MS. Vatican. cod. Paterniacensi, ac Hieronymensi: qui natura quidem, Dei omnia sentiunt, uel: Dei, sustulerat Rhenanus.

61. Sed & huic materiae, &c.] Alludit brandeburgum ad libri Spectaculorum, non modo Latino, sed & Graeco stylo à se scriptum.

CAP. VII.

62. Proinde coronarij isti agnoscant, &c.] Titulum huic capiti datus: Quod uel ex origine Iulianica, reliquarum coronarum eas interitum constet.

63. Laurea militaris.] Ita circumscribit ad distinctionem aliarum laurearum coronarum, de quibus supra cap. 12.

64. Si fuerit aliqua Pandora, &c.] Quod uel in omnibus (inquit Rhenan. omnium Deorum donum accipit, ad quod alludit hic Tertullianus, cui hoc promittitur, quod à Charitibus caput eius coronatum dicitur, qui primam feminarum non modo Heliodus memorat, qui libro qui inscribitur: Opera & dies, laetum ortum describit, sed etiam Pausanias in Actus, & de Lapathum lib. Incredibilem. Simuliter autem inter alios multis constructa sunt, Pandora Heliodi, recentior auctor infra Tom. sequenti. l. adu. Valer. imitatus infra cap. 19.

65. Nobis uero Moyles Propheticus, non poeticus pastor.] Moses pastorem fuisse (inquit Rhenan. indicant Exodi uerba c. 4. Moyses autem pastorem tetra fecit sui sacerdotis Madian. Cuiusque minister regem ad interiora deseruit, uenit ad montem Dei Omnia per Poeticum pastorem intelligit Heliodum, qui Heliconem paternarum omnium custodem agens, non blasphemus conspexisset, & ab eis ad Hippotremem, id est, Calistum fontem deductus fuisset, statim excellenti simum locum datus est. Vide illud Ouid.

Non mihi sunt uisae Clio Chlueve forores, Seruanti pecudes uallibus Aescrae uis.

Adnotauit idem: ceteros, Gentiles intelligi potest coronatum.] Pherecydes (quantum colligitur) synopsatur ab Auctore, cuius Theogoniam 10. libro descripta citat Clemens Alexandrinus 5. Stromatum, ferentem fuisse obscurum & aenigmaticum. De quo latius supra de Anima, sequi Tomo.

67. Iouem Diodorus, &c.] Rerum (inquit Rhenan. forsitan antiquarum lib. 3. c. 5. Nam illic Iouem & Saturnum certamen descripsit. Hic autem uariam uisum libris 40. conscripsit, quam Bibliothecam ueniam dicitur Augusti temporibus: 30. annis Asiae & Europae peragravit, de quo Iustinus Martyr & Eusebius praesertim. Vide Adn. nostras ad cap. Apolog. 10. n. 14.

68. Dat & Priapo tancias idem.] Tancias (inquit Rhenan.) uita sunt & ligamenta capitis. Quod adnotat habet ex B. Hier. in c. 4. 1. 1. Auctor hic abnotat uel: pro fertis adinstar uittarum. Citat autem & alibi Diodoro. Coronabatur autem Priapus (si quid adnotatur) ex iis quae hortensia erant.

69. & Ariadna ferrum, &c. post & Sydas.]

Hirsaugiensi (inquit Rhenanus, cui adicio etiam 3. MS. Par. iudice consentiens & Cor. iensis, quemadmodum docet collatio, habet Thefidus. Pro quo corrupto vocabulo, meum secutus iudicium, posui in contextu: post & fidus. Nam qui de signis caelestibus apud nos scripsere, Iul. Hyginus, & innominatus Interpres fragmenti Phenomenon Arati, citant Auctorem qui Cretica prodiderit, referentem, cum liber ad Minem regem venisset, ut Ariadnen filiam eius duceret uxorem, coronam dono Ariadnae dedisse, Vulcani opere factam ex auro & gemmis preciosis. Ea talis fulgoris fuit, ut Thefa ex labyrintho liberaret, qua post mortem Ariadnes astra à Libero est adfixa. Commemoratur id & ab Arato in Phenomenis his carminibus:

Αἰγὸς ἡγεῖταις τῆς Φαυῆς, τοῖ ἀζανὸς ἔδινξε
Σὺν ἑλευθέρῳ δῖον ὄσος, δῖον ῥοδῶν ἄρα δῖον.

Que Germanicus Cæsar, nisi fallit titulus, sic vertit:

Clara Ariadnae propius stant signa coronæ:

Hunc illi Bacchus thalami memor addit honorem.

Rufus Fest. Aeniens sic.

Astipe ceu rutilis vibret lux Græcia flammis,

Hæc quondam Bacchi monumentum fulget amoris:

Hæc Ariadnae capitis testatur honorem.

Ceterum quia corrupta lectio Thefidus habet, & tradit eius coronæ beneficio, quæ propter gemmas usque adeo fulserit, à labyrintho Thefesem liberatum, putant aliquando legendum: post Thefei dux, quod videlicet illud, fertur sua luce eduxerit Thefesem. Peruenimur maius coronæ Ariadnae præconium est, quod in caelum inter astra fuerit translata, quam quod Thefeo à labyrinthi tenuibus descendendo dux fuit. Idcirco malimus in contextu scribere: post & fidus.

70. Iuoni vitam Callimachus induxit, &c.] Apud Græcos (teste Plinio lib. 21. c. 3.) de Coronis priuatim scripsere Mnestheus atque Callimachus Medicus. Ex quibus etiam multa transcripsisse se libro eodem indicat in suo Indice, & deinde multa etiam ad Medicinam pertinentia libris 23. 24. 25. 26. 27. & præterea ex Callimacho lib. 30. Citat autem hunc locum Gregorius Cyprianus hist. Decrum Syntag. 3. explicans illud: de exuuiis virtutis priuigni, Bacchi salicet & Herculis. De Hercule id manifestum est: de Baccho nescio an ipse alicubi pingi soleat cum leoninis exuuiis.

71. Hercules nunc populum capite præfert.] Populum Herculi dicatam lib. 12. c. 1. Plinius tradit, et Macrobius illud Vergilij de Saliis eius sacerdotibus explicat, Saturn. l. 3.

Populus adstant euincti tempora ramis.

72. nunc oleastrum.] Olympia (inquit Plinius lib. 16. c. 14.) Oleaster ex quo primus Hercules coronatus est, & nunc custoditur religiose.

73. nunc apium.] Apio (inquit idem l. 19. c. 8.) huius in Achaia, coronare victores sacri certaminis Nemææ. Quam autem illud in honorem Herculis fieret, non mirum se Hercules apium capite præferat.

74. Habes Tragediam Cerberi, &c.] Videtur Tragedia illa Cerberi meminisse coronæ populeæ; Pindarus oleastri, Callimachus apij. Exstant autem Pindari Olympia, Pythia, Nemæa, Isthmia.

75. qui & Apollinem memorat.] Videtur hoc referri ad Callimachum. Stramen videat curiosus Lector, nisi & Pindarus habet id ipsum in suis Pythiis. Atque Apollini sacrum Laurum scribit Plinius l. 12. c. 1. atque adeo aduersus Reges Romanos Laurum Delphicam illi

dono mittere l. 15. c. 30.

76. Erant enim supplices coronatij apud Veteres.] Pæt memoria eruditiss. viri Alanus Copus, qui Vaticanos codices MS. meo nomine cum excussis contrulit, ad intellectum huius loci adnotauit, ex Aristophanis Pluto ad marginem; quod coronam capite gestabant qui supplicabant, id est qui Diis litabant.

77. Liberum, eundem apud Egyptios Osirin.] Id ipsum pluribus prosequitur Plutarchus, & ante cum Diodorus Siculus l. 1. unde & Hedera, de qua mox, Cy-nofiris dicta. Similiter Euseb. de Preparat. Euang. lib. 2. c. 1. Afferunt (inquit) Egyptij, & c. regnum aliquando obtinuisse Saturnum, qui sorore Cybele in uxorem ducta, Osirin & Ilin genuit; aut, ut plurimum dicunt, Iouem & Iunonem. Hos vniversum orbem imperio subiugasse, ac quinque Deos procreasse aiunt: Osirin, Ilin, Typhona, Apollinem, ac Venerem. Osirin, Dionysium (quem hic Liberum vocat Auctor) Ilin, Cererem esse autumant. Quos matrimonio coniunctos, cum regno successissent, plurimum generi hominum contulisse. Que verba ea de causis in medium adducere libuit, ut concordia in eatur inter Lactantium lib. 1. cap. 21. Lucanum, ac alios qui Osirin Isidis filium, & Diodorum, eoque, qui Osirin Isidis maritum & fratrem tradiderunt; quum priores de filio, posteriores de patre loquantur. Meminit certe Osiridis quoque filij Auctor l. 1. aduers. Marc. Sic & Osirin, quod semper sepelitur, & in viuis quaeritur, & cum gaudio inuenitur (intra illud Lucani:

Numquamque fatis quaesitus Osiris.) recipi carum frugum, & viuidorum elementorum, & recidui anni fidem argumentantur.

78. Harpocraton.] Ego eum Auctorem puto intellegi, cuius existat Rome in Vaticano MS. Liber τρεῖς Φοινικῶν δὲ ἡμεῶν; quippe quum ad. Physicam rationem referatur id quod sequitur.

79. hederarum.] Plinius (quem admodum etiam Rhenanus adnotauit) lib. 16. c. 4. Feruntque primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo ex hedera. Item c. 34. Alexandrum vero ob raritatem ita coronato exercitu, victorem ex India rediisse, exemplo Liberi patris, cuius Dei & nunc adornant thyrsos, galeasque etiam & scuta in Thracie populis, solemnibus sacris.

80. ab heluco.] Significat helucus (inquit Rhenan.) auctore Sexto Pompeio languidum, & somnium, & hestermo vno languentem; sic dictum ab hiatu oris & oscitatione. Quamquam Tertullianus pro ipsa potius affectatione capitis videtur usurpare, qua proclues in somnum reddimus, quam Graeci ἡλὺς καὶ ἡλὺς appellant. De hedera vi frigoris, multa sunt apud Auctores. Porro tradit Athenæus eos qui profusius biberent apud Veteres, sacris primum circumligare caput solitos. Deinde ut aliquid ornatus accederet, alio postea corollas excogitasse. Sed & pætorum cinxisse coronis unguentatis quosdam. Fortassis eodem alludit Plinius l. 24. c. 10. quum de 20. generibus hederarum loquens: Capitis (inquit) dolorem sedant, præcipue cerebro continentique cerebrum membrana utiliter molli-bus impositus solus.

81. Liberum Principem coronæ planè Laureæ, in qua ex Indis triumphauit, &c.] Ad victoriam Indicam pertinet, quod habet ubi supra Euseb. In India multis Liberum vrbes construxisse. De eodem Plinius l. 8. c. 2. Romæ iuncti Elephantes primum subiere curum, Pompey Magni Africano triumpho; quod prius India victa triumphante Libero Patre memoratur. Atque Laurus (inquit idem lib. 15. cap. 30.) triumphis propriè

ULLIAN
notati onibus
TELLI,
V
36.

isto, quasi non abutatur. de quo supra lib. de Cult. s. 9. n. 50.

106. sed ipsius vsus administratio interest.] Interit (inquit Rhenan.) pro differt.

107. non minus quam Æsculapio Socrates.] Hoc iussit (inquit Rhenan.) quum in carcere esset, paulopost bibiturus venenum. Quam ipsam historiam late persequitur Auctor initio lib. de Anima, infra Tom. sequenti.

108. Arabia aliquid incendo, &c.] De hoc vide supra Tom. I. in Apol. c. 30. Adn. nostras n. 442.

109. Siquis autē dixerit: hoc Idolothyum est, non contigeris.] Istud ex Apol. c. 1. Cor. 10. ubi retinuit eam Grecam εἰδωλοθυτον, pro eo quod noster interpres vertit: immolatum Idolis. Mirum est autem quomodo legat: non contigeris, quum Græcè sit: ἴδι εὐδῖε, quod non aliter potest transferri quam sicuti noster interpres, ne manducaris.

110. fugite Idololatram.] Etiam hic vocem Græcā retinuit εἰδωλολατρεῖαν, pro qua propriè translulit Latinus interpres Idolorum culturam.

111. Si in Idolio recumbere, &c.] Adhuc ad illud eiusdem Apostoli eiusdem Epist. cap. 8. Si enim quis viderit eum qui habet scientiam, in Idolio recubentem.

112. Draco etiā terrenus, &c.] Draco hic ab Auctore pro Basilisco vsurpatur, de quo scribit B. Isidorus Etymol. l. 12. c. 4. Βασίλισκος Græcè, Latine interpretatur Regulus, eo quod rex serpentium sit. Ad eius adpectum nulla avis volans, illa se transiit, sed quamvis procul sit, eius ore contusa devoratur. Quod elegantur expressit Auctor his verbis: de longinquo ipiritu absorbet a-lites.

113. Filioi (inquit) custodite vos ab Idolis.] Etiam hic retenta ab Auctore vox Græca εἰδωλοῖς, pro eo quod noster interpres Latine vertit: simulacris; quod ipsum explicat, quum subiungitur: id est, ab ipsa effigie eorum.

114. sollempnitatibus.] De Idolorum sollempnitatibus aliquid diximus supra lib. de Idolol. cap. 13. c. 14.

115. & officii.] Similiter dixit dicto l. c. 16. Circa officia verò priuatarum & communium sollempnitatum. Officia autem (inquit Rhenan.) vocat ministras, que Gentilium sacris, aut ipsi alio qui Gentilibus impenduntur, ut infra: Et implendi officij. Eadem significacione infra c. 11. Officiales coronas dixit, id est vixidem interpretatur, quas Christiani gestabant ex officio, quo Gentilibus erant obligati; ut quum militarent, aut in similibus rebus. Quod indicatur his verbis ubi sequentibus: quum idcirco aut officia fugienda sint. Nec absimiliter lib. de spectacul. cap. 7. quor officia moueantur. Simili phrasi etiam officia militaria dixit sub finem lib. de Eugā in persecut. infra Tomo 5.

116. conuenitur.] Pro inuenitur (inquit Rhenan.) ut l. adu. Mare. 2. Cum vtrumque cōuenieris in creatore, hoc est: deprehenderis; & lib. 4. hac conueniemus. Quibus addit illud eiusdem lib. quemcumque conuenieris in via.

117. Ipse denique fores.] De coronatis fortibus seu ianuis apud ethnicos late Rhen. Apol. c. 35. Vbi vide Adn. nostras n. 464. Hic tamen propriè videtur agere de Templorum fortibus, iuxta illud Maronis: & festa fronde reuinctum.

118. ipse hostia.] Apud Persas (inquit Gyraldus de nat. Deorum, Syntag. 17.) non modo qui sacrificabat, sed et hostia, & qui sacris intererat, festa fronde coronantur. Indis contra; nam ipsi coronatus sacrificabat nemo.

119. & aræ.] Super aras (inquit idem) sacra facturi, cepites ex gramine siue verbenas apponere soliti erant. Ipsas etiam aras, quoniam hæ peculiare Diis fuere, ut etiā victimas (quas prius hostias dixit) suorum numinum frondibus ornare par erat; ut Ioui, esculo, Apollini, lauro; Minerue, olea; Veneri, myrto; Herculi, populo; Baccho, hedera. Hinc illud Maronis 3. Eneid.

- Ramis tegerem vt fronden tibus aras.

120. ipsi ministri & sacerdotes, &c.] Huc pertinet illud Plinij supra etiam citatum cap. 17. Deorum honori sacrificantes sumpsere, victimis simul coronatis.

121. apud Claudium.] Claudium Saturninum intelligit, de quo supra cap. 7. Legimus autem ex 3. Ms. Vatic. cod. Sed & illam interstitiimus, pro, instruimus; magis enim conuenit cōm sequentibus: distinctionem differentia.

CAP. XI.

122. Etenim vt ipsam causam coronæ militaris, &c.] Titulum huic capiti dedimus: De militia qua Christianis licita, aut illicita. Cui similis fuit Tractatus supra l. de Idolol. c. 19. hoc titulo: Neque militiam licitam, qua cum Idololatria aliquid cōmune habet. Eligat etiam hic Lector euidentem si velit titulum, quum vtriusque loci idem sit argumentum, quamquam prima facie etiam omnem militiam nimio metu Idololatriæ, videatur improbare. Eam verò esse Auctoris lib. de Idol. sententiam patet vel ex illo Epiphonemate: Nullus habitus licitus est apud nos, illicito actui astrictus. Iam verò quis ille illicitus actus, nempe cum Idololatria conueniens, antea dixit: Non conuenit (inquit) sacramento diuino & humano signo Christi & diaboli, castris lucis & castris tenebrarum. Cui similia etiam hic: credimus ne humanum sacramentum diuino superdicere: Eodè pertinet illa, vix potè Idololatria contaminata: Et excubabit pro replis quibus renūciauit, & cœnabit illic ubi Apostolo non placet? Et quos interdiu exorcismis fugauit, noctibus defensabit vexillū deniq; portabit emulū Christi: Et rursum iisdè penè verbis quibus alibi: Ipsum de castris lucis in castra tenebrarū nomen deferre, transgressio est. Denique non alienus à cōmuni sententia sic concludit: Puta deniq; licere militiā vsq; ad causā coronæ; ac si dicat, vsque ad habitū aliquè Idololatriæ, qualis est coronæ. Et verò primo capite supra dixit plures fuisse cōmilitones Christianos, quos non reprehendit de Militia, sed de coronā solummodo. Deinde & lib. Apolog. c. 5. & ad Scapulā, c. 4. Germanicam suū Christianorum Militū precationibus ad Deū factis impetrato imbri disculsa cōtestatur. Quorum haud dubiè orationes non tanti momenti apud Deū fuissent, si illicita omnino fuisset in totum Militia Christianis. Certè Scorpiano aduers. Gnost. c. 2. non omnem Militiam à se improbari, vel ex hoc indicat, quod adferat exempla complura veteris Testamenti, quibus bellum indicitur à Domino aduersus ciuitates que Idololatriam commiserint. Quas ipsas etiam scripturas allegat B. Cyprianus ad idem institutum, lib. de Exhortat. Mart. cap. 5. addens præterea: Quod si

Hh

ULLIAN
notati omnibus
MELI,
V.
16.

ante aduentum Christi circa Deum colendum & idola spernenda haec precepta seruata sunt, quanto magis post aduentum Christi seruanda sunt? Hinc & Lactantio l. 6. c. 19. Bella quidem reprehenduntur, sed quae contra iustitiam nata sunt. Hinc etiam B. August. quom innumera pene locis de iure Christiani belli scripserit, certè ex professò id fecit Epist. 5. ad Marcellinum, & 50. ad Bonifacium Comitem; denique contra Faustum Manicheum (nam & Manicheorum erat hic error) latiss. l. 2. à cap. 74. usque ad 79. Quando itaque tales loci apud primos illos Veteres reperuntur, quibus videntur prima facie contrà sentire, intelligendi sunt aut de militia sub Imperatoribus ethnicis, aut de bello iniusto, quale initio Ecclesie existimabatur, si Christiani in Imperatores suos persecutores inisterrent; à qua calumnia se purgare nitentur; sed ubi Christiani facti sunt ipsi Imperatores, ab eo tempore longè aliam rationem fuisse, latè deducit B. August. dicta epist. 50. Quae omnia eo latius, quòd hic Rhenanus & alij quidam omnem militiam Christiano illicitam velint pretendere, maxime autem Erasmus in cap. 22. Lucae, comment. 11. Qui quum pro suo errore desperam ceteri BB. Chrysostrum & Ambrosium, putant operapretium locos eorum adferre, qui pro nobis faciunt. Chrysostr. itaque homil. 21. in Act. Apostol. agens de Cornelio Centurione, eius exemplo milites adhortatur ut in pietate & timore Dei illum imitentur, ac de isto (non iniusto) lucro elemosinas faciant. Deinde apertius homil. contra Iud. Gentil. & haeret. Tom. 3. de altero Centurione agens, cuius mentio Matth. 8. Militiam (inquit) preteritis, & dicit, Non possunt esse pii. Centurio nonne miles erat, de quo Iesus ait: Neque in Israel tantam fidem inueni? Nihilque nocuit illi militia sua. Ambros. verò preterquam quòd Offic. lib. 1. cap. 4. à virtute bellica commendat Iesum Naue, Gedeonem, Ionatham & Machabaeos, sermon. 7. Non enim militare (inquit) delictum est, sed propter praedam militare. Propterea enim providentia diuina militibus stipendia sunt constituta, ne dum sumptus queritur, prado grassetur. Quòd ipsum ibi comprobatur adhortatione B. Ioannis Bapt. Lucae 3. Estote contenti stipendiis vestris. Et (ne forte quis obiciat illum sermonem Ambrosij non esse, sed Maximi) eadem illa postrema verba reperire est apud illum. Porro paulopost legimus ex 3. MS. Var. quum à praecedentibus culpa sit.

123. Credimus ne humanum sacramentum diuino superduci licere, &c. Adludat ad sacramentum & responsum sine contestationem fidei in Baptismo factam, de quibus supra c. 3. & infra latius initio l. de Bapt. Tom. sequenti.

124. & eierare patrem & matrem, &c. Adludat ad verba Sacramenti, quo se milites obstringebant (teste Vegetio de Re militari lib. 2.) numquam deserturos militiam pro Rep. Romana; atque adeo eierabāt, id est, renuntiantes seu abdicabant (quemadmodum supra diximus alicubi) patrem & matrem & proximum.

125. Domino pronuntiate: Gladio periturum qui gladio fuerit vsus? Similiter dixit supra l. de Idolol. Quomodo autem bellabit, &c. sine gladio què Dominus abstulit. Verum disertis verbis adserit B. Hieronymus Can. 32. in Matth. id non intelligi de iis qui gladio aut iudicij officio aut resistendi latronibus necessitate fuerint vsi. Quam adeo sensum etiam Apostolus Paulus satis insinuat, quum ea Christi predicatione non obstante, Rom. 13. inquit: Non enim sine causa gladium portat, Dei enim minister est, vindex in iram, et qui

malè agit. Quò adludens Auctor supra Tom. 1. lib. ad Scapulam, cap. 4. vel quia & vos (inquit) sub gladio estis.

126. cui nec litigare conueniet? Adludat ad illud 1. Cor. 6. Iam quidem omnino delictum est, quòd inuicem habeatis inter vos. Quare non magis iniuriam accipere debetis, sed magis interpretatur Rhenanus: Litigare vocem iureconsultorum, Actionem vel in personam vel in rem apud iudicem suscipere. Verum aduertendum quòd continuo subiicit ibidem Apostolus: Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis; uti videatur magis de iniuria iudicium agere.

127. Et vincula & carcerem, &c. & supplicia ministrabit. His verbis indicat se non de simpliciter agere, sed etiam de eo, qui (ut aduertit etiam Rhen. commentariensem) aut carnisficem agit. Vide supra l. ad dol. c. 17. n. 134.

128. nec suarum vltor iniuriarum. Is adludat ad illud Matth. 5. Ego dico vobis, non resistere aduersariolum, &c. respondet B. August. l. 2. contra Manich. 7. Intelligunt (inquit) hanc preparationem non esse in opere, sed in corde. Nam (ut subdit postea) & Christiani Imperatores, de inimicis sacrilegis, qui spem suam in sanctorum Idolorum demoniorumq; posuerat, gloriosissimum retulerunt.

129. Iam & Stationes aut alij magis facite Christo. Exstat lib. 12. Codicis Iustiniani Tit. de Censuris & Stationariis. Loca verò huius intellectum habent testè supra ex c. vlt. lib. de Oratore: Si Statio (inquit) militari exemplo nomen accipit (nam & militum Dei sumus) utique nulla laetitia sine tristitia obueniens castris, Stationes militum recidit. Praeterea Adnot. nostrarum aliam longè n. 58. sententiam de Stationibus, quam Rhenani hoc loco, aut usque primam Epist. 4. v. B. Cypr. n. 10. nempe quòd Stationes & magis hic, & l. de Ieiunio infra T. 5. accipiuntur, non de locis Ecclesiarum, in quibus ferè stantes erant, sed stans ieiuniorum diebus; metaphora à militibus utitur, quamdum in statione erant, ieiunare eos oportuit. Et hic aliter accipi non posse, manifestum est ex sequentibus: aut & dic Dominico, quando hoc dicitur. Nam uti supra locutus est c. 3. Die Dominico ieiunium nefas dicimus, ergo nec Christo fiebant Dominico ieiunia; & e contrario magis diebus Dominici fiebant Stationes, id est à stantibus officium iuxta illud eiusdem c. 3. Die Dominico, &c. in geniculis adorare.

130. quibus renuntiant. Vt patet in Baptismo diabolo & pompis eius renuntiant. quòd alia repetiuit cap. 13. semel iam in sacramenti recitatione. De quo etiam infra latius Tom. sequenti de Baptismo.

131. & cœnabit illic ubi Apostolo non placet. Adludat ad illud Apostoli, quòd sic c. praecedenti in Idolio recumbere alienum est à fide, &c. adnotauit Rhenanus.

132. Et quos interdiu exorcismis fugant, &c. tendit (inquit idem Rhen.) exorcismorum amorem, de quibus etiam latius dicta l. de Baptismo. Hoc autem quòd excubatio pro templis Idolorum, dicitur, quos interdiu exorcismis fugant, fenfabit, quos interdiu exorcismis fugant.

133. incubēs, &c. super luncho, quo portat latus Christi. λόγος (ut ad marginem etiam adnotat Rhen.) castris vox τὸ τὸ λόγος, quae est vox, quae Evangelista Ioannes c. 19. c. lancia recte vocat.

interpres; ubi adeo castigandos censeo vulgatos codices Gre-
corum qui legunt Νόγης, qui legendum potius sit Νόγης.
134. Mortuus etiam tuba.] Innuat (inquit Rhen.)
morem castrensem, quo mortui milites tubicinis cantu,
quem hic aeneatorem vocat, deplorabantur. Non frates mi-
lites ad canine pellis, hoc est tympani pulsam efferuntur,
ut habet vulgaris cantio iocans in milites.

135. Et cremabitur ex disciplina castrensi.] Hinc
illud (inquit idem Rhenan.) Tom. sequ. l. de Resurr. car. in
principio. At ego magis ridebo (inquit) vulgus, tunc
quoque quum ipsos defunctos atrocissime exurit.
et mox: cum crematis, cremat. Plinius l. 7. c. 54. ipsum
cremare apud Romanos non fuit veteris institutum, terra
condebantur. Et postquam longinquis bellis obrutos erui
cognovere, tunc institutum. Probat autem e contrario Au-
tostor eodem libro cum Ecclesie morem (de quo ibi latius)
quo mausoleis & monumentis sequestrantur cor-
pora.

136. vt illorum quo Ioannes admittebat ad la-
uacrum.] Idem exemplum citatur supra l. de Idol. Certe
non modo B. Ambrosius, ubi supra, sed & B. Aug. ex hoc
loco scripturae, de militibus a B. Ioanne Baptista baptizatis,
Militiam non interdiciam adstruit his verbis. l. 22. supra
citata contra Faustum, c. 74. Alioquin (inquit) Ioannes,
quum ad eum baptizandi Milites venirent, dices: Et nos
quid faciemus? responderet eis: Ama abicere, militiam
istam deserte, nemine percutite, vulnerate, profermite ne-
minem. Sed quia sciebat eos, quum hoc militando facerent,
non esse homicidas, sed ministros legis, & non vltros in-
iuratum suarum, sed salute publica defensores, respondit
eis: Neminem concesseritis, & ne prolixiores simus. Quod
ipsum etiam in suum Decretum transcripsit Gratianus no-
bilis sentiens, 23. q. 1. c. Paratus, in fine.

137. vt Centurionum fidelissimorum.] Alteru
intelligit Archisynagogum, de quo Christus Matth. 8. di-
xit: Non vidi fidem tantam in Israel. Alterum Cornelium,
de quo Actib. Apost. Quibus ipsis exemplis Militiam ad-
probatam a B. Chryostomo supra ostendimus, & prioris etiam
vultus B. Aug. ubi supra, & Actib. de Idololatria.

138. aut omnibus modis cauillandum.] Cauilla-
tionem (inquit Rhen.) tradunt a cauendo dictum Grammatici.
Hic pro cauere sumit. Atqui vel ipse locus sententiam de
Militia, Christianis an licita, plus satis indicat. Nam qui
dixerit: aut delectandum esse suscepta fide, aut signata
(quorum prius ad baptismum, posterius ad. Catechumenos
adinet, de quo etiam initio l. de Baptismo) quasi seipsum
corrigens: aut omnibus modis cauillandum, ne quid
adauctus Deum committatur; & ne quis eo usque
militiam extendat, vt aut delictorum impunitatem,
aut martyriorum immunitatem promittat, addit:
aut perpetiendum pro Deo, eo nempe casu, quo aliquid
faciendum foret aduersus Christi fidem.

139. quod equè fides pagana condixit.] Hoc est
(vt rectè Rhenanus) quod fides ethnica Duci vel Impera-
tori data promissit ex pacto, nepe extrema perpeti, & mor-
tem, nam id significat hic condicere. Plinius in Prefatio-
ne ad Vespasianum: cum hanc operam condicerem, non
eras in hoc albo; id est, ex pacto pollicerer.

140. aut martyriorum immunitatem.] Vbi que
martyria (inquit Rhenan.) crepat Tertullianus. Paulo post:
Quia potior est necessitas timendæ negationis &
obeundi martyrij, quam euadendæ passionis & im-
plendi officij.

141. & saluam facturum animam pro nomine e-
ius amissam, &c.] Quod Matthæus passus: Qui perdi-

derit animam suam, inueniet eam; ipse quomodo id fiat ex-
plicans, Christo adtribuit quod ipse saluam facturum sit,
& e contrario, lucri habitam perditurus. Atqui lucri
habere dixit (vti adnotat etiam Rhen.) quemadmodum
sub finem l. 5. adu. Marc. lucri ducere, & eodem libro:
boni ducere.

142. Apud hunc tam miles est, paganus fidelis:
quàm, &c.] Elegantissima (inquit Rhen.) sententia con-
stans ex contrariis. Hic oportet scire Paganum duo signi-
ficare; tum eum qui miles nō est, vnde Persius se semipaga-
num vocat, tum eum qui Christum minime agnoscit. Certè
est etiam hoc vox paganus Iureconsultorum. Hinc illud
Scaevola D. ad Legem Falcidiam. l. vlt. Miles fideum paga-
nus erat, fecerit testamentum, & c. B. autem Aug. Au-
torem securus, & reliqui Doctores Ecclesiastici, peculiari-
ter serè adscripuit pro ethnico.

143. tamen nec illi necessitati disciplina conui-
uet.] Adrio 1. & MS. 3. coniber.

144. sibilum laxet.] De hoc inter Proverbiales for-
mulas in nostris Prolegomenis. Legimus autem: nam &
voluntas poterit, ex 3. MS. & cod. pro: poterat.

145. ducatio necessitatis.] Supra dixit (inquit Rhe-
nan.) Ducator pro duce, hic habes ducationem pro duc-
tatu. Q. D. exculant necessitatem, qua duce in hæc delicta
incidunt, non autem sponte sua.

146. in delictis incidamus.] Sic dictum (inquit idē)
vt illud adu. Hermogenem: ante eam in bono conuer-
tisset; & ad Iudeis: Legis præcepta reformantem
in hominis salute. Est autem hoc & Tertulliano fami-
liarissimè in cum Ablatis coniungat, quod alij cum Ac-
cusatis.

CAP. XII.

147. Sed & de corona prius dicam.] Titulum huic
capiti damus: Quod ipse coronarum causæ contra
Christianos faciant. Incipit autem loqui (inquit Rhe-
nan.) de corona triumphali, propter quam incepta est
disputatio.

148. Apollini vel Libero sacra est.] De Libero
& Apollinis Laurea diximus supra c. 7. Propterea ve-
ro adnotat ex Plinio Rhenanus, quod Laurus spectatissi-
ma reperitur in monte Parnaso, ideoque grata Apollini.
Habet id Plinius l. 15. c. vlt.

149. illi vt Deo telorum.] Huc pertinet quod à Pla-
tone Apollo dicitur Διὸς τῆς κατὰ Δεῦν, id est à iaculatio-
do, vnde etiam factum, vt cum arcu & sagittis eius simu-
lacro formari soleant.

150. huic vt Deo triumphorum.] Alludit ad ea
simulacra Liberti, quibus effingebatur in curru pampineo
triumphans, qui Pantheris modo, modo Tigribus ac Lyn-
cibus trahabatur, vti Gyraldus refertur hist. Deorum Syr.
8. Nominatum autem etiam Plinius l. 7. c. 56. Liber pa-
ter (inquit) diadema Regum in seque & triumphum in-
uenit, Claudius autem de quo hic loquitur, idem est qui
supra c. 7.

151. Quamquam ex myrto ait milites redimiri
solere, &c.] Myrtus (inquit Rhen. ex Plinio l. 15. c. 29.)
bellicis quoque se rebus inseruit, triumphans que de Sabinis
Posthumius Tubertus in Consulatu (qui primus omnium
ouans ingressus urbem est, quoniam rem leuiter sine cruore
gesserat) myrto Peneis victicis coronatus incescit, ope-
bilensque arborem etiam hostibus fecit. Hæc postea ouan-
tium fuit corona. Quibus & hæc addit ibidem Plinius:
Massarius Auctor est curru quoque triumphantes myr-
tea corona vsos. L. Pisto tradit, Papyrium Massium, qui
primus in monte Albano triumphauit de Corsis, myrto

Hh ij

ULLIAN,
notati omnibus
MELI,
V,
16.

coronatum, ludos Circenses spectare solitum. Marcus Valerius duobus coronis utebatur, Laurea & myrtica, qui & hoc voverat.

152. Martis per Iliam & Romulos Romani, &c.] Pulcrè sic restituitur hunc locum Rhenanus, & sensum quoque explicuit. Non est mirum Romanos milites myrto coronari solitos olim, quum hac arbor Veneri sit consecrata, quæ non solum Troiana est propter filium Æneam ex Anchise conceptum, verum etiam amicula Martis, qui per Iliam & Romulos Romanus est, id est, eo quod ex Iliâ Remum & Romulum Romæ conditores sustulerit; Romani Martis amica, qui Romuli & Remi sit pater. Verum ego, iocans inquit Terullianus, non arbitrator Venerem eatenus esse valde Romanam, siue amare Romanam, quatenus pellicis Iliæ dolor est. Fit enim verisimile Venerem, quæ sola amasio suo Marte potiri cupiebat, non parum offensam Iliæ concubitu, unde Romulus & Remus progeniti conditores urbis Romæ. Quos ambos intelligit, quum dicit Romulos, seu nos mutauimus. Nec caret alioque gratia variatio numeri, sic & Castores dicimus *ῥῶς δῖος ῥῶς πῆς*. Perinere autem huc videtur quod habet Plinius l. 16. c. 4. Romulus frondea (quantum hinc apparet ex myrto) coronauit Hostium Hostilium, quod Fidenam primus occupasset.

153. Quin & olea militiam coronari à Minerua, &c.] Athenis (inquit idem lib. eiusdem cap. ult.) olea durare traditur in certamine edita à Minerua. Quod de certamine cum Neptuno interpretatur Auctor. Certamen verò ipsum occasione regionis Træteniorum describit Pausanias histor. lib. 2. Hinc existant numeri veteres, quibus uno ex latere inscribitur D. CLOD. SEPT. ALB. CÆL. & ab altero Coss. II. ac Mineruæ Pacificæ, sc. cum effigie Mineruæ oleam manu tenentis.

154. non solum Artium, sed & armorum Dea.] Vide Isidorum Etymol. l. 8. cap. de Diis Gentium. Ab armis autem vocata fuit, & ἄρτεα, id est militaris, & ἀρτεία, id est Martia Minerua, testibus Phormuto & Luciano.

155. Ecce annua votorū nūcupatio, &c.] Hinc intelligi datur, quid sibi velim Numismatū inscriptiones variæ, & nominatim hæc de Seuro Imperatore, I M P. C A S. L. SEPT. SEV. PER. AVG. uno ex latere, et ex altero: VOTA PUBLICA SUSCEPTA: item de Antonino, una ex parte: ANTONINVS PIVS AVG. & ex altera: VOTA SVSCEPTA DECEMNALIA. item: ANT. PIVS AVG. COS. III. & Vota soluta Deo. Id autē quotannis sollempne fuisse hic significat Auctor, sed maxime in principiis Imperij, etiam addens locum, in Capitolij: & verba: Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus esse futurum. De qua auri usurpatione etiam in hac verba Plinius lib. 33. c. 3. Deorum vero honori in sacris nihil aliud excogitatum est, quam vt auratis cornibus hostiæ, maiores duntaxat immolarentur.

156. Eadem Laurea in Donatiui dispensatione, &c.] Vide supra c. 1. Quod ipsum eleganter hic comparat cum proditione Christi per Iudam acceptis argenteis, atque adeo (vti etiā Rhen. eleganter dicit) non esse gratuitam idololatriam, vtpote ipsa captatrix doni, atque hoc etiam quod subiungit: denarium Cæsari auferre, id est non dare Cæsari, sed ab eo Donatiuum accipere.

157. Triumphi Laurea folijs struitur.] Hoc est (inquit Rhen.) quod Plinius de Lauro scribit: Pivus folia distinguuntur appellatione. Lauream enim voca-

mus. Lauris autem (inquit idem Plinius lib. 15. cap. 30.) Triumphis propriè dicitur. Duo eius genera tradit Cato, Delphicam, & Cypriam: illam æquali colore, viridissimam maxime baccis, atque è viridi tubetibus: Hæc videretur Delphis coronari, & Triumphantes Romæ. Sterile vero baccis, quod maxime miror, aliqui triuphalem; eique dicunt triumphantes vti; nisi id à D. Augusti capere, ut docebitur ex ea Lauro, quæ ei missa è celo, minime est altitudine, folio crispo ac breui, inuentu rara. Inter causas autem cur in triumphis usitata, eam quoque reddat, quod sola mansatarum receptarumque in domos fulmine non icitur. Vbi & plura videat Lector, ne hic simplicior. Atqui pro: struitur, MS. 3. Var. instruitur, sed lud magis Terullianicum est.

158. Hinc aduerbis.] Hinc omnino legendam esse satis constat, pro: hanc. Quod verò sibi velit vocabulum aduerbis, rectè adnotauit Rhenanus se nescire. Ego autem vocem esse corruptam, & videri aliquid verius inueniendum, qualia sunt que sequuntur: inauratur, & libuitur, fortassis quemadmodum & Rhenanus ad: lenius in margini, ambitur, quod maxime placet, aut: adornatur, aut: adumbratur, vel: aduclitur. Lector autem liberum iudicium permittit, donec ex aliquo cod. melius aliquid proferamus. Fortassis etiam non male legatur: aduerbis.

159. lemniscis.] Sunt lemnisci (inquit Roman. in Ethore Pompeio Pesto, fasciola dependentes ex cornu, illa colligunt ex Plinio, tuniculus fuisse ex libro ipsi Philoborus, cuius eiusdem libelli sint, id quod Auctor. vult Philycas. De lemniscis sic Plinius lib. 21. cap. 3. ubi: ronis loquitur, quæ ex folijs aureis & argenteis consistit. Accesserunt quoque (inquit) & lemnisci, quæ ad ipsarum coronarum honorem erat propter Hetrusiam, quæ iungi nisi aureæ non debebant. Ab huiusmodi lemniscis corona lemniscata dicta sunt. Hæc etiam Rhenanus, quod dicitur respicere ad Politianum in Miscellaneis, qui non adfert de lemniscis, tum ex Plinio l. 16. c. 14. & de lemniscis coronis, ex numismatibus antiquis etiam, tum denique de philycis, ex quibus lemnisci habentur in Comment. Græcæ lingue, & ipsi Terullianus loco. Eodem pertinet etiam illud Horatij:

Displicent nexæ philya corona.
160. inauratur lamnulis.] Intelligit lamnularum, quæ deaurari solent, id quæ ex aere coronatio, ut Plinius lib. 33. cap. 9. & lib. 34. cap. 8. In Cyprii inaurare coronarium est & regulare, utrumque dicitur coronarium tenuatur in laminas; utrumque præteritum, speciem auti in coronis historiarum præteritum. Quamquam interim L. Gellius etiam vere auctor scribat triumphales coronas, quæ Imperatoribus ad honorem triumphij mitebantur ex auro coronari.

161. & apud Barbaros enim Christus.] Hæc agit de Parthis & Armenis, aliisque barbaris, qui uero domitis, quos iam tum Christianus fuisse, supra dicitur esse lib. aduers. l. 1. cap. 7. Adnot. supra coronam hanc deinceps.

162. Est & alia militia regiarum familiarium.] Intelligit (inquit Rhen.) milites illos Romanorum prætorios, qui sunt veluti familia Imperatorum.

163. Nam & Castrenses appellantur.] Castrensis est (inquit L. Gellius lib. 5. cap. 6.) exortus, quæ donat eum Imperator, qui primus castra instituit, quæ mans intravit. Ea corona insignis valli habet. Hæc etiam lares vocantur à Plinio, gratiæ loci iuxta lib. 16. c. 1.

164. Munificæ & ipse.] Apud Festum (inquit Rhenanus) legimus: Munifices vocatos milites, qui non vacabant, sed munus Principi faciebant. Qui vacabant, vocabantur Beneficarij. Sed & Pegerio Munifices sunt milites, qui munus faciunt, à quo liberi sunt, immunes qui dicuntur. Exponit ergo munificæ, id est ad munus sollempniū Cæsariorum adstrictæ & obligatæ. Posterior etiam munificum, pro munificæ usurpavit. Nam & Paulus Iureconsul. in cap. Munus. De verborum significatione, Munus etiam officium significare docet; unde munera militaria, & quædam milites munificos vocari. Vide etiam plura de Munere supra l. de Spectac. c. 12. n. 114. & 115. De sollempnibus Cæsarum autem, Apolog. c. 35. n. 461.

CAP. XIII.

165. Coronant & publicos Ordines laureis, &c.] Quam eiusdem sit argumenti hoc caput, nouo titulo non est opus. Huc autem pertinere videtur illud Plin. supra citato c. ult. l. 13. Laurus Romanis præcipue lætitiæ victoriarumque nuntia, additur litteris & militum lanceis sæsces Imperatorum decorat. Ex his in gremio Iouis Opt. Max. deponitur, quoties lætitiæ noua victoria aduenit.

166. Magistratus verò in super aureis.] Vide de his supra initio operis n. 1. & c. præced. & infra ex Plinio, ubi de Gemmatibus agit n. 167.

167. Præferuntur etiam illis Hetrufcæ. Hoc vocabulum est, &c.] Hetrufcæ coronas commemorat Plin. l. 2. c. 3. verbis supra citatis cap. præced. ubi de Lemnificis egimus. Hæc autem etiam quales fuerint, describit Auctor, nempe: quas gemmis & foliis ex auro quercinis ob Iouem insignes, ad decedendas thesas cum Palmatis togis fumebant. Videtur eodem pertinere quod scribit Plinius lib. 12. cap. 3. & 4. de gemmatibus & aureis coronis, & lib. 37. cap. 2. de Pompeio quod in triumpho 33. ex margaritis coronas habuerit. Denique quod eodem teste lib. 35. cap. 1. Triumphantibus corona aurea sustineretur à tergo. Atqui ad easdem adducit Auctor supra l. de Spectac. c. 7. de thetis, de coronis, ubi vide Adn. nostras n. 63. & de Palmata veste, Apolog. c. ult. n. 620.

168. Sunt & Prouinciales aureæ.] Ad loci huius intellectum facit illud lib. de Idolol. c. 18. & coronæ aureæ sacerdotum Prouincialium, à quibus hæc indicat etiam ipsa Deorum capita fuisse ipsam coronis coronata.

169. & ipsum Curia nomen, &c.] Proprie hæc Curia accipitur, locus nempe (teste Festo) ubi publicæ curiæ gerbantur. De aliis eiusdem significationibus vide Apolog. cap. 39. num. 511. & de clauo lato, siue lato clauo, lib. de Idolol. cap. 18. num. 141. ac de purpuris, ibidem n. 136. & 141.

170. Illius es, conscriptus.] Conscripti (teste Festo) dicebantur qui ex Equestri ordine Patribus adscribebantur, ut numerus Senatorum expletur; quod ipsum Livius l. 2. ab Urbe condita.

171. in libris vitæ.] Malim legere, in libro vitæ, quia scriptura obique in singulari numero vitur; sed nolui adhuc immutare, quod consentiant cum excussis MS. 3. Patricod. id que eo magis, quod à Sixto Senensi Bibliotheca Sanctæ lib. 2. Quintuplex Liber vitæ explicetur ex variis scripturis, (quod compendij ergo Lectorem remitto) & nominatum vitæ, cuius sit mentio Philipp. 4. ac Apoc. 2. & alterius Apoc. 20. prior Vitæ æternæ, alter Vitæ vniuersalisque usque ad obitum.

172. illic secutis ad caudices arboris.] Caudex hic accipitur ab Auctore pro sterpe radicis, quemadmo-

dum & à Plinio l. 16. Quædam (inquit) arbores simplices, quibus à radice caudex vms, & olua, fico, viti. Noster interpretis & Matth. & Luc. 3. vertit ad verbum ex Græco paulo aliter: ad radicem arborum.

173. Viderint & publici equi cum coronis suis.] De his exstat apud Plinium lex 12. Tabularum: Quam ferui equiue meruissent, pecunia partam lege dicit, nemo dubitauit.

174. nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus.] Confirmatur hinc eorum cod. MS. Latinorum lectio, qui addunt: Domini; nam & Græcè additur xvij. 18.

175. Ab ipso incolatu Babylonis, &c.] Alludit ad illud Apoc. 18. Exite de illa (nempe Babylone) populus meus, & que sequuntur, ubi etiam suggestu Babylonis meretricis magna reprehendit, id est, ornatum eius, nã id significari voce Tertullianica suggestus supra docuimus alicubi.

176. ex Principalium proprietatum.] Recte hæc Rhenan. Ob natalem videlicet Principum, aut victorias, et causas similes. Nam eadem Abrasi dixit Apolog. Rescripta & Edicta Principalia. Municipales item sollempnitates, Festos dies cuiusque Municipij.

177. Noster (inquit) Municipatus in cælis.] Trãtulit municipatus, pro eo quod Græcè est πολιτευμα, & apud nostram interpretem: consensatio.

178. Coronant & nuptia sponso.] Huc pertinet quod sponso ad virum iter parans, ex verbera, qua Veneri dicata est, & floribus herbisque à se lectis, corollam texere soleat, eamque secum deferre; nam empta gestare ferta vitio dabatur. Item quod sponso domi illam operiens, paratu magno ianiam coronare, multaque Lauro exornare soleat, quemadmodum auctor est Alexander ab Alexandro Genial. diel. l. 2. c. 5.

179. & ideò non nubimus ethnicis, &c.] De hoc Argumento supra tractat Auctor toto lib. 2. ad Vxorem, ubi latius.

180. Hæbes legem à Patriarchis.] Adhuc ad præcepta Patriarcharum Abrahæ & Isaac: Non accipies uxore filio meo de filiabus Chanaan, Gen. 24. & 28.

181. Coronat & libertas secularis.] Quoniam plerique Manumissionis insignia recenseat Auctor Tom. sequen. lib. de Resurr. carn. mirum est quod coronam non commemorat.

182. Nunquid & Agonistica caussa, &c.] Sentit (inquit Rhen.) de certaminibus Gymnicis, quorum victores coronabatur. Eodè pertinet quod habet Plin. l. 16. c. 4. de coronis, ex hedera. Nouissime (inquit) et in sacris certaminibus usurpate, in quibus hodieque non victori datur, sed patriam ab eo coronari pronuntiat. Et peculiariter Delphis Lauro coronari solitos victores lib. 10. c. ult. Pinea corona apud Isthmum. l. 15. c. 10. Ex Apio in Nemeis certaminibus, lib. 19. c. 8. Ex Olcastro denique Olympiæ, l. 15. c. 4.

183. quas statim tituli sui damnant.] De his late Auctor et ex instituto supra l. de Spect. c. 6. n. 51. ubi vide Et. in nostras, præsertim de Olympis Ioui dicatis certaminibus n. 108. de Nemeis Herculi sacris n. 109.

184. & miscellus Archemorus.] Archemorus (inquit Rhenan.) Lycurgi filius à serpente laesus adhuc infans perit, ex incuria nutricis suæ Hypsipyles, qua illum in gramminibus reliquerat, ostensura Græcis sitis laborantibus Langiam fontē. In eius pueri memoriam annuus agon institutus est. Et quia perit adhuc infans, miscellum vocat, non miserum.

ULLIAN
notati onibus
MELI
V
16

185. & Antinous infelix. *[Hinc inquit idem] Hadrianus Caesar in deliciis habuit, & tam tenerè dilexit, ut ab illo civitatem Aegypti cognominavit, ubi & agonem illi quotannis celebrandum instituit. Quam rem in litteras pulcrè retulit Egeſippus ſic ſcribens, referente Hieronymo: Tumulos inquit mortuis templaque fecerunt, ſicut vſq; hodie videmus. E quibus eſt & Antinous ſervus Hadriani Caſaris, cui & Gymnicus agone exercetur apud Antinonum civitatem, quam ex eius nomine condidit, & ſtatuit prophetas in reſpo. hac ille. Notat & Terentius Antinoi in 1. lib. adu. Marc. quum inquit: Alioqui ſi ſic homo Deum commetabitur, quomodo Romulus Conſum, & Tatius Cloacinam, & Hoſtilius Pauorem, & Merellus Alburnum, & quidem ante hoc tempus Antinonum, &c.*

186. ſemel iam in ſacramenti teſtatione cieratæ. *[Sic omnino legimus pro: tentatione, ut accipiatur pro: conteſtatione, que vox Auctori etiam de Sacramento baptiſmi non eſt inuſitata, quemadmodum Latiſ in ſtr. Tom. ſequent. l. de Baptiſ. num. 1. Placet autem magis lectio excuſorum: Hæ enim erant pompæ diaboli, &c. quàm 3. MS. cod. Vatic. erunt. nam agit de cieratione iam facta. Siquis autem (Rhenan. inquit) hic obicit, Tertullianus ante dixit: Aquam adituri, ibidem, ſed & aliquanto priùs in Eccleſia ſub antiſtitis manu cõteſtamur nos renuntiare diabolo, & pompæ & angelis eius; Et hoc loco dicit: Semel iam in ſacramenti teſtatione cieratæ: Is ſure debet ſemel hic accipi pro praſus & omnino, ita ut ſemel feciſſe ſufficiat.*

187. etiam cælum ſyderibus apud Homeri carmina coronatum. *[Hinc loco inquit idem] ſubſcribit Plinius (lib. nempè 16. c. 4.) Antiquitus quidem (inquit) nulla niſi Deo dabatur. Ob id Homerus cælo rãrum eam & prælio vniuerſo tribuit.*

188. Ceterùm à ſeculo coronantur & lupanaria, &c. *[Videtur intelligere coronas, quibus Laves publici vel privati in ſingulis domibus coronabantur, atque adeo & in lupanariis, latrinis, & piſtrinis, & carcere, & ſpoliatiis, hoc eſt ſpeluncis latronum, iuxta illud Plinij ſupracitatum lib. 2. 1. cap. 3. & Larium priuatorum publicorũque.]*

189. & Ludus. *[Ludum litterarium intelligit, de quo ſuprà Auctor lib. de Idolol. cap. 10. Flore ſcholæ coronandæ.]*

190. & Amphitheatra. *[Inter Amphitheatrorum adparatus etiam coronas recenſet Auctor ſuprà lib. de Spectac. c. 12. ubi quid Amphitheatrum, Adnotat. num. 126.]*

191. ipſæque libitinæ. *[Rectè Pithecius Aduerſ. lib. 2. c. 15. de ſepulchralibus coronis interpretatur, de quibus etiam illud Plinij ſupracitatum l. 2. c. 3. ac ſepulchrorum & Manium.]*

192. At enim Chriſtianus nec ianuam ſuã, &c. *[De hoc ſuprà Apologet. cap. 35. num. 464. De Diis vero Oſtiorum lib. de Idolol. cap. 15. num. 113. 114. 115. 116. 117. 118. Cuius loci conſideratione malui retinere: Cardam, ſeu Cardeam, cum editionibus excuſis, quàm Carnam, ſecundum 3. MS. cod. maximè quòd à cardinibus ita diſtinctionem adſerat tum hic Tertull. eum etiam B. Cypr. l. de Idolol. vantiat, uti etiam illic adnotauimus n. 30.]*

CAP. XIII.

193. Tanto abeſt ut capiti ſuo manus inferat Idololatriæ, &c. *[Caput hoc inſcribimus: Quòd capiti nullo modo corona conueniat, niſi ad inſtar Chriſti ſpinea. Illud autem: Tanto abeſt, phraſis eſt (uti etiã*

Rhenan.) Auctori familiaris. Porò de velamento capitis viris interdicto, & cui obnoxium eſt feminæ caput. Iuſſiſſimo lib. de Velandis virgin. Cuius quum hic etiam mentio non fiat, veriſimile non ſit quòd ſuprà cap. 4. librum hunc illi priorem eſſe. Lego autem cum Latino: Quid enim eſt capiti feminæ, pro: capite. Malim autem legere paulo poſt: Propterea non enabitur operoſius mulier, pro eo quòd eſt: coronabitur, eo quòd ſequatur, ut nec crinium artibus coronetur, & quòd Apoſtolus ornatum quidem eum non coronam interdicit.

194. ex Apoſtoli proſpectu. *[Hoc eſt (interpretes Rhenano) propiſcientia providentiæque, quippe qui renatum operoſiorem, ut modo diximus in ſententiis prohibuerit 1. Tim. 2. Adnotata erat varia lectio à Latino præſcripto, ſed illud magis Tertullianicum eſt. Et contra mira locutio paulo poſt, ubi nuncupatur feminæ hæc Chriſtus, & viri caput.]*

195. centenariis quoque roſis. *[MS. 3. & Latiſ. centaureis. Perum lego cum Rhenan. cõcentariis, quæ roſæ centifolæ meminere Plin. l. 21. c. 4. etia ubi coronis agit, quamquam neget Tiberij Principatu coronam roſam centifoliam in coronis adſitam. Atqui Midæ roſeto vide ſuprà T. 1. lib. de Pall. c. 1. m. 43.]*

196. fauos poſt fella guſtauit. *[De hoc Primum vide noſtra Prolegomena. Atqui pro: ſi forte, ſenſus legum dum Latinius: ſi potes.]*

CAP. XV.

197. Serua Deo rem ſuam inattaminatam, dicit Titulum poſtremo huic capiti damus: *[Quòd à Chriſti corona exſpectanda. Locus inſignis pro corona, ſeu mercede bonorum operum, ſeu meritori poſteriorum; de quibus tamen Latiſ ſuprà lib. ad Martyr. num. 43. & lib. de Patientia, cap. 11. num. 73. 74. 75. cap. 13. num. 82.]*

198. Qui vicerit, dabo ei coronam vitæ. *[Et dabo tibi fidelis ad mortem.] Sicuti aliàs ſapè, ſic & memoria quantum ad præter lapſus, ex duobus ſcripturis monis vnum conſicit. Nam Apoc. 2. Eſto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ, &c. Apoc. 3. Qui vicerit, ſic veſtietur, &c. Item: Qui vicerit, dabo tibi coronam vitæ.]*

199. bonum agonè. *[Similiter B. Cypr. apud l. 3. Teſtim. ad Qur. c. 16. qui vocem Græcã: ἀγωνίαν fecerunt, pro eo quòd noſter interpretes: certamen vertit, 2. Tim. 4.]*

200. Protoſedent & Presbyteri, &c. *[Mortuus inquit Rhenan.] verbi compoſitio ex peregrino & quædam quædam & noſtrum à Græco & deo detortum ſit. Autem ad locum Apocalypſos 4. Et ſuper thronos ſedebant quatuor ſeniores, etc. Atque etiam hic ſeruatã eſt ab alio throno vox Græca: πρεσβυτεροι.]*

201. eodẽmque auro, &c. *[Et hic inquit hinc locus eſt Apoc. 14. Propterea poſt varias citationes Apoc. inquit: Si tales imagines in viſione, quales videntur in repreſentatione. Loquitur autem de viſione illius qui ſcripſit Apocalypſin.]*

202. Strophiole aut dracontario. *[Tanto inquit idem ex Plinio l. 21. c. 2. ſcilicet coronam vitæ, ut antiqui, ſtrophia appellantes, unde nata ſtrophiole. Porò Dracontarium videtur eius ſeculi vocabulum, ſe, pro corolla. Ego vero puto Dracontarium, coronam intelligi conſectam aut ex dracontia herba, cuius uerſus venena, cuius meminit Plin. l. 24. c. 16. aut ex pennis draconilibus, de quibus idem l. 37. c. 10. &c.]*

Et supra lib. de Hab. muliebris, c. 6. n. 52.

203. Nam & Reges nos Deo, &c. fecit.] *Vertit ad verbum ex Graeco* βασιλεύς, pro eo quod nos ter interpretatur: regnum.

204. bonus miles.] *Loquitur* (inquit *Rhen.*) de Milite isto, qui coronam in manu, non in capite gestauerat, ob eam rem in carcerem raptus.

205. Erubescite Romani commilitones.] *Hinc patet Roma hunc librum scriptum fuisse.*

206. sed ab aliquo Mithra milite, &c.] *Huius* (inquit *Rhenan.*) *Dei Mithrae meminit in Prescriptionibus de diabolo nostra religionis sacra (inimè sacramenta) imitante loques.* Tingit & ipse quosdam (inquit) utique credentes & fideles suos. Expiationem delictorum de lauacro reprobmittit. Signat illic in frōtibilibus milites suos. Celebrat & panis oblationem, & imaginem resurrectionis inducit, & sub gladio redimit coronam. *Quae postrema verba:* & sub gladio redimit coronam, hic exponuntur. Nam hanc ceremoniam hoc loco explicat, quam demiror à nemine fuisse commemoratam. *D. Hieronymus tantum obiter indicat, quum ad Letam de Institutione filiae scribens:* Ante paucos (inquit) annos propinquus vester Gracchus nobilitatem patriam sonans nomine, quum praefecturam gereret verbanam, nomine specum Mithrae, et omnia portentosa simulacra, quibus Corax, Niphus, Miles, Leo, Peres, Helios, Bromius pater, imitantur, subuertit, fregit, excussit? *Vbi vides Militis fieri mentionem, cuius initiationem in specu Mithrae hoc loco describit Tertullianus. Laetantius sine Lutatio Strajij interpretis ultimam carmen primi Thebaidos exponens:*

Indignata sequi torquentem cornua Mithram, scribit Apollinem à diuersis gentibus variis appellari nominibus. *Apud Aethiopes enim Titan vocatur, apud Aegyptios Osiris, apud Persas vbi in antro colitur, Mithra nominatur. Eius simulacrum fingebatur relictae tauri cornua retentare; quo significatur Lunam ab eo lumen accipere, quum occipit ab eius radiis serrogari. Erat autem ipse Sol Leonis vultu cum tiara pisco habitu, utriusque manibus, ceu diximus, bonis cornua comprimis. Siquidem Sol principale signum inculcat & frenat, Leonis salicet, ideo quod hic Deus ceteros sui nominis & potentiae impetu excellat, ut inter reliquos ferus Leo: vel quod sit rapidum animal. Haec ex illo Commentario propterea paulo prolixius retuli, ut melius intelligatur Tertullianus locus ille lib. adu. Marc. quum inquit: Sicut aridae & ardentis naturae Sacramenta Leones Mithrae philosophantur. Meminit & Martianus Capella Mithrae, quum canis lib. 3. de nupt. Mer. & Philolog.*

Te Scerapim Nilus, Memphis veneratur Osirin, Diffona sacra Mithram. --

Plura dicta lib. de Praescript. adu. her. cap. 40. Tom. sequ. videat Lector, cum de Mithra, tum de diabolo diuina adfectante, vti paulopost Auctor commemorat.

207. in spelæo & castris verè tenebrarum.] *De hoc spelæo latius in haec verba B. Iustinus Martyr aduersus Typhonem: Porro quando illi qui Mithrae initiationes (sic enim verò, pro eo quod alijs initiationes)*

de petra cum natum esse memorat (de quo vide etiam testimonium B. Hieron. infra Tom. sequ. lib. de Praescript. adu. heres. supra dicto num. 241.) & spelæum nominant cum locum, vbi initiari ei credentes perhibent; non ego hic, quod à Daniele dictum est, lapidem absque manibus abscissum de monte ingenti, & quod ab Esaia est promulgatum, eos sequutos esse, atque haec consimiliter instituisse sciam? cuius Prophetiae promulgationis etiam verba omnia imitari sunt conati. Nam & iuste recteque agendi praecepta, ut apud illos dicuntur, arte quadam effecerunt. Verba Esaia sunt talia cap. 33. Audite qui longè estis qua fecerim, & cognoscite propinquantes fortitudinem meam. Desierunt in Syo iniqui. Corripiet tremor impios. Quis annuntiabit vobis locum sempiternum? Ambulans in iustitia (hinc apud illos, de quibus supra rectè agendi praecepta) loquens viam rectam, odio habens iniquitatem & iniustitiam, manus obtinens puras à muneribus, obturans aures, ut ne audiat iudicium sanguinis iniustum, conueniens oculis ut ne videat iniustitiam. Hic habitabit in excelso specus petrae fortis: (hinc spelæi imitatio.) Panis dabitur ei (ex quo desumpta apud illos panis oblatio, cuius mentio fit libro de Praescript. adu. heres.) & aqua eius fidelis (quo pertinet de qua ibidem tinctio.) Regem cum gloria videbitis (quod ad resurrectionem pertinet) & oculi vestri longe proficiunt. Anima vestra meditabitur timorem Domini: (hinc ibidem expiatio delictorum.) Vbi est litteratus? vbi sunt Consiliarij? vbi est eos dimittens qui aluntur, paruum & magnum populum? Quocum consilia non agitarunt, neque profunditatem vocum sciuerunt, ita ut non audirent, Populus vitiosus, & non est audienti scientia: Quod ipsum rursum paucioribus his verbis non multiplo repetit: Quod verò (inquit) Esaiae de symboli arcanique specus vaticinio praeloquutus sit, vobis recessus, sed eorum gratia, qui hodie vobiscum venere, locum eum repetam: in super hoc addens, propter verba eiusmodi, eos qui Mithrae mysteria instituerunt, in loco qui apud illos spelæum vocetur, suos initiare, sacraque sua arcana peragere, diaboli instinctu agitato. Atqui spelæum istud primum Zoroastres in Persidis montibus dicasse fertur prope fontes, iuxta quod habet Porphyrius in Comment. antri Nympharum, ex 13. Odyss. Homeri.

208. quasi mimum martyrij.] *Hoc est* (inquit idè *Rhenanus*) *quasi imitamentum martyrij quod pro Christo tolerant Christiani. Quare & hanc lectionem retinendam dixi, pro eo quod in excelsis subpreparat: minimum, maxime qui illud etià legant 3. MS. cod. Vatic. Unde nec placet lectio Gyraldi hist. Deorum sint. 7. qui legit: minus. Maxime quod haud absimiliter B. Gregor. Nazian. Orat. i. in Iulian. Imper. scribat: Ab illo fuisse comparata martyria Christianorum cruciatibus, quae in Mithrae sacris celebrabantur. Super quo loco (vbi citatur ibidem à Gyraldo) vetus commentator. Mithra, id est, sol cui celebratae sunt, & imprimis à Chaldaeis. Cui Deo qui voluit initiari, duodecim contumelias afficiuntur, per verbera, calorem, frigus, & alia eiusmodi. Quae proinde putat fuisse etiam ea sacra, quae Commodus Imperator homicidio polluit.*

QUVM prætèxtu contrariae consuetudinis, contra quam Apostolus præceperat, non modò nuptiæ, & virgines hominum, seu seculares quæ ad nuptias virorum adspirant; sed & virgines Dei, quæ Christo nupsèrant, præsertim in Ecclesijs caput non velarent; quod antea Græcè, nunc Latine quoque ostendit, virgines velari oportere.

- I. Imprimis autem, consuetudinem aduersus veritatem non præscribere, ex eo docet, quod Regula fidei vna irreformabili manente, cetera disciplinæ & conuersationis admittant nauitatem correctionis.
- II. Maxime quum Ecclesiarum, quas Apostoli seu Apostolici viri condiderunt, consuetudo opponatur; nobis autem & illis vna fides, vnus Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lauacri Sacramenta, vna Ecclesia.
- III. Proinde quum arbitrio cuiusque permessa res esset, vt quæque voluisset, aut velari, aut non regi, sicut & nubere; temerariam audaciam reprehendit, quæ virgines hominum ambabant aduersus virgines Dei, quod aliter (velata inquam) illæ incederent; immò sacrilegiis manibus dicatum Deo habitum à virgine electum detraherent.
- IIII. Neque verò ob stare quod opponitur, nullam mentionem virginum ab Apostolo factam, vbi de velamine præfinit, sed tantum mulieres nominatas; quia Spiritus sanctus vno nomine Mulieris etiam virginem intelligi voluit, vt potè quòd generale sit vocabulum, vti & Femina.
- V. Ad sexum enim pertinere, non ad gradum sexus, probat scriptura Genesios; quæ Eam mulier est cognominata, adhuc felix, adhuc virgo; post matrimonij verò connexum, mulier eius.
- VI. Sic & Apostolum mulierem vocare Virginem Mariam, quam vtiq; virginem constat fuisse, licet Hebion resistat; & Angelum Gabrielem ad Virginem missum, cum benedicit illam, inter mulieres deputasse.
- VII. Iam verò etiam ipsas rationes virginibus competere, per quas Apostolus docet velari minam oportere.
- VIII. Eadem itaque ratione virginem in muliere intelligendam, quæ puerum in viro; quum Adam adhuc integer ante nuptiarum congressum vir sit cognominatus in Genesio, apud Apostolum vox: Omnis, tam de viro quàm de muliere, æquè virginem in viro atq; in muliere comprehendat.
- IX. Alia item disciplinæ Ecclesiasticæ præscripta de muliere in virgine spectare; nam nec virgini, quantumuis carnem suam sanctificare proposuit, licere in Ecclesia docere, tingere, offerre, aut sacerdotalis officij sibi sortem vendicare.
- X. Non itaque magis debere virgines honorigeram notam virginitatis suæ (non velandam) præferre; quàm tot viros virgines, tot spadones, qui nulla sibi defendunt continentia dignia, quæ tamen virginitate feminarum est laboratior.
- XI. Ad responsonem autem ex diuerso, quasi à natiuitate proinde virginem operari oporteat; responderet, Apostolum intelligi debere, ex quo se virgo intelligere cæperit, post contestatam maturitatem; interserens exemplum Rebecca, quæ velata sponso suo occurrit, (minus post continentia votum virgini id faciendum) & ethnicorum, apud quos velata ad virum ducuntur.

Proinde tegantur superiora, cuius inferiora nuda non sunt, nec eas imitentur, quæ sola capitis nuditate virginitatem nundinant. XII.

Deinde si & apud ethnicos propter homines iam nupturæ caput velant, saltem in Ecclesia virginitatem abscondant, ut in occulto mercedem apud Deum mereantur, quæ tantam oblationem Deo offerunt ipsius corporis & spiritus sui, cum illam ipsam naturam consecrât. XIII.

Neque verò cogendas ceteras ad huiusmodi opus virginitatis; quia ubi coactio, illic necessitas; ubi necessitas, illic infirmitas; & proinde facile ruunt, & funem longum delictorum sibi adtrahentes, intellecto tamen permanentes capite, ne prodantur, virgines sub Deo se mentiuntur. XIII.

Sed enim vera & pura virginitas, etiam sceminarum oculos timens, confugit ad velamen capitis tamquam clypeum, quo bonum suum protegat aduersus ictus tentationum, aduersus iacula scandalorum, aduersus fascinum etiam apud ethnicos metuendum. XV.

Scripturam itaque legem hanc de velamine condidisse, naturam contestari, disciplinam exigere, maxime in virgine quæ Christo nupsit, illi tradidit carnem suam, illi sponsauit matritatem suam; qui quum alienas sponfas & maritatas velari iubeat, utique multo magis suas. XVI.

Postremo & eas, quæ in nuptias inciderunt admonet, ut ne quidem in momento hære à disciplina velaminis exolecant, tum Apostoli verbis, tum Arabicarum sceminarum quæ faciem totam contegunt, & reuelationis cuiusdam exemplis; præsertim verò ne inter Psalmos aut in Oratione ipsa, vel quacunque Dei mentione, reuere persuerent. XVII.

Ceterum librum hunc germanum esse patet ex eius hoc Epiphonemate, Pax & gratia à Domino nostro Iesu redundet, cum SEPTIMIO TERTVLLIANO, cuius hoc opusculum est. Deinde eundem imitatur B. Cyprian. lib. de Discipl. & habitu virginum, locis infra citatis. Habuerunt denique MS. Trithemius Catal. Script. & Politianus epist. s. lib. 4. Aditus autem fuit primum à Rhenano ex Paterniacensi & Hirsaugiensi exemplaribus MS. cum Scholis, deinde castigatus ex cod. Gorziensi, additis Adnotationibus, quibus accessit etiam recognitio Sigismundi Geleni ex Britannico codice. Non tamen eiusmodi, quin plures adhuc loci recogniti fuerint à nobis ex 3. MS. Variis. codicibus, & Adnotationibus quoque nostris locupletari.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI DE VIRGINIBVS
VELANDIS LIBER.

PROPRIVM iam negotium passus meæ opinionis, & Latine quoque ostendam, virgines nostras velari oportere, ex quo transitum atatis suæ fecerint: Hoc exigere veritatem, cui nemo præscribere potest, non spatium temporum, non patrocinia personarum, non privilegium regionum. Ex his enim ferè consuetudo initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate sortita, in vsum per successionem corroboratur, & ita aduersus veritatem vindicatur. Sed Dominus noster Christus veritatem se, non consuetudinem cognominavit. Si semper Christus, & prior omnibus: æquè veritas sempiterna & antiqua res. Viderint ergo quibus nouum est quod sibi vetus est. Hæreseis non tam nouitas quam veritas reuincit. Quodcunque aduersus veritatem sapit, hoc erit hæresis, etiam vetus consuetudo. Ceterum suo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quam recipiendum quod agnoscitur. Regula quidem fidei vna omnino est, sola immobilis, & irreformabilis, credendi scilicet in vnicum Deum om-

ULLIAN
notati omnibus
TERTVLLI
V
16

nipotem, mundi conditorem, & filium eius Iesum Christum, natum ex virgine Maria, D
 crucifixum sub Pōrio Pilato, tertia die resuscitatum à mortuis, receptum in caelis, sed et
 nunc ad dexteram Patris, venturum iudicare viuos & mortuos, per carnis etiam resurre-
 ctionē. Haec lege fidei manente, cetera iam disciplina & conuersationis, admittunt noui-
 tatem correctionis, operante scilicet & proficiente vsque in finem gratia Dei. Quale est
 enim vt diabolo semper operante & adiciente quotidie ad iniquitatis ingenia, opus Dei
 aut cessauerit, aut proficere destiterit, ⁶ cum propterea Paracletum miserit Dominus, vt
 quoniam humana mediocritas omnia semel capere non poterat, paulatim dirigeretur &
 ordinaretur & ad perfectum perduceretur disciplina, ab illo vicario Domini spiritu fan-
 ctō. Adhuc inquit, multa habeo loqui vobis, sed nondum potestis ea baiulare: Cum vene-
 rit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem, ⁷ & superuenientia renuntiabit
 vobis. ⁸ Sed & supra de hoc eius opere pronuntiauit. Quae est ergo Paracleti administratio
 nisi haec, quod disciplina dirigitur, quod scripturae reuelantur, quod intellectus refor-
 matur, quod ad meliora proficitur? Nihil sine atate est, omnia tempus expectat. Denique
 Ecclesiastes; ⁹ Tempus, inquit, omni rei. Aspice ipsam creaturam paulatim ad fructum
 promoueri. Granum est primò, & de grano frutex oritur, & de frutice arbuticula enititur.
 Deinde rami & frondes inualescunt, & totum arboris nomen expanditur, inde germi-
 nis tumor, & flos de germine soluitur, & de flore fructus aperitur. Is quoque rudis ali-
 quando & informis, paulatim atatem suam dirigens, ¹⁰ eruditur in mansuetudinem
 poris. Sic & iustitia (nam idem Deus iustitiae & creaturae) primò fuit in rudimentis,
 natusa Deum metuens: dehinc per legem & Prophetas promouit in infantiam: dehinc
 per Euangeliam efferbuit in iuuentutem: nunc per Paracletum componitur in maturi-
 tatem. Hic erit solus à Christo magister & dicendus & verendus. Non enim ab se loque-
 tur, ¹¹ sed quae mandantur à Christo. ¹² Hic solus antecessor, quia solus post Christum.
 Hunc qui receperunt, veritatem consuetudini anteposunt. Hunc qui audierunt vsque
 C. P. II. non olim prophetantem, virgines contegunt. [¹³ Sed nolo interim hunc morem veri-
 tati deputare. Consuetudo sit tantisper, vt consuetudini etiam consuetudinem opponam.
 Per Græciam & ¹⁴ quasdam Barbarias eius, plures Ecclesiae virgines suas abscondunt. Est
¹⁵ & sub hoc caelo institutum istud alicubi, ne qui gentilitati Græcicae aut Barbaricae
 consuetudinem illam ascribat. Sed eas ego Ecclesias proposui, quas & ipsi Apostoli vel
 Apostolici viri condiderunt, & puto ante quosdam. Habent igitur & illae eandem consue-
 tudinis auctoritatem, tempora & antecessores opponunt magis quam posterae istae. Quod
 obseruabimus, quid deligemus? Non possumus respicere consuetudinē, quam damnare non
 possumus, vt potest non extraneam, quia non extraneorum, cum quibus scilicet communi-
 camus ¹⁶ ius pacis & nomen fraternitatis. Vna nobis & illis fides, vnus Deus, idem Chris-
 tus, eadem spes, eadem ¹⁷ lauacri sacramenta. ¹⁸ Semel dixerim, vna Ecclesia sumus. In
 nostrum est, quodcunq; nostrorum est. Ceterum diuidis corpus: tam hic, sicut in omnibus
 variè institutis & dubiis & incertis fieri solet, adhibenda fuit examinatio, ¹⁹ quae magis
 duabus tam diuersis consuetudinibus disciplinae Dei conueniret. Et vtrique ea deligenda
 quae virgines includit, soli Deo notas, quibus praeter quod à Deo non ab hominibus ce-
 ptanda gloria est, etiam ipsum bonum suum erubescendum est. Virginem magis laudanda
 quam vituperando confundas: quia delicti durior frons est, ab ipso & in ipso delicto im-
 pudentiam docta. Nam illam consuetudinem, quae virgines negat dū ostendit, nemo pro-
 basset, nisi aliqua tales quales virgines ipsae. Tales enim oculi volent virginem vitam, qui-
 les habet virgo quae videri volent. Inuicem se eadem oculorum genera desiderant. Eiusdem
 libidinis est videri, & videre. Tam sancti viri est ²⁰ subfundi, si virginē viderit, quam sanctae
 C. P. III. virginis, si à viro visa sit. [²¹ Sed nec inter consuetudines dispicere voluerunt illi. sancti
 simi antecessores. Tamen tolerabilius apud nos ad vsque proximē, vtrique consuetudini
 communicabatur. Arbitrio permessa res erat, vt quaeque voluisset aut tegi aut profuturum
 cut & nubere: quod & ipsum neque cogitur neque prohibetur. Contenta erat veritas pro-
 cisci cum consuetudine, vt tacite sub consuetudinis nomine frueretur se vel ex parte. Sed
 quoniam cœperat agnitio proficere, vt per licentiam vtriusque moris indicium melioris
 partis emergeret, statim ille aduersarius bonorū, multoque institutorum, opus suum fecit.
 Ambiunt virgines hominū aduersus virgines Dei, nuda planè fronte temerarie audaciam
 excitatae. Et virgines videtur quae aliquid à viris petere possunt, nedum tale factum, vt lice-
 licet aemula earum, tanto magis liberae, quanto Christi solius ancillae, dedantur illis. Scen-
 dalizantur.]

A dalizatur, inquit, quia aliter alia incedunt : & malunt scandalizari, quam prouocari.
 22 Scandalum, nisi fallor, non bonæ rei, sed malæ exemplum est, ædificans ad delictum. Bonæ res neminem scandalizant, nisi malam mētem. Si bonum est modestia, verecundia, fastidium gloria, soli Deo captans placere: agnoscant malum suum, quæ de tali bono scandalizantur. Quid enim si & incontinentes dicant se à continentibus scandalizari, continentia reuocanda est: & ne multi nobis scandalizentur, 23 monogamia recusanda est? Cur non magis hæ querantur scandalo sibi esse petulantiam, impudentiam ostētatitæ virginitatis? Propter eiusmodi igitur capita nundinatitia, trahatur virgines sanctæ in Ecclesiam, erubescētes quod cognoscantur in medio, pauentes quod detegatur accersita quasi ad stuprū. Non minus enim & hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonæ, stupri passio est. Et tamen vim carnis pati, minus est; quia de officio naturæ venit. Sed cūm spiritus ipse violatur in virgine, sublato velamine didicit amittere quod tuebatur. 24 O sacrilegæ manus, quæ dicatum Deo habitum detrahere potuerunt. Quid peius aliquis persecutor fecisset, si hoc à virgine electum cognouisset: Denudasti puellam à capite, & tota iam virgo sibi nō est: alia est facta. Exurge igitur veritas, & quasi de patientia erumpe, nullam volo cōsuetudinem defendas; nam iam & illa consuetudine, sub qua te fruebaris, expungitur. Te esse demonstra quæ virgines tegit. Ipsa scripturas tuas interpretare, quas consuetudo non nouit. Si enim nosset, nunquā esset. [25 Quatenus autem & de scripturis aduersus veritatem

B argumentari consuetudo est, statim opponitur nobis; nullam mentionem virginū ab Apostolo factam, vbi de velamine præfinit, sed tantum mulieres nominatas: cūm si voluisset, & virgines tegi, de virginibus quoque cum mulieribus nominatis pronuntiaffer: 26 quomodo illic, inquit, vbi de nuptiis tractat, quid obseruandum sit etiam de virginibus, declarat: Itaque non contineri eas lege velandi capitis, vt non nominatas in hac lege: immò ex hoc non velari quā non iubentur, quæ nec nominantur. Sed & nos eandem argumētationem retorquemus. Qui enim sciebat aliās vtriusque generis facere mentionem, virginis dico, & mulieris, id est non virginis, ex causa distinctionis; in his in quibus non nominat virginem, non faciens distinctionem, ostendit conditionis communionem. Ceterū potuit hīc quoque constituere differentiam inter virginem & mulierem, sicut alibi dicit: 27 Diuisa est mulier & virgo: igitur quas non diuisit, tacendo 28 inalterauit. Nec tamē quia illic diuisa est & mulier & virgo, hīc quoque patrociniabitur illa diuisio, vt quidem volunt. Quanta enim alibi dicta, non valent, vbi dicta scilicet non sunt, nisi si eadem sit causa, quæ alibi, vt sufficiat semel dictum? Illa autem causa virginis & mulieris longē diuisa est ab hac specie. Diuisa est, inquit, mulier & virgo. quare? quoniam innupta, id est, virgo, cogitat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta, & corpore & spiritu. Nupta autem, id est, non virgo, cogitat quomodo placeat viro. Hæc erit interpretatio diuisionis illius, nullum habens locum in isto capitulo, in quo neque de nuptiis, neque de animo & cogitatu mulieris & virginis, pronuntiatum, sed de capite velado. Cuius nullam volens esse disceptationem, Spiritus sanctus vno nomine mulieris, etiam virginem intelligi voluit, quam propriè non nominando à muliere non separauit, & nō separando coniunxit ei à qua non separauit. Nouum est nunc ergo principali vocabulo vti, & cetera nihilominus in eo vocabulo intelligi, vbi nulla est necessitas singillatim distinguendæ vniuersitatis? Naturaliter compendium sermonis & gratum & necessarium est: quoniam sermo lacinosus, & onerosus & vanus est. Sic & generalibus vocabulis contenti sumus comprehendentibus in se specialium intellectum. Ergo iam de vocabulo ipso. Naturale vocabulū est femina. 29 Naturalis vocabuli generale mulier. Generalis etiam speciale, virgo, vel nupta, vel vidua, vel quot etiam ætatis nomina accedunt. Subiectum igitur est generali speciale, quia generale prius est: & 30 subiectiuū antecessiuo, & portionale vniuersali: in ipso intelligitur cui subiicitur, & in ipso significatur, quia in ipso continetur. Sic nec manus, nec pes, nec vllum membrorum desiderat significari corpore nominato. Et si mundum dixeris, illic erit & cælum, & quæ in eo, sol, & luna, & sidera, & astra, & terra, & freta, & 31 omnis census elementorum. Omnia dixeris, cūm id dixeris quod ex omnibus constat. Sic & mulierē nominando, quicquid est mulieris nominauit. [32 Sed quoniam ita mulieris nomen vsurpant, vt non putent competere illud nisi ei soli quæ virū passa sit; probari à nobis oportet proprietatem eius vocabuli, ad sexum ipsum, non ad gradum sexus pertinere, quo communiter etiam virgines censeantur. Cūm hoc genus secundum sexum factum est, in adiutorium hominis; femina illa, statim mulier est cognominata, adhuc scilicet, 33 adhuc digna paradiso, adhuc virgo. Vocabitur, inquit, mu-

C A P. III.

1. Cor. 11.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 7.

ULLIAN
 notati onibus
 MELI
 V
 16

A virgo esse desierit hoc nomine. Quod si ex virgine natus est, licet ex desponsata tamen integra, agnosce mulierem etiam virginem, etiam integram dici. Hic certe nihil prophetice dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est nuptam Apostolus nominarit, dicens Gal. 4. factum ex muliere. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam: sed illa quæ erat præsens, quæ erat virgo, & mulier vocabatur post vocabuli huius proprietatem, secundum primordij formam, virginini, & ita vniuerso mulierum generi defensionem. [49 Conuertamus ad ipsas iam rationes CAP. VII. recensendas, per quas Apostolus docet velari feminam oportere, an eadem etiam virginibus competant: ut ex hoc quoque vocabuli communio inter virgines & non virgines constet, dum eadem velaminis causæ in vtraque parte deprehenduntur. Si caput mulieris, vir est, vtiq; & virginis, de qua fit mulier, illa quæ nupsit: nisi si virgo tertium 1. Cor. 11. genus est monstruosum aliquod sui capitis. Si mulieri turpe est radi siue tonderi, & virgini, 50 Proinde viderit seculum æmulum Dei, si ita virgini cæsum capillum decori mētitur, quemadmodum & puero permixtum. Ergo cui æque non conuenit radi siue tonderi, æque conuenit operiri. Si gloria viri est mulier, quanto magis virgo, quæ & gloria sibi est? Ibidem. Si mulier ex viro & propter virum, costa illa Adæ virgo primum fuit. 51 Si mulier potestatem habere super caput debet, vel eo iustiùs virgo, ad quam pertinet quod in causa est. Si enim 52 propter angelos, scilicet quos legimus à Deo & cælo exiisse, ob concupiscentiam feminarum; quis præsumere potest tales angelos, maculata iam corpora, & humana libidinis reliquias desiderasse, ut nō ad virgines potius exarserint, 53 quarum flos etiam humanam libidinem excussat? Nam & scriptura sic suggerit, Et factum est, inquit, cum copulissent homines plures fieri super terram, & filia: natae sunt eis. Conspicati autem filij Dei, filias hominum, quod pulchræ essent, acceperunt sibi vxores ex omnibus quas elegerunt. 54 Hic enim nomen mulierum Græcum, vxores sapit, quia de nuptiis mentio est. Cum ergo filias hominum dicit, manifestè virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur: nam nuptæ maritorum nuncupantur: cum potuerit dixisse vxores hominum æque, non adulteros nominans angelos, sed maritos, dum innuptas sumunt filias hominum, quas natas supra dixit, sic quoque virgines significans. Supra natas, at hic angelis nuptas, aliud eas nescio quàm natas, & dehinc nuptas. Debet ergo adumbrari facies tam periculosa, quæ vsque ad cælum scandala iaculata est, ut cum Deo assistens, cui reus est angelorum exterminatorum, 55 ceteris quoque angelis erubescat, & malam illam aliquando libertatem capitis sui comprimat, iam nec hominum oculis offerendam. Sed & si contaminatas iam feminas angeli illi appetissent, tanto magis propter angelos virgines velari debuissent, quanto magis propter virgines angeli deliquisse potuissent. Si autè & naturæ præiudicium adiecit Apostolus, quod honor sit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento est: vtiq; hoc maximè virgini insigne est, quarum & ornatus ipse, propriè sic est, 56 ut concumulata in verticem, ipsam capitis arcem ambitu Crinium contegat. [57 Horum certè omnium contraria efficiunt, ne vir caput velet: scilicet quia non sit naturaliter cōsecutus ambitionem capillorum, quia radi siue tonderi non sit turpe illi, quia non propter illum angeli exorbitarint, quia gloria & imago Dei sit, quia caput eius Christus. Itaque cum de viro & muliere Apostolus tractet, cur illam oporteat velari, illum verò non, apparet cur & virginis silentium fecerit: eadem ratione scilicet virginem in muliere intelligendam sinens, 58 qua & puerum ut in viro deputandum non nominauit, totum ordinem vtriusque sexus propriis vocabulis complexus, mulieris & viri. Sic Adam etiam adhuc integer, vir in Genesi est cognominatus: Vocabitur, inquit, mulier, quia de viro suo sumpta est. 59 Sic vir Adam ante nuptiarum cōgressum, quemadmodum & Eva mulier, De vtraque parte satis ad vniuersam speciem cuiusque sexus Apostolus pronunciauit, & breuiter & plenè, tam instructa definitione, Omnis, inquit, mulier. 1. Cor. 11. Quid est omnis: nisi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis ætatis. Siquidem omne totum est, & integrū, & nulla sui parte defectum. Pars autem mulieris & virgo est. Æquè & de viro non velando, Omnis, inquit, Eccō duo diuersa Ibidem. nomina, Vir & Mulier, Omnis vterque. Dux leges obnoxia inuicem, hinc velandi, inde nudandi. Igitur si eo quod dictum sit omnis vir, commune est nomen viri, etiam nondum viri, 60 masculi inuestis: commune autem cum sit nomen secundum naturam, communis est & lex non velandi eius, 61 qui inter viros virgo est secundum disciplinam: cur non præiudicatum sit proinde & mulierem virginem omnem muliere nominata contineri con-

ULLIAN⁹
notati omnibus
IELII,
V.
16.

fortio nominis, ut contineatur & communionem legis. Si virgo mulier non est, nec vir inuen-
 tis est. Si non operitur virgo, quia mulier non fit, operiatur inuestis, quia vir non fit. Eius-
 dem virginitatis a qua fit uenia. Sicut virgines non coguntur velari, ita pueri non iubeantur
 reuelari. Cur ex parte definitionem Apostoli agnoscimus absolutam, circa omnem uirum,
 nec detractamus, quare non & puerum nominari: ex parte autem præuaricamus, a quæ
 absoluta ea circa omnem mulierem? Si quis, inquit, contentiosus est, nos talem cõsuetudi-
 nem nõ habemus, neque Ecclesia Dei. Ostendit contentioẽ aliquam de ista specie fuisse,
 ad quam extinguendam toto compendio usus est: neque uirginem nominans, ut ostendat
 quod dubitandum de uelanda non esse, & omnem nominans mulierem, cum nominasset uir-
 ginem. Sic & ipsi Corinthij intellexerunt. ⁶³ Hodie denique uirgines suas Corinthij uelari,
 I. Tim. 2. Quid docuerint Apostoli, qui didicerunt, approbant. [⁶⁴ Videamus nunc, an sicut nature
 C. A. P. IX. & causæ argumenta uirgini quoque competere monstrauimus, ita etiam disciplina Eccle-
 siastica præscripta de muliere in uirginem spectent. ⁶⁵ Non permittitur mulieri in Ecclesia
 I. Cor. 4. loqui, sed nec docere, ⁶⁶ nec tinguere, ⁶⁷ nec offerre, ⁶⁸ nec ullius uirilium munus, nec di-
 cendæ officij sortem sibi uendicare. Quæramus an aliquid horum uirgini liceat. Si uir-
 ginem non licet, sed in omnibus eadem conditione subiicitur, & necessitas humilitatis cum
 muliere censetur, unde illi unum hoc licebit quod omni femina non licet? Quid præ-
 gatiuæ meretur aduersus conditionem suam, si qua uirgo est, & carnem suam sanctificare
 proposuit? ⁶⁹ Idcirco uelaminis uenia fit illi, ut in Ecclesia notabilis & insignis introita,
 ut honorem sanctitatis in libertate capitis ostendat? Poruit dignius honorari aliqua præro-
 gatiua uirilium aut gradus, aut officij. planè scio alicubi uirginem ⁷⁰ in uiduatu ab annis non-
 dum uiginti collocatam. ⁷¹ Cui si quid refrigerij debuerat ⁷² episcopus, aliter utique salu-
 respectu disciplinae præstare potuisset, ne tale nunc miraculum, ne dixerim monstrum, in
 Ecclesia denotaretur: uirgo uidua hoc quidem portento uisior, quòd nec quæ uidua caput
 textit, utrunque se negans, & uirginem quæ uidua deputetur, & uiduam quæ uirgo dicatur.
 I. Timot. 5. Sed ea auctoritate illic sedet intacta, qua & uirgo. ⁷³ Ad quam sedem præter annos sexa-
 ginta non tantum ueniunt, id est nuptæ aliquando eliguntur, sed & matres & quidem edu-
 catrices filiorum: scilicet, ut experimentis omnium affectuum fructuæ, facile norint cere-
 bras & consilio & solatio iuuare, & ut nihilominus ea decurrerint, per quæ femina pro-
 bari potest, adeò nihil uirgini ad honorem de loco permissum est. [⁷⁴ Sic nec de aliq-
 C. A. P. X. bus insignibus. Ceterum satis inhumanum, si femina quidem per omnia uiris subdita,
 honorigeram notam uirginitatis suæ præferant, qua suspiciantur & circumspiciantur & ma-
 gnificetur à fratribus: ⁷⁵ uiri autem tot uirgines, tot spadones uoluntarij ⁷⁶ cæco bono suo
 incedant, nihil gestantes, quod & ipsos faceret illustres. Debent etiam & ipsi ⁷⁷ aliqua
 sibi insignia defendere, ⁷⁸ aut pennas Garamantum, ⁷⁹ aut corymbos Barbarorum, aut ⁸⁰ ce-
 cadas Atheniensium, aut ⁸¹ cirros Germanorũ, ⁸² aut stigmata Britonum: Aut ex diuinitate
 fiat, capite uelati in Ecclesia lateant. Certi sumus spiritum sanctum magis masculis tale
 quid subscribere potuisse, si feminis subscripsisset: cum præter sexus auctoritatem, etiam
 I. Timot. 5. ipsius continentia nomine masculos potius honorari oportuisset. Quorum quanto firmior
 audior & calidior in feminas, tanto continentia maioris ardoris laborator, ideoque di-
 gnior omni ostentatione: si ostentatio, uirginitatis est dignitas. ⁸³ Non enim & continentia
 uirginitati antistat, siue uiduorum, ⁸⁴ siue qui ex consensu contumeliam cõmunem iam ne-
 culauerunt? Nã uirginitas gratia constat, continentia uero uirtute. Non concupiscendi ignorans
 concupiscendo inoleueris, grande certamen est. Cuius autem concupiscendi ignorans
 fructum, facile non concupiscens, aduersarium non habens, concupiscentiam fructus. Quo-
 modo ergo non magis uiris aliquid tale Deus in honorem subscripsisset, uel quia famulo
 riori, scilicet imagini suæ, uel quia plus laboranti? Si autem nihil masculo, multo magis fe-
 C. A. P. XI. minæ. [⁸⁵ Sed quod supra intermissimus, ex parte subsequatur disputationis, ne coheren-
 tiam eius dispergeremus, nunc responso expungemus. ⁸⁶ Vbi enim gradum fiximus de Apo-
 I. Cor. II. stoli absoluta definitione, omnem mulierem etiam omnis ætatis intelligendam: respicienda
 ex diuerso habebat, ergo à natiuitate & à primo nomine ætatis, uirginem operiri oportet.
 Non ita est autem, sed ex quo se intelligere ceperit, & sensum nature suæ intrare, & de
 Gen. 2. ⁸⁷ uirginis exire, & pati nouum illud quod alterius ætatis est. Nam & principes gentium
 Gen. 3. Adam & Eua quàm diu intellectu carebant, nudi agebant. At ubi ⁸⁸ de arbore agnitionis
 gustauerunt, nihil primum senserunt quàm erubescendum. Itaque sui quique sexus intelli-
 lectum tegmine notauerunt, sed & si propter angelos uelanda est, sine dubio ab ea ætate

A lex velaminis operabitur, à qua potuerunt filia hominum concupiscentiam sui adducere, & nuptias pati. Ex illo enim virgo desinit, ex quo potest non esse. Et ⁸⁹ ideò penes Israël illicium est ad virum tradere, nisi post contestatam sanguine maturitatem: ita ante hunc indicem ⁹⁰ acerba res est. Igitur si tam diu virgo, quam diu acerba est, desinit virginē cum matura cognoscitur, & vt non virgo iam legi applicatur, sicut & nuptiis. Et ⁹¹ desponsata quidem habent exemplum Rebecca, quæ cum ad sponsum ignotū adhuc ignota perduceretur, simul ipsū cognouit esse, quem de lōginquo perspexerat, non sustinuit dexteræ colluctationem, nec osculi congressionem, nec salutationis cōmunicatiōnem, sed confessā quod senferat, id est spiritu nuptam, negauit virginem velata ibidem. O mulierem iam de Christi disciplina. ⁹² Ostendit enim etiā nuptias de aspectu & animo fieri, quemadmodum stuprum: nisi quòd etiam Rebecca quidam adhuc velant: de ceteris verò, id est, quæ desponsata non sunt, viderit parentum procrastinatio ex ⁹³ angustiis vel scrupulositatē descendens, ⁹⁴ viderit & ipsū continentiaē votum. Nihil pertinet ad ætatem suā spatia currentem, suaque debita maturitati lucentem. Alia in occulto mater, natura: & alius in latenti pater, tempus, filiam suam legibus suis maritarunt. Aspice nuptam iam illam tuam virginē, & animam expectatione, & carnem transfiguratione, ⁹⁵ cui tu secundum paras maritum. ⁹⁶ Iam & vox obsolescens est, & mēbra completa sunt, & pudor vbique vestitur, & ⁹⁷ menses tributa defendunt: ac tu mulierem negas quam muliebria pati dicis. Si congressio viri mulierem facit, non tegantur, nisi post ipsam nuptiarum passionem. ⁹⁸ Atquin etiam apud B ethnicos velata ad virum ducuntur. Si autem ad desponsationem velantur, quia & corpore & spiritu masculo mixtae sunt, per osculum & dexteras, per quæ primum resignarunt pudorem spiritu, per commune conscientiaē pignus, quo totam condixerunt cōfusiōnem, quanto magis tempus illas velabit, sine ⁹⁹ quo sponsari non possunt, & quo vrgente sine sponsalibus virgines desinunt esse? Tempus etiam ethnici obseruant, vt ex lege natura iura sua ætatibus reddant. ¹⁰⁰ Nam fœminas quidem à duodecim annis, masculum verò à duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis, non sponsalibus aut nuptiis decemtes. Materfamilia vocatur licet virgo, & paterfamilia licet inuestis. A nobis nec naturalia obseruantur, quasi alius sit Deus natura quam noster. [¹⁰¹ Agnosce & mulierem, agnosce & nuptam de testimoniis & corporis & spiritus, quæ patitur & in conscientia & in carne. Hæ sunt tabella: ¹⁰² priores naturalium sponsalium & nuptiarum. Imponne velamen extrinsecus, habenti tegumen intrinsecus. Tegantur etiam superiora, cuius inferiora nuda non sunt. Vis scire quæ sit ætatis auctoritas? Proponne vtramque, imaturè compressam in habitu mulieris, & quæ maturitate progressa in virginitate duret cum suo habitu, facilius illa mulier negabitur, quam ista virgo credetur. Tanta est adeò fides ætatis, vt nec habitu obstrui possit. Quid quòd etiam hæ nostræ etiam habitu mutationem ætatis consententur, simulque se mulieres intellexerunt, de ¹⁰³ virginibus educantur, à capite quidem ipso deponentes quod fuerunt: vertunt capillum, & in acie lasciuioire comam sibi inferunt, crinibus à fronte diuisis apertam professæ ¹⁰⁴ mulieritatem. C lam & consilium formæ à speculo petunt, & faciem morosiorē lauacro macerant, forsitā & aliquo eam medicamine interpolant, ¹⁰⁵ pallium extrinsecus iactant, ¹⁰⁶ calceum stipant multiformem, plus instrumenti ad balneas deferunt. Quid singula persequar? Solennem manifestæ paraturæ totam circumferunt mulieritatem. Sed ¹⁰⁷ virginari volunt sola capitis nuditate, vno habitu negantes quod toto suggestu profitentur. [¹⁰⁸ Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, vt & apud ethnicos caput velent. Certè in Ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra Ecclesiam cælant. Timent extraneos, reuereantur & fratres: aut constanter audeat & in vicis virgines videri, sicut audent in Ecclesiis. Laudabo vigorem, si aliquid & apud ethnicos virginitatis nundinarint. Eadem natura foris quæ & intus, eadem institutio apud homines & apud Dominum eadem libertate constat. ¹⁰⁹ Quò ergo foris quidem bonū suum abstrudat, in Ecclesia verò prouulgant? Exposco rationem. Vtrumne vt fratribus suis placeat, an vt ipsi Deo? Sicut ipsi Deo: tam idoneus est ad conspicienda quæque in occulto fiūt, quam iustus ad remuneranda quæ soli sibi fiunt. Deniq; præcipit, nihil ¹¹⁰ debuccinemus eorum ¹¹¹ quæ apud illum mercedem merebūtur, nec ea ab hominibus cōpensemus. ¹¹² Quòd si vnus Victoriat, vel quamcunque elemosinæ operationem, sinistra conscia facere prohibemur, quantum tenebrarum circumfundere debemus, cum tãtam oblationem Deo offerimus, ipsius corporis & ipsius spiritus nostri, cum illam ipsam naturam consecramus. Ergo

ULLIAN,
notati onibus
TELL,
V
16.

CAP. XII.

CAP. XIII.

IVY. 1140

Math. 6.

quod non potest videri propter Deum fieri, quia sic fieri Deus non vult, sequitur ut hoc minimum gratia fiat: utique primo illicitum, ut gloriae libidinosum. Gloria enim illicitum est: quorum probatio in omni humiliatione constat. Et ¹¹³ si à Deo confertur continentia: virtus; Quid gloriaris quasi non acceperis? Si verò non accepisti, quid habes quod datum tibi non est? Hoc ipso aut constat à Deo data tibi non esse, quòd illam non soli Deo prestat. **CA. XIII.** deamus ergo quod humanum est, an firmum sit & verum. ¹¹⁴ Referunt aliquando dictum à quodam, cum primum questio ista tentata est, & quomodo ceteras sollicitabimus ad huiusmodi opus? Scilicet felices nos faciet, si plures erunt, & nò Dei gratia vel merita cuiusque. Virgines Ecclesiam, an Ecclesia virgines ornat Deo, siue commendat? Confessus est: gloriatur gloriam esse in causa. Porro vbi gloria, illic sollicitatio; vbi sollicitatio, illic coactio; vbi coactio, illic necessitas; vbi necessitas, illic infirmitas. Merito itaque dum caput nò tegunt ut sollicitentur gloriae causa, ventres tegere coguntur infirmitatis ruina. Emulatio enim illas, non religio producit: aliquando & ipse Deus venter earum, quia facile virgines fraternitas suscipit. Nectantur autem ruunt, sed & ¹¹⁵ funem longum delictorum sibi adtrahunt. Prolata enim in mediis, & publicato bono suo elata, & fratribus omni honore & charitatis operatione cumulata, dum nò latent vbi quid admissum est, tantum dedecoris cogit quantum honoris habuerunt. Si intactum caput virginitati ascribitur, si qua virgo exciderit de gratia virginitatis, ne prodatur, intacto permanet capite: & tunc iam alieno ambulat habitu, id est quem sibi vendicat virginitas: permanet nihilominus in habitu, vel tunc, saltem alieno, ne scilicet mutatione prodatur. Conscia muliebritatis, iam indubitate audent **Matth. 10.** nudo capite ad Deum adire. Sed amulator Deus & Dominus, qui dixit, Nihil ¹¹⁶ occultum quod non reuelabitur, plerasque etiam in conspectum deducit. Non enim confitebuntur, nisi ipsorum infantium suorum vagitibus prodita. Quantum autem plures, nò etiam de pleribus sceleribus suspectas habebis? Dicam licet nolim, difficile mulier semel sit, quae timet fieri: quaeque iam facta potest virginem mentiri sub Deo, quanta item circa verum suum audebit, ne etiam mater detegatur? Scit Deus quot iam infantes & pernicii & perduci ad partum integros duxerit, debellatos aliquandiu à matribus. Facillime semper concipiunt, & facillissime pariunt huiusmodi virgines, & quidem simillimos patribus. Hæc admittit flagrantia coacta & inuita virginitas. Ipsa concupiscentia non latendi non est pudica: patitur aliquando quod virginis non sit, studium placendi utique & viris. Quantum velis bona mente concetur, necesse est publicatione sui periclitetur, dum percutitur oculis incertis & multis, dum digitis demonstrantium titillatur, dum nimium amatur, dum inter ¹¹⁷ amplexus & oscula infidua concalescit. Sic frons duratur, sic pudor teritur, sic soluitur, sic discitur aliter iam placere desiderare. ¹¹⁸ Sed enim vera & tota & pura virginitas, nihil magis timet quam se metipsam: etià foeminarum oculos pati non vult, alios ipsa oculos habet: cõfugit ad velamen capitis quasi ad galeam, quasi ad clypeum, qui bonum suum protegat adversus tentationum, adversus iacula scandalorum, adversus suspiciones, & susurros, & emulationem, ¹¹⁹ ipsum quoque liuorem. ¹²⁰ Nam est aliquod etià apud ethnicos metuendum, quod fascinum vocat, infeliciorem laudis & gloriae enormioris euentum. Hoc nos inter deos diabolo interpretamur, ipse est enim, boni odium, Interdum Deo deputamus. Illius enim, superbiae iudicium, extollentis humiles, & deprimentis elatos. Timebit itaque virgo sanctior, vel in nomine fascini: hinc aduersariu, inde Deum: illius liuidum ingenium, hinc censorium lumen: & gaudebit, sibi soli & Deo nota. Sed & si cui innotuerit, sapit si ¹²¹ inrotationibus gradum obtulerit. Quis enim audebit oculis suis premere faciem clausam faciem non sentientem faciem (vt dixerim) triste? Quicumque malus cogitatus ipsa severitate frangeretur. Iam se etiam mulierem negat, quae virginem celat. ¹²² In his consistit disciplina nostrae opinionis secundum scripturam, secundum naturam, ¹²³ secundum disciplinam. Scriptura legem condit, natura contestatur, disciplina exigit. Cui ex his consuetudo opinionis prodest, vel qui diuersae sententiae color est: Dei est scriptura, Dei est natura, Dei est disciplina. Et de eius testimonio scriptura incerta non potest esse. Si de natura dubitatur, disciplina quid ¹²⁴ magis Deo ratum sit ostendit. Nihil est illi carius humilitate, nihil acceptius modestia, nihil perosius gloria, & studio hominibus placendi. Illud itaque sit tibi & scripturae, & naturae, & disciplinae, quod ratum Deo inueneris, sicut iuberis omnia examinare, & meliora quaeque sectari. Superest etiam vt ad ipsas conuertamur, quod libentius ista suscipiant. Oro te siue mater, siue soror, siue filia, virgo, ¹²⁵ secundum annorum nomina dixerim, veli

A caput: si mater, propter filios: si soror, propter fratres: si filia, propter patres: omnes in te a-
tates periclitantur, in due armaturâ pudoris, circumduc vallum verecundiâ, murum sexui
tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos. Adimple habitum mulieris.
Vt statum virginis serues, mentire aliquid ex his quæ intus sunt, vt soli Deo exhibeas veri-
tatem, quanquam non mentiris nuptam. ¹²⁶ Nupisti enim Christo: illi tradidisti carnem
tuam, illi sponfasti maturitatem tuâ. Incede secundum spõsi tui voluntatē. Christus est qui
& alienas sponfas & maritatas velari iubet, vtique multo magis suas. [¹²⁷ Sed & vos ad- CA. XVII.
monemus alterius pudicitia mulieres, quæ in nuptias incidistis, ne sic à disciplina velami-
nis exolefcatis, ne quidem in momento hora, vt quia reuicere illam non potestis, alio mo-
do destruat, neque tectâ, neque nudâ incedentes. ¹²⁸ Mitris enim & lanis quædam non
velant caput, sed conligant, à fronte quidē protectâ: qua propriè autē caput est, nudâ. Alię
modicè linteolis, credo ne caput premant, nec ad aures vsque demissis cerebrotenus ope-
riuntur. Misereor si tam infirmo auditu sunt, vt per tegmen audire non possint, Sciât quia
totum caput mulier est. Limites & fines eius eousque porriguntur, vnde incipit velis.
Quantum resoluti crines occupare possunt, tanta est velaminis regio, vt ceruices quoque
ambiantur. Ipsæ enim sunt quas subiectas esse oportet; propter quas potestas supra caput ^{1. Cor. 11.}
haberi debet. velamen iugum illarum est. Iudicabunt vos ¹²⁹ Arabiæ fœminæ ethnica,
quæ non caput, sed faciem quodque ita totam tegunt, vt vno oculo liberato, contentæ sint
dimidiam frui lucem, quàm ¹³⁰ totam faciem prostituere. Mauult fœmina videre quàm
videri. ¹³¹ Quas propterea infelicitissimas ait Romana quædâ regina, quod adamare magis
quàm adamari possint, cum sint vel ex alterius infelicitatis, & quidem frequentioris, im-
munitate fœlices, quia facilius adamari quàm adamare fœminæ possint. Et ethnica quæ-
dam disciplina ¹³² meraciore, & (vt ita dixerim) barbarior modestia. Nobis Dominus etiâ
reuelationibus ¹³³ velaminis spatia metatus est. Nam quidâ forori nostræ angelus in som-
nis ceruices quasi applauderet verberans, Elegantes, inquit, ceruices, & meritò nudâ, bo-
num est vsque ad lumbos à capite veleris, ne & tibi ista ceruicum libertas non proficit. Et
vtique quod vni dixeris, omnibus dixeris. Quantam autem castigationem merebuntur
etiam illæ, ¹³⁴ quæ inter Psalmos, vel in ¹³⁵ quacunque Dei mentione relectâ perseue-
rant? Meritòne etiam ¹³⁶ in Oratione ipsa facillimè ¹³⁷ fimbriam, aut villum, aut quodli-
bet filum cerebro superponunt, & tectas se opinantur? Tanti caput suū metiuntur. ¹³⁸ Aliæ
quibus planè maior est palma omni fimbria & filo, non minus capite suo abutuntur, vt
¹³⁹ bestia quædam magis quàm auis, licet pennata, breui capite, protractâ ceruice, cetera
altegradia. Hanc aiunt, cum delirescendum habet, caput solum planè totum in conden-
sum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in capite secura est, nuda quæ
maior est, capitur tota cum capite. Tales erunt & istæ minus quàm vtile est tectâ. Opor-
tet ergo omni tempore & omni loco memores legis incedere, paratas & instructas ad
omnem Dei mentionē: qui si fuerit in pectore, cognoscetur & in capite fœminarum. Hæc
cum bona pace legentibus, vtilitatē consuetudini præponentibus, pax & gratia à Domino
nostro Iesu redundet, cum ¹⁴⁰ Septimio Tertulliano, cuius hoc opusculum est.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRVM DE VELANDIS VIRGINIBVS.

I. DE VIRGINIBVS VELANDIS.] Si vs-
quam alibi, certè hic adfirmare possum, quod quum multa
alia Rheanus probe tractarit Tertulliani loca, in nonnul-
lis vsus est parum fauente, ne dicam inuita, Delia venari.
Quippe qui sub finem Argumenti, Autorem omnino a-
liet interceptetur quàm ipse scripserit, in hæc verba: Porro
(inquit) obseruandum eas virgines, quæ velatæ in Eccle-
siam veniebant, virgines Dei hic dici; illas verò que
foris quidem, hoc est in vicis, propter ethnicos velabantur,
exteriorum in ipsa cætu Christianorum siue Ecclesia nudato
stabant capite, virgines hominum appellari, iuxta illud
Genesius filij Dei, & filia hominum. Neque enim virgi-
nes hominum, quas vocat Auctor, in Ecclesia dimit-
tat, sed & in vicis & vbiq; relecto capite incedebant,

donec iam desponsatæ nuptiis essent proxima. Atque hinc
dicuntur c. 3. non regi, sed prostitui, & : nuda planè
fronte temerariè audaciam excitatè, tamquam quæ
aliquid à viris peterent, ambire aduersus virgines
Dei, eo quod aliter incederent, nempe velatæ. Deinde
easdem increpat, quod, quum reliquo habitu mulie-
ritatem profiteretur, sola capitis nuditate virginari,
id est: pro virginibus haberi vellent. At econtrariò vir-
gines Dei increpat, quod quum foris velari soleant, in
Ecclesia ostentationis gratia caput nudent. Sic c. 9. vt in
Ecclesia notabilis & insignis introëat, vt honorè
sanctitatis in libertate capitis ostendat. & cap. 13.
Certè (inquit) in Ecclesia virginitatē suam abscon-
dant, quæ extra Ecclesiâ cælant. Timet extraneos,
Ii iij

ULLIAN,
notati omnibus
VELLI,
V
16

reuerantur & fratres. Aut constanter audeant & in vicis virgines videri, sicut audent in Ecclesiis. Verum de hoc haecenus.

Alius est error Rhenani manifestior, qui ex ipso contextu Auctoris conuincitur, quod dubitet an virgines Dei, de quibus supra, consecrate fuerint, aut professionem fecerint, addens nullam profus eius rei hic mentionem fieri. Cuius tamen contrarium mecum iudicabit aequus Lector, qui sequentes Tertulliani phrasim penitus inspexerit. Primum cap. 3. dicuntur tanto magis libera, quanto Christi solius ancilla, item: virgines sanctae. Quod ut queat alio retorqueri, certe illud non potest: O sacrilegae manus, quae dicatum Deo habitum (en consecrationem etiam ipsius Velaminis virginum Dei, de quo tamen etiam Rhenanus negat hic agi) detrahare potuerunt. Quid peius aliquis persecutor fecisset, si hoc à virgine electum (en voluntariam electionem) cognouisset? Cui similiter cap. 9. Siqua (inquit) virgo est, & carnem suam sanctificare proposuit. Iam vtro ad professionem continentiae votum? Aperiens est illud cap. 13. Cum tantam opationem Deo offerimus, ipsius corporis & ipsius spiritus nostri, cum illam ipsam naturam consecramus. Denique & illud cap. 16. Nupisti enim Christo; illi tradidisti carnem tuam, illi sponcasti maturitatem tuam. Bene quidem habet, quod melius Erasmo sentiens, ibidem subiungit. Posterior aetas, nempe D. Ambrosij, sacratas virgines habuit, & velatas ab Episcopo. Hinc illud apud eum Auctorem lib. 3. de Virginitate: Discite quantas Alexandrina, totiusque Orientis & Africana Ecclesia quotannis sacrare consueverunt. Pauciores huiusmodi homines prodeunt, quam illic virgines consecrantur. Item mox: Alii etiam plerique maturioris aetatis virgines esse velandas. Neque ego abnuo, Sacerdotalis esse cautionis debere, ut non temere puella veletur. Et infra: Nec mirere in adolescentulis professionem. Et etiam media illa aetate, immo & ab Apostolorum temporibus, continentiae in viris supra ostendimus lib. de Cultu saemin. cap. 9. num. 51. & in feminis, Virginitatis voti antiquitatem, Adnotat. nostris in dictam lib. B. Cyprian. de Habit. virgin. num. 18. & in epist. 62. ad Pompon. de Virgin. num. 9. Loci autem ibi ex Tertull. praeterea citati sunt isti. Alter lib. 1. ad Vxorem: Quae (inquit) nulla formae vel aetatis occasione prestae maritis sanctitatem anteponunt. Malunt enim Deo nubere; Deo speciosa, Deo sunt puellae; cum illo viuunt, cum illo sermocinantur, illum diebus ac noctibus tractant; orationes suas velut dotes illi adsignant; ab eodem dignationem velut munera maritalia, quotiescunque desiderant, consequuntur. Et quod ad professionem proprie pertinet (nam de viduis eandem rationem esse ibidem diximus:) Nihil (inquit) viduitati apud Deum subsignatae necessarium est quam perseuerare. Alter vero sub finem lib. Exhort. ad castit. Quanta igitur (inquit) & quae in Ecclesiis ordinari in Ecclesia solent, quae Deo nubere maluerunt, quaeque se iam illius pudoris filias dedicauerunt. Eade pertinet & illud lib. de Resurr. carn. Tom. sequ. Virginitas quoque & viduitas Deo adolentur: & quod aperiens est lib. de Monogamia, ubi tractans locum Apostoli 1. Tim. 4. Habentes (inquit) iudicium quod primam fidem resciderunt, illam

videlicet, à qua in viduitate inuenta & professam, non perseuerant. De recentioribus taceo, quandoquidem Rhen. citra Ambrosij aetatem, Virginitatem velatum professionem agnoscit. Addeam dumtaxat eos Auctores veteres, apud quos quum de Virginitate ex professo scripserint, non dubium quin dogma hoc catholicum confirmatum reperire sit. Sunt autem praeter Tertullianum, & B. Cyprianum BB. Xystus Papa II. Athanasius, Basilus, Nazianzenus, Chrysostomus. Item Ambrosij libri De Virg. 3. Exhort. ad Virg. Ad virg. deuota, Ad virg. lapsam, De institutione Virg. D. Hieronymus de Virg. ad Eustochium & ad Demetriadem, Augustini lib. de Virginitate, & epist. ad Armentarium ac Paulinum. Praeterea libri eisdem argumenti Iuliani Tolerati, Fulgentij, Auiti Viennensis, Leandri Hispanensis, Quibus adde Bernardi seu Cliniacensis seu alterius libri tres insignes de Virginitate, quos penes me MS. habeo.

Errant denique crassissime Magdenburgenses, dum inter neuos Tertullianum collocant: Quod hoc libro Virgines voluerit velari sicut maritatas. Verum quum maior rationibus errorem id esse comprobent, & contraria pro se Auctor ipsius Apostolum non semel allegat, praesens esse superuacaneum vis hac de re respondere. Neque enim video quid ad illud Apostoli respondere queat. 1. Cor. 11. Omnis mulier orans aut prophetans non velata capite deturpat caput suum. Vnum enim est ac si deturcat. Nam si non velatur mulier, tondeatur. Si vero torquet mulieri tondere aut decalari, velat caput suum, & ideo debet mulier potestatem habere supra caput prope angelos; ubi potestatem accipi pro velamine inpletus suo loco dicemus. Hic sufficit addidisse illud Auctoris infra cap. 8. Omnis (inquit) mulier. Quia omnis: nisi omnis generis, omnis ordinis, omnia conditionis, omnis dignitatis, omnis aetatis. Sed quidem omne, totum est, & integrum, & nulla sui parte defectum. Pars autem mulieris & virginitatis est, &c. quae compendij gratia omittimus.

CAP. II.

2. Proprium iam negotium passus meae opinionis, &c. Caput hoc inscripsimus. Quod continentudo veritati contraria non praescribat. Similiter loci sunt apud B. Cyprianum epist. 63. ad Caecilium. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem. Item epist. 73. ad Iubaianum: Proinde praesertim quidem, qui ratione vincuntur, consuetudinem nobis opponunt, quasi consuetudo maior sit veritate, aut non id sit in spiritualibus sequendum, quod in naturalibus fuerit à Spiritu sancto ordinatum. Et ad Pomponium epist. 74. Consuetudo sine veritate veritas erroris est. Quos locos ea de causa citauimus, quod in eis ad veritatem Auctorem in hoc capite imitetur. Neque interuenientia faciunt contra consuetudinem, cui veritas suffragatur, quia B. Augustinus docet nihil debere firmius retineri, de qua latius Adnot. nostris in dicta epist. ad Iubaianum n. 50. Pro quo facit illud Apostoli infra citatum: Nihil consuetudinem non habemus, neque Ecclesiae Dei ex quo proinde à contrario sensu constat Ecclesiae consuetudinem obseruandam esse. Item illud Auctoris cap. 2. Habent Ecclesiae Apostolicae consuetudinem auctoritatem, & Non possumus respicere consuetudinem, quam damnare non possumus. De quo quod supra lib. de Coron. milit. c. 4. ubi etiam hoc ipsum argumentum tractat: His (inquit) exemplis consuetudinarum erit, posse etiam non scripta traditionis obseruatione defendi, confirmata consuetudine, &c.

idonea teste probata tunc traditionis ex perseuerantia obseruationis. Consecuto autem etiam in ciuilibus rebus pro lege fuscipitur, cum deficit lex. Vbi vide Adnot. nostra n. 27. 4. 1. 4. 2. & 46.

3. Latine quoque ostendam. Ex hoc loco recte colligit Rhenanus librum huius argumenti Græcè quoque scripsisse Auctorem. Id est enim quod vult supradictis obferuissè, illis verbis, negotium passus meæ opinionis. Verum de hoc latius infra Tom. 5. inter fragmenta librorum Tertulliani qui desiderantur.

4. Hæresis non tam nouitas quam veritas reuincit. Quum vbi que ferè contrarium inculcet Auctor, nempe vnum ex præcipuis esse contra hæreticos præscriptum, quod nouitate reuincatur, sicuti late demonstramus lib. de Præscript. adu. hæret. num. 1. & 182. ac interis 29. 30. & 31. capitibus; videtur istud pertinere ad institum sui erroris. Nam & mox num. 6. diuersis verbis meminit Paracleti (quo nomine haud dubiè Montanus intelligitur) à Domino misli.

5. Regula quidè fidei vna omninè est, sola immobilis, &c. Sic cum excusis, MS. 1. Variè alijs inuolabilis, perinde est. Similiter autem dixit libro 1. adu. Marc. Stabat (inquit) fides semper in creatore & in Christo eius, sed cõuerfatio & disciplina nutabat: Nam alijs de Idolothyo edendo, alijs de mulierum velamento, &c. discerebant, de Deo nemo. Ex quo hæc patet variam etiam fuisse de mulierum velamento aliquando sententiam. Atqui Regulam (scilicet Symboli) fidei, ipsam penè verbis, immo integram repetit libris de Præscript. adu. hæret. & adu. Præcæ infra Tom. sequ. quod lectum remittimus. Ad librum priore adnotasse contèri, quod hoc loco illi suppleri debent: omnipotentem. & sub Pontio Pilato, & hic ex lat. ad Præcæ: mortuum & sepultum. Hic autem omisit fortassis ex propositionem spiritus sancti, quod iam inciperet Montanizare, sicut libro illo priori, quem adhuc catholicus consensit. Atqui quod Deus sit omnipotès, late tractat Augustinus in Symbolo inter opera B. Cypriani, qui etiam legit sub Pontio Pilato, C. 3. Variè, denique legitur tercia die, eo quod sic etiam habeat lib. de Præscript. adu. hæret.

6. cum propterea Paracletum miserit Dominus, &c. Pertinet hæc & sequentia ad finè huius capituli usque, ad hæresim Tertulliani ac Montanistarum, qui Membrum Paracletum faciebant, contra quam latius in nostro Prælogomenis. Hoc hic dixisse sufficiat, quod in epist. qua de Spiritu sancto prædicit Christus, ipse suo Paracletum adscribat.

7. & superuentientia reuincit vobis. Ad verbum ex Græco (vri ante me ad marginem adnotauit Rhenanus) ἡ παρ' ἐμοῦ ἐστὶν ἀναρχία τοῦ ὑψίστου. De reliquis huius scripturæ vide infra initium lib. de Monog. vbi ad idem institutum ea sensu interpretatur.

8. Sed & supra de hoc eius opere pronuntiauit. Alludit ad illa verba eiusdem capituli præcedentia: Si non abierit, Paracletus non veniet ad vos, &c.

9. Tempus (inquit) omni rei. Ad verbum etiam hoc ex Græco 70. edit. ἡ ἐπιπέδος τῶ πατρὶ ἀρχαῖα.

10. eruditur in manuetudinem sapotis. Ita dicitur (inquit Rhenanus) erudiri in fructum, de flore, in lib. de Carne Christi: Quia per florem (inquit) & ex flore omnis fructus eruditur in fructum.

11. sed que mandantur à Christo. Hic videtur aliud exemplar habuisse, sicuti ferè in scripturis noui Testamenti & Psalmis, nihil enim tale hodie legitur, sed ad verbum ex Græco: quæcumque audierit, loquetur.

12. Hic solus antecessor. Aliter hic videtur accipi Antecessor quam paulopost, vbi agnosuit in Ecclesiis Græciæ tēpora & antecessores; quia ibi videtur proprie accipere pro iis qui tēpore antecesserunt, hic verò pro eo qui honore antecessit & auctoritate; alioqui enim sibi videretur contradicere. Posteriore hanc acceptionē Iurecōsul- tis etiam adtribuit Iustinianus, quod alijs qui lus non didicere, honore antecessat: qua significatione etiam Auctor Apostolos Antecessores vocauit (vri etiam ante me adnotauit Turnebus) de Paulo Apostolo loquens lib. adu. Marc. 1. & 5. his verbis: cū Apollolis antecessoribus conferebat, & : qua dexteræ ei darent antecessores. Quo fit ut etiam capite sequenti Apostolos intelligi existimari, nisi hic videretur hac exceptione: Hic solus Antecessor. Atqui etiam noua phrasis est: vique non olim, pro: non ita pridem, quod initio cap. 3. dixit: ad vsque proximè.

CAP. III.

13. Sed nolo interim hunc morem, &c. Titulu huius capiti dedimus: Quod in Ecclesiis per Græciam Apollolicis hæc consuetudo velandarum virginū vltata fuerit. De quibus Ecclesijs vt ne hic sim prolixior, latius lib. de Præscript. adu. hæret. Tom. sequ. lib. 4. adu. Marc. illuc etiam differentes Rhenanus bonam hæc de re Adnotationem.

14. & quædam Barbarias. Quid hic (inquit Rhenanus) adnotatur etiam Barbarias sunt in Græcia? Barbaria pro regione Barbarorum etiā alibi vtitur, vt adu. Marc. l. 1. iam & beltiis illius Barbariæ, importunior Marcion. Loquitur autem de Ponto.

15. Est & sub hoc cælo institutum istud alicubi. Europe cæclā intelligit, in qua alicubi indicat Virgines velari solitas.

16. ius pacis & nomen fraternitatis, &c. Etia de hoc vide librum de Præscript. adu. hæreses eodem loco.

17. lauacri sacramenta. Quamquam nescio an quis vnquam dubitarit, an Baptismus (quem lauacri nomine intelligit) sacramentum sit, de eo tamen etiam ibi, & latius lib. de Baptismo. Alludit autem ad illud Apostoli Ephes. 4. Vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestre, Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus.

18. Semel dixerim, vna Ecclesia sumus. Libro de Vnitæte Ecclesiæ B. Cypri. dictam etiam scripturam adfert ad eandem comprobendam, & alias præterea multas; ad quem librum Lectorem remittimus, & nostras in eundem Adnotationes. Præterque autem illud: vñ corpus, vnam Ecclesiam interpretatur.

19. que magis ex duabus, &c. Quæ (inquit Rhenanus) pro vtra; qui etiam rectè interpretatur illud: quæ virgines includit, velamine nempe, id est velat. Atqui imprimis pulchra est sententia: quod in omnibus variè institutis & dubijs, & incertis adhibèda sit examinatio, quæ magis ex tam diuersis consuetudinibus disciplinæ cõueniat. Sine autè paulopost legas: aliquæ tales cum exc. aut: aliqui cum 3. MS. perinde est.

20. subfundi. Hoc verbo (inquit Rhenanus) etiam a- libi vtitur lib. de Exhort. castit. Imò subfusio pigris simul ad continentiam Deo exhibendam.

CAP. IIII.

21. Sed nec inter consuetudines dispicere, &c. Inscriptionem hanc huius capiti facimus: Quod vtraque consuetudo Carthagini libera fuerit, regi vel nō, sicut & nubere. Atqui obscurū illud: aduersarijs bonorum multoq; institutorū, videtur sic interpretan-

ULLIAN, notati onibus TELI, V 16.

dum: aduersarius bonorum, multoque magis bonorum institutorum; ut multoque accipitur pro multomagis.

22. Scandalum (nisi fallor) non bona rei, sed male exemplum est; edificans ad delictum.] Pulchra scandalum definitio, ex qua proinde recte concluditur: Quid enim si & incontinentes dicant, se à continentibus scandalizari, continentia reuocanda est? ac si dicat, minime. Atqui de virorum continentia vide lib. preced. de Cultu famin. c. 9. de Virg. initio huius lib. cap. 1. Legunt autem 3. MS. cod. mundinatio capta, pro eo quod est: nundinatio, & similiter infra c. 13. si aliquid & apud ethnicos virginitatis mundinarint, pro: nundinarint. sed neutrum placet. Sine autem cum isdem MS. legas: arcessita quasi ad stuprum, sine arcessita cum excus. perinde est. Quomodo etiam indifferens est lectio: non minus enim & hoc pati nolunt, quod excus. aut volunt, quod habent MS.

23. monagamia reculanda.] Etiam hoc ad heresim Tertulliani pertinet, de qua latius tum in eius libri argumento, tum lib. 2. ad Vxorem, & Exhort. ad castit. ac in Prolegomenis inter errores eius.

24. O facile legæ manus, quæ dicatum Deo habitum letrahere potuerunt, &c.] Quod prius dixit: sublato velamine, hic: dicatum Deo habitum vocat; ut hinc appareat iam ab ea ætate quasdam Virgines Dei velamine vti solitas; quod ipsum in Epist. 62. B. Cyprian. num. 9. comprobauimus. Idem etiam ex electione, iuxta id quod sequitur: Quid peius aliquis persecutor fecisset, si hoc à virgine electum cognouisset: de quo & similibus infra locis supra latius nu. 1. Ex Vatic. verò MS. 3. cod. paulopost restitutum vocem Tertulliano usitatiss. expungitur, pro eo quod erat: expugnatur.

CAP. IIII.

25. Quatenus autem & de scripturis, &c.] Insignitum hoc caput hac inscriptione: Quod Apostolus velamen præficiens, mulieris nomine etiam virgines intelligat.

26. quomodo illic (inquit) vbi, &c.] Recte adnotauit Rhenanus: inquit, accipi sicuti & alibi frequenter, pro: inquitur. Ad didimus verò particulam negantem, vbi legimus: immò ex hoc non velari quæ non iubentur. Item ex MS. 3. Vatic. legimus: Qui enim sciebat aliàs, pro: in aliis.

27. Diuisa est mulier & virgo.] Ad verbum expressit quod Græcè est 1. Cor. 7. μενείρεται ἡ γυνὴ ὡς ἡ κεφαλή τοῦ σώματος. Pro quo magister interpres: diuisus est. Et mulier innupta & virgo, planè diuerso sensu. B. autè Cypri. de Habit. virg. c. 13. Testim. ad Quirin. omisso illo: & diuisus est. siue: & diuisa est, nò aliud quam: Sic & mulier. Et virgo innupta. Explicat autem mox suam lectionem, dicens: Quoniam innupta, id est, virgo, cogitat, &c. nupta verò, id est, non virgo, &c. quæ ipsa aliis verbis vertit supra lib. 1. ad Vxorem cap. 3. in eandem tamen sententiam. Veruntamen legisse Auctorem alicubi cum nostro interprete Latino: Et diuisus est: videtur indicare B. Hieronym. lib. 1. adu. Iouin. vbi dicit: Certè & Tertullianus cum adhuc esset adolescens, lusit in hac materia, defendens disertis verbis, in Latinis codicibus tunc lectum fuisse, quemadmodum hodie in Græcis, sed eam lectionem non esse Apostolica veritatis, & Apostolum legisse: & diuisus est, ac deinde: Mulier innupta & virgo.

28. inalterauit.] Vsurpat hoc Auctor, pro: non alterauit, sicuti alibi incriminari, pro: non criminari. Lego autè paulopost ex MS. 2. mulieris & virginis, pro:

muliebri. De voce autè: singillatim, vide Adnot. in B. Cypri. lib. de Orat. Dominica, num. 18.

29. Naturalis vocabuli generale mulier.] Etiam apud Iureconsultos Mulierem generale vocabulum esse patet ex Vlpiano, l. Queritur. D. de Edilit. edictis, vbi mulier dicitur etiam ea, quæ virum non genuit.

30. subiectiuum antecessiuo.] Quandoquidem hic duo tanquam relatiua commemoret, oportet ut subiectiuum accipiat, pro eo quod subiicitur seu succedit. De porionali autem infra latius Tom. 5. lib. de Iur. Legum verò cum MS. 3. Vatic. in ipso intelligitur, pro: intelligitur, quia subditur: & in ipso significatur.

31. & omnis census elementorum.] Similiter dicit Apolog. cap. 7. Censuræ istius disciplina à Tiberto est. Accipit autem censum, pro: censitione.

CAP. V.

32. Sed quoniam ita mulieris nomen, &c.] Huius capitis titulus constituitur: Quod ex scriptura bene fecos comprobret generale esse mulieris vocabulum. In quo & Auctorem imitatur B. August. de Iud. contra Manich. cap. 22. adducens illud Genes. 2. Formam eam in mulierem.

33. adhuc digna paradiso, adhuc virgo.] Hanc ab similitudine paulopost: Quoniam ex viro suo innupta est, & ipso adhuc virgine. In quibus locis Tertullianus imitatur B. Hieronym. dum disertis verbis alicubi dicit: Quamdiu in paradiso fuerit Adam & Eva, fuerunt virgines. Item & B. August. lib. 14. de Ciuit. Dei, cap. 24. Sine autem legas cum excus. quoniam & adicit, sicut cum MS. adicit, perinde est.

34. & conglutinabitur mulieri suæ.] Ad verbum etiam ex Græco translulit illud: ἡ γυνὴ ἑαυτῆς ὡς ἡ κεφαλή, quæ ἑαυτὴν significat.

35. & erunt duo in carne vnam.] Hanc verum esse lectionem, pro: ea quod erat: in carne vna, censet pro ex eo quod paulopost sequitur: vbi enim duo in carne vnam efficiuntur, tum quod similiter legat Auctorem de Anima, tum denique quod non modo Gen. 2. sed & Matth. 19. 1. Cor. 6. & Ephes. 5. legatur Græcè: ὅσα ἐξ ἑαυτῶν.

36. Prophetico modo.] Nam Prophetæ (inquit Rhenanus.) solent de futuris eus de presentibus loqui. Idem eundem habet quod sequitur: Ad Prophetiam rationem. item: ad Prophetiam interpretatur. Ad ludit autem ad illa verba sequentia: Hoc os ex ore meo, &c. quæ propheta esse dicitur ab Auctore in eodem lib. de Anima.

37. & caro ex carne mea vocabitur mulier.] Hic prætermisit voculam Græcam: ὡς τῆς, quæ pro: propter ne distinctione cõiunxit duo commata, quomodo aliter dicitur & Latine legatur: Hæc vocabitur.

38. Nam & Græci, qui magis vocabulo mulieris in vxore vtuntur, &c.] Vocem γυνή intelligit, quamquam locis predictis, vbi cumque vertit Auctorem mulier, accipitur generaliter pro muliere, sicuti etiam vertitur γυνή ἡ μάχος, muliebri sexui similis, frequentius tamen pro vxore vsurpatur.

39. alia habent propria vocabula vxoris.] Hæc spectat imprimis quod vxor dicitur Platoni 10. de Iur. Deinde hæc sunt eiusdem synonyma: ὁμοῦ ἡ μάχος, ἡ μάχος, ἡ μάχος, ἡ μάχος.

40. Propter hoc relinquit homo patrem & matrem.] Et si refragari vult exemplaribus etiam MS. ita legitur:

cenſeo, eo quod ſupra legat Auctor: Propterea, & lib. de Anima. Propter hoc; nam propter hanc, quod lege-

41. matrice generis ſæminini.] ſimiliter dixit Au-

42. quoniam ex viro ſumpta eſt.] Quam no-

43. Sed dicemus & de viri nomine ſuo loco.]

CAP. VI.

45. Videamus nunc ſi & Apoſtolus, &c.] Simi-

46. licet Hebion reſiſtat.] De Hebionis hæreſi

47. Benedicita tu inter mulieres.] Expreſſior eſt

48. Deſponſata enim quodammodo nupta. Tam-

CAP. VII.

49. Conuertamus ad ipſas iam rationes recen-

50. Proinde viderit ſeculum æmulum Dei, &c.]

51. Si mulier poteſtatem habere ſuper caput de-

52. propter angelos, quos legimus, &c. excidiſſe,

53. quædam ſos etiam humanam libidinem ex-

54. Hic enim nomen mulierum Græcum, vxor-

55. ceteris quoque angelis erubeſcat.] Hic vide-

56. vt concumulata in verticem, &c.] Alludit

CAP. VIII.

57. Horum certè omnium contraria efficiunt,

58. qua & puerum vt in viro deputandum.] Sic

59. Sic vir Adam ante nuptiarum congreſſum.]

ULLIAN, notati onibus TELLI, V. 16.

stuit aut aratem, non autem nuptiarum congressum.

60. masculi inuestis. Inuestis (inquit Rhen.) im-
puberem significat, sicut Vesticeps iam puberem. Est autem
receptum inuestis vocabulum apud Auctores pro imber-
bi, a vestiendo. Etymologium explicat paulopost: Et pu-
dor (inquit) ubique vestitur. Simpliciter tamen Auctor
accepit hanc vocem lib. de Pall. c. 3. quum de Adam: nu-
dus (inquit) & inuestis.

61. qui inter viros virgo est. Addimus: est ex 3.
MS. cod. Vatic. Similiter dicit infra c. 10. Viri autem tot
virgines, tot spadones voluntarij, phrasi magis Ec-
clesiasticis quam profanis scriptoribus usitata. Eodem per-
tinet illud etiam quod mox subiungit: Eiusdem virgi-
nitatis æquæ sit venia.

62. nec detractamus. Similiter dicit initio lib. 2.
ad Exorem, cap. 2. supra, Detractata & exerta sen-
tentia est, nouo vsu huius verbi (vbi illic adnotat
Rhenan.) quo accipit compositum pro simplici. Quare non
placet varia lectio i. editio. in margin. nec retracta-
mus.

63. Hodie denique virgines suas Corinthij ve-
lant. Explicat hic quam Ecclesiam supra intellexerit c.
2. quum dicit: per Græciam & quosdam Barbarias
eius plures Ecclesie virgines suas abscondunt. Nam
& Apostolicam esse Corinthiorum Ecclesiam patet
ex Apostoli duabus ad eos Epistolis, & quibus etiam hæc
scriptura de Velandis mulieribus desumpta est. Atque
hoc est quod subiungit: Quid docuerint Apostoli, qui
didicerunt, adprobant.

CAP. IX.

64. Videamus nunc, an sicut nature & causa,
&c. Titulum huic capiti dedimus: Quod præscripta
discipline Ecclesiasticæ de muliere etiam in virgi-
nem spectent. Ita enim legimus ex 3. MS. Vatic. pro eo
quod erat: spectant.

65. Non permittitur mulieri in Ecclesia loqui.
Sensum potius transtulit hic Auctor quam verba Apo-
stoli i. Cor. 14. priora & posteriora coniungens; deinde il-
lud: sed nec docere. & i. ad Tim. 2. c. Quæ prædicatio
mulieribus interdicitur (vel Rhenano teste.)

66. nec tingere. Sic MS. 3. pro: tingere. De quo
supra lib. de Patient. n. 14. Atqui quod mulieribus tin-
gionem id est baptismum non permittit Auctor, sanè in-
telligendum: in Ecclesia nempe, ut illud ad omnia hæc re-
feratur; nam in necessitate id illis permittitur. De quo in-
terim latius lib. de Præscript. adu. hæres. & lib. de Bap-
tis. sequi. Tomo.

67. nec offerre. Offerre, si vsquam alibi, hic accipi
pro sacrificare (vbi loquitur Rhenan.) Missam celebrare
mulieri non permittitur; alibi igitur ubi permittit vidua
offerre annuis diebus dormitionis sui mariti, aut
debet accipi, pro: oblatione offerre in sacrificio, aut
certè quemadmodum loquitur l. de Exhort. ad cast. offer-
re & commemorare per sacerdotem. Locæ adnotatu
digni ad confirmationem sacrificij Missæ, quemadmodum
l. præc. etiam adnotauimus, et l. de Orat. n. 1. ac aliis qua-
que locis ibidem citatis latius.

68. nec vllius &c. sacerdotalis officij fortem sibi
vendicare. Clericorum officium ita circumscribit. nam
ἄνθρωπος ἀσπίδος nuncupatur, ut diximus ex B. Hieron. ad
epist. 6. B. Cypr. n. 1. vsque adeo autem hoc verum est, ut
non mulieribus modo, sed & virginibus sacratis sit
interdictum sacra vasa, vel pallas contingere, aut incensum
circum altare deferre, per B. Soterem Papam Epistol. 2.
iam ante Tertulliani aratem, quare videtur ad illam al-

ludere, vt vel hinc comprobetur eius Epist. Decretalis au-
thoritatis.

69. Idcirco velaminis venia fit illi. Regit hæc in-
terpretatur Rhenanus, ac si dicat, gratia fit illi ne vela-
men gesserit, seu: illud remittitur ei, quemadmodum dicit
Tacitus lib. 10. Exilij veniam. De voce autem: notabilis
sue: notabiliter, vide Adn. nostras in B. Cypr. de Discep.
& hab. virg. n. 37.

70. in viduatu. Viduarum (inquit Rhen.) accipit
pro ordine viduarum, quæ post annum 60. ab Episcopo in-
cum numerum ascribentur.

71. Cui siquid refrigerij. Refrigerium accipit
pro subsidio seu subministrato, vbi vult interpretari
apud Apostolum. Similiter dicit supra lib. ad Scapulam.
Indigentibus refrigeramus, id est, refrigerium ad-
mimus. Sic absolute lib. adu. Praxeam: apud Abraham lib
queru refrigerauerit.

72. Episcopos. De Episcopo & aliis ordinibus
Ecclesiasticis videtur Lector infra Adn. nostras in lib. de
Præscript. adu. hæres. ad illud: Itaque alius hodie Ep-
scopus, alius cras, Paulopost 3. MS. cod. habent: illic de-
det connecta; sed instituto magis conuenit Rhenani
lectio: interiecta, ex Gortensi cod. Est autem monachi
inter vetulus iam casus sedere puellam virginem in medio
capite.

73. Ad quam sedem, &c. eligantur. Quod hic ad
sedem eligi, supra l. 1. ad Exorem dicit: in ordinem
nem adlegi, de quo ibi latius. Adluit autem ad
post. 1. Tim. 5. de Viduis.

CAP. X.

74. Sic nec de aliquibus insignibus, &c. Etiam
capitis titulus à nobis ponitur: Quod non magni
minæ quam viri notam virginitatis suæ præsentem
debeant.

75. Viri autem tot virgines, tot spadones. Pro
de hac de re librum præcedentem de Cult. femina. Eodem
pertinet quod paulopost dicitur de isdem: tanto con-
tinentia maioris ardoris laborator. & Virginitas
gratia constat, continentia vero virtus
&c.

76. cæco bono suo, &c. Cæcum (inquit Rhenan.)
vocat, quod non videtur. Ita scopolus in mari latentibus
ta cæcos vocant. Sic in Valentini: Alitè habent: qui
quit) in cæca detrudatur.

77. aliqua sibi insignia defendere. Defendere
sibi, pro arrogare. Ita (inquit Rhenan.) saepe loquitur
verbum defendo, ut paulo superius: secundum pro-
mordij formam, virgini, & ita vniuerso mulie-
rum generi defensam.

78. aut pennas Garamantum. Inter sensum
quit idem) illos Libyæ populos sunt & Garamantum
Virgilius:

aut Rhodope, aut extremi Garamante.
Plinius tradit eos matrimoniorum exortes, passim conu-
minis degere.

79. aut crobrylos Barbarorum. Prima etiam
Rhen. legebat Scrobulos, & scholiæ ad magis accepit
tabatur, tanquam Scrobuli, voce diminutiva a scro-
foramina essent aurium, per que Barbari traicerent, pennis
mas & annulos. Deinde in altera Scrobulos, etiam
Adnot. ista: Strobulus Græcis pineam nucem significat
gestamen ex auro Barbarorum quosdam. Adnot. ad
Adrianus Iunius Animadu. lib. 2. cap. 1. & lib. de
ma. c. 1. censuit legendum crobrylos, cui etiam ad
Ioan. Harrisius. ἄροβρυλος enim est (inquit) illi etiam

plexus in acumen desinens, iuxta interpretem Thucydidis l. 1. Lucianum in Nauigio, & Plutarchum. Eodem pertinet etiam illud Theophrasti epistola quadam: χρῶβύλω καὶ τέττι, ὁ ῥορῆας σεμνόμεται, id est, croblylo & cicada superbit Gorgias. Erant autem croblyli, seu cicadae, virorum, quod χρῶβύλωι mulierum.

80. aut Cicadas Atheniensium. Athenienses (inquit Rhenan.) in capillis cicadas ferebant, hoc argumento ostendere volentes se esse indigenas, quemadmodum sunt cicadae. Dicti sunt hinc τέττιφοῖποι, quasi dicas Cicadiferos. Nam Cicadas Graeci vocant τέττιγας. Huius rei meminit & Aristophanes Comicus. Quibus adde praedictos Auctores Graecos, qui serē χρῶβύλωι καὶ τέττιγαι coniungunt, & praecipue Thucydidem, qui dictis verbis initio hist. Atheniensium mentionem facit. Philostratus item l. 2. Hellenicon, & Asius Poeta Samius & in Cirri Virgilius, quorum verba videre est apud Iunium, ne prolixiores sinus. Hic unicum sufficit Gregorij Nazianzen. carmen:

Cecropidae indigena natam tellure cicadam Innotant cirri.

81. aut cirros Germanorum. Cirri (inquit Rhenan.) capilli capitis sunt, sic dicti, quod quasi in cirrum torti. Germanorum autem fuit obliquare crinem, & in nodum substringere. Hinc illud Martialis:

Crinibus in nodum tortis venere Sicambri, Quibus adde illud Nazianzen. & interpretem Thucydidi, qui cirros transfuit, quod Graecè erat: χρῶβύλωι. Dicitur autem & cirratae puella Ammiano, iuxta quod adnotavit Turneb. Adu. l. 28. c. 2. 6. ubi & hunc locum citat.

82. aut stigmata Britonum. Britanni (inquit Rhenan.) super Liguriam, hospites in Gallia, cuius maritimanam partem ex adversa veteri Britannia, qua nunc Anglia est, aduecti quondam occupauerunt, sollemniter certa nota apud suos inuerebantur. Horum meminere posteriores scriptores, Ausonius, Sidonius Apol. Atqui & Romanis postea vstratum fuisse, ut in manibus eorum, qui in multis adscribebantur, stigmatem notarentur, testes sunt Aetius & Veget. de re milit. l. 1. & 2. Item de feruorum stigmatibus infra, lib. de Resurr. carnis. Legimus autem paulo post ex 3. MS. Vat. cod. etiam ipsius continentiae nomine.

83. Non enim & continentia virginitati antistat, &c. Imprimis Non, pro: Nonne, accipitur, uti supra libris precedentibus. Deinde, virginitati antistat, rectè interpretatur Rhenan. ac si dicat: excellit virginitatem. Nam hoc verbo etiam alibi vsus est. Quamquam interius non alia ratione id verum sit, quam ob difficultatem, ut potè quum (viri subiungit) non concupiscendi, cui concupiscendo inoleueris, grande certamen sit, & qui concupiscendi fructum ignorauerit, facilis non concupiscet. Cui profusus similia habent aliacubi B. B. Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, difficiliorum facientes statum vidualem virginitate, quamquam tamen in se virginitas sit excellentior per se ipsa considerata. Vide similem locum supra l. 1. ad 1. cor. c. 8.

84. siue qui ex consensu contumeliam communem iam recusauerunt. Pertinet illud: contumeliam communem, ad errores, seu potius neuos Tertulliani, qui tanta flagrabat virginitatis & continentiae amore, ut ita legitimum viri & uxoris congressum appelleret: contumeliam communem, hoc loco, & infra c. 11. uti adnotauit Rhenan. sub finem Argumenti, confusionem.

Verum de hoc latius inter Prolegomena nostra. Pro Antidote autem hic seruire poterit, quod l. de Pudicitia vocet: benedictionis concubitum. De continentia autem coniugum ex mutuo consensu alibi latius: nam etiam non semel eius facit mentionem Auctor.

CAP. XI.

85. Sed quod supra intermissimus, &c. Huius capiti inscriptionem dedimus: Quod velari debeat virgo, ex quo se intelligere cepit, & sensum naturae suae.

86. Vbi enim gradum fiximus. De Prouerbiali formula Gradum figere, inter Prolegomena latius.

87. & de virginis exire, &c. subaudi (inquit Rhenan.) sensu. Intelligit autem idem in eo quod sequitur: patinouum illud, mensium purgationem. Vnde mox: nisi post contestatam (inquit) sanguine maturitatem, item: iam & vox obsolefacta est, & membra completa sunt, & pudor vbique vestitura, & menses tributa defendunt.

88. de arbore agnitionis. Simpliciter dixit, quod scriptura agnitionis boni & mali, idque ab euenit, qui postea subsecutus est. Legimus autem more Tertulliano ex 3. MS. Itaque sui quique sexus, pro: quique; nam & cap. 13. infra legitur: quaeque in occulto hant, pro: quaecunquae.

89. Et ideo penes Israel illicitum est ad virum tradere, &c. Haetenus reperire non potui quo loco istud scriptum sit, quicquid an adludat ad c. 22. Deuter. de signis virginitatis.

90. acerba res est. Acerba proprie accipitur, pro: immatura, translatione ab immaturis fructibus. quod vel his verbis subsequenter indicat: Igitur si tam diu virgo, quamdiu acerba est, desinit virginem. Quod postremum rectè adnotauit Rhenanus figuram esse Graecam.

91. Eudesponatae quidem habent exemplum Rebecca, &c. Similiter supra l. de Coron. milit. Si Rebecca conspecto procul sponso, velamen inuasis, priuatus pudor legem facere non potuit, aut causae suae fecerit. Tegantur virgines solae, & hoc nuptum venientes, nec antequam cognouerint sponso. Accipitur autem hic: simul, pro: simulac, quemadmodum etiam initio libri 4. adu. Marc. ibi: simul crediderunt. Habent verbò MS. salutationis communionem, sed vulgatum est Auctori: communicationem.

92. Ostendit enim etiam nuptias de adspetu & animo fieri. Huc pertinet illud Apostoli 1. Cor. 7. Ne sit sancta corpore & spiritu. Quod ipsum de stupro adsumitur à Christo, illis verbis: Qui viderit mulierem ad concupiscendam eam, mactatus est eam in corde suo.

93. ex angustis. Hoc est (inquit Rhenan.) ex tenuitate facultatum siue fortunarum. Nam ut est apud Satyrogographum:

Non facile emergunt, quorum virtutibus obstat Res angusta domi.

Huiusmodi puella pauperiores difficilius etiam maritum inuenit, qui etiam rectè interpretatur illud: vel ex scrupulositate, hoc est ex morositate parentum, quibus nullus gener placet.

94. viderit & ipsum continentiae votum. Nullus est apud veteres locus apertior de voto continentiae. Verum de hoc latius cum l. praeced. de Cult. sem. in initio huius n. r. tum denique Adnotat. nostris in B. Cypr. locis ibidem citatis.

ULLIAN, notati omnibus TELLI, V, 16.

infirmitas. De tali enim necessitate, et tali coacta et
nata virginitate, loqui se, desertis verbis indicat, non au-
tem ea necessitate, que quum ex voto voluntario sit, scilicet
est, quia ad bonum compellit; et proinde talibus Deus dat
gratiam, sicuti auferit e contrario iam dictis, item eis, qua-
rum (ut cum Auctore loquar) Deus venter est, id est,
que filius ventris gratia religionem advenit.

115. funem longum delictorum sibi adtrahunt.]
De hoc Proverbiales formulas in nostris Prolegomenis.
Sine autem paulopost legas cum excusis: quem sibi ven-
dicat virginitas, sive cum MS. Pat. 2. vindicat, per-
inde est.

116. Nihil occultum quod no. revelabitur.] Greca
exemplaris imitatur, que legunt: $\Sigma\tau\omicron\upsilon\lambda\omicron\upsilon\phi\theta\eta\sigma\epsilon\tau$
74. Sine nihilominus etiam Latina exemplaria MS. edi-
tione vulgata, que sic legunt: reuclerunt. Atqui no. mal-
to post, ubi legunt excusis: non est pudica, MS. 3. Pat. 2.
habent: compudica.

117. inter amplexus & oscula.] Hoc autem (inquit
Rhenan.) faciebat fraternitas. Nam oscula se quondam sa-
lutarunt Christiani. Et ante dixit: facile virgines fra-
ternitas suscipit, sive autem suscepto per amplexum.

CAP. XVI.

118. Sed enim vera & tota & pura virginitas,
&c.] Tractatum huius capituli insignimus hoc titulo:
Quantum boni velamen adferat veris virginibus.
Tota autem accipitur, pro: integra: quare et retinimus
eum vocem cum 3. MS. Pat.

119. ipsam quoque liuorem.] Liuorem accipit
Auctor, ut ex sequ. patet, pro: odio, et mox liuidum,
pro: iudicio. Similiter et B. Cyr. qui librum scripsit de
lib. et liuore, et B. Hieronymus, eundem librum citans
in epistola Apostoli ad Galat. 5.

120. Nam est aliquid etiam apud ethnicos me-
tendum, quod falcinum vocant.] Invidia quam
Auctor (uti diximus) liuorem nuncupat, magnam vim
admetendum antiqui putabant, cum eam sola voluntate,
et ipse adfatus ac contagione maleficam et venenatam
est, et hominibus, quibus male uellet, obesse grauer cen-
serunt. Hinc illud Horatii:

Non isthic obliquo oculo mea commoda quif-
quam

Limat, non odio obscuro morsuque venenat.
Item illud Maronis, quod ad institutum magis pertinet:

Nescio quis teneros oculis mihi fascinat agnos.
Hanc ergo ab ethnicis falcinum dictam recte dicit Aucto-
r, et ad idium diaboli refert, atque adeo adinstat illo-
rum, qui varia contra falcinum, presertim in pueris, ad-
hibebant remedia, velamen capitis virginibus pro-
ponit.

121. si tentationibus gradum obtulerit.] Est et
hæc Proverbiales formula, de qua late in nostris Prolego-
menis.

CAP. XVII.

122. In his consistit defensio nostre opinionis,
&c.] Epilogus est hoc caput omnium precedentium, quod
ad virgines velandas adinet. Quo reperit paucis con-
firmem esse suam opinionem scriptura, nature, et disci-
plina.

123. secundum disciplinam.] Quod disciplinam
Christianam intelligat, patet ex Epithetis eius, quibus or-
natur ab Auctore. Appellatur enim mox, et supra c. 2.
Disciplina Dei, c. 9. disciplina Ecclesiastica, verò 11.
Christi disciplina. Item lib. de Patient. supra cap. 1. Do-

monica disciplina, et alibi: disciplina salutaris, et l.
de Cult. femur. disciplina feruorum Dei. Quare et
alibi, ubi simpliciter disciplina ab Auctore vocatur, si-
militer accipienda, quem admodum et paulopost bis; et
dict. lib. de Patient. cap. 4. et 12. ac Tom. sequens: lib. de
Prescript. adu. heres. et de Resurr. carn. denique et ini-
tio lib. aduers. Valentinos. Vbi etiam propriam eius si-
gnificationem indicat, quum dicit: et disciplina non
terretur. Accipi enim pro severitate castigatrice, ostendi-
mus initio lib. B. Cyr. de Disc. et hab. virginum, in li.

124. quid magis Deo ratum sit.] Hæc sicuti patet
legendum et hic, et paulopost: gratum. Verum placeat
prior lectio, ut ratum accipatur pro firmo seu certo. Nam
videtur opponere hoc illi, quod in fine c. 13. supra dixerat:
Videamus ergo quod humanum est, an firmum sit.
Atqui legimus cum Rhenano: nihil perofus, ut accipi-
tur pro exofus, est: resistantibus exemplaribus MS. quæ
operofius legunt, sed non recte, quum opponatur perofu-
sius illi quod præcedit: nihil acceptus.

125. secundum angorum nomina dixerim.]
Subindicat olim feminas Christianas sorores solere nun-
cupari a fratribus, hoc est Christianis, qui in nulla erant
dignitate; filias verò a Patribus, hoc est Episcopis et
Presbyteris. Hinc patet noua nomina non esse in Ecclesia
et Patrum, et Fratrum, item Filiarum, et Sorora-
rum.

126. Nupisti enim Christo, &c.] Et alia, de qui-
bus supra, phrasibus aliter fortassis deorqueri possent; cer-
te hic locus non potest aliter intelligi quam de virginibus,
que Christo suo sponso continentiam suam consecraverunt,
et professæ sunt. Verum de hoc latius supra initio huius
libri num. 1.

CAP. XVII.

127. Sed & vos admonemus alterius pudicitie
mulieres, &c.] Hic veluti coronidis vice addit Auctor
etiam aliud caput: Quod non modò virginibus (de
quibus hætenus egit) sed & nuptis mulieribus con-
ueniat velaminis disciplina.

128. Mitris enim & lanis, &c.] Similiter Plinius
l. 35. c. 9. Capita mulierum mittis versicoloribus ope-
ruit. et Cicer. de Arusp. respons. A mitra, a mulieribus
solus, purpureisque fasciis. Erat enim mitra, corona mu-
liebris, atque adeo uti Auctor: non velabat, sed con-
ligabat caput, ex qua pendebant fasciæ, quæ phylla di-
cebantur.

129. Arabia femine, &c.] De Arabia vide Ad-
not. nostras infra l. 3. adu. Marc.

130. quam totam faciem prostituere.] Quam
(uti et ante me Rhen.) accipitur pro: potius quam. Si-
milis est locutio supra l. ad Martyr. c. 2. Exisse vos è car-
cere, quam in carcerem introisse intelligemus. Item
in Valentiniensis: Vbi superindui potuit, quam de-
spoliari. Illic ex aliis Auctoribus complura exempla ad-
duximus.

131. Quas propterea infelicissimas ait Romana
quædam Regina, &c.] Locus obscuriss. et nescio an cor-
ruptus, nisi forte intelligat illud: magis adamare quam
adamari; id est, maiori feruore illud verò facilius ada-
mari quàm adamare; id est, citius in eorum amorem alios
viros ruere, quam feminas in virorum.

132. meracior & (vt ita dixerim) barbarior.] Quia
cõparatiui noui sunt, addit: vt ita dixerim. Atqui me-
racior, purior intelligitur, Metaphora à vino meraco
sumpta.

133. Velaminis spatia metatus est.] Metatus est

ULLIAN,
notati onibus
VELL,
V
16

(inquit Rhenan.) hoc est praescriptis, definitur. Metaphora sumpta a castrorum locutione, qua metari proprie dicitur. Hoc verbo quoque usus est supra, lib. de Pall. Tom. 1. Nostra certe metatio. & infra Tom. 3. lib. adu. Marc. Tempore atbitro & metatore initij & finis. Denique lib. adu. Valent. Metatur medietatem. Vide autem & nostras Adnotat. in B. Cypri. epist. 22. n. 1. ubi habet quicquid adnotat alibi Rhenanus.

134. quae inter Palmos, &c.] Recte adnotat Rhenanus Palmos olim legi, vel potius cani solitos in Ecclesia. Quod ipsum latius et altius n. c. 39. Apolog. n. 520.

135. vel in quacumque mentione Dei.] Vide (inquit idem) quanta praesentium reverentia fuerit, vel erga Dei, vel Domini nomen?

136. in Oratione ipsa.] Loquitur (eodem adnotante) de Oratione quae fiebat in Ecclesia. Oramus (inquit in Apologetico, c. 39.) etiam pro Imperatoribus, pro ministris eorum, & potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete, pro mora finis. Et qui Orationis nomine sacrificium Ecclesiae ab Auctore solere intelligi ostendimus, l. de Oratione n. 1. Quod confirmatur vel ex eo, quod loco eius quod modo dictum est: Oramus pro Imperatoribus, &c. lib. ad Scapulam cap. 2. supra Tom. 1. dicat: sacrificamus pro salute Imperatoris, &c. ubi etiam aliquid diximus hac de re n. 11.

137. fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum.] Tria sunt tegmina capitis muliebris, alius Auctoribus ignota praeter filum, quod agnoscit etiam Arnobius l. 6. cum dicit: fili capitis profuturi Cytherea in simulacra trahere. Existimo id ipsum, quod ex filo factum reticulum vocant: fortassis autem villum nuncupat, quod Nonius Marcellus capitium, & fimbriam: quod & ipse, et Auctor lib. de Pallio c. 4. calicidrum, aut quod crepitu-

lum ibidem vocatur.

138. aliae quibus plane maior est palma.] Quam constanter legant: palma cod. omnes tam ex quam alii, magis placet adnotatio marginalis Rhenani, aut altera, ut palma accipiat pro velo palmato, quam ut legatur, palla, quod in Adnot. suis ille contendit.

139. ut bestia quaedam, &c.] Struthio camelum (inquit Rhenan.) intelligit, cuius in initio 10. Invenitur Plinius. Eius verba quoniam ad hunc locum faciunt, libet adscribere: Avium (inquit) grandissimi & per se bestiarum generis, Struthio camelus Aethiopiae, alitudo nem equitis infidentis equo excedunt, celeritatem sic nos in castigationibus nostris legendum monimus) curreunt; ad hoc demum datus penitus ut currentem adhaerent. Cetero non sunt volucres, nec a terra tolluntur. Vngulae ceruinis similes, quibus amcant, bisulcae, comprehendunt lapidibus viles, quos in fuga contra sequentes imperant pedibus. Concoquendi sine delectu devorata, mira naturae, sed non minus stoliditas, in tanta reliqui corpori altitudine, quum colla frutice occultaverint, latere sese existimant. Premia ex his ovis, propter amplitudinem pro quibusdam habita vastis, consueque bellius, & galca admittentes penna. Haec Plinius. Ceterum Tertullianum Struthio camelum eleganter bestiam altegradiam appellat, quod de re incedat longis praedita cruribus, quales sunt & ovis & grues. Adnotat idem ibi esse figuram Graecam: cetera altegradia. Cui similis est & ista phrasia: quum habet delitescendum, hoc est, delitescat.

140. cum Septimio Tertulliano.] De nomine Septimij, & cognomine Tertulliani, videat Lectorem Auctoris. Illud familiae est, hoc Gentis. Hinc autem manifestum est (ubi etiam in Argumento adnotatum) verbum esse nostri Auctoris.

FINIS TOMI SECUNDI OPERVM Q. SEPTIMI
FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINIEN-
sis Presbyteri.